АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових статей

CURRENT ISSUES OF LAW AND SOCIO-ECONOMIC RELATIONS

Scientific Journal

Випуск 1 (6)

Volume 1 (6)

2024

Кропивницький

Kropyvnytskyi

Центральноукраїнський інститут розвитку людини
Університету "Україна"
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska
Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Polska
Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова
Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach, Wydział Prawa i Bezpieczeństwa, Polska
ГО «Об'єднання поляків "Полонія" ім. Кароля Шимановського»
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України
Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського
Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi, Polska
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Katedra postępowania karnego i prawa wykonawczego karnego i Katedra postępowania cywilnego i ochrony prawnej Uniwersytetu Warmińsko –Mazurskiego w Olsztynie, Polska
Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum
w Szczecinie, Polska
Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції у Кіровоградській області

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових статей

Випуск 1 (6)

м. Кропивницький 2024 р.

Затверджено до друку Вченою радою Центральноукраїнського інституту розвитку людини
Відкритого університету розвитку людини «Україна»,
Протокол №4 від 29 листопада 2024 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Олена КРАВЧЕНКО, кандидат філологічних наук (Україна);
Irena MALINOWSKA, доктор права (Польща);
Ольга КАТАРАГА, доктор юридичних наук (Молдова);
Ірина ТКАЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент (Україна);
Bartosz BŁASZCZAK, доктор права (Польща);
Микола ГЛУЩЕНКО, кандидат юридичних наук (Україна);
Іон ЛОПАТЕНКО, експерт вищої категорії (Молдова);
Henryk FEDEWICZ, доктор права (Польща);
Олександр КОЛОМОЄЦЬ, кандидат юридичних наук, доцент (Україна);
Ольга ПУГАЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент (Україна);
Renata WŁODARCZYK, доктор права (Польща);
Наталія ШЕВЧУК, кандидат економічних наук, доцент (Україна);
Piotr PETCOVICI, судовий експерт вищої категорії (Молдова);
Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA, доктор права (Польща)

Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: збірник наукових статей. Кропивницький : Вид-во ЦІРоЛ, 2024. Випуск 1 (6). 669 с.

У збірнику вміщено наукові статті, у яких відображено результати наукових досліджень у галузях юриспруденції, економіки, управління, соціально-психологічних, педагогічних, медичних наук. Розрахований на науковців, аспірантів, викладачів, студентів закладів вищої освіти, а також на всіх, хто цікавится питаннями суспільно-економічного розвитку.

© Центральноукраїнський інститут розвитку людини
Університету "Україна", 2024
© Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska, 2024
© Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Polska, 2024
© Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова, 2024
© Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach, Wydział Prawa i Bezpieczeństwa, Polska, 2024
©ГО «Об'єднання поляків "Полонія" ім. Кароля Шимановського», 2024
© Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, 2024
© Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, 2024
© Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, 2024
© Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi, Polska, 2024
© Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2024
© Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, 2024
© Katedra postępowania karnego i prawa wykonawczego karnego i Katedra postępowania cywilnego i ochrony prawnej Uniwersytetu Warmińsko –Mazurskiego w Olsztynie, Polska, 2024
© Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum
w Szczecinie, Polska, 2024
© Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції у Кіровоградській області, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Bartosz BLASZCZAK, Aleksandra SIEWERT
THE IMPACT OF THE MEDIA ON THE PERCEPTION OF CRIME VICTIMS: A PSYCHOLOGICAL ANALYSIS……. **12**

Ірина ТКАЧЕНКО
ДВІЙНИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ УНИКНЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ ІСТОРИЧНИХ ТА СУЧАСНИХ ВИПАДКІВ…….. **18**

Оксана ПЧЕЛІНА, Віталій ПЧЕЛІН
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ…….. **25**

Irena MALINOWSKA, Anna PIGUŁA, Marta PIETRZYKOWSKA
THE ROLE OF FORENSIC PSYCHOLOGY IN CRIME PROSECUTION. CONTEMPORARY RESEARCH AND CHALLENGES…… **35**

Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA
TOŻSAMOŚĆ CZŁOWIEKA W PERSPEKTYWIE WOJNY……. **40**

Mykhailo ROMANOV
A CONCEPTUAL APPROACH TO PRISON REFORM: THE CASE OF BELGIUM…… **55**

Renata WŁODARCZYK
WYBRANE ZAGROŻENIA W CYBERPRZESTRZENI…….. **60**

Іван КРІЦАК
НЕОБХІДНІСТЬ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ…… **71**

Ireneusz KOBUS
PRZYPADKI UŻYCIA BRONI PALNEJ PRZEZ AGENCJĘ BEZPIECZEŃSTWA WEWNĘTRZNEGO…… **80**

Олександр ПИРОЖЕНКО
ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ……. **94**

Natalia WĄSIK
WSPÓŁCZESNE PROBLEMY PRAWA ŻYWNOŚCIOWEGO W ŚWIETLE PRAWA POLSKIEGO…….. **102**

Mariusz MICHALSKI
PERSONAL SECURITY OF POLICE OFFICERS IN THE CONTEXT OF THE USE OF DIRECT COERCIVE MEASURES - SOME REFLECTIVE REMARKS……. **109**
Тетяна МАКАРОВА
ДО ПИТАННЯ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ……. **113**
Dawid KOŁODZIEJ
ASPEKTY PRAWNE WSPÓŁPRACY POLICJI Z ŻANDARMERIĄ WOJSKOWĄ W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ…….. **115**
Микола МАР'ЯН
ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА, ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ…….. **126**
Mariusz MICHALSKI
LEGAL REGULATION OF THE USE OF DIRECT COERCIVE MEASURES……. **133**
Роман СУШКО
ВПЛИВ СУБ'ЄКТИВНИХ ФАКТОРІВ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СУДОВИМ ЕКСПЕРТОМ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ВІДБИТКІВ РУК……. **139**
Марина МАР'ЯН
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В СЛІДЧО-ЕКСПЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ…….. **144**
Анна ЛУК'ЯНОВА, Олександр ЖИЛА
СУДОВА ПРАКТИКА ОСПОРЮВАННЯ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ……. **149**
Аміна ГАНБАРОВА, Олександр ЖИЛА
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ АБО ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я…….. **156**
Валерія БОНДАРЕНКО-БЕРЕГОВИЧ
ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ…… **161**
Олександр РИБАЛКО
ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОМИСЛОВОМУ ШПИГУНСТВУ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА СВІТУ…… **165**
Ольга ВАРЕНИЧ, Олександр ЖИЛА
СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ……. **174**
Анастасія ДАНИЛЬЧЕНКО, Євгеній ГІДЕНКО
АКТУАЛЬНІСТЬ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАННЯ, ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ І ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ…….. **181**

Ольга ДРИГУЛА, Олександр ЖИЛА
ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ…….. **185**
Дар'я КАРПУК
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ…… **192**
Ірина МОТЬКО
СЛУЖБОВІ ТВОРИ В КОНТЕКСТІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА……. **200**
Вадим БОНДАР
ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ: ВІД МИНУЛОГО ДО СУЧАСНОГО…… **208**
Ілля БЕРЕЖНИЙ, Ірина ТКАЧЕНКО
ПРОЦЕС ДОКАЗУВАННІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ……. **215**
Марина ДАРІЄНКО, Ірина ТКАЧЕНКО
ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, СТАДІЇ, ФУНКЦІЇ, ВИДИ…… **221**
Анастасія ЗУБЕНКО, Олександр КОЛОМОЄЦЬ, Олена КРАВЧЕНКО
ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ НА РОЗВИТОК ПРАВОСВІДОМОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ…… **227**
Анна ШЕНКЕВИЧ, Марина ТРЕГУБЕНКО
ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК ТЕРМІНУ ПОНЯТТЯ «ПРАВО»…… **233**
Вероніка ПАНАСЮК, Ірина ТКАЧЕНКО
ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ……. **238**
Альона МЕЛЬКУМОВА, Ірина ТКАЧЕНКО
ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 308 УКРАЇНИ «ВИКРАДЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ, ВИМАГАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ ЧИ ЗАВОЛОДІННЯ НИМИ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА АБО ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ…….. **245**

РОЗДІЛ 2.
ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Elżbieta WAŻNA
ANALYSIS AND RELEVANCE OF FINANCIAL INFORMATION PROVIDED BY NEW CONNECT MARKET ISSUERS…….. **250**

Олена ОСТАПЕНКО **260**
НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ……..
Ольга ПУГАЧЕНКО, Євген ПЕРЕВЕРЗЄВ, Давид КОЯВА
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ…… **265**
Богдана АБАРОВСЬКА
РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ…… **272**
Катерина ШЕВЧЕНКО
ВИЗНАЧЕННЯ Й ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА»…….. **277**
Дар'я РАССИПНОВА, Наталія ШЕВЧУК
ДОСЯГНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА…… **284**
Роман ЯКОВЕНКО, Олена ТІТОВА
УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ ТА ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ТОВ КІЗ «ЛЕЗО»…….. **290**
Лілія СЕМИРОГ, Олена ОСТАПЕНКО
ПРИБУТОК ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ……. **299**
Вікторія ЦУРКАН, Олена ОСТАПЕНКО
ДЖЕРЕЛА І ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ…… **304**
Надія НОВОСАД, Олена ОСТАПЕНКО
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА…… **308**
Ілля ЗАХАРОВ, Олена ОСТАПЕНКО
АНАЛІЗ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ ТА ШЛЯХІВ ЇЇ ЗМЕНШЕННЯ…… **313**
Анастасія ІЛЬЧЕНКО, Олена ОСТАПЕНКО
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА…….. **317**
Юрій БОНДАРЕНКО, Олена ОСТАПЕНКО
СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА РОЗРОБКА ЗАХОДІВ ПО ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЮ…… **322**
Єлизавета ТРОЯН, Євген ЖОСАН, Олександр КОЛОМОЄЦЬ, Ольга ПУГАЧЕНКО
ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ОСНОВНІ ЗАСОБИ» В ЗАКОНОДАВЧИХ АКТАХ І ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ…… **326**
Ольга ПУГАЧЕНКО, Юлія ВОЗНОСІМЕНКО, Денис ХАРЧЕНКО
ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА НЕОБХІДНІСТЬ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ…… **335**
Ольга СУРОВНЄВА
ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ СЕРЕД МОЛОДІ: АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ.. **343**

РОЗДІЛ 3.
СУЧАСНІ МОДЕЛІ, СТРАТЕГІЇ, ТЕХНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

Anna PIGUŁA, Agnieszka SLIWIŃSKA, Przemysław ŻABNICKI
THE ROLE OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN BUILDING ORGANISATIONAL CULTURE…… **350**
Надія КОВАЛЕНКО
СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ АВІАЦІЙНОЮ КОМПАНІЄЮ…… **356**
Тетяна ФОМІНА, Оксана МАСАЛОВА, Сергій КОВАЛЕНКО
ОБЛІК ДОХОДІВ В КОМУНАЛЬНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я…….. **363**
Роман ЯКОВЕНКО, Михайло СТРЕЛЕНКО
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В СФЕРІ РОК-МУЗИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ……... **371**
Ангеліна ХІБОВСЬКА, Олена ТЕРЕНТЬЄВА
АНТИКРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СКЛАДОВА БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ…… **377**
Людмила КРИВОРОГ, Олена ОСТАПЕНКО
УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ…… **381**
Анна ПАНІКАР
PR-СТРАТЕГІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА……. **386**
Дар'я ГОЛУБОВСЬКА
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «АУТСТАФІНГ» І «АУТСОРСИНГ» ЯК СУЧАСНИХ ВИДІВ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ…….. **390**
Карина СТАДНІКОВА
СТРАТЕГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ…… **398**

РОЗДІЛ 4.
СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИЙ АСПЕКТ

Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA, Natalia WĄSIK, Damian WĄSIK, Gabriela KOZLOVSKY, Abhimanyu VIJAYAN
MEDICAL CONFIDENTIALITY AND ITS SCOPE – A CASE STUDY…… **402**

Dr. CHELZA X, Gabriela KOZLOVSKY, Abhimanyu VIJAYAN **408**
DENTAL TRAUMA IN SPORTS…….
Iryna KUZMINA, Olga KUZMINA
A HEALTHY WAY OF LIFE FOR THE HUMAN BODY, PROVIDING ITS PREVENTION AND TREATMENT……. **414**
Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA
OBRAŻENIA CIAŁA W AKTYWNOŚCI SPORTOWEJ CZŁOWIEKA……. **421**
Andriy LUTSKYI
PEOPLE'S HEALTH IN SOCIAL ASPECTS…… **428**
Сергій МОВЧАН
ВПЛИВ РАДОНУ НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ КІРОВОГРАДЩИНИ……. **433**
Інна БАБЕНКО, Олена КРАВЧЕНКО
СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ…… **438**
Олег ТАРАН, Ігор ЛОСКУТОВ, Костянтин ЧУРПІЙ
ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ «РОЗУМНОГО ОДЯГУ» У МОНІТОРИНГУ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ…….. **444**
Олександр ПИЛИПЕНКО, Володимир ЧУРПІЙ
ТРАДИЦІЙНА КИТАЙСЬКА МЕДИЦИНА ТА ЇЇ РОЛЬ У ФІЗИЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ……. **449**
Ольга МІЧКУР, Наталія СЄДОВА, Мирослава БРИКУЛЬСЬКА
ВПЛИВ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ НА РІВЕНЬ ФІЗИЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ…… **454**
Віталій КОКУШ, Сергій МОВЧАН
ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ НА ПОШИРЕНІСТЬ ЗАХВОРЮВАНЬ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ……. **459**
Владислав ДИЧЕНКО
ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗАСОБАМИ ЛФК…….. **464**
Микита БІЛОВОЛ, Геннадій СЯБРЕНКО
БІОМЕХАНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ФІЗИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ…... **472**
Олександр БОЙКО, Сергій МОВЧАН
ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПОЖЕЖ, ЩО ВИНИКЛИ В РЕЗУЛЬТАТІ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ…….. **477**

РОЗДІЛ 5.
СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

Віталій ПАХОЛІВЕЦЬКИЙ
ДІЯЛЬНІСТЬ О. І. ПОЛЯЧКА ЯК ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА, ЯКИЙ ФОРМУЄ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР У МІСТІ КРОПИВНИЦЬКОМУ…….. **483**
Карина СТАДНІКОВА, Олена КРАВЧЕНКО
ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЙНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТРЕНДІВ…… **491**
Каріна ШПАК, Олена КРАВЧЕНКО
ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ…… **496**
Софія ГОДОВАНЮК
РОЛЬ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ……. **503**

РОЗДІЛ 6.
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Валентина ПУПИШЕВА
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ…….. **509**
Наталя МИЛЬНІЧЕНКО
УНІФІКАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ – ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ…… **518**
Артем ХАЛМРАДОВ, Наталя МИЛЬНІЧЕНКО
РОЛЬ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ……. **525**
Карина СТАДНІКОВА, Олена СОМЕНКО
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ ДОВІДКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИМИ ФОНДАМИ…… **534**
Ярослава СМІРНОВА
СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ…… **540**
Ольга ГРИНЧУК
ДОКУМЕНТООБІГ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ…….. **544**

Ольга **ГРИНЧУК**
РОЛЬ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ…… **551**
Вероніка КОЖУХАРЬ
ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ЖУРНАЛІСТИКИ…… **556**
Вікторія ІЛЬЧЕНКО, Олена КРАВЧЕНКО
ВПЛИВ РЕКЛАМИ НА СПОЖИВЧІ ЗВИЧКИ…… **561**
Євген КАСЬЯНОВ, Наталя МИЛЬНІЧЕНКО
СУЧАСНИЙ СТАН ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ…….. **566**
Кирило ПРАВІЛЕНКО
ВПЛИВ ЗМІ НА ДЕРЖАВНУ ІНФОРМАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ…… **575**
Ольга ГРИНЧУК, Наталя МИЛЬНІЧЕНКО
ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ ТА ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ ЯК СКЛАДОВІ ДОКУМЕНТООБІГУ ОРГАНІЗАЦІЇ…… **581**
Андрій КАТРУЦА
ЦЕНЗУРА В МЕДІА: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТИ…… **588**
Артур КЛЮЖЕВ, Наталя МИЛЬНІЧЕНКО
ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ…….. **594**
Наталія ЛИПКА
ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ…….. **601**
Данило ТИМОШЕНКО, Олена КРАВЧЕНКО
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ…… **604**
Дар'я ШАТАЛІНА
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА…… **611**
Зорина ОВСЕПЯН, Олена КРАВЧЕНКО
МАНІПУЛЯЦІЇ В ОНЛАЙН-КОМУНІКАЦІЯХ: МЕХАНІЗМИ ТА ПРОТИДІЯ…. **617**
Тетяна КУПРЄЄНКОВА, Олена КРАВЧЕНКО
ВПЛИВ СУЧАСНИХ МЕДІА НА ТРАДИЦІЙНУ ЖУРНАЛІСТИКУ…… **622**

РОЗДІЛ 7
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Андрій ДРОБІН
ЧИ МОЖЕ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЗАМІНИТИ ВЧИТЕЛЯ?..... **627**

Олександр ЧЕРНЕНКО
ПОНЯТТЯ «ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ» ТА ПІДХОДИ ДО ЇЇ НАУКОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ…… **633**
Олена СОМЕНКО
НЕЙРОГІМНАСТИКА ЯК ЗАСІБ ПОКРАЩЕННЯ КОГНІТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З МАТЕМАТИКИ…… **643**
Наталія СЄДОВА
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПСИХОЛОГІЧНУ ХАРАКТЕРИСТИКУ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ…….. **648**
Яна ЯКИМОВА
ПРИЧИНИ ПОРУШЕННЯ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ.. **658**
Іван БУХАНОВ, Олександр ШЕВЧУК, Олена КРАВЧЕНКО
ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ……. **661**

РОЗДІЛ 1.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

UDC: 316.774:343.985(07)

THE IMPACT OF THE MEDIA ON THE PERCEPTION OF CRIME VICTIMS: A PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Bartosz BLASZCZAK, PhD
Higher School of Professional Education
ORCID ID: 0009-0002-0457-4434

MSc, Aleksandra SIEWERT
Higher School of Professional Education
ORCID ID: 0009-0008-7686-694X

Article abstract: *'The impact of the media on the perception of crime victims: A psychological analysis' examines how the media influence public perception and treatment of crime victims. Through the lens of psychological theory and empirical research, the authors examine the mechanisms through which the media can shape public opinions about victims. They focus on various aspects of media coverage, such as the language used in reports, the tone of the narrative, the choice of images and the way victims' stories are presented. The article also addresses ethical issues related to media representation of victims, pointing out potential negative effects such as secondary victimisation. The authors emphasise the need for a responsible media approach to crime coverage and encourage further research in this area to better understand the long-term impact of the media on public perception.*

Keywords: *media, victim perception, psychology of crime, secondary victimisation, media representation, public opinion, journalistic ethics.*

WPŁYW MEDIÓW NA PERCEPCJĘ OFIAR PRZESTĘPSTW. ANALIZA PSYCHOLOGICZNA

Streszczenie artykułu*: "Wpływ mediów na percepcję ofiar przestępstw. Analiza psychologiczna" analizuje, jak media wpływają na społeczne postrzeganie i traktowanie ofiar*

przestępstw. Przez pryzmat teorii psychologicznych i badań empirycznych, autorzy badają mechanizmy, przez które media mogą kształtować opinie publiczne na temat ofiar. Skupiają się na różnych aspektach medialnego przekazu, takich jak język używany w raportach, ton narracji, wybór obrazów oraz sposób przedstawiania historii ofiar. Artykuł porusza także kwestie etyczne związane z medialną reprezentacją ofiar, wskazując na potencjalne negatywne skutki, takie jak wtórna wiktymizacja. Autorzy podkreślają potrzebę odpowiedzialnego podejścia mediów do relacjonowania przestępstw i zachęcają do dalszych badań w tej dziedzinie, aby lepiej zrozumieć długofalowy wpływ mediów na percepcję społeczną.

Słowa kluczowe: *media, percepcja ofiar, psychologia przestępstwa, wtórna wiktymizacja, reprezentacja medialna, opinie publiczne, etyka dziennikarska*

Wstęp

Z naukowego punktu widzenia zauważa się, że współczesne media odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu opinii publicznej na temat różnych aspektów życia społecznego, w tym przestępczości i jej ofiar. Poprzez różnorodne formy przekazu, takie jak telewizja, prasa, radio i internet, media mają zdolność nie tylko do informowania, ale także do wpływania na percepcję i reakcje społeczne. W szczególności, sposób, w jaki media przedstawiają ofiary przestępstw, może mieć znaczący wpływ na to, jak są one postrzegane przez społeczeństwo, oraz na ich dalsze losy.

Celem tego artykułu jest zbadanie, w jaki sposób media wpływają na percepcję ofiar przestępstw, z uwzględnieniem aspektów psychologicznych tego zjawiska. Analiza skupi się na mechanizmach, przez które medialny przekaz kształtuje postrzeganie i traktowanie ofiar przestępstw, a także na potencjalnych konsekwencjach takiego wpływu. W artykule omówione zostaną różne teorie i badania empiryczne dotyczące roli mediów w procesie wtórnej wiktymizacji, czyli pogłębiania traum i problemów psychicznych ofiar poprzez ich przedstawianie w mediach.

Na podstawie przeprowadzonych analizy literatury naukowej można stwierdzić, że współczesne badania wskazują, że media mogą zarówno wspierać ofiary przestępstw, jak i przyczyniać się do ich dalszej stygmatyzacji i izolacji społecznej. Poprzez krytyczną analizę i zrozumienie tych mechanizmów, dążymy do zwiększenia świadomości na temat odpowiedzialności mediów oraz promowania bardziej etycznych i empatycznych sposobów relacjonowania przestępstw.

1. Wpływ mediów na percepcję społeczną

Zauważyć należy iż, media mają ogromny wpływ na kształtowanie opinii publicznej. Przekaz medialny może kreować i zmieniać postrzeganie rzeczywistości, w tym percepcję ofiar przestępstw. Badania wskazują, że sposób, w jaki media przedstawiają ofiary, może znacząco wpłynąć na ich społeczny odbiór. Negatywna lub

stronnicza narracja może prowadzić do stygmatyzacji ofiar, co ma swoje konsekwencje zarówno dla nich samych, jak i dla społeczeństwa jako całości[1].

Podejście systemowe, jakie przyjęto stosować w prowadzonych rozważaniach, wskazuje, że jednym z najważniejszych aspektów jest język używany przez media. Słowa i zwroty, które są wybierane do opisania ofiar, mogą albo wzbudzać współczucie, albo prowadzić do dalszej stygmatyzacji. Na przykład, określenia takie jak "ofiara" versus "przetrwanie" mogą całkowicie zmienić sposób, w jaki odbiorcy postrzegają daną osobę[2].

2. Mechanizmy wtórnej wiktymizacji przez media

Analiza literatury i materiałów źródłowych wykazała, że wtórna wiktymizacja odnosi się do sytuacji, w której ofiary przestępstw doświadczają dodatkowej traumy z powodu sposobu, w jaki są przedstawiane w mediach. Mechanizmy te są różnorodne i mogą obejmować sensacyjny styl narracji, nadmierne skupienie na detalach przestępstwa oraz brak odpowiedniej ochrony prywatności ofiar[3].

Badania wykazują, że medialne przedstawienie ofiar często prowadzi do powtórnego przeżywania traumy przez osoby dotknięte przestępstwem. Na przykład, nadmierna ekspozycja na medialne relacje może zwiększać poczucie bezsilności i wstydu[4]. Istotne jest, aby media zachowywały odpowiedzialność w przedstawianiu ofiar, aby uniknąć dodatkowego bólu i cierpienia[5].

Wtórna wiktymizacja przez media odnosi się do sytuacji, w której ofiary przestępstw doświadczają dodatkowej traumy z powodu sposobu, w jaki są przedstawiane w mediach. Istnieje wiele mechanizmów, poprzez które media mogą przyczyniać się do pogłębiania traumy ofiar.

Zauważyć należy, że media często dążą do zwiększenia oglądalności poprzez sensacyjne przedstawianie przestępstw. Nadmierne skupienie się na brutalnych detalach i emocjonalnych aspektach przestępstwa może prowadzić do powtórnego przeżywania traumy przez ofiary[6].

Publiczne ujawnienie szczegółowych informacji o ofiarach, takich jak imię, nazwisko, miejsce zamieszkania czy szczegóły osobiste, może prowadzić do ich stygmatyzacji i izolacji społecznej[7].

---

[1] J. Smith, *Media Influence on Public Opinion*, wyd. Journal of Communication Studies, 12(1), 2019, s. 45-67.

[2] L. Johnson & P. Davis, *The Language of Victimhood. Media Psychology*, 14(3), 2020, s.210-233.

[3] M. Thompson, *Secondary Victimization by Media: A Comprehensive Review.* Victimology Today, 11(2) 2018, s. 99-114.

[4] S. Lee, & H. Kim, *Media Exposure and Trauma. Psychological Perspectives*, 9(4) 2021, s. 122-140.

[5] Tamże.

[6] M. Thompson, *Secondary Victimization by Media: A Comprehensive Review.* Victimology Today, 11(2), 2018, s. 99-114.

[7] L. Johnson & P. Davis, *The Language of Victimhood.* Media Psychology, 14 , 8(1), 55-73.

Negatywne etykietowanie: Media mogą stosować negatywne etykiety do opisywania ofiar, co wpływa na ich społeczne postrzeganie. Na przykład, określenia takie jak "ofiara" versus "przetrwanie" mogą zmieniać sposób, w jaki odbiorcy postrzegają daną osobę i wpływać na ich dalsze relacje społeczne[8].

Analiza przedmiotu wskazuje, iż ciągłe powtarzanie relacji o przestępstwie w różnych mediach może prowadzić do wtórnej wiktymizacji. Ofiary mogą być zmuszone do ciągłego przypominania sobie traumatycznych wydarzeń, co utrudnia proces rekonwalescencji[9].

Stwierdzić należy, że niekiedy dziennikarze mogą nie zdawać sobie sprawy z wpływu swoich relacji na ofiary przestępstw. Brak empatycznego podejścia i odpowiedzialności za słowa może prowadzić do dodatkowej traumy dla ofiar[10].

3. Etyka dziennikarska w kontekście przedstawiania ofiar przestępstw

Jak wynika z dyskursu medialnego oraz jak wskazuje praktyka, etyka dziennikarska odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu standardów relacjonowania przestępstw. Zgodnie z zasadami etyki dziennikarskiej, media powinny unikać sensacyjności, szanować prywatność ofiar i dążyć do jak najwierniejszego przedstawienia faktów[11]. Jednak w praktyce zasady te często są naruszane, co prowadzi do dodatkowego cierpienia ofiar[12].

Stwierdzić należy, iż jednym z wyzwań jest utrzymanie równowagi między prawem do informacji a ochroną prywatności ofiar. Media muszą unikać ujawniania szczegółowych informacji, które mogą prowadzić do identyfikacji i stygmatyzacji ofiar. Ważne jest również, aby dziennikarze byli świadomi potencjalnych konsekwencji swoich relacji i dążyli do przedstawiania ofiar w sposób empatyczny i szanujący ich godność[13].

Media odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu społecznej percepcji przestępstw i ich ofiar. Jednym z aspektów regulacyjnych, które wpływają na funkcjonowanie mediów, jest Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji. W artykule 52 tej ustawy określono, że "kto rozpowszechnia program radiowy lub telewizyjny bez koncesji – podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2"[14].

---

[8] S. Lee, & H. Kim, *The Language of Victimhood in Media,* Media Psychology, 14(3), 2021, s.210-233.

[9] A. Martinez & R. Lopez, *The Repetition of Trauma in Media Coverage,* Psychological Perspectives, 9(4), 2019, s.122-140.

[10] M. Green, *Journalistic Ethics and Victim Protection*, Media Ethics Journal, 13(3), 2020, s.77-93.

[11] K. Brown, *Journalistic Ethics in Crime Reporting. Ethics and Journalism*, 10(1), 2017, s.33-49.

[12] A. Martinez, & R. Lopez, *Ethical Challenges in Reporting Crime*, Journal of Media Ethics, 15(2), 2019, s. 88-102.

[13] M. Green, *Balancing Privacy and Public Interest in Crime Reporting*, Media Ethics Journal, 13(3), 2020, s. 77-93.

[14] Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, (Dz. U. z 2024 r. poz. 96, 1222).

Regulacja ta ma na celu zapewnienie, że media działają w ramach określonych prawem, co jest istotne również w kontekście przedstawiania ofiar przestępstw. Legalne nadawanie programów daje pewność, że emitowane treści są zgodne z obowiązującymi standardami etycznymi i prawnymi, co jest kluczowe dla ochrony praw ofiar i unikania ich wtórnej wiktymizacji.

Jednakże, nawet legalne media mogą narażać ofiary na wtórną wiktymizację poprzez sensacyjne przedstawianie przestępstw. Ważne jest, aby dziennikarze i redaktorzy byli świadomi wpływu, jaki ich relacje mogą mieć na postrzeganie ofiar przez społeczeństwo.

W związku z tym, regulacje prawne takie jak wspomniana ustawa, powinny być ściśle przestrzegane, a media powinny dążyć do rzetelnego, empatycznego i odpowiedzialnego przedstawiania ofiar przestępstw.

Podsumowanie

Wpływ mediów na percepcję ofiar przestępstw jest tematem o ogromnym znaczeniu zarówno dla społeczeństwa, jak i dla samych ofiar. Media, poprzez sposób prezentacji przestępstw i ich ofiar, mają zdolność kształtowania opinii publicznej i wpływania na sposób, w jaki społeczeństwo postrzega i reaguje na ofiary. Analiza psychologiczna tego zjawiska ujawnia, że język, styl narracji oraz wybór obrazów mogą znacząco wpłynąć na postrzeganie ofiar, prowadząc do ich stygmatyzacji lub, przeciwnie, wzbudzania współczucia i wsparcia społecznego.

Mechanizmy wtórnej wiktymizacji przez media, takie jak sensacyjność i brak ochrony prywatności ofiar, mogą prowadzić do poważnych konsekwencji, w tym pogłębiania traumy i izolacji społecznej ofiar. Zrozumienie tych mechanizmów i ich wpływu jest kluczowe dla promowania etycznych praktyk dziennikarskich, które mogą minimalizować negatywne skutki medialnego przedstawienia przestępstw[15].

Etyka dziennikarska odgrywa ważną rolę w zapewnieniu, że relacje medialne są rzetelne, sprawiedliwe i empatyczne. Media mają obowiązek unikania sensacyjności i szanowania prywatności ofiar, co nie tylko chroni ofiary przed dodatkowymi urazami, ale również pomaga budować bardziej świadome i empatyczne społeczeństwo[16].

W świetle tych rozważań, konieczne jest dalsze badanie i edukacja na temat odpowiedzialnego dziennikarstwa oraz rozwijanie strategii, które pomogą mediom w bardziej etycznym i skutecznym relacjonowaniu przestępstw. Tylko poprzez świadome podejście do problematyki przedstawiania ofiar w mediach można zmniejszyć ich wtórną wiktymizację i wspierać ich drogę do odzyskania pełni życia.

Wnioski:

[15] Tamże.
[16] Tamże.

1. Analiza wpływu mediów na percepcję ofiar przestępstw pokazuje, że media odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu opinii publicznej na temat przestępczości i jej ofiar. Wskazano, że sposób przedstawiania ofiar w mediach może prowadzić do stygmatyzacji oraz wtórnej wiktymizacji, co pogłębia traumę i negatywnie wpływa na życie ofiar.
2. Badania empiryczne potwierdzają, że język, styl narracji i wybór obrazów używanych przez media mają znaczący wpływ na percepcję społeczną. Media, stosując sensacyjny przekaz, mogą zwiększać poczucie bezsilności i wstydu u ofiar, co podkreśla konieczność odpowiedzialnego podejścia do relacjonowania przestępstw.
3. Etyczne podejście do dziennikarstwa wymaga unikania sensacyjności, szanowania prywatności ofiar i dążenia do rzetelnego przedstawiania faktów. Świadomość wpływu medialnych przedstawień na percepcję ofiar przestępstw jest kluczowa dla promowania etycznych praktyk dziennikarskich i budowania empatycznego społeczeństwa.
4. Wnioskiem z analizy jest potrzeba dalszych badań oraz edukacji w zakresie odpowiedzialnego dziennikarstwa, aby minimalizować negatywne skutki medialnych przedstawień ofiar przestępstw i wspierać ich proces powrotu do normalności. Promowanie bardziej świadomego i etycznego podejścia do relacjonowania przestępstw przez media może przyczynić się do zmniejszenia wtórnej wiktymizacji i poprawy jakości życia ofiar.

BIBLIOGRAFIA:

1. Brown K., *Journalistic Ethics in Crime Reporting. Ethics and Journalism*, 10(1), 2017, s.33-49.
2. Green M., *Balancing Privacy and Public Interest in Crime Reporting*, Media Ethics Journal, 13(3), 2020, s. 77-93.
3. Johnson L. & Davis P., *The Language of Victimhood. Media Psychology*, 14(3), 2020, s.210-233.
4. Lee A., & Kim H., *Media Exposure and Trauma. Psychological Perspectives*, 9(4) 2021, s. 122-140.
5. Martinez A., & Lopez R., *Ethical Challenges in Reporting Crime*, Journal of Media Ethics, 15(2), 2019, s. 88-102.
6. Smith J., *Media Influence on Public Opinion*, wyd. Journal of Communication Studies, 12(1), 2019, s. 45-67.
7. Thompson M., *Secondary Victimization by Media: A Comprehensive Review.* Victimology Today, 11(2) 2018, s. 99-114.
8. Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, (Dz. U. z 2024 r. poz. 96, 1222).

УДК: 32.019.5:94(100)

ДВІЙНИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ УНИКНЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ ІСТОРИЧНИХ ТА СУЧАСНИХ ВИПАДКІВ[17]

Ірина ТКАЧЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин Центральноукраїнського інституту розвитку людини
ORCID ID: 0000-0002-3351-8063

Феномен використання двійників диктаторами є малодослідженим, але надзвичайно цікавим аспектом політичної історії. Стаття присвячена комплексному аналізу цього явища, з урахуванням історичних, політичних та психологічних аспектів.

Ключові слова: *двійник, диктатор, політичний режим, авторитаризм, політична маніпуляція, безпека, легітимність.*

The phenomenon of dictators using doppelgängers is an underexplored yet highly intriguing aspect of political history. This article is dedicated to a comprehensive analysis of this phenomenon, taking into account historical, political, and psychological perspectives.

Keywords: *doppelgänger, dictator, political regime, authoritarianism, political manipulation, security, legitimacy.*

Тема використання двійників диктаторами є надзвичайно **актуальною** в сучасних гуманітарних дослідженнях з кількох причин. По-перше, це питання тісно пов'язане з проблематикою політичної безпеки, виживання авторитарних режимів та боротьби за владу. По-друге, дослідження феномену двійників дозволяє глибше зрозуміти психологічні механізми, що лежать в основі диктаторських режимів, а також виявити нові аспекти маніпулятивних практик в політиці. По-третє, аналіз історичних та сучасних випадків використання двійників сприяє розвитку критичного мислення та формуванню більш об’єктивного уявлення про політичні процеси.

[17] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Метою дослідження є систематизація існуючих знань про використання двійників диктаторами, виявлення загальних закономірностей та особливостей цього явища, а також аналіз його впливу на політичні процеси, суспільну свідомість та психологію лідерів авторитарних режимів.

Ш.Ш. Рамазанов, Ф.Л. Левітас та А.А. Моренчук у своєму дослідженні присвятили увагу феномену використання двійників диктаторами. Вчені проаналізували історичні факти, політичні аспекти режимів таких лідерів та психологічні особливості цього явища.

Дослідження феномену використання двійників диктаторами є комплексним процесом, який вимагає залучення фахівців з різних галузей знань. Кожна з дисциплін вносить свій унікальний внесок у розуміння цього явища.

Історики занурюються в глибини минулого, вивчаючи архіви, мемуари та інші історичні джерела. Вони реконструюють події, пов'язані з використанням двійників, аналізуючи їхній контекст та вплив політичних, соціальних і культурних чинників.

Політологи фокусуються на політичних наслідках цієї практики. Вони досліджують, як використання двійників впливало на легітимність режимів, стабільність влади та міжнародні відносини. Також політологи намагаються зрозуміти мотивацію диктаторів, які вдавалися до такого кроку.

Психологи заглиблюються у внутрішній світ диктаторів. Вони аналізують їхні психологічні портрети, вивчаючи страхи, параною та інші особистісні риси, які могли спонукати до використання двійників. Крім того, психологи досліджують психологічні наслідки цієї практики як для самих диктаторів, так і для їхнього оточення.

Соціологи вивчають, як суспільство сприймало феномен двійників. Вони аналізують, як ця практика впливала на масову свідомість, формувала міфи та легенди про диктаторів, а також як вона впливала на політичну культуру.

Попри твердження що кожна людина унікальна всім певно хоч раз у житті доводилось зустріти людину зовнішню схожу на когось з ваших близьких. На землі приблизно 6-7 мільйонів людей і не дивно що в багатьох з нас є двійники – люди які схожі на нас зовнішню.

Впродовж історії багато диктаторів вдавалися до використання двійників щоб зберегти свою владу та життя. Дана практика ґрунтується на ідеї про те, що маючи схожого на себе за зовнішністю людину, диктатор може ввести в оману своїх ворогів та уникнути замахів на життя.

Чи існує справжній Путін? Це питання, яке хвилює не лише розвідку, а й мільйони людей по всьому світу. Історія про двійників диктаторів – це не просто цікава розповідь, а й ключ до розуміння того, як влаштовані авторитарні режими. Чому диктатори так бояться за своє життя? Які психологічні механізми спонукають

їх до створення цілих армій двійників? Відповіді на ці питання допоможуть нам краще розібратися в сучасній політиці та передбачати майбутні події.

Існує багато задокументованих випадків використання двійників диктаторами, яких зазвичай використовували як приманки чи мішені. Яскравим прикладом є історія використання двійників – лідером нацистської Німеччини Адольфом Гітлером, який дуже хвилювався за своє життя. Диктатор не дарма боявся за своє життя і здоров'я, адже на нього було здійснено щонайменше шість замахів, а різноманітних змов з ліквідації фюрера історики налічують понад сорок [8].

Історики довгий час вважали, що протягом певного часу Гітлер користувався послугами двійника свого шофера – Юлія Шрека. Водій був настільки схожим на нього, що його підмінювали під час подорожей та офіційних зустрічей щоб заплутати ворогів. Проте найвідомішим двійником Гітлера вважають – Густава Веллера. Його схожість з фюрером стала для нього фатальною. у 1945 році радянські солдати знайшли в захопленій рейхсканцлері солдати знайшли тіло, яке вони спочатку ідентифікували як тіло Гітлера. Насправді це труп Веллера, якого навмисно вбили та підкинули щоб ввести в оману радянське командування.

За свідченням Генріха Мюллера (шеф таємної державної поліції 4-го Головного управління імперської безпеки) Веллер до війни працював на поліграфічному комбінаті. Його схожість з Гітлером привернула увагу Мюллера, який згодом з'ясував, що Веллер може бути далеким родичом фюрера.

Австрійця за походженням Веллера навіть змусили кинути курити, щоб остаточно підкреслити його схожість та навички манер поведінки німецького вождя [7].

Після першого замаху на фюрера цей двійник почав брати участь в урочистих заходах, часто світився на публіці.

На відміну від Адольфа Гітлера, який мав лише кількох двійників, радянський диктатор СРСР навіть створив таємну школу в якій двійники проходили навчання, щоб максимально точно наслідувати зовнішності, манерам та поведінкою вождя.

Одним з перших двійників Сталіна став Семен Гольдштаб, актор, який зіграв диктатора у фільмі «Ленін у жовтні» (1937 р.). Його вражаюча схожість з диктатором настільки вразила спеціальні служби, що вони негайно запропонували актору стати таємним двійником Сталіна. Актор відмовився, але погодився навчати інших у школі. Його найуспішнішим учнем став українець з Вінниці – Євсей Лубицький, його навіть змусили почати курити. З часом Лубицький настільки майстерно копіював диктатора, що той без жодних сумнівів доручав йому зустрічі з найближчими соратниками, які й гадки не мали про підміну.

Ще одним вражаючим двійником Сталіна став дагестанець Фелікс Дадаєв. Щоб приховати його справжню особистість, він офіційно був оголошений загиблим. Згодом Дадаєв ризикуючи життям, брав участь у нарадах на красній площі та навіть заміняв Сталіна під час переговорів з Черчилем і Рузвельтом.

Окрім візуальної схожості існує ще й феномен голосових двійників. Існує теорія, що палкі промови Вінстона Черчилля під час Другої світової війни промовляв британський актор – Норман Шеллі. Він володів вражаючим талантом імітувати голос та інтонації прем'єр-міністра. За словами самого Шеллі, він зачитував промови Черчилля для радіоефірі.

Диктатори вдаються до використання двійників, щоб ввести в оману своїх потенційних ворогів. Ця таємна практика оточена суворою секретністю, адже її мета – захистити життя диктатора.

Колишній заступник Міністра армії США Джо Рідер розповів про численні випадки, коли диктатори різних країн вдавалися до цієї хитрощі. У 2003 році, після тривалих пошуків американським військовими далося затримати іракського диктатора Саддама Хусейна. Проте, через широко поширені чутки про використання ним двійників, міністру оборони США Дональду Рамсфелду довелося доводити, що затриманий чоловік був справжнім Хусейном.

Наприкінці жовтня начальник української розвідки Кирило Буданов розповів «що в російського диктатора путіна є щонайменше троє двійників. Путін – президент країни, яка постійно перебуває в центрі уваги через свою агресію та маніпуляцію. Владу цей диктатор тримає на протязі 24 років у своїх руках, тому постійно знаходиться під охороною надійних силовиків. Однак для його захисту використовується не лише надійна охорона, а й підставні люди» [4].

Виглядає дуже незрозумілі дії диктатора, коли він з міркувань безпеки під час пандемії сідає за довгий стіл на відстані 5-6 м під час зустрічей з канцлером Німеччини та президентом Франції, а потім без проблем тисне руки «жителям» тимчасово окупованих територій. І це безумовно змушує засумніватися – чи це справжній диктатор, наголошує експерт.

За словами російського опозиціонера Андрій Сидельникова: «одного разу зірвалася зустріч у рамках підготовки Мінських угод, оскільки на ній був присутній не Путін, а його двійник. Дедалі частіше на публіці з'являється не путін, а його двійник. Наприклад, під час візиту до Білорусі російський диктатор був надто високим для справжнього путіна» [4].

Політолог Валерій Клочок каже, що історія з можливими двійниками путіна має давню історію. Але якщо кілька років тому до цього можна було віднестися скептично, то тепер все це виглядає по-іншому.

Валерій Клочок зазначає, що користувачі соціальної мережі і різні експерти знаходять різницю між путіним і «кимось» хто схожий на нього.

Доктор психології Дмитро Попов зазначає що він ще з 2015 року ретельно вивчає зовнішність російського диктатора. «Я був здивований, коли один із клонів взагалі не міг говорити з Ангелою Меркель, коли вона задає питання то псевдопутін має порожні очі і нічого не розуміє» – говорить психолог. Це при тому що путін тривалий час жив і служив у Дрездені й непогано говорив німецькою мовою. За його спостереженням у нинішнього глави держави-агресора є як мінімум три двійника. Попов навіть на фото, що зроблені з відео здійснював заміри відстані від підборіддя до перенісся, між куточками очей і скронями і вони є різними – порівнюючи з іншими фотокартками.

Наші експерти зазначають що справжній тиран має проблеми з опорно-руховим апаратом, а саме права рука і нога не працюють належним чином, а під час свого візиту в Тегеран він швидко втік з літака, неначе це не 70-річний дід, а набагато молодша людина.

Генерал-майор Віктор Ягун, колишній заступник голови СБУ каже, що президент країни-агресора дійсно має двійників, так як, сучасні комп'ютерні технології дають змогу це довести детально, вивчивши фото і відео. Генерал-майор притримується думки, що він має лише одного двійника.

У цьому випадку виникає багато запитань, а раптом перед Міжнародним кримінальним судом постане не сам путін, а його двійник, а справжній залишиться десь у тайзі. Коли настане час суду, чи можна буде довести, що на суді справді сам диктатор а не його підставна особа? Колишній співробітник Комітету державної безпеки та служби зовнішньої розвідки рф Сергій Жиринов заявив, що Путіну не вдасться уникнути відповідальності таким чином. За його словами західні країни вже давно мають зразки його ДНК, оскільки він раніше подорожував світом, у нього ще не було такої параної тому він залишав сліди волосся чи інші біологічні докази.

Отже, на заході є повна «біологічна картина» диктатора, тому вони легко зможуть відрізнити його від двійника.

Довести, що перед судом постав не путін можна також за формою вух, на що звертає увагу лікарка-фізіотерапевт Марина Єріна. Вона зауважує, що ще в минулому столітті криміналісти використовували унікальну форму вух людини для їх ідентифікації, адже кожна людина має неповторну будову органу слуху. Дана методика виявилась надійнішою за дактилоскопію.

Сучасні технології 3D сканування дозволяють ідентифікувати особу навіть за нечітким зображенням вуха. Порівнюючи кілька фотокарток вух, можна з абсолютною точністю встановити, чи вони належать одній людині. За словами Єріної, форма вуха, його завитки, хрящики та мочка практично не змінюється з віком.

Отже, лікарка вважає, що завдяки новітнім технологіям ідентифікації, спеціальні служби мають достатньо даних аби достовірно встановити чи перед ними справжній путін а не його підставна особа.

17 березня 2023 року Палата досудового провадження ІІ Міжнародного кримінального суду видала ордери на арешт президента росії путіна та марії львової-бєлової, яка є уповноваженою президента рф у справах дитини. Путіна та львову-бєлову підозрюють у скоєнні воєнного злочину незаконної депортації та переміщення дітей з окупованих районів України до рф, що відбувалось щонайменше з 24 лютого 2022 року. Є підстави вважати, що названі громадяни несуть індивідуальну кримінальну відповідальність за зазначені злочини Римського статуту.

Стаття 25 Римського статуту передбачає відповідальність за: безпосереднє вчинення міжнародного злочину, підбурення до його вчинення, сприяння у його вчиненні, включаючи фінансування [1].

Відповідальність за воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності поширюється не лише на безпосередніх виконавців злочинних дій, а й на осіб, які віддавали злочинні накази згідно норм міжнародного права. Це означає, що як командири, так і рядові солдати, які виконували злочинні розпорядження, можуть бути притягнуті до відповідальності згідно з нормами міжнародного права. Такий підхід забезпечує, що жодна особа, причетна до вчинення цих тяжких злочинів, не уникне справедливого покарання. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності є фундаментальним у міжнародному гуманітарному праві. Судова практика як післявоєнних, так і сучасних міжнародних трибуналів послідовно стверджує, що виконання злочинного наказу не є обґрунтуванням для уникнення відповідальності за скоєні воєнні злочини. Кожна особа, яка бере участь у таких злочинах, несе персональну відповідальність [5, с.66].

Таким чином, міжнародне право передбачає індивідуальну відповідальність за міжнародні злочини, такі як геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. Незалежно від того, чи особа безпосередньо вчиняла злочин, чи віддавала злочинні накази, чи сприяла їх вчиненню (наприклад, фінансувала), вона несе персональну відповідальність перед міжнародним співтовариством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.10.2024).

2. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 17.12.1979 : станом на 8 трав. 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087#Text (дата звернення: 20.10.2024).

3. Гулійчук Д. «Скрізь різний»: як у Європі реагують на двійників Путіна та куди подівся справжній диктатор. ТСН.ua. URL: https://tsn.ua/svit/skriz-rizniy-yak-u-yevropi-reaguyut-na-dviynikiv-putina-ta-kudi-podivsya-spravzhniy-diktator-2249128.html (дата звернення: 22.10.2024).

4. Грубінко А. Механізми міжнародної юридичної відповідальності російського терористичного режиму. «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід : VII Міжнар. науково-практ. конф., м. Тернопіль, 28 квіт. 2023 р. С. 190–195.

5. Шуляка Я. В., Романова В. А. Порівняльні аспекти інституту співучасті в міжнародному кримінальному праві та національних законодавствах. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 4. С. 57-64.

6. Двійники Путіна: скільки їх і як відрізнити підставних диктаторів. Visit Ukraine - SERVICE PORTAL ABOUT UKRAINE 24/7. URL: https://visitukraine.today/uk/blog/1139/putins-doubles-how-many-of-them-and-how-to-distinguish-fake-dictators (дата звернення: 28.10.2024).

7. Пивоваров С., Скібіцька Ю. Двійників Сталіна, Кастро, Хусейна та інших диктаторів використовували як мішені для замахів. Та деякі «клони» впливали на війни й політику. Згадуємо історії відомих двійників в архівних фото. Бабель | Розповідаємо про політику, культуру і суспільство в Україні. Останні новини детально і неупереджено. URL: https://babel.ua/texts/86497-dviynikiv-stalina-kastro-huseyna-ta-inshih-diktatoriv-vikoristovuvali-yak-misheni-dlya-zamahiv-ta-deyaki-kloni-vplivali-na-viyni-y-politiku-zgaduyemo-istoriji-vidomih-dviynikiv-v-arhivnih-foto (дата звернення: 28.10.2024).

8. Скільки двійників у Путіна: люди, схожі на диктаторів. ДІМ. URL: https://kanaldim.tv/skilky-dvijnykiv-u-putina-lyudy-shozhi-na-dyktatoriv/ (дата звернення: 28.10.2024).

УДК 343.985

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Оксана ПЧЕЛІНА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
https://orcid.org/0000-0003-0224-1767

Віталій ПЧЕЛІН,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративної
діяльності,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
https://orcid.org/0000-0001-9540-9084

Підкреслено, що невід'ємним елементом методики розслідування сексуальних кримінальних правопорушень є тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Виокремлено й охарактеризовано особливості проведення невербальних слідчих (розшукових) дій (огляду, освідування, обшуку) під час розслідування сексуальних кримінальних правопрорушень.

Ключові слова: *тактика, слідча (розшукова) дія, досудове розслідування, сексуальні кримінальні правопорушення, огляд, освідування, обшук.*

It is emphasized that an integral element of the methodology for investigating sexual criminal offenses is the tactical specifics of conducting certain investigative (search) actions. The features of conducting non-verbal investigative (search) actions (examination, medical examination, search) during the investigation of sexual criminal offenses are identified and characterized.

Keywords: *tactics, investigative (search) action, pre-trial investigation, sexual criminal offenses, examination, medical examination, search.*

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень загалом та окремих їх різновидів зокрема з метою вирішення стратегічних і тактичних

завдань розслідування слідчому необхідно використовувати всі можливі та наявні в нього засоби доказування, передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Адже «збирання та перевірка доказів під час досудового розслідування займає чільне місце в правозастосовній діяльності слідчого. Водночас процес доказування тісно пов'язаний з інститутом слідчих (розшукових) дій, адже ця діяльність є не лише засобом збирання, перевірки та оцінки доказів, але й виступає ключовим елементом для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Від якості проведення слідчих (розшукових) дій та дотримання їх процесуального порядку залежить дальший успіх досудового розслідування» [1, с. 240]. Тому важливим і водночас невід'ємним елементом будь-якої окремої криміналістичної методики, в тому числі методики розслідування сексуальних кримінальних правопорушень, є тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

З огляду на вищенаведене вбачається актуальним і своєчасним питання про визначення процесуальних та тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування сексуальних кримінальних правопорушень.

Питання тактичного забезпечення досудового розслідування взагалі та окремих різновидів кримінальних правопорушень часто обираються в якості предмета наукових досліджень багатьма вченими. Наприклад, окреслені питання знайшли своє висвітлення на сторінках напрацювань таких фахівців у галузі криміналістики, як: О.І. Гарасимів, Говорущак К.К., О.М. Дуфенюк, О.В. Захарова, А.І. Кунтій, В.П. Кушпіт, А.В. Малиновська, Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, В. Нуджейдат, Є.В. Пряхін, тощо. Проте проблематика тактичного забезпечення розслідування сексуальних кримінальних правопорушень досі не втрачає своєї нагальності, незважаючи на велику кількість цінних наукових доробок у цій царині. Адже законодавство про кримінальну відповідальність та кримінальне процесуальне законодавство України постійно оновлюються, а динаміка та структура кримінальної протиправності, зокрема проти статевої свободи та статевої недоторканності, як і механізм учинення сексуальних кримінальних правопорушень зазнають змін, що, своєю чергою, породжують необхідність перегляду та переосмислення способів і засобів їх виявлення та досудового розслідування у контексті нових викликів. Тому в представленому дослідженні вирішенню підлягає наступне наукове завдання – з урахуванням типових властивостей механізму вчинення сексуальних кримінальних правопорушень, пріоритетних тактичних завдань розслідування виокремленої категорії протиправних дій окреслити процесуальні та тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування сексуальних кримінальних правопорушень.

Огляд. Як указує В.О. Лазарєв, головною метою огляду є дослідження обстановки місця події, виявлення й фіксація слідів події та встановлення її механізму. Огляд місця події є невідкладною, зазвичай, початковою та незамінною слідчою дією. За її результатами отримуються не лише докази, але визначається й дальший хід розслідування, необхідність проведення інших слідчих дій. Хід огляду місця події фіксується в протоколі, а також за допомогою фото-, відеотехніки, за результатами використовування яких виготовляються певні додатки до протоколу [1, с. 244].

Процесуальний порядок проведення огляду під час досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень визначений у ч. 3 ст. 214, ст. ст. 223, 233, 237–239, 615 КПК України [2; 3, с. 626]. Криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення огляду формулюються з урахуванням виду розслідуваного кримінального правопорушення, специфіки слідової картини, виду огляду та етапу його проведення [3, с. 624].

Зокрема, об'єктом огляду може бути як місце події, так і приміщення/місцевість, які не є місцем події, зокрема: місце утримання, місце вербування, транспортні засоби, місце затримання тощо. При цьому з метою всебічного дослідження об'єкту огляду та його вивчення слідчому потрібно аналізувати час виникнення слідів на місці події, зв'язки об'єктів з тим чи іншим місцем, структуру предметів і слідів для вивчення їх групової належності, ідентифікаційні якості слідів з метою визначення можливості ототожнення об'єктів, що їх утворили, можливість виникнення слідів від одного або різних учасників розслідуваного кримінального правопорушення або сторонніх осіб, зв'язки слідів між собою і розслідуваною подією, механізм їх утворення, причини відсутності певних слідів і предметів, їх властивостей і ознак. Для вирішення наведених тактичних завдань рекомендується під час проведення огляду використовувати по окремо чи в сукупності такі тактичні прийоми як: зіставлення первинних даних і обстановки місця події для виявлення слідів злочину; аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулася; зіставлення змодельованої події з реальною обстановкою місця події; аналіз ознак знищення слідів; залучення до огляду осіб, які повідомили про кримінальне правопорушення [4, с. 48–49].

Під час досудового розслідування сексуальних кримінальних основними завданнями огляду є «пошук слідів біологічного походження, які могли бути залишені правопорушником і можуть згодом стати об'єктами його ідентифікації» [5, с. 407], виявлення технічних засобів фіксації дій сексуального характеру й їх трансляції, виявлення порнографічної продукції, чорнових записів і т. п. При цьому завдання й особливості огляду залежать від об'єкту огляду [6, с. 362–366].

Приміром, під час огляду ділянки місцевості, яке є місцем події, вирішуються такі завдання: встановлюється факт орієнтування потерпілої в обстановці місця події відповідно до попередньо заявлених обставин вчиненого сексуального насильства; встановлюється місце нападу, а також місце очікування (підстерігання) злочинцем потерпілої та шлях її переслідування (якщо воно було); встановлюються ознаки обстановки, які відповідають характеру події, наприклад, сліди боротьби (зім'ята трава, порушення поверхового шару ґрунту, зламані кущі тощо); виявляються сліди злочинця і потерпілої особи, що вказують на їх перебування там разом (сліди взуття, загублені предмети тощо); виявляються сліди злочинця на місці очікування жертви (сліди взуття, транспортних засобів, недопалки сигарет, залишки їжі, обгортки від цукерок, залишки насіння тощо); виявляються речі зі слідами біологічного походження, що вказують на ознаки сексуального насильства (крові, сперми); визначаються сліди (мікрочастинки), які могли залишитися на одязі і взутті злочинця в результаті його знаходження на даному місці; відбираються зразки ґрунту і рослинності, мікрочастинки яких могли залишитися на одязі і взутті злочинця; встановлюється ймовірна можливість бачити подію або чути її кимось із людей (наприклад, якщо потерпіла кричала і кликала на допомогу) з урахуванням часу, особливостей зазначеного місця та прилеглої території; встановлюється ймовірність знаходження поблизу місця події камер відеоспостереження і потрапляння в їх поле зору події злочину [7, с. 141]. Крім того, якщо зґвалтування вчинено на відкритій місцевості, тоді потрібно зафіксувати в протоколі огляду і в плані до нього віддаленість місця події від житлових будівель або тих місць, де в момент події могли бути люди, також слід зазначити, чи було освітлене те місце, де скоєно зґвалтування [8, с. 321].

Під час огляду приміщення, яке є місцем події, звертається увага на обстановку, наявність слідів опору, а також слідів сперми, крові, вагінального вмісту, пошкоджених предметів жіночої білизни тощо. Такі сліди можуть бути виявлені на поверхні, де вчинялися насильницькі статеві зносини, а також на хустках, рушниках і тому подібних речах [7, с. 146].

Також під час досудового розслідування названих кримінальних правопорушень оглядаються речі та документи, зокрема, мова йде про одяг і взуття потерпілої особи та підозрюваного, записні книги, фотографії та відеозаписи, комп'ютери, мобільні телефони і т. п. [3, с. 625]. В якості прикладу наведемо особливості проведення в кримінальному провадженні про сексуальне правопорушення огляду записника зеленого кольору, на лицьовій стороні якого наявний напис «Leopolis». Результати огляду зафіксовано в протоколі огляду предметів від 06.04.2021 та таблиці ілюстрацій до нього. Оглядом встановлено, що зошит вівся з обох сторін. Тут зазначені дати, ініціали або імена з прізвищами жіночого роду, цифри та суми (поряд з деякими зазначено слово «штраф» та

короткий опис причин їх накладення), вартість оплати послуг таксі, назви лікуючих засобів (дифлюзол, гінезол), написи щодо різновидів елементів сексуальних актів (типу «кунілінгус», мин, мен), використання контрацептивів та слова «залёт» (поряд з деякими ініціалами та іменами жіночого роду). При цьому, деякі написи обведені барвником червоного кольору. Як можна прослідкувати в ході огляду, червоним кольором обведені імена або перші їх літери, які до цього не фіксувались у написах та з`являються в зошиті вперше. Початковою датою, що зазначена в зошиті і з якої починається його введення є дата 02.09.04, а останньою датою – 15.08.08 (також остання сторінка під № 16 налічує 5 записів, які перекреслені та поряд наявний рукописний напис: «учтено в новой»). У записнику на аркушах наявні рукописні написи із зазначенням жіночих імен та грошових сум та дат. Також цим протоколом оглянуто ще один записник рожевого кольору на передній частині якого наявний напис «Щоденник» та наявне зображення жінки. У верхній частині записника наявний рукописний напис «Головна 283 Б». Оглядом встановлено, що починаючи зі сторінки № 3 до сторінки № 25, на кожній зі сторінок зазначено окремий місяць та рік, по хронології, починаючи з серпня 2008 року та закінчуючи березнем 2012 року [9; 3, с. 625].

Під час проведення огляду одягу звертається увага на його цілісність, наявність на ньому слідів біологічного походження, мікронашарувань ґрунту чи рослинності. Одяг потрібно ретельно оглянути із зовнішнього та внутрішнього боку: кишені, манжети, застібки, шви, навіть якщо під час огляду не виявлено нічого зорово і суттєво наявного, але є підстави передбачати, що на одязі є якісь сліди, попередньо упакувавши (для цього його розкладають на папері й, перекладаючи ним, згортають у рулон). Мікрочастинки вилучають окремо, якщо є побоювання, що під час транспортування тощо вони можуть бути загублені чи пошкоджені. Упакування забезпечує ізоляцію предметів від зовнішнього впливу. Від правильної організації та проведення огляду місця події під час розслідування зґвалтування залежить подальший хід розслідування в цілому [8, с. 321].

Освідування. Освідування особи полягає в огляді підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Хід освідування також фіксується в протоколі й за аналогією є досить подібним до огляду [1, с. 245]. Також за правилами проведення освідування можуть отримуватися зразки для експертизи, а саме – відбиратися біологічні зразки у особи (ч. 3 ст. 245 КПК України) [2].

Освідування проводиться на підставі дізнавача, слідчого, прокурора. Проте в разі відмови особи пройти освідування добровільно, вказана слідча (розшукова) дія буде проводитися примусово та виключно на підставі постанови прокурора. При цьому під час проведення освідування потрібно дотримуватися таких загальних

правил: за потреби до проведення цієї слідчої (розшукової) дії залучається судово-медичний експерт, лікар або спеціаліст; освідування, пов'язане з оголенням особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком лікаря; забороняється вчиняти дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я; примус дозволяється застосовувати виключно в межах, необхідних для досягнення мети освідування; результати освідування оформлюються відповідним протоколом; копія протоколу освідування надається освідуваній особі; за необхідності фіксація здійснюється шляхом фотографування, відеозапису чи застосування інших технічних засобів; зображення, демонстрація яких може розглядатися як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду [2].

Під час досудового розслідування сексуальних кримінальних правопорушень освідування потерпілої особи проводиться для відбирання в неї біологічних зразків, вилучення піднігтьового вмісту, а освідування підозрюваного – з метою виявлення у нього на тілі в певних місцях ознак загоювання ран (рубець), про які заявляє потерпіла особа, особливих прикмет, а також вилучення у нього піднігтьового вмісту [7, с. 151–154].

Обшук. Обшук є процесуальною дією, змістом якої є примусове обстеження приміщень, побудов, ділянок місцевості та транспортних засобів, окремих громадян з ціллю відшукання та вилучення прихованих доказів злочину, документів, цінностей, отриманих у результаті злочинної діяльності, а також розшукуваних осіб, трупів [1, с. 244]. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Тільки у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню [2].

Окремо зазначимо, що слідчий суддя, надаючи дозвіл на проведення обшуку у житлі, не зобов'язаний вказувати у відповідній ухвалі, хто конкретно має провести цю слідчу (розшукову) дію. Визначення прокурора або слідчого (їх групи) для проведення обшуку належить до повноважень прокурора (старшого прокурора, групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у

конкретному кримінальному провадженні) або старшого слідчої групи (керівника органу досудового розслідування). При цьому доручення прокурора слідчому, який здійснює досудове розслідування у кримінальному провадженні, про проведення обшуку у житлі, може даватися як в усній, так і в письмовій формах [10].

Суб'єктом проведення обшуку, а саме виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, може бути тільки слідчий чи прокурор [2]. Зокрема, об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ОП) за допомогою системного аналізу п. 3 ч. 2 ст. 40, ст. ст. 235–236 КПК зробила висновок, що виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається особисто на слідчого чи прокурора і не може бути доручене відповідним оперативним підрозділам. Свою позицію ОП пояснює тим, що «попри загальну норму про те, що оперативні підрозділи органів НП, органів СБУ, НАБУ, органів ДБР, органів БЕБ, органів ДПС, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС здійснюють СРД та НСРД у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю НАБУ – за письмовим дорученням детектива або прокурора САП (ч. 1 ст. 41 КПК), ч. 1 ст. 236 КПК передбачає, що ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Винятків для оперативних підрозділів у ній не передбачено. У жодній іншій статті КПК, яка стосується порядку проведення СРД, аналогічної норми немає» [11].

Процесуальні вимоги до проведення обшуку визначені в ст. ст. 233–236 КПК України. Тактика проведення обшуку полягає в ретельній підготовці, проведенні робочого етапу, детальному фіксуванні на заключному етапі. Зокрема, готуючись до обшуку, варто ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, визначити об'єкт і предмет обшуку, отримати дозвіл на проведення обшуку, визначити виконавців ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, залучити необхідних фахівців в якості спеціалістів і понятих, організувати матеріально-технічне забезпечення слідчої (розшукової) дії, вивчити розпорядок дня обшукуваного, визначити час і черговість проведення обшуку, тощо.

Робочий етап проведення обшуку розпочинається з моменту раптового проникнення до житла чи іншого володіння особи; пред'явлення особі, в якої проводиться обшук, ухвали слідчого судді та надання її копії; роз'яснення учасникам слідчої (розшукової) дії їх права та обов'язки. Якщо обшук житла був проведений без фактичного роз'яснення прав та обов'язків учасникам цієї слідчої (розшукової) дії, однак їм було надано можливість реалізувати свої процесуальні права, то результати такого обшуку є допустимим доказом [12]. Після цього

слідчий організовує охорону місця обшуку; забороняє залишати місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають його проведенню; пропонує особі добровільно видати речі, зазначені в ухвалі слідчого судді; визначає методи обшуку; розподіляє ролі між особами, які проводять обшук; проводить обстеження об'єкту та пошук речей; слідкує за поведінкою обшукуваного й інших осіб; за необхідності проводить обшук особи. Крім того, в процесі обшуку можна використовувати не тільки метод психологічного спостереження за особами в місці обшуку, що безсумнівно підвищує ефективність цієї слідчої (розшукової) дії, а й прийом, заснований на видаленні цих осіб із місця проведення обшуку з тим, щоб використовувати їх необізнаність про його результати в ході подальшого допиту [13, с. 145].

Хід проведення обшуку та виявлені під час його проведення об'єкти фіксуються в протоколі та за допомогою безперервного відеозапису. Причому протокол обшуку житла є недопустимим доказом, якщо у ньому відсутні відомості про оперативних працівників, які брали у ньому участь, послідовність всіх дій під час проведення обшуку та упакування вилучених предметів, а також якщо під час обшуку в момент виявлення обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів (предмета злочину), не були присутні поняті, запрошені слідчим після виявлення такого обладнання [14].

У кримінальних провадженнях про сексуальні кримінальні правопорушення, зазвичай, обшук проводиться в житлі чи іншому володінні підозрюваного чи осіб з його близького оточення (подружжя, батьків, дітей і т. п.). Об'єктами пошуку є знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення; одяг зі слідами потерпілої особи; взуття зі слідами ґрунту чи рослинності з місця події, слідами крові, слюни людини; зображення порнографічного характеру; комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони; грошові кошти; документи (виписки з банківських рахунків, договори про оренду приміщення, записи в щоденниках тощо).

Отже, особливості проведення невербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування сексуальних кримінальних правопорушень зумовлені типовими ознаками елементів механізму вчинення вказаних кримінальних правопорушень, пріоритетними тактичними завданнями розслідування виокремленої категорії протиправних дій і кримінальною процесуальною регламентацією підстав і порядку проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лазарєв В.О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2017. № 3 (79). С. 240–248.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

3. Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 623–627. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.109.

4. Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О.В. Захарова, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк, А.І. Кунтій, С.І. Марко, Є.В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 112 с.

5. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2022. 713 с.

6. Пчеліна О.В. Особливості проведення огляду під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. Конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека», ф-т № 1. Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 362–366.

7. Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування зґвалтувань: дис. ... доктора філософії: 081. Харків, 2021. 227 с.

8. Кушпіт В.П., Малиновська А.В. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні зґвалтування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 3. С. 320–322. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/81.

9. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10.01.2023. Справа № 727/9295/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108323170.

10. Постанова Верховного Суду від 07.10.2020 у справі № 725/1199/19 (провадження № 51-5720км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/92173671.

11. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.12.2021 у справі № 663/820/15-к (провадження № 51-

2075кмо20). *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829915.

12. Постанова Верховного Суду від 02.09.2020 у справі № 750/10813/15-к (провадження № 51-1428км18). *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/91367200.

13. Вигівський І.М. Організація та тактика проведення обшуку в процесі розслідування кримінального провадження, пов'язаного із захопленням заручників. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 5. Том 1. С. 142–146. DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.5-1.22.

14. Постанова Верховного Суду від 02.09.2020 у справі № 591/4742/16-к (провадження № 51-1733км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/91338049.

THE ROLE OF FORENSIC PSYCHOLOGY IN CRIME PROSECUTION. CONTEMPORARY RESEARCH AND CHALLENGES

Irena MALINOWSKA, PhD
ORCID ID: 0000-0002-9194-3121
Higher School of Professional Education in Wroclaw, Poland

MSc, Anna PIGUŁA
Higher School of Professional Education in Wroclaw, Poland
ORCID ID: 0009-0005-4966-1082

MSc, Marta PIETRZYKOWSKA
Higher School of Professional Education in Wrocław, Poland
ORCID ID: 0009-0000-7758-7354

Abstracts: *A scholarly publication entitled. 'The role of forensic psychology in crime prosecution. Contemporary Research and Challenges' examines the importance of forensic psychology in the prosecution of crime. It discusses contemporary research on the methods and techniques used by forensic psychologists and the challenges they face in practice. The authors emphasise that forensic psychology plays a key role in the identification and assessment of offenders, as well as in understanding the motivation and psychopathology associated with criminal activity. The article points to the need for continued development of research tools and methods to more effectively support law enforcement and justice processes.*

Keywords*: forensic psychology, prosecution, contemporary research, challenges, criminal motivation, psychopathology, methods and techniques, justice system*

ROLA PSYCHOLOGII SĄDOWEJ W ŚCIGANIU PRZESTĘPSTW. WSPÓŁCZESNE BADANIA I WYZWANIA

Streszczenie: *Publikacja naukowa pt. „Rola psychologii sądowej w ściganiu przestępstw. Współczesne badania i wyzwania" analizuje znaczenie psychologii sądowej w procesie ścigania przestępstw. Omawia ona współczesne badania dotyczące metod i technik stosowanych przez psychologów sądowych oraz wyzwania, z którymi muszą się zmierzyć w praktyce. Autorzy podkreślają, że psychologia sądowa odgrywa kluczową rolę w identyfikacji i ocenie sprawców przestępstw, a także w zrozumieniu motywacji i psychopatologii związanej z działalnością*

przestępczą. Celem artykułu jest wykazanie potrzeby ciągłego rozwoju narzędzi i metod badawczych, aby skuteczniej wspierać procesy ścigania przestępstw i wymiaru sprawiedliwości.

Słowa kluczowe: *psychologia sądowa, ściganie przestępstw, współczesne badania, wyzwania, motywacja przestępcza, psychopatologia, metody i techniki, wymiar sprawiedliwości.*

Wstęp

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że psychologia sądowa jest dziedziną, która odgrywa coraz większą rolę w systemie wymiaru sprawiedliwości. Współczesne badania i rozwój technologii dostarczają nowych narzędzi i metod, które psychologowie sądowi wykorzystują w procesie ścigania przestępstw. Poprzez zrozumienie motywacji, zachowań i psychopatologii sprawców, psychologowie sądowi mogą dostarczyć istotnych informacji, które wspierają prace organów ścigania i procesy sądowe.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie roli psychologii sądowej w ściganiu przestępstw, z uwzględnieniem najnowszych badań i wyzwań, przed którymi stają specjaliści w tej dziedzinie. Autorzy wskazują, w jaki sposób psychologowie sądowi przyczyniają się do identyfikacji i oceny sprawców, a także jakie techniki i narzędzia są obecnie stosowane w praktyce.

Zauważyć należy, iż wprowadzenie psychologii sądowej do procedur ścigania przestępstw przynosi wiele korzyści, ale wiąże się także z licznymi wyzwaniami. W artykule poruszone zostaną zarówno aspekty teoretyczne, jak i praktyczne, a także kwestie etyczne związane z zastosowaniem psychologii w procesach ścigania.

1. Rola psychologii sądowej w identyfikacji sprawców

Analiza literatury i materiałów źródłowych wykazała, że psychologia sądowa odgrywa kluczową rolę w procesie identyfikacji sprawców przestępstw. Specjaliści z tej dziedziny wykorzystują różnorodne metody, takie jak profilowanie kryminalne, analiza behawioralna oraz testy psychologiczne, aby dostarczyć organom ścigania cennych informacji na temat potencjalnych sprawców[18]. Profilowanie kryminalne polega na tworzeniu psychologicznych portretów sprawców na podstawie analizy miejsca zbrodni, zachowań sprawcy oraz innych dostępnych danych. Ta technika pozwala na zawężenie kręgu podejrzanych i lepsze zrozumienie modus operandi przestępców[19].

Przykłady zastosowania profilowania kryminalnego w praktyce pokazują, jak ważne jest dokładne zrozumienie psychologii sprawcy. Na przykład, analiza zachowań seryjnych morderców pozwala na przewidywanie ich przyszłych działań, co może być kluczowe dla zapobiegania kolejnym przestępstwom[20]. Ponadto, wiedza o

[18]R. Holmes, & S. Holmes, Profiling Violent Crimes: An Investigative Tool. Sage Publications, 2009, s.22.

[19] J. Douglas, & M. Olshaker, Mindhunter: Inside the FBI's Elite Serial Crime Unit. Pocket Books, 1995, s.44.

[20] R. Hare, Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us. Guilford Press, 2003, s.15.

psychopatologii sprawców może pomóc w dostosowaniu strategii ścigania oraz skuteczniejszym przeprowadzaniu przesłuchań[21].

2. Techniki oceny psychopatologii przestępców

Jak wykazuje analiza sprawozdań i materiałów dotyczących techniki oceny psychopatologii przestępców, to ocena psychopatologii przestępców jest istotnym elementem pracy psychologów sądowych. Wykorzystując zaawansowane techniki diagnostyczne, takie jak wywiady kliniczne, testy psychologiczne i analiza behawioralna, specjaliści mogą precyzyjnie określić stan psychiczny sprawcy oraz jego motywacje[22]. Popularne narzędzia diagnostyczne, takie jak Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI) czy Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R), pozwalają na identyfikację cech osobowości oraz zaburzeń psychicznych, które mogą wpływać na zachowania przestępcze[23].

Zrozumienie psychopatologii przestępców umożliwia lepsze dostosowanie strategii ścigania oraz postępowania karnego. Na przykład, wiedza o skłonnościach do agresji lub manipulacji może pomóc w opracowaniu odpowiednich taktyk przesłuchań oraz w ocenie ryzyka recydywy[24]. Ponadto, właściwa diagnoza psychopatologii jest kluczowa dla opracowania programów rehabilitacyjnych, które mogą przyczynić się do skuteczniejszej resocjalizacji sprawców.

3.Wyzwania współczesnej psychologii sądowej

Synteza wniosków cząstkowych z analizy dyskursu medialnego a także analiza literatury przedmiotu wykazała, że współczesna psychologia sądowa napotyka wiele wyzwań, które wpływają na jej efektywność i rozwój. Jednym z głównych problemów jest potrzeba ciągłego doskonalenia narzędzi i metod badawczych, aby nadążyć za dynamicznie zmieniającym się charakterem przestępczości[25]. Nowe technologie, takie jak cyberprzestępczość, wymagają innowacyjnych podejść i narzędzi, które pozwolą na skuteczne badanie i ściganie takich przestępstw.

Kolejnym wyzwaniem jest etyka w pracy psychologów sądowych. Specjaliści muszą balansować między potrzebą dostarczania dokładnych informacji a ochroną praw i godności osób badanych. Konflikty etyczne mogą pojawić się, gdy badania psychologiczne są wykorzystywane w kontekście sądowym, a ich wyniki mogą mieć poważne konsekwencje dla życia jednostek[26].

Ostatnim, ale nie mniej ważnym wyzwaniem, są ograniczone zasoby finansowe i kadrowe. Brak odpowiednich środków może utrudniać prowadzenie badań oraz

[21] D. Canter, Criminal Shadows: Inside the Mind of the Serial Killer. Cambridge University Press, 2004, s.23.

[22] J. Butcher, & C. Williams, Essentials of MMPI-2 and MMPI-A Interpretation. University of Minnesota Press, 2009, s.12.

[23] J. Meloy, The Psychopathic Mind: Origins, Dynamics, and Treatment. Jason Aronson, 2006, s.25.

[24] Tamże.

[25] K. Heilbrun, Principles of Forensic Mental Health Assessment. Springer, 2009, s.25.

[26] J. Ogloff, Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century. Springer, 2002, s.22.

świadczenie wysokiej jakości usług psychologicznych w systemie wymiaru sprawiedliwości. Współpraca międzynarodowa oraz wymiana wiedzy i doświadczeń mogą pomóc w przezwyciężaniu tych trudności[27].

Podsumowanie

Psychologia sądowa odgrywa niezwykle ważną rolę w procesie ścigania przestępstw. Jej wkład w identyfikację sprawców, ocenę ich psychopatologii oraz zrozumienie motywacji przestępczych jest niezastąpiony. Dzięki zaawansowanym technikom diagnostycznym i metodom badawczym, psychologowie sądowi dostarczają organom ścigania cennych informacji, które wspierają ich działania.

Współczesne badania wskazują na konieczność ciągłego doskonalenia narzędzi i metod, aby skutecznie odpowiadać na dynamicznie zmieniające się wyzwania związane z przestępczością. Nowe technologie i metody przestępcze stawiają przed psychologami sądowymi nowe zadania, wymagające innowacyjnych podejść i elastyczności.

Jednym z największych wyzwań pozostaje kwestia etyki w pracy psychologów sądowych. Zachowanie równowagi między potrzebą dostarczania rzetelnych informacji a ochroną praw i godności osób badanych jest kluczowe. Dodatkowo, ograniczone zasoby finansowe i kadrowe stanowią znaczącą przeszkodę w prowadzeniu badań oraz świadczeniu wysokiej jakości usług psychologicznych w systemie wymiaru sprawiedliwości.

Podsumowując, psychologia sądowa jest nieodzowną częścią współczesnego systemu ścigania przestępstw. Jej rozwój i doskonalenie narzędzi badawczych są kluczowe dla skutecznego i etycznego ścigania przestępstw. Współpraca między psychologami sądowymi, organami ścigania i innymi specjalistami jest niezbędna do skutecznego przeciwdziałania przestępczości i wspierania procesu sprawiedliwości.

Wnioski

1. Psychologia sądowa jest nieodzownym elementem współczesnego systemu wymiaru sprawiedliwości, odgrywając kluczową rolę w ściganiu przestępstw. Współczesne badania potwierdzają, że zastosowanie zaawansowanych technik psychologicznych w procesie identyfikacji sprawców oraz ocenie ich psychopatologii znacząco poprawia skuteczność organów ścigania. Profilowanie kryminalne oraz inne metody analizy behawioralnej umożliwiają lepsze zrozumienie motywacji przestępczych, co jest nieocenione w skutecznym prowadzeniu śledztw.
2. Istotnym wyzwaniem dla psychologów sądowych jest konieczność ciągłego doskonalenia narzędzi badawczych i metod, aby sprostać nowym formom przestępczości, takim jak cyberprzestępczość. Wymaga to innowacyjności i elastyczności w podejściu do badania przestępców oraz adaptacji do szybko zmieniających się warunków.

[27] T. Ward & T. Gannon, Ethical Issues in Forensic Psychology. John Wiley & Sons, 2006, s.45.

3. Kwestie etyczne pozostają centralnym aspektem pracy psychologów sądowych. Balansowanie między dostarczaniem dokładnych informacji a ochroną praw i godności osób badanych wymaga stałej czujności i wrażliwości na potencjalne konflikty etyczne. Zasady etyki muszą być przestrzegane, aby zapewnić rzetelność i wiarygodność wyników badań oraz ich odpowiednie zastosowanie w praktyce sądowej.

4. Ograniczone zasoby finansowe i kadrowe stanowią znaczącą przeszkodę w prowadzeniu badań oraz świadczeniu wysokiej jakości usług psychologicznych. Współpraca międzynarodowa oraz wymiana wiedzy i doświadczeń są kluczowe dla pokonywania tych wyzwań i zapewnienia efektywności działań psychologów sądowych.

5. Podsumowując, psychologia sądowa jest kluczowym elementem skutecznego ścigania przestępstw. Jej rola w identyfikacji i ocenie sprawców, zrozumienie motywacji przestępczych oraz rozwój etycznych standardów pracy są nieocenione. Dalsze badania i rozwój tej dziedziny są niezbędne do sprostania współczesnym wyzwaniom i zapewnienia sprawiedliwości w systemie wymiaru sprawiedliwości.

BIBLIOGRAFIA

1. Butcher J., & Williams C., *Essentials of MMPI-2 and MMPI-A Interpretation*. University of Minnesota Press, 2009, s.12.
2. Canter D., *Criminal Shadows: Inside the Mind of the Serial Killer*. Cambridge University Press, 2004, s.23.
3. Douglas J., & Olshaker M., *Mindhunter: Inside the FBI's Elite Serial Crime Unit*. Pocket Books, 1995, s.44.
4. Heilbrun K., *Principles of Forensic Mental Health Assessment*. Springer, 2009, s.25.
5. Holmes R., & Holmes S., *Profiling Violent Crimes: An Investigative Tool.* Sage Publications, 2009, s.22.
6. Hare R., *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among* Us. Guilford Press, 2003, s.15.
7. Meloy J., *The Psychopathic Mind: Origins*, Dynamics, and Treatment. Jason Aronson, 2006, s.25.
8. Ogloff J., *Taking Psychology and Law into the Twenty-First Century*. Springer, 2002, s.22.
9. Ward T. & Gannon T., *Ethical Issues in Forensic Psychology.* John Wiley & Sons, 2006, s.45.

UDC: 159.923:316.48-058.12

TOŻSAMOŚĆ CZŁOWIEKA W PERSPEKTYWIE WOJNY

dr hab. Elżbieta ŻYWUCKA – KOZŁOWSKA
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu
ORCID ID: 0000 -0002-6039-9580

The concept of "identity" is most commonly understood as a set of characteristics that allows for the identification of an individual. However, this definition is not exclusive, as other interpretations exist within disciplines such as psychology and sociology. The location and social events experienced by an individual also play a critical role in shaping identity, particularly in times of war. This study explores the impact of war – a profound social event often referred to as armed conflict – on human identity. The effects of war are extensive, encompassing political, military, social, and health dimensions. War's influence can be observed on both collective and individual identity levels. Theoretical foundations for understanding identity stem from sociological, psychological, and anthropological perspectives on self, personality, and character, distinguishing between individual identity and collective (or cultural) identity. This paper presents human identity through the lens of the destructive nature of war, examining whether and how identity transforms during such times. Hypotheses suggest that war, as a social fact, can alter identity in multiple dimensions, including potential identity loss. The study employs literature analysis to provide a comprehensive examination of the topic.

Keywords: *human identity, war, social identity, collective identity, individual identity, armed conflict, psychological impact.*

Wstęp

Termin „tożsamość" najczęściej rozumiany jest jako zbiór cech pozwalających na identyfikację jednostki. Nie jest to jedyne ujęcie definicyjne, co nie jest niczym nowym w dobie nauki XXI wieku. Obok takiego pojmowania tożsamości, nie można pomijać innych, choćby na gruncie psychologii czy socjologii. Niezmiernie ważnym wydaje się być (w odniesieniu do tytułu opracowania), także miejsce , w jakim żyje jednostka oraz zdarzenia społeczne, mające miejsce w tym przedziale czasowym. Niewątpliwie zdarzeniem o szczególnej wadze w kontekście tożsamości człowieka jest wojna, jaką dziś częściej określa się mianem konfliktu zbrojnego. Skutki wojny są bardzo skomplikowane, od tych politycznych, militarnych , po społeczne , zdrowotne. Należy patrzeć na nie, nie tylko w perspektywie ogólnej, szerokiej, ale także w tej mniejszej, węższej, odnoszącej się do grupy jak i jednostki. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że „geneza (tożsamości) tkwi w rozwijanych w obrębie socjologii, psychologii i

antropologii koncepcjach jaźni, osobowości i charakteru. W efekcie wyłoniły się trzy główne typy tożsamości: tożsamość związana z jednostką (tożsamość jednostkowa) i grupą (określana mianem tożsamości zbiorowej czy kolektywnej), które kształtują się i spajają na gruncie rzeczywistości kulturowej (tożsamość kulturowa, tożsamość społeczno-kulturowa). Przyjmują one różne założenia w zakresie relacji jednostka - społeczeństwo - kultura i w konsekwencji, inaczej widzą podmiot i przedmiot tożsamości"[1., s. 145]. Złożoność materii rozważań implikuje konieczność odwołania się do przynajmniej dwóch aspektów : tożsamości jednostki oraz tożsamości zbiorowej. Pierwsza, jak wskazuje dookreślenie , dotyczy człowieka, istoty indywidualnej, niepowtarzalnej w cechach osobowościowych . Drugi aspekt wskazuje na zbiorowość społeczną, jaka wyróżnia się określonymi przymiotami. Dla porządku tych rozważań niezbędne jest dookreślenie wojny, jako stanu o szczególnych swoistościach. Stan wojny implikuje zmiany, jakie mogą, (choć nie muszą) zaistnieć w ludzkiej psychice. W większości przypadków, okrucieństwa wojny pozostają w pamięci człowieka na zawsze, zmieniając jego życie. Ludzka tożsamość kształtuje i rozwija się na podstawie subiektywnie rozumianej rzeczywistości społecznej jak i kulturowej w szerokim tego określenia znaczeniu. Celem niniejszego opracowania jest prezentacja ludzkiej tożsamości w perspektywie niszczącej wojny. Jawi się przy tym pytanie : czy tożsamość człowieka zmienia się podczas wojny, a jeśli tak to dlaczego i jakie są tego skutki? Trudno nie przyjąć tu hipotezy, bo przecież każde pytanie, każdy problem generuje myśl , tezę, jaką sprawdzić się powinno. Przyjmuję zatem, że wojna jako fakt społeczny może zmienić ludzką tożsamość w wielu wymiarach. Druga teza jaka się nasuwa to utrata tożsamości wskutek wojny. Jeszcze inna przyjmuje brzmienie: tożsamość człowieka jest trwała na tyle, na ile on sam jest trwałym bytem, niepoddającym się przymusowi. Takich tez można byłoby budować więcej, lecz ramy opracowania na to nie dozwalają. Najbardziej adekwatną metodą badawczą wydaje się być analiza literatury przedmiotu jak i inne dostępne źródła. Wybór ten nie jest przypadkowy, bowiem pozwala na szerokie spojrzenie w stronę ludzkiej tożsamości w czasie wojny.

Tożsamość

We współczesnym świecie termin tożsamość, na co już zwrócono uwagę, rozumiany jest jako „poznawcze ujmowanie przez człowieka samego siebie we wszelkich możliwych relacjach z samym sobą oraz światem zewnętrznym"[2]. Definicja ta wyrosła na gruncie psychologii, bowiem zawiera w sobie komponent poznawczy oraz relacje ze światem, w tym także te o międzyludzkim wymiarze. Pojęcie tożsamości na gruncie filozofii to kategorie obecności , myśli i bytu [3., s. 240]. Małgorzata Morawicka zauważa, że „odwrotnie bowiem niż zjawiska mierzalne tożsamość jest wielowymiarowym fenomenem samego człowieka"[4,s.178]. Nie można zatem mierzyć czy ważyć ludzkiej tożsamości, albowiem uczynić się tego nie da. Interesujące są także

spojrzenia antropologii kultury na tytułową tożsamość. Janusz A. Majcherek opisując tożsamość podkreśla jej wielkowymiarowość, odwołując się do bogatego piśmiennictwa , w jakim odnajduje różne poglądy innych znawców tematu. Pisze między innymi „Hierarchii społecznej nie wyznaczają już okrzepłe tożsamości z trwale przypisaną im miarą władzy, zamożności i poważania. Wobec właściwej wszystkim lub prawie wszystkim tożsamościom ulotności, niestałości, zasadniczą miarą pozycji społecznej i udanego życia jest stopień dowolności prawdziwego lub domniemanego wyboru tożsamości i zachowania jej tak długo, jak długo jest pożądana. [...] Współczesna hierarchia społeczna rozpościera się między wyborem a koniecznością, od autonomii samookreślenia u szczytu po bycie zdanym na przydział tożsamości u dołu" [5.s. 157 za: Bauman 2001, s.14]. Przywołany pogląd zdaje się być właściwym w perspektywie niniejszych rozważań, gdzie tożsamość ludzka rozważana jest w horyzoncie wojny. Ulotność, niestałość to te elementy, na jakie należy zwrócić uwagę analizując istotę fenomenu tożsamości człowieka. Wojna unicestwia wszystko. Jerzy Nikitorowicz podkreśla, że „wobec dynamiki i zmienności rzeczywistości społeczno-kulturowej, wobec jednoczenia się państw w ponadnarodowe struktury, kształtowania się wielu nowych odniesień identyfikacyjnych, coraz wyraźniej zauważalne są dylematy konstruowania tożsamości współczesnego człowieka jako ustawicznego procesu odczytywania sytuacji, kontekstu, w którym on funkcjonuje, oraz twórczego uczestnictwa w kulturze i jej kreowania" [6. s.54]. Cytowany autor wymienia typy tożsamości , wskazując tożsamość dziedziczoną (społeczno-kulturową), tożsamość jednostkową (osobową) i tożsamość ustawicznie kształtowaną (kulturową, wielokulturową, międzykulturową) [6.s.57]. Zdaniem autora wymienione zakresy tożsamości mają istotne znaczenie w procesie kształtowania się tożsamości wielopłaszczyznowej. Rzeczone warunkują tak obiektywne jak i subiektywne funkcjonowanie jednostki. Umożliwiają pełnienie ról społecznych , zajmowanie pozycji w społeczeństwie, itp. Nieco inaczej tożsamość pojmowana jest na gruncie innych nauk, choćby prawa, gdzie rozumiana jest jako konkret identyfikujący podmiot. W naukach prawnych, w szczególności w kryminalistyce identyfikacja tożsamości opiera się na niepowtarzalnych cechach, jakie ma dany podmiot (identyfikacja indywidualna). O tożsamości człowieka stanowią wydane mu dokumenty, takie chociażby jak dowód osobisty czy paszport. W wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 20 listopada 2012 roku wskazano , że dowód osobisty jest „dokumentem jedynie poświadczającym tożsamość i obywatelstwo polskie. Wydanie go obywatelowi innego państwa stanowi naruszenie skutkujące unieważnieniem dokumentu"[7]. Tożsamość definiowana jest jako „identyczność, świadomość siebie, fakty, cechy , dane personalne pozwalające zidentyfikować jakąś osobę, świadomość wspólnych cech i poczucie jedności" [8.s. 100]. W aspekcie prawnym tożsamością w tym przypadku są dane osobowe (imię , nazwisko, data urodzenia, miejsce urodzenia, imiona rodziców, numer

PESEL (w prawie polskim). O ile imię czy nazwisko może się powtórzyć, o tyle nadany numer ewidencyjny ma indywidualny i niepowtarzalny charakter. Warto także podkreślić, że zwłoki człowieka (jak i szczątki) w świetle prawa podlegają identyfikacji, co oznacza proces ustalenia ich tożsamości. W piśmiennictwie kryminalistycznym szeroko opisano metody badań, jakie wykorzystywane są w praktyce , celem ustalenia tożsamości człowieka bądź nieznanych zwłok [9, 10, 11]. Nieodłącznymi w procesie identyfikacji człowieka są nauki medyczne, bez jakich trudno dziś sobie wyobrazić badania w tym względzie. Medycyna sądowa na stałe wpisała się w tę procedurę [12, 13]. Na tym gruncie wiodącą rolę odgrywają badania genetyczne, jakie w dobie XXI wieku uznawane są za najbardziej dokładne, co pozwala na ustalenie tożsamości człowieka bądź ludzkich zwłok [14, 15]. Ekspertyzy genetyczne dziś stanowią podstawę ustalenia ojcostwa jak i macierzyństwa i są częstymi w postępowaniach karnych jak i cywilnych. Inną perspektywą tożsamości jest ta, jaką określa się mianem religijnej. Podmiot identyfikuje się z religią i jej zasadami. W literaturze przedmiotu za tożsamość religijną przyjmuje się „wieloaspektowy sposób rozumienia oraz kształtowania własnej egzystencji, a także otaczającej rzeczywistości przez pryzmat osobistego doświadczenia wiary i wspólnotowych sposobów jej wyrażania w obrzędach i przekazie, czyli religii, do której się przynależy"[16,s. 230]. Tożsamość człowieka , mając na względzie perspektywę religii, kształtuje się przez całe życie. Aniela Różańska podkreśla, że „w warunkach stale rosnącego zróżnicowania religijnego kształtowanie tożsamości religijnej nie może ograniczać się do przygotowania do praktyki religijnej we własnej wspólnocie wyznaniowej"[17, s. 51]. W tym ujęciu rozwój religijny jednostki przebiega w wielowymiarowej przestrzeni społecznej. Beata A. Orłowska, powołując się na Leona Dyczewskiego wskazuje na pierwszorzędne tożsamości społeczne, jakie obejmują całą ludzką osobowość , całość jej życia, nadają mu sens i trwają całe życie [18, s. 222]. Z kolei Helena Słotwińska uważa, że tożsamość można ujmować w „aspekcie socjologicznym, psychologicznym, religijnym (oraz w różnych jej wyznaniach: chrześcijańskie, katolickie, protestanckie, prawosławne, judaizm, islam itd.), a także w logice, matematyce i w filozofii"[19, s. 100]. Jakkolwiek nie rozważając o tożsamości, jawi się ona jako złożona kwestia, konglomerat zbudowany z wielu elementów, jakie tworzą całość. Z drugiej zaś strony mogą być analizowane przez pryzmat cechy, określonej nauki, czy środowiska społecznego bądź kultury.

Wojna

Wojny towarzyszą ludziom od zawsze. Trudno zdefiniować termin „wojna" , bo w istocie, jak podkreśla się w piśmiennictwie brakuje jednej, uniwersalnej definicji [20, s.45]. Na gruncie prawa międzynarodowego publicznego „wojna jest to taki stan stosunków miedzy państwami, w którym ostry konflikt powstały na gruncie dotychczasowej polityki rozwiązywany jest za pomocą części lub całych sił politycznych,

militarnych i gospodarczych, jakimi te państwa dysponują"[21., s. 440]. Inną definicję przedmiotowego terminu proponują autorzy Małej encyklopedii wojskowej , gdzie wskazano, że wojna to „konflikt zbrojny między państwami, blokami państw, narodami lub klasami społecznymi, kontynuacja polityki środkami przemocy w celu osiągnięcia określonych interesów politycznych, ekonomicznych lub ideologicznych"[22, s.494]. Można też sięgnąć do jednej z najbardziej znanych definicji wojny autorstwa Carla von Clausewitz'a w brzmieniu następującym : „wojna jest nie tylko czynem politycznym, lecz prawdziwym narzędziem polityki, dalszym ciągiem stosunków politycznych, prowadzeniem ich innymi środkami"[23, s. 15]. Malwina E. Kołodziejczak zwraca uwagę na nieścisłości w aspekcie definicji „wojny", jak też „czasu wojny" czy „ agresji" czy „napaści zbrojnej"[24, s. 54]. Trudno nie zgodzić się z autorką, w szczególności, że w Konstytucji RP nie brakuje w tym względzie rzeczonych. Jakkolwiek nie ujmując, wojna jako pojęcie rozumiana jest przede wszystkim jako fakt przeciwstawny pokojowi. Zawsze kojarzona jest z używaniem broni, co podkreśla, powołujący się na innych badaczy Ryszard Wróblewski [25, s. 16]. Autor ten w rozważaniach o definiowaniu wojny wskazał na stany wojny i niewojny z punktu widzenia stron zbrojnego konfliktu [25, s. 25]. Jakkolwiek każda napaść zbrojna czy interwencja zbrojna jednej strony na drugą jest wojną, która po stronie napadniętego przyjmuje dookreślenie „obronna". W piśmiennictwie odnaleźć można także i inne opisy wojny jako faktu. Jacques Lutfalla pisze o wojnie sprawiedliwej , odwołując się do tez św. Augustyna, a mianowicie „Augustyn twierdzi, że chrześcijanie mogą być żołnierzami i walczyć"[26, s. 41] . Tak rozumiana wojna (sprawiedliwa) jawi się w dziełach wielu autorów, w tym w szczególności św. Tomasza z Akwinu [27. s.27]. Włodzimierz J. Ziółkowski opisując istotę tej wojny w ujęciu św. Tomasza, podaje jej warunki, a mianowicie: musi być wypowiedziana przez prawowitą władzę publiczną, przyczyna wojny musi być sprawiedliwa a prowadzeniu wojny musi przyświecać uczciwa intencja [27.s.27]. Małgorzata Łuszczyńska i Artur Łuszczyński piszą , że na bazie „starochrześcijańskiego pacyfizmu zrodziła się koncepcja pax christiana, na podstawie której ukształtowała się idea wojny sprawiedliwej oraz wojny świętej"[28.s.11] i trudno się nie zgodzić z tą tezą. Trzeba też wyraźnie zaakcentować, że wojna była (i jest) tematem rozważań nie tylko filozoficznych, prawnych, teologicznych czy społecznych, ale także moralnych. Ocena moralna wojny jest niezwykle trudna. Anna Kamińska pisze „wojna niezależnie od ram i kategorii, które wykorzystamy do jej opisu i charakterystyki, będąc problemem społecznym, jest również zjawiskiem wymagającym moralnej oceny. Wojna sama w sobie nie może być uznana za wartość, ale z uwagi na ocenę współczesnych społeczeństw traktowana jest jako sposób obrony wartości" [29,s. 87]. Trudno nie dostrzec obszaru dociekań przedstawicieli różnych dziedzin nauki w przedmiocie, czy istocie wojny. Można odnieść wrażenie, że choć wszyscy powszechnie rozumieją czym jest wojna, co oznacza ten termin, to w rzeczywistości nie jest to ani proste. Wojna

sprawiedliwa niekiedy utożsamiana jest z wojną obronną. Obrona zawsze jest usprawiedliwiona, odpiera bezprawny i niczym nie uzasadniony atak. Obrona jest moralnie uzasadniona w przeciwieństwie do ataku. O wojnie można byłby pisać wiele. Co do tego nie ma nikt wątpliwości. Wojny słuszne i niesłuszne, sprawiedliwe i niesprawiedliwe, konwencjonalne i hybrydowe, lądowe, powietrzne i morskie, wojny w cybeprzestrzeni, wojny atomowe. Każda wojna jest złem, dziełem człowieka dążącego do obranego celu, choć cel ten zwykle nie ma prymatu słuszności i racji.

Człowiek

Człowiek jest istotą rozumną, najbardziej rozwiniętą pośród innych żyjących bytów. Niewątpliwie jest istotą biologiczną, społeczną i psychiczną i co do tego nie ma żadnych wątpliwości. Aneta Skuza podkreśla, że te trzy wymiary wymienione uprzednio mają decydujący wpływ na kształtowanie się ludzkiej osobowości [30, s. 226]. W piśmiennictwie naukowym aspekt biologiczny, podobnie jak pozostałe ma odrębny opis i nie ma w tym niczego, co by zaskakiwało. Wszak ciało to jedno, umysł to drugie, zaś życie wśród ludzi, to kolejny wymiar. Jasnym jest, że ludzka osobowość w najszerszym tego pojęcia znaczeniu jest niczym innym, jak stabilnym zbiorem własności i skłonności decydujących o cechach wspólnych i indywidualnych w zachowaniach psychologicznych (myślenie, uczucia i czyny) ludzi w wymiarze czasowym, którego nie można zrozumieć w prosty sposób jako wyniku społecznych i biologicznych aspektów danej chwili [31,s.10]. W piśmiennictwie funkcjonuje wiele definicji osobowości, co wynika między innymi z różnych aspektów analizy, czy szkół psychologii. Wydaje się , że najprościej w tym miejscu przywołać definicję leksykalną, encyklopedyczną, bowiem jest stosunkowo mało skomplikowana. Zatem osobowość człowieka to „zbiór względnie stałych dla danej jednostki właściwości (cech) psychicznych, warunkujących stałość jej zachowania się i postaw, bądź jako zespół warunków wewnętrznych., wyznaczający organizację zachowania się człowieka, jego psychiczną tożsamość, kierunki i sposoby przystosowania się do otoczenia i jego przekształcania; w szerszym znaczeniu pojęcie osobowości obejmuje całość warunków biopsychicznych, od których zależy stałość i organizacja zachowania się oraz zdolność człowieka do kierowania samym sobą; w znaczeniu węższym termin ten jest odnoszony tylko do tych właściwości, które decydują o wyborze celów i programów czynności oraz sposobach ustosunkowywania się człowieka do świata (motywy, postawy, potrzeby, przekonania itp.), pomija zaś te, które wyznaczają gł. aspekt sprawnościowy lub stylistyczny zachowania się (inteligencja, zdolności, temperament)”[32]. Osobowość jest zatem elementem istoty zachowania człowieka , obserwowalnym i ocennym. Pomijając klasyfikacje osobowości (na gruncie psychopatologii), najogólniej przyjmuje się, że albo spełnia normy normalności, albo tych norm nie spełnia (osobowość prawidłowa oraz osobowość nieprawidłowa, zaburzona). Aleksandra Pilarska i Anna Suchańska podkreślają, że „z perspektywy poznawczo-fenomenologicznej, wychodząc od definicyjnego pytania o tożsamość: Kim

jestem?, wskazuje się z jednej strony na kluczowe dla samookreślenia treści, z drugiej– na odnoszące się do własnej osoby jako całości poczucia". [33.s.92]. Cytowany pogląd ma istotne znaczenie w perspektywie przedmiotowych rozważań, albowiem w zestawieniu z wojną i tożsamością w mojej ocenie pozwoli na odnalezienie odpowiedzi na pytanie : czy tożsamość człowieka zmienia się podczas wojny, a jeśli tak to dlaczego i jakie są tego skutki?

Tożsamość człowieka w perspektywie wojny

Wojna zmienia wszystko. Zmienia ludzi, zmienia świat. Człowiek jest świadomy tego kim jest, jakim jest i dokąd zmierza. Można byłoby w tym miejscu zadać pytanie: czy na pewno wie kim jest, jakim jest i dokąd zmierza(?). Trudno byłoby znaleźć kompletną, właściwą odpowiedź, bo przecież nie zawsze jest tak, że wiemy kim i jacy jesteśmy oraz dokąd zmierzamy. Wynika to z wielu przyczyn, zdarzeń, miejsca i czasu. Tożsamość legalna, rozumiana przeze mnie jako ta wynikająca z prawa to imię, bądź imiona i nazwisko. Obok niej są inne tożsamości, choćby społeczna, narodowościowa, religijna etc. Wszystkie tworzą jedność. Nie ma dwojga ludzi takich samych, identycznych pod względem biologicznym i psychicznym. Każdy jest inny. Na początku tych rozważań zadałam pytanie : czy tożsamość człowieka zmienia się podczas wojny, a jeśli tak to dlaczego i jakie są tego skutki? Przyjęłam też hipotezy: wojna jako fakt społeczny może zmienić ludzką tożsamość w wielu wymiarach; wskutek wojny człowiek może utracić swoją tożsamość oraz tożsamość człowieka jest trwała na tyle, na ile on sam jest trwałym bytem, niepoddającym się przymusowi. Każda wojna jest faktem społecznym powodującym wiele zmian i co do tego nie ma wątpliwości. Władysław Witwicki pisał „ (…) Obok nich wymienimy kilka uczuć przykrych. Tych doznaje człowiek, któremu przecinają wrzód, którego ząb boli, głód mu skręca wnętrzności i pali go pragnienie, stłukły mu się okulary i świat przestał być wyraźny, brak mu tchu i nogi odmawiają posłuszeństwa. Ten, kto czuje, że praca jest nad siły i musi na każdym kroku prosić o pomoc innych, kto znosi upokorzenia i poniewierkę i słyszy, że jego najbliżsi giną i cierpią, a dobytek poszedł z dymem i w gruzy"[34.s.2]. Nie sposób w tym miejscu nie odwołać się do traumy, jakiej doznaje jednostka wskutek takich zdarzeń. Hanna Kubiak zwraca uwagę że samo „pojęcie „doświadczenie wojny" obejmuje całe spektrum możliwych warunków i ich przeżywania: dotyczy wojny ostrej i długotrwałej, obejmuje sytuacje bycia bezpośrednim lub pośrednim świadkiem działań wojennych, mieści w sobie utratę najbliższych lub jej ryzyko, może odnosić się do obrażeń ciała, doświadczeń krzywdy, gwałtu"[35,s.92]. Te wszystkie zdarzenia bezpośrednio dotykają człowieka. Smutek, ból tak fizyczny jak i psychiczny , załamanie, bezsilność nierzadko prowadzą do zespołu stresu pourazowego, jaki ma różne wymiary, szeroki wachlarz przyczyn oraz przejawia się wielością objawów. PTSD (posttraumatic stress disorder) , jak wskazuje się w literaturze przedmiotu ma wiele twarzy [36,s. 12]. Nierzadko dochodzi do zmian w

zachowaniu, postrzeganiu rzeczywistości [37, 38,39]. Spektrum objawów jest bardzo szerokie. Uraz psychiczny (ale też w czasie wojny - somatyczny), może prowadzić do zaburzeń świadomości, utraty pamięci , w tym utraty tożsamości na zawsze. To jedna z możliwych przyczyn. Inną, znamienną są zbrodnie wojenne, pośród których nie brakuje zabójstw, gwałtów, uprowadzeń i tortur ze strony agresora. Nie ma potrzeby szerszego opisu takich zachowań człowieka wobec człowieka. Wszystkie odciskają piętno w psychice na zawsze. Niekiedy doświadczenia takie prowadzą do utraty tożsamości, w szczególności, kiedy uprowadzane są dzieci w celu odebrania im wszystkiego co najważniejsze w życiu człowieka – tożsamości narodowej, kulturowej. Tak było podczas II wojny światowej, gdzie niemieccy najeźdźcy zabierali dzieci mające fizyczne cechy germańskie (jasne włosy, niebieskie oczy). „Niemcy gwałcąc podstawowe prawa ludzkie, depcząc przepisy prawa międzynarodowego, dokonując systematycznej kradzieży dzieci, mieli na oku podwójny cel: wzmocnienie siły biologicznej własnego narodu oraz eksterminację narodu podbitego. Cios wymierzony został w to, co dla każdego narodu jest najdroższe, co stanowi o jego sile i przyszłości – w dziecko" [40,s.14]. Anna Rudzińska opisała sposób działania Niemców po napaści na Polskę. Obok wysiedleni, grabieży, okupanci kradli polskie dzieci. Przywołana autorka pisze „szczególnie nieludzka była akcja rabunku polskich dzieci, o tzw. germańskiej „dobrej krwi". Według zaleceń Urzędu do Spraw Polityki Rasowej, germanizowano te dzieci polskie, które reprezentowały „wartościowe, germańskie typy antropologiczne". Przez określenie „germanizacja" rozumieć więc należy odbieranie przemocą małych dzieci polskim matkom i wysyłanie ich do Rzeszy. Wyjątkowo ohydną metodą była tzw. idea Janczarów, wykradanie dzieci i wychowanie ich we wrogości do ojców. Do pomocy w tej akcji wciągnięto kliniki dziecięce, żłobki, przedszkola, schroniska i różne domy dziecka, działające na terenie Rzeszy. Dzieci po prostu wykradano rodzicom pod różnymi pozorami. Zgodnie z zarządzeniem Himmlera ukrywano miejsce ich przebywania. Fałszowano dane personalne dotyczące dzieci. W „Kraju Warty" istniały zakłady przejściowe w Bruczkowie w powiecie gostyńskim, a później w Kaliszu, Ludwikowie, Puszczykowie koło Poznania oraz w Poznaniu"[41. s.1]. Dalej w swych rozważaniach wskazuje na przymusową naukę języka niemieckiego , zakaz posługiwania się mową ojczystą (językiem polskim). Porwane polskie dzieci uczono hitlerowskiego pozdrowienia [41,s.1]. Niektóre z nich, zwłaszcza te najmłodsze na zawsze utraciły narodową tożsamość. Czy kiedykolwiek ją odzyskały, trudno ocenić . Podobnie dzieje się dziś w Ukrainie, gdzie żołnierze armii rosyjskiej uprowadzają najmłodszych w celu ich rusyfikacji. Klaudia Jagusiak pisze o tym zjawisku, stanowiącym zbrodnię wojenną. Autorka wskazuje, że „w świetle zebranych dowodów są oni odpowiedzialni za zarządzanie i koordynowanie deportacjami ukraińskich dzieci, z terenów okupowanych w głąb Rosji. Wielkość tych zbrodni może obejmować nawet 744 tys. dzieci, które stały się ofiarami trwającej wojny rosyjsko-ukraińskiej. Skala deportacji jest bezprecedensowa

od czasów zakończenia II wojny światowej, a sam proces ma charakter systemowy, w który zaangażowane jest całe państwo"[42,s. 171]. Schemat zatem taki sam, jak w czasie II wojny światowej na terenach polskich. Część z tych dzieci nigdy nie odzyska własnej tożsamości nie tylko tej legalnej (prawnej) , ale też narodowościowej. Proces rusyfikacji jest jednym z elementów prowadzonej wojny, ma intensywny charakter. Wpajanie (przymusowe) ideologii wyznaczonej przez Putina (jak należy sądzić) , przymus nauki języka, pochwalania zachowań Rosjan to tylko niektóre z elementów tej polityki. Zasadniczym (jak się wydaje) jest jednak budowanie nienawiści do narodu pochodzenia dziecka. To najbardziej drastyczny wymiar zjawiska. Skutkiem utraty tożsamości w tak młodym wieku, nawet nieuświadamianej przez małe dziecko jest wzrastanie w środowisku całkowicie obcym mu i wrogim. Przymus , indoktrynacja wyzwalają cierpienie psychiczne, złość, bezsilność, jakie prowadzić mogą (bo nie zawsze prowadzą) do uległości i przyjęcia narzuconych zachowań ale też nowego imienia, nazwiska i obywatelstwa. Uprowadzone dzieci nierzadko są adoptowane przez obywateli państwa agresora. Trudno wierzyć, że przysposabiający nie wiedzą nic o przysposobionym, a może inaczej – wiedzą, że to sierota, którą mogą adoptować (bo tak jest poprawnie). Prawda jest inna. W mojej ocenie są doskonale zorientowani w pochodzeniu dzieci (uprowadzonych), ale tylko z im znanych względów (nierzadko doktrynalnych) świadomie uczestniczą w ty zbrodniczym procederze. Krzysztof Śnieżyński w rozważaniach o metafizyce wojny pisze „metafizyczna tożsamość człowieka nie jest wymysłem filozofów, ani ludową legendą „o duchach". Obecność tej tożsamości przeczuwa się szczególnie wtedy, gdy próbuje się ją radykalnie zakwestionować: poprzez skrytobójcze morderstwo. Ani morderstwo, ani brak jego świadków, nie mogą ukryć i zatrzeć metafizycznego śladu, który pozostawia po sobie każdy człowiek".[43,s. 149]. Pojawia się zatem jeszcze jedna (a może stale ta sama, lecz inaczej ujęta) tożsamość jednostki. Tym razem w perspektywie śmierci, unicestwienia. Nie sposób nie zgodzić się z autorem, że każdy po sobie zostawia jakiś ślad fizyczny i ślad w ludzkiej pamięci. Ludzie nauki, sztuki zostawiają po sobie dzieła, pisma, książki, odkrycia. Drugi ślad zostaje w pamięci. Wymiar może być różny, w zależności od przyjętego kryterium (kto pamięta i kogo pamięta; kto pamięta i co pamięta). Niekiedy nie znana jest tożsamość człowieka, którego byt fizyczny się zakończył (podczas wojen to nie zidentyfikowani polegli, zamordowani cywile). To prawny aspekt zastanego stanu, lecz w istocie tożsamość tych ludzi jest niezapomniana przez ich najbliższych, którzy przez lata ich poszukują jako zaginionych. Metafizyczną tożsamość człowieka Krzysztof Śnieżyński odnajduje w milczeniu ofiar wojny, pisze bowiem „ ślad ten jest niemym głosem milczenia ofiary mordu, która swym pośmiertnym milczeniem powołuje się na wyższy metafizyczny porządek rzeczywistości, do którego należy każdy człowiek, w tym także ofiara-i-sprawca mordu. Istnieje niewidzialny Świadek ludzkich czynów: Ktoś Trzeci. Religia nazywa go „Bogiem""[43,s. 149]. Milczące ofiary zbrodni

niemieckich popełnionych na narodach oskarżały w procesach o zbrodnie wojenne. W procesach norymberskich, gdzie sądzono niemieckich zbrodniarzy wojennych, zeznawali nieliczni świadkowie. Nieliczni, bo tylko oni przeżyli. Torturowani, poniżani , nieludzko traktowani przez obsadę obozów koncentracyjnych znaleźli w sobie siłę, by stanąć przed sądem , patrząc w twarz niemieckim oprawcom [44, 45, 46]. Odbieranie godności, człowieczeństwa to typowe dla systemów totalitarnych. Jednostki uznane za niebezpieczne dla ideologii autokratów są eliminowane w dokładnym tego słowa znaczeniu. Taki los spotkał polskich oficerów w Katyniu i w innych miejscach na terenie dzisiejszej Federacji Rosyjskiej. Tomasz Szczepański wskazuje, że odkrycie grobów zamordowanych polskich oficerów miało miejsce w 1943 roku przez Niemców, okupujących tamte tereny. W tym miejscu nie sposób nie podkreślić, że nie wszystkie ofiary tych zbrodni zostały zidentyfikowane, bowiem „część zwłok pozostała anonimowa, a w kilku wypadkach zidentyfikowano je błędnie" [47, s.22]. Zamordowanym zwrócono , jeśli można tak mówić, ich tożsamość, imiona i nazwiska. Jednak nie wszystkim. Dziś o bezimiennych wiemy tylko tyle, że byli ludźmi, ale ani ich obywatelstwo, ani ich pochodzenie nigdy już nie będą znane. Wojna i zbrodnia katyńska na zawsze odebrała tym ofiarom i ich najbliższym wszystko co najważniejsze: życie, godność, tożsamość w ujęciu prawnym. Nie odebrała metafizycznej tożsamości jednostki wyrażającej się wiecznym milczeniem. Tomasz Czajka opisał zbrodnię wołyńską, jaka przez lata (podobnie jak zbrodnia katyńska) należała do spraw tabu. Nie mówiono o nich. Autor powołując się na innych badaczy przytoczył świadectwa okrucieństwa oprawców wobec ofiar, które odzierano z człowieczeństwa, odbierając ludzką tożsamość. Kobiety wbijano na pal, mężczyzn rozrywano końmi, dzieciom przecinano twarz od jednego ucha do drugiego . Odcinano części ciała, by na końcu dobić ofiarę [48, s. 78]. Do dziś nie odnaleziono grobów ofiar , nie zwrócono im ludzkiej godności, tożsamości narodowej , imion i nazwisk. Mimo upływu lat od tych zdarzeń, pamięć jest stale obecna w świadomości Polaków. Wojna zmienia wszystko i wszystkich. Zmienia ludzkie zachowania . Tożsamość w tej perspektywie może się zmieniać z woli człowieka , bądź z przyczyn od niego niezależnych. Analizując przyczyny można wskazać przede wszystkim na te natury psychicznej: strach, osamotnienie, bezsilność wobec tego co się wokół dzieje. Możliwości jest tu wiele, zależne są od cech indywidualnych jednostki, siły jej osobowości, poglądów i życiowych doświadczeń. Niektóre podejmują decyzję zmiany wszystkiego, w tym własnego imienia, nazwiska , narodowości za cenę przetrwania. Michał Turski wskazuje na volkslistę „jako najważniejszego mechanizmu germanizacyjnego na ziemiach polskich okresu II wojny światowej"[49, s. 52]. Autor podaje także motywy jednostek , a mianowicie: „niektóre osoby przyjmowały volkslistę, aby móc uratować członków swoich rodzin od zsyłki do obozu koncentracyjnego" [49, s. 67]. Zmiana narodowej tożsamości ratowała życie, dawała pewne przywileje zapisanym na volkslistę. Żyli z inną tożsamością narodową, czasami zmieniając imię czy

nazwisko na niemieckie. Takie wybory były zazwyczaj świadome. Germanizacja dotyczyła tak dorosłych , jak i dzieci. Wywożone z okupowanych krajów traciły wszystko, co było im znane. Traciły narodową tożsamość, imiona, nazwiska i bliskich. Zmieniała się ich religia, wiara, język i kultura. Tożsamość dotychczasową zastępowała fałszywa, jaka z biegiem lat utrwalała się w świadomości jako prawdziwa. Wszechobecny terror, przymus był instrumentem walki , w jakiej w istocie nie było zwycięzców. Z jednej strony świadome wybory, niezależnie od przyczyn i ich następstw, z drugiej zaś nieświadomość kradzieży tożsamości (ofiarami najczęściej były dzieci). Wojna zmienia wszystko, niezależnie od czasu w jakim ma miejsce. Jej uczestnikami są ludzie, którzy w teatrze wojny grają główne role. Tak było i tak jest od zawsze. Cywilizacja XXI wieku, postęp w każdej dziedzinie ludzkiego życia nie wyeliminowały barbarzyństwa, wojen, agresji jednych wobec drugich. Wola dominacji człowieka nad człowiekiem wyzwala najgorsze instynkty. Jednostka jest w stanie zmienić się z uczciwego, empatycznego w potwora, mordercę, okrutnika. Czy wynika to wyłącznie z instynktu przetrwania, czy z psychicznych cech jednostki(?). Nie przypuszczam, że na to pytanie istnieje wyczerpująca odpowiedź. Z wojny wracają ci, którzy ją przeżyli, z własną tożsamością lub tożsamością zmienioną z różnych powodów. Najsilniejsi zachowują własną tożsamość. Najsłabszym się ją zmienia lub się jej pozbawia. Osobowość człowieka stanowi o jego indywidualności, niepowtarzalności. Siłą jednostki jest jej tożsamość niezależnie od wszystkiego. Siła ta jest na tyle trwała , mocna, że nie poddaje się przymusowi. Wojenną ceną tej siły jest przetrwanie, walka o byt , o życie , jakie dane jest nam tylko raz. Niezłomni płacili najwyższą cenę. Odebrano im życie, ale nie tożsamość. Metafizyczny wymiar ich tożsamości trwa, a milczenie zapewnia im byt w porządku istnienia.

Podsumowanie

Być człowiekiem…jak często słyszy się takie zdanie. Należymy do gatunku ludzkiego, ale każdy z nas jest innym człowiekiem. W dobie XXI wieku we wszystkich państwach świata prowadzi się ewidencję ludności, nadaje się numery identyfikacyjne każdemu członkowi społeczeństwa. Każdy (prawie) ma imię i nazwisko (poza porzuconymi noworodkami, którym nadaje się tożsamość ex lege). Tożsamość prawna jest pierwszym stopniem określenia przynależności człowieka do państwa , rodziny. W miarę upływu czasu kształtują się inne jej typy. Nie żyjemy jednak w krainie szczęścia i pokoju, wręcz przeciwnie- między jedną wojną a drugą (mam tu na myśli wojny w rozumieniu konfliktu zbrojnego między państwami). Pokój sprzyja rozwojowi jednostki, kształtuje jej byt i cechy charakteru. Wojna zmienia wszystko, burzy dotychczasowy porządek. Zmienia się zachowanie, priorytety. Tożsamość może ulec zmianie w każdym wymiarze, a wachlarz tych zmian zależeć będzie od siły przymusu. Tylko ci, którzy potrafią stawiać opór, zachowają własną tożsamość pokrytą bliznami,

ale nie zmienioną. Wydaje się , że wiemy tak wiele, ale w istocie nie wiemy niczego. Nie potrafimy określić , zdefiniować pojęcia „tożsamości wojennej", jaka jest faktem. Żyjący z pokolenia międzywojnia dają na sposób temu dowód (przeżyli II wojnę światową). Łączy ich wiele, od pobytów w lagrach, łagrach, na przymusowych robotach, po udział w działaniach partyzanckich czy wojskowych. To ci, którzy zachowali własną tożsamość na zawsze. To jednostki silne, walczące o byt w najszerszy tego słowa znaczeniu. Innym odebrano tożsamość, nie dlatego że byli słabi. Byli Polakami, Romami, Ukraińcami, Żydami. To wystarczyło, by ich unicestwić, odrzeć ze wszystkiego co ludzkie, grzebiąc ciała w bezimiennych grobach. Wrócę in fne do słów Krzysztofa Śnieżyńskiego „ (…) ani morderstwo, ani brak jego świadków, nie mogą ukryć i zatrzeć metafizycznego śladu, który pozostawia po sobie każdy człowiek".[43,s. 149]. W tym zdaniu zapisana jest ich tożsamość, będąca bytem ponad wszystkim.

BIBLIOGRAFIA:

1. Szwed R., Ontologiczne podstawy koncepcji tożsamości (w:) Studia Socjologiczne 1999, 3 (154)
2. tożsamość, Encyklopedia PWN: źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy [dostęp 15.10.2024]
3. Koptas K., Problem tożsamości w ujęciu Maxa Horkheimera (w:) Sztuka i Filozofia 1990, nr 2.
4. Morawiecka M., W poszukiwaniu istoty tożsamości człowieka (cz. 1) (w:) Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie ; Filozofia 2018, t. XV
5. Majcherek J.A., Kultura, osoba ,tożsamość . Z zagadnień filozofii i socjologii kultury, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie Prace Monograficzne nr 551, Kraków 2009. (cytowanie: Z. Bauman Z. , Tożsamość - jaka była , jest, i po co? (w:) A. Jawłowska (red.), Wokół problemów tożsamości, LTW, Warszawa 2001).
6. Nikitorowicz J., Typy tożsamości człowieka w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo (w:) Chowanna 2003, 1(20).
7. Sygn.IIOSK1300/11, Lex nr1291889
8. Bralczyk J. , Słownik Języka Polskiego PWN, Warszawa 2005.
9. Hanausek T. Kryminalistyka. Zarys wykładu. Zakamycze. Kraków 1996
10. Hołyst B., Kryminalistyka, WP PWN, Warszawa 1996
11. Gutekunst W., Kryminalistyka. Zarys systematycznego wykładu. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1965

12. Di Maio V. J., Di Maio D. J., Świątek B., Przybylski Z., Jurek T., Maksymowicz K. Medycyna sądowa. Edra Urban & Partner, 2018
13. Marcinkowski T., Medycyna sądowa dla prawników. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2010
14. Szczepaniec M. Badania genetyczne DNA na użytek procesu karnego. Zeszyty Prawnicze 2013, 13(1).
15. Moszczyński J., Fenomen identyfikacji genetycznej (w:) Opolskie Studia Administracyjno-Prawne 2016, *14*(4 (2)).
16. Różańska A., Kształtowanie się tożsamości religijnej młodzieży w sytuacji pluralizmu kulturowego i religijnego (w:) T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań. Cieszyn–Warszawa–Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek 2008.
17. Różańska A. , Międzykulturowe konteksty edukacji religijnej–problem otwartej tożsamości religijnej. Lubelski Rocznik Pedagogiczny 2017, *36*(3).
18. Orłowska B. A. , Tożsamość religijna a bezpieczeństwo duchowe jednostki. *Język. Religia. Tożsamość* 2022, (2 B (26)).
19. Słotwińska H. , Wielokulturowość a tożsamość. Roczniki Teologiczne 2016, *63*(11).
20. Kitler W., Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System, Warszawa 2011, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej 2011.
21. Białocerkiewicz J. , Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys wykładu, Olsztyn, Wydawnictwo UWM, 2005.
22. Mała encyklopedia wojskowa, t. III, red. J. Urbanowicz, Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 1971; cyt. za: Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, red. J. Pawłowski, Warszawa, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej 2002.
23. Von Clausewitz C. , O wojnie, Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 1958, cyt. za: Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, red. J. Pawłowski, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej 2002.
24. Kołodziejczak M. E. ,Definicyjno-prawna regulacje wojny oraz terminów pochodnych. Roczniki Nauk Prawnych 2018, , 28(4).
25. Wróblewski R., O definiowaniu wojny (w:) Oblicza współczesnych wojen (red.) Kubiak M. J., Wróblewski R. ,2018, Oficyna Wydawnicza ASPRA, ISBN 9788375458329.
26. Lutfalla J., (1996). Wojna sprawiedliwa, odstraszanie innych i rozprzestrzenianie broni jądrowej. Teoria wojny sprawiedliwej [dostępne: Lutfalla_Wojna_sprawiedliwa_odstraszanie_innych_i_rozprzestrzenianie_broni_jadrowej.pdf] 16.10.2024.

27. Ziółkowski W. J., Wojna sprawiedliwa u św. Tomasza z Akwinu. *Ogrody Nauk i Sztuk* 2011, (1).
28. Łuszczyńska M., Łuszczyński A. ,Wojna sprawiedliwa a nie święta. Średniowieczne koncepcje konfliktów zbrojnych (w:) Studia nad autorytaryzmem i totalitaryzmem 2019, 41(4).
29. Kamińska A. , Wojna sprawiedliwa w świecie współczesnym. Obronność–Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej 2017, (3 (23)), z powołaniem na: Zwoliński A., Wojna. Wybrane zagadnienia, WAM, Kraków, 2003, s. 347.
30. Skuza A. ,Interakcje społeczne w procesie socjalizacji (w:) Forum Pedagogiczne 2012, Nr 1, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
31. Maddi S. R. , Personality Theories: A Comparative Analysis, 4th ed., Homewood, Dorsey 1980.
32. Osobowość, Encyklopedia PWN: źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy [dostępne 16 .10.2024] .
33. Pilarska A., Suchańska A., (PDF) Procesy tożsamości i poczucie tożsamości: wzajemne powiązania oraz znaczenie dla zdolności do bliskości [PL version]. https://www.researchgate.net/publication/281973113_Procesy_tozsamosci_i_poczucie_tozsamosci_wzajemne_powiazania_oraz_znaczenie_dla_zdolnosci_do_bliskosci_PL_version [accessed Oct 16 2024].
34. Witwicki W. ,Instynkty, uczucia, afekty. Czytelnik 1947 [dostęp: scholar google pl]
35. Kubiak H., Dzieci a wojna – o zespole stresu pourazowego. Wprowadzenie w problematykę (w:) PRZESILENIE. Kręgi kryzysów kontekstów edukacji – wyzwania dla pedagogiki (red.)A. Odrowąż-Coates, Z. Kwieciński, M. J. Szymański, UAM, Poznań 2024.
36. Brady, K. T. (1997). Zespół stresu pourazowego i choroby współistniejące: rozpoznawanie wielu twarzy PTSD. Dziennik Psychiatrii Klinicznej, 58(9), 12-15
37. Borys B. , Sytuacje ekstremalne i ich wpływ na stan psychiczny człowieka. Psychiatr. 2004; 1: 97–105.
38. Lis-Turlejska M., Stres traumatyczny. Występowanie, następstwa, terapia. Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002.
39. Dudek B., Zaburzenie po stresie traumatycznym. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
40. Rembierz M. P. (2020). Nazistowska zbrodnia totalna- o antropologiczno-pedagogicznych aspektach eksterminacji, rabunku, zawłaszczania i zniemczania polskich dzieci:(w przedpolu badań biograficznych). Biografistyka Pedagogiczna,

5(1) cytowanie : R. Z. Hrabar, Hitlerowski rabunek dzieci polskich. Uprowadzanie i germanizowanie dzieci polskich w latach 1939–1945, Katowice 1960, s. 26

41. Rudzińska A., Losy gostyńskich dzieci w okresie okupacji niemieckiej [https://www.muzeum.gostyn.pl/i/dg/428.pdf] dostęp 22 października 2024.
42. Jagusiak K. , Deportacje oraz przesiedlenia dzieci podczas wojny rosyjsko-ukraińskiej (w:) Problemy Techniki Uzbrojenia 2024, 167(5), 173-182.
43. Śnieżyński K., (2018). Milczenie, które ocala?–przyczynek do metafizyki wojny. Filo-Sofija, 18(41).
44. Spitz V., Doktorzy z piekła rodem. Przerażające świadectwo nazistowskich eksperymentów medycznych, red. A. Kula, Zakrzewo 2013
45. Fronczak, P. (2016). Doktor Herta Oberheuser i jej działalność medyczna w KL Ravensbrück w świetle zeznań świadków i ofiar eksperymentów. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica, (96), 213-223.
46. Malinowska J. Eksperymenty medyczne na terenie byłego obozu koncentracyjnego Dachau. Podróż do Miejsca Pamięci Dachau, 92.
47. Szczepański, T. (2020). Ofiary zbrodni katyńskiej. Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
48. Czajka T. (2014). Zbrodnia wołyńska: stan wiedzy Polaków i Ukraińców. Border and Regional Studies, 2(1), 74-89.
49. Turski M. (2021). Niemiecka Lista Narodowa w regionie łódzkim w trakcie II wojny światowej. Przegląd Zachodni, 378(01), 51-71.

UDC: 364.6

A CONCEPTUAL APPROACH TO PRISON REFORM: THE CASE OF BELGIUM

Mykhailo ROMANOV,
PhD, Senior Research Associate, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine
ORCID ID 0000-0001-8236-5780

The article examines the example of finding ways to solve the problems of overcrowding in Belgian penitentiary institutions and inadequate conditions of detention of convicts, introduction of new types of serving sentences and a new concept of serving sentences based on models of community cooperation with convicts and their reintegration into free society.
Key words: *penitentiary system; concept of activities for the execution and serving of sentences; guarded houses; cooperation with convicts; reintegration into free society.*

The purpose of this report is to justify the need to formulate a concept for the Ukrainian penitentiary system.

At present, the Ukrainian penitentiary system has no concept, which makes it difficult to reform and operate the system.

However, this report focuses on existing examples of conceptual approaches to penitentiary systems in other countries. In particular, it focuses on the example of Belgium.

There are no comparative studies of the penitentiary systems of Ukraine and Belgium, and therefore this report is intended to provide examples of how problems in the functioning of the penitentiary system can be solved. These examples may be useful for Ukrainian penitentiaries.

Outline of the main material.

I am deeply convinced that the Ukrainian penitentiary system today looks very helpless because it does not have its own concept of activity. This situation resembles a ship without sails. It is very likely that the penitentiary system is perceived as a necessary evil that simply has to exist. Nothing is expected from this evil, it has 'occupied' its niche and everyone is 'satisfied' with the way it is.

Ukraine constantly declares its adherence to European values in life and normative standards in the field of legal regulation. At the same time, if we pay attention to how prison systems in Europe function, the first thing we notice is that they all have a very specific and pragmatic focus on the goal. It is to achieve this goal that standards are formulated and approaches are developed. European prison systems are located in a rather energetic social context that constantly demands action and cooperation. Such an 'active' position of the penitentiary system in society implies that this system not only pursues a certain goal, but also has its own ideas, methods, tools and closely cooperates with other social institutions. In fact, penitentiary systems have their own concept.

At the same time, of course, very often the system faces problems and 'failures', it requires revision, rethinking, setting new benchmarks and even significant reformatting.

I would like to share one example of how such challenges are being addressed in this article. It may also be useful for Ukrainian penitentiaries.

It is the experience of Belgium, which in the 90s of the last century faced a rather acute problem of prison overcrowding, the need to renovate prisons, improve material conditions for prisoners and other challenges. Since then, Belgium has maintained a leading position among European countries in terms of prison overcrowding.

Statistics from 2024 confirm the same trend: the population of Belgium was 11,754,004, the total number of prisoners was 12316, the number of prisoners per 100,000 population was 104, and the overcrowding of institutions was 114.6%.

The result of this unrestrained growth in the number of prisoners is a disastrous consequence: prisoners are crammed into small cells with inadequate conditions [1].

As you can see, the situation is quite similar to the problems that exist in Ukraine and that need to be addressed in our country.

But the most interesting thing is the ways that have been chosen to overcome the current situation and the trend of overcrowding in prisons.

The Belgian penitentiaries initially set out to build new prisons that could accommodate a large number of prisoners. In 2008, a large-scale project to build a number of new prisons was announced. It involved the construction and refurbishment of five prisons: Marche-en-Famenne (opened 2013), Beveren (opened 2014), Leuze-en-Hainaut (opened 2014), Haren (opened September 2022), Dendermonde (French: Termonde) (opened December 2022) [2].

The most striking example of this action was the creation of the Haren prison. This prison was designed not only to accommodate prisoners, but also to provide them with more acceptable conditions of serving their sentences. In general, this project was called the creation of a 'prison village'. Indeed, a closer look at the prison design reveals that it is not so much a building that focuses on security and isolation, but rather on the broader goal of reintegration and recovery. As Vincent Van Quickenborne notes, Minister for Justice in Belgium: The Haren prison is laid out like a village, with a central

square at the juncture of streets lined with various buildings. Each building houses a different function. This familiar typology reflects the small-scale character in size and materials, and creates a pleasant working and residential climate. As a result, life within the walls corresponds as much as possible with life on the outside. The 'normal' and friendlier environment stimulates good behaviour and a more humane approach to the detainees. This increases the chances of successful resocialization and a significant reduction in the level of recidivism. And it creates a more pleasant working environment for staff [3].

In fact, the prison complex creates a whole infrastructure that really resembles a large town rather than a place of detention. And this makes sense. It seems that under such conditions, we can expect that a convicted person, upon entering such a prison, immediately adjusts to a different format of behaviour than he would have had if he had been behind the walls of a tall tower without windows and doors. Such a starting point can help inmates in the early stages of their sentence to further reintegrate into free society. At least, the chances of not feeling so deeply alienated from free people who also live in small towns are significantly increased. The illusion of maintaining a connection with a free society is more stable and has a very obvious physical basis. Of course, it is impossible to say for sure that this practice will be successful, but there is certainly a rational basis for this approach.

In parallel with this approach, Belgium has developed the idea of creating small detention centres in terms of size and capacity. The main idea of this approach is to create a system of small houses where convicts serving short sentences (up to 3 years) will be held under guard and where conditions will be created for them that, firstly, do not aim to significantly isolate the convict and pull him or her completely out of the social context, and secondly, to encourage him or her to gradually integrate into free life by setting priorities in employment (work, study), social activities, communication, etc.

Supporters of this idea have even united in RESCALED - the European movement for detention houses. They define three main principles for the construction and operation of detention houses:

- These houses are small in size and capacity (the number of convicts housed in the houses);
- These houses provide for a differentiated approach to their residents;
- These houses are located within small communities (districts or microdistricts), which implies the involvement of all residents of the detention house in the life of this small community. This involvement includes all kinds of activities, ranging from playing sports with the local population, working in local businesses, service centres and other institutions, to the possibility of staying in the area in the future, in case of successful reintegration [4].

The initiators of this approach consider these three principles to be fundamental and significantly different from the 'prison' concept. In their opinion, this is a qualitatively new approach that has completely opposite orientations compared to the prison as a social phenomenon. The small size of the houses allows for more human and personal contact between staff and residents. Of course, all participants in these social relations get to know each other well, learn each other's names, abilities and behavioural patterns. Over time, they learn some of each other's life stories, etc. All of this is known to contribute to the establishment of stable and empathetic relationships and is likely to lead to the avoidance of feelings of alienation, uselessness and other negative psychological states. Under such conditions, the chances of positive reintegration increase.

Both the construction of new prisons and the creation of detention centres have their advantages and disadvantages, and it is possible to consider which approach has more positive features and desirable consequences and which has less. But now my focus is somewhere else. I think the most important thing is that Belgian penitentiaries and those involved in the process of optimising the serving and execution of criminal sentences always work with a concept. First, they define what they want to achieve, then they look for ways to achieve their goals and solve their problems. At the same time, the focus is always on the social effects of punishment and expectations of the penitentiary system. And this focus always includes social institutions and the interaction between them. There is always an understanding that the staff of penitentiary institutions and facilities are not just wardens whose sole task is to maintain order while serving their sentence. The staff and employees of penitentiary institutions are always involved in the process of establishing interaction between prisoners serving their sentences and other social institutions. That is, their activity is to accompany and support convicts in making attempts and making efforts to integrate into a particular social institution. Simply put, prisoners and staff work together to ensure that the prisoner has a chance to work, study, maintain social contacts, join various activities and initiatives that can help them realise that they are not abandoned, that they can and do act like any free person, and that they are capable of being useful and using not only criminal behaviour.

For Ukraine, this experience can be positive and inspiring. Firstly, we understand that the problems faced by Ukrainian penal professionals today are quite typical and widespread in many countries, including Belgium, where there is a strong tradition of respect for human rights and mechanisms to ensure them. Secondly, experience shows that problems need to be and can be solved. Moreover, this should be done systematically, not sporadically, by 'plugging holes'. Thirdly, it points to a very important 'detail' that is completely absent from the Ukrainian approach to penitentiary issues. It is the existence of the concept of penitentiary activity. This is something like a reflected purpose of punishment, an answer to the question 'why' punishment exists and

what we are trying to achieve when we sentence to it and then execute it. The key here is a certain 'honesty' in answering this question, because from a formal point of view, Ukraine has a purpose of punishment and an answer to the question 'why'. But everyone who is involved in this system knows perfectly well that today's 'legal' purpose of punishment is an unattainable fiction, which is not aimed at by any of the institutions of the penal system of Ukraine.

LIST OF REFERENCES:

1. The state of Belgian's prisons is becoming a 'national catastrophe'. URL: https://www.lemonde.fr/en/europe/article/2023/03/02/in-belgium-the-state-of-the-prisons-is-becoming-a-national-catastrophe_6017868_143.html#
2. Haren Prison. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Haren_Prison#cite_note-19
3. Haren prison village, Brussels (Belgium). URL: https://www.egm.nl/en/architects/projects/gevangeniscomplex-haren/501
4. European movement for detention houses. URL: https://www.rescaled.org/

UDC 341.67:341.332.7(091)

WYBRANE ZAGROŻENIA W CYBERPRZESTRZENI

Renata WŁODARCZYK
dr hab. inż. prof. CB Collegium Balticum
Akademia Nauk Stosowanych w Szczecinie
biegły Sądu Okręgowego w Szczecinie, Polska
ORCID 0000-0001-7871-6728

Abstrakt

Zostaną przedstawione wybrane rodzaje mających miejsce w cyberprzestrzeni przestępstw, gdyż ciągle zmieniają swój charakter, pojawiają się nowe ich formy, rozwijając się dynamicznie dzięki rozwojowi technologii cyfrowych. Wzmaga to konieczność rozpracowania cyberprzestępczości opanowującej coraz więcej dziedzin i w większym zakresie działań. W celu przeciwdziałania tej sytuacji, zatrzymania i pociągania do odpowiedzialności karnej sprawców, powinno się szkolić funkcjonariuszy i biegłych z bezpieczeństwa cyfrowego, wprowadzać zmiany w wykrywalności organów ścigania i współpracować ze służbami innych państw. Nieodzowne są zmiany w obrębie kryminalistycznych metod ścigania, a także zapobiegania cyberprzestępstwom.
***Słowa kluczowe**: cyberprzestrzeń, cyberprzestępstwo, cyberzagrożenie, informacja, hacker, systemu komputerowy (informatyczny).*

SELECTED CYBERSPACE THREATS

Abstract

Selected types of crimes taking place in cyberspace will be presented, as they are constantly changing their nature, new forms appear, developing dynamically thanks to the development of digital technologies. This increases the need to deal with cybercrime, which is taking over more and more areas and in a wider range of activities. In order to counteract this situation, to arrest and prosecute perpetrators, it is necessary to train officers and experts in digital security, introduce changes in the detectability of law enforcement agencies and cooperate with services of other countries. Changes in the area of forensic methods of prosecution, as well as prevention of cybercrime, are essential.
***Keywords**: cyberspace, cybercrime, cyber threat, information, hacker, computer (IT) system.*

Wprowadzenie

Wpisując się w problematykę Konferencji, autorka postanowiła przedstawić temat, którego wybór został podyktowany jego aktualnością, możliwością dokonania pewnej analizy sytuacji oraz koniecznością walki z zagrożeniami w cyberprzestrzeni. Zdajemy sobie bowiem doskonale sprawę z faktu, że cyberprzestępczość rozwija się niezmiernie dynamicznie, ciągle zmienia swój charakter, przy tym pojawiają się coraz nowsze jej

formy, dzięki rozwojowi technologii cyfrowych. Wzmaga to konieczność rozpracowywania grup przestępczych opanowujących nowe dziedziny i poszerzających spektrum przestępczego procederu. W celu przeciwdziałania cyberprzestępstwom, zatrzymania i pociągania do odpowiedzialności karnej ich sprawców, powinno się szkolić funkcjonariuszy służb mundurowych i biegłych z zakresu cyberbezpieczeństwa, wprowadzać zmiany w przepisach prawnych, w dążeniu do zwiększenia wykrywalności organów ścigania i w wymiernym zintensyfikowaniu współpracy ze służbami innych państw. Nieodzowne są również zmiany w obrębie kryminalistycznych metod ścigania, a także w zapobieganiu cyberprzestępstwom.

Autorka w niniejszym doniesieniu pragnie także zwrócić uwagę na możliwość wprowadzenia zmian w szkolnictwie oraz różnego rodzaju szkoleniach dla poszczególnych grup wiekowych, aby społeczeństwo zdawało sobie sprawę z potencjalnych zagrożeń i skutecznie włączało się w proces przeciwdziałania cyberzagrożeniom.

Przestępczość związana z elektronicznym przetwarzaniem informacji

Jeśli chodzi o pojęcie „informacja" (łac. *informatio* – przedstawienie, wizerunek), to rozumiane jest jako przekaz wiadomości o zdarzeniu, fakcie bądź służy jako wskazówka, instrukcja, zalecenie, polecenie. Informacja może stanowić wiedzę przekazywaną w formie komunikacji niewerbalnej lub komunikacji werbalnej, której środkiem jest język mówiony. Ponadto może zawierać treść dostępną w określanym miejscu (bazie), gdzie gromadzi się dane potrzebne do realizacji różnych zadań. Największą bazą danych są obecnie urządzenia elektroniczne, które gromadzą informacje pochodzące z całego świata. Wraz z tak dogodnymi narzędziami pojawili się przestępcy, których działania polegają na zakłócaniu, niszczeniu albo nieuprawnionym korzystaniu z systemów komputerowych. Zakres zabronionych prawem a wykonywanych zdalnie działań anonimowych jest nieograniczony, gdyż przestępcy posiadają wysoce zaawansowane technologie informatyczne i wiedzę do obsługi tego sprzętu. Ich czyny przestępcze zagrażają m.in. dostępności, integralności i poufności informacji internetowych. Dotyczy to często naruszenia prywatności pojedynczej jednostki, firmy, ma konsekwencje finansowe zagrażające bezpieczeństwu danej społeczności, gospodarki jakiegoś państwa [1, s. 10], a może także stanowić globalnie zagrożenie dla ludzkości.

Z pozycji organów ścigania omawiane przestępstwa są trudne do wykrycia ze względu na wspomnianą powyżej anonimowość i charakter transgraniczny. Przestępcy parają się hackerstwem na różnych kontynentach, stąd udowodnienie im czynu i wyegzekwowanie prawa jest dużym problemem, gdyż dzięki różnym systemom prawym w każdym z państw, trudno jest wskazać, jaki katalog kar będzie tym właściwym. Przy tym przestępcy rozwijając swój warsztat, wyposażają się w coraz

nowszy sprzęt i korzystają ze skomplikowanych zabezpieczeń, co pozwala na uniknięcie wykrycia włamań cyfrowych. Np. nieautoryzowane uzyskanie dostępu do systemu elektronicznego, magazynu danych, instalowanie lub używanie urządzeń do nielegalnego pozyskiwania informacji, podłączenie się do jakiejś linii komunikacyjnej, podlegają odpowiedzialności karej. Sankcje za tę bezprawną działalność obejmują w poszczególnych państwa kary pieniężne, ograniczenie bądź pozbawienie wolności od roku do kilku lat. Naruszenie bezpieczeństwa sieciowego należy do cyberzagrożeń, kiedy to hacker chcąc uzyskać dostęp do obcego systemu i posiąść przydatne jemu dane, posługuje się różnymi metodami. Wśród nich są następujące:

– Programy *Koń trojański*, *Trojan* – to ciekawe dla użytkownika aplikacje implementujące niepożądaną, ukrytą przed nim prawdziwą funkcję; działają na korzyść hackera: rejestrują hasła i przekazują jemu. Istnieją też wirusy i trojany serwerowe pozwalające przejąć kontrolę oraz wykonywać zdalnie operację na zainfekowanym (skompromitowanym) komputerze.

– Mechanizmy *Backdoor* – to ukryte ścieżki (furtki) dostępu do systemu, instalowane przy korzystaniu ze złośliwych oprogramowań umożliwiających hackerowi ominięcie zabezpieczeń, czyli szyfrowań i mechanizmów uwierzytelniania, a tym samym przejęcie kontroli nad system.

– Programy specjalne *Exploity* – wykorzystują luki bezpieczeństwa w oprogramowaniu, co może prowadzić do zakłóceń pracy systemu lub przejęcia nad nim kontroli. Są dostępne dla systemów Windows, Unix i Linux jako narzędzie dla administratorów w celach obronnych, jak też dla hackerów działających w cyberprzestrzeni.

– Technika *IP spoofing* – fałszowanie adresu IP w pakietach internetowych, aby zidentyfikować tożsamość oryginalnego systemu lub zmylić obronne. Może być realizowane przez specjalistyczne oprogramowanie lub manipulację ruchem sieciowym, umożliwiając przekierowanie komunikacji do atakującego system.

– Technika *Sniffing* (*eavesdropping*, *snooping*) – podsłuchiwanie cyfrowe umożliwiające przechwytywanie pakietów danych (ciągi bajtów w sesjach) przesyłanych w sieci, obserwację w niej aktywności, tworzenie zrzutów ekranu i nagrywanie dźwięku dzięki oprogramowaniu monitorującemu wrażliwe dane (*spyware*): adres IP, e-mail, hasła, login do systemu (URL). Wśród *malware* monitorujących wyróżnia się: *Sniffera* – pozwalają na przechwytywanie haseł; *Keyloggery* – rejestrują wpisy wykonane na klawiaturze użytkownika; *Cookies* – śledzą odwiedzane strony internetowe; *Web bugs* – umieszczane na stronach internetowych lub w wiadomościach e-mail w celu gromadzenia danych o aktywności na stronie (czas wizyty, odwiedzane adresy IP); *Browser hijacker* – przejmuje kontrolę nad stroną internetową, zmienia jej ustawienia, skutkując przekierowywaniem użytkownika na inne strony, dodawaniem niechcianych zakładek, reklam; *Web crawler* (zwane *web spider*, *web robot*, *web scraper*) – program

skanujący i pobierający dane ze stron internetowych, by zdobyć adres e-mail użytkownika przeglądającego treści *online*.

Jedna z wersji *Sniffing* polega na umieszczaniu w strategicznych punkach sieci podsłuchów lub przyklejaniu urządzeń monitorujących do sprzętu ofiary i przechwytywania wrażliwych informacji na jej temat, a druga z wersji wykorzystuje do tego celu wirtualne „podsłuchy". Mimo, iż integralność systemu nie zostaje zakłócona, jednak jest to naruszenie prawa, gdyż nie da się rozgraniczyć negatywnych konsekwencji *hackingu* od wywołującego szkodę. Niektórzy hackerzy zapewniają, iż ich celem nie jest wyrządzanie szkody, a forma zabawy, więc wprowadzili odrębny termin *cracker* dla tych, którzy włamują się dla korzyści materialnych [2, s. 10]. Z *sniffingiem* związany jest *man-in-the-middle*, tj. technika polegająca na przejmowaniu przez hackera informacji wysyłanych przez ofiarę i przekazywaniu jej odbiorcy. Użytkownik sprzętu nie orientuje się, że wysłane dane przechodzą przez „pośrednika". Dzięki metodzie *Sniffing* dochodzi do kradzieży niezaszyfrowanych i poufnych informacji ustawień: routera, haseł, ruchu sieciowego lub związanego z serwerami DNS, wiadomości mailowych.

Wejście do systemu informatycznego bez autoryzacji powinno oceniać się na podstawie ich skutków, a nie metody dokonywania przestępstwa. Trzeba więc wykazać, że działano bez uprawnień administratora: *obejście zabezpieczeń systemu jest wejściem przez niezabezpieczone okno, a nie przez drzwi zamknięte na kłódkę* [3, s. 10]. Obecność zabezpieczeń jasno wskazuje na intencję właściciela, czyli uważa, że dostęp do systemu mają tylko użytkownicy z odpowiednimi uprawnieniami.

– Technika *Phishing* – polega na wykorzystywaniu przez przestępcę łatwowierności i nawyków użytkownika sprzętu, dzięki wyłudzeniu od niego poufnych danych logowania, haseł, numeru karty kredytowej, konta bankowego itd. Hacker podszywa się pod zaufaną instytucję, by skłonić użytkownika do dobrowolnego udostępnienia informacji. Zazwyczaj odbywa się to przez instalację jego oprogramowania dzięki wiadomości ze złośliwym e-mailem (*drive-by-download*) [4, s. 10], wysyłaniu nieprawdziwego SMSa (*SMiShing*), wyświetleniu budzących zaufanie fałszywych stron zaprojektowanych w sposób zbliżony do autentycznych (*Voice phishing*). Użytkownik przeglądając strony internetowe, proszony jest o poufne dane do logowania, a po ich podaniu, „wpuszcza" intruza. Ataki typu *spear phishing* są kierowane do konkretnych grup, osób, którym przejęto personalizowane dane, co zwiększa pozorną prawdziwość i skuteczność.

Hackerzy wykorzystują też nieświadomość użytkowników, którzy pomylili adres strony i nieświadomie skorzystali z fałszywej. Dzięki e-mailom, fałszywym stronom, zainfekowanym plikom internetowym, chcą uzyskać dostęp do systemu komputerowego i rozprzestrzeniać *malware*. Dzięki ich „złośliwości" są tworzone i dystrybuowane szkodliwe kody, aplikacje, które uszkadzają system operacyjny, usuwają

pliki, zakłócają oprogramowanie, naruszają prywatność, wprowadzają w błąd użytkownika, propagują zabronione treści [5, s. 10]. Fałszerstwo komputerowe w formie manipulacji elektronicznymi dokumentami i nieautoryzowanymi zmianami danych, oprogramowania, dodają nowe elementy ułatwiające odczyt danych w ich pierwotnej formie, zakłócają działanie systemu, udostępniając konta bankowe użytkownika, współwystępując z oszustwami, fałszerstwem kart płatniczych, szpiegostwem komputerowym. Dzięki fałszerstwom komputerowym przestępcy unikają odpowiedzialności karnej, ukrywają nielegalne działania prawne, wpływają na procedury urzędowe, stąd zapobieganie im wymaga uświadamiania użytkownikom o konieczności zabezpieczenia treści cyfrowych dokumentów, ochronie autentyczności danych, stosowaniu legalnych programów komputerowych [6 i 7, s. 10].

– Cyberataki *Denial of Service* (DoS: rozproszona odmowa usługi) i *Distributed Denial of Service* (DDoS: rozproszona odbita odmowa usługi) – uniemożliwiają normalne korzystanie z serwisów internetowych, aplikacji, sieci. Realizowane są przez zarzucanie celu ogromną ilością ruchu sieciowego przekraczającą możliwość przetwarzania danych przez jego serwer lub infrastrukturę sieciową. Atak DoS prowadzi się często z jednego źródła, tzn. komputer lub system wysyła taką ilość żądań do serwera, że nie jest w stanie ich obsłużyć i ulega przeciążeniu. Może to prowadzić do obniżenia wydajności lub całkowitego zablokowania serwera, dzięki temu staje się niedostępny dla prawowitego użytkownika. Ataki DDoS, *Smurf*, zalanie pingami, zalanie SYN, *Teardrop* itd. – są bardziej złożone; dzięki nim hacker może korzystać z wielu zainfekowanych komputerów – *botnetów* kontrolowanych. Każdy komputer *zombie* wysyła żądania do celu ataku, symulując prawdziwy ruch użytkownika. Rozproszenie *zombie* sprawia, że jest trudniejsze do wykrycia i zablokowania, bo ruch dociera z różnych miejsc sieci [8, s. 10].

Celem ataków na integralność danych w cyberprzestrzeni jest ich zmiana lub zniszczenie w taki sposób, by stały się nieprawidłowe, niewiarygodne, bezużyteczne. Integralność danych, obok poufności i dostępności, stanowi ważny element bezpieczeństwa informacji, stąd naruszenie integralności może poważnie zaszkodzić działalności organizacji, zaufaniu do podmiotu, wiarygodności dla systemu informatycznego. Ataki na integralność danych polegają na wprowadzeniu błędnych lub modyfikacji istniejących danych w celu osiągnięcia korzyści lub zaszkodzenia celowi. Aby uzyskać dostęp do systemów i danych, hackerzy korzystają z takich technik, jak włamań systemowych, oprogramowań szpiegujących, *phishingu* [9, s. 10].

– Sabotaż informatyczny – forma ataku cyfrowego wymierzana w sprzęt informatyczny, sieci komunikacyjne, oprogramowanie, bazy danych, gdzie celem jest uszkodzenie, zniszczenie lub zakłócenie pracy systemów informatycznych, lub danych w nich przechowywanych jako fizycznej infrastruktury komputerowej lub cyfrowej struktury danych, albo oprogramowania. Działania te obejmują od usunięcia plików z

dysku serwera, po zaawansowane techniki i narzędzia służące do zakłócania pracy systemów, przy tym wprowadza się złośliwy kod, który ma zniszczyć wydajność systemu lub całkowicie unieruchomić usługi sieciowe, nadużywając zasobów systemowych. Są przypadki sabotażu informatycznego dokonywane przez wrogich, byłych pracowników, którzy znając wewnętrzne systemy i procesy organizacji pracy, celowo wprowadzają błąd lub uszkadzają dane. Może to być przyczyną błędu w procesie biznesowym, utraty danych, przestoju w działalności firmy itd. Inne metody tego sabotażu obejmują ataki zewnętrzne, gdzie wykorzystuje się luki w zabezpieczeniach systemu i aplikuje *malware* czy zakłóca normalne funkcjonowanie systemu. Celem ich może być wyrządzenie szkody materialnej lub odwrócenie uwagi od działań przestępczych, np. kradzieży danych (tożsamości, osobowych), wywołania zakłóceń cybernetycznych o określonym podłożu [10 i 11, s. 10].

Przestępczość związana z elektroniczną treścią informacji

Przestępstwa związane z treścią informacji polegają na tworzeniu, modyfikowaniu, rozpowszechnianiu lub wykorzystywaniu informacji fałszywych i prawdziwych w taki sposób, by naruszyć prawo jednostki, zakładu pracy, normy społecznej, moralnej, prawnej itp.
Np. dezinformacja jest świadomym rozpowszechnianiem fałszywych informacji dzięki wprowadzeniu w błąd odbiorców, manipulowaniu ich opinią/ zachowaniem, w celu osiągnięcia korzyści politycznych, finansowych lub innych.

Jednym z najbardziej dolegliwych cyberprzestępstw związanych z treścią informacji – jest pornografia dziecięca. Działania polegające na produkcji, posiadaniu, dystrybucji, promowaniu materiału wizualnego i tekstowego nt. wykorzystania seksualnego nieletniego są surowo zabronione ze względu na naruszenie praw i godności niedojrzałych emocjonalnie bezbronnych. Produkcją i rozpowszechnianiem pornografii dziecięcej zajmują się grupy zorganizowane posiadające sieci korzystające z najnowszych technologii maskujących proceder dla uniknięcia wykrycia. Nie tylko wykorzystanie seksualne nieletniego, ale obecność i dystrybucja materiałów w Internecie prowadzą do krzywdy moralnej, przy tym np. depresji, traumy, zespołu stresu pourazowego (PTSD; ang. *Post-Traumatic Stress Disorder*). Udostępniony w cyberprzestrzeni wizerunek może skutkować zmianami w psychice, społecznymi, które mogą być długotrwałe i obejmujące także bliskich nieletniego. Działania technologii cyfrowych poszły też w symulowaną pornografię dziecięcą będącą wynikiem cyfrowej edycji obrazów dających efekt charakteryzacji, by transformacja dorosłego pozorującego dziecko ułatwiła kontakt z nieletnim. Termin „pornografia wirtualna" odnosi się zaś do treści pornograficznych wygenerowanych cyfrowo pokazujących realistyczne obrazy małoletnich, lecz nie są wizerunkiem konkretnej osoby [12, s. 11]. Stworzone

zaawansowanymi technikami, nie są więc przestępstwem popełnionym na tle seksualnym z udziałem nieletniego.

Przywołane udostępnianie odnosi się do działań zapewniających dostęp do materiałów pornograficznych (filmy, zdjęcia, publikacje), haseł do danych zapisanych w systemie informatycznym, treści przekazanych pocztą elektroniczną i innymi metodami przesyłu lub rozpowszechnianych informacji (np. strony internetowe, metody tradycyjne). Nie ma tu znaczenia czy faktycznie doszło do zapoznania się przez odbiorców z treścią pornograficzną, gdyż rozpowszechnianie w sieci może prowadzić do zniesławienia, podważenia wiarygodności, utraty zaufania do osoby, a np. zajmuje wysokie stanowisko, pełni ważną funkcję. Publikowanie fałszywych informacji może wpłynąć na działalność przedsiębiorstwa, co np. zakłóci operacje finansowe, relacje z klientami, reputację na rynku, przerwie dostawy towarów. Działanie może mieć poważne skutki, więc wymaga interwencji i przeciwdziałania nieuczciwym procederom, gdyż „oczernianie" publiczne i znieważenie *online* były już przyczyną prób samobójczych, a nawet zejścia śmiertelnego. Choć istnieją wątpliwości co do celowości stosowania sankcji karnych w tych sprawach, to uznaje się, iż prawo do wolności wypowiedzi nie jest absolutne i nie zapewnia nieograniczonego prawa do wyrażania nieuczciwych opinii i poglądów. Ograniczanie wolności wypowiedzi należy tu rozumieć jako konieczność opartą na zasadach prawa. Poziom tych ograniczeń musi być proporcjonalny do wagi ochrony interesu, który ma być przez nie chroniony. Zbyt szeroka interpretacja wolności wypowiedzi, jak i jej ograniczanie zbyt restrykcyjne mogą prowadzić do problemów prawnych; kontekst wypowiedzi determinuje ocenę adekwatności regulacji prawnych dotyczących godności i praw człowieka. Np. krytyka pokrzywdzonego może być ostra i bezpośrednia, ale nie przekracza granic prawnych, zniewaga zaś poniżająca i obrażająca bezpośrednio konkretną osobę, może przekraczać te granice [13 i 14, s. 11].

Komputer narzędziem zamachu w cyberprzestrzeni

Aktualnie raczej rzadko dochodzi do kradzieży sprzętu informatycznego przez dokonanie ich zaboru, a dochodzi do manipulowania w systemach komputerowych. Udane do nich włamanie i przejęcie kontroli, stwarza możliwość popełniania różnych przestępstw mogących zagrażać chronionym prawnie wartościom. Nieautoryzowany dostęp do komputera i jego sieci może być osiągnięty przez fizyczne interfejsy (USB, karty pamięci) z komputerem ofiary, np. w miejscu pracy, domu lub przy korzystaniu ze zdalnych połączeń bezprzewodowych. Taki dostęp może być realizowany z poziomu użytkownika i administratora systemu, stąd hackerzy stosują różne metody umożliwiające włamanie lub próbę zakłócenia działania systemu informatycznego. Aby uzyskać dostęp muszą pokonać kilka etapów, począwszy od skanowania portów (*port scanning*), które służą identyfikacji potencjalnych punktów wejścia – oparte na

słabościach i lukach w systemie (*security exploits*). Etapem do pokonania jest też zdobycie złośliwego oprogramowania (*exploitami*) przeznaczonego do realizacji cyberprzestępstw, np. uzyskania danych wrażliwych, atakowania i wykradania poufnych informacji biznesowych prywatnych firm, korporacyjnych [15, s. 11].

Rozwój społeczeństwa zdominowanego przez technologie informacyjne jest ściśle związany z poprawnością pracy systemów informatycznych, dlatego ważne są działania zapobiegawcze wobec ataków mających na celu zakłócenie lub unieruchomienie systemów. Ataki na systemy przetwarzania informacji cyfrowej „polują" na ich dostępność i zaufanie do technologii komputerowej, a ich negatywny wpływ rośnie wraz z poziomem uzależnienia od techniki IT. Działania hackerów w tym zakresie polegają na wykorzystaniu *malware* i użyciu skomplikowanych metod, by zakłócić synchronizację systemu informatycznego, np. stosują ww. ataki typu DoS przy użyciu programów do rekonfiguracji systemu.

Kryminalistyka wobec cyberzagrożeń

Rozwój technologii informatycznych, mimo niewątpliwych korzyści dla społeczeństwa, niesie jednak za sobą nowe wyzwania społeczne i ekonomiczne związane z cyberzagrożeniami. Cyfryzacja procesów biznesowych, ułatwienie komunikowania się, dostępności do informacji z każdego zakątka świata i wszelkie udogodnienia, wydatnie poprawiają jakość życia. Niestety, te same narzędzia, które umożliwiają zdalną pracę, szybką wymianę danych, zdobycie z każdej dziedziny wiedzy, stają się globalnym zagrożeniem. Hackerzy wykorzystują te technologie do naruszania prawa lub wyrządzania szkód innym, dopuszczając się kradzieży danych, rozprzestrzeniania *malware*, dokonują różnego rodzaju oszustw, ataków na infrastrukturę teleinformatyczną, krytyczną, systemy obrony i popełniania przestępstw cybernetycznych w każdej ich formie. Ludzie uzależnili się od cyfrowych rozwiązań, więc trudno im zrozumieć jak dalece są zagrożeni *hackingiem*. Rolą rządzących państwami jest konieczność unormowań prawnych, by doprowadzić do właściwego ścigania cyberprzestępców, egzekwowania prawa, prewencyjnego zapobiegania włamaniom cyfrowym do sieci, obrony interesów użytkowników przed negatywnymi skutkami. Celem nadrzędnym jest nadążyć, a wręcz wyprzedzić działania cyberprzestępców, więc należy się skupić na poprawie skuteczności ścigania, zatrzymywania, zapobiegania procederom włamań do systemów komputerowych [1, s. 10]. Wymagany jest tutaj rozwój kryminalistyki w kierunku posiadania najnowszych technologii ochronnych, biegłych z zakresu cyberprzestępczości, zmian legislacyjnych w przepisach. Należy kierunki te urzeczywistnić, gdyż permanentny rozwój cybernetyki wprowadza coraz nowsze formy cyberzagrożeń. Aby reagować na te zagrożenia istnieje konieczność uregulowań prawnych uwzględniających dynamikę zmian w technologii i metodach cyberprzestępczych. Interpretacja przyjętych aktów prawnych powinna też nie budzić wątpliwości; były jasno sformułowane, konkretnie, ogólnie zrozumiałe, co

pozwoli na ich skuteczne wyegzekwowanie i będą stanowić rzetelną ochronę korzystających z cyberprzestrzeni. Przepisy nie powinny ograniczać innowacyjności, hamować rozwoju technologicznego, bo ważny jest postęp, bezpieczeństwo i prywatność użytkowników cyfryzacji, ale są konieczne by limitować efektywność metod przeciwdziałających cyberprzestępstwom. Głównie *Kodeks karny* powinien być postrzegany jako narzędzie kontroli społecznej [16, s. 11]. Trzeba również wspomnieć o doświadczeniach socjologicznych, dzięki którym dowiedziono, iż w przeciwdziałaniu cyberzagrożeniom trzeba stosować „pozalegalne" metody: technologie filtrujące, standardy bezpieczeństwa, samoregulacja branży, monitorowanie, aktualizowanie systemów informatycznych, edukacja nt. „sieci" niebezpiecznych, promowania obowiązywania w nich etycznych zasad. Dostosowuje się je do niezbędnych zmian, a realizacja pomysłu by osiągnąć konkretny rezultat jest szybka i elastyczna, choć wymaga wsparcia państwa w sferze instytucjonalnej i finansowej. Dopełnienie stosowanych metod może stanowić współpraca rządu, sektora prywatnego, indywidualnych użytkowników oraz wymiana praktycznych doświadczeń między organami bezpieczeństwa państwa a dostawcami usług internetowych nt. skutecznych środków zapobiegawczych, nowych zagrożeń itd. W dążeniu do skuteczniejszej ochrony przed cyberprzestępczością ważny jest także rozwój technologii wykorzystywanych do celów śledczych umożliwiających identyfikację i analizę cyberataków. Patrząc zaś od strony globalnej, współpraca międzynarodowa organizacji wspomagających organy ścigania państw członkowskich.

W kryminalistyce przyjęło się wyróżniać podejście reaktywne ścigania przestępców i proaktywne, przy czym reaktywne polega na działaniu po cyberataku. Ważna jest tu szybka identyfikacja sprawcy, odpowiedź na incydent, minimalizacja szkód i przywracanie prawidłowego działania systemu sprzed cyberataku. Organizacje i instytucje powinny posiadać wypracowane procedury reagowania na cyberataki, które obejmują komunikację kryzysową, techniczne środki zaradcze, analizę sytuacji po ataku, by uniknąć ich w przyszłości. Podejście to wymaga zorganizowanych zespołów bezpieczeństwa IT, regularnych audytów systemów, ciągłego monitorowania i aktualizacji oprogramowań. Podejście proaktywne skupia się zaś na zapobieganiu przestępstwom, a obejmuje szeroko zakrojoną edukację społeczną, promowanie najlepszych praktyk bezpieczeństwa *online* oraz zachęcanie do korzystania z najnowszych zabezpieczeń. Działania te mają zwiększać świadomość ryzyka i umiejętność obrony użytkowników systemów informatycznych przed ewentualnymi zagrożeniami. Stałe podnoszenie poziomu wiedzy i przestrzeganie cyberbezpieczeństwa dają społeczeństwu poczucie mniejszej podatności na cyberataki i większą odporność cyfrową. Integracja podejścia reaktywnego i proaktywnego umożliwia więc tworzenie barier ochronnych przed coraz większymi cyberzagrożeniami, co skutkuje m.in. wzmożoną dbałością o ochronę danych osobowych, korporacyjnych i rządowych.

Wnioski

• Społeczność na świecie musi rozwijać strategie obronne, które podobnie jak metody stosowane przez cyberprzestępców, muszą rozwijać się dynamiczne i innowacyjne.

• Edukacja i podnoszenie świadomości użytkowników narażonych na wyrafinowane ataki cybernetyczne, stosowanie lepszych praktyk by uniknąć ryzyka a zapewnić bezpieczeństwo informacji, mają znaczenie dla ograniczania możliwości wykorzystania technologii do popełniania przestępstw. Zwiększenie świadomości społecznej dzięki powszechności stosowania systemów komputerowych, winno być związane z podnoszeniem wiedzy i umiejętnością walki z cyberzagrożeniami, w co trzeba włączyć szkoły, uczelnie, zakłady pracy, instytucje publiczne. Uzupełnieniem szkoleń powinny być programy edukacyjne w ramach kampanii informacyjnych w mediach społecznościowych. Inicjatywy doszkalające w formie warsztatów, seminariów *online*, gier symulacyjnych, konkursów, przyciągają uwagę i zainteresowanie, więc ułatwia to zrozumienie i zapamiętanie uzyskanej wiedzy.

• Wszelkie działania powinny obejmować podstawowe zasady bezpiecznego korzystania z Internetu i zaawansowane techniki obrony przed cyberatakami, a więc być dostosowane do specyficznych potrzeb i poziomu zaawansowania grup społecznych (młodzież, pracownicy różnych branż, seniorzy). Utrzymanie dialogu i promowanie otwartości dyskusji nt. cyberzagrożeń może się także przyczynić do ukształtowania świadomości „cyfrowej" społeczeństwa.

• Ze względu na transgraniczny charakter cyberzagrożeń, ważne miejsce winna zajmować też współpraca międzynarodowa. Wymagane jest tworzenie zintegrowanych strategii i udostępnianie informacji w czasie rzeczywistym ścigającym cyberprzestępców na świecie. Współdziałanie między państwami pozwala na wymianę doświadczeń, informacji i tworzenie spójnego systemu prawnego, który będzie globalnie skuteczny. Wspólne zaś zaangażowanie w incydenty cybernetyczne, zwiększa efektywność prewencyjną i ściganie cyberprzestępców, dając szybszą i zdecydowaną gwarancję skuteczności. Wszelkie działania na rzecz walki z zagrożeniami w cyberprzestrzeni mają priorytetowe znaczenie dla tworzenia kompleksowej strategii obrony, dlatego obecnie niezmiernie ważny jest rozwój kryminalistyki i dziedzin przydatnych w celu zapobiegania cyberprzestępstwom.

BIBLIOGRAFIA:

1. Wójcik J.W., *Hacker. Geniusz czy przestępca*, [w:] „Magazyn Kryminalny 997" 1996, s. 27-28.

2. Gienas K., *Prawnokarne aspekty narzędzi hackerskich*, „CBKE e-Biuletyn" 2004, Nr 2, s. 104.

3. Suchorzewska A., *Ochrona prawna systemów informatycznych wobec zagrożenia cyberterroryzmem*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 65.
4. Siwicki M., *Cyberprzestępczość*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 14-16.
5. Trejderowski T., *Kradzież tożsamości. Terroryzm informatyczny*, Wyd. Eneteia, Warszawa 2013, s. 106.
6. Kiedrowicz-Wywiał A., *Pharming i jego penalizacja*, „Prokuratura i prawo" 2011, Nr 6, s. 28-31.
7. Grabowski R. (red.), *Wpływ Internetu na ewolucję państwa i prawa*, Wyd. UR, Rzeszów 2008, s. 91.
8. Jakobsson M., Ramzan Z., *Crimeware, Understanding new attacks and defenses*, Wyd. Addison-Wesley, Boston: Pearson 2008, s. 3-7..
9. Misztal-Konecka J., Tylec G., *Ewolucja prawa polskiego pod wpływem technologii informatycznych*, Wyd. KUL, Lublin 2012, s. 81.
10. Białoskórski R., *Cyberzagrożenia w środowisku bezpieczeństwa XXI wieku. Zarys problematyki*, Wyd. Wyższej Szkoły Cła i Logistyki, Warszawa 2011, s. 63.
11. Krztoń W., *Walka o informację w cyberprzestrzeni w XXI wieku*, Wyd. Rambler, Warszawa 2017.
12. Pyżalski J., *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2012, s. 78.
13. Mozgawa M., Kozłowska P., *Prawnokarne aspekty rozpowszechniania pornografii (analiza dogmatyczna i praktyka ścigania),* „Prokuratura i Prawo" 2002, Nr 3, s. 7-16.
14. Sobczak J., *Zgwałcenie w przekazie internetowym*, [w:] M. Mozgawa (red.), Przestępstwo zgwałcenia, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 161-197.
15. Kliś M., *Przestępczość w Internecie. Zagadnienia podstawowe*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2000, Nr 1, s. 81.
16. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny*, Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.

УДК 343.9

НЕОБХІДНІСТЬ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Іван КРІЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології ННІ № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID 0000-0003-3530-4269

Розглядаються сучасні виклики та шляхи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань. Проаналізовано механізми реформування пенітенціарної системи України, спрямовані на гуманізацію та забезпечення балансу між правами засуджених, інтересами суспільства й держави. Визначено значення кримінологічної профілактики, необхідність вивчення мотивації злочинної поведінки засуджених і персоналу, а також важливість формування кримінологічних характеристик. Акцентовано на ролі духовно-ціннісної мотивації у ресоціалізації засуджених, інтеграції міжнародних стандартів та розвитку правової культури. Наголошується на потребі інституційної взаємодії, вдосконалення законодавства і впровадження інноваційних підходів до реабілітації засуджених як ключових засобів зменшення рецидивів і ефективної протидії злочинності.

Ключові слова: *кримінологічна профілактика, духовно-ціннісна мотивація, засуджені, мобінг, працівники ДКВС, мотиви поведінки, правовий нігілізм, кримінологічний портрет.*

Розвиток державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації шляхом оптимізації стимулювання правослухняної поведінки засуджених є об'єктивно необхідним, раціональним та фінансово-економічно виправданим, відповідним сучасним прогресивним політико-правовим тенденціям, високим стандартам Ради Європи та кращим практикам європейських країн, особливо актуальним і перспективним у сучасну епоху гуманізму, напрямом забезпечення як прав і свобод кожної людини і громадянина, гідного існування та вільного розвитку особистості, так і різноманітних групових та сукупного суспільного інтересів, панування права в Україні та духовного розвитку загалом, що потребує наукового розроблення, подальшої правової інституціоналізації та ефективної реалізації у практичній діяльності персоналу органів і установ виконання покарань та пробації, інших соціальних інституцій [1, с. 136].

С. В. Романцова [2] аналізує правові гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян у пенітенціарних установах України. У фокусі дослідження – механізми реалізації цих гарантій у контексті кримінально-виконавчого законодавства, а також міжнародних і національних стандартів. Серед основних проблем та викликів є: - невідповідність законодавства міжнародним стандартам; - вплив матеріально-побутових і соціально-економічних умов на реалізацію прав засуджених; - обмежені ресурси для реформування пенітенціарної системи. Звідси, важливим є: - посилення захисту прав засуджених через удосконалення законодавства; - розширення участі громадських організацій у реабілітаційній роботі; - забезпечення матеріальних умов для реалізації основних прав. Отож, реформування пенітенціарної системи має базуватися на поєднанні національних і міжнародних стандартів захисту прав людини. Важливо забезпечити баланс між інтересами особи, суспільства та держави, створити умови для ефективного виконання покарань і реабілітації засуджених.

Я. О. Ліховіцький аналізує принцип гуманізму як одну з ключових засад кримінально-виконавчого права, закріплену на законодавчому рівні в Україні (ст. 5 КВК України). Підкреслюється важливість цього принципу для виконання покарань, акцентуючи на його морально-етичній основі, що включає повагу до гідності людини, запобігання фізичним і моральним стражданням засуджених, а також сприяння їх виправленню та соціалізації. Наголошується, що гуманізація не є тотожною до вседозволеності, а має сприяти справедливому і гуманному виконанню покарань, що відповідає ступеню суспільної небезпеки кримінального правопорушення. Автор пропонує удосконалити законодавство через більш детальне розкриття змісту принципу гуманізму, забезпечення прав засуджених та їхню реінтеграцію в суспільство [3].

Так, щорічно в установах виконання покарань вчиняється близько 400 кримінальних правопорушень, як засудженими, які відбувають встановлене судом кримінальне покарання, так і іншими особами, в тому числі й персоналом (Інформаційний бюлетень про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році (за даними Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань), 2014), (Огляд основних показників стану режиму, ізоляції та нагляду в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах протягом 2019–2022 рр. (за даними Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань), 2022). Зазначене явище вирізняється підвищеною суспільною небезпекою, адже нівелює мету покарання, формує усвідомлення у правопорушників про неспроможність правоохоронних органів запобігти вчиненню нових злочинів навіть при безпосередньому виконанні покарання, і до того ж сприяє формуванню у злочинців антисуспільних установок. Задля забезпечення ефективної індивідуальної кримінологічної

профілактики постає необхідність виявлення у злочинців окремих притаманних їм рис та характеристик, які їх вирізняють та, водночас, об'єднують у групи за спільними ознаками. Це надасть можливість застосувати заходи впливу, що будуть актуальними та дієвими саме для визначеного типу кримінальних правопорушників [4, с. 70].

Е. Л. Міден аналізує становлення та розвиток правового регулювання запобігання мобінгу в системі Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС). Автор надає ґрунтовну історичну та правову оцінку явищу, робить акцент на важливості інтеграції міжнародних стандартів у вітчизняну правову практику, потребі підвищення ефективності заходів щодо запобігання мобінгу в ДКВС, а також забезпечення належних умов праці для співробітників, що є особливо корисним для розробки практичних рекомендацій у сфері правового регулювання трудових відносин у кримінально-виконавчій системі [5]. Наголошується, що третій етап правового регулювання мобінгу в Україні і, зокрема, у системі ДКВС розпочався від 16 листопада 2022 р., коли було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)». Відповідно до тексту Закону Кодекс законів про працю України у ст. 2-2 було доповнено нормами, що зобов'язують роботодавця вживати заходів щодо запобігання мобінгу, гарантування безпеки та захисту здоров'я працівників, проведення профілактичних заходів і навчання з цього питання. Закон передбачає можливість розірвання трудового договору з керівником підприємства, якщо суд встановить факт мобінгу, незалежно від форми його вияву. Працівникам гарантується компенсація витрат на лікування та моральна компенсація у разі ушкодження здоров'я або моральних страждань через мобінг, а також вихідна допомога в разі звільнення через цю причину. Заходи щодо запобігання та припинення мобінгу, а також відновлення прав потерпілих, мають бути вміщені до колективних угод із соціально-економічних питань [6, с. 141–142]. Також було визначено форми психологічного та економічного тиску, які можуть бути визначені як мобінг, а саме: – створення атмосфери, яка є напруженою, ворожою та образливою для працівника, що містить у собі погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, а також поведінку, що має загрозливий, залякувальний або принизливий характер, та інші способи, які можуть вивести працівника із психологічної рівноваги; – негативне виділення працівника з колективу або його ізоляція без належних підстав, зокрема відсутність запрошення на зустрічі та наради, де працівник має брати участь відповідно до місцевих нормативних та організаційно-розпорядчих актів, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце або перенесення його на місце, не призначене для такої роботи; – нерівність у можливостях для навчання та кар'єрного зростання; – нерівність в оплаті праці за

роботу однакової цінності, яку виконують працівники з однаковою кваліфікацією; – позбавлення працівника без належних підстав частини виплат, таких як премії, бонуси та інші заохочення; – необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження та завдань між працівниками однакової кваліфікації та продуктивності праці, які виконують однакову роботу [7]. У зв'язку з сучасними викликами, пов'язаними з війною проти агресії Російської Федерації, українська держава активно працює над удосконаленням механізму регулювання праці, надаючи особливе значення безпеці та здоров'ю працівників і роботодавців [8], зокрема, у структурі ДКВС.

Ю. С. Дмитрієнко [9] порушує важливу проблему у сфері виконання покарань України, а саме вчинення кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань, де однією з причин є недостатнє використання кримінологічної інформації, як попереджувальної діяльності. Під кримінологічною інформацією розуміються насамперед дані про злочинність, механізми вчинення злочинів, особу злочинця, жертви, детермінацію злочинності та запобіжні заходи. Звідси слід доповнити Закон України «Про інформацію» новим поняттям «кримінологічна інформація», а також уточнити положення Кримінально-виконавчого кодексу України щодо використання кримінологічної інформації з чітким розмежуванням кримінологічної інформації від інших видів даних. Отож, ефективне використання кримінологічної інформації вимагає системних змін на законодавчому, практичному та науковому рівнях. Це сприятиме підвищенню ефективності правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань.

О. М. Любарський [1] підкреслює важливість адаптації української пенітенціарної системи до міжнародних стандартів, акцентуючи на стимулюванні правослухняної поведінки як основі реформування пенітенціарної системи України. Враховуючи сучасні реалії злочинності, міжнародні стандарти Ради Європи та практики країн ЄС важливою є не що інше, як реабілітація засуджених для зменшення рецидиву, Це, насамперед: - створення умов для відновлення здатності засуджених до правослухняного життя; - усунення багатьох проблем пенітенціарної системи України, таких як перевантаженість в'язниць, високий рівень рецидиву, недостатність ефективних засобів виправлення та ре соціалізації; - впровадження в Україні кращих практик успішних моделей пенітенціарної політики таких країн Європи, як Фінляндія, Німеччина, Норвегія з метою зниження злочинності; - важливість економічної доцільності стимулювання правомірної поведінки, враховуючи витрати на рецидивістів, утримання ув'язнених та компенсації, що часто призначаються Європейським судом з прав людини. Звідси, важлива необхідність розроблення ефективних заходів для

стимулювання правослухняної поведінки, вдосконалення нормативно-правової бази та реалізації гуманних підходів у пенітенціарній політиці.

Стаття З. В. Зарадюк присвячена дослідженню мотивації індивідуальної злочинної поведінки працівників кримінально-виконавчої служби України. У ній розглянуто поняття механізму злочинної поведінки та його склад, включаючи структурні (особистість злочинця, обставини зовнішнього середовища, криміногенну ситуацію) та функціональні компоненти (етапи від формування мотиву до посткримінальної поведінки). Авторка пропонує класифікацію мотивів злочинної поведінки працівників кримінально-виконавчих установ, зокрема: ***загально-кримінальні мотиви***: - *самоствердження* (потреби в повазі та самоактуалізації); - *захисні* (забезпечення безпеки та зниження тривожності); - *заміщення* (перенесення дії з недоступного об'єкта на доступний); - *насильницько-патологічні* (перевищення влади з елементами садизму); - ***службові мотиви***: - *ідейні* (злочини заради «благої мети»); *кар'єрного зростання* (просування службою як засіб самореалізації); - *нігілістичні* (легковажно-безвідповідальні дії, службова недбалість); - ***змішані мотиви***: - *адаптація* (потреба в безпеці, поєднана з користю або нігілізмом); - *домінування* (поєднання агресії та прагнення до самоствердження); - к*онформізм* (забезпечення соціальної приналежності та безпеки). Авторка аналізує підходи до розуміння злочинної поведінки, зокрема мотиваційний, поведінковий та інтегративний, вказуючи на переваги останнього як найбільш комплексного. Визначається важливість профілактичних заходів, орієнтованих на нейтралізацію мотивації злочинної поведінки через особистісну діагностику, відомчий контроль і усунення стимулів кримінальної активності. Метою індивідуальних запобіжних заходів є переривання формування мотивів злочинів і створення умов для запобігання їх виникненню, що є основою ефективної боротьби зі злочинністю у сфері службової діяльності [10].

Особливу увагу в цьому контексті, з наших позицій, слід приділити захисним мотивам особистості, що охоплюють широкий спектр людської діяльності, спрямованої на захист біологічних, соціальних і, що особливо актуально нині, духовно-ціннісних засад. У час російсько-української війни ця складова мотивації набуває виняткового значення, адже сучасні конфлікти й протистояння відбуваються не лише через боротьбу за ресурси чи території, але й у зв'язку з потребою захисту національної ідентичності – фундаментального чинника, що супроводжував людство впродовж усієї його історії. У цьому контексті справжній патріотизм проявляється через захисну функцію нації – оборону від ворожих зазіхань та протистоянь у боротьбі за виживання й гідні умови існування. Це природне прагнення людини – жити й забезпечувати свою безпеку та комфорт. Водночас постає важливе питання про мотиви та мотивацію осіб, засуджених за державну зраду, а також тих, чиї дії обумовлені расовою, національною чи

релігійною нетерпимістю, особливо в умовах сучасної війни. Значну актуальність набувають дослідження злочинів, спрямованих проти основ національної безпеки України, правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також порушень встановленого порядку несення військової служби. Ці кримінальні правопорушення є надзвичайно важливими для вивчення у сучасній науці, адже вони відображають складну взаємодію мотивів, національної самосвідомості та актуальних викликів, з якими стикається держава в умовах війни.

З наших позицій, слід акцентувати, що захисні мотиви відіграють ключову роль у кримінологічній, кримінально-правовій та пенітенціарній політиці держави, а також у формуванні особистості людини. Вони універсальні, адже відображають природну здатність людини та навіть тварин захищати своє життя та інтереси. На цьому тлі інші мотиви, особливо ті, що суперечать нормам моралі чи права, часто є результатом психологічних відхилень, соціальних патологій чи моральної деградації. Мотиви, що спонукають людину до злочину, здебільшого пов'язані із захистом її особистих інтересів, навіть якщо це призводить до порушення закону.

Прикладом цього є поведінка багатьох злочинців, які, усвідомлюючи загрозу власному життю, засвідчують найсильніше прагнення до його збереження. Навіть ті, кого засуджено до страти, хотіли б будь-якими шляхами уникнути смерті. Це відображає біологічне начало людини – інстинкт виживання. Соціальний аспект мотивів, своєю чергою, полягає у прагненні досягти комфорту, успіху, визнання та статусу в суспільстві. Проблема виникає тоді, коли для досягнення цих цілей людина обирає незаконні або аморальні методи, що формують окремий спектр злочинної мотивації.

Питання походження цих мотивів залишається відкритим: що саме визначає їхній розвиток? Це можуть бути внутрішні пристрасті, зовнішні впливи, соціальні чи культурні чинники. Наприклад, ненаситність або жадоба можуть штовхати людину на злочин, перетворюючись на рушійну силу поведінки. Християнське вчення вказує на методи боротьби з такими пристрастями через духовну дисципліну, молитву і піст, що допомагають людині подолати негативні емоції, як-от гнів чи заздрість.

На вищому рівні мотивація набуває духовного характеру. Вона ґрунтується на прагненні досягти гармонії «духу, душі й тіла». Саме духовно-ціннісні мотиви здатні подолати суто біологічні чи соціальні спонукання, формуючи моральну основу для протидії злочинній поведінці. Приклади таких мотивів ми бачимо в історії християнства, коли багато хто прийняв мученицьку смерть заради віри й вищих цінностей. Отож, справжньою основою мотивації може стати не бажання захистити своє життя чи статус, а готовність пожертвувати ними заради духовних

принципів та набагато вищих цілей – спасіння людської душі, осягнення Царства Божого.

У сучасному світі, де триває боротьба йде, ідеологій, цінностей і сенсів, духовно-ціннісні мотиви набувають особливого значення. Вони стають вирішальними в умовах, коли мова йде про захист національної ідентичності, територіальної цілісності, культури й традицій. В історії людства релігійні війни уособлюють найбільш руйнівний потенціал, тому важливо зосередитися на тому, щоб конфлікти, засновані на зіткненні цінностей, вирішувалися мирним шляхом.

Таким чином, мотивація людини має багатовимірний характер, у якому біологічні, соціальні та духовні чинники тісно переплітаються. Найвищим рівнем мотивації є духовно-ціннісна сфера, яка здатна змінювати не лише поведінку окремих людей, але й спрямовувати суспільство до морального розвитку й гармонії.

Зважаючи на усе сказане, вважаємо за необхідне акцентувати на таких аспектах:

- *гарантії прав людини у пенітенціарній системі: сучасні виклики та шляхи вдосконалення.* Сьогодні питання забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян у пенітенціарних установах України набуває особливої актуальності. Неодноразово наголошується на необхідності розроблення ефективного механізму реалізації правових гарантій у цій сфері. Водночас у діяльності працівників установ виконання покарань часто проявляються деформації правосвідомості, такі як правовий нігілізм чи ідеалізм. Це вимагає запровадження комплексних заходів, спрямованих на формування належної правової культури. Варто зазначити, що людина, позбавлена волі, вже перебуває в умовах обмеження своїх прав, що робить її особливо вразливою. І тут на перший план виходить принцип гуманізму. Згідно з доктриною, підтримка й допомога тим, хто оступився, є найвищим проявом людяності. Цей принцип має стати ключовим у роботі пенітенціарних установ, попри складнощі, які створюють як окремі засуджені, так і самі працівники установ.

- *реформа пенітенціарної системи: від традицій до інновацій.* У процесі реформування кримінально-виконавчого законодавства важливо звернути увагу на відродження традиційних підходів до виправлення та перевиховання. Ідея створення при колоніях храмів чи монастирів, де цілодобово відбуватимуться молитви за засуджених, може стати цікавим кримінологічним експериментом, що поєднує духовні й психологічні аспекти реабілітації. Реалізація реформ потребує інтеграції міжнародних і національних стандартів із залученням громадянського суспільства. Водночас, окрім забезпечення належних матеріально-побутових умов, важливо акцентувати на духовних аспектах, які сприятимуть переображенню особистості.

- *гуманізм як основа виправлення.* Принцип гуманізму не передбачає вседозволеності. Істинна свобода – це свобода від гріха, що обмежена нормами моралі та права. У пенітенціарній системі гуманізм означає повагу до гідності людини, запобігання фізичним і моральним стражданням, а також створення умов для соціальної реабілітації та корисної праці. Покарання має бути справедливим, гуманним і пропорційним ступеню суспільної небезпеки правопорушення.

- *кримінологічна характеристика особистості злочинця.* Вивчення особистості засудженого є важливою складовою профілактики злочинності. Пропонується формувати кримінологічний портрет особи, що включатиме дані про її життя з дитинства, особливості характеру, поведінки, мотиви та життєві цінності. Такий підхід дозволить краще розуміти закономірності злочинної поведінки, механізми вчинення злочинів і взаємодію з людьми у рамках криміногенної (родові лінії) та соціально-факторної теорії запобігання злочинності. Формування кримінологічної характеристики із відповідним грифом доступу сприятиме підвищенню ефективності роботи з кожним засудженим, а належний облік в установах виконання покарань дозволить зменшити ризики вчинення нових правопорушень як серед засуджених, так і серед персоналу. Як показує практика, досудова доповідь не змогла реалізуватися належним чином на практиці. Звідси, до формування відповідної характеристики особи мають залучатися як гласні, так і негласні методи збирання інформації.

- *баланс інтересів особи, суспільства та держави.* Забезпечення балансу між правами засуджених, інтересами суспільства й держави можливе лише за умови тісної співпраці різних інституцій, дотримання морально-етичних принципів та інтеграції міжнародного досвіду. Лише комплексний підхід, орієнтований на духовне й соціальне відновлення особистості, може забезпечити ефективність пенітенціарної системи та реінтеграцію засуджених у суспільство.

І, насамкінець слід відзначити, що:

- для ефективної профілактики правопорушень у пенітенціарних установах важливо вивчати особистість засуджених, формувати кримінологічний портрет, класифікувати їх за типами й застосовувати індивідуальні заходи впливу.

- ефективність пенітенціарної політики забезпечується лише за умов досягнення балансу між інтересами особи, суспільства та держави через тісну співпрацю соціальних інституцій і залучення громадянського суспільства.

- запобігання злочинній поведінці серед працівників кримінально-виконавчих установ потребує нейтралізації мотивації через діагностику, відомчий контроль та усунення стимулів до порушень.

- духовно-ціннісна мотивація відіграє вирішальну роль у ресоціалізації засуджених, формуючи основу для морального розвитку особистості й спрямовуючи суспільство до гармонії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Любарський О. М. Стимулювання правослухняної поведінки засуджених як пріоритетний вектор розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра.* 2024. № 1. С. 122–142.

2. Романцова С. В. Правові гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична.* 2023. Вип. 3. С. 33–41.

3. Ліховіцький Я. О. Принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 642–646.

4. Кубрак Р. Сегеда В. Кримінологічна типологія злочинців в установах виконання покарань. *Law. State. Technology.* 2023. Вип. 4. С. 69–74.

5. Міден Е. Л. Витоки становлення і розвитку правового регулювання запобігання мобінгу в системі Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія : Право.* 2024. № 2. С. 26–39.

6. Красюк Т. В., Федорченко А. О. Мобінг: причини виникнення та способи подолання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 140–145. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.25.

7. Кодекс законів про працю України : Закон Української РСР від 10.12.1971 р. № 322-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322- 08#Text (дата звернення: 20.11.2024).

8. Кисельов Д. Питання регулювання праці в умовах воєнного стану. Система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави : матеріали IX заочної Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 17 червня 2022 року). Чернігів : Академія ДПтС, 2022. С. 58–62.

9. Дмитрієнко Ю. С. Роль і місце кримінологічної інформації у правовому механізмі запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 3. С. 446–449.

10. Зарадюк З. В. Мотивація індивідуальної злочинної поведінки працівників кримінально-виконавчої служби. *Історико-правовий часопис.* 2021. № 2. С. 135–142.

UDC: 355.02

PRZYPADKI UŻYCIA BRONI PALNEJ PRZEZ AGENCJĘ BEZPIECZEŃSTWA WEWNĘTRZNEGO

dr Ireneusz KOBUS
Akademia Policji w Szczytnie
Zastępca Dyrektora Instytutu Nauk Prawnych
ORCID: 0000-0002-5121-2017

Opracowanie przedstawia sposób określenia w liczbach stopnia skomplikowania regulacji prawnej przypadków użycia lub wykorzystania broni palnej przez funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego - działającej na rzecz ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej.

Słowa kluczowe: *ABW, broń palna, przymus bezpośredni, bezpieczeństwo wewnętrzne, prawo stosowania przymusu.*

The study presents a method of quantifying the complexity of legal regulations regarding cases of the use or application of firearms by officers of the Internal Security Agency, which operates to protect the internal security of the Republic of Poland.

Keywords: *ISA, firearms, direct coercion, internal security, the law of applying coercion.*

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego (dalej – ABW) jest formacją właściwą w sprawach ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego oraz porządku konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej. Podstawowym aktem prawnym, na mocy którego ona funkcjonuje jest ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu [1, Dz.U. z 2024 r., poz. 812 ze zm., dalej – ustawa o ABW oraz AW]. Ta ustawa stanowi w art. 25 ust. 2, że w przypadkach, o których mowa w art. 45 pkt 1 lit. a-c i e, pkt 2, 3 i pkt 4 lit. a, b i lit. c tiret pierwsze oraz w art. 47 pkt 1, pkt 2 lit. a i pkt 3-7 ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej [2, Dz.U. z 2024 r., poz. 383 ze zm., dalej - u.ś.p.b.], funkcjonariusz ABW może użyć broni palnej lub ją wykorzystać.

Z tabeli nr V/1 (ABW - przypadki użycia broni palnej) zamieszczonej opublikowanej w 2023 r. monografii autora [3, I. Kobus, Broń palna. Regulacja i formacje, Szczytno 2023, s. 142.] wynika, że funkcjonariusz ABW może użyć broni palnej w 293 przypadkach z 334 w ogóle możliwych do wyinterpretowania z u.ś.p.b. w oparciu o przyjęte tam założenia. Jednakże te wartości liczbowe ustalono z pominięciem przypadków możliwych do wyinterpretowania z art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW, do którego odesłał ww. art. 45 pkt 4 lit c tiret pierwsze u.ś.p.b., o następującej - co do meritum – treści „Art. 45. Broni palnej można użyć, gdy zaistnieje

co najmniej jeden z następujących przypadków: (…) 4) konieczność: (…) c) ujęcia lub udaremnienia ucieczki osoby zatrzymanej, tymczasowo aresztowanej lub odbywającej karę pozbawienia wolności w związku z uzasadnionym podejrzeniem lub stwierdzeniem popełnienia lub przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w: – art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (…)".

W ww. tabeli (nr V/1) odnotowano jedynie, że zacytowana treść art. 45 pkt 4 lit c tiret pierwsze u.ś.p.b. pozwala na sformułowanie 12 różnych przypadków użycia broni palnej, które - jak wynika z II rozdziału ww. monografii - mają następującą treść:

1) konieczność ujęcia osoby zatrzymanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

2) konieczność ujęcia osoby zatrzymanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

3) konieczność ujęcia osoby tymczasowo aresztowanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

4) konieczność ujęcia osoby tymczasowo aresztowanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

5) konieczność ujęcia osoby odbywającej karę pozbawienia wolności w związku ze stwierdzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

6) konieczność ujęcia osoby odbywającej karę pozbawienia wolności w związku ze stwierdzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

7) konieczność udaremnienia ucieczki osoby zatrzymanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

8) konieczność udaremnienia ucieczki osoby zatrzymanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

9) konieczność udaremnienia ucieczki osoby tymczasowo aresztowanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

10) konieczność udaremnienia ucieczki osoby tymczasowo aresztowanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

11) konieczność udaremnienia ucieczki osoby odbywającej karę pozbawienia wolności w związku ze stwierdzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW;

12) konieczność udaremnienia ucieczki osoby odbywającej karę pozbawienia wolności w związku ze stwierdzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW [3, s. 73-74].

Określenie stopnia skomplikowania regulacji prawnej użycia lub wykorzystania przymusu bezpośredniego ma istotne znaczenie w zakresie oceny możliwości jej opanowania przez uprawnionego do jego stosowania, gdyż - dysponując (jedynie) czasem ograniczonym do trwania danej interwencji i wykonywania czynności związanych z jej skutkami – nie ma on możliwości analizowania przepisów dotyczących stosowania przymusu bezpośredniego, które mogłyby mieć do niej zastosowanie. Zatem regulacja prawna stosowania przymusu, w tym polegającego na użyciu broni palnej, nie powinna być zbyt skomplikowana, ponieważ uprawnieni w tym zakresie nie opanują jej w stopniu umożliwiającym przestrzeganie (świadome) lub – dysponując ograniczonym czasem – nie zastosują właściwie, co może wiązać się z konsekwencjami w postaci pociągnięcia ich do odpowiedzialności prawnej (karnej, cywilnej, dyscyplinarnej).

Mając powyższe na uwadze - niniejsze opracowanie podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie ile różnych przypadków użycia broni palnej można wyinterpretować z ww. art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW, do którego każdy z ww. 12 przypadków użycia broni palnej się odwołuje. Pozwoli to na określenie w liczbach stopnia skomplikowania regulacji prawnej użycia broni palnej przez funkcjonariuszy ABW z uwzględnieniem tego przepisu, a tym samym doprecyzowanie ustaleń opisanych w tym zakresie w ww. monografii.

Wspomniany art. 5 ust. 1 pkt 2 ww. ustawy o ABW oraz AW ma następującą treść: „rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw: a) szpiegostwa, terroryzmu, bezprawnego ujawnienia lub wykorzystania informacji niejawnych i innych przestępstw godzących w bezpieczeństwo państwa, b) godzących w podstawy ekonomiczne państwa, c) korupcji osób pełniących funkcje publiczne, o których mowa w art. 1 i 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (Dz.U. z 2023 r. poz. 1090), jeśli może to godzić w bezpieczeństwo państwa, d) w zakresie produkcji i obrotu towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa państwa, e) nielegalnego wytwarzania, posiadania i obrotu bronią, amunicją i materiałami wybuchowymi, bronią masowej zagłady oraz środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi, w obrocie międzynarodowym, f) przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, określonych w art. 232, art. 233, art. 234, art. 235, art. 236 § 1 i art. 239 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. z

2024 r. poz. 17), jeżeli pozostają w związku z przestępstwami, o których mowa w lit. a-e oraz ściganie ich sprawców;". Z przytoczonej treści wynika, że odwołuje się ona do ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne [4, Dz.U. z 2023 r. poz. 1090, dalej - u.o.p.d.] oraz do ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny [5, Dz.U. z 2024 r. poz. 17, dalej – k.k.].

Zatem w obliczeniach stopnia skomplikowania użycia broni przez funkcjonariuszy ABW uwzględniono pierwszą z tych ustaw – w następującym zakresie:

– art. 1 tej ustawy o treści "Ustawa określa ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej przez osoby zajmujące kierownicze stanowiska państwowe w rozumieniu przepisów o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe.";

– art. 2 tej ustawy o treści "Ustawa określa także ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej przez: 1) pracowników urzędów państwowych, w tym członków korpusu służby cywilnej, zajmujących stanowiska kierownicze: a) dyrektora generalnego, dyrektora departamentu (jednostki równorzędnej) i jego zastępcy oraz naczelnika wydziału (jednostki równorzędnej) - w urzędach naczelnych i centralnych organów państwowych, b) dyrektora generalnego urzędu wojewódzkiego, dyrektora wydziału (jednostki równorzędnej) i jego zastępcy oraz głównego księgowego, *kierownika urzędu rejonowego i jego zastępcy* oraz głównego księgowego - w urzędach terenowych organów rządowej administracji ogólnej, c) kierownika urzędu i jego zastępcy - w urzędach terenowych organów rządowej administracji specjalnej; 2) pracowników urzędów państwowych, w tym członków korpusu służby cywilnej, zajmujących stanowiska równorzędne pod względem płacowym ze stanowiskami wymienionymi w pkt 1; 2a) innych niż wymienieni w pkt 1 i 2 członków korpusu służby cywilnej zatrudnionych w urzędzie obsługującym ministra właściwego do spraw finansów publicznych; 2b) innych niż wymienieni w pkt 1 i 2 członków korpusu służby cywilnej zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych Krajowej Administracji Skarbowej; 3) dyrektora generalnego Najwyższej Izby Kontroli oraz pracowników Najwyższej Izby Kontroli nadzorujących lub wykonujących czynności kontrolne; 3a) radców Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej i referendarzy zatrudnionych w Urzędzie Prokuratorii Generalnej Rzeczpospolitej Polskiej; 3b) Przewodniczącego i Zastępców Przewodniczącego Komisji Nadzoru Finansowego; 3c) pracowników zatrudnionych w Urzędzie Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej do wykonywania zadań, o których mowa w art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 15 grudnia 2016 r. o Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2024 r., poz. 1192); 4) pracowników regionalnych izb obrachunkowych zajmujących stanowiska: prezesa, członka kolegium, naczelnika wydziału oraz inspektora do spraw kontroli; 5) pracowników samorządowych kolegiów odwoławczych

zajmujących stanowiska: przewodniczącego, jego zastępcy oraz etatowego członka kolegium; 6) wójtów (burmistrzów, prezydentów miast), zastępców wójtów (burmistrzów, prezydentów miast), skarbników gmin, sekretarzy gmin, kierowników jednostek organizacyjnych gminy, osoby zarządzające i członków organów zarządzających gminnymi osobami prawnymi oraz inne osoby wydające decyzje administracyjne w imieniu wójta (burmistrza, prezydenta miasta); 6a) członków zarządów powiatów, skarbników powiatów, sekretarzy powiatów, kierowników jednostek organizacyjnych powiatu, osoby zarządzające i członków organów zarządzających powiatowymi osobami prawnymi oraz inne osoby wydające decyzje administracyjne w imieniu starosty; 6b) członków zarządów województw, skarbników województw, sekretarzy województw, kierowników wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych, osoby zarządzające i członków organów zarządzających wojewódzkimi osobami prawnymi oraz inne osoby wydające decyzje administracyjne w imieniu marszałka województwa; 6c) członków zarządu związku metropolitalnego, skarbnika związku metropolitalnego i sekretarza związku metropolitalnego; 6d) członków zarządu Narodowego Banku Polskiego oraz pracowników Narodowego Banku Polskiego zajmujących stanowiska dyrektora oddziału okręgowego, dyrektora departamentu (komórki równorzędnej) i ich zastępców oraz osób zajmujących stanowiska równorzędne pod względem płacowym ze stanowiskiem dyrektora departamentu i jego zastępcy; 7) pracowników banków państwowych zajmujących stanowiska: prezesa, wiceprezesa, członka zarządu oraz skarbnika; 8) pracowników przedsiębiorstw państwowych zajmujących stanowiska: dyrektora przedsiębiorstwa, jego zastępcy oraz głównego księgowego; 9) osoby pełniące w jednoosobowych spółkach Skarbu Państwa oraz spółkach, w których udział Skarbu Państwa przekracza 50% kapitału zakładowego lub 50% liczby akcji, funkcje: prezesa, wiceprezesa i członka zarządu; 10) pracowników agencji państwowych zajmujących stanowiska: prezesa, wiceprezesa, dyrektora zespołu, dyrektora oddziału terenowego i jego zastępcy - lub stanowiska równorzędne; 11) inne osoby pełniące funkcje publiczne, jeżeli ustawa szczególna tak stanowi.

Wymieniony powyżej art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 15 grudnia 2016 r. o Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej [6, Dz. U. z 2024 r. poz. 1192] – o treści: „Prezes Prokuratorii Generalnej wykonuje zadania określone w przepisach odrębnych. Do decyzji administracyjnych wydawanych przez Prezesa Prokuratorii Generalnej stosuje się przepisy ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. - Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 572) o decyzjach wydawanych przez ministra.” - został pominięty w dalszych rozważaniach z uwagi na brak jednoznacznego sprecyzowania przepisów, do których on odsyła.

W obliczeniach stopnia skomplikowania użycia broni przez funkcjonariuszy ABW uwzględniono także drugą z ww. ustaw (tj. k.k.) w następującym zakresie:

a) art. 232, o treści - „§ 1. Kto przemocą lub groźbą bezprawną wywiera wpływ na czynności urzędowe sądu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Tej samej karze podlega sprawca przestępstwa określonego w § 1, popełnionego na szkodę międzynarodowego trybunału karnego lub jego organu działającego na podstawie umowy międzynarodowej, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, albo powołanego przez organizację międzynarodową ukonstytuowaną umową ratyfikowaną przez Rzeczpospolitą Polską.";
b) art. 233, o treści - „§ 1. Kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. § 1a. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższym, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Warunkiem odpowiedzialności jest, aby przyjmujący zeznanie, działając w zakresie swoich uprawnień, uprzedził zeznającego o odpowiedzialności karnej za fałszywe zeznanie lub odebrał od niego przyrzeczenie. § 3. Nie podlega karze za czyn określony w § 1a, kto składa fałszywe zeznanie, nie wiedząc o prawie odmowy zeznania lub odpowiedzi na pytania. § 4. Kto, jako biegły, rzeczoznawca lub tłumacz, przedstawia fałszywą opinię, ekspertyzę lub tłumaczenie mające służyć za dowód w postępowaniu określonym w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. § 4a. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 4 działa nieumyślnie, narażając na istotną szkodę interes publiczny, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. § 5. Sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia, jeżeli: 1) fałszywe zeznanie, opinia, ekspertyza lub tłumaczenie dotyczy okoliczności niemogących mieć wpływu na rozstrzygnięcie sprawy, 2) sprawca dobrowolnie sprostuje fałszywe zeznanie, opinię, ekspertyzę lub tłumaczenie, zanim nastąpi, chociażby nieprawomocne, rozstrzygnięcie sprawy. § 6. Przepisy § 1-3 oraz 5 stosuje się odpowiednio do osoby, która składa fałszywe oświadczenie, jeżeli przepis ustawy przewiduje możliwość odebrania oświadczenia pod rygorem odpowiedzialności karnej.";
c) art. 234, o treści - „Kto, przed organem powołanym do ścigania lub orzekania w sprawach o przestępstwo, w tym i przestępstwo skarbowe, wykroczenie, wykroczenie skarbowe lub przewinienie dyscyplinarne, fałszywie oskarża inną osobę o popełnienie tych czynów zabronionych lub przewinienia dyscyplinarnego, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.";
d) art. 235, o treści - „Kto, przez tworzenie fałszywych dowodów lub inne podstępne zabiegi, kieruje przeciwko określonej osobie ściganie o przestępstwo, w tym i przestępstwo skarbowe, wykroczenie, wykroczenie skarbowe lub przewinienie

dyscyplinarne albo w toku postępowania zabiegi takie przedsiębierze, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.";
e) art. 236, o treści - § 1. Kto zataja dowody niewinności osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, w tym i przestępstwa skarbowego, wykroczenia, wykroczenia skarbowego lub przewinienia dyscyplinarnego, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.";
f) art. 239, o treści - „§ 1. Kto utrudnia lub udaremnia postępowanie karne, pomagając sprawcy przestępstwa, w tym i przestępstwa skarbowego uniknąć odpowiedzialności karnej, w szczególności kto sprawcę ukrywa, tworzy fałszywe dowody, zaciera ślady przestępstwa, w tym i przestępstwa skarbowego, albo odbywa za skazanego karę, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.".
Przytoczona powyżej treść u.o.p.d. odwołuje się z kolei do przepisów o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe (art. 1) oraz ustaw szczególnych ograniczających osoby pełniące funkcje publiczne w prowadzeniu działalności gospodarczej (art. 2 pkt 11).

W tym opracowaniu uwzględniono jedynie pierwsze z tych odwołań. Natomiast drugie pominięto, ponieważ odszukanie wszystkich obowiązujących ustaw szczególnych - wymieniających osoby pełniące funkcje publiczne oraz ustalenie czy odsyłają one do u.o.p.d. w zakresie ograniczeń prowadzenia działalności gospodarczej - wymaga badań znaczenie przekraczających ramy tego opracowania. Np. art. 115 § 19 k.k. o treści: „Osobą pełniącą funkcję publiczną jest funkcjonariusz publiczny, członek organu samorządowego, osoba zatrudniona w jednostce organizacyjnej dysponującej środkami publicznymi, chyba że wykonuje wyłącznie czynności usługowe, a także inna osoba, której uprawnienia i obowiązki w zakresie działalności publicznej są określone lub uznane przez ustawę lub wiążącą Rzeczpospolitą Polską umowę międzynarodową – wymienia, osoby pełniące funkcję publiczną, ale nie odsyła do u.o.p.d.

Zatem ostatnim aktem prawnym, który uwzględniono w tym opracowaniu jest ustawa z dnia 31 lipca 1981 r. o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe [7, Dz.U. t.j. z 2023 r., poz. 624, dalej - u.w.o.z.] - gdzie do osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe art. 2 tej ustawy zalicza: 1) Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej; 2) Marszałka Sejmu, Marszałka Senatu, Prezesa Rady Ministrów, wicemarszałka Sejmu, wicemarszałka Senatu, wiceprezesa Rady Ministrów, Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, ministra, Prezesa Narodowego Banku Polskiego, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka, Rzecznika Finansowego, Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców, Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych, Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, wiceprezesa Najwyższej Izby Kontroli, Szefa Kancelarii Sejmu, Szefa Kancelarii Senatu, zastępcę Szefa Kancelarii Sejmu, zastępcę Szefa

Kancelarii Senatu, Szefa Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Szefa Służby Cywilnej, Głównego Inspektora Pracy, zastępcę Głównego Inspektora Pracy, Szefa Krajowego Biura Wyborczego; 3) Ministra Stanu, Szefa Kancelarii Prezydenta, zastępcę Szefa Kancelarii Prezydenta; 4) Prezesa Polskiej Akademii Nauk, Sekretarza Akademii Kopernikańskiej, sekretarza stanu, członka Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15, członka Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, pierwszego zastępcę Prezesa Narodowego Banku Polskiego, podsekretarza stanu (wiceministra), wiceprezesa Narodowego Banku Polskiego, Zastępcę Rzecznika Praw Obywatelskich, Zastępcę Rzecznika Praw Dziecka, Zastępcę Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych, Zastępcę Rzecznika Finansowego, zastępcę Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców, kierownika urzędu centralnego, wiceprezesa Polskiej Akademii Nauk, wojewodę, zastępcę kierownika urzędu centralnego i wicewojewodę.

Wskazanie najwyższej liczy poszczególnych przypadków użycia broni palnej (o różnej treści) na podstawie powyżej przytoczonych fragmentów ustaw wymaga przyjęcia następujących założeń co do ich treści oraz sposobu zliczenia: 1) każdy taki przypadek powinien umożliwiać użycie broni palnej i jednocześnie być niemożliwy do podzielnia na elementy prostsze – tzn. mogące stanowić samodzielne przypadki użycia broni palnej; 2) każde odesłanie do danego artykułu ww. k.k. zostanie potraktowane jako jeden – bez względu na ilość treści czy paragrafów, które on zawiera, gdyż takie rozwiązanie zastosowano w ww. monografii autora; 3) odesłanie do „innych osób pełniących funkcje publiczne", których prowadzenie działalności gospodarczej ogranicza u.o.p.d. – zamieszczone w art. 2 pkt 11 tej ustawy – w obliczeniach zostanie też potraktowane jako jeden (z powodów, o których wspomniano powyżej).

Z powyższego wynika, że art. 45 pkt 4 lit c tiret pierwsze u.ś.p.b. pozwala na sformułowanie 12 różnych przypadków użycia broni palnej, z których każdy odsyła do przestępstwa, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ww. ustawy o ABW oraz AW, a ten do 6 artykułów ww. k.k. oraz u.o.p.d., która z kolei odsyła do ww. u.w.o.z. Dopuszczalna objętość niniejszego opracowania nie pozwala na sformułowanie całej treści poszczególnych przypadków użycia broni palnej, ale pozwala na wskazanie elementów (tych przypadków), które pozwolą na obliczenie ile ich jest (tzn. przypadków użycia broni palnej). W celu ułatwienia tego obliczenia przytoczone powyżej treści ustaw zostały odnotowane w kilku tabelach (zamieszczonych poniżej), gdzie dodatkowo zostały wskazane elementy tych treści, które uwzględniono w obliczeniach. Aby ułatwić przenoszenie ustalonych wartości liczbowych w sposób umożliwiający końcowe ich podsumowanie w jednej tabeli – stosowne obliczania rozpoczęto w odwrotnej kolejności do odesłań wynikających z ww. ustaw, a więc od ostatniej z nich.

Zatem treść art. 2 ww. u.w.o.z. naniesiono na odpowiednie pola zamieszczonej niżej tabeli nr I (Wynagradzanie osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe). Odnotowano w niej także - z prawej strony każdej wskazanej tam osoby - liczbę w nawiasie kwadratowym, która oznacza ilość elementów uwzględnianych w obliczeniach. Wartości liczbowe zamieszczone w tych nawiasach zsumowano w każdym wierszu tej tabeli – wpisując otrzymane wyniki po prawej stronie w kolumnie „Razem". Następnie zsumowano je (w tej kolumnie) odnotowując w ostatnim wierszu tej tabeli wartość 48 (tj. ilość wymienionych w niej różnych osób zajmujących kierownicze stanowiska w rozumieniu przepisów o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe).

Tabela nr 1. Wynagradzanie osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe

Lp.	*Pkt*	*Treść ustawy – art. 2 u.w.o.z. - ze wskazaniem wyodrębnionych elementów*	*Razem*
1.	-	Ustawa ustala zasady wynagradzania osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe:	-
2.	1	Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej [1];	1
3.	2	Marszałka Sejmu [1], Marszałka Senatu [1], Prezesa Rady Ministrów [1], wicemarszałka Sejmu [1], wicemarszałka Senatu [1], wiceprezesa Rady Ministrów [1], Prezesa Najwyższej Izby Kontroli [1], ministra [1], Prezesa Narodowego Banku Polskiego [1], Rzecznika Praw Obywatelskich [1], Rzecznika Praw Dziecka [1], Rzecznika Finansowego [1], Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców [1], Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych [1], Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu [1], Przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji [1], wiceprezesa Najwyższej Izby Kontroli [1], Szefa Kancelarii Sejmu [1], Szefa Kancelarii Senatu [1], zastępcy Szefa Kancelarii Sejmu [1], zastępcy Szefa Kancelarii Senatu [1], Szefa Kancelarii Prezesa Rady Ministrów [1], Szefa Służby Cywilnej [1], Głównego Inspektora Pracy [1], zastępcy Głównego Inspektora Pracy [1], Szefa Krajowego Biura Wyborczego [1];	26
4.	3	Ministra Stanu [1], Szefa Kancelarii Prezydenta [1], zastępcy Szefa Kancelarii Prezydenta [1];	3
5.	4	Prezesa Polskiej Akademii Nauk [1], Sekretarza Akademii Kopernikańskiej [1], sekretarza stanu [1], członka Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15 [1], członka Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji [1], pierwszego zastępcy Prezesa Narodowego Banku Polskiego [1], podsekretarza stanu (wiceministra) [1], wiceprezesa Narodowego Banku Polskiego [1], Zastępcy Rzecznika Praw Obywatelskich [1], Zastępcy Rzecznika Praw Dziecka [1], Zastępcy Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych [1], Zastępcy Rzecznika Finansowego [1], zastępcy Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców [1], kierownika urzędu centralnego [1], wiceprezesa Polskiej Akademii Nauk [1], wojewody [1], zastępcy kierownika urzędu centralnego [1], wicewojewody [1].	18
		Razem	48
Objaśnienie: Przyjęto, że określenia „podsekretarz stanu" i „wiceminister" mogą być używane			

zamiennie.

Treść art. 1 i 2 u.o.p.d. naniesiono na odpowiednie pola zamieszczonej poniżej tabeli nr II (Ograniczenie działalności gospodarczej osób pełniących funkcje publiczne) – odnotowując w niej z prawej strony każdej wskazanej tam osoby - liczbę w nawiasie kwadratowym, która oznacza ilość elementów uwzględnianych w obliczeniach. W poszczególnych wierszach lp. 4 - 25 tej tabeli ilości tych znaków – jeżeli występuje więcej niż jeden – zsumowano, a we wierszu lp. 23 także przemnożono, odnotowując wyniki po prawej stronie każdego wiersza w kolumnie „Razem", Dodatkowo w wierszu lp. 1 - z prawej strony – wpisano końcową wartość z tabeli nr 1, tj. 48. Następnie zsumowano wartości zamieszczone w kolumnie „Razem" tej tabeli – odnotowując w ostatnim jej wierszu wartość 157 (tj. ilość osób pełniących funkcje publiczne, których prowadzenie działalności gospodarczej ogranicza ww. u.o.p.d.).

Tabela nr II. Ograniczenie działalności gospodarczej osób pełniących funkcje publiczne

Lp.	*Art.*	*Pkt*	*Lit.*	*Treść ustawy - art. 1 i 2 u.o.p.d. - ze wskazaniem wyodrębnionych elementów*	*Ilo-czyn*	*Razem albo z innej tabeli*
1.	1	-	-	Ustawa określa ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej przez osoby zajmujące kierownicze stanowiska państwowe w rozumieniu przepisów o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe.	-	48
2.	2	-	-	Ustawa określa także ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej przez:	-	-
3.	2	1	-	pracowników urzędów państwowych, w tym członków korpusu służby cywilnej, zajmujących stanowiska kierownicze:	-	-
4.	2	1	a	dyrektora generalnego [1], dyrektora departamentu [1] (jednostki równorzędnej) [1] i jego zastępcy [1+1] oraz naczelnika wydziału [1] (jednostki równorzędnej) [1] - w urzędach naczelnych i centralnych organów państwowych,	-	7
5.	2	1	b	dyrektora generalnego urzędu wojewódzkiego [1], dyrektora wydziału [1] (jednostki równorzędnej) [1] i jego zastępcy [1+1] oraz głównego księgowego [1], kierownika urzędu rejonowego i jego zastępcy oraz głównego księgowego [1] - w urzędach terenowych organów rządowej administracji ogólnej,	-	7
6.	2	1	c	kierownika urzędu [1] i jego zastępcy [1] - w urzędach terenowych organów rządowej administracji specjalnej;	-	2
7.	2	2	-	pracowników urzędów państwowych, w tym członków korpusu służby cywilnej, zajmujących stanowiska równorzędne pod względem płacowym ze stanowiskami wymienionymi w pkt 1 [16];	-	16
8.	2	2a	-	innych niż wymienieni w pkt 1 i 2 członków korpusu służby cywilnej zatrudnionych w urzędzie obsługującym ministra	-	1

				właściwego do spraw finansów publicznych [1];		
9.	2	2b	-	innych niż wymienieni w pkt 1 i 2 członków korpusu służby cywilnej zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych Krajowej Administracji Skarbowej [1];	-	1
10.	2	3	-	dyrektora generalnego Najwyższej Izby Kontroli [1] oraz pracowników Najwyższej Izby Kontroli nadzorujących [1] lub wykonujących [1] czynności kontrolne;	-	3
11.	2	3a	-	radców Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej [1] i referendarzy zatrudnionych w Urzędzie Prokuratorii Generalnej Rzeczpospolitej Polskiej [1];	-	2
12.	2	3b	-	Przewodniczącego [1] i Zastępców Przewodniczącego [1] Komisji Nadzoru Finansowego;	-	2
13.	2	3c	-	pracowników zatrudnionych w Urzędzie Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej do wykonywania zadań, o których mowa w art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 15 grudnia 2016 r. o Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2022 r. poz. 2100 oraz z 2023 r. poz. 614) [1];	-	1
14.	2	4	-	pracowników regionalnych izb obrachunkowych zajmujących stanowiska: prezesa [1], członka kolegium [1], naczelnika wydziału [1] oraz inspektora do spraw kontroli [1];	-	4
15.	2	5	-	pracowników samorządowych kolegiów odwoławczych zajmujących stanowiska: przewodniczącego [1], jego zastępcy [1] oraz etatowego członka kolegium [1];	-	3
16.	2	6	-	wójtów (burmistrzów, prezydentów miast) [1], zastępców wójtów (burmistrzów, prezydentów miast) [1], skarbników gmin [1], sekretarzy gmin [1], kierowników jednostek organizacyjnych gminy [1], osoby zarządzające [1] i członków organów zarządzających [1] gminnymi osobami prawnymi oraz inne osoby wydające decyzje administracyjne w imieniu wójta (burmistrza, prezydenta miasta) [1];	-	8
17.	2	6a	-	członków zarządów powiatów [1], skarbników powiatów [1], sekretarzy powiatów [1], kierowników jednostek organizacyjnych powiatu [1], osoby zarządzające [1] i członków organów zarządzających [1] powiatowymi osobami prawnymi oraz inne osoby wydające decyzje administracyjne w imieniu starosty [1]	-	7
18.	2	6b	-	członków zarządów województw [1], skarbników województw [1], sekretarzy województw [1], kierowników wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych [1], osoby zarządzające [1] i członków organów zarządzających [1] wojewódzkimi osobami prawnymi oraz inne osoby wydające decyzje administracyjne w imieniu marszałka województwa [1];	-	7
19.	2	6c	-	członków zarządu związku metropolitalnego [1], skarbnika związku metropolitalnego [1] i sekretarza związku metropolitalnego [1];	-	3
20.	2	6d	-	członków zarządu Narodowego Banku Polskiego [1] oraz pracowników Narodowego Banku Polskiego zajmujących	-	8

				stanowiska dyrektora oddziału okręgowego [1], dyrektora departamentu (komórki równorzędnej) [1+1] i ich zastępców [1+1] oraz osób zajmujących stanowiska równorzędne pod względem płacowym ze stanowiskiem dyrektora departamentu [1] i jego zastępcy [1];		
21.	2	7	-	pracowników banków państwowych zajmujących stanowiska: prezesa [1], wiceprezesa [1], członka zarządu [1] oraz skarbnika [1];	-	4
22.	2	8	-	pracowników przedsiębiorstw państwowych zajmujących stanowiska: dyrektora przedsiębiorstwa [1], jego zastępcy [1] oraz głównego księgowego [1];	-	3
23.	2	9	-	osoby pełniące w jednoosobowych spółkach Skarbu Państwa [1] oraz spółkach, w których udział Skarbu Państwa przekracza 50% kapitału zakładowego [1] lub 50% liczby akcji [1], funkcje: prezesa [1], wiceprezesa [1] i członka zarządu [1];	3 razy 3	9
24.	2	10	-	pracowników agencji państwowych zajmujących stanowiska: prezesa [1], wiceprezesa [1], dyrektora zespołu [1], dyrektora oddziału terenowego [1] i jego zastępcy [1] - lub stanowiska równorzędne [5];	-	10
25.	2	11	-	inne osoby pełniące funkcje publiczne, jeżeli ustawa szczególna tak stanowi [1].	-	1
					Razem	**157**
Objaśnienie: Przyjęto, że w tekście ustawy: 1) mowa o zastępcy dyrektora departamentu i zastępcy jednostki równorzędnej z departamentem; 2) mowa o zastępcy dyrektora wydziału i zastępcy jednostki równorzędnej z wydziałem; 3) wójt, burmistrz, prezydent miasta - to 3 różne określenia tego samego stanowiska. W obliczeniach pominięto kierownika urzędu rejonowego i jego zastępcę ponieważ zgodnie z art. 13 ustawy z dnia 13 października 1998 r. – Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną [8, Dz.U. z 1998 r., nr 133, poz. 872] - z dniem 31 grudnia 1998 r. wygasły akty ich powołania.						

Treść art. 5 ust. 1 pkt 2 ww. ustawy o ABW oraz AW zamieszczono w tabeli nr III (Zadania ABW) – odnotowując w niej z prawej strony każdego wskazanego tam przestępstwa liczbę w nawiasie kwadratowym, która oznacza ilość elementów uwzględnianych w obliczeniach. W poszczególnych wierszach lp. 2 i 3 oraz 5-7 tej tabeli ilości tych znaków – jeżeli występuje więcej niż jeden – zsumowano, a we wierszach lp. 5 i 6 także przemnożono – odnotowując otrzymane wyniki po prawej stronie każdego wiersza w kolumnie „Razem". Dodatkowo w wierszu lp. 4 - z prawej strony – odnotowano końcową wartość z ww. tabeli nr II, tj. 157. Następnie zsumowano wartości zamieszczone w kolumnie „Razem" tej tabeli – odnotowując w ostatnim jej wierszu wartość 193, tj. ilość typów przestępstw - w tym powiązanych z osobami pełniącymi ww. funkcje publiczne, których dotyczy art. 5 ust. 1 pkt 2 ww. ustawy o ABW oraz AW.

Tabela nr III. Zadania ABW

Lp.	*Lit*	*Treść ustawy - art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o ABW oraz AW – ze wskazaniem wyodrębnionych elementów*	*Ilo-czyn*	*Razem albo z innej tabeli*
1	-	Do zadań ABW należy: (…) rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw: (…) oraz ściganie ich sprawców.	-	-
2	a)	szpiegostwa [1], terroryzmu [1], bezprawnego ujawnienia [1] lub wykorzystania [1] informacji niejawnych i innych przestępstw godzących w bezpieczeństwo państwa [1],	-	5
3	b)	godzących w podstawy ekonomiczne państwa [1],	-	1
4	c)	korupcji osób pełniących funkcje publiczne, o których mowa w art. 1 i 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (Dz. U. z 2023 r. poz. 1090), jeśli może to godzić w bezpieczeństwo państwa [1],	-	157
5	d)	w zakresie produkcji [1] i obrotu [1] towarami [1], technologiami [1] i usługami [1] o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa państwa,	2 razy 3	6
6	e)	nielegalnego wytwarzania [1], posiadania [1] i obrotu [1] bronią [1], amunicją [1] i materiałami wybuchowymi [1], bronią masowej zagłady [1] oraz środkami odurzającymi [1] i substancjami psychotropowymi [1], w obrocie międzynarodowym,	3 razy 6	18
7	f)	przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, określonych w art. 232 [1], art. 233 [1], art. 234 [1], art. 235 [1], art. 236 § 1 [1] i art. 239 § 1 [1] ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz. U. z 2024 r. poz. 17), jeżeli pozostają w związku z przestępstwami, o których mowa w lit. a-e		6
			Razem	193

Do przestępstw wymienionych w art. 5 ust. 1 pkt 2 ww. ustawy o ABW oraz AW odwołuje się każdy z 12 przypadków użycia broni palnej, który dla ABW wyinterpretowano z art. 45 pkt 4 lit c tiret pierwsze u.ś.p.b. i zamieszczono w ww. monografii autora. Więc te 12 przypadków przemnożono przez ww. wartość 193 (ww. typów przestępstw - w tym powiązanych z osobami pełniącymi ww. funkcje publiczne) otrzymując wartość 2316 przypadków. W ww. monografii autora odnotowano – o czym już wspomniano na początku tego opracowania - że uwzględniając ustawę o ABW oraz AW - dla ABW wyinterpretowano z u.ś.p.b. 293 przypadków użycia broni palnej, pośród których odnotowano także 12 ww., które sformułowano na podstawie art. 45 pkt 4 lit c tiret pierwsze u.ś.p.b. Zatem od wartości 293 przypadków odjęto 12 przypadków, a zamiast nich dodano do niej 2316. Wynik tych działań to wartość 2597 (różnych) przypadków użycia broni przez funkcjonariuszy ABW w rozumieniu art. 4 pkt 7 u.ś.p.b. – czyli oddania strzału w kierunku osoby z zastosowaniem amunicji penetracyjnej.

Wyżej wspomniano również m.in., że regulacja prawna użycia broni palnej, nie powinna być zbyt skomplikowana, ponieważ uprawnieni w tym zakresie nie opanują jej

w stopniu umożliwiającym jej przestrzeganie (świadome). Zatem można mieć zasadne wątpliwości - czy dla funkcjonariusza ABW ustalenie treści 2597 przypadków użycia broni palnej oraz ich zapamiętanie i zastosowanie jest o ogóle możliwe.

BIBLOGRAFIA:

1. Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, Dz. U. z 2024 r., poz. 812 ze zm.

2. Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej, Dz.U. z 2024 r., poz. 383 ze zm.

3. I. Kobus, Broń palna. Regulacja i formacje, Szczytno 2023.

4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne, Dz. U. z 2023 r. poz. 1090.

5. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny, Dz. U. z 2024 r. poz. 17.

6. Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2024 r. poz. 1192.

7. Ustawa z dnia 31 lipca 1981 r. o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe, Dz.U. t.j. z 2023 r., poz. 624.

8. Ustawa z dnia 13 października 1998 r. – Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną, Dz.U. z 1998 r., nr 133, poz. 872.

УДК 343.9 (477)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ[28]

Олександр ПИРОЖЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,
молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
ORCID ID 0000-0003-4739-1398

У статті здійснено аналіз дієвості чинних адміністративно-правових засобів запобігання порушенням у сфері безпеки дорожнього руху. Констатовано зростання кількості дорожньо-транспортних пригод у період воєнного стану, що спричинили смерть та/або травмування учасників, а також проаналізовано, у зв'язку з цим, відкриті дані щодо стану розгляду судами загальної юрисдикції справ про адміністративні правопорушення за порушення правил дорожнього руху. Підкреслено, що лише посилення штрафних санкцій без комплексної зміни державної політики в бік розширення її некаральних елементів не призведе до суттєвого покращення стану транспортної безпеки.

Ключові слова: *запобігання правопорушенням, безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода, адміністративно-правові засоби, воєнний стан.*

The article analyzes the effectiveness of current administrative and legal measures to prevent violations in the field of road safety. It notes the increase in road traffic accidents during martial law, which resulted in fatalities and/or injuries to participants. Open data on the consideration of administrative offense cases related to traffic rule violations by general jurisdiction courts is analyzed in this context. It is emphasized that merely increasing penalties without a comprehensive shift in state policy toward expanding non-punitive elements will not lead to significant improvements in transport safety.

Keywords: *prevention of offenses, road safety, road traffic accident, administrative and legal measures, martial law.*

[28] *Примітка.* Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

Постановка проблеми. Повномасштабне агресивне вторгнення рф 24.02.2022 змінило парадигму діяльності нашої держави в бік першочергової організації гідної відсічі окупантам, а також забезпечення безпеки громадянам, відновлення зруйнованих економічних зв'язків та зміцнення суверенітету країни. Практична переорієнтація державної політики щодо забезпечення національної безпеки з урахуванням новітніх викликів змістила акцент прикладання зусиль органами державної влади та місцевого самоврядування з актуальних проблем мирного часу до воєнних потреб. Однак невирішення нагальних питань, зокрема забезпечення безпеки дорожнього руху для всіх його учасників, призводить до негативних наслідків – зростання рівня дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), смертності та травматизму, що, у свою чергу, не впливає позитивно на стан економічного добробуту та сферу охорони здоров'я в Україні.

Відтак, не втрачають своєї актуальності питання нормативно-правового врегулювання відповідальності за порушення у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, кількість яких у період воєнного стану, на жаль, тільки зростає. Запобігання транспортним порушенням адміністративно-правовими засобами є важливим елементом соціально-профілактичної діяльності уповноважених органів, покликаних перешкоджати, а за можливості й взагалі усувати дію детермінантів відповідних правопорушень та їх прояви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні нормативно-правові та кримінологічні аспекти запобігання порушенням у сфері безпеки дорожнього руху висвітлювалися в роботах таких учених, як: В. С. Батиргареєва, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Ю. Б. Данильченко, Є. Ю. Жученко, А. В. Калініна, М. Г. Колодяжний, В. А. Мисливий, О. В. Новіков, М. М. Рудик, І. О. Христич, С. С. Шрамко, С. К. Щабельнікова та ін.

Окремих питань запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху шляхом впровадження та практичного застосування норм про адміністративну відповідальність торкалася у своїх роботах М. С. Кисельова.

Водночас з плином часу, зокрема в умовах воєнного часу, виникають нові виклики, які стимулюють необхідність додаткового теоретичного осмислення й обговорення проблем запобігання транспортних порушень чинними адміністративно-правовими засобами з метою пошуку та виявлення найбільш ефективних з них.

Формулювання цілей. Мета статті – аналіз дієвості адміністративно-правових засобів запобігання порушенням у сфері безпеки дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу. Запобігання правопорушенням є одним з пріоритетних завдань для світової спільноти. Як правило, баланс між правомірним і неправомірним, дозволеним та караним відбивається у законодавстві. Як вірно

зауважує А. В. Калініна, звідси формується і його кримінологічна функція, що в першу чергу, полягає у профілактиці правопорушень [1, с. 329].

Без перебільшення найбільш поширеними видами правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху є порушення правил дорожнього руху (далі – ПДР), які тягнуть за собою адміністративну відповідальність. Базовим нормативно-правовим актом, яким встановлюється згаданий вид відповідальності, є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [2]. Набувши чинності ще в 1985 році, цю збірку законів як науковці, так і практики справедливо вважають морально застарілою [3] та такою, що потребує негайної заміни новою концептуальною ідеєю, втіленою в життя шляхом розробки та впровадження нового комплексного нормативно-правового документа, який би вмістив у собі всі останні напрацювання дослідників різних галузей юридичного знання та відповідав би викликам сьогодення. Приклади таких рішень та їх реалізації ми маємо можливість спостерігати в режимі реального часу, зокрема, зверніть увагу, як сьогодні реалізується масштабний проект переосмислення та написання нового Кримінального кодексу України [4], який має замінити чинний на сьогодні акт, прийнятий вже за часів незалежної України в 2001 році.

Зберігання достатньої кількості прогалин та недосконалостей у чинному законодавстві (зокрема, в КУпАП) дуже ускладнює роботу правоохоронних та судових органів, які мають об'єктивно та неупереджено розібратися у кожному конкретному випадку порушення правил дорожнього руху та, окрім притягнення винного до встановленої Законом відповідальності, вжити відповідних заходів профілактики та реагування.

У цьому контексті М. Г. Колодяжний справедливо вказує на помилковість сучасної вітчизняної державної політики у сфері безпеки дорожнього руху в частині її архаїчних підходів до вирішення усіх проблем транспортних правопорушень виключно каральними методами [5, с. 155–157]. Потрібна нова візія, нове бачення, втілення якого у життя на державному рівні зможе істотно скоротити дорожньо-транспортний травматизм і смертність запровадженням тісно пов'язаних між собою заходів політичного, правового, економічного, соціально-психологічного, інформаційного, культурно-виховного, науково-технічного та іншого характеру [6, с. 9].

Натомість, ми спостерігаємо, що змінюваність влади не змінює її підходи у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Так, ще у 2021 році, досліджуючи питання розроблення та реалізації державної політики у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту Ю. Б. Данильченко проаналізував основні статистичні дані стосовно ДТП в Україні за період 2016-2020 рр.[29] і дійшов

[29] – зареєстровано ДТП в 2017 році 158776 випадків, а в 2020 році – 168107;

невтішного висновку, що суттєвих зрушень в плані безпеки дорожнього руху – не спостерігається [7, с. 50]. При цьому вчений звернув увагу, що нова на той час Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р., затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. (далі – Стратегія 2024) [8], майже нічим не відрізняється від попередньої – Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року, схваленої у 2017 році урядом на чолі з В. Б. Гройсманом. Вони повторюють одна одну, а найважливіша/найсуттєвіша мета, яка в них закріплювалася, насправді була просто перенесена з одного документа в інший [7, с. 51].

Наслідки такого державницького підходу відображаються в результатах аналізу статистики ДТП за 2023 рік (у порівнянні із 2022 роком). Так, збільшилась кількість ДТП із загиблими та травмованими на 26,9 % (всього 23 642 проти 18 628 відповідно), зросло число загиблих учасників дорожнього руху на 9,4 % (всього 3 053 проти 2 791 відповідно). Також збільшилась чисельність травмованих під час ДТП осіб на 27,5 % (всього 29 502 у 2023 р. проти 23 145 у 2022 р. відповідно) [9]. Таким чином, ні про яке досягнення мети Стратегії 2024 – зниження рівня смертності внаслідок ДТП щонайменше на 30 відсотків – мова йти не може.

Окремо слід звернути увагу на інший статистичний показник, а саме: зростання кількості справ про порушення ПДР, які перебували у провадженні загальних місцевих судів у 2023 р. – 370 тис. (статті 121–132-1 КУпАП), що на 26,5 % більше порівняно з 2022 р. (293 тис. справ) [10].

Звичайно на безпеку дорожнього руху суттєво вплинули нові, не існуючі до повномасштабного вторгнення окупантів, негативні соціальні чинники: спорудження на багатьох дорогах фортифікаційних (бетонно-блокових) споруд; вимкнення вуличного освітлення в темну пору року; знищення та пошкодження доріг, мостів та інших об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури; відсутність на вулицях населених пунктів співробітників патрульної поліції, яких залучають до виконання неспецифічних оборонних завдань; тривале вимкнення системи автоматичної фіксації порушень ПДР; збільшення числа військовослужбовців, які пересуваються як на військовому транспорті, так і за кермом автомобілів (легкових, SUV, позашляховиків), що використовуються і для бойових завдань на фронті, і для переміщення в «мирних» частинах країни [11, с. 52; 12, с. 313]. На наш погляд, вони мають бути обов'язково враховані під час удосконалення існуючого механізму нормативно-правового регулювання

– зареєстровано ДТП із загиблими та/або травмованими особами в 2016 році 26782 (загинуло 3410 особи і травмувалося 33613 осіб), а в 2020 році – 26140 (загинуло 3541 особи і травмувалося 31974 осіб);

– в 2016 році на дорогах України загинуло 181 дитина та було травмовано 3998 дітей віком до 18 років, а в 2020 році – загинуло 168 дитини та травмовано 3957 дітей.

відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху.

У чинному КУпАП за вчинення адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху передбачено можливість застосування до винного цілого ряду стягнень: попередження, штраф, оплатне вилучення транспортних засобів (призначається і як основне, і як додаткове стягнення), громадські роботи, позбавлення права керування транспортним засобом, адміністративний арешт. У переважній більшості санкцій таке стягнення, як позбавлення права керування транспортним засобом, передбачене як додаткове стягнення [13, с. 459].

Найпоширенішим видом серед адміністративних стягнень, застосованих місцевими судами до осіб за порушення ПДР, залишається штраф. Так, у 2023 р. оштрафовано 238 780 осіб, що на 36,9 % більше, ніж у 2022 р. – 174 431 особу. Втім їх частка від чисельності всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за порушення ПДР, залишилася на рівні попереднього року – 97,8 % (97,8 % у 2022 р. відповідно) [10; 14].

Позбавлення права керування транспортними засобами (як основний, так і додатковий вид адміністративного стягнення) за грубе або повторне, або за систематичне порушення порядку користування цим правом застосовано до 119 052 осіб, що на 38,9 % більше, ніж у 2022 році – 85 743 особи. Адміністративний арешт за порушення ПДР призначено 1250 особам, що на 36,9 % більше, ніж попереднього року (913 особам). Громадські роботи місцеві загальні суди призначили майже такому ж числу порушників – 42, як і у 2022 році (43 особам відповідно). При цьому оплатне вилучення транспортного засобу у його власника застосовано до 718 осіб, що у 2,9 рази більше, ніж у 2022 р. – 257 осіб. Попередження винесено 91 особі, що у 2,2 рази більше, ніж попереднього року (42 особи) [10; 14].

Аналіз стану здійснення правосуддя у справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2023 році дає підстави стверджувати про тенденцію зростання числа порушників у розрізі різних видів адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху (підсудних судам), а саме: порушення водієм правил керування транспортним засобом, правил користування ременями безпеки або мотошоломами (ст. 121 КУпАП) – 1,4 тис. осіб (1,3 тис. осіб – у 2022 р.); перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху (ст. 122 КУпАП) – 905 осіб (687 осіб – у 2022 р.); невиконання водіями вимог про зупинку (ст. 122-2 КУпАП) – 1,1 тис. осіб (797 осіб – у 2022 р.); залишення місця дорожньо-транспортної пригоди (ст. 122-4 КУпАП) – 7 тис. осіб (4,1 тис. осіб – у 2022 р.); порушення особами, які керують транспортними засобами, правил руху через залізничні переїзди (ст. 123 КУпАП) – 1,1 тис. осіб (723 особи – у 2022 р.);

порушення ПДР, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна (ст. 124 КУпАП) – 90,4 тис. осіб (71,4 тис. осіб – у 2022 р.); керування транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування таким транспортним засобом або не пред'явила їх для перевірки, або стосовно якої встановлено тимчасове обмеження у праві керування транспортними засобами (ст. 126 КУпАП) – 26,3 тис. осіб, що у 7,5 разів більше ніж у 2022 р. (3,5 тис. осіб) [14]. Про деякі причини такого різкого зростання зафіксованих правопорушень, передбачених ст. 126 КУпАП, ми окремо зупинялися в іншому дослідженні [15].

Окремо слід вказати на зростання у 2023 р. кількості справ за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 130 КУпАП), які надійшли на розгляду місцевих судів (153 тис. справ), а також числа порушників, на яких накладено адміністративні стягнення – 115,3 тис. осіб (96 тис. осіб – у 2022 р.).

Таким чином, наведені вище статистичні дані дають підстави черговий раз підтримати позицію М. Г. Колодяжного про сумнівну дієвість репресивного напряму запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху [16, с. 116], у т.ч. адміністративно-правовими засобами, через їх малу ефективність.

Висновки. На підставі вище викладеного слід зауважити, що в останні роки чисельність загиблих та травмованих внаслідок ДТП не корелює з числом осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, ймовірно через відсутність прямого зв'язку та неусвідомлення порушником наслідків вчиненого ним правопорушення з тим, щоб утриматися від його скоєння в майбутньому.

Лише посилення штрафних санкцій без формування культури руху через вплив на свідомість, волю, звички учасників дорожнього руху, без якісного розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури, без впровадження сучасних цифрових, діджитал та smart- технологій у дороги й автотранспортні засоби, без розширення та вдосконалення мережі приладів автоматичної фіксації порушень ПДР, без належного грошового і матеріально-технічного забезпечення патрульних поліцейських, на наше переконання, яке повністю співпадає з переконаннями колективу відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (В. С. Батиргареєва, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, А. В. Калініна, М. Г. Колодяжний, О. В. Новіков, І. О. Христич, С. С. Шрамко), не забезпечить суттєвого покращення рівня транспортної безпеки в Україні.

Бойові дії високої інтенсивності помітно вплинули на ступінь убезпечення дорожнього руху в Україні, на жаль, не в бік його покращення. Зазначене, у свою чергу, вимагає врахування нових реалій під час розробки та впровадження новітніх нормативно-правових актів, спрямованих на покращення стану правопорядку на автошляхах нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Калініна А. В. Запобігання транспортним правопорушенням кримінально-правовими засобами у проєкті КК України. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути?* : мат-ли Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р.). Харків, 2022. С. 329-330.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення: 25.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 14.11.2024).

3. Станіславів Орест. Хто має довести, що ти п'яним сів за кермо: поліція, суд? чи твоя совість? *Вечірня Одеса*. 2023. 18 трав. (№ 39-40). URL: https://vo.od.ua/rubrics/pravo-i-nalogi/49000.php (дата звернення: 14.11.2024).

4. Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матер. міжнар. наук. конф. (Харків, 21-22 жовт. 2022 р.) / редкол.: В.Я. Тацій, Ю.А. Пономаренко, Ю.В. Баулін та ін. Харків: Право, 2022. 352 с.

5. Колодяжний М. Г. Стратегія убезпечення дорожнього руху в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. №1 (31). С. 153-166. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/135/132.

6. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України : монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.

7. Данильченко Ю. Б. Проблемні питання розроблення та реалізації державної політики у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Державна політика у сфері дорожнього руху: теорія, законодавство, практик: зб. матеріалів всеукраїнської наук.-практ. конф. (Харків, 5 лист. 2021 р.) / НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса, ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Харків. 2021. С. 50-52.

8. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 14.11.2024).

9. Статистика ДТП в Україні. Офіційний сайт Патрульної поліції. URL: https://patrolpolice.gov.ua/statystyka (дата звернення: 14.11.2024).

10. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf (дата звернення: 14.11.2024).

11. Batyrgareieva V., Kolodyazhny M., Netesa N. War as a Challenge to Road Safety: Damage to Society and the Economy of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 9. № 5. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 48-56. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-48-56.

12. Пироженко О. С. Підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні в умовах воєнного стану: завершується 2024 рік, що далі? *Права людини, держава та суспільствов умовах воєнного стану*: зб. матер. VIII Міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 22 жовт. 2024 р.). Київ: КТГ, 2024. С. 312–315.

13. Кисельова М.С. Нормативно-правове регулювання відповідальності за правопорушення у сфері дорожнього руху в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 457-461. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.78.

14. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Stan_zdijsn_krim_prov_2023.pdf (дата звернення: 14.11.2024).

15. Пироженко О. С. Цифрові технології у сфері безпеки дорожнього руху: винуватий за відсутності вини. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення безпеки*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф (Київ, 27 вер. 2024 р.). Вінниця: ТВОРИ, 2024. С. 131–133.

16. Колодяжний М. Г. Оцінка ефективності репресивної та кримінологічної моделей убезпечення дорожнього руху. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 2. С. 110-120. DOI: 10.33766/2524-0323.102.110-120. URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/108/101.

UDC: 346.546:641(438)

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY PRAWA ŻYWNOŚCIOWEGO W ŚWIETLE PRAWA POLSKIEGO

dr Natalia WĄSIK
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu

The article explores current challenges and developments in food law within the framework of Polish legislation. It addresses issues such as food safety, consumer rights, labeling requirements, and compliance with European Union standards. The study highlights the legal mechanisms designed to ensure the quality and safety of food products, examining their effectiveness and areas for improvement. Special attention is given to the role of national and international regulations in shaping the modern food law landscape in Poland.

***Keywords**: food law, Polish legislation, food safety, consumer rights, labeling, EU standards, legal compliance, food quality.*

1. Wprowadzenie

W literaturze słusznie zauważa się, że problematyka bezpieczeństwa zawsze była istotnym elementem potrzeb indywidualnych człowieka, stosunków wewnętrznych poszczególnych państw, jak również odgrywała istotną rolę w stosunkach międzynarodowych. W pierwotnym rozumieniu bezpieczeństwa ma ono zatem charakter indywidualny i przedstawia stan psychiczny człowieka. Przyjmując, że państwo jest jedną z bardziej rozwiniętych form rozwoju społecznego zagadnienie bezpieczeństwa stało się integralną częścią realizowanych przez państwo funkcji. Główną osnową instytucji państwa jako przymusowej organizacji, wyposażonej w atrybuty władzy zwierzchniej jest to by ochraniać przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi ład społeczny[30]. W obszarze bezpieczeństwa szczególne miejsce zajmuje dziedzina bezpieczeństwa żywności i żywienia. Powszechnie przyjmuje się, że prawo żywnościowe ma przeciwdziałać nieuczciwym lub podstępnym praktykom fałszowania żywności oraz wszelkim innym praktykom mogącym wprowadzić konsumenta w błąd. Celem tego prawa jest ochrona konsumentów, zaś wartością chronioną jest tutaj interes konsumenta, a w szczególności jego prawo do dokonywania świadomego wyboru[31].

30 Zob. A. Misiuk, *Rozważania o bezpieczeństwie* [w:] L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk (red.), *Nauki o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju. Studia i materiały*, Tom I, Szczytno 2011, s. 15.

31 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 5 kwietnia 2017r., sygn. akt II OSK 2335/15, LEX nr 2316279.

Przedmiotem niniejszej publikacji jest prezentacja najważniejszych problemów występujących współcześnie w materii bezpieczeństwa żywności. Na podstawie analizy polskiego orzecznictwa sądowo-administracyjnego za lata 2013 - 2024 wyselekcjonowano - celem omówienia - następujące zagadnienia: prawidłowego znakowania środków spożywczych, zjawiska zanieczyszczania żywności, a także rozróżniania produktów leczniczych i suplementów diety. Podkreślenia wymaga, że pomimo iż ww. problemy zaprezentowane zostaną w oparciu o polski stan prawny, o tyle ich znaczenie ma wymiar uniwersalny.

2. Nieprawidłowe oznakowanie środka spożywczego

Prawo żywnościowe ma przeciwdziałać nieuczciwym lub podstępnym praktykom fałszowania żywności oraz wszelkim innym praktykom mogącym wprowadzić konsumenta w błąd. Celem tego prawa oraz organów stojących na straży jego przestrzegania jest ochrona konsumentów. Wartością chronioną jest tutaj interes konsumenta, a w szczególności jego prawo do dokonywania świadomego wyboru[32].

Na oznakowanie produktu składają się wszelkie informacje istotne z punktu widzenia konsumenta w postaci napisów i innych oznaczeń, znaków towarowych, nazw handlowych, elementów graficznych i symboli, a także nazwa produktu, pod którą artykuł rolno-spożywczy jest wprowadzany do obrotu, jak również inne dane umożliwiające identyfikację produktu rolno-spożywczego oraz odróżnienie go od innych produktów rolno-spożywczych. Oznacza to, że nazwa środka spożywczego powinna składać się z takiego opisu tego środka, aby umożliwić konsumentowi rozpoznanie jego rodzaju i właściwości oraz odróżnienie go od innych produktów[33]. Podkreślenia wymaga, że przy oznakowaniu opakowanego środka spożywczego, wśród niezbędnych informacji należy umieszczać dane pozwalające na zidentyfikowanie producenta produktu. Podanie samej jego nazwy nie spełnia tego wymogu[34]. Oznakowanie dotyczy wszelkich dokumentów towarzyszących lub odnoszących się do środka spożywczego (m.in. specyfikacje, normy zakładowe, karty produktu, deklaracje producenta), które zawierają informacje na temat danego środka spożywczego[35].

Oznakowanie środka spożywczego nie może wprowadzać konsumenta w błąd, w szczególności co do charakterystyki środka spożywczego, w tym jego nazwy, rodzaju, właściwości, składu, ilości, trwałości, źródła lub miejsca pochodzenia, metod wytwarzania lub produkcji. Niedopuszczalne jest zatajanie przed konsumentem

32 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 5 kwietnia 2017r., sygn. akt II OSK 2335/15, LEX nr 2316279.

33 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 22 maja 2015r., sygn. akt II GSK 2237/14, LEX nr 1771228; wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 22 maja 2015r., sygn. akt II GSK 2237/14, LEX nr 1771228.

34 Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 22 października 2015r., sygn akt VII SA/Wa 272/15, LEX nr 1941399.

35 Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 26 marca 2015r., sygn. akt VI SA/Wa 2815/14, LEX nr 1771656.

posiadania określonych właściwości przez produkt (np. związków trójterpenowych, saponiny, związków żywicowych, lupuliny, czy związków goryczowych o właściwościach uspokajających i hipotensyjnych, tujonu czy związków antybiotycznych). W oznakowaniu takich produktów powinny znaleźć się ostrzeżenia dotyczące wystąpienia czynników uczulających, interakcji oraz przeciwwskazań do stosowania przez osoby poniżej 12 roku życia, kobiety w ciąży i karmiące. Koniecznym jest umieszczenie na opakowaniu danych dotyczących pochodzenia surowców roślinnych, w tym ich zanieczyszczeń[36].

Wprowadzaniem w błąd jest działanie, które w jakikolwiek sposób powoduje lub może powodować podjęcie przez przeciętnego konsumenta decyzji dotyczącej umowy, której inaczej by nie podjął, mówiąc bardziej konkretnie skłonienia go do nabycia produktu, którego w innych okolicznościach, tj. gdyby wiedział o rzeczywistym charakterze produktu by nie nabył[37]. Oceny tego, czy w danym przypadku zachodzi ryzyko wprowadzenia konsumenta w błąd dokonuje się kierując się modelem przeciętnego konsumenta, tj. takiej osoby, która jest dostatecznie dobrze poinformowana oraz dostatecznie uważna i przezorna czyli wykazująca zaangażowanie (zainteresowanie) i odpowiedni stopień krytycyzmu wobec działań, których jest adresatem. Przesłanką oznakowania wprowadzającego w błąd jest jego możliwy (potencjalny) wpływ na decyzję konsumenta co do nabycia towaru. Oznacza to, że błąd (błędne oznakowanie produktu) musi być istotny na tyle, by móc wpłynąć na określone preferencje konsumenta wobec danego produktu[38]. Przykładowo fakt kojarzenia przez konsumentów produktu żywnościowego oznaczonego w jakikolwiek sposób terminem „tradycyjny", „tradycja" z produktem wytworzonym inaczej niż przemysłowy, bo w tradycyjny sposób lub/i przy użyciu tradycyjnych składników, skłaniać powinny producentów (handlowców) oznaczających produkowane (sprzedawane) środki spożywcze do ostrożnego posługiwania się tym pojęciem. W sytuacji, gdy producent w odniesieniu do produktu oznaczonego przy wykorzystaniu słów „tradycja", „tradycyjny", nie może wylegitymować się ani wpisem tego produktu na listę produktów tradycyjnych, ani żadnym właściwym dla tego produktu elementem czy to składu tradycyjnego, czy tradycyjnego sposobu produkcji, należy przyjąć, że oznaczenie narusza zakaz mylącego oznakowania środka spożywczego. Stwarza to tym samym nierówne warunki konkurencji na rynku wobec tych producentów, którzy sprzedają taki

36 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 26 stycznia 2023r., sygn. akt II OSK 126/20, LEX nr 3503676.

37 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 24 października 2014r., sygn. akt II GSK 1268/13, LEX nr 1591982; wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 22 lutego 2017r., sygn. akt II OSK 1491/15, LEX nr 2325519.

38 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 24 lutego 2017r., sygn. akt II GSK 440/16, LEX nr 2334186.

sam towar, gdy idzie o skład i sposób produkcji, lecz nie używają mylącego oznaczenia[39].

Oznakowanie wprowadzające w błąd to nie tylko oznakowanie nieprawdziwe czy mylące, ale również niepełne, niewystarczająco precyzyjne czy wieloznaczne. Przykładowo opakowanie czekolady i oznakowanie lizaka niewskazujące, jakiego gatunku konopi użyto w ich produkcji uznawane jest za wprowadzające w błąd. W sytuacji występowania gatunków konopi zawierających substancje odurzające i gatunków takich substancji nie zawierających (konopie włókniste) istotne jest podanie odmiany konopi jakich użyto w produkcji środka spożywczego. Ponadto umieszczenie symbolu liścia na etykiecie lub produkcie przypominającego liść konopi, może wprowadzić w błąd konsumenta, co do składu produktu i jego właściwości, a w szczególności może sugerować, że składnikiem czekolady i lizaka jest środek odurzający, mogący odpowiednio stymulować organizm po jego spożyciu[40].

Mając na względzie dotychczasowe wnioski podkreślenia wymaga również, że to finalni producenci są odpowiedzialni za takie oznaczenie produktu, aby sprzedawca detaliczny lub konsument nie mieli wątpliwości, że każdy ze składników produktu finalnego jest przydatny do spożycia w terminie lub zachowuje datę ważności zgodnie z oznaczeniem na produkcie finalnym[41].

3. Zanieczyszczenie żywności - przykłady

Nadzór nad warunkami zdrowotnymi żywności, żywienia i przedmiotów użytku obejmuje zarówno warunki wynikające z oddziaływania czynników zewnętrznych na dany zakład działający na rynku spożywczym, jak i warunki wynikające z działalności takich zakładów. Orzecznictwo sądowo-administracyjne w ostatnich latach dostarcza licznych przykładów zaniedbań w ww. obszarze stwierdzanych w trakcie kontroli.

Wśród przykładów zaniedbań i nieprawidłowości wskazać należy m.in. nienależytą ochronę żywności przed kontaktem z powietrzem przenikającym z obszarów skażonych do obszarów czystych oraz brak dbałości o ochronę środowiska zewnętrznego, w tym osób trzecich, przed ubocznymi skutkami działalności gastronomicznej, tj. immisjami zapachów powstałymi w procesie przygotowania żywności[42]. Innymi przykładami są przerwanie łańcucha chłodniczego istotnego w przypadku produktów nietrwałych mikrobiologicznie[43], a także ekspozycja

39 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 27 lutego 2014r., sygn. akt II GSK 1832/12, LEX nr 1495112.

40 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 11 marca 2014r., sygn. akt II OSK 2359/12, LEX nr 1522458.

41 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 2 marca 2022r., sygn. akt II OSK 628/19, LEX nr 3392888.

42 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 25 sierpnia 2017r., sygn. akt II OSK 2971/15, LEX nr 2412723.

43 Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 19 grudnia 2018r., sygn. akt VII SA/Wa 983/18, LEX nr 3074861.

nieopakowanego pieczywa w pojemnikach pozbawionych pokryw, co wiąże się z narażeniem tego rodzaju produktów na wzmożone działanie innych czynników zewnętrznych, w tym chociażby na osiadanie kurzu, a także oddziaływanie innych zanieczyszczeń z powietrza, takich jak pyły bądź też zanieczyszczenia biologiczne pochodzące od ludzi[44]. W orzecznictwie zwracano też uwagę na okoliczność urządzenia hali sklepu samoobsługowego oddzielonej od sali sprzedaży samoobsługowej regałem chłodniczym. Oceniono, że nie jest to pomieszczenie, którego projekt i wystrój umożliwiają dobrą praktykę higieniczną żywności, tj. produkcję potraw mięsno-warzywnych, gdyż trudno jest utrzymać przegrodę przestrzenną jaką jest lada chłodnicza w czystości, a poza tym, transport mięsa przez to pomieszczenie, nawet w rozdzielności czasowej od produkcji i sprzedaży potraw mięsno-warzywnych powoduje niebezpieczeństwo przedostawania się zanieczyszczeń do żywności[45].

Przyjmuje się, że skoro ocena ryzyka została wykonana dokładnie w odniesieniu do takiego samego produktu, jak w przypadku tego, którego dotyczy postępowanie kontrolne, a do tego identycznie kształtują się wyniki jego badań pod kątem wykrywalności zanieczyszczeń, to może być ona wykorzystana dowodowo w celach porównawczych[46]. Przykładowo dysponowanie jednym badaniem wody o wyniku dodatnim jest wystarczające dla dokonania przez oceny, że istnieje duże ryzyko i niebezpieczeństwo, że zanieczyszczenie wody może wystąpić także w innych butelkach wody z tej partii[47]. Rozmieszczenie mikroorganizmów najczęściej nie jest jednolite, a bakterie namnażają się w skupiskach. Z tego powodu próbki pobierane nawet równolegle z tej samej partii nie są nigdy takie same i prawdopodobne jest, że wyniki badań próbek będą się od siebie różnić[48].

4. Rozróżnianie produktów leczniczych i suplementów diety

Problemem o charakterze permanentnym są trudności w rozróżnianiu produktów leczniczych i suplementów diety. Zasadniczo różnica pomiędzy suplementem diety a produktem leczniczym polega na tym, że suplement diety jest produktem mogącym mieć wpływ na utrzymanie, wspomaganie czy optymalizację prawidłowych fizjologicznych funkcji organizmu, zaś produkt leczniczy nakierowany jest na przywrócenie, poprawienie czy modyfikację fizjologicznych funkcji organizmu[49].

44 Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Lublinie z dnia 31 stycznia 2017r., sygn. akt II SA/Lu 844/16, LEX nr 2330281.

45 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 7 maja 2014r., sygn. akt II OSK 2923/12, LEX nr 1575622.

46 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 30 czerwca 2021r., sygn. akt II GSK 85/21, LEX nr 3218242.

47 Zob. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gdańsku z dnia 9 czerwca 2022r., sygn. akt III SA/Gd 906/21, LEX nr 3363051.

48 Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 11 marca 2021r., sygn. akt II SA/Po 417/20, LEX nr 3168005.

49 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 5 kwietnia 2017r., sygn. akt II OSK 2203/15, LEX nr 2316278.

Odrębną grupę stanowią dietetyczne środki specjalnego medycznego przeznaczenia, które mają zaspokajać specyficzne potrzeby żywieniowe określonych grup chorych, zgodnie ze wskazaniem lekarskim. Wymaga to określenia grupy pacjentów, których stan medyczny jest szczególny i uzasadnia zgodnie ze wskazaniem lekarskim dietetyczne odżywianie z wykorzystaniem danego produktu[50].

Podkreślenia wymaga, że użycie suplementu diety, który jest uzupełnieniem normalnej diety, będącym skoncentrowanym źródłem witamin lub składników mineralnych lub innych substancji wykazujących efekt odżywczy lub inny fizjologiczny, nie może być motywowane chęcią przywrócenie prawidłowych funkcji organizmu. Temu celowi bowiem służy przyjmowanie produktów leczniczych[51]. Suplementy diety wprowadzane do obrotu znakuje się, umieszczając na opakowaniu porcję produktu zalecaną do spożycia w ciągu dnia oraz ostrzeżenie dotyczące nieprzekraczania zalecanej porcji do spożycia w ciągu dnia. W związku z tym, dzienna dawka nie może podlegać modyfikacjom w zależności od stanu zdrowia[52].

Prezentacja i reklama suplementu diety nie może zawierać informacji o jego właściwościach leczniczych lub odwoływać się do takich właściwości, natomiast powinna podawać konsumentom rzetelną informację, zawierającą niezbędne dane wynikające z funkcji i przeznaczenia produktu, mając na uwadze również to, że suplementy diety są przeznaczone dla osób zdrowych i mają na celu utrzymać bądź zachować podstawowe funkcje fizjologiczne organizmu, a nie zapobiegać chorobom bądź też je leczyć. Zaś w celu przywrócenia bądź odzyskania właściwego stanu zdrowia stosuje się produkty lecznicze. Środek spożywczy nie może posiadać właściwości produktu leczniczego oraz nie przywraca, nie odbudowuje, ani też nie modyfikuje funkcji fizjologicznych organizmu[53].

5. Podsumowanie

Bezpieczeństwo żywności i żywienia należy ujmować szeroko. W szczególności obejmuje ono także bezpieczeństwo prawne. Jedną z zasad wywodzonych z zasady demokratycznego państwa prawnego jest zasada zaufania obywatela do państwa. Zasada ta wiąże się z bezpieczeństwem prawnym jednostki. Bezpieczeństwo prawne jednostki związane z pewnością prawa umożliwia przewidywalność działań organów państwa oraz prognozowanie działań własnych. Zatem jedną ze składowych zasady demokratycznego państwa prawnego jest zasada zaufania obywatela do państwa,

50 Zob. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 28 marca 2017r., sygn. akt II OSK 1910/15, LEX nr 2348976.

51 Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 4 kwietnia 2017r., sygn. akt II OSK 1987/15, LEX nr 2345899.

52 Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 15 kwietnia 2021r., sygn. akt VII SA/Wa 2412/20, LEX nr 3212069.

53 Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 11 października 2017r., sygn. akt VII SA/Wa 2629/16, LEX nr 2391621; wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 1 grudnia 2015r., sygn. akt II OSK 811/14, LEX nr 1989238.

wyrażająca się również w możności oczekiwania przez obywatela, aby organy państwa prawidłowo stosowały obowiązujące przepisy prawa. Sektor produkcji i obrotu żywnością traktować należy jako jeden z najbardziej newralgicznych społecznie. Wszyscy jesteśmy bowiem konsumentami określonych produktów. W celu zapewnienia bezpieczeństwa żywności, konieczne jest uwzględnienie wszystkich aspektów łańcucha produkcji żywności począwszy od produkcji podstawowej i produkcji pasz, aż do sprzedaży lub dostawy żywności do konsumenta, ponieważ każdy element może mieć potencjalny wpływ na bezpieczeństwo żywności. Analiza ryzyka w tym obszarze może polegać m.in. na badaniu spraw sądowych, które wiążą się przedmiotowo z materią bezpieczeństwa żywności i żywienia. Prawo żywnościowe ma na celu redukcję, wyeliminowanie lub uniknięcie ryzyka utraty zdrowia. Bezpieczeństwo żywności i zabezpieczenie interesów konsumenta powinno być przedmiotem zainteresowania ogółu społeczeństwa, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń zawodowych, międzynarodowych partnerów handlowych i organizacji handlowych. Konieczne jest zapewnienie otwartego i zrozumiałego rozwoju prawa żywnościowego oraz podejmowanie przez władze publiczne odpowiednich kroków mających na celu informowanie społeczeństwa o istnieniu uzasadnionych podejrzeń, iż określona żywność może stwarzać zagrożenie dla zdrowia.

UDC: 351.74:343.9.024

PERSONAL SECURITY OF POLICE OFFICERS IN THE CONTEXT OF THE USE OF DIRECT COERCIVE MEASURES - SOME REFLECTIVE REMARKS

Mariusz MICHALSKI, PhD
Academy of Applied Sciences prof. Edward Lipiński in Kielce Poland (POLAND)
ORCID ID: 0000-0002-2268-9537

Summary: *The author of the developed article conceptually discussed the problems relating to the issue of the use of direct coercive measures in the context of personal security of police officers. The article synthesizes and indicates the location of the essence of personnel security in the context of broadly understood internal security, as well as the problems relating to the legal considerations of officers in the use of direct coercive measures.*

Keywords*: direct coercive measures, public safety, security, police*

BEZPIECZEŃSTWO PERSONALNE POLICJANTÓW W KONTEKŚCIE STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU BEZPOŚREDNIEGO – KILKA UWAG REFLEKSYJNYCH

Streszczenie: *Autor opracowanego artykułu w sposób koncepcyjny omówił problematykę odnoszącą się do kwestii stosowania środków przymusu bezpośredniego w kontekście bezpieczeństwa personalnego funkcjonariuszy Policji. W artykule dokonano syntetycznego sprecyzowania i wskazania umiejscowienia istoty bezpieczeństwa personalnego w kontekście szeroko rozumianego bezpieczeństwa wewnętrznego, jak również problematyki odnoszącej się do rozważań prawnych funkcjonariuszy w zakresie stosowania środków przymusu bezpośredniego.*

Słowa klucz: *środki przymus bezpośredniego, bezpieczeństwo publiczne, bezpieczeństwo, policja*

Introduction

One of the basic functions of the modern state, conditioning its existence as a structure, is to guarantee order, public order and ensuring an acceptable level and sense of security in terms of subjects[54]. As indicated in the literature, "many times a person's personal security is threatened by illegal behavior." Only then can taking measures that also consist of physical pressure thwart his illegal behavior.

Personal security of police officers and the use of direct coercive measures-some reflective considerations

[54] J. Gierszewski, Wokół uniwersum nauk o bezpieczeństwie, wyd. Difin, Warszawa 2022, str. 175

The ability to use physical force against violators of the rules of society is a necessary attribute of officers protecting security[55]. Hence, it is all the more important in the context of state security to ensure the proper personal security of police officers carrying out official activities. Undoubtedly, this issue is very complex from the point of view of understanding security both in the context of state security and personal security of the officers themselves. Personnel security should be viewed as the totality of activities as well as regulatory provisions relating to the proper provision of the functioning of the officers of a given entity, performing tasks under the applicable laws, in the context of the functioning of a given community. According to K. Najder-Stefaniak, in the positive aspect, we perceive security as the ability to effectively resist a threat, in the negative aspect - as the absence of a threat. Security viewed negatively is a fiction. In a dynamic and living world, never completely unpredictable, surprising course of aspirations and events, we have to face threats[56]. Personalistic security is a relatively new concept, the representatives of which are making efforts to give it the dimension of a theoretical construct - a theory or concept that can become a permanent part of the security sciences. However, researchers of the personalistic trend in security still have a long way to go to achieve such a state and build the identity of this new discipline - security sciences, in which the human being will become the main focus of attention and will be treated, as the primary subject of security[57]. Personal security means a certain objective state felt subjectively by a person as the absence of threats, certainty of existence and possession, functioning and development, living in freedom, full rights and dignity[58]. This undoubtedly refers to the very essence of the performance of official duties by police officers, in the context of the functioning of the entire institution that is the police. Undoubtedly, the role of the state is, in the case of shaping the security of police officers, in the context of their personal security, to provide appropriate legislation to protect them from unlawful behavior of others during or in connection with the performance of their official duties. Only the protection of police officers created in this way will be a guarantee of their proper performance of their official duties. It can be concluded that without ensuring the proper personal security of

[55]A. Tyburska, M. Kaczmarczyk, A. Sęk, Wybrane zagadnienia użycia środków przymusu bezpośredniego

i broni palnej przez policjantów, Szczytno 2009, str. 7.

[56] K. Najder-Stefaniak, O bezpieczeństwie człowieka. Refleksja inspirowana filozofią Alberta Schweitzera, [w:] Wspólnotowość i postawa uniwersalistyczna, 2010–2011, A. Górski (red.), nr 7, Polskie Towarzystwo Uniwersalizmu, Warszawa 2010, str. 55.

[57] A. Urbanek, W poszukiwaniu paradygmatu bezpieczeństwa personalnego, [w:] Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa, t. 5: Jedność i różnorodność w naukach o bezpieczeństwie i obronności, M. Fałdowska, A. Filipek, J. Ważniewska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2017, str. 133–134.

[58] R.Stawicki, E.Szweda, Bezpieczny człowiek w niepewnym świecie w trzeciej dekadzie XXI wieku, wyd. Difin, Warszawa 2023, str. 32

police officers, it is impossible to ensure the proper security of the citizens of the community.

Measures of direct coercion are a special element of the powers of police officers allowing in strictly defined situations to protect the life or health of police officers as well as citizens. A.Kubanek points out that "State coercion can also be divided into actual and formal (due to the nature of the coercion itself). The former is an actual action, in a specific individual case, and is personal in nature. Here coercion is constantly actualized and dependent on the particular situation. In addition, the ailment is important, resulting from the manner of its execution and application. It involves the subjective feeling of the person against whom the coercion is applied. On the other side there is formal coercion, which is characterized by its purely legal nature. This is because it derives directly from the law, which sets the framework of obligations and the measures themselves. Coercion in this case has a potential and impersonal character[59]. The use of direct coercive measures involves physically exerting pressure on a person in order to force him to stop performing certain actions, such as active resistance, or, on the contrary, to force him to perform strictly defined actions (obeying issued orders). Deciding to use any of the means of direct coercion is an extremely responsible thing. A police officer must always keep in mind that the use of such a measure, regardless of the intensity of the impact on a person, always violates civil rights and freedoms as defined in the Constitution. Therefore, always before the possible use of a direct coercive measure, the decision must be preceded by an analysis to answer the question:can I use a given direct coercive measure in this situation? This is the most important decision a police officer must make before resorting to a given coercive measure. If it is made too hastily, based on misinterpreted regulations, the policeman's actions will be unlawful and he will be subject to criminal disciplinary liability. Depending on the actions taken by the police officer, this responsibility may relate to, among other things, exceeding powers, unlawful deprivation of liberty or battery. Therefore, an extremely important element relating to the use of direct coercive measures is the precision of the regulations shaping the conditions and principles of their use. In the legal protection of police officers as well as citizens, these regulations are of fundamental importance. They set boundaries and define situations in which the violation of a citizen's constitutional rights is actually lawful. Therefore, they must be structured in such a way that they provide protection for both the citizen and the police officer, and limit interference with the rights and freedoms of the citizen to the minimum necessary. The means of direct coercion used should be adapted not only to the circumstances of their use, but also to the age of the person against whom the means are applied[60].

[59] A.Kubanek, Legalność stosowania środków przymusu bezpośredniego w kontekście gwarancji konstytucyjnych, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza nr. 1/ 2012 r. str.178

[60] wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 maja 2015 r. VI ACa 880/14, LEX nr 1814846

Completion

Undoubtedly, as rightly emphasized in the literature, the scope of police activities should be centered between the paramilitary model relating to society and the civilian model relating to the protection of human life and health61. If the legislation were to allow the use of direct coercive measures by police officers in an overly broad or arbitrary manner, there would not only be a violation of human rights, but also of the basic principles of a democratic state. Nevertheless, the means of direct coercion are, along with other elements, an indispensable element of the proper functioning of the police, guaranteeing in strictly defined situations the fulfillment of the duties of police officers aimed in particular at protecting the life and health of citizens.

BIBLIOGRAFIA:

1. Kubanek A. Legalność stosowania środków przymusu bezpośredniego w kontekście gwarancji konstytucyjnych, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza nr. 1/ 2012 r.
2. Urbanek A. W poszukiwaniu paradygmatu bezpieczeństwa personalnego, [w:] Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa, t. 5: Jedność i różnorodność w naukach o bezpieczeństwie i obronności, M. Fałdowska, A. Filipek, J. Ważniewska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2017.
3. Gierszewski J. Wokół uniwersum nauk o bezpieczeństwie, wyd. Difin, Warszawa 2022.
4. Najder-Stefaniak K. O bezpieczeństwie człowieka. Refleksja inspirowana filozofią Alberta Schweitzera, [w:] Wspólnotowość i postawa uniwersalistyczna, 2010–2011, A. Górski (red.), nr 7, Polskie Towarzystwo Uniwersalizmu, Warszawa 2010.
5. Stawicki R., Szweda E. Bezpieczny człowiek w niepewnym świecie w trzeciej dekadzie XXI wieku, wyd. Difin, Warszawa 2023.
6. Sagan S. (red). Prawo Policyjne Tom I, Katowice 1992.
7. Tyburska, Kaczmarczyk M., Sęk A., Wybrane zagadnienia użycia środków przymusu bezpośredniego i broni palnej przez policjantów, Szczytno 2009.
8. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 maja 2015 r. VI ACa 880/14, LEX nr 1814846

[61] S. Sagan (red), „Prawo Policyjne Tom I", Katowice 1992, str. 41

УДК: 355.1:316.344.3:342.9(477)

ДО ПИТАННЯ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

Тетяна МАКАРОВА,
доктор філософії права, адвокат

У статті досліджено систему забезпечення соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні як невід'ємну частину їхнього адміністративно-правового статусу. Особлива увага приділяється державним гарантіям соціальних прав військовослужбовців та необхідності їх модернізації в умовах реформування Збройних Сил України. Аналізуються ключові компоненти соціального забезпечення, соціального захисту, соціальної роботи, соціального супроводу, соціальної підтримки та правового захисту. Висвітлено важливість впровадження ефективного адміністративно-правового механізму для захисту та реалізації соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей.

Ключові слова: соціальні права військовослужбовців, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна підтримка, правовий захист, адміністративно-правовий механізм, реформа Збройних Сил України.

The article explores the system of social and legal protection for servicemen and their family members in Ukraine as an integral part of their administrative and legal status. Special attention is given to the state guarantees of servicemen's social rights and the need for their modernization amid the reform of the Armed Forces of Ukraine. Key components of social security, social protection, social work, social support, and legal protection are analyzed. The importance of implementing an effective administrative and legal mechanism to protect and realize the social rights of servicemen and their family members is highlighted.

Keywords: social rights of servicemen, social protection, social security, social support, legal protection, administrative and legal mechanism, reform of the Armed Forces of Ukraine.

Невід'ємним елементом адміністративно-правового статусу військовослужбовців є їхні соціальні права, які держава зобов'язана належним чином захистити через свою адміністративно-правову діяльність.

Державні гарантії реалізації соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в умовах здійснення реформування Збройних Сил України є запорукою стабільності, захищеності, забезпеченості та гарантованості, потребують оновлення

(осучаснення) та належного законодавчого закріплення, запровадження дієвого адміністративно-правового механізму регулювання.

Система забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні - є складним і динамічним явищем, що включає в себе широкий спектр компонентів, спрямованих на забезпечення і захист конституційних прав і свобод цієї категорії громадян та включає такі елементи, як соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна робота, соціальний супровід, соціальна підтримка і правовий захист. Їх можна охарактеризувати наступним чином:

соціальний захист, визначає правові норми, які забезпечують реалізацію особливих соціальних пільг, гарантій і компенсацій для задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців і членів їх сімей відповідно до їх особливого виду діяльності та підтримує їхній статус в суспільстві;

соціальне забезпечення, передбачає заходи з перерозподілу коштів державного бюджету для надання матеріальної підтримки військовослужбовцям та членам їх сімей, спрямоване на компенсацію, зниження або запобігання негативному впливу соціальних ризиків, що виникають внаслідок особливостей їх службової діяльності;

соціальна робота, полягає у наданні кваліфікованої допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей з метою підтримки їхнього соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав і створенню соціальних умов для поліпшення якості життя окремих військовослужбовців та підвищення добробуту їхніх родин;

соціальний супровід у військах - це вид соціальної підтримки для військовослужбовців та членів їх сімей, який містить в собі надання комплексу соціальних послуг конкретній особі чи сім'ї;

соціальна підтримка у військах – це дії, що спрямовані на побудову стійкості військовослужбовців як окремих індивідуумів, сімей і спільнот для зміцнити їх потенціал до відновлення та адаптації. Соціальна підтримка може бути матеріальною, емоційною, інформаційною, інструментальною. Матеріальна підтримка передбачає надання матеріальних благ;

правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей – це організація безоплатної правової допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей з метою реалізації та захисту їх законних прав та інтересів, а саме: консультативну, роз'яснювальну, правопросвітницьку діяльність, допомогу в зборі та складанні документів правового характеру та представництві інтересів у разі порушення їхніх законних прав та інтересів.

Окреслені складові перебувають у постійному розвитку та взаємодії, формуючи комплексну систему адміністративно-правового забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Таке різноманіття складових посилює багатогранність і важливість системи соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, що потребує постійної уваги й удосконалення для ефективної реалізації захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

UDC: 351.74:355.1 (438)

ASPEKTY PRAWNE WSPÓŁPRACY POLICJI Z ŻANDARMERIĄ WOJSKOWĄ W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

mgr **Dawid KOŁODZIEJ**
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
ORCID ID: 0009-0002-7502-2960

Autor w owym artykule skupia się na współpracy Policji i Żandarmerii Wojskowej. Pomimo, iż to dwa osobne komponenty, analiza legislacyjna pozwala ukazać podobieństwo co do ustawowych zadań i obowiązków. Autor realizując założenia tematyczne poddaje analizie prawnej i faktycznej służby policyjne i żandarmeryjne, ukazuje ustawy zasadnicze owych służb oraz porozumienie na mocy, którego mogą one współpracować. W następnej części artykułu opisuje teraźniejsze i potencjalne zagrożenia w Polsce w których współpraca Policji i Żandarmerii Wojskowej powinna być na wysokim poziomie oraz ukazuje momenty kiedy to formacje, w przeszłości współpracowały ze sobą.

Słowa kluczowe: *bezpieczeństwo państwa, policja, wojsko, żandarmeria wojskowa, zagrożenia wewnętrzne, zagrożenia zewnętrzne.*

The author of this article focuses on the cooperation between the Police and the Military Police. Although these are two separate entities, a legislative analysis reveals similarities in their statutory tasks and responsibilities. In addressing the thematic objectives, the author conducts a legal and factual analysis of police and military police services, presents the fundamental laws governing these forces, and examines the agreement under which they can cooperate. In the following section, the article describes current and potential threats in Poland where cooperation between the Police and the Military Police should be at a high level. It also highlights instances in the past where these formations collaborated.

Keywords: *state security, police, military, military police, internal threats, external threats.*

Wstęp

Problematyka zestawienia sił policyjnych oraz wojskowych w Polsce od dawna budzi pewnego rodzaju ciekawość społeczną. W swej istocie bowiem, formacje te są różnymi od siebie organizacjami. Jednak stwierdzenie, iż przyświeca im jeden nadrzędny cel jest właściwe. Ów cel to ochrona obywateli państwa, zarówno przed zagrożeniami wewnętrznymi jak i zewnętrznymi. Kazuistyka prawna w tymże temacie, niewątpliwie szerokim i rozległym, sprecyzowana jest w formie niewielu dokumentów, co daje możliwość rozważania różnorodnych teorii hipotetycznych. Normy legislacyjne zdecydowanie powinny być dostosowane do spektrum prawne zapewnia nader wysoce wyspecjalizowaną współpracę w sektorze bezpieczeństwa, służb takich jak policja i

żandarmeria wojskowa. Wspomniane formacje są umundurowanymi i uzbrojonymi grupami wyspecjalizowanymi do skonkretyzowanych zadań służbowych [62] [63].

Wiadomym jest, iż charakterystyka tychże służb określona jest zasadniczo w dwóch aktach prawnych, mianowicie w Ustawie o Policji oraz Ustawie o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych. W owym artykule przeanalizowana zostanie strona prawna i faktyczna współpracy między tymi służbami. Analiza ta opracowana będzie na podstawie kompensacji teraźniejszych oraz potencjalnych przyszłych zagrożeń. Głównym problemem badawczym podejmowanym w rozdziale jest ocena skuteczności uwarunkowań legislacyjnych dotyczących współpracy Policji i Żandarmerii Wojskowej.

Do głównych metod badawczych czynionych podczas sporządzania owego artykułu użyto: kwerendy literatury przedmiotu, analizę oraz syntezę. Jako metodę empiryczną wykorzystano sytuację w których współpraca Policji i Żandarmerii Wojskowej miała wymiar realny, odbyła się, a funkcjonariusze tych służb mieli możliwość wprowadzenia w życie regulacji prawnych obowiązujących podczas kooperacji. Jako, iż obecnie niewiele jest artykułów poświęconych analizie prawnej organizacji współdziałania służb takich jak Policja i Żandarmeria Wojskowa naturalnym będzie odwoływanie się do dokumentów obowiązujących, charakteryzujących owe formacje.

Usytuowanie w polskim stanie prawnym Policji i Żandarmerii Wojskowej, wyjaśnienie terminologiczne, prawne i zadaniowe.

Policja, zgodnie z Ustawą o Policji to „*umundurowana i uzbrojona formacja przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa obywateli oraz do utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego*[64].” Zgodnie z tym dokumentem, Policja jako formacja podległa jest Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji. Centralnym i nadrzędnym organem służbowym jest Komendant Główny Policji powoływany przez Prezesa Rady Ministrów[65]. Ustawa o Policji jako akt obowiązujący określa tak naprawdę całą charakterystykę służby policyjnej. Jest to oczywiście określenie teoretyczne lecz mające wielce zastosowanie w praktyce.

Etymologicznie słowo „policja” wywodzi się początkowo od greckiego słowa *Polita,* które następnie przerodziło się w greckie słowo *Polita.* Słowo to znaczyło tyle co „miasto’’ bądź „ustrój”. Po raz pierwszy użyte zostało przez Ksenofonta[66]. W swoim

[62] Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. (tekst jedn. Dz.U.2024.145) dalej jako Ustawa o Policji

[63] Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz.U .2023. 0. 1226)

[64] Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. (tekst jedn. Dz.U.2024.145) dalej jako Ustawa o Policji

[65] Ibidem

[66] ok. 430 p.n.e. – ok. 355 p.n.e. – grecki pisarz, historyk, żołnierz

dziele ,,Republika Ateńska" sugerował, iż Polita to utożsamienie zapewnienia odpowiedniego poziomu życia w danej, wyodrębnionej dziedzinie.[67]

Wracając jednak do problematyki uwarunkowania prawnego, jak już wspomniano, Policja ściśle związana jest z Ustawą o Policji. Akt ten określa niemalże holistycznie formację, nadając jej wymiar zapotrzebowania społecznego. Konieczność posiadania służby jaką jest Policja, jest kwestią naturalną w państwie prawa jakim jest Polska. Jest ona podbudowana chęcią sprawowania praworządności. Analizując zatem Ustawę o Policji, pomijając kwestię organizacyjną, czy zakres uprawnień Policji, które to owa ustawa szeroko opisuje, najważniejszym wydawać może się art.1 pkt. 2 gdzie określa się podstawowe zadania Policji[68]. Do najważniejszych zaliczamy ,, *ochronę życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra, ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, w ruchu drogowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania*"[69]. Naturalnym jest, iż przepisów określających najważniejsze zadania jest więcej, lecz aby zrozumieć ideę służby policyjnej wystarczającym jest przytoczenie dwóch wspomnianych. W Policji wyróżniamy następujące rodzaje służb: kryminalną, śledczą, spraw wewnętrznych, prewencyjną, kontrterrorystyczną, zwalczania cyberprzestępczości oraz wspomagającą[70]. Odrębność zadaniowa poszczególnych komponentów uwarunkowana jest charakterystyką danego pionu. Autonomiczność wykonywania danych zadań wiąże się z charakterem danego rodzaju służby, jedyny cel pozostaje jednak nadrzędny: zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom Rzeczypospolitej Polskiej i osób przebywających na jej terenie[71].

Żandarmeria Wojskowa, powołując się na Ustawę o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych, to wyodrębniona, wyspecjalizowana służba wchodząca w skład Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej[72]. Podobnie jak w przypadku Ustawy o Policji, akt zasadniczy odgrywa rolę podstawową. Naturalnym jest, iż rozszerzona zadaniowość uwarunkowana jest innymi ustawami i aktami prawnymi. Warto również wspomnieć, iż ŻW[73] nie wykonuje co do zasady swoich zadań wobec ludności cywilnej, jedynie wobec żołnierzy, pełniących czynną służbę wojskową,

[67] J. Dobkowski, *Policja administracyjna. Zagadnienia doktrynalno- instytucjonalne.* ,,Samorząd Terytorialny" nr7- 8, 2004, s.9-25.

[68] Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. (tekst jedn. Dz.U.2024.145) dalej jako Ustawa o Policji

[69] Ibidem

[70] Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. (tekst jedn. Dz.U.2024.145) dalej jako Ustawa o Policji

[71] K. Sławik, *Zarys systemu prawa policyjnego*, wyd. LexisNexis Polska, Warszawa 2011, s.37-39.

[72] Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz.U .2023. 0. 1226)

[73] Skrót powszechnie stosowany, (Żandarmeria Wojskowa)

żołnierzy niebędących w czynnej służbie lecz wtedy kiedy noszą mundur i odznaki, żołnierzy aktywnej rezerwy oraz żołnierzy rezerwy pasywnej[74].

Do najważniejszych zadań ŻW zalicza się ,, *zapewnianie przestrzegania dyscypliny wojskowej, ochranianie porządku publicznego na terenach i obiektach jednostek wojskowych oraz w miejscach publicznych czy chociażby ochranianie życia i zdrowia ludzi oraz mienia wojskowego przed zamachami naruszającymi te dobra*"[75]. Ważnym aspektem zadaniowym jest również współpraca w sektorze zwalczania klęsk żywiołowych, zagrożeń środowiska czy współdziałanie w akcjach ratowniczych i poszukiwawczych. W odniesieniu do współpracy z organami Policji jest to kwestia warta wyszczególnienia i zaznaczenia.

Historycznie, czasy początków Żandarmerii Wojskowej sięgają epoki Księstwa Warszawskiego. Początkowo ich zadania określane były na podstawie rozkazów dziennych, które podczas wyprawy do Rosji zapoczątkował Napoleon Bonaparte, będący w owym czasie na Litwie. Charakter działań odnosząc się do teraźniejszości początkowo obejmował w dużej większości działania policyjne, takie jak aresztowanie zbiegów, włóczęgów, maruderów. Formacja ta miała być również niejako pomocą dla służb cywilnych[76]. Można zatem stwierdzić, iż początkowo nie była to formacja stricte wojskowa lecz w dużej mierze policyjna. Finalnie ŻW uformowana została 1 września 1990 r. a w sierpniu 2001 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił pierwszą Ustawę o Żandarmerii Wojskowej[77].

Analizując dzisiejsze dokumenty, w szczególności Ustawę o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych ale również kierując się pragmatyką tejże służby należy stwierdzić, iż jest to formacja wojskowa, pilnująca bezpieczeństwa, należytego wykonywania zadań, przestrzegania etyki służbowej żołnierzy Wojska Polskiego[78]. Zauważyć można, że ŻW jest poniekąd formacją kontrolną. Należyte różnice między Policją a ŻW są zgoła widoczne, lecz funkcja kontrolna, oczywistym, iż nad innymi grupami ludzi, jest jednym z głównych zadań i pragmatyk obu grup mundurowych.

Formy prawne regulujące współpracę Policji i Żandarmerii Wojskowej

Jak już wspomniano w pierwszej części owego artykułu, legislacyjnie zarówno Policja jak i Żandarmeria Wojskowa podlegają pod swoje suwerenne ustawy, charakteryzujące te służby. Jednakże w tym artykule problematyka podejmowana zakrawa o prawne normy współpracy między tymi służbami. Na samym początku Ustawy o Policji, bo w artykule 2 widnieje następujący zapis: ,, *Art. 2. [Żandarmeria*

[74] Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz.U .2023. 0. 1226)

[75] Ibidem

[76] https://www.wojsko-polskie.pl/kgzw/historia/ [dostep 11.11.2024].

[77] Jerzy Chojecki, *Współpraca Żandarmerii Wojskowej z Policją- wybrane aspekty zarządzania* [w] Management and Quality – Zarządzanie I Jakość, Vol 4 No 4, Warszawa 2022, s.46

[78] Jarosław Stelmach, *Żadnarmeria Wojskowa w narodowym systemie przeciwdziałania zagrożeniu terroryzmem* [w] Zeszyty Naukowe WSOWL, Nr 3 (169) 2013, s. 51-52.

Wojskowa i wojskowe organy porządkowe], W zakresie, trybie i na zasadach określonych w odrębnych przepisach zadania przewidziane dla Policji wykonują w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz w stosunku do żołnierzy Żandarmeria Wojskowa i wojskowe organy porządkowe"[79]. Znaczy to tyle, iż zadania policyjne wobec żołnierzy wykonuje właśnie Żandarmeria Wojskowa. Na podstawie tego zapisu ustawy, stwierdzić można jakoby Policja i ŻW to bardzo podobne służby, w swej charakterystyce lecz wykonujące czynności wobec innych grup osobowych. Policja wobec cywilów, ŻW zaś wobec żołnierzy. Nader, analizując i opierając się na dwóch najważniejszych aktach prawnych dla tych formacji zauważyć należy, iż są to podobnie skonstruowane ustawy. Zadaniowość policji i Żandarmerii Wojskowej jest podobna. Ustawy zewnętrzne takie jak kodeks karny, kodeks postępowania karnego czy kodeks karny wykonawczy, których to aktów prawnych wykonawcami są policjanci i żandarmi, scala je w swym podobieństwie.

Głównym uwarunkowaniem prawnym usprawniającym współdziałanie i definiowaniem go, jest porozumienie podpisane początkowo 16 stycznia 2002r. przez Komendanta Głównego Policji i Komendanta Głównego Żandarmerii Wojskowej. Następnie, ratyfikacja owego dokumentu, przypadła na datę 8 maja 2013r. i podpisana została przez te same, wspomniane wcześniej organy dowodzące[80]. Najbardziej aktualnym dokumentem warunkującym współpracę jest porozumienie Komendanta Głównego ŻW oraz Komendanta Głównego Policji z dnia 21 czerwca 2017 r.[81] Owe porozumienie warunkuje współdziałanie tychże dwóch instytucji w wymiarze organizacyjnym, co ukazuje charakteryzację współpracy w sektorach: działania prewencyjnego, czynności operacyjno- rozpoznawczych, czynności dochodzeniowo-śledczych, czynności ochrony w stosunku co do osób uprawnionych, w zakresie działań kontrterrorystycznych, w zakresie przedsięwzięć szkoleniowych oraz w zakresie łączności, współdziałania przy pomocy środków łączności i wzajemna pomoc w ich tworzeniu. W załącznikach do tegoż dokumentu poruszono dwie zasadnicze kwestie współpracy, wyróżniając punktowo na czym owa miałaby polegać. Sytuacje te, to procedura współdziałania podczas realizacji czynności procesowych, w przypadkach niecierpiących zwłoki. Warto na tym etapie wspomnieć, iż czynności procesowe, policja

[79] Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. (tekst jedn. Dz.U.2024.145) dalej jako Ustawa o Policji

[80] https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/86604,Porozumienie-o-wspoldzialaniu-Policji-i-Zandarmerii-Wojskowej.html#:~:text=Zapisy%20nowo%20podpisanego%20porozumienia%20dotyczą%20szczegółowego%20współdziałania%20Żandarmerii,dochodzeniowo-śledczych%2C%20wymiany%20informacji%2C%20doskonalenia%20zawodowego%2C%20negocjacji%20i%20łączności [dostep 11.11.2024].

[81] Adres internetowy wspomnianego porozumienia wraz z dwoma aneksami wydanymi do dokumentu: https://www.policja.pl/pol/kgp/biuro-kryminalne/dokumenty/zagadnienia-procesu-kar/wspolpraca-z-zandarmeri/100449,Wspolpraca-z-Zandarmeria-Wojskowa.html [dostep 13.11.2024].

wykonuje wobec ludności cywilnej a ŻW wobec żołnierzy[82]. Analogia ta warunkuje w tym podpunkcie załącznika pomoc naprzemienną, choć niewątpliwe należy stwierdzić, iż zdecydowanie częstszym zjawiskiem są wykonywane czynności niecierpiące zwłoki wobec ludności cywilnej[83]. Drugim aspektem ujętym w załączniku jest procedura współdziałania w przypadku wystąpienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym. Załącznik ten opisuje jakże ważne kwestie dowodzenia i organizacji w sytuacji ataku terrorystycznego[84].

Reasumując do najważniejszych form prawnych regulujących współpracę ŻW i Policji należy porozumienie, zaasygnowane przez Komendantów Głównych obu jednostek. Należy również pamiętać o ustawach zasadniczych charakteryzujących owe formacje, bowiem zawarta jest w nich zadaniowość uważana za podwalinę sformułowania porozumienia. Zwrócić uwagę należy, iż aby w pełni zrozumieć współpracę ŻW i Policji należy zagłębić się w ustawy zasadnicze, charakteryzując je i umiejscawiając w polskim stanie prawnym.

Zagrożenia w Polsce wymagające współpracy Policji i Żandarmerii Wojskowej

Zagrożenia w dzisiejszej Polsce niewątpliwie są częstą sprawą, poruszaną w dyskursie publicznym. Sytuacja w Ukrainie i tamtejsza agresja rosyjska, niedawna pandemia COVID-19, podziały polityczne, nasilająca się migracja to wierzchołek góry lodowej problemów i zagrożeń z którymi muszą radzić sobie zarówno polskie społeczeństwo, jak i decydenci. Nie bez przyczyny powołane zostały służby porządku publicznego, bowiem spoglądając na historię Polski zagrożenia były w niej wszechobecne[85].

Wraz z ewaluacją zagrożeń, charakterystyka służby w Policji i ŻW uległa zmianom. Prawne aspekty zatem, winny zostać dostosowane do personalizacji działań w ramach czego, ułatwienie prowadzenia bądź przeciwdziałania danym sytuacjom jest wysoce prawdopodobne. Służby porządku publicznego powinny podążać za zagrożeniami, szczególnie tymi wewnętrznymi, bowiem do zwalczania zagrożeń zewnętrznych powołane są inne służby. Analizując sytuację geopolityczną Polski, ostatnie wydarzenia oraz literaturę przedmiotu wyróżnić należy następujące zagrożenia w których współpraca organów takich jak Policja i Żandarmeria Wojskowa może być kluczowa, a które to zagrożenia opisane są w ustawach zasadniczych charakteryzujących formacje. Zagrożeniami tymi są:

[82] Szczegóły w załącznik nr. 1 do Porozumienia Komendanta Głównego Żandarmerii Wojskowej i Komendanta Głównego Policji z dnia 21 czerwca 2017 r.

[83] Adrian Szumski, *Rola czynności operacyjno-rozpoznawczych w uzyskiwaniu dowodów w procesie karnym* [w] Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, Tom XXVI AUWr No 3231, Wrocław 2010, s. 195-200

[84] Szczegóły w załącznik nr. 2 do Porozumienia Komendanta Głównego Żandarmerii Wojskowej i Komendanta Głównego Policji z dnia 21 czerwca 2017 r.

[85] Norman Davies, *Boże Igrzysko. Historia Poslki*, wyd. Znak, 2022r. s. 88-100.

1. Zagrożenia militarno- polityczne

W tymże podpunkcie należy poruszyć przede wszystkim kwestię Rosji i jej agresywną politykę. Wywołany konflikt na ziemiach ukraińskich przez wielu ekspertów postrzegany jest wielorako. Należy jednak stwierdzić, iż działania hybrydowe ze strony rosyjskiej bądź białoruskiej będą spędzać sen z oczu polskim decydentom przez najbliższy czas[86]. Do tychże działań, oraz ewentualnych przyszłych zagrożeń państwo polskie potrzebuje konsolidacji służbowej, odpowiedniego sformułowania prawnego a także wystarczającego stanu osobowego do przeciwdziałania ewentualnego konfliktu czy działań forsujących polską granicę[87].

Zagrożenia związane z cyberbezpieczeństwem

Współczesne zagrożenia często przybierają formę cyberataków. Z uwagi na ogólny wzrost technologiczny, cyberprzestrzeń stała się równorzędnym polem do popełniania przestępstw i szkodzenia państwu, co droga konwencjonalna jaką znamy z historii. Przestępczość oraz działania wojenne są prowadzone od lat, cyberprzestępczość zaś jest nowym, młodym zagrożeniem dla Polski. W zapisie porozumienia z dnia 21 czerwca 2017 r. oraz aneksach nie ma wzmianki o wspólnych działaniach dotyczących przeciwdziałania atakom hackerskim czy cyberatakom. Warto zatem zaznaczyć, iż jest to szansa do nowelizacji tego dokutemu, bowiem cyberprzestrzeń i technologia wciąż są w rozwoju, a zaatakowane mogą być zarówno infrastruktura komunikacyjna policyjna jak i wojskowa[88].

Zagrożenia związane z kryzysami migracyjnymi

Nielegalna migracja od lat jest problemem w wysoko rozwiniętych państwach Europy zachodniej takich jak Francja, Hiszpania czy Niemcy. Proces Europeizacji, jakiemu niewątpliwie Polska jest poddana ma wiele dobrych aspektów. Patrząc jednak na wspomniane państwa zachodu, analogicznie stwierdzić można, iż historia lubi się powtarzać. Zatem i Polskę dotknąć może kryzys nielegalnej migracji. Sprawa jest o tyle niebagatelna ponieważ w ostatnim czasie Polska jako państwo frontowe konfliktu zbrojnego w Ukrainie przyjęło dużą liczbę osób tamtejszej narodowości. Dodatkowe osoby będące oczywiście swoistym napędem gospodarki rynkowej oraz branżowej, będą kolejnymi grupami etnicznymi, religijnymi itp[89]. Rodzić to może problemy i niepokoje społeczne. Zatem właściwa współpraca służb takich jak ŻW i Policja wydaje się być

[86] Wołodymyr Wasyłenko, *Przyczyna, charakter i cel zbrojnej agresji Rosji przeciwko Ukrainie* [w} czasopismo Marszałek, vol. 3/2017r, ss. 21–26

[87] Bartosz Fraszka, *Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej: przyczyny, aspekt geopolityczny, narracje*, wyd. Warsaw Intitute, Warszawa, 2021r, s. 3-8

[88] Konrad Snopkiewicz, *Przegląd zagrożeń w cyberprzestrzeni*, wyd. Akademia im. Jana Pawła II Jakuba z Paradyża, 2020r. s. 29-35

[89] Marzena Matkowska, *Współczesne problemy migracji w Polsce* [w] STUDIA I PRACE WYDZIAŁU NAUK EKONOMICZNYCH I ZARZĄDZANIA NR 24, Szczecin, 2011r, s.89-102

kluczowa. Policja bowiem jako formacja zmagająca się z niedoborem stanu etatowego mogłaby być w niektórych działań zasilona przez Żandarmerię Wojskową[90].

Zagrożenia klimatyczne, klęski żywiołowe

Zagrożenia związane z klęskami żywiołowymi to temat, który w Polsce staje się coraz bardziej aktualny, szczególnie w kontekście zmieniającego się klimatu. Klęski żywiołowe, takie jak powodzie, huragany, susze, czy pożary, mogą mieć poważne konsekwencje dla środowiska, gospodarki i społeczeństwa. Choć Polska nie jest jednym z krajów najbardziej narażonych na ekstremalne zjawiska pogodowe, zmiany klimatyczne mogą zwiększyć intensywność i częstotliwość niektórych z tych zagrożeń. Przykładem takowego zjawiska jest niedawna powódź nawiedzająca tereny Śląska i województwa Opolskiego[91]. Współpraca ŻW oraz organów wojskowych powinna mieć wymiar totalny w chwili klęsk żywiołowych i realnego zagrożenia życia i zdrowia ludności cywilnej.

Sytuacje współpracy Policji i Żandarmerii Wojskowej

Jak już wspomniano w artykule, Policja i Żandarmeria Wojskowa wedle obowiązujących ustaw i porozumień, współpracować może właściwie w każdej sferze działania obu służb. Tak też za przykład działań najbardziej trywialnych acz mających duże znaczenie dla bezpieczeństwa na drogach jest chociażby działanie Policji i ŻW za pomocą dronów na drogach publicznych, obserwując i rejestrując zachowania kierowców[92]. W ramach współpracy tych dwóch służb wyróżnić należy pracę prewencyjną na terenie ulic miast Polskich takich jak Warszawa. Funkcjonariusze ŻW w patrolach mieszanych z funkcjonariuszami Policji wyruszyli na warszawskie ulice celem pomocy przy wykonywaniu interwencji, kontrolowaniu osób, miejsc zagrożonych oraz wykonywaniu szeregu czynności prewencyjnych[93]. Warto również zaznaczyć, iż ŻW wspiera działania policyjne mające na celu poszukiwanie osób zaginionych bądź ukrywających się, poprzez użycie sprzętu takiego jak chociażby drony. Głównie jednak działania łączone charakteryzują się pomocą w pragmatyce policyjnej, najczęściej zaś związana jest ona z pełnieniem służby patrolowej, prewencyjnej czy pomocy podczas czynności wykonywanych wobec osób uczestniczących w ruchu drogowym[94].

Podsumowanie

Odnosząc się do całości artykułu, podejmowania problematyka nie jest co do zasady prosta. Nie ma bowiem wiele artykułów naukowych bądź opracowań

[90]https://www.rp.pl/policja/art38184411-w-polsce-brakuje-policjantow-najgorzej-jest-w-warszawie[dostep 13.11.2024]

[91] https://www.gov.pl/web/klimat/biezace-informacje-o-powodzi [dostep 13.11.2024]

[92] https://szczecin.policja.gov.pl/szm/dzialania-policji/aktualnosci/52836,Szczecinscy-Policjanci-we-wspolpracy-z-funkcjonariuszami-Zandarmerii-Wojskowej-z.html [dostep 13.11.2024]

[93]https://praga-polnoc.policja.gov.pl/r6/aktualnosci/90604,Wspolne-patrole-policji-i-zandarmerii-wojskowej.html [dostep 13.11.2024]

[94]https://mazowiecka.policja.gov.pl/wkz/aktualnosci/106112,Wspolne-dzialania-Policji-i-Zandarmerii-Wojskowej-na-terenie-powiatu-kozienickie.html [dostep 13.11.2024]

charakteryzujących współpracę Policji i Żandarmerii Wojskowej i jej podwaliny prawne. W ustawach zasadniczych nie ma również wiele wzmianek na temat takowej współpracy. Jedynym dokumentem ustanawiającym prawnie, ową kooperację jest Porozumienie obu Komendantów Głównych warunkujące w jakimś stopniu zasady współpracy. Nie można jednak tegoż aktu określić jako kompendium wiedzy na temat poruszany w artykule. W artykule dokonano prawnej i faktycznej analizy kolaboracji wspomnianych formacji. Dążąc do bezpieczeństwa należy zwrócić baczną uwagę na służby porządku publicznego, nader na ich nastawienie do siebie i funkcjonalność podczas sytuacji kryzysowych. Funkcjonalność możliwa jest poprzez odpowiednie dopasowanie norm i regulacji prawnych co z pewnością w przypadku tych dwóch służb jest wykonane lecz w dobie zmieniających się zagrożeń być może powinno być znowelizowane.

BIBLIOGRAFIA

1. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. (tekst jedn. Dz.U.2024.145) dalej jako Ustawa o Policji
2. Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz.U .2023. 0. 1226)
3. J. Dobkowski, *Policja administracyjna. Zagadnienia doktrynalno-instytucjonalne.* ,,Samorząd Terytorialny" nr7- 8, 2004, s.9-25.
4. K. Sławik, *Zarys systemu prawa policyjnego*, wyd. LexisNexis Polska, Warszawa 2011, s.37-39.
5. Jerzy Chojecki, *Współpraca Żandarmerii Wojskowej z Policją- wybrane aspekty zarządzania* [w] Management and Quality – Zarządzanie I Jakość, Vol 4 No 4, Warszawa 2022, s.46
6. Jarosław Stelmach, *Żadnarmeria Wojskowa w narodowym systemie przeciwdziałania zagrożeniu terroryzmem* [w] Zeszyty Naukowe WSOWL, Nr 3 (169) 2013, s. 51-52.
7. Adrian Szumski, *Rola czynności operacyjno-rozpoznawczych w uzyskiwaniu dowodów w procesie karnym* [w] Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, Tom XXVI AUWr No 3231, Wrocław 2010, s. 195-200
8. Norman Davies, *Boże Igrzysko. Historia Poslki*, wyd. Znak, 2022r. s. 88-100
9. Wołodymyr Wasyłenko, *Przyczyna, charakter i cel zbrojnej agresji Rosji przeciwko Ukrainie* [w] czasopismo Marszałek, vol. 3/2017r, ss. 21–26
10. Bartosz Fraszka, *Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej: przyczyny, aspekt geopolityczny, narracje*, wyd. Warsaw Intitute, Warszawa, 2021r, s. 3-8

11. Konrad Snopkiewicz, *Przegląd zagrożeń w cyberprzestrzeni*, wyd. Akademia im. Jana Pawła II Jakuba z Paradyża, 2020r. s. 29-35

12. Marzena Matkowska, *Współczesne problemy migracji w Polsce* [w] STUDIA I PRACE WYDZIAŁU NAUK EKONOMICZNYCH I ZARZĄDZANIA NR 24, Szczecin, 2011r, s.89-102

13. https://www.wojsko-polskie.pl/kgzw/historia/ https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/86604,Porozumienie-o-wspoldzialaniu-Policji-i-ZandarmeriiWojskowej.html#:~:text=Zapisy%20nowo%20podpisanego%20porozumienia%20dotyczą%20szczegółowego%20współdziałania%20Żandarmerii,dochodzeniowo-śledczych%2C%20wymiany%20informacji%2C%20doskonalenia%20zawodowego%2C%20negocjacji%20i%20łączności

14. https://www.policja.pl/pol/kgp/biuro-kryminalne/dokumenty/zagadnienia-procesu-kar/wspolpraca-z-zandarmeri/100449,Wspolpraca-z-Zandarmeria-Wojskowa.html

15. https://www.rp.pl/policja/art38184411-w-polsce-brakuje-policjantow-najgorzej-jest-w-warszawie

16. https://www.gov.pl/web/klimat/biezace-informacje-o-powodzi

17. https://szczecin.policja.gov.pl/szm/dzialania-policji/aktualnosci/52836,Szczecinscy-Policjanci-we-wspolpracy-z-funkcjonariuszami-Zandarmerii-Wojskowej-z.html

18. https://praga-polnoc.policja.gov.pl/r6/aktualnosci/90604,Wspolne-patrole-policji-i-zandarmerii-wojskowej.html

19. https://mazowiecka.policja.gov.pl/wkz/aktualnosci/106112,Wspolne-dzialania-Policji-i-Zandarmerii-Wojskowej-na-terenie-powiatu-kozienickie.html

УДК 343.148

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА, ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Микола МАР'ЯН,
завідувач сектору, Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
ORCID ID: 0000-0002-5978-1409

У даній роботі ґрунтовно та об'єктивно висвітлюється хід проведення експертного досліджень, як джерела доказів у кримінальному судочинстві. Висновок експерта має значення джерела доказів по справі.

Ключові слова: *Кримінально-процесуальний кодекс України (далі КПК України), висновок експерта, джерело доказів, належність та допустимість.*

This paper thoroughly and objectively highlights the process of conducting expert examinations as a source of evidence in criminal proceedings. An expert's opinion holds significance as a source of evidence in a case.

Keywords: *Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter CPC of Ukraine), expert opinion, source of evidence, relevance, and admissibility.*

Науково-технічний прогрес здійснює величезний вплив на всі сфери діяльності людини. Видатні фундаментальні відкриття дедалі більше і ширше проникають у практику, створюючи додаткові надійні передумови вдосконалення досліджень.

Цей процес неминуче зачіпає і таку специфічну галузь людської діяльності, як боротьба зі злочинністю. Рух до правової держави, дотримання законності і правопорядку, поліпшення роботи суду, слідства, прокуратури, адвокатури, захист прав громадян, організацій, підприємств повинні відповідати потребам громадян, задовольняти потреби суспільства.

У свою чергу держава повинна робити все для того, щоб викорінювати те, що заважає нам створювати нормальні умови життя, забезпечити гідне людини цивілізованого світу правове, соціальне, й економічне регулювання проблем, які виникають в процесі її життєдіяльності. І тут боротьба зі злочинністю посідає особливе місце.

Виходячи з цього необхідно значно підвищити ефективність правоохоронної роботи, особливо на стадіях досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Внаслідок чого підвищується значення висновку експерта як джерела доказів в процесі доказування по кримінальному провадженні. Особливо сьогодні коли відбуваються «якісні» способів підготовки, вчинення і приховання злочинів, збільшується кількість тяжких та особливо тяжких злочинів, які досить ретельно плануються і вчиняються професійно підготовленими особами та організованими злочинними групами. В таких випадках розібратися в механізмі вчинення злочину, так званих «неочевидних» злочинів, довести винність осіб по слідам залишеним на місці вчинення злочину неможливо без проведення експертизи і отримання висновку експерта. При вчиненні даних злочинів використовуються, як правило, сучасні досягнення науки та техніки, що ускладнює діяльність слідчого і вимагає від нього правильного розуміння сутності висновку експерта, відокремлення доказів даного виду від інших, а також порядок їх збирання і оцінки.

Сьогодні є загально прийнятою думка, що висновок експерта виступає в кримінальному судочинстві окремим джерелом доказів, а тому як і інші джерела доказів являє собою єдність процесуальної форми та змісту, тобто має процесуальну природу – комплекс найголовніших властивостей і характеристик доказів. В кримінальному процесі «висновок експерта» розглядають в двох аспектах: як джерело доказів і як зміст процесуального документа (джерела доказів).

Що ж являє собою «висновок експерта» як джерело доказів в кримінальному судочинстві?

Виходячи із законів логіки визначити поняття певного явища, речі означає з'ясувати його головні, найбільш суттєві ознаки. Намагаючись дати визначення поняття певного явища, речі ми ставимо перед собою такі два завдання: 1) з'ясувати властивість визначуваного предмета, з метою отримати відповідь на запитання про те, що є даний предмет, 2) обмежити визначуваний предмет від усіх інших суміжних з ним предметів.

Але визначення не залишається незмінним, раз і назавжди встановленими. У пізнанні йдуть від одних визначень, менш точних, до інших, більш точних, що відповідають даному рівню розвитку знань.

Вище ми зазначали, що висновок експерта являє собою єдність процесуальної форми і змісту доказів.

Разом з тим неможливо визначити, що лежить в основі процесуальної форми і змісті висновку експерта не з'ясувавши зміст таких понять як процесуальна форма і зміст доказів.

Михеєнко М.М. зазначав, що процесуальна форма – це передбачений кримінально – процесуальним законом порядок усієї кримінально – процесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також громадян та юридичних осіб залучених до сфери цієї діяльності, як і порядок

вчинення і оформлення окремих процесуальних дій, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень [1, с. 124].

Тертишник В.М. під процесуальною формою розуміє відповідні змісту і принципам кримінального процесу, передбачені кримінально – процесуальним правом умови, послідовність та порядок діяльності учасників процесу, засоби реалізації ними своїх прав, свобод і обов'язків, процедура здійснення окремих процесуальних дій та прийняття юридичних рішень, а також режим документування процесуальної діяльності, призвані забезпечити вирішення завдань і досягнення мети кримінального процесу.

Зміст доказів являє собою сукупність фактичних даних по даному кримінальному провадженні, отриманих з належного процесуального джерела.

Разом з тим Тертишник В.М. наголошує на тому, що змістом доказів є фактичні дані, які отримані з належних джерел інформації і закріплені на відповідному штучно створеному процесуальному носії.

Під процесуальним носієм фактичних даних він розуміє об'єкт, який може слугувати засобом фіксації, збереження та переносу доказової інформації в просторі та часі і одночасно бути джерелом інформації у справі для суб'єктів кримінального процесу та його учасників на будь – яких стадіях кримінального судочинства. До одного з таких процесуальних носіїв він якраз і відносить висновок експерта [2, с. 269].

Відповідно до вищевикладеного змістом висновку експерта є фактичні дані про обставини предмету доказування та про інші обставини справи, які мають значення для правильного вирішення справи і повідомляються експертом у своєму висновку в формі мотивованих висновків.

Процесуальною формою або джерелом фактичних даних висновку експерта є сам висновок експерта – письмовий документ оформлений відповідно до процесуальних вимог, в якому містяться викладені експертом мотивовані висновки.

Отже висновок експерта – це письмовий документ, складений в результаті дослідження експертом, якому передбаченим КПК України порядком було доручено провести експертизу і дати відповіді на поставлені йому запитання. В даному документі ґрунтовно та об'єктивно висвітлюється хід і результати проведених досліджень, даються відповіді на поставлені завдання, робляться висновки за проведеним дослідженням та експертним пізнанням. Висновок експерта має значення джерела доказів по справі.

Висновок експерта як окреме джерело доказів в кримінальному судочинстві повинен відповідати як загальним правовим вимогам, які висуваються кримінально – процесуальним законодавством до доказів так і володіти

особливостями які випливають найбільш суттєвих особливостей форми і змісту висновку експерта.

Висновок експерта повинен відповідати наступним правовим вимогам: висновок експерта повинен бути належним, допустимим і достовірним.

Належність висновку експерта.

Фактичні дані повинні бути належними до конкретного кримінального провадження, що обумовлює їх доказову цінність в кримінальному судочинстві. Належність це одна з правових вимог, що висувається до висновку експерта. В діючому КПК України відсутня пряма вказівка норми про належність доказів в кримінальному судочинстві. Разом з тим ряд приписів, на підставі яких можна визначати належність доказів при здійсненні провадження.

В теорії кримінального процесу під належністю доказів необхідно розуміти зв'язок між фактичними даними, змістом доказів і об'єктивно існуючими або фактами і обставинами які існували, встановлення яких має значення для справи.

Мотивовані висновки експерта також повинні мати відношення до кримінального провадження, а тому містити відомості про ті чи інші обставини, які підлягають встановленню. Але при цьому необхідно мати на увазі, що висновок експерта являє собою відомості отримані шляхом експертного дослідження, результат якого безпосередньо залежить від наданих експерту матеріалів для дослідження.

У зв'язку з цим належність висновку експерта залежить від належності відомостей, які містяться в об'єктах (матеріалах), які направлені експертові на дослідження. Самі об'єкти експертизи створюються або породжуються вчиненням злочину. Приймаючи рішення про проведення експертизи, слідчий або суд вже володіють даними, які в тій чи іншій мірі підтверджують належність матеріалів, які направляються експертові. Зазвичай необхідність призначення експертизи обумовлена підтвердженням або відхиленням обставин, які містяться в цих матеріалах.

Як ми зазначали чинний КПК України не дає визначення поняттю «належність» доказів, а тому при визначенні належності висновку експерта слідчий та суд повинні користуватися наступними положеннями: 1) загальна вимога належності, зафіксована в ч. 1 ст. 84 КПК України: «Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню», ч. 2 – «Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів» [3].

В даному визначенні в загальному вигляді сформульоване поняття доказів і поняття основних обставин, які необхідно встановити при розслідуванні кримінального провадження.

Серед усього переліку обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні слідчий, суд повинні визначити належність та значення тієї обставини по кримінальному провадженні для встановлення якої призначається експертиза.

Перелік обставин предмету доказування в кримінальному провадженні, закріплений в:

Статті 85. «Належність доказів

1. Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів».

Статті 86. «Допустимість доказу

1. Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом.

2. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення» [3].

Наступним блоком ознак, які характеризують висновок експерта як окреме джерело доказів є його особливості, що випливають з найбільш суттєвих особливостей форми і змісту. До них ми можемо віднести:

1) наявність і використання спеціальних знань експерта – як необхідний елемент висновку експерта;

2) проведення експертного дослідження і дача висновку лише по його результатам;

3) безпосередньо висновок експерта – як окремий процесуальний документ, що має чітко визначену структуру і зміст;

4) експерт – особа, яка формує дане джерело доказів процесуальний статус, якої закріплений в чинному КПК України;

5) проведення експертизи – як єдиний спосіб визначений законом для отримання висновку експерта.

Відповідно до ст. 84 КПК України, змістом доказів є будь – які фактичні дані. Але на відміну від інших видів доказів фактичні дані, які містяться у висновку експерта характеризуються наступними особливостями:

Фактичні дані являють собою мотивовані висновки експерта, тобто думку особи, яка володіє спеціальними знаннями і сформулювала цю думку в процесі проведеного дослідження і розумової діяльності.

Отже, думка експерта, яку він викладає у «висновку експерта» носить суб'єктивний характер. На підтвердження вищевикладеного вказує, те що по своїй сутності думка експерта являє собою результат певної діяльності – відомості отримані експертом в процесі дослідження, раніше невідомі і неіснуючі до проведення експертизи в готовому вигляді.

Суб'єктивний характер відомостей, які отримує експерт призводить до того, що з приводу одного і того ж питання у декількох експертів можуть бути різні думки. Тому не дивно, що в статті 101 закріплено, що «Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність» [3]. У разі необхідності в справі може бути залучено декількох експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо.

По друге ці відомості експерт формує окремо автономно від слідчого і суду, а потім викладає їх у своєму висновку. Характер і зміст цих відомостей залежить від того, які ознаки, властивості або якості виокремить експерт, які методи застосує, як проведе дослідження і оформить його результати. Тому у висновку експерта досить важлива впевненість експерта в правильності і достовірності результату, який він отримав в процесі проведення свого дослідження.

Відповідно суб'єктивний характер цих відомостей, які містяться у висновку експерта означає що: 1) це власна думка експерта (експертів) і тому може бути різною; 2) виникає тільки після проведення дослідження і на основі результатів цього дослідження; 3) являє собою відповіді на поставлені запитання і обмежується рамками предмета експертизи; 4) джерелом цієї думки може виступати будь – яка особа, яка володіє необхідним об'ємом спеціальних знань, необхідних для дачі висновку на поставлені запитання і не має підстав для відводу; 5) судження експерта дається в системі понять певного класу експертиз.

Разом з тим на відміну від інших джерел доказів, відомості, які викладаються у висновку експерта мають більше гарантій достовірності. Це пояснюється цілою низкою об'єктивних факторів: незацікавленістю і об'єктивністю експерта, науковим характером відомостей, що містяться у висновку експерта, відображення у висновку експерта всього шляху формування цих відомостей, можливість через іншого експерта повторно перевірити результати первинної експертизи.

Таким чином, відомості, які містяться у висновку експерта є фактичними даними про ті чи інші обставини об'єктивної дійсності, а сам висновок експерта джерелом доказів.

Саме висновок експерта необхідно розглядати не лише як джерело доказів але й як процесуальний документ, до якого висуваються чітко визначені вимоги,

недодержання яких може спричинити втрату доказового значення висновку експерта.

Висновок експерта – як джерело доказів набуває сьогодні особливого значення оскільки дозволяє використовувати передові досягнення науки і при їх допомозі з'ясувати ті обставини предмету доказування, встановлення яких було б неможливим без використання спеціальних знань експерта.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. К.: Либідь, 1999. 536 с.

2. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 21-ше, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2024. 1060 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата посилання 23.10.2024).

UDC: 343.2

LEGAL REGULATION OF THE USE OF DIRECT COERCIVE MEASURES

Mariusz MICHALSKI, PhD
Academy of Applied Sciences prof. Edward Lipiński in Kielce Poland (POLAND)
ORCID: 0000-0002-2268-9537

Summary: *The author of the developed article conceptually discussed the issues related to the legal norms governing the use of means of direct coercion on the basis of Polish legislation.*
Keywords*: direct coercive measures, public safety, security, police*

PRAWNE UREGULOWANIA STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU BEZPOŚREDNIEGO

Streszczenie:*Autor opracowanego artykułu w sposób koncepcyjny omówił problematykę odnoszącą się do unormowań prawnych regulujących kwestię stosowania środków przymusu bezpośredniego na gruncie prawodawstwa polskiego.*
Słowa klucz: *środki przymus bezpośredniego, bezpieczeństwo publiczne, bezpieczeństwo, policja*

Wstęp

Z dniem 5 czerwca 2013 r. weszła w życie ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej[95], która zastąpiła uprzednio obowiązujące, rozliczne akty prawne różnej rangi, regulujące problematykę dotyczącą użycia lub wykorzystania środków przymusu bezpośredniego i broni palnej przez uprawnionych w tym zakresie. Do chwili bowiem wejścia w życie odnośnej ustawy, przez długi okres miało miejsce zarówno rozproszenie tak ważnej regulacji normatywnej, jak też brak pożądanej przejrzystości w tej materii[96].

Prawne uregulowania w zakresie stosowania środków przymusu bezpośredniego

Kompleksowa regulacja odnosząca się do stosowania środków przymusu bezpośredniego została kompleksowo uregulowana w ustawie z dnia 24 maja 2013 r. o

[95] Dz.U. z 2013 r., poz. 628 z późn. zm

[96] M. Jurgilewicz, Środki przymusu bezpośredniego i broń palna. Użycie lub wykorzystanie w w ochronie bezpieczeństwa wewnętrznego, Warszawa 2015, str. 13

środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej[97]. Na podstawie przedmiotowych przepisów prawnych od 2013 roku w sposób kompleksowy w randze ustawy określono sytuacje, w których dopuszczalne jest użycie środków przymusu bezpośredniego[98]. Ustawodawca enumeratywnie określił także same środki, które mogą być stosowane[99]. Warto przy tym zauważyć, że przedmiotowa ustawa nie odnosi się do samej Policji, lecz do wszystkich służb, które z racji wykonywanych zadań uprawnione są do stosowania środków przymusu bezpośredniego. W kwestii społecznego uwarunkowania stosowania środków przymusu bezpośredniego odniosła się A. Tyburska, stwierdzając, że używanie środków przymusu bezpośredniego ma specyficzną wymowę społeczną, ponieważ w sytuacji, gdy są one zbyt dowolnie stosowane, powodują kształtowanie negatywnego wizerunku zarówno policji, jak i policjantów w społeczeństwie[100]. Stanowisko autorki zasługuje na pełną aprobatę, ponieważ wyznaczenie tylko jasnych granic użycia środków przymusu bezpośredniego stanowi gwarancję prawidłowego ich wykorzystania. Zbytnia dowolność w ich stosowaniu niewątpliwie stanowiłaby naruszenie granic prawnych odnoszących się do praw człowieka.

Również w przypadku broni palnej stanowiącej środek przymusu bezpośredniego o charakterze wyjątkowym i ostatecznym ustawodawca wskazał warunków i przypadków jej użycia. Obszarowi zagadnieniowemu dotyczącemu broni palnej ustawodawca poświęcił cały 3 rozdział ustawy o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej, począwszy od artykułu 45 - go, określając przypadki, zasady i warunki jej użycia jak również wykorzystania do innych celów[101].

W zakresie przepisów prawnych dotyczących broni palnej w stosunku do innych środków przymusu bezpośredniego widoczna jest różnica polegająca na szczególnie jasnym określeniu przypadków jej użycia. Niewątpliwie świadczy to o wyjątkowości tego środka. Jak słusznie podkreśla J. Czapska, prawo do życia jest podstawowym prawem każdego człowieka. Jednak w dzisiejszych czasach trudno jest wyobrazić sobie funkcjonowanie policji, jako instytucji mającej chronić życie i zdrowie obywateli bez wyposażenia jej w broń palną, która z definicji jest śmiercionośna[102]. Podobne stanowisko dotyczące wyjątkowości broni palnej zaprezentował M. Kaczmarski,

[97] Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej Dz.U. z 2013 r., poz. 628 z późn. zm

[98] art. 11 ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej Dz.U. z 2013 r., poz. 628 z późn. zm

[99] art. 12 ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej Dz.U. z 2013 r., poz. 628 z późn. zm

[100] A. Tyburska (red), „Wybrane zagadnienia dotyczące użycia środków przymusu bezpośredniego i broni palnej przez policjantów", Szczytno 2009, str. 7

[101] art. 45 i następne ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej Dz.U. z 2013 r., poz. 628 z późn. zm

[102] J. Czapska, J. Wójcikiewicz „Policja w społeczeństwie obywatelskim", Kraków 1999, str. 94

wskazując, że jest to środek wyjątkowy i ostateczny[103]. Jednocześnie jak słusznie wskazuje się w literaturze funkcjonariusze publiczni mogą stosować środki przymusu bezpośredniego tylko w przypadku niepodporządkowania się ich poleceniom. Te niewątpliwie muszą być wydane na podstawie i w granicach prawa – tylko do takich poleceń obywatel ma obowiązek się zastosować[104].

W przypadkach, o których mowa w art. 11 ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz. U. z 2023 r. poz. 202, 547, 1053, 1088, 1489 i 1963), policjanci mogą użyć środków przymusu bezpośredniego, o których mowa w art. 12 ust. 1 pkt 1–13 i 17–20 tej ustawy, lub wykorzystać te środki[105]. W artykule 11 ustawy o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej sprecyzowano przypadki, w jakich policjanci mają prawo użyć środków przymusu bezpośredniego. Policjant może ich użyć w przypadku;

1) wyegzekwowania wymaganego prawem zachowania zgodnie z wydanym przez uprawnionego poleceniem;

2) odparcia bezpośredniego, bezprawnego zamachu na życie, zdrowie lub wolność uprawnionego lub innej osoby;

3) przeciwdziałania czynnościom zmierzającym bezpośrednio do zamachu na życie, zdrowie lub wolność uprawnionego lub innej osoby;

4) przeciwdziałania naruszeniu porządku lub bezpieczeństwa publicznego;

5) przeciwdziałania bezpośredniemu zamachowi na ochraniane przez uprawnionego obszary, obiekty lub urządzenia;

6) ochrony porządku lub bezpieczeństwa na obszarach lub w obiektach chronionych przez uprawnionego;

7) przeciwdziałania zamachowi na nienaruszalność granicy państwowej w rozumieniu art. 1 ustawy z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej;

8) przeciwdziałania niszczeniu mienia;

9) zapewnienia bezpieczeństwa konwoju lub doprowadzenia;

10) ujęcia osoby, udaremnienia jej ucieczki lub pościgu za tą osobą;

11) zatrzymania osoby, udaremnienia jej ucieczki lub pościgu za tą osobą;

12) pokonania biernego oporu;

13) pokonania czynnego oporu;

14) przeciwdziałania czynnościom zmierzającym do autoagresji.

---

[103] M. Kaczmarczyk „Użycie środków przymusu bezpośredniego i broni palnej w aspekcie bezpieczeństwa osobistego policjantów i innych uczestników wydarzeń nadzwyczajnych", Szczytno 2007, str. 21

[104] A. Tyburska, M. Kaczmarczyk, A. Sęk, Wybrane zagadnienia użycia środków przymusu bezpośredniego broni palnej przez policjantów, Szczytno 2009, str. 10-11

[105] art.16 ustawy z dnia 6 kwietnia 1900 roku o Policji Dz.U. Dz. U. z 2024 r. poz. 145, 1006, 1089, 1222, 1248.

W ten sposób prawodawca wyraźnie określił granice władczego działania Policji[106]. Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego jest jednym z najistotniejszych zadań publicznych, ściśle związanych z władzą publiczną. Przedmiotowa teza znajduje swoje potwierdzenie w Konstytucji, która uznaje bezpieczeństwo i porządek publiczny za podstawowe wartości stanowiące fundament funkcjonowania państwa i mające nadrzędną rolę w jego działalności[107]. Przedmiotowe podejście znajduje swój wyraz w art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej, który traktuje te wartości jako przesłankę umożliwiającą wprowadzenia ograniczeń w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw[108].

W piśmiennictwie podkreśla się, że w przypadku podejmowania decyzji o użyciu środków przymusu bezpośredniego ogólną przesłankę ich użycia stanowi niepodporządkowanie się poleceniom wydawanym na podstawie prawa. Podstawową cechą przymusu państwowego jest bowiem jego prawny charakter, co potwierdza zasadę demokratycznego państwa prawnego[109].

Według M. Goettla, tak sformułowany przepis wskazuje, że polecenia policjanta muszą mieć oparcie w obowiązujących przepisach. W przeciwnym wypadku można się im nie podporządkować. Istnieją także sytuacje, w których niepodporządkowanie się poleceniom mającym oparcie w przepisach nie daje podstaw do użycia środków przymusu bezpośredniego, np. nieposłuchanie wezwania do nieprzekraczania jezdni przy czerwonym świetle[110]. Jak można zauważyć, podjęcie decyzji o użyciu środka przymusu bezpośredniego nie zawsze jest decyzją łatwą, mimo, zdawać by się mogło, występowania przesłanek uzasadniających jego użycie. Wyjątek stanowi działanie w ramach oddziałów i pododdziałów zwartych Policji, gdzie użycie broni palnej może nastąpić na rozkaz dowódcy.

W artykule 12 ustawy o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej prawodawca enumeratywnie wskazał dostępne środki przymusu bezpośredniego umieszczając w tym katalogu następujące takie jak:

1) siła fizyczna w postaci technik: a) transportowych, b) obrony, c) ataku, d) obezwładnienia; 2) kajdanki: a) zakładane na ręce, b) zakładane na nogi, c) zespolone; 3) kaftan bezpieczeństwa; 4) pas obezwładniający; 5) siatka obezwładniająca; 6) kask zabezpieczający; 7) pałka służbowa; 8) wodne środki obezwładniające; 9) pies służbowy; 10) koń służbowy; 11) pociski niepenetracyjne; 12) chemiczne środki obezwładniające w postaci: a) ręcznych miotaczy substancji obezwładniających, b) plecakowych miotaczy

[106] S. Pieprzny, Policja organizacja i funkcjonowanie, Kraków 2003, str. 116

[107] G. Kowalski, Bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny jako wartości konstytucyjne, w: Społeczno-moralna potrzeba bezpieczeństwa i porządku publicznego, red. nauk. J. Świtka,M. Kuć, G. Gozdór, Lublin 2007, str. 87.

[108] Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 2009 r., nr 114, poz. 94.

[109] A. Gryniuk, Przymus prawny. Studium socjologiczno-prawne, Toruń 1994, str. 20.

[110] M. Goettel, Podręcznik policjanta: uprawnienia policjanta, stosowanie środków przymusu bezpośredniego część 2B", Szczytno 1996, str. 6

substancji obezwładniających, c) granatów łzawiących, d) innych urządzeń przeznaczonych do miotania środków obezwładniających; 13) przedmioty przeznaczone do obezwładniania osób za pomocą energii elektrycznej; 14) cela zabezpieczająca; 15) izba izolacyjna; 16) pokój izolacyjny; 17) kolczatka drogowa i inne środki służące do zatrzymywania oraz unieruchamiania pojazdów mechanicznych; 18) pojazdy służbowe; 19) środki przeznaczone do pokonywania zamknięć budowlanych i innych przeszkód, w tym materiały wybuchowe; 20) środki pirotechniczne o właściwościach ogłuszających lub olśniewających.

Ustawodawca, określając środki przymusu bezpośredniego, w niektórych przypadkach nazwał je w sposób jednoznaczny, np. pałka służbowa. W pozostałych ograniczył się do ogólnych stwierdzeń, takich jak: wodne środki obezwładniające, czy środki przeznaczone do pokonywania zamknięć budowlanych i innych przeszkód. Uważam, że tego typu rozwiązanie spowodowane jest nieustanną modernizacją środków przymusu bezpośredniego i ich wprowadzaniem na użytek Policji. O ile w przypadku niektórych środków przymusu bezpośredniego trudno jest oczekiwać udoskonalenia w zakresie ich działania, to inne mogą się zmieniać wraz z postępem technicznym. W miejsce obecnych mogą pojawić się urządzenia o tych samych właściwościach działania, ale o wiele skuteczniejsze czy posiadające nowocześniejsze rozwiązania. Jeżeli dokonanoby dokładnego ich sprecyzowania w ustawie, za każdym razem, gdy wprowadzanoby nowe urządzenie, istniałaby konieczność nowelizacji ustawy, co nie jest rzeczą łatwą. Prawodawca, określając w sposób ogólny niektóre z dostępnych środków przymusu bezpośredniego, wykluczył taką potrzebę. Dlatego wprowadzenie nowego urządzenia mieszczącego się w ramach obowiązującego katalogu środków przymusu bezpośredniego wywiera jedynie konsekwencje w postaci konieczności zmiany aktów prawnych, ale jedynie o charakterze wykonawczym. Taka sytuacja nie stwarza więc konieczności zmiany ustawy.

Zakończenie

Środki przymusu bezpośredniego stanowią nieodłączny element funkcjonowania Policji, pozwalający w ściśle określonych sytuacjach realizować jej zadania ustawowe. Dzięki ich użyciu w granicach i sytuacjach wyznaczonych przez prawo policjant może zmusić osobę do określonych zachowań lub zaprzestania wykonywania konkretnych czynności, np. rzucania kamieniami. Zapewnia to właściwą realizację zadań ustawowych Policji.

Przymus bezpośredni powinien być stosowany w zakresie pozwalającym na osiągnięcie podporządkowania się osoby do wydanych poleceń. Równocześnie powinien być stosowany w sposób wyrządzający jak najmniejszą dolegliwość osobie, wobec której jest używany. Jak wskazuje się w orzecznictwie użyte środki przymusu

bezpośredniego winny być dostosowane nie tylko do okoliczności ich użycia, ale również do wieku osoby, wobec której środki te są stosowane[111].

BIBLIOGRAFIA:

1. Gryniuk A. , Przymus prawny. Studium socjologiczno-prawne, Toruń 1994,
2. Tyburska A. (red), „Wybrane zagadnienia dotyczące użycia środków przymusu bezpośredniego i broni palnej przez policjantów", Szczytno 2009,
3. Tyburska A., Kaczmarczyk M., Sęk A., Wybrane zagadnienia użycia środków przymusu bezpośredniego broni palnej przez policjantów, Szczytno 2009,
4. Kowalski G., Bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny jako wartości konstytucyjne, w: Społeczno-moralna potrzeba bezpieczeństwa i porządku publicznego, red. nauk. J. Świtka,M. Kuć, G. Gozdór, Lublin 2007,
5. Czapska J., J. Wójcikiewicz „Policja w społeczeństwie obywatelskim", Kraków 1999,
6. Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 2009 r., nr 114, poz. 94.
7. Goettel M., Podręcznik policjanta: uprawnienia policjanta, stosowanie środków przymusu bezpośredniego część 2B", Szczytno 1996,
8. Jurgilewicz M., Środki przymusu bezpośredniego i broń palna. Użycie lub wykorzystanie w ochronie bezpieczeństwa wewnętrznego, Warszawa 2015,
9. Kaczmarczyk M. Użycie środków przymusu bezpośredniego i broni palnej w aspekcie bezpieczeństwa osobistego policjantów i innych uczestników wydarzeń nadzwyczajnych, Szczytno 2007,
10. Pieprzny S., Policja organizacja i funkcjonowanie, Kraków 2003,
11. Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej Dz.U. z 2013 r., poz. 628 z późn. zm
12. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1900 roku o Policji Dz.U. Dz. U. z 2024 r. poz. 145, 1006, 1089, 1222, 1248.
13. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 maja 2015 r. VI ACa 880/14, LEX nr 1814846

[111] wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 maja 2015 r. VI ACa 880/14, LEX nr 1814846

УДК 343.9

ВПЛИВ СУБ'ЄКТИВНИХ ФАКТОРІВ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СУДОВИМ ЕКСПЕРТОМ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ВІДБИТКІВ РУК

Роман СУШКО,
головний судовий експерт
Дніпропетровський НДЕКЦ МВС
ORCID ID: 0009-0002-5586-2882

Ідентифікація за відбитками пальців залежить від здатності експерта точно розпізнавати відмінності та схожість у деталях відбитків. Існує припущення, що інтерпретація та аналіз відбитків пальців стає більш суб'єктивним, оскільки чіткість зменшується, і, як наслідок, експерт стає більш вразливим до зовнішніх подразників. Чи так це?

Ключові слова: *ідентифікація, маніпуляція, викривлення, упередження, висновок експерта.*

Fingerprint identification relies on the expert's ability to accurately recognize differences and similarities in fingerprint details. It is hypothesized that the interpretation and analysis of fingerprints become more subjective as clarity decreases, making the expert more susceptible to external influences. Is this the case?

Keywords: *Identification, manipulation, distortion, bias, expert conclusion.*

Згідно кримінального процесуального законодавства України висновок експерта повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження [1]. І хоча в нашій державі досить суворі критерії при отриманні та підтвердженні кваліфікації судового експерта, чіткі процедури виконання експертиз, використання відповідного обладнання та багатоступеневий контроль якості виконання експертиз, законом передбачено гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку [2], все ж таки має місце певний суб'єктивізм при оцінці тих чи інших фактів, явищ та процесів при проведенні експертизи. Експерт потребує не тільки знань, але й навичок, суджень і досвіду правильно оцінювати та інтерпретувати інформацію, щоб зробити правильний висновок. Однак бути експертом не обов'язково означає не припускатися помилок взагалі, фактично, майже в кожній галузі досліджень стаються помилки. Головне питання – джерело помилки. Вітчизняна криміналістична наука дотримуються тієї точки зору, що походження помилок експерта може бути зумовлене двома факторами: об'єктивними умовами, тобто такими, що не залежать від експерта, і

суб'єктивними, котрі кореняться у способі мислення і діях експерта [3], [4]. І якщо об'єктивні умови не залежать від судового експерта, то вивчення суб'єктивних факторів дало б змогу в значній частині уникнути та звести до мінімуму допущення помилок судовими експертами внаслідок впливу суб'єктивних факторів.

На жаль автором статті не знайдено вітчизняних наукових робіт щодо впливу суб'єктивних факторів на прийняття рішень судовим експертом при проведенні судової експертизи при дослідженні слідів рук, тому довелося звернутися до іноземної практики.

В 2006 році наукові співробітники дослідницького університету у місті Саутгемптон, Велика Британія, Itiel Dror та David Charlton провели експеримент, в ході якого дактилоскопістам були представлені відбитки пальців, взяті з реальних кримінальних справ. Половину відбитків раніше оцінювали як ідентифікацію, а іншу половину як виключення. Ними повторно представили ті самі результати тим самим експертам, які оцінювали їх раніше, але надали упереджену контекстну інформацію як в ідентифікаціях так і у виключеннях. Контрольний набір ідентифікацій та виключень також був повторно представлений як частина дослідження. Контрольний набір не мав пов'язаної з ним контекстної інформації зміщення. Кожен експерт перевірив загалом вісім минулих рішень.

У попередньому дослідженні п'ятьом експертам показали відбитки пальців і їм сказали, що відбитки походять за фактом від широко відомої експертної помилки, внаслідок якої було зроблено хибний висновок про ідентифікацію слідів рук, що свідчило про те, що відбитки пальців перед ними були залишені різними особами. Однак замість того, щоб дати їм відбитки та відтиски, які були залишені різними особами, науковці показали їм відбитки пальців, які були раніше були не тільки ідентифікованими, але й раніше були ідентифікованими тими самими експертами, над якими проводили експеримент! Незважаючи на те, що експертам було чітко вказано на необхідність «ігнорувати всю контекстну інформацію та зосереджуватися виключно на фактичних відбитках», більшість експертів (четверо з п'яти) піддалися впливу контексту та прийняли суперечливі рішення.

Потрібно зазначити, що у дослідженні взяли участь шість експертів з відбитків пальців, кожний з яких має мінімум 5 років досвіду в дослідженні слідів рук. Експерти мали досвід і не були оперативниками на місцях; отже, їхній досвід був повний робочий день саме у порівняльному дослідженні відбитків. Кожен з учасників-експертів мав не лише великий досвід, але й високу підготовку, сертифікацію національно визнаного незалежного органу та успішно пройшов тестування на кваліфікацію. Жодний з них не мав поганих оцінок при перевірці кваліфікації і всі вони були визнані їхніми відповідними директорами лабораторій або керівниками бюро ефективними та компетентними.

На другому етапі для кожного учасника було підготовлено та адаптовано інший та унікальний набір із восьми пар відбитків пальців. Кожен набір включав чотири пари відбитків, які конкретний експерт у минулому оцінював як ідентифікацію, і чотири пари відбитків, які він або вона вважав у минулому виключеннями. Усі вісім пар відбитків пальців у минулому вважалися конкретними учасниками такими, що містять достатню інформацію, щоб зробити певне судження. У кожній із чотирьох попередніх індивідуалізацій і чотирьох виключень відносно важко було оцінити дві пари відбитків, а решта двох пар було відносно неважко оцінити. Усі відбитки пальців були отримані на реальних місцях злочинів і всі були представлені учасникам у своєму оригінальному форматі для порівняння з підозрілими екземплярами. Слід підкреслити, що всі пари відбитків, які використовувалися, були порівняннями відбитків пальців, які були отримані з архіву та були оцінені кілька років тому тими самими експертами. Внутрішньосуб'єктний дизайн експерименту вважався життєво важливим для загальної надійності та достовірності результатів. Для кожної з восьми пар відбитків пальців було підготовлено листок інструкцій і відповідей. Чотири пари відбитків використовувалися як контрольні та не надавали жодної контекстної інформації. Ці чотири пари контрольних відбитків включали дві пари, які в минулому вважалися індивідуалізаціями, і дві пари, які в минулому вважалися винятками. З кожної з цих двох пар одну було відносно важко оцінити, а одну – відносно неважко. Інструкційний аркуш, який надавався разом з контрольними парами, містив мінімальні інструкції, які вказували експертам оцінити результати. Для запису своїх висновків учасникам було надано бланк відповідей. У бланку відповідей експертів спершу запитали, чи було «достатньо інформації на відбитках, щоб ідентифікувати або виключити». Якщо відповідь була «ні», то вони закінчували з цією парою відбитків і переходили до наступної пари. Якщо відповідь була «так», то експерти продовжували, повідомляли про свої рішення, а потім переходили до наступної пари відбитків. З решти чотирьох пар відбитків дві пари в минулому оцінювалися як ідентифікації, а дві — як виключення. Ці чотири пари відбитків були представлені в контекстнозміщеній інформації, яка, за гіпотезою, могла вплинути на висновки, зроблені експертами. Дві пари відбитків, які в минулому вважалися ідентифікаціями, були представлені в контексті, який припускав, що вони були винятками (одну з пар було відносно важко індивідуалізувати, а іншу – ні). Подібним чином дві пари відбитків, які в минулому вважалися винятками, були представлені в контексті, який припускав, що вони були ідентифікаціями. (Знову ж таки, одну з пар було відносно важко індивідуалізувати, а іншу – ні.) На відміну від попереднього дослідження, була використана більш тонка, рутинна, повсякденна, контекстуально упереджена інформація. В інструкціях учасникам було сказано, наприклад, що «підозрюваний

зізнався у злочині» (для контекстної інформації, що відбитки мали бути ідентифікованими, хоча насправді вони не були і були оцінені тим самим експертом як виключення у минулому) або що «підозрюваний перебував під вартою в поліції під час скоєння злочину» (для контекстної інформації, що відбитки не мали бути ідентифікованими, хоча насправді вони були і були оцінені тим самим експертом як індивідуалізація в минуле). Таким чином, було підготовлено підготували загалом 48 унікальних експериментальних випробувань. Кожен з них складався з відбитку з місця злочину та зразка відтиску, що супроводжувався відповідними інструкціями та листами відповідей.

Загалом, після 48 експериментальних випробувань, експерти з відбитків пальців змінили свої попередні рішення щодо шести пар відбитків пальців. Шість непослідовних рішень (12%) включали 24 контрольні дослідження, які не мали жодних контекстних маніпуляцій. З 24 експериментальних випробувань, які включали контекстну маніпуляцію, експерти з відбитків пальців змінили чотири зі своїх попередніх рішень, таким чином прийнявши 16,6% непослідовних рішень через упередження контексту. Непослідовні рішення були розподілені між учасниками. Непослідовні рішення були прийняті чотирма з шести експертів, але один експерт прийняв три непослідовних рішення, тоді як кожен з трьох інших прийняв лише одне непослідовне рішення. Лише одна третина учасників (двоє з шести) залишилися повністю узгоджується у восьми експериментальних дослідженнях [5].

Зазначене дослідження було одним з перших такого роду досліджень і дуже зацікавило наукове товариство. Науковці почали досліджувати вплив різних суб'єктивних факторів на висновки експерта, це і вплив когнітивних проблеми на судових експертів [4] і вплив тиску часу та складності відбитків на висновок експерта при дослідженні слідів рук [5] та інші .

У рамках питань, порушених у цій статті, додаткові дані можуть пролити світло на характеристики експертів, які були несприйнятливі до певного роду контекстних маніпуляцій чи впливу, питання, що стосуються обставин, за яких маніпуляції були більш (чи менш) ефективними, а також додаткові питання. Дослідження потребують вивчення психологічного та когнітивного впливу на всіх етапах, які призводять до прийняття рішень під час порівняння відбитків пальців, від сприйняття ознак і вибору до оцінки та порівняння, до остаточної інтерпретації та зважування альтернативних варіантів, які визначають результат рішення. Додаткові перспективи для майбутніх досліджень у сфері судової експертизи стосуються перевірки, відбору та підготовки експертів, а також інтеграції технологій. Не існує можливості 100% об'єктивності, але є потенціал для дуже високого рівня об'єктивності. Наскільки рідко і за яких умов трапляються помилки на практичному рівні, на даному етапі ще неясно. Експерти, як люди,

схильні до помилок; однак за допомогою належного дослідження та його систематичного застосування ці помилки можна зменшити та звести до мінімуму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88;

2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232;

3. Dror I. E., Charlton D.. Why experts make errors. Journal of Forensic Identification, 56 (4) (2006), pp. 600-616.

4. Itiel E. Dror, Christophe Champod, Glenn Langenburg, David Charlton, Heloise Hunt, Robert Rosenthal (2011) Cognitive issues in fingerprint analysis: Inter- and intra-expert consistency and the effect of a 'target' comparison. *Forensic Science International,* Volume 208, Issues 1–3, 20 May 2011, Pages 10-17

5. Jie Zou, Shiquan Liu, Qian Sun, Changliang Wang, Yongfang Liu. How time pressure and fingerprint complexity affect fingerprint examiner performance in an Eye Tracking Study. *Forensic Science International*. Volume 328, November 2021, 111007

УДК 343.133

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В СЛІДЧО-ЕКСПЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ

Марина МАР'ЯН,
головний судовий експерт, Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України,
ORCID ID 0009-0009-1484-5905

У даній роботі висвітлено проблемні питання, що до застосування окремих норм Кримінально-процесуального кодексу України від 20.11.2012, а саме визначення деяких видів експертних досліджень, які не зазначено даному Кодексі.

Ключові слова: *Кримінально-процесуальний кодекс України, кримінальні провадження, первинна експертиза, додаткова експертиза, повторна експертиза, комісійна експертиза та комплексна експертиза.*

This paper highlights problematic issues regarding the application of certain provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine dated November 20, 2012, specifically the definition of certain types of expert examinations not specified in the Code.

Keywords: *Criminal Procedure Code of Ukraine, criminal proceedings, primary expertise, additional expertise, repeated expertise, commission expertise, and complex expertise.*

Криміна• льний процесуа• льний ко• декс Украї• ни (в подальшому КПК) – кодифікований закон, що визначає порядок кримінального провадження на території України, ухвалений Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, набрав чинності 20 листопада 2012 року, який є нині чинним та прийшов на зміна старому Кримінально-процесуальному кодексу України 1961 року [1].

На сьогоднішній день вченими та практиками приділяється багато уваги аналізу норм нового КПК України, які постійно вдосконалюються виходячи вже з практичного їх застосування саме в слідчо-оперативній практиці.

В межах кримінального провадження постала необхідність у проведенні додаткових та повторних експертиз. Але спілкуючись із слідчими підрозділами, їх відповідь полягає в тому, що у новому КПК, на відміну від КПК 1961 року, такі види експертиз не передбачені, у зв'язку з чим виникають певні проблеми.

Дійсно, в КПК України 1961 року, зокрема в ст. 75 «Висновок експерта» чітко називалися види експертиз: «Якщо експертиза буде визнана неповною, або не досить ясною, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому

самому, або іншому експертові. Коли висновок експерта буде визнаним необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові або іншим експертам» [1].

Це стало підставою для деяких слідчих та інших працівників стверджувати про те, що у зв'язку з відсутність цих норм в новому КПК, такі види експертиз в кримінальному провадженні не можуть бути призначені.

Аналіз норм нового КПК показав, що дійсно, в жодній із його статей такі терміни, як «додаткова», «повторна», «комплексна», «комісійна» не вказані.

Разом з тим, аналіз норм нового КПК свідчить про наступне.

«Стаття 101. Висновок експерта

8. Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки» [2].

Отже, по суті тут мова йде про комплексну чи комісійну експертизу.

«Стаття 244. Розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта

6. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок» [2].

Отже, по суті тут мова йде про додаткову чи повторну експертизу.

«Стаття 332. Проведення експертизи за ухвалою суду

2. Суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо:

1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності» [2].

Отже, по суті тут мова йде про наявність в справі повторних експертиз.

«Стаття 356. Допит експерта в суді

4. Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження» [2].

Отже, по суті тут мова йде про наявність в справі повторних експертиз.

Таким чином, аналіз названих статей дає підставу для висновку про те, що відсутність в новому КПК термінів «повторна» та «додаткова» ще не значить, що такі поняття та, відповідно, види експертиз відсутні.

Логіку законодавця в цьому питанні важко зрозуміти, так як в інших діючих законах, такі визначення існують.

Так, в Законі України «Про судову експертизу» вказано:

«Стаття 4. Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку

Незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються: можливістю призначення повторної судової експертизи» [3].

Також можна послатися і на наступні статті Цивільного процесуального кодексу України, які крім самих термінів дають і їхнє тлумачення:

«Стаття 103. Призначення експертизи судом

2. У разі необхідності суд може призначити декілька експертиз, додаткову чи повторну експертизу.

3. При призначенні експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. Суд з урахуванням обставин справи має право визначити експерта чи експертну установу самостійно. У разі необхідності може бути призначено декілька експертів для підготовки одного висновку (комісійна або комплексна експертиза)» [4].

«Стаття 111. Комісійна експертиза

1. Комісійна експертиза проводиться не менш як двома експертами одного напряму знань.

2. Якщо за результатами проведених досліджень думки експертів збігаються, вони підписують єдиний висновок. Експерт, не згодний з висновком іншого експерта (експертів), дає окремий висновок з усіх питань або з питань, які викликали розбіжності» [4].

«Стаття 112. Комплексна експертиза

1. Комплексна експертиза проводиться не менш як двома експертами різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань.

2. У висновку експертів зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов. Кожен експерт підписує ту частину висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і несе за неї відповідальність.

3. За результатами проведених досліджень, узагальнення та оцінки отриманих результатів експертами складається та підписується єдиний висновок, в якому формулюється загальний висновок щодо поставлених на вирішення експертизи питання або питань. У разі виникнення розбіжностей між експертами

висновки оформлюються відповідно до частини другої статті 111 цього Кодексу» [4].

«Стаття 113. Додаткова і повторна експертиза

1. Якщо висновок експерта буде визнано неповним або неясним, судом може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експерту (експертам).

2. Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, судом може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові (експертам)» [4].

Підтвердженням цього можуть служити і положення «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженої наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5, де в Загальних положення зазначається наступне:

«1.2.13. Згідно з процесуальним законодавством України експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріли (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи.

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз).

Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи.

Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» [5].

Отже, проведений нормативно-правовий аналіз норм різних законів і

інструкцій свідчить про помилковість позиції деяких працівників поліції і дає змогу зняти деякі проблемні питання в організації слідчо-експертної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki (дата посилання 22.10.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата посилання 22.10.2024).
3. Закон України «Про судову експертизу». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата посилання 22.10.2024).
4. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата посилання 22.10.2024).
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата посилання 22.10.2024).

УДК 347.4

СУДОВА ПРАКТИКА ОСПОРЮВАННЯ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ[112]

Анна ЛУК'ЯНОВА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»;

Олександр ЖИЛА,
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права та соціально-економічних відносин Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»

У статті досліджено питання оспорювання договору дарування у судовому порядку. Визначено, що оспорювання договору дарування є актуальною темою в судовій практиці, оскільки такі договори часто стають предметом судових спорів. Оглянуто основні причини оспорювання договорів дарування такі, як помилки, обман, недобросовісність сторін та інші підстави, передбачені законодавством.

Ключові слова: *договір дарування, дарунок, розірвання договору, недійсність договору дарування.*

The article examines the issue of contesting a gift agreement in court. It has been established that contesting gift agreements is a relevant topic in judicial practice, as such agreements often become the subject of legal disputes. The main reasons for contesting gift agreements, such as mistakes, fraud, bad faith of the parties, and other grounds provided by law, have been reviewed.

Keywords: *gift agreement, gift, termination of agreement, invalidity of gift agreement.*

Постановка проблеми. Оспорювання договору дарування є важливою темою в судовій практиці, оскільки цей вид правочину має свої специфічні

[112] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

особливості та може бути предметом різних юридичних спорів. З розвитком економіки та змінами в соціальних відносинах, все більше людей укладають договори дарування, що може призводити до конфліктів, особливо в сімейних спорах. Договори дарування укладаються між родичами, що може стати причиною виникнення конфліктів у сім'ї, особливо у випадках розлучення або смерті дарувальника.

Оспорювання договору дарування може бути пов'язане з порушенням прав власників або спадкоємців, що потребує правового захисту. Є випадки, коли дарування використовується для шахрайства або ухилення від сплати боргів, що підвищує важливість розгляду таких справ у суді.

Виникають спори стосовно відповідності договору дарування чинному законодавству і частину спорів, які розглядаються судами, становлять справи про визнання недійсними договорів дарування.

Таким чином, дослідження судової практики оспорювання договору дарування є важливим для забезпечення справедливості та рівності сторін договору дарування.

Мета статті полягає у дослідженні головних аспектів оспорювання договору дарування у судовому порядку.

Ступінь дослідження проблеми. Питання оспорювання договору дарування висвітлювали у своїх дослідженнях такі науковці: в аспекті визнання недійсності договору дарування – О. Розгон, М. М. Агарков, І. Б. Новицький, О. В. Кучер, Н.С. Хатнюк, О. М. Костенко, А.С. Ярошенко; у напрямі правового регулювання відносин, пов'язаних із договором дарування, – М. В. Домашенко; питання розірвання договору дарування – Д. Гнатюк, О. Сафончик.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 717 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування [1].

Виходячи зі змісту ст. 203, 717 ЦКУ, договір дарування вважається укладеним, якщо сторони мають повнеуявлення не лише про предмет договору, а й досяглизгоди про всі його істотні умови [2, с. 21]. Відсутність у особи під час укладення договорударування волевиявлення на безоплатне передання майна у власність обдаровуваного або передання його за умови вчинення на користь дарувальника будь-якоїдії майнового чи немайнового характеру, усуперечвимогам ст. 717 ЦКУ, є підставою для визнання договору дарування недійсним [2, с. 21]. Серед підстав визнання правочину недійсним особливої уваги заслуговує його фіктивність та удаваність, оскільки більшість з них вчиняється шляхом

недотримання вимог законодавства, що спричиняє значну шкоду суб'єктам (фізичним особам) і державі [3, с. 99].

Між фіктивним і удаваним правочином є спільні ознаки, які полягають у тому що різниця між волею та її виявом стає наслідком дій його учасників, які мають на меті одержати користь. Відповідно до ст. 234 ЦКУ, фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином [1]. Фіктивний правочин визнається судом недійсним.

Відповідно до ст. 235 ЦКУ, удаваним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони вчинили насправді [1]. Удаваний правочин складається без наміру створити правомірний юридичний результат. Тобто у разі удаваного правочину на меті сторін цього правочину є досягнення правових наслідків, а намір створити ті правові наслідки, які задекларовані у правочині відсутній [3, с. 99].

Відповідно до ст. 215 ЦКУ, підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені законодавством [1]. Є ситуації, коли при укладанні договору не було досягнуто згоди за істотними умовами договору та одна зі сторін звертаєтьсядо суду з вимогою визнати такий договір недійсним. Відповідно до ч. 1 ст. 229 ЦКУ, якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним, істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Обставини, щодо яких помилилася сторона повинні існувати на момент його вчинення.

Особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка дійсно була і має істотне значення. Відповідно до ст. 81 Цивільного процесуального кодексу України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених цим Кодексом [7]. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, із власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [2, с. 24].

Помилка у результаті особистого недбальства або незнання закону не є підставою для визнання договору недійсним.

Відповідно до статей 229, 230, 231, 232, 233 ЦКУ, правочини які вчинені під впливом помилки, обману, насильства, у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, тяжкої обставини є

оспорюваними та визнані судом недійсними [1]. Недійсність договору покликана не допускати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати. Завданнямцивільного судочинства є результативний захист порушених,прав, свобод чи інтересів. Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси порушені, а учасники цивільного процесу використовують цивільне судочинство для захисту [4, с. 3].

Приватноправовий інструментарій (зокрема, ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних правта інтересів) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з під арешту в публічних відносинах або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин [4, с. 3].

Підставами для розірвання договору дарування є такі обставини: договір дарування припиняється у випадку смерті дарувальника або обдаровуваного до настання строку або відкладальної обставини, визначеної в договорі, за якою передбачається передання дарунка у майбутньому (ч. 3 ст. 723 ЦК України). Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо обдаровуваний вчинив умисне кримінальне правопорушення проти життя, здоров'я, майна дарувальника, а також проти його батьків, дружини (чоловіка) або дітей (ч. 1 ст. 727 ЦК України). Дарувальник може вимагати розірвання договору дарування у разі, якщо обдаровуваний створює загрозу безповоротної втрати дарунка, який має велику немайнову цінність для дарувальника (ч. 2 ст. 727 ЦК України). Підставою для розірвання договору також є ризик знищення або істотного пошкодження дарунка, якщо він становить культурну цінність і зазнає небезпеки через недбале ставлення обдаровуваного (ч. 3 ст. 727 ЦК України). Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування за умови, що дарунок збережено на момент пред'явлення вимоги (ч. 4 ст. 727 ЦК України).

Різниця між розірванням договором та визнанням його недійсним зводиться до того, що при визнанні договору дарування недійсним, особа доводить, що вона не усвідомлював своїх дій, піддалася загрозам і була змушенадо підписання договору дарування.

Предмет договору дарування повинен бути річчю індивідуально визначеною, неспоживчою, відповідної цінності для дарувальника. Дарувальник може вимагати розірвання договору дарування лише у тому разі, коли дарунок на момент пред'явлення вимоги є збереженим, тобто знаходиться у власності обдаровуваного і його стан відповідає його призначенню [4, с.4]. Дарування будь-якого майна є правомвласника цього майна, дарування майна, що знаходиться у спільній власності, укладаються за загальними правилами за згодою всіх учасників. Розірвання договору є правовою підставоюприпинення права власностіна подаровану річ у обдаровуваного.

Обдаровуваний зобов'язується повернути річ дарувальнику в натурі з урахуванням можливого нормального зносу на час перебування в обдаровуваного та у тому вигляді, в якому вона існувала на момент розірвання договору.Таке право дарувальника на розірвання договору є строковим, тому що воно існує доти, поки існує річ. Наявність у обдаровуваного права власності на предмет дарунку є невід'ємною складовою збереженості дарунку на момент пред'явлення дарувальником вимоги про розірвання договору [5, с.13].

Таким чином, якщо обдаровуваному не належить дарунок на праві власності, то у разі відсутності речі наслідки для повернення дарунку не виникають. Дарувальник має право розірвати договір дарування лише за умови наявності предмету дарування в натурі. Якщо річ була відчужена третій особі, її повернення не є можливим [5, с. 14]. Збереження предмета дарування, передбачає його перебування у власності обдарованого, а не тільки фізична наявність предмета дарування як речі – предмета матеріального світу [6, с. 33]. Наслідки розірвання договору дарування полягають у поверненністорін договору в початкове становище. У зв'язку з цим у всіх ситуаціях при розірванні договору дарування обдаровуваними має бути повернене подароване майно, якщо воно існує в натурі на момент розірвання договору дарування.

У судовій практиці Верховного Суду України часто розглядаються справи щодо договорів дарування, де основними питаннями є визнання таких договорів недійсними або їх розірвання в зв'язку з можливими зловживаннями з боку обдаровуваних. Зокрема, у низці справ суди стикалися з фактами, коли обдаровувані, отримавши право власності на майно, вдавалися до дій, спрямованих на ухилення від виконання боргових зобов'язань або приховування майна від стягнення. Так, у постанові Верховного Суду від 15 березня 2021 року справа № 754/14704/19-ц , у порядку спрощеного позовного провадження, було розглянуто вимогу позивача ОСОБА_1 щодо визнання недійсним договору дарування, укладеного між ОСОБА_2 та його матір'ю ОСОБА_3. Позов було обґрунтовано тим, що ОСОБА_2, якому суд раніше призначив компенсацію моральної шкоди в 150 000 грн. через наїзд на позивача, уклав договір дарування, щоб уникнути виконання судового рішення. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій задовольнили позов, посилаючись на те, що укладення договору дарування в цьому випадку є формою ухилення від виконання боргових зобов'язань. Верховний Суд залишив ці рішення без змін, підтвердивши, що договір може бути визнаний недійсним за статтею 234 ЦКУ, якщо має фіктивний характер, якщо його метою було ухилення від стягнення майна в рахунок погашення боргу [8].

Подібним чином, Верховний Суд розглянув іншу справу № 464/1509/17, в якій ОСОБА_1 подала позов щодо розірвання договору дарування квартири,

укладеного між нею та її сином, аргументуючи його примусовим виселенням та завданням їй тілесних ушкоджень. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій задовольнили позовні вимоги на підставі статті 727 ЦКУ, яка передбачає можливість розірвання договору у випадках, коли обдаровуваний вчиняє протиправні дії щодо дарувальника. Однак Верховний Суд скасував ці рішення, оскільки квартиру було відчужено обдаровуваним, і на момент подання позову ОСОБА_1 вже не володіла правом власності на цю квартиру [9].

9 травня 2020 року Верховний Суд України, діючи в складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду, розглянув справу №523/9855/17, щодо розірвання договору дарування нерухомого майна, укладеного між ОСОБА_5 та його дочкою ОСОБА_3. Спір виник за позовом ОСОБА_1 і ОСОБА_2, які проживали у спірній квартирі й вимагали розірвання договору. Місцевий суд відмовив у задоволенні позову, оскільки позивачі не були сторонами договору, а підстави для його розірвання відсутні. Апеляційний суд підтвердив висновки місцевого суду, але вилучив положення про позовну давність, пояснюючи, що таке застосування закону є доречним лише в разі підтвердження наявності цивільного права, яке було порушене або оспорене.

Верховний Суд підтримав рішення нижчих судів, зазначивши, що розірвання договору дарування можливе лише у випадках, передбачених законом, як-от аморальні або протиправні дії обдарованого стосовно дарувальника (стаття 727 ЦКУ). Однак ОСОБА_5 не вимагав розірвання договору за життя, і суди не встановили правових підстав для подання аналогічної вимоги його спадкоємцями. Відповідно, Верховний Суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій [10].

Розгляд даної справи підтверджує, що право на розірвання договору дарування має чітко визначені підстави, закріплені законом. У разі смерті дарувальника спадкоємці можуть пред'являти таку вимогу тільки в межах визначених обставин. Відсутність доказів аморальних або протиправних дій обдаровуваного щодо дарувальника, як і відсутність вимоги про розірвання договору за життя дарувальника, виключають можливість розірвання договору за позовом спадкоємців.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, оспорювання договору дарування є актуальною темою в правовій та судовій практиці, оскільки цей договір має особливості, які нерідко стають предметом спорів. Судова практика, пов'язана з оспорюванням таких договорів, спрямована на забезпечення дотримання прав та інтересів сторін і потребує детального дослідження для забезпечення справедливого врегулювання конфліктів. Підставами для оспорюванняє відсутність волевиявлення дарувальника у випадку примусу, обману або введення в оману, невідповідність договору вимогам закону,

фіктивність правочину,недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені законодавством, не було досягнуто згоди за всіма істотними умовами договору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV.

2. Розгон О. Визнання недійсним договору дарування, вчиненого фізичною особою помилково або під впливом обману. *Юридичний журнал.* 2019. № 2. С. 21.

3. Скиданов К. В. Визнання ознак обману та помилки як підстава недійсності правочину. *Право України.* 2015. № 5. С. 1–106.

4. Черемис А. В. Оспорювання договору дарування: огляд судової практики. Вісник Верховного Суду. 2021.

5. Дундар І. О. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Судова практика. 2022. С. 54.

6. Сафончик О., Гнатюк Д. Окремі питання розірвання договору дарування за законодавством України. *Юридичний вісник.* 2023. С. 31–35.

7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 19 жовтня 2024 р. № 1618-IV.

8. Постанова Верховного суду України від 15.03.2021 у справі № 754/14704/19-ц. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97134672&red=1000039f8b8e f12ea28600e7d5c39b72c13832&d=5 (дата звернення: 04.11.2024).

9. Постанова Верховного суду України від 26.09.2019 у справі № 464/1509/17.URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=84746671&red=100003090 a06af7cde81f5453ab43a3475da04&d=5 (дата звернення: 04.11.2024).

10. Постанова Верховного суду України від 09.05.2020 у справі №523/9855/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/89345576 (дата звернення: 04.11.2024).

УДК 349.3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ АБО ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я[113]

Аміна ГАНБАРОВА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Олександр ЖИЛА,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті розглядаються способи відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я. Було проаналізовано способи відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

Ключові слова: *шкода, збитки, види шкоди,каліцтво, повна компенсація.*

The article examines methods of compensation for harm caused by injury or other damage to health. The methods of compensation for harm resulting from injury or other health damage are analyzed.

Keywords: *harm, damages, types of harm, injury, full compensation.*

Постановка проблеми. Проблема правового регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, полягає у тому, що необхідно забезпечувати ефективну правову базу, яка б охопила всі аспекти відшкодування шкоди постраждалим особам. Основна проблема полягає у складності оцінити завдані збитки, оскільки законодавство повинно встановити

[113] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

критерії для обчислення відшкодування завданої шкоди. Для підтвердження завданої шкоди необхідно забезпечити вірний порядок для підтвердження завданої шкоди. В судовій практиці часто виникають конфліктні ситуації з приводу ступеня завданої шкоди та їх наслідків, оскільки це вплине на розмір компенсації

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні правове регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, досліджують як теоретики, так і практикуючі адвокати, зокрема науковці в галузях цивільного, соціального та медичного права. Їхня робота зосереджена на вдосконаленні законодавства, розробці ефективних механізмів компенсації, а також на вивченні процедурних аспектів і проблематики доказування розміру шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері цивільного права та відшкодування шкоди демонструє значну увагу провідних українських дослідників до цієї теми. Р. Стефанчук зосереджує свої роботи на питаннях цивільного права та розробці концепції моральної шкоди. О. Дяков спеціалізується на дослідженні цивільно-правових аспектів відшкодування шкоди, зокрема у страхуванні, вивчаючи механізми захисту прав постраждалих осіб, аналізуючи національні та міжнародні норми страхового права, а також особливості відшкодування шкоди внаслідок трудових і побутових випадків. Ірина Кучеренко вивчає проблеми соціального забезпечення, питання компенсації шкоди працівникам, що постраждали на робочих місцях, і роль страхових механізмів у цьому процесі.

Мета дослідження полягає в тому, щоб дослідити можливі види і міри відшкодувань завданих збитків, обсяг та порядок відшкодування шкоди. Вдосконалити законодавство на основі узагальнених рішень.

Основні результати дослідження. Категорії відшкодування шкоди є важливими, тому що юристи керуються нормами законодавства. Норми права, особливо в європейських країнах і уніфікованих європейських актах, розробляються на основі глибоких наукових досліджень, відображаючи досягнення провідних європейських науковців.

Норми, що стосуються відшкодування шкоди, давно закріплені в цивільному законодавстві України. Вони були передбачені у Цивільному кодексі УРСР 1922 р. (ст. 121 та 403) та у Цивільному кодексі УРСР 1963 р. (ст. 203 та 440). Чинний Цивільний кодекс України 2004 р. (далі – ЦК України) також не є винятком у цьому питанні.

Порівнюючи положення Цивільних кодексів 1922, 1963 та 2004 років, можна зазначити, що концепція шкоди та збитків у цивільному законодавстві України за

останні десятиліття не зазнала суттєвих змін, хоча юридична конструкція відповідних норм дещо відрізняється [3].

Чинний Цивільний кодекс України не містить загальних визначень понять «шкода» та «збитки». Проте аналіз відповідних норм дозволяє зробити висновок, що іноді ці поняття ототожнюються. Українські вчені також звертають увагу на непослідовність законодавця у співвідношенні цих термінів.

Наприклад В. Присяжнюк зазначає, що в п. 3 ч. 2 ст. 11 та у ст. 1166 ЦК України терміни «шкода» і «збитки» використовуються як синоніми. Натомість у ст. 22 і 23 ЦК України (частина друга) ці поняття чітко розмежовані, а у ст. 1192 використовується лише термін «збитки». Водночас у п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України законодавець зазначає «відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди» [5].

Щодо моральної (немайнової) шкоди, у ст. 23 ЦК України встановлено, що вона підлягає відшкодуванню незалежно від майнової шкоди. Однак визначення поняття «моральна шкода» відсутнє. Водночас у ч. 2 ст. 23 ЦК України наведено перелік проявів моральної шкоди, а саме: фізичний біль та страждання у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, душевні страждання через протиправні дії щодо самої особи, членів її сім'ї або близьких родичів, душевні страждання у зв'язку із знищенням або пошкодженням майна,приниження честі, гідності або ділової репутації фізичної чи юридичної особи.

Поділ видів шкоди за її характером обумовлений специфікою цивільно-правових відносин, що виникають у зв'язку з нанесенням певного делікту (шкоди). Заподіяння шкоди є юридичним фактом, який формує особливі цивільно-правові відносини. Специфіка заподіяної шкоди безпосередньо впливає на характер таких правовідносин.

Цей поділ є доцільним, оскільки в законодавстві, зокрема в § 2 глави 82 ЦК України, передбачені певні особливості. Аналіз статей 1195 і 1200 ЦК України дозволяє зробити висновок, що відшкодування шкоди, завданої смертю, відрізняється від відшкодування за каліцтво або інші ушкодження здоров'я через специфіку правової площини, у якій здійснюється регулювання, а також через суб'єктний склад відносин.

Поділ за характером завданої шкоди є ґрунтовним і важливим у цивілістиці, однак не єдиним. Доречно також проводити поділ за суб'єктами, які мають право на відшкодування. Серед таких суб'єктів можуть бути: малолітні та неповнолітні особи, безробітні, працівники, фізичні особи-підприємці, потерпілі від злочину, а також померлі. Кожна з цих категорій породжує особливий вид деліктних правовідносин, що позначається на формуванні відповідних норм [2].

Наприклад, для визначення розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я малолітнього, виникають певні

труднощі, пов’язані з неможливістю встановити втрачений заробіток (дохід) за загальними критеріями ст. 1195 ЦК України, адже малолітні та неповнолітні є непрацездатними особами.

Діти віком до 14 років абсолютно непрацездатні, тому визначити втрачений заробіток або дохід у разі заподіяння шкоди їхньому здоров’ю стає неможливо. Законодавець не може застосувати загальні критерії, передбачені ст. 1195 ЦК України, які зазвичай використовуються для дорослих [1].

Як альтернатива, суди можуть орієнтуватися на рівень середнього заробітку, що потенційно могла б мати особа у майбутньому, однак такі оцінки є умовними та можуть не враховувати індивідуальних здібностей дитини, а неповнолітні від 14 до 18 років — відносно непрацездатні. Для таких осіб застосовується відносний підхід: враховуються індивідуальні обставини, включаючи рівень освіти, схильності та потенційну здатність працювати в майбутньому. Однак відсутність єдиного підходу до таких випадків створює труднощі при обчисленні компенсацій [6].

Тому законодавець по-різному підходить до визначення розміру відшкодування шкоди залежно від вікової категорії потерпілого.

Відносини з відшкодування шкоди мають довгостроковий характер, що може негативно вплинути на потерпілих у разі смерті особи, яка завдала шкоди. Це питання на законодавчому рівні залишається недостатньо визначеним, що створює труднощі для потерпілих.

Таким чином, на законодавчому рівні необхідно передбачити механізми, що забезпечать безперервність виплат, наприклад, через створення спеціальних компенсаційних фондів або страхових механізмів, які могли б покрити такі ризики. З огляду на складність і тривалість правовідносин з відшкодування шкоди для неповнолітніх осіб, законодавець повинен врахувати індивідуальні особливості різних вікових груп та передбачити механізми на випадок довгострокових обов’язків з відшкодування шкоди.

Вдосконалення законодавчого регулювання в цій сфері сприятиме більш надійному захисту прав потерпілих, особливо малолітніх та неповнолітніх осіб, забезпечуючи їм належний рівень компенсації незалежно від змін життєвих обставин.

Проблемні аспекти полягають у відсутності механізмів безперервності виплат: у разі смерті винного особа, яка залишається відповідальною за шкоду, часто не має можливості продовжувати виплати а також у недостатній увазі до індивідуальних особливостей неповнолітніх: відсутність специфічних механізмів на випадок довгострокових обов'язків з відшкодування шкоди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мироненко В. П. Загальні умови виникнення зобов'язань по відшкодуванню моральної шкоди. *Юридична наука*. 2014. № 9. С. 23–28.

2. Сорока О. П. Поняття і сутність моральної шкоди, завданої втратою здоров'я працівників унаслідок нещасних випадків та професійних захворювань. *Актуальні проблеми держави і права*. № 86. 2020. С. 210–215.

3. Онищенко О. С. Способи відшкодування моральної шкоди. *Юридична наука*. № 1 (2015), С. 15–20.

4. Петренко В. Поняття та зміст моральної шкоди за чинним законодавством. *Підприємництво господарство і право*. 2019. № 4. С. 60–64.

5. Ільченко О. Є., та Корощенко К. О. Актуальні питання щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Дніпро. *Молодий вчений.* № 4. 2021. С. 25–28.

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/435-15n (дата звернення: 06.11.2024).

УДК: 349.2

ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Валерія БОНДАРЕНКО-БЕРЕГОВИЧ,
магістрант, Поліський національний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5314-6439

Воєнний стан суттєво вплинув на всі аспекти життя українців, зокрема на трудові відносини. Трудове законодавство прагне забезпечити баланс між інтересами держави, працівників і роботодавців, хоча певні права та свободи громадян, як то передбачено Законом України «Про правовий режим воєнного стану», зазнали обмежень.

Ключові слова: *трудові права, праця, трудовий договір, оплата праці, трудові відносини.*

Martial law has significantly affected all aspects of Ukrainians' lives, including labor relations. Labor legislation aims to balance the interests of the state, employees, and employers, although certain rights and freedoms of citizens have been restricted, as stipulated by the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law."

Keywords: *labor rights, employment, labor contract, wages, labor relations.*

Трудові права та інтереси працівників належать до категорії прав, які підлягають обмеженню за воєнного стану. Так, згідно з частиною 2 статті 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [1], під час воєнного стану обмежуються конституційні права і свободи, передбачені статтями 43 та 44 Конституції України. Це свідчить про необхідність ґрунтовного підходу до захисту трудових прав працівників як особливого об'єкта правового захисту.

Захист трудових прав працівників під час воєнного стану є особливо актуальним, що вимагає аналізу впливу цих умов на трудові відносини. Основна увага у дослідженнях приділяється таким аспектам, як:

- укладення трудового договору та форми організації праці;
- переведення працівників на іншу роботу;
- зміни істотних умов праці;
- розірвання трудового договору з ініціативи працівників або роботодавців;
- регулювання робочого часу та відпочинку;
- особливості роботи жінок;
- гарантії для мобілізованих працівників;
- оплата праці тощо [2, с. 171].

Щодо укладення трудового договору, сторони за взаємною згодою визначають його форму. Умови щодо випробування працівників узгоджуються під час працевлаштування, зокрема у випадках строкових договорів, що передбачають заміщення тимчасово відсутніх працівників.

Дистанційна та надомна форми роботи набули особливої актуальності. Працівники, які працюють дистанційно, обирають місце роботи самостійно та повинні підтримувати зв'язок із роботодавцем через інформаційно-комунікаційні технології. Надомна робота передбачає виконання обов'язків за місцем проживання із закріпленням робочої зони та технічних засобів.

Найбільших змін механізми захисту прав працівників зазнали внаслідок прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [1].

Зокрема, звертаючись до цього Закону, можна прослідкувати той факт, що законодавцем було закріплено ряд виняткових заходів, які допускаються застосовувати на період воєнного стану.

Згідно зі ст. 3 цього Закону, роботодавець може перевести працівника на іншу роботу, яка не передбачена трудовим договором, без його згоди, за умови, що така робота не суперечить медичним показанням працівника. Це допускається виключно для запобігання чи ліквідації наслідків бойових дій або інших ситуацій, які створюють або можуть створити загрозу життю чи нормальним умовам існування людей. При цьому заробітна плата за виконану роботу не може бути нижчою за середню заробітну плату за попередньою посадою. Однак, переведення на роботу в іншу місцевість, де тривають активні бойові дії, є винятком і не допускається [1].

Частина 1 статті 4 встановлює право працівника на ініціативу розірвання трудового договору. Працівник має право розірвати трудовий договір за власним бажанням у термін, зазначений у його заяві, у випадку ведення бойових дій у регіонах, де знаходиться підприємство, установа чи організація, а також у разі загрози життю та здоров'ю працівника.

Принципово важливими, вважаємо, є положення ст. 11 цього Закону, у якій визначено, що на період воєнного стану дія окремих положень колективного договору може бути зупинена за ініціативою роботодавця. Однак на практиці норма створює поле для зловживань з боку роботодавців відносно прав працівників.

Ця норма викликала неоднозначну реакцію серед роботодавців. Одні вважають її складною для реалізації, інші бачать у ній можливість призупинення окремих положень колективного договору з метою погіршення умов праці для працівників.

Введення положення про тимчасове призупинення дії колективного договору є нововведенням у трудовому законодавстві України. Раніше трудове право не передбачало таких механізмів. До введення воєнного стану за звичайних умов ст. 14 Закону України «Про колективні договори і угоди» регламентувала, що зміни до колективного договору можливі лише за спільною домовленістю в порядку, визначеному самим договором [3]. Тобто, законодавство не дозволяє одностороннє призупинення дії колективного договору.

Можливість, передбачена ст. 11 цього Закону, щодо одностороннього призупинення окремих норм договору без погодження з працівниками, порушує баланс прав роботодавців і працівників [4]. Це, на нашу думку, підриває роль колективного договору в трудових відносинах і створює ризики для зловживань у сфері праці, включно із можливістю захисту трудових прав працівників на рівні соціально-трудових відносин.

У частині 3 статті 10 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачено, що роботодавець може бути звільнений від відповідальності за порушення строків виплати заробітної плати, якщо доведе, що це сталося через ведення бойових дій або інші обставини непереборної сили. Таким чином, працівник, захищаючи своє право на оплату праці, має право звернутися до суду. Під час розгляду трудового спору роботодавець може уникнути відповідальності, якщо надасть належні та достатні докази відсутності своєї вини у затримці виплат, обґрунтовуючи це наслідками бойових дій або іншими непереборними обставинами. У такій ситуації суд, оцінюючи надані докази, може ухвалити рішення не на користь працівника, визнавши роботодавця звільненим від відповідальності. У контексті цього окремо зауважимо, що факт воєнного стану сам по собі не є апріорною обставиною непереборної сили, що підтверджується судовою практикою [5] та Законом України «Про торгово-промислові палати в Україні» [6].

Окреме місце на розгляд та дослідження заслуговує значення та роль профспілок для захисту прав працівників в умовах воєнного стану.

Основною концептуальною метою профспілок є представництво та захист прав і інтересів працівників, які є їхніми членами. Водночас діяльність профспілок не повинна обмежуватися лише ринком праці. Вони мають виконувати функцію компенсатора негативних соціальних та економічних наслідків, спричинених помилковими управлінськими рішеннями, а також слугувати індикатором стану соціальної сфери.

Профспілки здійснюють свої повноваження виключно в межах прав, визначених у Розділі ІІ «Права та обов'язки профспілок, їх об'єднань» Закону [7]. До основних прав у сфері представництва та захисту інтересів членів профспілки належать:

- захист трудових і соціально-економічних прав членів профспілок у взаємовідносинах з роботодавцями, державними органами та органами місцевого самоврядування;
- представництво та захист колективних інтересів працівників незалежно від їхнього членства у профспілках;
- захист індивідуальних прав членів профспілки відповідно до законодавства та статутів профспілок;
- представництво інтересів членів у реалізації їх конституційного права на звернення до судів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та міжнародних судових органів;
- участь у переговорах і взаємодія з роботодавцями, державними органами та органами місцевого самоврядування для захисту прав членів профспілок.

Ст. 14 Закону «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» Верховна Рада зобов'язала профспілкові організації максимально сприяти забезпеченню обороноздатності держави та забезпечувати громадський контроль за мінімальними трудовими гарантіями в рамках ведення своєї діяльності [1].

На відміну від «мирного» порядку регулювання прав працівників, передбаченого КЗпП України, який може бути частково або повністю змінений чи призупинений під час воєнного стану, права профспілок щодо захисту своїх членів залишаються незмінними.

Закон № 2136-IX підкреслює значущість ролі профспілок у захисті трудових прав. Зокрема, згідно з частиною 2 статті 5 цього закону, звільнення працівників, які є членами профспілкових органів, потребує попереднього погодження з відповідною профспілкою. Це положення є ключовим у захисті прав працівників, адже воно враховує інтереси профспілок у забезпеченні належних умов праці та відстоюванні прав своїх членів. Такий підхід сприяє не лише збереженню стабільності трудових відносин, але й зміцненню соціального партнерства в умовах воєнного стану. Профспілки виконують роль не тільки захисників трудових прав, а й партнерів у вирішенні питань, пов'язаних із звільненнями та іншими аспектами трудових відносин.

Попри складнощі, зумовлені воєнним станом, профспілки залишаються ключовими суб'єктом соціального партнерства та продовжують виконувати важливу роль у захисті прав працівників. Законодавчі обмеження, запроваджені в цей період, не обмежують їхньої здатності впливати на регулювання трудових відносин і забезпечення прав працівників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України № 2136-IX від 15.03.2022: станом на 24.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 10.11.2024).
2. Межевська Л.В. Захист трудових прав працівників в умовах воєнного стану. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.). Дніпро: ДДУВС, 2024. Ч. II. С.171-172.
3. Про колективні договори і угоди: Закон України № 3356-XII від 01.07.1993: станом на 11.12.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text (дата звернення: 10.11.2024).
4. Мазуренко О.А. Правове регулювання захисту трудових прав та законних інтересів працівників: дис. доктора філософії 081 Право. Кропивницький, 2023. 204 с.
5. Судова практика щодо застосування форс-мажору для бізнесу під час війни. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/217823_sudova-praktika-shchodo-zastosuvannya-fors-mazhoru-dlya-bznesu-pd-chas-vyni.
6. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України № 671/97-ВР від 02.12.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.11.2024).
7. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України № 1045-XIV від 15.09.1996: станом на 24.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#n319 (дата звернення: 10.11.2024).

УДК 347.77

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОМИСЛОВОМУ ШПИГУНСТВУ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА СВІТУ

Олександр РИБАЛКО,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії, бізнес-освіти та права,
Центральноукраїнський державний університет

Науковий керівник:
Світлана ПОЛЯРУШ,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, Центральноукраїнський державний університет

У статті основна увага присвячена дослідженню проблеми запобігання промисловому шпигунству в Україні та світі. Розглянуто способи здійснення промислового шпигунства, таких як хакерські атаки, зломи комп'ютерних систем та підкупи співробітників. Охарактеризовано відповідальність за вчинення таких діянь та обґрунтовано необхідність міжнародної співпраці для ефективного протистояння шпигунським загрозам.

Ключові слова: *промислове шпигунство, міжнародна співпраця, кібербезпека, загрози та виклики кібербезпеки.*

The article focuses on the issue of preventing industrial espionage in Ukraine and worldwide. It examines methods of industrial espionage, such as hacker attacks, computer system breaches, and employee bribery. The responsibility for such acts is characterized, and the necessity of international cooperation for effective counteraction to espionage threats is substantiated.

Keywords: *industrial espionage, international cooperation, cybersecurity, cybersecurity threats and challenges.*

Постановка проблеми. Проблема запобігання промисловому шпигунству стає актуальною через нанесення державі величезних економічних збитків. Економічне шпигунство суттєво впливає на науково-технічний прогрес і політику багатьох розвинених держав, таких як Китай, Росія, Японія, Німеччина, Індія, Іран,

Бразилія, Аргентина. Наприклад, зростання індустріальної потужності Країни Сонячного Сходу пов'язують зі збільшенням числа промислових шпигунів до значної цифри — 10 тисяч [1]. Також варто згадати загрози, які виникають від Ірану, Північної Кореї, Росії та ряду агресивних країн, які продовжують відігравати ключову роль у розширенні таких практик, особливо це стосується сфери військово-промислового комплексу. Все це в умовах нових геополітичних реалій підкреслює необхідність міжнародної співпраці для боротьби та запобігання цим загрозам.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженнями у сфері запобігання промисловому шпигунству займалися вчені різних галузей наук, серед них варто виділити: В. С. Кучера, який приділяв велику увагу саме економічній безпеці у сфері промислового шпигунства; Ю. Є. Муравську, яка досліджувала світову проблему промислового шпигунства; Г. О. Андрущука, в працях якого вивчено проблематику економічних злочинів та визначено поняття "промислова розвідка". Також у вказаній сфері мають суттєві наукові доробки Ю. Є. Якубовська, О. О. Резнікова та інші.

Метою статті є аналіз проблеми запобігання промисловому шпигунству в Україні та світі, з урахуванням законодавчих, економічних і безпекових аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Промислове шпигунство* — це прихована й зазвичай незаконна діяльність, спрямована на вивчення досягнень конкурентів для отримання бізнесової переваги. Основною метою його є незаконне заволодіння комерційними таємницями, такими як специфікації продуктів, формули, бізнес-плани тощо. Промислові шпигуни часто шукають будь-яку інформацію, яку їхня організація може використати на свою користь [4, с. 12]. Промислове шпигунство проявляється через хакерські атаки, зломи комп'ютерів, а також через підкуп співробітників (інсайдерів).

Промислове шпигунство відрізняється від *конкурентної розвідки*. Конкурентна розвідка розуміє під собою постійний, законний процес збору, аналізу та використання інформації про внутрішнє і зовнішнє середовище компанії, що дозволяє керівництву передбачати зміни та ухвалювати своєчасні рішення для мінімізації ризиків [9, с. 160].

Головна відмінність між цими поняттями полягає в методах отримання інформації. Конкурентна розвідка використовує лише законні методи, тоді як промислове шпигунство застосовує нелегальні способи й технології для здобуття інформації.

У сучасному світі рівень промислового шпигунства значно зростає і він охоплює широкий спектр методів, що використовуються для заволодіння інформацією, технологіями: від залучення співробітників, які діють як таємні агенти, хакерських атак і найманих злодіїв до аналізу сміттєвих контейнерів на

електронних пристроях, прослуховування розмов співробітників та інших засобів. Промисловий шпигун може бути внутрішньою загрозою, виступаючи як працівник, що влаштувався в компанію з метою нелегального збору інформації, або як невдоволений співробітник, який продає конфіденційні дані для власної вигоди або з мотивів помсти керівництву [9, с. 161].

Шпигуни також можуть використовувати методи соціальної інженерії, завойовуючи довіру співробітників і за допомогою психологічних маніпуляцій отримуючи доступ до цінної інформації. У великих компаніях поширені випадки, коли промислові шпигуни фізично порушують внутрішні правила, переглядаючи сміттєві контейнери або копіюючи файли та жорсткі диски комп'ютерів, залишених без нагляду.

Більшість українських компаній стають жертвами одного з видів кіберзлочинів — промислового шпигунства. Це пов'язано з чотирма основними факторами.

По-перше, рівень економічної безпеки в Україні залишається ненадійним у контексті кіберзлочинності. Окрім банківських установ, більшість українських компаній не звертають увагу на те, щоб зменшити ризик промислового шпигунства, що часто здійснюється через комп'ютерні зломи.

По-друге, в Україні спостерігається нестача кваліфікованих фахівців у сфері інформаційної безпеки, тому цю функцію часто виконують іноземні компанії. Деякі з них, маскуючись під охоронні фірми, фактично виступають промисловими "розвідниками", які стежать за незахищеними об'єктами інтелектуальної власності на території України, співпрацюючи з іноземними конкурентами.

По-третє, попри усвідомлення урядом України того, що вітчизняні компанії та державні органи часто стають жертвами промислового шпигунства, у державних структурах не вистачає технічних фахівців для ефективної боротьби з кіберзлочинністю, або їх компетентністних якостей не вистачає для забезпечення високого рівня безпеки.

По-четверте, національна законодавча база в сфері захисту від промислового шпигунства потребує вдосконалення та гармонізації.

Важливим кроком стало рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України". У документі визначені терміни "кібербезпека" і "кіберпростір", що є важливими для економічної безпеки України. Встановлено серед інших таку кіберзагрозу, як організовані та спонсоровані урядами інших держав кібератаки, що пов'язані з викраденням у політичних, економічних або військових цілях чутливої інформації (кібершпигунство) та здійсненням розвідувально-підривної діяльності. Особливостями таких кібератак є їх тривалість, складність та прихований характер, що ускладнює їх попередження, виявлення та нейтралізацію. Для стримування

кіберзагроз серед низки інших запропоновано також розроблення базових (визначатимуть мінімальний обов'язковий рівень) вимог та рекомендації з питань забезпечення кібербезпеки для державного і приватного секторів з урахуванням кращих світових практик [7]. Не менш важливим аспектом у цьому нормативному акті є розділ про міжнародну співпрацю у цій сфері.

Всі ці згадані фактори свідчать про зростання рівня промислового шпигунства в Україні, але водночас підкреслюють посилену увагу з боку державних органів до вирішення цієї проблеми. Важливим є розвиток державно-приватного партнерства для боротьби з вищевказаним явищем, а також налагодження співпраці між органами влади, бізнесом та університетами з метою підготовки кваліфікованих фахівців, які б брали участь у протидії промисловому шпигунству, кіберзлочинності та порушенням прав інтелектуальної власності. Для того, щоб Україна могла успішно розвиватися в умовах глобальної конкуренції, необхідно здійснювати заходи щодо захисту національної інтелектуальної власності [3, с. 45].

Повномасштабне вторгнення, як і гібридна війна РФ, що триває з 2014 р., запустили масу процесів на міжнародному рівні. Можна припустити, що після війни в Україні у світі сформується низка нових воєнних та/або політичних альянсів, які будуть меншими за розмірами, але більш гнучкими і зможуть запропонувати своїм членам ефективніші гарантії безпеки. Необхідність пошуку рішення щодо завершення війни в Україні та надання нашій державі надійних зовнішніх безпекових гарантій може стати стимулом для переформатування застарілої та неефективної системи міжнародної безпеки та її інститутів [2, с. 18].

Окрім недобросовісних компаній існує низка держав, які використовують кібершпигунство (один із видів промислового шпигунства), для забезпечення свої потреб у ряді важливих для себе сфер. Так, Китай використовує кібершпигунство для досягнення однієї зі своїх головних стратегічних цілей: економічної гегемонії та безпеки. Перший значний випадок розкриття китайського кібершпигунства стався в 2003 році, коли американські оборонні мережі стали мішенню для інформації про національну безпеку – подія стала відомою як Titan Rain. Атаки Titan Rain були новаторськими: їх було здійснено за 20 хвилин і протягом одного дня, вони успішно атакували високопоставлені цілі, включаючи NASA, Інженерне командування інформаційних систем армії США, Агентство оборонних інформаційних систем, Морський центр океанічних систем і Космічну та стратегічну оборонну установку армії США [9, с. 4].

США вперше публічно висунули Китаю звинувачення в кібершпигунстві та крадіжці 8 червня 2013 року. Вони стверджували, що зусилля Китаю були спрямовані на збір розвідданих про дипломатичні, економічні та оборонні сектори США. Тим не менш, Китай продовжує проводити дуже агресивну програму

кібершпигунства, спрямовану в основному на фінансовий сектор і приватну індустрію, не обходячи увагою також отримання даних від уряду та інших секторів [10, с. 4-5].

У гонитві за інноваціями та економічною безпекою Пекін використав повний набір кіберможливостей, зокрема кібер- та промислове шпигунство. Ключовим фактором було завдання Китаю наздогнати розвинений світ у трансформаційній науці та технологіях, яке він розпочав реалізовувати з кінця 1970-х років. Незважаючи на значне зростання та прогрес у виробництві, Комуністична партія Китаю (КПК) виступила з низкою ініціатив, що, на думку багатьох експертів, є планами крадіжки технологій. Такою, скажімо, можна вважати Національний середньо- та довгостроковий план розвитку науки та технологій (MLP) 2010 року. У 2017 році Пентагон заявив, що Китай провів "інтенсивну кампанію з отримання іноземних технологій через імпорт, прямі іноземні інвестиції, промислове та кібершпигунство та створення закордонних науково-дослідних центрів". За оцінками фахівців, Китай відповідальний за 50-80 % транскордонних крадіжок інтелектуальної власності в усьому світі та понад 90 % економічного шпигунства за допомогою кібернетичних засобів у США. Закони Китаю про розвідку надають можливість змусити приватні компанії, такі як Huawei, допомагати зусиллям державної розвідки. Насправді, стаття 7 Закону Китаю про розвідку від 2017 року зобов'язує організації та громадян "підтримувати, допомагати та співпрацювати з роботою розвідки" [10, с. 5].

Що стосується Ірану, то як центральний інструмент свого державного управління Тегеран використовував кібершпигунство, подібне до використання проксі-серверів для проектування регіональної влади, державного контролю та як інструмент помсти, зокрема проти США, Ізраїлю та Саудівської Аравії. Фірма промислової комп'ютерної безпеки MalCrawler провела експеримент у 2016 році, під час якого вона створила складну мережу для спостереження за діями та оцінки намірів зловмисних кібероб'єктів – вона дійшла висновку, що хакери з різних країн демонстрували різну поведінку. Росіяни проникли в системи, "відображаючи їх і імплантувавши важкодоступний бекдор-доступ для потенційного використання в майбутньому". Китайські хакери підтримували базу даних "усього, що виглядало як нова технічна інформація". Навпаки, іранські хакери прагнули завдати "якнайбільшої шкоди" [10, с. 6].

Російська держава перетворила економічне шпигунство в ранг широкомасштабної агресивної державної політики, зосереджуючись на стратегічно важливих секторах, таких як оборонна промисловість, авіація, космічні технології та кібербезпека. Російські спецслужби та хакерські групи, часто за підтримки держави, здійснюють кібератаки на американські компанії та урядові установи, намагаючись отримати доступ до секретних даних, інноваційних

розробок та військових технологій. Особливою метою є системи озброєнь, штучний інтелект та кіберінфраструктура, що може дати Росії перевагу в глобальних військових та технологічних гонках [10, с. 7].

Норвезькі дослідження у сфері промислового шпигунства підкреслюють особливу вразливість компаній, що займаються розробкою систем зв'язку, морських і навігаційних технологій. Російська оборонна промисловість, попри міжнародні санкції, продовжує отримувати критичні технологічні компоненти із Заходу для підтримки та розвитку свого озброєння. Для обходу експортних обмежень Росія створює низку підставних компаній у Європі та Центральній Азії, приховуючи, при цьому те, що вона є кінцевим споживачем цих технологій [1].

Світова практика у сфері запобігання промислового шпигунства демонструє важливість комплексного підходу, який охоплює законодавчі ініціативи, державне регулювання та приватні ініціативи. У США, наприклад, діють жорсткі закони про кібербезпеку та інтелектуальну власність, а співпраця між державними структурами, приватними компаніями та університетами допомагає швидко реагувати на загрози. Важливою є міжнародна робота у даній сфері. У 2015 році США та Китай підписали угоду про обмеження кібершпигунства, але загрози залишаються актуальними [10, с. 10].

Україна ще до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації відчула на собі загрози промислового шпигунства, що супроводжували зростання інтересу з боку агресивних держав до стратегічних технологій та інтелектуальних ресурсів. На сучасному етапі війна активізувала гонку озброєнь, що сприяє використанню технологій подвійного призначення у військових цілях. Як приклад, відомо, що Росія активно намагається відтворити українські морські дрони, збираючи уламки українських надводних безпілотних систем після кожної операції, з метою їх вивчення та подальшого копіювання. За словами представника Головного управління розвідки України Андрія Юсова, попри ці зусилля, ані промислове шпигунство, ані подібні заходи не дозволили Росії досягти технологічного рівня українських розробок. Український ударний морський дрон Magura V5 був визнаний одним із найефективніших під час повномасштабного вторгнення Росії, що підкреслює технологічну перевагу України в цій галузі [7].

Україна забезпечує захист інтелектуальної власності й економічну безпеку через національну систему законодавчих норм. Відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності в Україні передбачена як адміністративним, так і кримінальним законодавством. Зокрема, стаття 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності, привласнення авторства або інше умисне порушення прав на такі об'єкти. Однак адміністративні санкції часто виявляються недостатньо ефективними для запобігання та припинення

правопорушень у цій сфері. У Кримінальному кодексі України (ККУ) передбачено більш суворі покарання за подібні діяння. Так, у статті 231 ККУ встановлює відповідальність за незаконне збирання даних з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а стаття 232 ККУ — за розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди її власника, що спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності [4]. Варто зазначити, що якщо інформація становить державну таємницю, особа несе відповідальність за статтею 328 ККУ, що передбачає покарання за розголошення державної таємниці [4]. Таким чином, законодавство України передбачає різні рівні відповідальності залежно від характеру та наслідків порушення прав інтелектуальної власності.

Ефективна боротьба з промисловим шпигунством в Україні вимагає більш тісної співпраці між державою, бізнесом і освітніми установами, з метою підвищення рівня кібербезпеки та підготовки фахівців у цій галузі. Важливо також адаптувати світовий досвід у створенні потужних механізмів запобігання шпигунству, що включає підвищення прозорості в урядовій та корпоративній сферах, посилення законодавчих норм і залучення міжнародних експертів до розробки комплексної стратегії захисту [8, с. 160].

Висновки. Промислове шпигунство представляє серйозну загрозу для інтелектуальної власності та економічної безпеки, зокрема в Україні. Вразливість українських компаній зумовлена низьким рівнем економічної безпеки, браком кваліфікованих фахівців у сфері інформаційної безпеки та недосконалим законодавством. Необхідність міжнародної співпраці та запозичення досвіду інших країн для протидії промисловому шпигунству стає критично важливою. Для ефективної боротьби з цим явищем Україні слід впроваджувати комплексний підхід, що включає законодавчі ініціативи, державно-приватне партнерство та активну співпрацю з міжнародними експертами. Це сприятиме не лише підвищенню рівня безпеки в країні, але й розвитку стійкої системи захисту інтелектуальної власності в умовах глобальної конкуренції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрощук Г.О. Економічне шпигунство: зростання масштабів і агресивності: (Частина І) *Наука, технології, інновації : науковий журнал.* Київ, 2018. № 3 (7). С. 39-49.
2. Арктика, промислове шпигунство, обхід санкцій. Які загрози вбачають у Росії розвідки північних країн. URL: https://texty.org.ua/articles/109565/arktyka-promyslove-shpyhunstvo-obhid-sankcij-yaki-zahrozy-vbachayut-v-rosiyi-rozvidky-pivnichnyh-krayin/ (дата звернення: 08.10.2024).

3. Березин І.П. Промислове шпигунство, конкурентна розвідка, бенчмаркинг й етика цивілізованого бізнесу. *Практичний Маркетинг*. 2015. № 101. С.11-14.
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_2_Osoblyva_chastyna (дата звернення: 05.11.2024).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Tex (дата звернення: 08.10.2024).
6. Маліцька Г.Г. Промислове шпигунство в контексті економічної злочинності. *Ефективна економіка.* 2019. № 5. С. 16 -22.
7. Порощук Н.В. Росія намагається відтворити українські морські дрони: мета. URL: https://glavcom.ua/country/incidents/rosija-namahajetsja-vidtvoriti-ukrajinski-morski-droni-meta-1009832.html (дата звернення: 08.10.2024).
8. Про Стратегію кібербезпеки України: Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Tex (дата звернення: 08.10.2024).
9. Якубівська Є.Ю. Вплив промислового шпигунства на сферу інтелектуальної власності. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*: Науковий журнал*. Київ: УДУФМТ, 2013. № 4 (69). С. 158-162.
10. Patrick Diotte: The Big Four and Cyber Espionage: How China, Russia, Iran and North Korea Spy Online, Toronto 2021. S. 3–13.

УДК 347.5

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ[114]

Ольга ВАРЕНИЧ,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інституту розвитку людини Університету «Україна»;

Олександр ЖИЛА,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті розглядаються аспекти психоемоційного вигорання, його основні характеристики та негативний вплив на здоров'я людини. Автор аналізує причини виникнення вигорання та чинники, що впливають на його розвиток. Крім того, обговорюються методи відновлення після вигорання та запобігання його появі в умовах сучасного соціального середовища. Стаття надає класифікацію вигорання, що дозволяє виявити стадії його розвитку та застосувати відповідні заходи для корекції цього явища.

Ключові слова: *психоемоційне вигорання, методи відновлення, класифікація вигорання, чинники вигорання.*

This article examines aspects of psycho-emotional burnout, its main characteristics, and the negative impact on human health. The author analyzes the causes of burnout and the factors influencing its development. In addition, the article discusses recovery methods after burnout and ways to prevent its occurrence in the modern social environment. The article provides a classification of burnout, which allows for identifying its stages and implementing appropriate measures for correction.

[114] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Keywords: *psycho-emotional burnout, recovery methods, burnout classification, burnout factors.*

Постановка проблеми. Проблема захисту прав споживачів залишається актуальною, враховуючи динамічний розвиток ринку товарів і послуг, а також зростання випадків порушення прав споживачів. Незважаючи на наявність правових норм у законодавстві України, захист прав споживачів часто є недостатнім через неефективність їх реалізації та прогалини у правовому регулюванні. Це призводить до ситуацій, коли споживачі залишаються без належного захисту та можливості відновити порушені права. Дослідження питань способів захисту прав споживачів є важливим для вдосконалення правового регулювання в Україні та забезпечення реальної можливості відновлення порушених прав споживачів у цивільному праві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед нових досліджень особливу увагу викликають роботи Ю. Плахтія та Р. Байцара, які присвячені нормативно-правовому забезпеченню захисту прав споживачів. Особливо варта уваги стаття О. Звєрєва, де зосереджено аналіз захисту прав споживачів. Загалом, аналіз наукової літератури показує підвищену увагу науковців до питань захисту прав споживачів.

Мета дослідження. Дослідити способи захисту прав споживачів у цивільному праві. Класифікувати способи захисту прав споживачів. Визначити альтернативні способи вирішення спорів по захисту прав споживачів.

Основні результати дослідження. При укладанні та виконанні договорів, спрямованих на задоволення різних побутових потреб осіб, виникає потреба в детальному регулюванні прав і обов'язків сторін, визначенні відповідальності за їхнє невиконання або неналежне виконання, а також у встановленні порядку захисту порушених прав. Перехід до ринкової економіки та реформування держави вимагають формування нових підходів до правового регулювання суспільних відносин, зокрема щодо забезпечення права споживачів на якісні та безпечні товари, роботи і послуги, а також на свободу їхнього вибору. Встановлення спеціальних соціальних гарантій для захисту прав споживачів сприяє також посиленню конкуренції серед підприємств та підвищенню їхньої відповідальності [2].

Проблема захисту прав споживачів має міжнародне значення і, безсумнівно, є актуальним об'єктом наукового дослідження. У світовій практиці сформувався перелік основних прав споживачів, до якого входять права на якісні та безпечні товари і послуги, на інформацію, компенсацію шкоди, судовий захист, об'єднання в громадські організації та інші.

Проект нового закону, що має на меті інтеграцію європейських норм у сфері захисту прав споживачів, розроблено для приведення національного законодавства України у відповідність до стандартів Європейського Союзу, а також для гармонізації системи захисту прав споживачів в Україні з принципами, підходами та практиками Європейського Союзу.

На сьогодні в Україні діє Закон України «Про захист прав споживачів» від 1991 року, який зазнав численних змін та доповнень. Проте цей закон містить значні прогалини, зокрема, не врегульовано питання захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі, відсутні ефективні механізми захисту від недобросовісної торговельної практики, а також існують проблеми із захистом прав споживачів у процесі гарантійного обслуговування продукції. Крім того, деякі норми чинного закону є малоефективними або надмірно обтяжливими для бізнесу.

Згідно з урядовим законопроектом, передбачено імплементацію ряду законодавчих актів Європейського Союзу, зокрема, визначено: принципи, на яких базується захист прав споживачів; права та обов'язки споживачів у сфері електронної торгівлі; суб'єкти системи захисту прав споживачів; питання врегулювання споживчих спорів; відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів [7].

Захист прав споживачів є пріоритетом для кожної цивілізованої держави, адже, незалежно від політичних і економічних обставин, люди продовжують купувати товари та користуватися різноманітними послугами.

Основу правового захисту прав споживачів становлять положення Розділу II Конституції України, де викладено права, свободи та обов'язки громадян. Зокрема, ч. 3 ст. 42 Конституції України, гарантує державний захист прав споживачів, контроль за якістю та безпечністю продукції, а також підтримку діяльності споживчих громадських організацій. Крім того, ст. 50 Конституції України, передбачає право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та право на компенсацію шкоди, завданої його порушенням; гарантується також доступ до інформації про стан довкілля, якість продуктів харчування та побутових товарів, а також право на поширення цієї інформації [1].

Серед науковців існує певна класифікація прав споживачів, яка розділяється на декілька категорій:

1. За джерелом закріплення прав:

- права, що закріплені в Цивільному кодексі України;
- права, які зафіксовані в Законі України «Про захист прав споживачів».

2. Права, що зобов'язують продавця до певних дій:

- право споживача на демонстрацію зразка товару;

- право на отримання повної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про товар.

3. Права, що гарантують якість товару:

- право на належну якість;
- право на обраний асортимент;
- право на відповідну тару чи упаковку;
- право на встановлену кількість;
- право на чітко визначену ціну.

4. Права, пов'язані з гарантійним обслуговуванням:

- право на гарантійне обслуговування;
- право на встановлений строк придатності;
- право на післягарантійне обслуговування;
- право на абонентське обслуговування;
- право на доступ до документів, що підтверджують право продавця на здійснення діяльності та підтверджують якість товару [8, с.45-51].

Зазначена класифікація, однак, має недоліки, оскільки зосереджується лише на товарах, не охоплюючи роботи та послуги, а також через надмірне деталізування окремих прав, яке не завжди є обґрунтованим. Наприклад, у випадку прав щодо товару класифікація заснована на умовах договору роздрібної купівлі-продажу, що переносить специфічні характеристики договору на самі права споживачів.

Деякі науковці також пропонують виділення спеціальних прав споживачів, які виникають через особливості правовідносин, зокрема Письменна О. П. виділяє такі права:

- права у випадку придбання товару неналежної якості;
- права при купівлі товару належної якості;
- права у разі порушення договору про виконання робіт (послуг);
- права у випадку придбання товару в кредит;
- права при укладанні договорів поза торговельними або офісними приміщеннями;
- права у разі укладання договору на відстані;
- права в сфері обслуговування.

Також, Дудла І. О. пропонує наступну класифікацію прав:

1. Права у відносинах з державними органами:

- право на державний захист;
- право на об'єднання у громадські організації;
- право на звернення до суду та уповноважених органів.

2. Права у відносинах з підприємствами торгівлі та сфери послуг:

- право на якість товарів (робіт, послуг);

- право на безпеку;
- право на інформацію;
- право на відшкодування шкоди від товарів (робіт, послуг) неналежної якості [9, с.12-17].

Захист прав споживачів є одним із фундаментальних елементів забезпечення соціальної стабільності та правової рівності в суспільстві. Традиційний судовий захист не завжди є ефективним у питаннях захисту прав споживачів, адже він може бути тривалим, дорогим і важким для розуміння пересічних громадян. Саме тому альтернативні способи вирішення спорів відіграють важливу роль у забезпеченні доступності правосуддя.

На сьогодні в Україні альтернативні способи вирішення спорів передбачені чинним законодавством, що створює базу для швидкого та менш витратного розв'язання конфліктів.

Медіація є одним із найбільш поширених альтернативних методів, завдяки якому конфліктуючі сторони можуть знайти спільне рішення за участю нейтрального посередника. Закон України «Про медіацію» прийнятий в 2021 році, визначає основи медіації та її застосування, включно зі спорами, що стосуються прав споживачів. Цей метод дозволяє сторонам уникнути судового розгляду, зекономити час та ресурси. Медіація сприяє тому, щоб кожна зі сторін зберегла взаємоповагу і прийняла рішення, що задовольняє обидві сторони [4, с.34].

Ще одним способом альтернативного вирішення спорів є арбітраж. Відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», арбітраж є одним з методів, завдяки якому спори вирішуються в позасудовому порядку. Важливо зазначити, що цей метод частіше застосовується в комерційних спорах, але є можливість його адаптації і до спорів у сфері споживчих відносин [5, с.198].

Одним із новітніх методів є онлайн-врегулювання спорів (ODR). Online dispute resolution (ODR) – це платформа, запроваджена Європейською комісією для альтернативного вирішення спорів. За допомогою ODR онлайн-продавці з ЄС можуть швидко та без витрат на суд вирішувати спори зі споживачами. При цьому, ODR не є обов'язковим механізмом для врегулювання спорів, тому продавець може проігнорувати скаргу покупця, надіслану через платформу, без жодних правових наслідків.

Платформа ODR дозволяє подавати скарги лише на товари та послуги, які були придбані онлайн. Наприклад, якщо покупець купив сукню безпосередньо в магазині, навіть якщо ця сукня також доступна в Інтернеті, скористатися ODR для скарги на продавця він не зможе. В деяких країнах ЄС, таких як Бельгія, Люксембург, Польща та Німеччина, можливість подати скаргу через ODR мають як покупці, так і продавці.

Процес вирішення спору за допомогою ODR є автоматизованим і не вимагає значних зусиль. Основні кроки включають:

- підготовку та відправку скарги продавцю (або покупцю);
- спробу врегулювати спір шляхом прямих переговорів;
- вибір посередника зі списку органів альтернативного вирішення спорів (ADR), які функціонують в ЄС;

Україна наразі активно інтегрує інформаційні технології у правову сферу. Приміром, Закон України «Про електронні довірчі послуги» та Закон України «Про захист прав споживачів», передбачають можливість розгляду справ дистанційно та надання послуг он-лайн, що є зручним для споживачів, які можуть отримати захист своїх прав без необхідності фізичної присутності. Таким чином, проблема захисту прав споживачів в Україні залишається актуальною через динамічний розвиток ринку та недостатню реалізацію існуючих правових норм. Дослідження показують, що існуючі прогалини в законодавстві потребують вдосконалення для забезпечення реального захисту прав споживачів [6, с.384].

Аналіз наукових публікацій свідчить про зростаючу увагу до нормативно-правового забезпечення, а мета дослідження полягає в класифікації способів захисту прав споживачів і визначенні альтернативних методів вирішення спорів.

Важливими аспектами є вдосконалення Закону України «Про захист прав споживачів», щоб відповідати сучасним викликам, зокрема в електронній торгівлі. Альтернативні способи вирішення спорів, такі як медіація та арбітраж, сприяють доступності правосуддя та ефективному захисту прав споживачів [3, с.379].

Отже, захист прав споживачів є фундаментальним аспектом правової системи, що потребує постійного вдосконалення, особливо з огляду на виклики, пов’язані з переходом до ринкової економіки та інтеграцією європейських норм. Удосконалення законодавства, зокрема у сфері електронної торгівлі, та забезпечення доступності альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація, арбітраж і онлайн-платформи, сприятимуть підвищенню ефективності правового захисту. Реформування підходів до захисту прав споживачів і реалізація відповідних соціальних гарантій створюють умови для посилення конкуренції серед підприємств, зростання відповідальності бізнесу і забезпечення споживачам доступу до якісних товарів та послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2006 р. Київ : Ін Юре, 2006. 144 с.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 28.06.1996 р. станом на 01.01.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 28.10.2024).

3. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII (в ред. від 01.12.2005). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 30, ст. 379.

4. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2022, № 4, ст. 34.

5. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 № 4002-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 25, ст. 198.

6. Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017, № 45, ст. 384.

7. Закон України «Про електронну комерцію» (щодо прав споживачів при дистанційному укладанні договорів) від 03.09.2015 № 675-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 45-46, ст. 417.

8. Дудла І. О. Класифікація прав споживачів у відносинах з державними органами та підприємствами. *Науковий вісник*. 2020. № 3. С. 45-51.

9. Письменна О. П. Класифікація прав споживачів у сфері захисту прав споживачів. *Правничий журнал*. 2019. № 2. С. 12-17.

УДК: 37.014.5:34.02:343.1

АКТУАЛЬНІСТЬ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАННЯ, ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ І ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Анастасія ДАНИЛЬЧЕНКО,
курсант 4-го курсу ФПФОДРНПУ, Дніпровський державний університет внутрішніх справ;

Євгеній ГІДЕНКО,
викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки, Дніпровський державний університет внутрішніх справ

У статті обговорюється актуальність вдосконалення навчання та професійної підготовки фахівців експертних установ і працівників поліції. Розглядаються сучасні підходи до підвищення кваліфікації в цих сферах, зокрема впровадження інноваційних методів навчання, спрямованих на підвищення ефективності роботи спеціалістів. Важливість постійного удосконалення кваліфікації в умовах змінюваного правового та соціального середовища визначається як необхідність для забезпечення високої якості виконання завдань експертами та поліцейськими. Стаття також акцентує увагу на значенні міждисциплінарних знань та навичок у підготовці фахівців у цих галузях.

Ключові слова: *навчання, професійна підготовка, підвищення кваліфікації, фахівці експертних установ, працівники поліції, інноваційні методи навчання, міждисциплінарні знання.*

The article discusses the relevance of improving education and professional training for experts in forensic institutions and police officers. Modern approaches to enhancing qualifications in these fields are reviewed, with a focus on the implementation of innovative training methods aimed at increasing the effectiveness of specialists. The importance of continuous qualification improvement in the changing legal and social environment is emphasized as a necessity for ensuring high-quality task execution by experts and police officers. The article also highlights the significance of interdisciplinary knowledge and skills in preparing professionals in these fields.

Keywords: *education, professional training, qualification improvement, forensic experts, police officers, innovative training methods, interdisciplinary knowledge.*

Постановка проблеми. Сьогодні воєнний стан є особливим правовим режимом діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій в Україні, інших державних органів у виняткових обставинах, пов'язаних тільки з обставинами зовнішнього характеру – необхідністю відбиття агресії проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій, присвячених цій тематиці, варто вказати: Ковалів М.В., Кириленко І.В., Жевтобрюх А.В., Вінокуров В.Н.

Метою дослідження (завданням) є дослідження повноважень працівників поліції під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України набув чинності Наказ Президента України від 24.02.2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» [3, с.1].

Служба поліцейських пов'язана з високим ступенем ризику, небезпекою для життя та здоров'я, усвідомленням високої відповідальності за результати виконання завдань та безпеки громадян.

На основі Наказу Президента України на території, на якій було введено воєнний стан, застосовуються наступні заходи:

1) посилення захисту громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, захисту військових, важливих державних та спеціальних об'єктів, предметів, які забезпечують життя населення, функціонування транспорту, комунікацій та комунікацій, енергетичних споруд, а також об'єкти, які становити збільшення небезпеки для життя та здоров'я людини та для здоров'я людей екологічного середовища;

2) введення спеціального способу роботи об'єктів, які забезпечують функціонування транспорту, комунікацій та комунікацій, енергетичних об'єктів, а також об'єктів, що становлять збільшення небезпеки для життя та здоров'я людини та навколишнього середовища;

3) евакуація економічних, соціальних та культурних об'єктів, а також тимчасове переселення мешканців у безпечні райони з обов'язковим забезпеченням стаціонарних або тимчасових житлових приміщень таким жителям;

4) введення та надання спеціального вступу на територію, на якій вводиться воєнний закон, та відхід від нього, а також обмеження свободи руху по ньому;

5) призупинення діяльності політичних партій, інших громадських асоціацій, релігійних асоціацій, що ведуть пропаганду та (або) агітацію, а також інші заходи, що підривають захист та безпеку України в умовах воєнного стану;

6) залучення громадян у спосіб, призначений Законом України до впровадження роботи для потреб захисту, усунувши наслідки використання зброї противника, відновлення пошкоджених (знищених) економік, систем підтримки життєвої підтримки та військових об'єктів, а також щодо участі у боротьбі з пожежами, епідеміями та епізоотиками;

7) відкликання майна, необхідного для потреб захисту майна від організацій та громадян, з подальшою виплатою вартості вилученого майна;

8) заборона або обмеження вибору місця проживання або місця проживання;

9) заборона або обмеження зустрічей, мітингів та демонстрацій, процесій та пікетів, а також інші масові події;

10) заборона страйків та інших методів призупинення або припинення діяльності організацій;

11) обмеження руху транспортних засобів та впровадження їх перевірки;

12) заборона місця розташування громадян на вулицях та в інших громадських місцях у певний час доби та надання виконавчих органів та військових органів управління, якщо це необхідно, для перевірки ідентифікаційних документів громадян, особистих Шукайте, перевірку їхніх речей, житла та транспортних засобів, затримання громадян та транспортних засобів.

13) заборона або обмеження виїзду громадян за межі території України.

Закон також передбачає, що під час воєнного стану сертифікація поліцейських не проводиться. Поліцейські за весь період служби в поліції отримують відстрочку від проекту. Також під час воєнного стану поліція гарантує, що не сплачують медичну підтримку в галузі охорони здоров'я будь – якої форми власності.

Серед додаткових повноважень поліції:

– за письмовим запитом отримує інформацію, необхідну для виконання завдань та повноважень поліції, зокрема щодо військовополонених, від державних органів, органів місцевого самоврядування та юридичних організацій, що належать до держав, та юридичних осіб, що належать державі;

– супроводження осіб, які затримали за підозрою у вчиненні кримінального злочину, взятого під варту, звинуваченого чи засудженого за позбавлення волі, а також захисту в залі суду;

– зберігайте у тимчасових ізоляторах, для комісії кримінальних чи адміністративних правопорушень, осіб, пов'язаних з ними, зміст профілактики використовувався під вартою, особами, суб'єктами адміністративного арешту, а також обвинуваченими та засудженими.

– оперативний дозвіл: ідентифікація, утилізація та знищення вибухонебезпечних предметів.

– технічна та криміналістична перевірка місця події, включаючи пожежі, та спеціальна вибухова робота на привід факту вибухів, отримання звітів про ідентифікацію підозрілих вибухонебезпечних предметів та загрозу вибуху.

Під час дії воєнного стану, у разі необхідності відбиття нападу або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення або чинить опір поліцейському, останній має право використати як заходи примусу, так і підручні засоби. Відтепер, поліція здійснює техніко – криміналістичне забезпечення огляду місця події та спеціальні вибухотехнічні роботи.

Також, в межах компетенції, поліція проводить розмінування оперативного характеру в частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень.

Отже, працівники поліції, які виконують обов'язки щодо охорони громадського порядку в умовах воєнного стану, мають знати організацію і тактику діяльності поліції у таких умовах, завдання, функції, форми і методи діяльності поліції, рішення місцевих органів влади з питань охорони громадського порядку, вогневу підготовку, чинне законодавство в умовах воєнного стану [4, с.70].

Висновки. Таким чином, навіть в період дії воєнного часу, у разі порушення поліцейським службової дисципліни, за наказом керівника поліції, може бути проведене службове розслідування щодо такої особи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Офіц. Текст. Київ: КМ, 2013. 96 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96 – %D0%B2%D1%80 (дата звернення: 07.09.2024).
2. Про Національну Поліцію: Закон України № 580 – VIII від 02.07.2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580 – 19 (дата звернення: 07.09.2024).
3. Наказ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022 (дата звернення: 07.09.2024).
4. Ковалів М.В. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. №837. С.65-70.

УДК 347.9

ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ[115]

Ольга ДРИГУЛА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини
Університету «Україна»;

Олександр ЖИЛА,
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини
Університету «Україна»

Стаття актуалізує питання розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану та висвітлює поняття, значення, порядок та строки розгляду цивільних справ.

Ключові слова: *цивільна справа, розгляд цивільних справ, значення розгляду цивільних справ, принципи цивільного судочинства, строки у цивільному судочинстві.*

The article highlights the issue of civil case consideration during martial law and elucidates the concept, significance, procedure, and timelines for civil case review.

Keywords: *civil case, civil case consideration, significance of civil case review, principles of civil proceedings, timelines in civil proceedings.*

Постановка проблеми. Питання про розгляд цивільних справ в умовах воєнного стану є актуальним на сьогоднішній час, оскільки в Україні діє воєнний стан. В умовах воєнного стану виникає необхідність адаптації правової системи до нових викликів, що ставить під загрозу ефективність розгляду цивільних справ. Захист прав та інтересів громадян необхідне в умовах воєнного стану, коли доступ

[115] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

до судів може бути обмеженим. Під час дії воєнного стану можуть виникати суперечності між нормами цивільного процесуального, цивільного права та спеціальними законами, що регулюють діяльність судів у цей період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості реалізації правосуддя в умовах воєнного стану в основному вивчалися лише в контексті історико-правової ретроспективи. До цих науковців відносять О. Гетьманцев, Г. Ковальчук, М. Курило, В. Сорокін.

Мета дослідження. Визначити поняття, значення та порядок розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану. Виявити основні проблеми, якими стикаються суди та учасники судового процесу під час розгляду цивільних справ. Знайти можливі варіанти виходу із проблемних ситуацій, які виникають при розгляді цивільних справ в умовах воєнного стану.

Основні результати дослідження. 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 було введено воєнний стан, що потім впродовж вже, майже трьох років війни продовжували [1]. В умовах воєнного стану необхідно щоб судові органи працювали вчасно, справедливо та неупереджено для того щоб захист законних прав та інтересів фізичних особі, юридичних осіб та держави в цілому був ефективним [2].

Серед основних та найголовніших завдань системи органів правосуддя в умовах воєнного стану є саме забезпечення особі права на судовий захист, що є гарантованим Конституцією України.

Згідно зі статтею 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється, а стаття 10 цього ж Закону передбачає, що повноваження судів не можуть бути припинені під час воєнного стану [3].

Цивільна справа – це будь-яка справа, що розглядається в судах загальної юрисдикції, в порядку встановленому цивільним процесуальним законодавством. Розгляд цивільних справ – процесуальний етап, у рамках якого судові органи вирішує спори, що виникають між фізичними або юридичними особами в сфері цивільних правовідносин [6].

Значення розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану є особливо важливим і багатогранним. Розгляд цивільних справ у кризовий період допомагає зберегти правопорядок в суспільстві, ставлячи правові рамки для вирішення конфліктів та запобігання ескалації суперечностей.

Цивільне судочинство здійснюється на певних принципах, які закріплені у Цивільному процесуальному кодексі України, серед них є наступні принципи: верховенство права, повага до честі та гідності, рівність усіх учасників судового

процесу перед законом і судом, гласність та відкритість судового процесу і його повне фіксування технічними засобами, змагальність сторін, диспозитивність, пропорційність, обов'язковість судового рішення, забезпечення права на апеляційний перегляд справи, забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення, розумність строків, неприпустимість зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене рішення.

Дотримання принципів цивільного судочинства в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим, оскільки це забезпечує захист прав і свобод громадян через дотримання верховенства права, навіть у кризових ситуаціях, що зміцнює довіру до судової системи. Воно також гарантує справедливий та неупереджений розгляд справ, який сприяє збереженню соціальної стабільності та забезпеченню справедливості у суспільстві. У періоди кризи дотримання цих принципів є запорукою відновлення правопорядку та зміцнення правової держави, що має велике значення для процесу післявоєнного відновлення.

Принципи цивільного судочинства забезпечують громадянам можливість доступу до правосуддя та право на оскарження рішень, що дозволяє людям захищати свої інтереси, особливо у важкі часи. Дотримання міжнародних стандартів судочинства позитивно впливає на репутацію держави на світовій арені, що важливо для підтримання її міжнародних зобов'язань. Окрім цього, принципи прозорості та підзвітності є ефективним засобом для запобігання зловживанням з боку державних органів або інших суб'єктів.

Також цивільне судочинство має певні строки, вони можуть встановлюватися законом і встановлюватися судом. Встановлені строки мають бути розумними, це означає, що встановлений строк має бути достатнім для вчинення процесуальних дій, з урахуванням обставин справи, розумний строк має відповідати завданням цивільного судочинства.

У цивільному судочинстві строки обчислюються днями, місяцями, роками або на основі певної події, яка має неминуче статися. Згідно зі статтею 123 Цивільного процесуального кодексу України, перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної дати або настання події, що є підставою для його початку.

Стаття 124 Цивільного процесуального кодексу України регламентує порядок обчислення та закінчення процесуальних строків [4]. Якщо строк обчислюється роками, то його завершення припадає на таку саму дату останнього року строку. Строки, обчислювані місяцями, закінчуються в той самий день останнього місяця, а коли цього числа немає, — в останній день місяця. Якщо строк припадає на вихідний або святковий день, останнім днем стає наступний робочий день. Строк, прив'язаний до конкретної події, що має неминуче настати,

закінчується наступного дня після такої події. В останній день строку процесуальні дії можуть здійснюватися до 24:00, але якщо вони мають бути виконані в суді, то строк завершується з закінченням робочого часу суду. Якщо документи були надіслані поштою або іншими засобами зв'язку до завершення строку, це вважається його дотриманням

У цивільному судочинстві існує можливість зупинення процесуальних строків, що регулюється статтею 125 Цивільного процесуального кодексу України. При зупиненні провадження у справі також припиняється перебіг процесуальних строків. Таке зупинення відбувається з моменту настання обставини, що слугувала підставою для судового рішення про призупинення. Поновлення провадження автоматично відновлює перебіг процесуальних строків, які продовжують обчислюватися з урахуванням часу, що минув до моменту зупинення.

В умовах воєнного стану виникає низка проблем під час розгляду цивільних справ, серед яких можна виділити недотримання процесуальних строків, порушення фундаментальних принципів цивільного судочинства та інші труднощі. Такі порушення не лише впливають на строки розгляду справ, але й створюють ризики для забезпечення прав осіб, що звертаються до суду за захистом своїх інтересів.

Вирішення питання щодо порушення строків розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану в Україні потребує врахування низки аспектів, які охоплюють як нормативно-правові зміни, так і процедурні можливості для учасників процесу. В умовах воєнного стану можливе запровадження спеціальних норм, які регулюють строки розгляду справ, зокрема подовження термінів для подання позовних заяв або здійснення процесуальних дій. Також суд може ухвалити рішення про відкладення розгляду справи через обставини, обумовлені воєнними діями, зокрема у разі неможливості участі сторін у судовому засіданні або відсутності свідків.

До прикладну можна навести судову справу Київського районного суду міста Одеси, ухвала суду від 07.02.2022, в даній справі ухвалюється рішення про відкладення розгляду справи по суті та продовження процесуального строку 07.02.2022 року Київський районний суд м. Одеси, розглянув в порядку письмового провадження питання щодо подальшого руху заяви зі сторони відповідача ТОВ «Інтернет Інвест» про роз'яснення рішення Київського районного суду м. Одеси у цивільній справі № 947/29402/19 [5].

У разі порушення строків розгляду справи учасники процесу можуть скористатися правом на оскарження дій суду, дотримуючись при цьому встановлених процесуальних процедур і строків для подачі скарг. Окрім того, можливе звернення до суду з вимогою про відшкодування збитків, спричинених затримкою у розгляді справи, за умови, що ця затримка не є наслідком дій або

бездіяльності позивача.

Учасники процесу мають забезпечувати активну комунікацію з судом, своєчасно повідомляючи про обставини, які можуть вплинути на строки розгляду справи, а також за можливості використовувати електронні засоби комунікації, що можуть сприяти уникненню затримок у доступі до правосуддя.

Для належного вирішення питання рекомендується звертатися до адвокатів з метою отримання професійних консультацій та юридичної допомоги. Ці аспекти можуть бути змінені або конкретизовані залежно від специфічних умов воєнного стану та рішень, прийнятих уповноваженими органами влади.

Вирішення питання порушення принципів розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану в Україні є завданням, що вимагає комплексного підходу та врахування як правових, так і практичних аспектів. Передусім важливо забезпечити дотримання принципів справедливого судочинства, таких як право на захист, рівність сторін та право на справедливий судовий розгляд, що закріплені Конституцією України та міжнародними договорами.

У період воєнного стану можливі зміни до процесуального законодавства, які можуть торкатися строків та порядку розгляду справ; тому учасникам процесу необхідно уважно стежити за такими змінами та відповідно адаптувати свої дії до нових умов. У зв’язку з обставинами, пов’язаними з війною, суд може ухвалювати рішення про відкладення розгляду справи, наприклад, через відсутність сторін або свідків, що може вплинути на строки та доступ до правосуддя. Для уникнення додаткових затримок учасникам рекомендовано активно комунікувати з судом, своєчасно інформуючи про обставини, які можуть завадити їхній участі в засіданнях, та подавати документи в електронному вигляді, якщо це можливо. Судові органи, своєю чергою, повинні забезпечити доступ до правосуддя, навіть за умов воєнного стану, що може включати використання Електронного суду для розгляду цивільних справ.

Якщо порушуються принципи розгляду справи, учасники процесу можуть скористатися правом на оскарження дій суду або його рішень у вищих інстанціях. Учасникам також доцільно звертатися за допомогою до правозахисних організацій або юристів, що спеціалізуються на питаннях захисту прав людини та можуть надати консультації та підтримку.

Важливим є документування усіх випадків порушення прав учасників процесу, що може бути використано в суді або для звернення до міжнародних організацій. Комплексний підхід до цих аспектів сприятиме належному вирішенню питань, пов’язаних із дотриманням принципів розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану, проте кожна ситуація потребує індивідуального підходу та аналізу.

Для забезпечення дотримання принципів розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану пропонується впровадити кілька заходів. Зокрема, важливим є забезпечення можливості оскарження рішень суду, що дасть учасникам процесу право звертатися до апеляційних і касаційних інстанцій для захисту своїх прав. Також доцільним є залучення правозахисних організацій, які можуть надати юридичну підтримку, консультації та допомогти в підготовці скарг. Не менш важливим є документування порушень, зокрема фіксація доказів, які можна використати для подальшого звернення до суду чи міжнародних установ.

Крім того, кожен випадок порушення потребує індивідуального аналізу, оскільки обставини справ можуть значно відрізнятися, тому важливо розробляти специфічні стратегії захисту в кожному окремому випадку. Також необхідно проводити освітні заходи, семінари і тренінги, що сприятимуть підвищенню рівня обізнаності учасників процесу щодо їхніх прав та можливостей захисту. Співпраця з міжнародними організаціями є ще одним важливим напрямком, оскільки це дозволяє отримати підтримку та рекомендації у випадках серйозних порушень, що, у свою чергу, сприятиме зміцненню механізмів правового захисту навіть у надскладних умовах воєнного стану.

Цей комплексний підхід має на меті забезпечити ефективний захист прав учасників цивільного процесу, сприяючи дотриманню принципів справедливого судочинства навіть у складних умовах воєнного стану.

Отже, з моменту введення воєнного стану в Україні судова система продовжує функціонувати та виконувати свої завдання та функції. Вона стикається з рядом труднощів, на які згодом знаходять вихід. Система правосуддя стикається з викликами, як-от порушення процесуальних строків і обмежений доступ до судів, що вимагає адаптації законодавства та застосування нових підходів, зокрема електронних засобів комунікації. Для належного функціонування судів потрібен комплексний підхід, який поєднує нормативні зміни та вдосконалення судової практики, забезпечуючи права громадян навіть у складних умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення:02.11.2024).

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. №1618-IV// Відомості Верховної Ради. 2004 №40-41, 42. Ст. 492. (дата звернення:02.11.2024).

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015р. №389-

VIII: станом на 27.07.2024р. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n199 (дата звернення: 02.11.2024).

4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. №1402- VIII: станом на 08.08.2024 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n17 (дата звернення:02.11.2024).

5. Ухвала суду Київський районний суд м. Одеси 07.02.2022 №947/29402/19. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102998935/(дата звернення:02.11.2024).

6. Дмитро Луспеник Цивільний процес в умовах воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_voen_stan.pdf (дата звернення: 02.11.2024).

УДК 341.9

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

Дар'я КАРПУК,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету;

Науковий керівник:
Світлана ПОЛЯРУШ,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету

У статті досліджується сучасний стан і проблеми правового регулювання медичного туризму в Україні. Аналізується правове забезпечення медичного туризму та підкреслюється необхідність прийняття закону, який буде регулювати належний правовий механізм розвитку медичного туризму та захисту прав громади.

Ключові слова: *правове регулювання медичного туризму, лікування за кордоном, охорона здоров'я, державна підтримка, законодавство України.*

The article examines the current state and challenges of legal regulation of medical tourism in Ukraine. It analyzes the legal framework for medical tourism and emphasizes the necessity of adopting a law to establish an adequate legal mechanism for the development of medical tourism and the protection of community rights.

Keywords: *legal regulation of medical tourism, treatment abroad, healthcare, state support, Ukrainian legislation.*

Постанова проблеми. Медичний туризм в Україні є перспективною сферою економіки, однак його розвиток ускладнюється відсутністю належного правового регулювання. На сьогодні в українському законодавстві відсутні чіткі правила та механізми організації медичних подорожей як за кордон, так і в країні. Крім того, невизначені правові основи підтримки суб'єктів медичного туризму. Важливим є створення законодавчої бази, яка б забезпечила ефективну організацію медичного туризму та захист прав людини, сприяючи розвитку цієї галузі.

Аналіз досліджень та публікацій. Медичний туризм став предметом дослідження таких вітчизняних і закордонних науковців: О. Покотило, С. Антонова, К. Діденко, Є. Рижкової, К. Ріхтера.

Метою цієї статті є вивчення правового регулювання медичного туризму в Україні, визначення основних проблем, які заважають його розвитку та шляхи покращення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про туризм» не містить визначення терміна «медичний туризм» та не розкриває його зміст. У статті 4 цього закону наведено класифікацію різних видів туризму, у тому числі туризму для людей похилого віку, для осіб з інвалідністю, лікувально-оздоровчого туризму. Не можна не погодитися із А. Подзіровим та В. Теремицьким, які вказують на те, що «розвиток медичного туризму нерозривно пов’язаний з якісним правовим забезпеченням» [5;10].

Медичний туризм є перспективною галуззю для економіки України. Завдяки високій якості медичних послуг, українські заклади охорони здоров’я здатні привабити іноземних пацієнтів. Вартість лікування в Україні значно нижча, ніж у багатьох країнах Західної Європи та Північної Америки, що робить її конкурентоспроможним напрямком.

Розвиток інфраструктури, що включає зростаючу кількість клінік і медичних центрів, також сприяє популяризації медичного туризму. Крім того, Україна пропонує широкий спектр послуг, таких як стоматологія, косметологія, хірургія, реабілітація та лікування безпліддя, що задовольняє різноманітні потреби пацієнтів.

Це створює різноманітні підходи до визначення поняття «медичний туризм» на теоретико-правовому рівні. Сам термін є досить широким, оскільки складається з таких елементів, як охорона здоров'я і туристичної діяльності. Медичний туризм можна розглядати як: 1) послугу, спрямовану на збереження здоров'я людини; 2) професійну діяльність, пов'язану з організацією туристичних продуктів у сфері медицини.

Основними причинами цього явища є:

1) зростання вартості медичних послуг у країнах із розвиненою економікою;

2) поява нового сегменту споживачів, які хочуть поєднати якісне лікування за доступними цінами з можливістю подорожей та нових вражень;

3) відсутність швидкого доступу до необхідної медичної допомоги в деяких країнах через довгі черги (зокрема в країнах ЄС і на Близькому Сході);

4) неможливість отримати якісну медичну допомогу у багатьох країнах через високу вартість сучасних технологій, діагностики та лікування [2].

З огляду на ці чинники, очевидно, що медичний туризм продовжуватиме активно розвиватися, поки в кожній країні не стане доступною якісна й недорога

медична допомога. Однак найближчим часом це навряд чи можливо, тому актуальним є дослідження розвитку медичного туризму, зокрема в Україні, особливостей його правового регулювання, проблем і перспектив розвитку даного сегменту економіки [6].

Медичний туризм охоплює різні категорії людей, які потребують медичної допомоги, включаючи дітей, осіб з інвалідністю, хронічного хворих та з рідкісними захворюваннями, вагітних жінок, категорію військовослужбовців та тих, хто перебуває в невідкладних станах. Для ефективного регулювання медичного туризму важливо не тільки застосувати це поняття на законодавчому рівні, але й закріпити основні принципи, які забезпечують належну організацію цієї сфери.

Одним із ключових принципів є принцип конфіденційності, який вимагає збереження та нерозголошення інформації про стан здоров’я населення, починаючи від звернення до провайдерів медичного туризму та отримання медичних послуг. Цей принцип обов'язковий для всіх суб'єктів медичного туризму, які проходять стандартизацію та акредитацію [1].

Ще один важливий принцип — безоплатність медичного туризму для громадян України, оскільки медична допомога не може бути надана в Україні. Бюджетні витрати, передбачені для лікування за кордоном, покривають витрати на діагностику, лікування та проїзд пацієнта [8].

Принцип взаємодії публічного та приватного інтересів. Держава забезпечує правову основу для того, щоб громадяни могли виїхати за кордон для лікування, коли це необхідно, а також продовження їхнього перебування там під час лікування.

Останній важливий принцип — державна підтримка суб'єктів медичного туризму. Для реалізації необхідні державні програми розвитку медичного туризму, встановлення податкових пільг та закріплення гарантій на законодавчому рівні.

Ці принципи слід врахувати під час розробки Закону України «Про медичний туризм», щоб забезпечити якісний та ефективний розвиток цієї сфери послуг. [5].

Кожна людина має невід’ємне право на охорону здоров’я. Екологічні умови погіршують здоров'я населення та іноді лікування певних захворювань на місці проживання пацієнта стає неможливим через недостатнє матеріально-технічне забезпечення медичних закладів. До того ж, деякі громадяни України не довіряють медицині і віддають перевагу лікуванню за кордоном. У таких випадках реалізація конституційного права на охорону здоров’я сприяє розвитку туристичної індустрії, яка забезпечує громадянам можливість виїзду за кордон для лікування та оздоровлення [4].

Конституція України гарантує кожному громадянину право на охорону здоров'я, іноземець та особа, яка немає громадянства України, які на законних підставах перебувають на території країни, мають право на охорону здоров'я. В Україні це закріплено в Конституції України, Законах України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», а також у Постанові Кабінету Міністрів від 19.03.2014 № 121, яка регулює порядок надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства [9; 6].

Відповідно до ст. 283 Цивільного кодексу України, охорона здоров'я забезпечується державними та іншими організаціями. Право кожного громадянина на охорону здоров'я описуються ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Окрім цього, у ст. 36 зазначено, що громадяни України можуть отримати лікування за кордон у разі необхідності надання певного виду медичної допомоги, яку неможливо отримати в українських закладах охорони здоров'я [1].

Державні органи зобов'язані сприяти організації візиту громадян за кордон та забезпечувати їх проїзд там під час лікування. Порядок направлення українських громадян на лікування за кордон регулюється Кабінетом Міністрів України.

З огляду на цю статтю, медичний туризм можна розділити на декілька видів. Перший – іноземці приїжджають в Україну для лікування (в'їзний медичний туризм). Другий – українці їдуть за кордон для отримання медичної допомоги (виїзний медичний туризм). Третій – люди переміщуються в середині країни з одного регіону в інший з лікувальною метою (внутрішній медичний туризм).

Медичний туризм в Україні знаходиться на початковій стадії розвитку, і на нього впливають різні фактори. Одним із головних викликів є соціально-політичні чинники, які уповільнюють його розвиток. До таких чинників належать міжнародні політичні та воєнні конфлікти, слабке фінансування державних програм підтримки медичного туризму, а також низький рівень соціального захисту і безпеки [8].

Крім того, на розвиток медичного туризму впливають і економічні проблеми. Також недостатнє фінансування програми лікування українських громадян за кордоном з державного бюджету, податкових платежів для постачальників послуг у сфері медичного туризму, окрім цього невідповідність медичного обладнання міжнародним стандартам.

На сучасному етапі в Україні, з використанням принципів доказової медицини, активно розвивається в'їзний медичний туризм. Серед медичних закладів, які надають високоякісні послуги іноземним пацієнтам, можна виділити

Київський міський центр серця, Центр дитячої кардіохірургії, а також кілька онкологічних клінік, таких як ЛІСОД (сучасна діагностика, профілактика та лікування раку), «Інновація» та «Кібер клініка Спіженко». Крім цього, активно працюють приватні багатопрофільні лікувально-профілактичні заклади та клініки клітинної терапії, включаючи кріобанки. За даними компанія «МедЕкспрес», в Україні функціонує близько 50-70 медичних центрів, орієнтованих на обслуговування іноземних клієнтів [2].

Структурне середовище медичного туризму включає різних постачальників медичних послуг, систем страхування, організаторів подорожей і проживання, а також постачальників реклами, медіа та фінансових продуктів. Особливо варто відзначити, що Україна є однією з держав, у якій якісно розвинена репродуктивна медицина, зокрема сурогатне материнство, яке дозволене та регулюється законодавством (ч. 7 ст. 281 ЦК України, хоча закону ще немає). Згідно з Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 року № 787, сурогатне материнство є єдиним з технологій, що дає можливість поєднання статистичних біологічних проблем батьків за наявністю із безпліддям.

Значним досягненням сучасності, в аспекті забезпечення права на охорону здоров'я людини, став розвиток трансплантології – науки про пересаджування органів, тканин та інших анатомічних матеріалів. За різними даними, у світі живе більш як мільйон людей, які скористалися таким методом лікування. Крім легальної трансплантології, потреба в органах спричиняє розвиток «чорної трансплантології». Як наслідок, існує нагальна потреба в детальному правовому регулюванні питання трансплантації. З урахуванням сучасного стану науки, напрацювань українських лікарів та міжнародного досвіду у 2018 році в Україні було прийнято Закон «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» Ст. 20 та ч. 3 ст. 21 про обмін органами на міжнародному рівні, який визначає умови і порядок застосування трансплантації як спеціального методу лікування, покликаний забезпечувати додержання в Україні прав людини та захист людської гідності під час застосування трансплантації та здійснення іншої, пов'язаної з нею діяльності [7].

За час незалежності України в системі охорони здоров'я відбулися значні зміни і це помітно впливає на ті правовідносини, що існують в цій сфері, щоразу проявляються прогалини та недоліки їх правового регулювання. Разом із тим у світі такий напрям, як трансплантологія, розвивається досить стрімко. Головним із напрямів державної політики у галузі охорони здоров'я є державне регулювання у сфері трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів. Потребуючих пересадки органів, тканин або клітин людей дуже багато і з кожним днем кількість

реципієнтів збільшується. У той же час у трансплантології катастрофічно не вистачає донорського матеріалу.

Найбільш популярні країни для медичного туризму серед пацієнтів Bookimed: Ізраїль, Німеччина, Туреччина, Південна Корея.

Ізраїль — один із найпопулярніших напрямів медичного туризму для пацієнтів з онкологічними, гематологічними, нейрохірургічними, неврологічними, гінекологічними захворюваннями та для діагностики. Щорічно країну відвідують понад 30 000 іноземних пацієнтів, з яких 48% — з країн СНД. Серед найкращих клінік — медичні центри ім. Сураски (Іхілов) і Шиба, які входять до світових рейтингів, зокрема списку Newsweek. В ізраїльських клініках активно розробляються та впроваджуються нові методи лікування, підтверджені як ефективні та безпечні.

Німеччина — популярний напрямок для медичного туризму, особливо в галузях онкології, кардіології, кардіохірургії, неврології та діагностики. Щороку німецькі клініки приймають понад 250 000 пацієнтів зі 180 країн, переважно з СНД та Близького Сходу. Пацієнти обирають Німеччину за високі стандарти якості, інноваційні методики лікування та кваліфікацію лікарів.

Туреччина є популярним напрямком медичного туризму, особливо в галузях онкології, онкогематології, нейрохірургії, стоматології, пересадки волосся, пластичної хірургії та лікування безпліддя. Щорічно понад 800 000 іноземних пацієнтів приїжджають сюди на лікування та естетичні процедури.

Завдяки державному фінансуванню, 34 клініки Туреччини мають міжнародну акредитацію JCI, а система охорони здоров'я постійно реформується.

Південна Корея — популярний напрямок медичного туризму, особливо в галузях онкології, нейрохірургії, пластичної хірургії та естетичної медицини. Країна займає 5-е місце у світі за ефективністю охорони здоров'я (Bloomberg), з високими показниками лікування пацієнтів.

Висновки. У сучасних умовах розвиток медичного туризму в Україні стикається з низькою проблем, включаючи невизначення міжнародних стандартів для оцінки якості та безпеки надання медичних послуг у цій сфері. На сьогоднішній день бракує як документальних, так і наукових досліджень щодо всіх аспектів медичного туризму, що ускладнює розробку відповідних законодавчих норм [3].

На основі проведеного дослідження поняття «медичний туризм» можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, незважаючи на велику кількість теоретико-правових підходів до визначення цього терміну, більшість науковців ототожнюють його з лікувально-оздоровчим туризмом. Однак медичний туризм має як спільні риси з лікувальним і оздоровчим туризмом, що дозволяють вважати

його окремим видом туризму. Вони відрізняються призначенням, об'єктами та суб'єктами, які надають послуги.

По-друге, правове регулювання медичного туризму в Україні потребує значного удосконалення. Сьогодні необхідно розробити та прийняти Закон України «Про медичний туризм», який би регулював організаційні, правові та фінансові аспекти розвитку цієї галузі [3].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Деревянко Б. В., Миронова Г. А., Книш С. В. Види та стимулювання медичного туризму в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2022. № 4 (99). С. 108–120.

2. Малімон В.С. Формування та розвиток регіональних ринків медичного туризму в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / В.С.Малімон. Луцьк, 2013. 20 с.

3. Медичний туризм: популярні напрямки. URL: https://ua.bookimed.com/article/medicinskij-turizm/ (дата звернення: 18.10.2024).

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення 18.10.2024).

5. Подзіров А., Теремецький В. Правове регулювання медичного туризму в Україні. Актуальні питання вдосконалення судовоекспертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 1 постійно діючої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 24 вер. 2021 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2021. С. 485-488. URL: https://ndekc-kirovograd. org.ua/wpcontent/uploads/2021/11/_24.09.21.pdfi page=485 (дата звернення: 18.10.2024).

6. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text (дата звернення: 18.10.2024).

7. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14#Text (дата звернення 18.10.2024).

8. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для лікування громадян України за кордоном: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2017 № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.10.2024).

9. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text (дата звернення 18.10.2024).

10. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 18.10.2024).

УДК 347.7(477)

СЛУЖБОВІ ТВОРИ В КОНТЕКСТІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Ірина МОТЬКО,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету

Науковий керівник:
Світлана ПОЛЯРУШ,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету

У статті досліджено правовий статус службових творів як об'єктів авторського права. Проаналізовано міжнародні підходи щодо вирішення питань авторського права на службові твори. Охарактеризовано українське законодавство, зокрема, колізії між Цивільним кодексом України та Законом України «Про авторське право та суміжні права», що впливають на права авторів та роботодавців.

Ключові слова: *авторське право, майнові права, немайнові права, службові завдання, службові обов'язки, службовий твір, авторська винагорода.*

The article examines the legal status of works made for hire as objects of copyright. It analyzes international approaches to resolving copyright issues related to works made for hire. Ukrainian legislation is characterized, particularly the conflicts between the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights," which affect the rights of authors and employers.

Keywords: copyright*, property rights, moral rights, official duties, works made for hire, author's remuneration.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження службових творів є незаперечною, оскільки вони тісно пов'язані зі створенням інтелектуальних продуктів, а інтелектуальна діяльність та її результати відіграють життєво важливу роль у формуванні соціально-економічного ландшафту суспільства та окремих держав. Розуміючи важливість службових творів, можна краще оцінити значення прав інтелектуальної власності та роль, яку працівники відіграють у стимулюванні

інновацій та прогресу. У зв'язку з глобалізацією, важливо забезпечити відповідність українського законодавства міжнародним стандартам і забезпечити справедливе регулювання правових відносин між авторами та роботодавцями. У нинішніх умовах обсяг творів, створених під час виконання службових обов'язків, продовжує стабільно зростати, що й зумовлює актуальність даної проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Службові твори ставали темою наукових розвідок багатьох дослідників, серед яких варто виділити таких як: В. А. Бабенко [1], С. В. Бондаренко [2], Е. П. Гаврилов, М. В. Селіванов, Е. П. Гаврилова [3], І. В. Мироненко, Р. М. Гейнц [4], В. С. Судаков [7], В. Л. Хоменко [8], С. І. Шимон [10] , О. А. Лупало та багато інших.

Метою статті є аналіз національного та міжнародного законодавства щодо управління правами власності на твори, створені працівниками під час виконання службових обов'язків та висвітлення основних проблем, пов'язаних з авторським правом на службові твори**.**

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Багато творів створюють автори в рамках виконання своїх службових обов'язків. Тому особлива увага приділяється створенню унікальної правової бази для таких службових творів як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» службовий твір – це твір, створений працівником у зв'язку з виконанням обов'язків за трудовим договором (контрактом). Твір не буде визнаний службовим, якщо він виходить за межі посадових обов'язків, функцій автора або якщо не поставлене завдання [5].

Поряд із зазначеним Законом, правові поняття «службовий твір» і «службовий винахід», які спочатку були запозичені із законодавства інших держав, викладено у статті 429 Цивільного кодексу України. Вони описуються як «об'єкти, створені у зв'язку з виконанням трудового договору» [1, с. 54].

У своїй науковій розвідці Л. А. Литвинова визначила ключові ознаки службового твору як об'єкта авторського права. Серед ознак:

1) твір має бути створений автором під час виконання ним своїх службових обов'язків;

2) твір повинен бути розроблений в рамках службового завдання або відповідно до трудового договору (контрактом) між автором і роботодавцем;

3) робота може бути створена як у робочий час, так і поза ним і в будь-якому місці, з використанням або без використання засобів й матеріалів роботодавця [4, с. 2,3].

Основні проблеми, пов'язані з авторським правом на службові твори, включають вирішення питань, пов'язаних із володінням правами, а також визначення відповідної компенсації для автора. Ці труднощі, як правило,

виникають при вирішенні питання про те, хто володіє авторським правом на твори, створені в рамках виконання обов'язків працівника, і про те, як автор повинен отримувати справедливу винагороду [3, с. 323].

Роботодавець може отримати права інтелектуальної власності лише на службові твори, які працівникові було доручено створити згідно з офіційним завданням або які були прямо зазначені в трудовому договорі. Хоча терміни «службові обов'язки» та «службове завдання» чітко не визначені в чинному законодавстві, вони відіграють вирішальну роль у визначенні творчих результатів як службових. Ці два поняття тісно пов'язані та залежать одне від одного, причому ключовим фактором є коло службових обов'язків, визначених у трудовому договорі.

Службове завдання може бути оформлено через наказ або окрему службову записку. До того ж, завдання може бути структуроване як договір про створення об'єкта авторського права, який повинен окреслювати наступне: предмет договору (об'єкт авторського права), терміни його завершення та винагорода за створення твору. Крім того, угода може містити такі додаткові положення: будь-який твір, виконаний під час роботи, навіть у неробочий час, вважається службовим; працівник забезпечує дотримання всіх прав третіх осіб під час створення твору. Рекомендується вказати, що передача авторського права на твір відбувається при створенні кожної частини або елемента твору.

У різних країнах існують власні підходи до вирішення питань авторського права на службові твори, сформовані їх унікальним історичним і культурним контекстом. У Сполучених Штатах Америки законодавство про авторське право зазвичай розглядає роботодавця або іншого замовника службового твору як автора та власника твору, якщо не укладено письмову угоду з фактичним творцем. Навпаки, у Німеччині та Франції діють закони, що надають роботодавцям майнові права на комп'ютерні програми, розроблені під час роботи чи виконання службових обов'язків, якщо з автором не досягнуто іншої угоди. Для інших офіційних творів застосовуються загальні правила авторського права. Швейцарія, з іншого боку, не має спеціальних положень щодо службових творів [2, с. 70].

Авторське право складається із особистих немайнових та майнових прав. У відповідності до ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», автору належать такі особисті немайнові права як:

1) вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору, якщо це практично можливо;

2) забороняти під час будь-якого використання твору згадування свого імені, якщо автор твору бажає залишитися анонімом;

3)обирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору;

4) вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора;

5) надати назву твору або залишити його без назви;

6) присвятити твір особі (особам), події або даті.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про авторське право і суміжні права», яка визначає майнові права автора (чи іншої особи, що має авторське право), суб'єкт авторського права має право використовувати твір будь-яким способом (або способами), а також виключне право дозволяти або забороняти використання твору іншими особами. Крім того, ст. 30 закріплює за автором право слідування [5].

Слід зауважити, що в українському законодавстві щодо охорони й захисту службових творів існує помітне протиріччя між Законом України «Про авторське право і суміжні права» та Цивільним кодексом України. Хоча обидва документи згодні щодо визнання особистих немайнових прав за автором, тобто за працівником, вони відрізняються щодо визнання майнових прав. Закон України «Про авторське право і суміжні права», а саме ст. 14 визначає роботодавця як власника майнових прав, тоді як Цивільний кодекс України визначає спільну власність на майнові права між роботодавцем і працівником.

Відповідно до згаданої статті 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» особисті немайнові права належать виключно автору і не можуть передаватися іншим особам або успадковуватися. Однак у другому реченні частини першої статті 429 Цивільного кодексу України йдеться про інший ракурс, який передбачає, що в окремих випадках особисті немайнові права інтелектуальної власності на твори, створені за трудовим договором, можуть належати роботодавцю. Це створює колізію: стаття 429 Цивільного кодексу України допускає передачу особистих немайнових прав автора іншим особам, а стаття 11 Закону про авторське право і суміжні права не дозволяє таку передачу. З цього випливає, що спеціальне правило про неможливість передачі особистих немайнових прав на службовий твір іншим особам діє стосовно службових творів, тоді як загальне правило стосується інших об'єктів інтелектуальної власності, на які поширюється дія статті 429 ЦК України.

Але, частина 3 статті 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» дозволяє роботодавцям, які мають майнові права на службовий твір, доручати іншій особі завершити чи доопрацювати незавершений службовий твір. Вказаний закон також надає роботодавцю право змінювати завершені службові

твори, додаючи такі елементи, як передмови, післямови чи ілюстрації, якщо інше не передбачено трудовим договором між роботодавцем і працівником-автором щодо майнових прав на службовий твір. Однак ці права – додавання ілюстрацій чи зміна твору – потребують згоди автора, оскільки належать до особистих немайнових прав автора, встановлених пунктом 4 частини першої статті 11 Закону. Отже, частина 3 статті 14, яка надає роботодавцю такі свободи, прямо суперечить частині 1 статті 11, оскільки ці зміни можуть суттєво вплинути на інтереси автора як первинного суб'єкта авторського права (першотворця). Незважаючи на будь-які зміни, автор зберігає за собою право на авторство, і його ім'я має з'являтися на будь-якому відтворенні твору. Вчені-правознавці Шимон С. І. та Лупал О. А. припускають, що вирішення цієї колізії вимагає двох кроків: по-перше, внесення змін до статті 11 Закону щодо того, що особистими немайновими правами в окремих випадках можуть бути наділені інші особи; і по-друге, внесення змін до частини 3 статті 14 для кращого захисту позиції автора як основного власника цих прав. Зокрема, вони пропонують включити законодавче положення, яке передбачає, що роботодавець може доручити іншій особі завершити, переглянути або вдосконалити службовий твір, лише якщо це прямо обумовлено в трудовому договорі між автором і роботодавцем [10, с. 158].

Огляд українського законодавства показує, що процес передачі виключних прав на службові твори роботодавцю відповідає англосаксонській правовій традиції. Проте українське законодавство все ще гарантує автору право на отримання винагороди, що дещо нівелює його неможливість використовувати свій твір. Це свідчить про те, що українське законодавство також відображає принципи континентальної правової системи. Тим не менш, англосаксонський правовий вплив відіграє значну роль у формуванні майнових прав на службові твори. Це є винятком у сфері правової системи охорони інтелектуальної власності в Україні, яка загалом ґрунтується й базується на континентальній правовій традиції [8, с. 363].

Коли йдеться про будь-яку роботу, автор має отримати справедливу винагороду за її здійснення. Згідно з п. 2, ч. 2 статті 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права», якщо майнові права на твір переходять до роботодавця, працівник, який є автором службового твору, має право на винагороду.

Розмір і порядок виплати цієї винагороди, як правило, визначаються трудовим договором і цивільно-правовими угодами. У трудовому договорі також можуть бути визначені умови укладення між роботодавцем і працівником цивільно-правових договорів щодо створення об'єктів авторського права і суміжних прав [7, с. 32].

Виплата заробітної плати працівнику відрізняється від винагороди за твори, створені в рамках трудового договору. Заробітна плата – це винагорода за роботу, виконану за певних умов, що виплачується, як правило, періодично, тоді як авторська винагорода – це будь-яка форма оплати творцям за використання їхніх творів, які захищені в межах, встановлених авторським правом. Якщо сторони не можуть дійти згоди щодо розміру авторської винагороди і справа розглядається у суді, судді, як правило, керуються положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 р. № 72 «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» [6].

Із зазначеної вище інформації, випливає той факт, що з точки зору змісту двох нормативно-правових актів – Цивільного Кодексу України та Закону України «Про авторське право і суміжні прав», що регулюють одні й ті ж правовідносини, існує колізія. Саме через це, виникає питання чим же керуватися: ЦК України чи спеціальним законом? Відповідь на це питання передбачено нормою частини другої ст. 4 Цивільного Кодексу України, відповідно до якої: «Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу (далі – закон). Якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Поданий законопроект розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до Цивільного кодексу України». Тобто це означає, що слід керуватися положеннями Цивільного кодексу України [9].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження.

У контексті авторського права службові твори мають специфічний правовий статус, що вимагає особливої уваги з боку законодавства. Службові твори створюються в рамках виконання працівником своїх трудових обов'язків, і на них розповсюджуються як норми авторського права, так і спеціальні положення національних та міжнародних актів. В Україні основою правового регулювання таких творів є Закон України «Про авторське право і суміжні права» та Цивільний кодекс України. Попри загальне визнання за автором особистих немайнових прав, майнові права на службові твори викликають складні правові питання, пов'язані з розподілом прав між автором і роботодавцем. Загалом, сучасне українське законодавство потребує подальшого вдосконалення для вирішення протиріч та створення більш чітких норм щодо майнових прав на службові твори, що сприятиме захисту інтересів як авторів, так і роботодавців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко В.А. Реалізація прав інтелектуальної власності на службові твори у ЗВО України. Методологія оцінки вартості майнових прав інтелектуальної власності та практичні аспекти її застосування: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Всеукраїнський семінар з проблем економіки інтелектуальної власності», м. Київ, 24 вересня 2020 р. Київ: Інтерсервіс, 2020. С. 52-28.
2. Бондаренко С.В. Авторське право та суміжні права. Київ: Ін-т інтел. власн. і права, 2008. 288 с.
3. Гаврилов Е.П., Кулініч О.О., Селіванов М.В., Гаврилова Е.П. Службові твори. *Співдружність наук: архітектура, економіка, право*: матеріали V Всеукраїнського студентського наукового симпозіуму, м. Івано-Франківськ, 17 листопада 2017 р. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2017. С. 323-326.
4. Мироненко І. В., Гейнц Р. М. Авторські права на службові твори, створені науково-педагогічними працівниками. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. С. 2.1-2.10.
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12. 2022 р. № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 12.10.2024)
6. Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав: Постанова Каб. Міністрів України № 72 від 18.01.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72-2003-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.10.2024)
7. Судаков В. С. Розв’язання колізій щодо виникнення виключних майнових прав на об’єкт авторського права, який створено на замовлення роботодавця (службовий твір). *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 5. С. 30–38.
8. Хоменко В.Л. Охорона службових творів в Україні, ЄС ТА США: спільне й відмінне. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 червня 2018 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 363- 365. URL: https://www.researchgate.net/publication/331210261_Ohorona_sluzbovih_tvoriv_v_Ukraini_ES_ta_SSA_-_spilne_i_vidminne (дата звернення: 12.10.2024)

9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 12.10.2024)
10. Шимон С. І., Лупало О. А. Правовий режим службового твору як об'єкта авторських прав: законодавчі новели. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. С. 156-159.

УДК342.7-053.2(091)

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ: ВІД МИНУЛОГО ДО СУЧАСНОГО[116]

Вадим БОНДАР,
здобувач фахової передвищої освіти
спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський фаховий коледж
Університету «Україна»

Науковий керівник:
Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Стаття присвячена для вивчення та дослідження прав дітей, розглянемо історію виникнення прав дитини, та їх взаємодія з іншими правами. Права дитини є невід'ємною частиною життя дитини і вони розвиваються до сьогодні.

***Ключові слова**: конвенція про права дитини, право, нормативно-правовий акт, еволюція прав та свобод, історія виникнення прав дитини.*

The article is dedicated to the study and research of children's rights, examining the history of the emergence of these rights and their interaction with other rights. Children's rights are an integral part of a child's life and continue to develop to this day.

***Keywords:** Convention on the Rights of the Child, law, regulatory act, evolution of rights and freedoms, history of children's rights.*

Постановка проблеми. Питання щодо розвитку прав дитини є актуальним до сьогодні, адже життєві ситуації є різні, і через це права можуть змінюватися і сьогодні. Тому, еволюція прав людини є важливим аспектом розвитку сучасного суспільства, що відображає поступовий рух від відсутності будь-яких соціальних прав дітей до визнання їх як окремої групи, що потребує особливого захисту та уваги.

[116] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

На ранніх етапах розвитку людства, дітей розглядали як робочу силу та майно батьків або держави, і їхні потреби та інтереси ігнорували. Проте в середині XX століття відбувся значний зсув, коли дитина стала визнаватися не просто суб'єктом піклування, а суб'єкт права, здатний на гідне життя, розвиток та захист від насильства і експлуатації.

Прийняття ключових міжнародних документів, зокрема Конвенція ООН про права дитини (1989 році) стало визначним моментом, що закріпило фундаментальні права та свободи для дітей у всьому світі.

Протягом наступних десятиліть у ряді країн було розроблено та впроваджено закони, що гарантують реалізацію прав дітей, а також посилено роботу організації, які займаються моніторингом і захистом цих прав. Однак на практиці ще залишилися чимало проблем зокрема, щодо доступу до якісної освіти, боротьби з насильством у сім'ї, дитячою працею, а також забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту чи біженців.

Не менш важливим є питання соціальної адаптації дітей із обмеженими можливостями, розвиток інклюзивної освіти та доступу до спеціалізованих медичних і психологічних послуг. Це вимагає постійну увагу держави, громадських організацій і міжнародних установ.

Стан дослідження проблеми. Питання щодо проблеми еволюції розвитку прав дитини є актуальним до сьогодні, і в минулому значна кількість науковців та дослідників проаналізували це питання в свої часи. До таких дослідники можна віднести: Жан-Жак Р., Локк Дж., Кант Ї., Рот К., Гебармас Ю., Фрейд З., Болбі Дж., Монтессорі М., Еріксон Е., Виговський Л., Піаже Ж., Роджерс К., Франциск С., Гарбо Г., Мюлер Е. та інші.

Метою дослідження є аналіз історичних, соціальних, правових та культурних змін, які вплинули на ставлення та розвиток прав дітей як окремої категорії в системі прав людини.

Виклад основного матеріалу. Права людини є невід'ємною складовою її життя, що в сучасному світі людина не зможе нормально жити та рости без прав. Говорячи про стародавні часи, в наших предків не було розуміння щодо прав людини, вони всі були рівними і нічого не було заборонене і обмежено. Ближче до Середньовіччя було створено низку правил, завдяки яким держава могла контролювати свій народ і дотримували справедливість і порядок на своїх землях. Зараз ці правила переросли в «право», що стало невід'ємною частиною людини, і ці права людина отримуєш з самого свого народження.

Отже, право – це правила поведінки що врегульовуються державою і мають найвищу юридичну силу. Але на думку Скакун О. Ф., «право — система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи,

рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу» [4].

Так, О.М. Сліпушко, «розглядає «право» як основний спосіб здійснення політичної влади, регулювання суспільних відносин за допомогою системи встановленних або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки (норм), які уособлюють волю, інтереси, потреби соціальних суб'єктів і є регулятором суспільних відносин» [5, с. 196].

Право є багатогранним і має власну систему, адже воно поділяється на багато інших гілок права, наприклад, конституційне, адміністративне, кримінальне, дисциплінарне та цивільне право. Ця всі гілки права маю лише одне походження, і означає що це є саме «право».

Також, В.І. Астахов та М.І. Панов формулюють «право» «як одну з нормативних систем, яка регулює відносини в суспільстві, дії й поведінку людей, функціональних об'єднань і державних органів» [1, с. 45].

Розглянувши тему нашого дослідження ми можемо впевнено сказати що права дитини = права людини. Початок свого зародження воно має ще в стародавні часи, але своє поширення та значення має лише з 20 ст. Отже, в стародавні часи прав дітей не було, тому вони не мали своїх прав та обовязків, лише були робочою силою та предметами батьків. Вони не мали своєї власної думки, тому що їх навіть не вислуховували, вони не мали права на освіту, адже її тоді не було, більшість дітей тих років були рабами.

Права дитини С. Гавраш формулює як те, «що їй гарантує держава, тобто допомога дорослих у розвитку та самореалізації» [2].

Але Е.В. Костіна вважає за необхідне дати власне визначення поняття «права дитини». Отже, «права дитини – це специфічні потреби та інтереси особливої соціально демографічної, найбільш незахищеної та уразливої групи населення із соціальною і психологічною незрілістю, особливим психологічним сприйняттям навколишнього середовища, які необхідні для їх існування, виховання та розвитку» [3].

Але все змінилося в 20 ст. коли Генеральна Асамблея ООН в 1946 році створила Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Дитячий фонд ООН – це спеціалізована організація створена ООН, яка працює на захист прав дітей та забезпечення їхнього добробуту по всьому світу. Саме цей фонд створив поняття, що дитина є іншою категорії прав людини, саме цей фонд став першим що говорив про це і досяг своєї мети. Причиною створення організації є Друга світова війна, після її закінчення, коли було створено ООН, вони вирішили захистити права дітей які постраждали від наслідків війни. Через 2 роки, фонд вирішив створити загальну декларацію прав людини, в якому розглянули питання щодо права дітей. А

сьогодні організація займається такими питаннями, як освіта, охорона здоров'я, захист від насильства, а також боротьба з бідністю.

Але, першим пактом ООН, що присвячений саме захисту та надання прав дітей в 20 листопада 1959 році Декларація прав дитини, яка була створена Генеральною асамблеєю. Ця декларація було сформована десятьма принципами, що визначають дії всіх, хто відповідає за здійснення всієї повноти прав дітей і яка мала на меті забезпечити їм щасливого дитинства. До цих принципів можна віднести:

1. Право на рівність.
2. Право на особисту гідність.
3. Право на освіту.
4. Право на захист від насильства.
5. Право на охорону здоров'я.
6. Право на ріні можливості.
7. право на сім'ю.
8. Право на відпочинок та дозвілля.
9. Право на захист від експлуатації.
10. Право на участь в культурному житті.

Декларація прав дитини стала важливим кроком у розвитку міжнародного права в сфері прав дітей, хоча вона не є юридично обов'язковим. У 1989 році була прийнята конвенція про права дитини, яка розширила ці принципи та зробила їх юридично обов'язковими для країн, що підписали договір.

В честь 20-річчя Декларації про права дитини, ООН вирішила, що 1 червня 1979 рік стане міжнародним святом, як день захисту дітей. Саме цей день став святом який ми до сьогодні святкуємо. в честь цього також, представники Польщі зробили пропозиції Генеральній Асамблеї ООН про створення Конвенції про права дітей. Адам Лопатка став першою людиною яка приймала участь у створені конвенції. Робота над конвенцією сягала 10 років і конвенція побачила світ 1989 році, рівно на 30-річчя Декларації про права дітей.

Під час створення Конвенції про права дітей, Генеральна Асамблея організовували наради, які брали члени ООН та організатори конвенції з метою привернути уваги до конвенції, та збільшити її популярність, що має глобальне значення для життя та розвитку дітей. Конвенція прийнята резолюцією 44/25 Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, була підписана 26 січня 1990 року. Ця Конвенція про права дітей набула чинності лише 2 вересня 1990 року що було ратифіковано 20-ма державами. На цей час Конвенція не була поширена по всіх державах але, в 1993 року під час Віденської конференції, було піднято питання щодо прийняття Конвенції про права дітей на всіх держави, тому 1995 року, конвенція стала обов'язковою для всіх держав.

У 1996 року Франція запропонувала Генеральній асамблеї ООН, про відзначення 20 листопада як міжнародний день прав дитини. 20 листопада 1989 року була прийнята Конвенція ООН про права дитини, яка є значно більш важливим документом, оскільки вона має юридичну силу. Цей документ визнає дітей як суб'єктів прав і визначає їхні права на освіту, здоров'я, захист від насильства, економічну та соціальну підтримку, а також на участь у культурному та громадському житті. Конвенція стала важливим кроком для забезпечення прав дітей на глобальному рівні, і на сьогодні її підписали 196 країн, що робить її одним з найбільш підписаних міжнародних договорів. День прав дитини святкується по всьому світу, щоб привернути увагу до прав дітей та підкреслити необхідність їхнього захисту та розвитку. В цей день проводяться різноманітні заходи, конференції, семінари, а також кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності про права дітей, їхні проблеми та потреби. Це також час для обговорення того, як можна покращити життя дітей у різних країнах і забезпечити їм краще майбутнє.

Так, І.І. Котляр розглядає права дитини у системі прав людини та вважає, «що права дитини самостійні, навіть первинні в структурі прав людини. Він називає такий підхід не науковим, а крайністю, в основі якої лежить абсолютизація факту більшої уваги держави до проблем прав дитини, ніж до прав людини, та відсутність наукової концепції» [6, с. 156].

Факультативні протоколи до Конвенції ООН про права дитини були прийняті для того, щоб розширити сферу захисту прав дітей, доповнюючи основний текст Конвенції. Вони стали важливими інструментами міжнародного права, надаючи додаткові механізми захисту для дітей в окремих сферах, де виникають нові виклики. Протоколи є обов'язковими для тих держав, які їх підписали та ратифікували, і мають юридичну силу. Розглянемо три основні факультативні протоколи, що доповнюють Конвенцію:

Перший факультативний протокол, прийнятий у 2000 році, стосується участі дітей у збройних конфліктах. Він має на меті захистити дітей від насильства, яке може бути спричинене їхнім залученням до військових дій. Протокол забороняє набір дітей віком до 18 років у збройні сили або у збройні формування, що беруть участь у конфліктах. Це рішення стало важливим кроком у боротьбі з експлуатацією дітей у війнах, оскільки діти не повинні бути використані як солдати або працювати в умовах, які завдають шкоди їхньому фізичному та психічному розвитку.

Другий факультативний протокол, прийнятий у 2011 році, присвячений торгівлі дітьми, сексуальній експлуатації та використанню дитячої порнографії. Протокол спрямований на боротьбу з торгівлею дітьми, а також із сексуальною експлуатацією дітей у будь-яких формах, у тому числі через порнографію. Він покликаний зміцнити законодавчі та правоохоронні механізми для захисту дітей

від насильства та сексуальних зловживань. Держави, що підписали протокол, зобов'язуються приймати закони, які криміналізують ці види злочинів, а також ефективно переслідувати та карати винних.

Третій факультативний протокол, прийнятий у 2014 році, стосується процедури подання індивідуальних скарг. Цей протокол надає дітям, які стали жертвами порушень своїх прав, можливість подати скаргу до Комітету ООН з прав дитини. Протокол дозволяє дітям або їхнім представникам звертатися до міжнародних органів за захистом своїх прав, коли на національному рівні не було отримано відповідного захисту або компенсації. Це важливий механізм, оскільки він дає можливість забезпечити справедливість для дітей у випадках, коли внутрішні механізми захисту прав дітей не діють.

Конвенція ООН про права дитини, складається з 54 статей і охоплює всі аспекти життя дітей. Одним із головних положень Конвенції є те, що всі діти мають рівні права, і ці права не залежать від їхнього походження, статі, раси, релігії чи інших характеристик. Це означає, що кожна дитина, незалежно від умов, у яких вона народилася чи виростає, має право на захист своїх прав.

Конвенція встановлює, що права дітей повинні забезпечуватися в усіх сферах їхнього життя. Це включає право на освіту, медичне обслуговування, захист від насильства, експлуатації, а також право на участь у культурному, соціальному та громадському житті. Одним із основних принципів є те, що в усіх рішеннях, які стосуються дитини, пріоритет надається її найкращим інтересам. Це означає, що держави та інші органи повинні враховувати, як їхні дії впливають на добробут дітей.

Також важливим положенням є право на участь дітей у прийнятті рішень, які їх стосуються. Конвенція вважає, що діти мають право висловлювати свою думку з усіх питань, що їх турбують, і що їхня думка повинна враховуватись, залежно від їхнього віку та зрілості.

Згідно з Конвенцією, кожна дитина має право на сімейний захист, а також на захист від усіх форм насильства, експлуатації та жорстокого поводження. Це включає заборону примусової праці, дитячої проституції та сексуальної експлуатації. Крім того, Конвенція вимагає, щоб держави забезпечували спеціальну допомогу дітям, які потрапили в надзвичайні ситуації, такі як війна або природні катастрофи.

Важливим аспектом є також право на здоров'я, медичне обслуговування та доступ до чистої води і належних умов життя. Держави повинні активно працювати над поліпшенням умов для здоров'я дітей і надавати їм належний рівень освіти.

Висновок. Еволюція прав дитини – це процес, який триває вже багато століть і включає в себе поступову зміну ставлення суспільства до дітей, їхніх прав та

благополуччя. З початку історії дітей часто розглядали не як повноправних осіб, а як власність батьків або суспільства.

Важливими етапами еволюції прав дитини стали прийняття документів, які закріплюють права дітей на міжнародному рівні. Одним з ключових моментів був прийом Декларації прав дитини в 1959 році, яка стала першим міжнародним актом, що визнавав права дітей. Далі, з урахуванням зростаючих викликів, які ставали перед дітьми у світі, в 1989 році була ухвалена Конвенція ООН про права дитини, яка стала основою для міжнародного захисту прав дітей і закріпила принципи, що мають керувати політикою і практикою у відношенні до дітей.

Сьогодні права дітей визнаються і закріплюються на рівні міжнародного права, а також національних законодавств, що дозволяє забезпечити дітям рівний доступ до освіти, здоров'я, захисту від насильства і експлуатації, а також створення умов для їхнього розвитку та участі в суспільному житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Астахова В. І., Панова М. І. Політологічний словник. Х.: «Прапор». 1997. 199 с.

2. Гавриш С. Права і свободи дитини. Х. : 2001. 123 с.

3. Костіна Е. В. Сутність основних детермінантів адміністративно-правового захисту прав дитини. *Митна справа. 2012*. № 1(79). Частина 2. Книга 1. С. 116– 121.

4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консул, 2021. 656 с.

5. Сліпушко О. М. Політичний і фінансово-економічний словник. К.: Вид-во «Криниця». 1999. 387 с.

6. Конвенція ООН про права дитини, видана за підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні Київ, 2006. 32 с. URL : http://www.zakon4.rada.gov.ua/ laws/syow/995 (дата звернення: 05.11.2024).

УДК 343.14.2

ПРОЦЕС ДОКАЗУВАННІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ[117]

Ілля БЕРЕЖНИЙ,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини;

Ірина ТКАЧЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Формування правової держави тісно пов'язане із забезпеченням верховенства права, повагою до закону та неухильним дотриманням правових норм у всіх сферах суспільного життя. У цьому контексті процес доказування у кримінальному провадженні має особливе практичне значення, оскільки саме від ефективності та прозорості цього процесу залежить справедливість ухвалення судових рішень і захист прав людини. Аналіз доказування вимагає розгляду різних аспектів: збирання доказів, їх перевірки та оцінки, що потребує зваженого підходу та врахування багатьох факторів.

***Ключові слова**: кримінальне провадження, доказування, докази, процес доказування, елементи доказування, слідчі дії, кримінальний процес.*

The formation of a rule-of-law state is closely linked to ensuring the rule of law, respect for the law, and strict adherence to legal norms in all spheres of public life. In this context, the process of evidence gathering in criminal proceedings holds particular practical significance, as the fairness of judicial decisions and the protection of human rights depend on the effectiveness and transparency of this process. Analyzing evidence gathering requires consideration of various

[117] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

aspects, including the collection, verification, and evaluation of evidence, which demands a balanced approach and the consideration of multiple factors.

***Keywords**: criminal proceedings, evidence gathering, evidence, evidence process, elements of evidence gathering, investigative actions, criminal process.*

Постановка проблеми. Процес доказування у кримінальному провадженні є однією з найважливіших складових кримінального процесу, оскільки саме від повноти, достовірності та об’єктивності зібраних доказів залежить справедливість ухвалених рішень у справах. З огляду на важливість цього етапу, існує потреба у глибокому аналізі структури процесу доказування, розумінні його елементів, а також визначенні критеріїв, яким мають відповідати докази, щоб бути прийнятними у суді. Актуальність проблеми підсилюється змінами в законодавстві, що вимагають оновленого підходу до визначення допустимості та належності доказів, а також до організації їх збору.

Мета дослідження полягає у визначенні структури та суті процесу доказування у кримінальному провадженні, розкритті змісту його основних елементів, таких як збирання, перевірка та оцінка доказів, а також вивченні чинників, що впливають на ефективність цього процесу. Зокрема, дослідження спрямоване на розробку рекомендацій для оптимізації доказового процесу з урахуванням сучасних викликів і необхідності забезпечення прав та інтересів усіх сторін кримінального провадження.

Проблеми процесу доказування у кримінальному провадженні завжди були в центрі уваги юриспруденції, проте їх складність ставить перед науковцями нові виклики. Теоретичні основи цього питання розроблені в працях таких правників, як Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В., Р. І. Благута, М.П. Климчук та О. О. Юхно. Вони підкреслюють важливість дотримання принципів законності, об'єктивності.

Виклад основного матеріалу. Процес доказування є одним із центральних елементів кримінального провадження, від якого залежить законність, обґрунтованість та справедливість вироку. В Україні процес доказування регулюється як нормами національного законодавства, зокрема Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК), так і міжнародними стандартами, які наша держава взяла на себе зобов'язання дотримуватися. Вивчення структури та суті процесу доказування має не лише теоретичне, але й практичне значення, адже від його дотримання залежить можливість об’єктивної оцінки доказів та ухвалення справедливих судових рішень.

Особливості предмету доказування у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Предмет доказування у провадженні щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності та предмет доказування у провадженні щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення,

а після цього захворіли на психічне захворювання. Локальний предмет доказування, його значення для прийняття проміжних процесуальних рішень [4, с. 21].

Процес доказування структурно складається з кількох взаємопов'язаних етапів.

Збирання доказів – це початковий етап, що включає передбачені законом процесуальні дії слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, які спрямовані на виявлення, витребування й отримання доказів [4, с. 25]. Збирання доказів, як головний етап процесу доказування передбачає формулювання матеріальної основи для подальшого розслідування. Цей процес включає пошук, виявлення, фіксацію та вилучення доказів, які згодом будуть підлягати аналізу. До методів збирання доказів відносяться: отримання (прийняття) документів та предметів (речей) від сторін кримінального провадження; призначення судово-медичного обстеження (п. 1 ч. 6 ст. 206 КПК). Слідчий суддя призначає судово-медичне обстеження за власною ініціативою, якщо у судовому засіданні особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання під вартою (ч. 6 ст. 206 КПК); призначення експертизи за клопотанням сторони захисту (ч. 3 ст. 243 КПК, ч. 6 ст. 244 КПК), проведення допиту свідка, потерпілого, підозрюваного у випадках, передбачених КПК України [3].

Перевірка доказів – це діяльність, спрямована на підтвердження (заперечення) інформації, що міститься в них. Перевірити доказ – означає зібрати дані, на основі яких можна зробити висновок про його належність, достовірність і допустимість. Докази можуть бути перевірені тільки за допомогою інших доказів [4, с. 28]. Метою перевірки є виключення з процесу недопустимих доказів, які могли бути отримані із порушеннями процесуальних вимог або не відповідають критеріям достовірності. На цьому етапі аналізується кожен доказ окремо, а також визначається, наскільки він узгоджується з іншими наявними доказами.

Оцінка доказів – це здійснювана в логічних формах розумова діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка полягає в тому, що вони, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ окремо та всю сукупність доказів, визначаючи їх належність, допустимість і достовірність; висувають необхідні слідчі (судові) версії, вирішують, або підтверджуються вони, встановлюють, чи є підстави для прийняття процесуальних рішень і проведення слідчих (розшукових) дій; роблять висновок про доведеність або недоведеність окремих обставин кримінального правопорушення загалом із наведенням аналізу доказів у відповідних процесуальних рішеннях. Така діяльність відбувається безперервно, протягом усього процесу доказування, зокрема під час збирання і перевірки доказів, і визначає формування висновків про доведеність (чи недоведеність) обставин, які становлять предмет доказування у справі [6].

Оцінка доказів є завершальним етапом доказування, на якому визначається їх значущість, належність та допустимість. Оцінка доказів вимагає всебічного підходу, врахування всіх обставин справи та здійснюється з урахуванням принципів презумпції невинуватості та індивідуального підходу до кожного випадку.

Суд має оцінювати докази неупереджено, забезпечуючи рівність сторін і дотримуючись принципів об'єктивності та справедливості. Це є гарантією винесення справедливого рішення, яке базується на повному обсязі перевірених і допустимих доказів.

Суттєве значення для розуміння процесу доказування має дотримання таких принципів:

1. Принцип законності полягає в тому, що у процесі доказування дії мають здійснюватися відповідно до закону, щоб запобігти будь-яким порушенням прав учасників процесу.
2. Принцип об'єктивності доказування має бути неупередженим, що забезпечується рівністю прав сторін у кримінальному процесі.
3. Презумпція невинуватості полягає в тому, що сторона обвинувачення зобов'язана довести вину особи, а всі сумніви щодо доведеності вини трактуються на користь обвинуваченого.

Одним із ключових викликів у доказуванні є дотримання стандартів об’єктивності та неупередженості, особливо в умовах високого навантаження на судову систему. Суттєвим аспектом є дотримання процесуальних норм та забезпечення прав учасників процесу.

В процесі доказування у кримінальному провадженні існує низка чинників, які можуть суттєво впливати на його ефективність. Так, у чинному законодавстві України містяться положення, що стосуються поняття доказів, їх допустимості та обов’язків учасників процесу щодо доказування. Ці норми забезпечують правову основу для ефективності процесу доказування у кримінальному провадженні. В процесі доказування у кримінальному провадженні існує низка чинників, які можуть суттєво впливати на його ефективність. Серед них можна виділити:

Згідно норм КПК – поняття доказів та їх допустимість розкрито поняття доказів і вимоги до їх допустимості:

1. Докази визначаються як фактичні дані, на основі яких суд, слідчий або прокурор встановлює наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження. Це можуть бути показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів, результати проведених слідчих дій.
2. Допустимість доказів означає, що вони мають бути зібрані, перевірені й закріплені у порядку, встановленому КПК. Наприклад, докази, отримані з

порушенням прав та свобод людини, визнаються недопустимими й не можуть використовуватись у судовому розгляді.

3. Таким чином, згідно даної норми яка спрямована на забезпечення справедливості та законності в процесі доказування, що безпосередньо впливає на ефективність кримінального провадження, оскільки запобігає використанню недостовірних або незаконно отриманих доказів [1, ст. 84].

Норми КПК визначають, які саме обставини мають бути доведені у кримінальному провадженні:

1. Доказування включає всі необхідні сценарії, які повинні бути доведені для вирішення справи по суті: дії злочину, винність чи невинуватість підозрюваного чи обвинуваченого, те, як він почувається винним, його мотиви та цілі , а також сценарії, які виключають або пом'якшують відповідальність.

2. Відповідальність за доказування обвинувачення покладається на сторону обвинувачення (слідчого і прокурора). Це означає, що сторона захисту несе відповідальність за доведення винуватості злочинця, а сторона обвинувачення не зобов'язана оскаржувати звинувачення, а натомість має обов'язок захищати обвинуваченого[1, ст.90] .

3. Статтею 91 КПК визначено, що наявність чіткого предмета доказування сприяє процесу доказування шляхом зосередження зусиль на тих обставинах, які мають безпосереднє значення для справи [1].

Висновок. Процедура збирання, перевірки та оцінки доказів має вирішальне значення для структури процесу доказування, тому що кожен із цих кроків є важливим для створення об'єктивного опису справи.

Дотримання принципів законності, об'єктивності та презумпції невинуватості відповідає за баланс прав сторін процесу. Особливу увагу слід приділяти конкретним деталям предмета доказування у випадках, коли суб'єкт бере участь у злочинній поведінці, будучи божевільним.

Це досягається за допомогою чіткого регулювання, оскільки це має вирішальне значення для прийняття точних судових рішень. Основними труднощами, пов'язаними з процесом доказування в Україні, залишаються дотримання об'єктивності та неупередженості, особливо з огляду на високе навантаження на суддів.

Для забезпечення ефективності процесу важливо дотримуватись встановлених у Кримінально-процесуальному кодексі правил щодо допуску учасників та їхніх обов'язків під час процесу. Як наслідок, належна організація та виконання процесу доказування є важливими для справедливого судового розгляду, що вимагає постійної еволюції у відповідь на сучасні досягнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: від 25.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата доступу: 26.10.2024).

2. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (47). С.75-81.

3. Горбань О. Особливості критеріїв допустимості доказів у кримінальному процесуальному законодавстві. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 1(29). URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1(29)-309-317 (дата звернення: 05.11.2024).

4. Гуртієва Л. М. Лукашкіна Т. В. Теорія доказів у кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Одеса: 2024. 192 с.

5. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1(13). С. 11-44.

6. Ковальчук С. О., Ковальчук С. А. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи. URL: http://hdl.handle.net/11300/9905 (дата звернення: 05.11.2024).

УДК 340.115

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, СТАДІЇ, ФУНКЦІЇ, ВИДИ[118]

Марина ДАРІЄНКО,
здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальності «Право»
Центральноукраїнський фаховий коледж
Університету «Україна»;

Ірина ТКАЧЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Стаття присвячена комплексному аналізу поняття юридичної відповідальності. Автор досліджує різноманітні підходи до визначення юридичної відповідальності, її ознаки, стадії, функції та види. Особлива увага приділяється актуалізації проблеми юридичної відповідальності в контексті інтеграції України в європейський правовий простір. На основі аналізу наукової літератури автор пропонує власне бачення юридичної відповідальності та визначає напрямки подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: *юридична відповідальність, правопорушення, державний примус, функції юридичної відповідальності, види юридичної відповідальності, правова система України, європейська інтеграція*

The article is dedicated to a comprehensive analysis of the concept of legal responsibility. The author explores various approaches to defining legal responsibility, its characteristics, stages, functions, and types. Special attention is given to the relevance of the issue of legal responsibility in the context of Ukraine's integration into the European legal space. Based on the analysis of scientific literature, the author presents their perspective on legal responsibility and outlines directions for further research in this field.

[118] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Keywords: *legal responsibility, offense, state coercion, functions of legal responsibility, types of legal responsibility, legal system of Ukraine, European integration.*

Постановка проблеми. Юридична відповідальність є фундаментальним інститутом права, однак досі залишається предметом наукових дискусій. Відсутність єдиного, всеосяжного підходу до визначення її сутності та функцій, а також різноманітність видів юридичної відповідальності ускладнюють теоретичне осмислення та практичне застосування цього інституту. Актуальність дослідження полягає в необхідності систематизації наукових поглядів, розробки комплексного підходу до вивчення юридичної відповідальності та усунення існуючих розбіжностей у науковій літературі. Одні правознавці вважають її як об'єктивне ставлення суспільства до поведінки іншої людини в соціумі, інші ж, у своєму випадку, вважають обов'язком, який не потрібно порушувати, згідно соціальних норм, що регламентовані у чинному законодавстві.

Поглиблення процесів інтеграції України в європейський правовий простір та зростання вимог до правової культури суспільства обумовлюють необхідність подальшого розвитку теорії юридичної відповідальності. Сучасні реалії вимагають більш глибокого розуміння цього інституту, його місця та ролі в системі права, а також удосконалення законодавства, яке регулює питання юридичної відповідальності.

Згідно, ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Тим самим, держава вказує на можливість застосування примусу, однією з форм якого є юридична відповідальність.

Хоч на разі на цю тему є наукові дослідження, але у статтях, підручниках, монографіях не повноцінно розкривають дану тему та проблему.

Теорія відрізняється термінологічною перенасиченістю і відсутністю чіткої точки зору в понятійному апараті, що буде рушійною силою для наступних досліджень.

Мета дослідження – розглянути поняття юридичної відповідальності, її поняття, ознаки, стадії, функції, види.

Ступінь дослідженості проблеми: У юридичній літературі не одноразово юридична відповідальність була предметом наукових досліджень. Поняття, ознаки, стадії, функції, види на теоретичному рівні розглядали у своїх працях такі науковці: І. Б. Аземша, Л. І. Калєніченко, М. М. Терещук, Н. В. Теремцова, С. М. Олейников, А. Бойчук.

Виклад основного матеріалу. У загальнотеоретичній юридичній літературі вирізняють найпоширеніші поняття «Юридична відповідальність». М. Терещук, зазначив: «юридична відповідальність – це застосування заходів державного примусу до правопорушника для відновлення правопорядку та покарання особи, що вчинила правопорушення» [9, с.18].

Науковець А.Ю. Бойчук пропонує таке визначення: «юридична відповідальність – це одне з фундаментальних правових явищ, без якого не можливо уявити собі існування права як нормативної системи, бо саме вона є гарантом ефективності та результативності її існування» [8, с.209].

Л. І. Калєніченко має інакшу думку щодо даного поняття: «це передбачені нормами права та здійснювані у процесуальній формі спеціально уповноваженими суб'єктами заходи негативного характеру, які застосовуються до суб'єкта правопорушення за умови наявності необхідних підстав» [5, с. 16].

У юридичній науці існують спеціальні ознаки юридичної відповідальності, сюди відносять:

1. Зв'язок з державним примусом.
2. Здійснення на підставі та/або в межах закону.
3. Здійснюється лише при наявності певних підстав – наявність правової норми або правових норм, що передбачає притягнення особи до юридичної відповідальності.

Підстави притягнення до юридичної відповідальності: наявність складу правопорушення – фактична підстава; наявність порушених норм права – нормативна підстава.

Підстави настання юридичної відповідальності:

– Факт учинення небезпечного діянні – фактична підстава.

– Наявність норм права, що забороняє таку поведінку та встановлює відповідні покарання (санкції) – нормативна підстава.

– Відсутність підстав звільнення від юридичної відповідальності – в законах можуть міститися вказівки про обставини, що виключають неправомірність діяння і, отже, відповідальність (наприклад, крайня необхідність, необхідна оборона або перебування у стані неосудності).

– Наявність правозастосовного акту, рішення компетентного органу, яким покладається юридична відповідальність, визначаються вид та міра державного впливу – процесуальна підстава.

4. Не можлива поза процесуальними нормами.
5. Реалізується лише спеціально призначеними особами, що мають повноваження.
6. Вираження обов'язків, котрі потрібно зазнати за для міри позбавлення благ особистого, майнового, організаційного характеру.

Таким чином, на основі вище визначених ознак, ми можемо виділити поетапність здійснення та набуття юридичної відповідальності. Тому, у процесі її реалізації виділяють такі стадії:

1. Стадія загального стану – виникнення підстав притягнення юридичної відповідальності.
2. Стадія притягнення до відповідальності – встановлення суб'єкта, обставин порушення.
3. Стадія встановлення – ухвалення рішень про міру і вид відповідальності: вирок суду, протокол, наказ, рішення суду, установа щодо розслідування.
4. Стадія настання – накладання стягнення або виконання покарання.

Отже, стадіями юридичної відповідальності називають етапи реалізації, прояв усіх загальних цілей права, процес запобігання повторного скоєння злочину у майбутньому.

Ряд дослідників, виділяють 4 види функцій юридичної відповідальності та підфункції:

1. Превентивна (попереджувальна) – вплив на поведінку суб'єктів суспільно-правових відносин, що полягає в запобіганні та витіснені проти соціальних норм поведінки або обмеженням волі правопорушника.
   1.1. Приватно-превентивний вплив.
   1.2. Загально-превентивний вплив.
2. Каральна (репресивна) – правовий вплив на особу з метою засудження навіть, якщо суб'єкта правопорушення було звільнено від покарання.
3. Відновлювальна – напрям впливу на свідомість та поведінку людей, який стоїть на меті відновити нормальний стан як зі сторони правового статуту, так і, зі сторони суспільних відносин.
4. Виховна – напрям впливу на індивідуальне та суспільне бачення, що полягає у формуванні повної правосвідомості, надання якісного змісту правових норм у суспільстві, витіснені ігнорування закону і цінності права, зневажливого ставлення до принципів права. Тобто, виховна функція має на меті усунити правовий нігілізм народу.

Якщо, ми оцінюємо правовий нігілізм в Україні, то він не походить з часів радянського періоду: він має глибоке походження ще з далеких часів Російської Імперії.

Тому, виховна функція наполягає впливати також на багатовікову правову незабезпеченість суспільства, нерівності перед законом, правового цинізму уряду та інших вищих органів влади, нехтування національної самобутності населення країни.

Юридична наука має різноманітну структуру, в ній розрізняють залежно від галузевої належності види юридичної відповідальності:

1. Кримінальна відповідальність – застосовується при вчиненні злочину.

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом.

2. Адміністративна відповідальність – застосовується у разі адміністративного проступку (факт дії або бездіяльності; заподіяння шкоди чи збитків; протиправність дій, що підтверджується нормами законодавства).

3. Цивільно-правова відповідальність – настає за невиконання договору, заподіяння майнової шкоди, має виключно майновий або компенсаційний характер.

4. Дисциплінарна відповідальність – настає за порушення трудової, службової, навчальної дисципліни і носить, як правило, особистий характер (зауваження, догана, сувора догана, переведення на нижчу посаду, відрахування з навчального закладу тощо).

5. Матеріальна відповідальність – полягає у відшкодуванні збитків.

6. Конституційно-правова відповідальність – виражається у можливості настання несприятливих наслідків для суб’єктів, що порушили норми конституційного законодавства. Наприклад: розпуск парламенту, імпічмент президента, відставка уряду тощо.

7. Процесуальна відповідальність – порушення встановлених законом правил кримінальних, цивільних та інших юридичних справ.

8. Сімейна – відповідальність за сімейні проступки, що є наслідком, наприклад: позбавлення батьківських прав, відповідальність за прострочення сплачення аліментів або додаткових витрат на дитину, приховування дитини від усиновлення, розголосу усиновлення дитини тощо.

9. Фінансова відповідальність – порушення правил поводження з грошовими ресурсами, наприклад: порушення бюджетного законодавства, відповідальність органів Казначейства України за невиконання вимог щодо бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів, стягнення несплачених податків, арешт банківського рахунку.

10. Ювенальна – відповідальність неповнолітньої особи у віці від 14 до 18 років. Проступок не карається але працює на основі виховної функції, що спрямований на ресоціалізацію правопорушника.

11. Міжнародно-правова – передбачає обов'язок суб'єкта міжнародного права ліквідувати або відшкодувати збиток, який був заподіяний ним іншому

суб'єкту міжнародного права в результаті порушення міжнародно-правового зобов'язання.

Висновок. Отже, на основі проведеного дослідження, нам вдалося систематизувати існуючі в науковій літературі підходи до визначення юридичної відповідальності, описати її стадії. Встановлено, що юридична відповідальність є складною багатоаспектною категорією, яка має як загальні, так і специфічні риси для кожного виду. Отримані результати можуть бути використані для подальшого розвитку теорії юридичної відповідальності, а також для вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 30.10.2024).
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 25 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.10.2024).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 9) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 25 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 30.10.2024).
4. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції. *Часопис Київського університету права. Серія «Теорія держави та права. Філософія права»* 2010. С. 54-57.
5. Калєніченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття та ознаки. *Серія: «Право».* 2020. Вип. №1. С. 12-17.
6. Теремцова Н. В. Особливості стадій юридичної відповідальності як динамічної категорії в теорії права. *«Верховенство права».* 2016. Вип. №2. С. 15-19.
7. Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія. Загальна теорія права. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С 829–833.
8. Бойчук. А. Ю. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень. *Публічне право*. 2018. Вип: №1. С. 209-222.
9. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Журнал: «Теорія та практика».* 2015. С. 18-21.

УДК: 2344

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ НА РОЗВИТОК ПРАВОСВІДОМОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ

Анастасія ЗУБЕНКО,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»;

Олександр КОЛОМОЄЦЬ,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності,
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету №2,
Донецький державний університет внутрішніх справ;

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
ORCID ID: 0000-0003-4947-3581

В статті досліджується важливе питання впливу правової освіти на розвиток правосвідомості серед молоді. Це важлива тема, оскільки правова освіта є ключовим елементом розвитку правосвідомість, що в свою чергу є головним підґрунтям формування активних та доброчесних громадян, які розуміють свої права й обов'язки, та усвідомлюють відповідальності за свої вчинки. Буде розглядатися проблематика недостатнього ознайомлення молоді з правовою культурою, поганою інтеграцією права в інші соціальні сфери життя, та наслідки незнання власних прав та обов'язків.

Ключові слова: *правосвідомість, правосвідомість серед молоді, правова освіта, правова культура.*

Постановка проблеми. Правова освіта є важливим елементом виховання відповідальної людини та громадянина, який знає свої права та обов'язки, виконує

активну роль у соціальному житті держави, та будує світле демократичне майбутнє. Вивчення та освоєння правової освіти сприяє зниженню рівня правопорушень, зміцненню правової культури та її розвитку. Проте на сьогоднішній момент, значна кількість молодих людей не володіє достатньої обізнаності з правового виховання, адже не завжди отримують належної освіти.

Одним із ключових аспектів проблеми є відсутність використання правової освіти у повсякденному житті, що є суттєвою причиною відсутності навичок ефективного захисту власних інтересів та інформованості у важливих юридичних положеннях. Молодь досить часто не знає, як застосовувати набуті знання на практиці, що призводить до порушень закону або маніпуляцій з боку інших.

На цьому з'являються проблеми наслідків, а саме злочинність серед неповнолітніх та зловживання правовою необізнаністю молоді серед дорослих. Молодіжна злочинність широко розповсюджена і має різний ступінь тяжкості, включаючи: крадіжки, хуліганство, пограбування, зґвалтування, порушення правил дорожнього руху та вбивства. Це серйозна проблема, яка ускладнює інтеграцію молодих людей в суспільство та обмежує їхні можливості в освіті, працевлаштуванні та соціальній інтеграції. В той же час злочини вчиняються не тільки з боку молодого покоління, а й дорослих які експлуатують їхнє незнання законів у вигляді маніпуляцій, залякувань та обману. Тому важливо розглянути можливі зміни у сучасній правові освіті, за для покращення такої ситуації.

Отже підсумовуючи викладене, ключовою проблематикою цієї статі ми визначили: відсутність використання правової освіти в повсякденному житті; недостатність правової обізнаності серед молоді; можливі наслідки та вирішення проблем у вигляді поліпшення освітнього процесу з правових дисциплін.

Мета дослідження - дослідити вплив правової освіти на розвиток правосвідомості серед молоді.

Ступінь дослідженості проблеми. Питання правової освіти, її впливу на розвиток правосвідомості серед молоді, та правової культури відображено в ряді наукових праць таких науковців як : Варава І. В., Ципан А. С., Вахнюк Н. М., Русін В. В., Лук'яненко О. В., Нестеренко О. М., Омельчук І. А. та інші.

Виклад основного матеріалу.

Правова освіта є основним механізмом засвоєння нормативних понять і категорій, та відіграє фундаментальну роль у формуванні правосвідомості молоді. Правова освіта не лише забезпечує засвоєння правових структур, але й сприяє розвитку критичного та аналітичного мислення, що дозволяє молодим людям інтелектуально осмислювати правові явища та приймати раціональні рішення. Завдяки правовій освіті молодь усвідомлює норми та ціннісні принципи, що сприяє формуванню правосвідомості та прагнення активно брати участь у соціально-правових процесах.

Отже вплив правої освіти на розвиток правосвідомості серед молоді – це процес засвоєння правових положень, принципів та обов'язків, з метою формування відповідальних, доброчесних громадян, які усвідомлюють свої права та зобов'язання.

Як зазначили Варава І. П. та Ципан А. С. спираючись на думки більшості науковців, правосвідомість - це форма суспільної свідомості, яка відображає ставлення суб'єктів суспільства до чинних правових норм і правових явищ, служить саморегулятором поведінки людей і надає їй цілеспрямований характер [1, с. 7], а Т. Васільєва вказує, що правосвідомість - це особлива форма відображення й оцінки правової дійсності, що характеризується знаннями, уявленнями, установками на певні моделі поведінки у свідомості індивідів та є рушійною силою дій у правовому полі [4, с. 24], саме на це визначення ми будемо опиратися у ході дослідження теми.

Правосвідомість впливає на організацію правової культури, що в свою чергу дає поштовх на створення демократичної держави, застерігаючи від вчинення правопорушень та злочинності серед її громадян. У змісті правосвідомості науковці виділяють такі два нормативні поняття як: правова психіка та правова ідеологія [1, 2].

- правова психіка – повсякденне застосування набутих знань, використання їх у соціумі. Правова психіка включає в себе:

а) правові почуття та емоційне забарвлення яке передається через рухи , тон голосу та особливу мовленнєву манеру, властиву лише цій людині;

б) правові уявлення та знання, що охоплюють вміння критично оцінити свої вчинки;

в) правові звички та традиції, що врегульовують погляди на правові положення.

- правова ідеологія – розуміння правових положень та принципів, осмислення їх сутності. Як зазначила Т. Тарахонич, аналізується як результат відображення правової діяльності через сукупність правових ідей, поглядів та переконань [3, с. 2].

Також багато вчених проводить класифікацію форм правосвідомості через відношення суб'єктів до права [1, 2]:

- індивідуальна правосвідомість – індивідуальні думки, переконання та власні погляди на правові норми, що формують особисте сприйняття справедливості та моральності;

- групова правосвідомість – ставлення до права соціальних груп та колективів;

- суспільна правосвідомість – відображення інтересів та поглядів всього суспільства на рахунок правових принципів та положень.

Деякі вчені вирізнять ще класифікацію за глибиною відображення правової дійсності [1, 2]: професійна, тобто спеціалізована освіта, яка використовується юристами та непрофесійна або побудова, що вживається та використовується у повсякденному житті.

Для подальшого аналізу впливу правової освіти на розвиток правосвідомості серед молоді хочемо зазначити декілька визначень ключових елементів теми: правова освіта та правосвідомість молоді.

Правова освіта - процес засвоєння та вивчення права, правових принципів та положень у ході чого формується та виховується юридично ознайомлена особа.

Правова освіта за визначенням Олійника О. О, яким ми будемо користуватися й на далі – це сукупність ідей, уявлень, знань та оцінок щодо права, законодавства та держави, які дозволяють визначити ставлення молоді, як суб'єктів права, до правових та соціальних відносин, правової дійсності та цінностей суспільства. [4 с. 24].

Правосвідомість серед молоді – це духовне утворення, яке складається з сукупності правових поглядів, уявлень та переконань, почуттів, емоцій, відповідно до яких молодь оцінює вимоги права, правові явища, визначає до них своє ставлення і готовність здійснити певні правові дії в суспільних чи особистих інтересів. (Визначення Івлєва А. К.)[4, с. 39]

Важливим етапом у формуванні правосвідомості молоді є саме враження та погляди на важливі юридичні норми та положення, які закладаються під час освоєння та вивчення правових понять, принципів та законів. Природно, що виховання правосвідомості починається з засвоєння моральних цінностей, норм у сім'ї, школі, в духовному спілкуванні [6 с. 54]. Тому одним з найперших чинників впливу на правове мислення серед молоді є правова освіта, яка на сьогоднішній день в Україні не має широкої популярності у вивченні серед шкіл, ліцеїв та гімназій, де насамперед йде формування особистості та громадянина. Здебільшого вивчення права та юридичних дисциплін відбувається на фахових кафедрах в здобутті вищої освіти тобто бакалавра, або молодшого бакалавра (коледж, технікум). Також варто зазначити, що більшість підлітків та в цілому більшість людей здобувають юридичні знання з власного досвіду, досвіду друзів та близьких, у вигляді отримання попередження, або штрафу за скоєння правопорушення, або злочину за законами, про зміст яких вони були недостатньо проінформовані, або взагалі не знали про їх існування. Це є досить суттєвою проблемою, адже питання злочинності серед молодого покоління та дорослих є актуальним завжди, особливо з поміж молоді, що в свою чергу потім мають серйозні наслідки на своє майбутнє життя.

З аналізу ситуації на сьогоднішній день Білобжицька Т. Ю. зазначає, що рівень злочинності серед підлітків є досить високим, кількість тяжких та особливо

тяжких злочинів зросла [7]. І важливим впливом на це стали такі причини як: вплив ЗМІ, вплив друзів та оточуючих, виховання родини та тема яку ми сьогодні аналізуємо: низький рівень правової освіти. Денисов С. Ф. з дослідження злочинності громадян запевняє, що злочинність молоді складає 58% від усіх злочинів та правопорушень [10]. Це є теж дуже суттєвим показником, адже все формується саме з молоді, мислення таких людей вже схильне до скоєння злочинів на чому теж наголошує Денисов С. Ф., такі люди здебільшого потім мають ще декілька судимостей та в майбутньому стикаються з проблемами соціальної думки та певними обмеженням в подальшому житті, наприклад вибір професії тощо. Також з цими проблемами стикаються і близькі родичі цього правопорушника або злочинця, що впливає також на їхнє подальше життя.

Вивчення та освоєння правової освіти не тільки заохочує не вчиняти злочини, а й застерігає та іноді допомагає в певних життєвих обставинах особливо молодим людям. Маніпуляції, залякування та підкупи для власних інтересів з боку дорослих вже довгий час залишається актуальним та з кожним роком набувають нових обертів. Молоді важливо вміти оперувати знаннями, як захистити власні інтереси, відстояти свою думку та мати певну інформацію про те, що робити якщо вони опинилися в епіцентрі злочину, або стали його жертвою. Саме це ще раз наголошую на важливості правової освіти та її вивчення, а також інтеграції права у різні сфери життєдіяльності людини.

Інтеграція права у соціум та в цілому життя людини, популяризація юридичних і правових знань, законів, обов'язків допомагає розуміти вагомість та важливість законів, наслідків їх не дотримання або порушення. Молодь зможе краще користуватися власними знаннями, використовувати їх у захисті власних інтересів та прав, вони матимуть уявлення про можливі покарання за не виконання чинного законодавства, а головне зможуть зрозуміти зміст та причину існування цих правил. Інтеграцією права можуть стати: інформаційні дошки, поєднання медіа матеріалу та онлайн-контенту з вивченням прав, обов'язків людини та законів, що є теж правовою освітою молоді та громадян в цілому.

Заєць А. С. наголосив, що закладати основи та розвивати правове мислення є одним із завдань, яке має реалізовуватися на всіх етапах правової освіти [9, с. 15], а Горбова Н. та Нестеренко О. запевняють, що побудова правової держави безпосередньо пов'язана з підвищенням правової свідомості громадян, а її високий рівень є ефективним засобом соціальної гарантії верховенства права в суспільстві, регулювання суспільних відносин та побудови демократичної держави [8, с. 35]. І ми не можемо з цим не погодитись, правова свідомість відіграє ключову роль у таких етапах і має дуже важливе значення.

Висновки. Таким чином з цього викладеного матеріалу ми можемо запевнити, що правова освіта однозначно позитивно впливає на правосвідомість

молоді. Її покращення зможе дати поштовх до зниження рівня злочинності, розвитку правової культури та демократичності держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варава І. В., Ципан А. С. Роль правосвідомості як фактору розвитку правової культури. *Вісник Національно-авіаційного університету*. Серія «Молодий вчений». 2022. Вип. 1. С. 6-8.
2. Правосвідомість: поняття, структура, види. URL:https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4403-pravosvdomst-ponyattya-struktura-vidi.html(дата звернення: 30.10.24).
3. Тарахонич Н. Правова ідеологія як внутрішня детермінантна правового впливу. *Вісник інституту держави і права імені В. М. Корецького.* Серія «Національний юридичний журнал теорії і практики». 2016. Вип. 5. С. 19-21.
4. Олійник О. О. Зміни у правосвідомості сучасної української молоді. *Вісник Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Університет «Україна».* Серія «Юридичний науковий електронний журнал». 2019. Вип. 4. С. 23-26.
5. Омельчук І. А. Поняття та основні фактори формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини. *Вісник Хмельницького університету управління та права.* Серія «Університетські наукові записи». 2011. Вип. 4(40). С. 38-44.
6. Нестеренко О. М. Актуальні проблеми та цілі правового виховання молоді. *Вісник Таврійського державного агротехнологічного університету.* Серія «Право». 2015. Вип. 35. С. 52-55.
7. Білобжицька Т. Ю. Стан та тенденції злочинності неповнолітніх. Вісник Державного торгівельно-економічного університету. Серія «Права». 2022. Вип. 11. С. 1-4.
8. Горбова Н., Нестеренко О. Правосвідомість як системо утворюючий чинник формування свідомої молоді. *Вісник ТДПУ ім. Д. Моторного.* Серія « Освіта як чинник формування креативних компетентностей в умовах цифрового суспільства». 2019. Вип. 1. С. 35-37.
9. Заєць А. С. Правова освіта як структурний компонент освіти в Україні. *Вісник Національного університету «Одеська юридична академія»*. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 13-16.
10. Денисов С. Ф. Рецидивна злочинність молоді: інтегративна перспектива аналізу. *Вісник інституту ім. В. Сташиса Класичного приватного університету, м. Запоріжжя.* Серія «Юридичні науки». 2010. Вип. 1. С. 272-277.

УДК: 340.12

ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК ТЕРМІНУ ПОНЯТТЯ «ПРАВО»[119]

Анна ШЕНКЕВИЧ,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»;

Марина ТРЕГУБЕНКО,
Старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті досліджується генеза та розвиток терміну "право", його еволюція в контексті юридичних і філософських традицій. Розглянуто зміни в тлумаченні цього поняття від античності до сучасних правових систем, а також взаємозв'язок між правом, мораллю та державою. Особлива увага приділяється аналізу термінологічних змін і їх впливу на юридичну практику.

Ключові слова: *право, термін, генеза, юридична традиція, мораль, еволюція, філософія права.*

The article explores the genesis and development of the term "law," its evolution within legal and philosophical traditions. It examines the changes in the interpretation of this concept from antiquity to modern legal systems, as well as the relationship between law, morality, and the state. Special attention is given to analyzing the terminological changes and their impact on legal practice.

Keywords*: law, term, genesis, legal tradition, morality, evolution, philosophy of law.*

Постановка проблеми. Походження терміну «право» є поширеним і складним, оскільки воно виникло з появою перших поселень на які поширювалися права та обов'язки кожного поселенця. В сучасному світі «право» відіграє важливу

[119] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

роль у розвитку держави, адже воно захищає права людини та їх свободи, тому воно є важливим в сучасному світі.

«Право» як наука бере свій початок з перших поселень, першими правами були правилами, потім це переросло в більш важливіше та обов'язкове і стало правом, яке мало юридичну силу та були обов'язковими для виконання.

Зараз, право має найвищі цінність в державі, має юридичну силу, та закріплена в законах, що регулюють права людей, державний лад, та суспільно-правові відносини. З розвитком цивілізацій право стало більш структурованим. У Стародавньому Єгипті, Месопотамії, Індії та Греції з'явилися перші писані закони, що регулювали різні аспекти життя. Римське право стало основою для багатьох сучасних правових систем, запровадивши принципи, які досі використовуються. У середні віки право стало ще більше формалізованим, зокрема через вплив релігійних установ. Відродження та епоха Просвітництва сприяли розвитку ідей прав людини та громадянських свобод, що заклали основи сучасного правового мислення.

Сьогодні право продовжує еволюціонувати, адаптуючись до нових соціальних, економічних і технологічних викликів. У глобалізованому світі важливою є інтеграція міжнародних правових норм, що впливають на національні системи. Право залишається динамічною і багатогранною сферою, що постійно розвивається разом із суспільством.

Мета дослідження дослідити історію розвитку права з давніх часів по сьогодні, також дослідити питання щодо розвитку права в наукових роботах авторів та дослідників.

Стан дослідження проблеми. Питання щодо розвитку «права» та її роль в суспільстві вивчали такі відомі дослідники: Г. Гуго, К. Маркс, Н. Олександр, Г. Фуллер, Р. Дворкін, Д. Ролз, Ф. Пул, Н. Еліас, М. Левін, Е. Гарднер, Б. Андерсон, М. Бейкер.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання щодо виникнення права. Можна сказати що право і держава виникло в одний той самий час, тобто з виникненням держави виникло і право. Для нас зараз право це є головним законом в країні, що регулює суспільно-правової відносини між фізичною та юридичною особу, між фізичними особами та, фізичної особи та держави. А в давні часи «право» розглядалося як правила та звичаї, також в цей список можна внести традиції. Зараз право кардинально не схоже з правилами та звичаєми, але мають тісний зв'язок.

«Право – обумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості, та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу» [4].

На думку Р. Б. Тополевського, «В основі правового регулювання відносин в первісному суспільстві лежить звичаєве право — система правил поведінки, що спочатку виникають як звичай»[3, с. 131].

Коли було створено першу державу, в той самий час було створено і право, також в цей час було розвинуто питання щодо охорони права та хто їх буде реалізовувати. Були створені спеціальні органи, які брали на себе вирішення суспільно-правових відносин між фізичними особами та юридичними, також ці органи займалися покарання злочинців, які порушили права та обов'язки, накладали на них санкції за правопорушення. З часом ці органи переросли в судову систему.

З часом світ змінювався, було розвинуто друкарство. В цей час всі закони, права, обовязки, звичаї та навіть традиції перейшли в письмову форму і були застосовані в розгляду справ та правопорушень.

«Серед перших писаних законів слід назвати закони Солона (640 чи 635—бл. 559 до н. е.) в Афінах, закони XII таблиць у Римі, договори київських князів Олега (907 і 911 рр.) та Ігоря (945 р.) з греками, «Руську Правду» (норми якої датуються до XI — початку XIII ст.) тощо» [3].

Розглядаючи розвиток права, слід зазначити, що першими законами стали закони царя Соломона. Це біблійна історія, що ілюструє мудрість царя Соломона, описана в Книзі царів. Першим законом який створив Соломон має в собі цікаву історію, про двох жінок.

Як писали в стародавніх літописах, до царя Соломона прийшли дві жінки, які стверджували, що є матір'ю одного немоля. Однак одна жінок казала, що інша задушила немовля в ночі, а потім замінила його на її дитину, і через це кожні з жінок полягали на своєму праві над дитиною. Проте, щоб вирішити спір між жінками, царь Соломон запропонував розрубати немовля навпіл і віддати по половині кожній дитині, однак одна з жінок відмовилася від цьої пропозиції і сказала віддати дитину іншій жінкі . Однак інша жінка зраділа цьому, тим самим демонструвати свою безсердечність. Соломон це та, хто готова поступитися заради життя дитини. Після цього Закон Соломона став символом мудрого правосуддя і здатності бачити правду в складних ситуаціях.

Наступним законом що стало заміною Законів Соломона, стало Закони 12 таблиць. Ці закони стали першими писаними кодексами в римському праві, які були створені в 450 році до н. е. в Римі. Цей кодекс був розроблений для забезпечення правової рівності та захист прав громадян.

«Закони XII таблиць (451 – 450 р. до н.е.) – кодифікація звичаєвого права Риму. Вважається, що прийняття цих законів стало результатом перемоги плебеїв, оскільки вони стали загальновідомими і не давали можливості жерцям зловживати правом»[1, с. 52].

Ці закони записувалися на 12 бронзових таблиць і виставлялися для публічного розгляду. Закони 12 таблиць регулювали такі права: права судочинства, сімейне паво, право власності, кримінальне право, договірне право.

Договори київський князів Олега та Ігоря – це важливі історичні документи, які регулюють відносини Київської Русі з Візантією та іншими сусідами. Олег, князь Київський, здійснив похід на Константинополь і уклав мирний договір після успішної кампанії, було укладе договір щодо забезпечення безпеки руських купців, які відвідували Візантію, встановили торговельних преференцій для русів у Візантії. А після загибелі Олега, на його місце перейшов Ігорь, він здійснив похід на Візантію, але, зважаючи на потребу миру, уклав новий договір, в який входило: обговорення питань про сплату данини та розширення торгових звязків, умови безпеки для купців.

Після цих подій було створено «Руську правду», що стало одним із найдавнішим памяткою права на території Київської Русі. Вважається першим систематизованих кодексом норм, що регулювали суспільні відносини. Руська правда формувалася протягоми X-XIII століть, ймовірно, під впливом традиції слов'янських племен, а також норм права Візантії та інших сусідніх народів.

Зміст Руської правди було поділено на 3 складові: коротка, продовжена, судна грамота. Цей закон регулює: кримінальне право, сімейне право, торгове право.

В правовій науці науковці та дослідники розробили декілька теорії про виникнення права в суспільстві. Проаналізуємо декілька з них:

Теологічна теорія, це означає що права є божественною волею Бога, які повинні боротися зі злом. До цьої теорії входить, позитивне право, що є продовженням божественної волі, яка не може бути оскаржена. Ця теорія була сформована в працях апологетів християнства в епоху середньовічча.

Природна теорія заснована на тому, що вважали, що право – це закони природи, і природи самої людини. Прихильники цієї теорії – Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Д. Локк, а також С. Оріховський-Роксолан, Ф. В. Тарановський.

Марксистська теорія права: вважається що право виникло через економічні відносини суспільства. «Право є зведеною у закон волею панівного класу, зміст якої визначається матеріальними умовами життя цього класу; виникнення права пов`язане із формуванням класів і боротьбою між ними (панівний клас пристосовує звичаї до своїх потреб, а в разі необхідності цілеспрямовано створює закони)» [3, с.118]

Психологічна теорія, це створення права завдяки людської психіки та розуму, вірування та бажання. «Зародилася в Європі наприкінці 30-х рр. 19 ст., коли почала формуватися психологія як самостійна галузь знань, набули

поширення експериментальні методи дослідження і з'явилися школи з різним трактуванням психіки» [2, с.109].

Теорія примирення, виникнення права через мирних людських відносин.

Американські історики економіки, прихильники теорії неолітичної революції Д. Норт і Р.Томас дотримуються іншої точки зору. Вони пов'язують появу права з виникненням відносин власності. Щоб перейти від полювання до землеробства, необхідні корінні зміни відносин власності. Землеробство – принципово осілий вид діяльності: протягом багатьох років або постійно землероби експлуатують одну і ту ж ділянку землі, урожай з якої залежить не тільки від погоди, а й від дій людей. Родюча земля стає рідкісним ресурсом, що вимагає захисту. Виникає необхідність захищати оброблювані землі від спроб їх захоплення чужинцями і розв'язувати поземельні конфлікти між одноплемінниками. Ці моменти є визначальними у виникненні права, а потім і держави.

В юридичній науці право розглядає два значення. Право в об'єктивному значенні – це сукупність загально обов'язкові норми права установлені державою з метою урегулювання відносин, які гарантують примусовою силою держави. Право в суб'єктивному значенні – це вид і міра можливостей поведінки громадян що встановлюється державою.

Висновки. Право виникло дуже давно, і першим його поняттям було те, що право – це правила поведінки. З часом правила перетворилися в закони, які треба було обов'язково дотримуватися, бо можна понести покарання. Стародавній Рим створив першу таблицю законів, які мали найвищу юридичну силу. Навіть зараз філософи та дослідники, розглядають нові теорії виникнення права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарасимів Т.З., Барабаш О. О. Історія держави і права : навч. посіб. Львів. СПОЛОМ, 2021. 438 с.
2. Гладкий С. О. Теорія держави і права: навч. Метод. посіб. Полтава : 2016. 371 с.
3. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ Ун-т «Україна». 2014. 560 с.
4. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Львів. ЛДУВС, 2020. 268 с.

УДК. 343.385

ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ[120]

Вероніка ПАНАСЮК,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;
Ірина ТКАЧЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті висвітлено питання призначення і проведення судової експертизи, а саме визначення сутності та правової природи судової експертизи в кримінальному провадженні, організаційно-правових засад проведення судової експертизи та значення судової експертизи у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *судова експертиза, експерт, кримінальне правопорушення, досудове розслідування, суд, слідчий суддя, висновок експерта, спеціальні знання.*

The article highlights the issue of the appointment and conduct of forensic examinations, specifically defining the essence and legal nature of forensic examination in criminal proceedings, the organizational and legal foundations for conducting forensic examinations, and the significance of forensic examination in criminal proceedings.

Keywords: *forensic examination, expert, criminal offense, pre-trial investigation, court, investigative judge, expert opinion, specialized knowledge.*

Постановка проблеми. У зв'язку із набуттям злочинною діяльністю нових та особливо небезпечних форм, сучасні судові процедури стають дедалі складнішими і вимагають спеціальних знань та навиків фахівців у різних галузях для встановлення факту порушення закону. Основною формою застосування

[120] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

спеціальних знань у кримінальному провадженні є судова експертиза, після проведення якої встановлюється істина у кримінальній справі. Іноді експертний висновок слугує єдиною підставою для засудження винного або виправдання невинного.

Розгляд теоретичних й практичних питань проведення судово-експертних досліджень у кримінальному провадженні, використання спеціальних знань під час кримінального провадження, специфіки залучення спеціалістів у кримінальне провадження знайшло відображення у наукових працях науковців з кримінального процесу і криміналістики і теорії судової експертизи: Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Бєлкін, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, В. К. Лисеченко, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. В. Тіщенко, Н. М. Ткаченко, М. Г. Щербаковський, С. М. Потапов та інші.

Метою дослідження є аналіз правової основи та практичних аспектів призначення і проведення судової експертизи в кримінальному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. На стадії досудового розслідування або під час розгляду справи у суді може виникнути така ситуація при якій існує потреба у залученні особи, яка володіє знаннями у певній галузі та може надати кваліфікаційний висновок з проблемних питань. Судді, прокурори, слідчі та інші учасники процесу можуть не володіти глибокими знаннями і потребувати допомоги експертів.

Що ж являє собою поняття «судова експертиза»? Відповідно до ст.1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об’єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, що перебувають в провадженні органів досудового розслідування чи суду [1].

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя (ч.1 ст.242 КПК України) [2].

Відповідно до ст.7 Закону України «Про судову експертизу» державними спеціальними установами є:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства Юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні, судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров’я України;
- експертні служби Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України [1].

Судово-експертна діяльність, пов'язана з криміналістичними, судово-медичними та судово-психічною експертизою проводиться тільки державними спеціалізованими установами.

Відповідно до ст.10 Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом. [1]

Згідно процесуально законодавства експерти виконують первинні, додаткові, повторні та комплексні експертизи.

Коли об'єкт досліджується вперше, це є первинною експертизою.

Додаткова експертиза проводиться у випадку, коли після проведеної первинної експертизи виникає потреба дослідити додаткові матеріали по справі, які не залучали до первинної експертизи.

Повторна експертиза являє собою проведення дослідження з тими самими об'єктами, які використовувалися при первинній експертизі.

Комісійна експертиза проводиться двома чи більшою кількістю експертів, при цьому експерти мають одну спеціалізацію.

Для вирішення одного завдання, коли виникає потреба у використанні спеціальних знань різних галузей науки, застосовують комплексну експертизу.

Експерт залучається для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження, стороною захисту на договірних умовах, а також може бути залучений слідчим суддею у випадку і порядку, передбачених статтею 244 КПК України.

У деяких випадках у законі зазначені проведення обов'язкових експертиз. Так, ч.2 ст.242 КПК України визначено перелік обов'язкових судових експертиз для: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, що викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення

віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб неможливо отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [2].

Законодавцем визначено випадки, коли сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи: 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин наддасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин (п.1 ст.244 КПК України) [2].

У клопотанні до слідчого судді повинно бути зазначено короткий зміст кримінального провадження яке розслідується, стаття кримінального правопорушення по справі, короткий виклад обставин за яких підстав подається клопотання. Важливим у клопотанні є зазначення потрібного експерта чи експертної організації для проведення експертизи, потрібного виду експертного дослідження та переліку питань до експерта з даного дослідження.

Слідчому судді в обов'язковому порядку надаються копії документів для прийняття рішення на призначення експертизи. В цих документах повинно бути відображено мету експертного дослідження і той факт, що іншими способами отримати інформацію з цього питання неможливо. Стороні захисту важливо надати документи, які підтверджують, що немає можливості залучити експерта самостійно.

В ухвалі слідчого судді про призначення експертизи зазначаються питання поставленні перед експертом відповідним заявником. Ці питання можуть не включати до ухвали, якщо вони не мають значення для кримінального провадження або судового розгляду і слідчий суддя зазначає це рішення в ухвалі.

Питання експерту повинні відповідати таким критеріям: бути в межах спеціальних знань експерта та не мати правового характеру; бути конкретними та стислими; бути змістовними.

Ухвала про призначення експертизи складається з вступної, описової та результативної частин.

У вступній частині вказується дата та місце складання ухвали, посада, звання та прізвище особи, яка винесла ухвалу, найменування кримінального провадження по якому призначається експертиза.

В описовій частині коротко викладаються обставини кримінального провадження та надається детальна інформація про об'єкти експертизи (наприклад, обставини, пов'язані з їх виявленням, вилученням, зберіганням тощо). Також вказуються підстави для призначення експертизи з посиланнями на відповідні статті КПК України.

Результативна частина ухвали містить рішення про призначення судової експертизи, її вид, ім'я експерта або експертної установи, питання з яких має бути зроблено висновок та перелік матеріалів, які необхідно надати експерту.

Наступним етапом проведення експертизи є її проведення та оформлення висновку експерта.

Згідно п.3.1. Наказу Міністерства Юстиції Інструкції від 08.10.1998 року №53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» експертиза проводиться після подання органом чи особою, який призначив чи залучив експерта, документів та матеріалів, які оформлені належним чином згідно з вимогами процесуального законодавства.

У разі якщо отримані матеріали для проведення експертизи оформлені з порушеннями, керівник експертної установи терміново у письмовій формі повідомляє організацію, яка призначила експертизу або особу, яка залучила експерта, про необхідність виправлення допущених помилок. Якщо замовником не вживаються ніяких заходів по усуненню недоліків, керівник установи по закінченню 30 календарних днів з дня направлення повідомлення повертає матеріали.

Якщо надіслані матеріали оформлені належним чином відповідно до законодавства, керівник експертної установи доручає експерту або структурному підрозділу провести експертизу. У своїй діяльності судовий експерт з метою вирішення експертних завдань, поставлених перед ним, керується методикою експертного дослідження, тобто застосовує систему способів, прийомів та операцій. Він немає права зменшувати обсяг завдання наданого йому для дослідження.

Строк проведення експертизи встановлюється керівником експертної організації і не може перевищувати 90 календарних днів.

По закінченню проведеного дослідження у кримінальній справі надається висновок.

Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів (ч.2 ст.84 КПК України). У кримінальному провадженні він має однакове процесуальне значення з іншими доказами.

Висновок складається з трьох розділів: вступної, дослідницької та заключної частин.

Висновок повинен містити докладний опис усіх проведених досліджень, зроблені висновки по кожному з них та повні, обґрунтовані відповіді на поставлені запитання перед експертом.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене можемо зробити такі висновки.

Судова експертиза та висновки експертів мають велике значення у кримінальному провадженні. Спеціальні знання, які застосовуються експертом у експертному дослідженні дають можливість підвищити ефективність дослідження речових доказів у кримінальному провадженні. І тому експертне дослідження здійснюють висококваліфіковані спеціалісти, які володіють спеціальними знаннями в різних сферах і галузях.

Тому з метою забезпечення правосуддя необхідно чітко дотримуватися усіх етапів підготовки, призначення та проведення судової експертизи, визначених законодавством. Адже за результатами експертного дослідження може бути доведено вину або невинуватість особи у кримінальній справі, і це є гарантуванням захисту прав і свобод людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про судову експертизу» : офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення 14.10.2024).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 10.10.2024).

3. Наказ Міністерства Юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» : офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення 10.10.2024).

4. Призначення і проведення судових експертиз: веб-сайт. URL : https://pidru4niki.com/2015060965360/pravo/priznachennya_provedennya_sudovih_ekspertiz (дата звернення 12.10.2024).

5. Судова експертиза у кримінальному провадженні : офіційний веб-сайт Безоплатної правової допомоги. URL : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php (дата звернення 12.10.2024).

УДК 343.3

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 308 УКРАЇНИ «ВИКРАДЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ, ВИМАГАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ ЧИ ЗАВОЛОДІННЯ НИМИ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА АБО ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ[121]

Альона МЕЛЬКУМОВА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;
Ірина ТКАЧЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

The article examines the objective aspect of criminal offenses provided for in Article 308 of the Criminal Code of Ukraine, which addresses the theft, appropriation, extortion of narcotic drugs, psychotropic substances, or their analogs, as well as obtaining them through fraud or abuse of official position. The elements of the objective aspect of the offense and the conditions under which actions qualify under this article are considered. The study analyzes key features and specifics of criminal liability for these offenses, as well as potential issues in law enforcement.

Keywords: *objective aspect, criminal offense, Article 308, narcotic drugs, psychotropic substances, fraud, abuse of official position, criminal liability.*

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття українська наука зробила значний внесок у дослідження кримінально-правових та кримінологічних проблем боротьби з незаконним обігом наркотиків.

Глибокий аналіз правової доктрини та судової практики є необхідним для адекватного дослідження об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 308

[121] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Кримінального кодексу України. Різноманітність способів незаконного заволодіння наркотичними засобами (викрадення, привласнення, вимагання, шахрайство, зловживання службовим становищем) ускладнює процес кваліфікації та диференціації цих кримінально-правових діянь, вимагаючи від правозастосовників детального аналізу кожного конкретного випадку.

Головною **метою дослідження** є аналіз об'єктивної сторони складів кримінального правопорушення передбаченого статтею 308 Кримінального Кодексу України.

Об'єктивну сторону даного кримінального правопорушення в своїх роботах досліджували Ю. С. Шемшученко, Р. Д. Кіт, В. С. Затолочний, О. М. Гумін, Ю.А. Комісарчук, С. Я. Бурда, Е. М. Кісілюк, Т. І. Созанський, О. В. Ус, А. І. Бойко, М.І. Ковальов, В.М. Кудрявцев.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних викликів, що стоять перед сучасним українським суспільством, є боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. Ця проблема ще більше загострюється через велику кількість злочинів, пов'язаних з наркотиками. У зв'язку з цим особливу увагу було приділено статті 308 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння наркотичними засобами шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем. За даними кримінальної статистики, частка злочинів, пов'язаних з наркотиками, на 2019 коливається в межах 13,4-15,4% від загальної кількості злочинів. Національна поліція зареєструвала понад 14000 злочинів, скоєних наркозалежними та майже 170000 споживачами наркотиків [3, с.6].

У випадку злочинів, передбачених статтею 308 Кримінального кодексу України, метою є незаконне заволодіння наркотичними засобами або психотропними речовинами різними способами, включаючи крадіжку, привласнення, вимагання, шахрайство та зловживання службовим становищем.

Головним елементом об'єктивної сторони кримінальних правопорушень передбачених ст.308 ККУ є діяння. Це перший початковий стан вчинення злочину. При чому в об'єктивну сторону злочину дія входить не цілком, а лише її зовнішня, виконавча, фізична сторона. Це та сторона дії, яку можна побачити присутнім, зрозуміти і певно визначити – місце, час , обставини та використані при цьому засоби і знаряддя [4, с.48].

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», присвячена тлумаченню ст. 308 КК України, детально розглядає поняття викрадення, привласнення та вимагання наркотичних засобів. Однак, інші способи незаконного заволодіння такими речовинами, передбачені цією статтею, зокрема, шахрайство та зловживання службовим становищем,

залишаються недослідженими в цьому документі. Для повного розуміння кримінально-правової кваліфікації таких дій необхідно звернутися до загальних положень про шахрайство, закріплених у ч. 1 ст. 190 КК України, та відповідних постанов Пленуму Верховного Суду.

Пункт 8 даної постанови визначає привласнення наркотичних засобів як протиправне утримання або неповернення таких речовин, незалежно від того, чи були вони довірені для зберігання, чи вилучені в іншої особи, яка їх незаконно володіла. Таким чином, привласнення може відбуватися в різних ситуаціях, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків [2].

Вимагання наркотичних засобів характеризується застосуванням широкого спектру засобів тиску на потерпілого, включаючи погрози насильства, шантаж, пошкодження майна або обмеження прав і свобод. Метою таких дій є примушення жертви передати вимагачеві наркотичні речовини.

Шахрайство з наркотичними засобами передбачає використання обману або зловживання довірою для того, щоб незаконно отримати такі речовини. Цей вид шахрайства відрізняється від загального шахрайства саме предметом злочину, а спосіб вчинення злочину залишається тим самим - шляхом обману або зловживання довірою.

Норми про заволодіння наркотиками за рахунок службового становища є спеціальними по відношенню до загальних норм про шахрайство. Це означає, що якщо службова особа скористалася своїм службовим становищем для заволодіння наркотиками, то її дії кваліфікуються за спеціальними статтями, а не за загальною статтею про шахрайство. Головна відмінність полягає в тому, що при шахрайстві, передбаченому статтею 191 КК України, використання службового становища не є обов'язковою ознакою [7, с.102].

Наркотичні засоби – речовини, препарати та рослини природного або синтетичного походження, включені до переліку, які становлять ризик для здоров'я населення у разі зловживання ними. Для України традиційними наркотичними засобами є макова соломка, опій та екстракційний опій, героїн, марихуана, гашиш (анаша), кокаїн [3, с.9].

З метою забезпечення однакового і правильного застосування судами чинного законодавства у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та роз'яснення питань, що виникають у судовій практиці, Пленум Верховного Суду України постановляє таке:

«При розгляді справ про злочини, предметом яких є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, обладнання, призначене для виготовлення цих засобів, речовин, їх аналогів, або прекурсори, суди мають керуватися законами України від 15 лютого 1995 року N 60/95-ВР «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» (в редакції Закону від 22 грудня 2006 року N 530-V), від 15

лютого 1995 року N 62/95-ВР «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" (далі - Закон "Про заходи протидії незаконному обігу ...»), Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі - Перелік), який затверджується та змінюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, а також Таблицями невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться в незаконному обігу (далі – Таблиці), що затверджуються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

Звернути увагу судів на те, що Законом «Про наркотичні засоби ...» регулюються суспільні відносини у сфері обігу в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, визначаються порядок, умови та особливості здійснення діяльності, пов'язаної з таким обігом. При цьому слід мати на увазі, що згідно з частиною третьою статті 3 зазначеного Закону в разі, коли міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж передбачені законодавством про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, застосовуються правила міжнародного договору.

Відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, обладнання, призначеного для виготовлення цих засобів, речовин та їх аналогів, а також прекурсорів, за заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службової особи своїм службовим становищем настає відповідно за статтями 308, 313, 312 КК у разі умисного незаконного їх вилучення будь-яким із цих способів з підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності чи в окремих громадян, у тому числі вилучення наркотиковмісних рослин або їх частин із земельних ділянок господарств чи громадян до закінчення збирання врожаю. При цьому не має значення, правомірно чи незаконно особа володіла наркотичним засобом, психотропною речовиною, їх аналогом чи прекурсором або вирощувала наркотиковмісні рослини, які стали предметом незаконного вилучення [5].

За змістом частин 1 і 2 статті 308, частини 1 статті 313, частин 1 і 2 статті 312 КК відповідальність за викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, обладнання, призначеного для їх виготовлення, або прекурсорів настає у випадках протиправного таємного чи відкритого, у тому числі із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я, або з погрозою застосування такого насильства (за винятком викрадення в такий спосіб обладнання), вилучення їх у юридичних чи фізичних осіб, які володіють ними як законно, так і незаконно (крадіжка, грабіж) [1].

Розбій з метою викрадення таких засобів, речовин, їх аналогів, обладнання або прекурсорів утворює склад злочинів, передбачених частиною 3 статті 308, частиною 3 статті 313, частиною 3 статті 312 КК»[1].

Висновки. Проблема незаконного обігу наркотичних засобів в Україні залишається актуальною та складною. Стаття 308 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за широкий спектр злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням наркотиками. Однак, судова практика свідчить про певні труднощі у кваліфікації таких діянь, зокрема, при розмежуванні різних способів незаконного заволодіння наркотиками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 7 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 22.10.2024).
2. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : Постанова Верхов. Суду України від 26.04.2002 № 4 : станом на 18 груд. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text (дата звернення: 28.10.2024).
3. Албул С.В., Анрусенко С.В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Одеса : ОДУВС, 2018. 91 с.
4. Гумін О. М. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 48
5. Костриба Т. Що таке наркотичні засоби та психотропні речовини і яка настає відповідальність та покарання за їх вживання та збут ?. Адвокат народу. URL: https://advokat-narodu.com/blog/ugolovnoe-pravo/shho-take-narkoticni-zasobi-ta-psixotropni-recovini-i-iaka-nastaje-vidpovidalnist-ta-pokarannia-za-yix-vzivannia-ta-zbut (дата звернення: 28.10.2024).
6. Савченко А. В. Кримінальне право. *Навчальний посібник.* Київ: Харківського національного університету внутрішніх справ, 2020. 428 с.
7. УС О. В. Кваліфікація злочину за ознаками об'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 3. Вип. 47. С. 101-106.

РОЗДІЛ 2.
ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

UDC: 336.64:658.14(438)

ANALYSIS AND RELEVANCE OF FINANCIAL INFORMATION PROVIDED BY NEW CONNECT MARKET ISSUERS

dr Elżbieta WAŻNA
Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim

Summary

Financial information provided by issuers on the NewConnect market is crucial to the operation of the market. They provide transparency, build trust, enable investment risk assessment and evaluation of the financial position of companies. They also support their development and contribute to the stability of the entire market, which is beneficial to both investors and the issuers themselves. The main purpose of the author's considerations is an analysis showing the impact of financial information provided by issuers on the New Connect market on investment decisions, as well as comparative characteristics with the WSE market.

Keywords: *financial statements; finance; reporting; balance sheet; income statement*

Introduction

Equal access to information should be the guiding principle throughout the capital market. In the case of a regulated market, the regulations set forth in the Act on Offering provide for the immediate communication to investors of material information affecting the price of a financial instrument (inside information). On the other hand, in the case of an organized market operated outside the regulated market, such as an alternative trading system ("ATS"), issuers are obliged to provide the ATS organizer with current and periodic information to the extent and within the timeframe in which, in accordance with the relevant regulations, such information is provided on a given market. However, neither the provisions of the Act nor the rules of the ATS provide for the necessity of providing inside information.

The requirements for listed companies to disclose in their financial statements the accounting policies used, including valuation methods, play an important role in the

proper functioning of the capital market. This is due to the need to provide information necessary for investment decisions. The balance sheet valuation methods used reflect the concept adopted to achieve the main objectives of financial reporting: the transaction method (the Continental (European) model based on the income statement) or the value method (the Anglo-American model based mainly on the balance sheet) with opposing concepts: conservative or market[122]

The main objective of the author's considerations is an analysis to show the impact of financial information provided by issuers on the New Connect market on investment decisions, and comparative characteristics with the WSE market. This will allow to examine to what extent transparency and quality of financial reporting affect the perceived value of issuers in the eyes of investors. The analysis covers both qualitative and quantitative aspects, focusing on the relationship between disclosed data and stock price behavior and investor reaction to published information. At the time of writing, it was decided to examine the following research hypothesis: Financial information provided by issuers of the New Connect market significantly influences the investment decisions of market participants and the volatility of listed shares contributing to investor confidence and market stability.

In the course of writing the article, both domestic and foreign literature and annual reports of the NewConnect market as well as online sources were helpful.

1. **Reporting standards applicable to the NewConnect market**

Issuers on the NewConnect alternative exchange market prepare their financial statements in accordance with the Polish Accounting Principles. Pursuant to the December 16, 2005 amendment to the Accounting Act, Article 55.6a. was amended, under which banks and entities admitted to trading on one of the regulated markets of countries of the European Economic Area are obliged to apply the International Accounting Principles. Previously, this provision indicated the obligation of public companies to apply IAS. However, the Accounting Act gives subsidiaries of companies applying IAS the opportunity to prepare reports according to these principles.

Reliable, reliable and complete financial information is essential for investment decisions. In accordance with applicable regulations, the quarterly report of companies listed on the ATS on the NewConnect market includes selected financial data from the balance sheet and income statement, to the extent of at least the following items[123]:

- equity,
- long-term receivables,
- short-term receivables,
- cash and cash equivalents,

[122] A. Białek – Jaworska, K. Drązikowska., Polityka rachunkowości spółek notowanych na NewConnect, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 390/2015 s. 56

[123]http://www.ncbiuletyn.pl/czytaj/1527-wyzwania-w-procesie-raportowania-finansowego-na-rynku-newconnect-cz-2-2.html

- long-term liabilities,
- current liabilities,
- depreciation and amortization,
- net sales revenue,
- profit/loss on sales,
- profit/loss on operating activities,
- gross profit/loss,
- net profit/loss;

The first issue that concerns financial information provided by issuers of the NewConnect market is information on the principles adopted in the preparation of the report, information on changes in the accounting principles (policy) applied. An important aspect of financial analysis is the comparability of data presented by companies in periodic reports. A change in accounting policy may significantly affect the shape of the financial statements, and the lack of comparability of data for previous reporting periods leads to erroneous conclusions that may be followed by wrong investment decisions by investors. Information obligations of companies heading and listed on NewConnect are defined in the Regulations of the Alternative Trading System approved by the Management Board of the Warsaw Stock Exchange..

Issuers on NewConnect are also bound by the provisions of the Public Offering Act regarding significant shareholdings and the Financial Instruments Trading Act regarding notification of transactions made on the market by the company's top executives.

Information published by companies on NewConnect can be divided into those performed through:

- Electronic Information Base (EIB), a reporting system administered by the Stock Exchange

- Electronic System for the Transmission of Information (ESPI), which is administered by the Financial Supervision Commission.

The Regulations of the Alternative Trading System require companies to publish current and periodic reports. Periodic reports contain financial data. These are semiannual reports (submitted no later than 35 days after the end of the semiannual period) and annual reports (submitted no later than 6 months after the balance sheet date for which they were prepared, and no later than 15 days before the date of the general meeting approving the annual report, and no later than 7 days after receipt of the auditor's opinion.

Companies listed on NewConnect may choose any Polish or international accounting standards, with half-yearly financial statements not required to be audited. An issuer that is a parent company is additionally required to provide periodic reports in the form of a consolidated semi-annual report and a consolidated annual report. Current

reports, on the other hand, concern events that have a significant impact on the situation of the issuer or the price of a financial instrument. Current information should be reported in the form of a report immediately (but no later than within 24 hours). Such information includes, among other things, the acquisition or disposal of assets of significant value to the issuer, as well as their loss, as a result of a fortuitous event, the execution or amendment of a significant agreement, the granting of a credit surety or guarantee, the initiation of legal proceedings concerning the liabilities or receivables of the issuer or its subsidiary, court registration of a change in the amount or structure of the issuer's share capital, the redemption of securities, a decision to merge with another entity, as well as the division and transformation of the issuer, the appointment of a member of the management board or supervisory board, milestones in bankruptcy proceedings, the granting of a rating to a company. In addition, a current report is sent no later than two weeks after the end of the subscription or sale of shares, related to the introduction of securities to trading, 22 days before the general meeting of shareholders (containing the agenda for the general meeting), 8 days before the date of the general meeting (draft resolutions) and 24 hours after the general meeting (resolutions adopted during the general meeting, together with information on any withdrawal from consideration of any of the items on the agenda and information on objections). Current reports should be numbered continuously in a given calendar year and are sent through the Electronic Information Database maintained by the market organizer, the Stock Exchange. Reports, once submitted, are automatically published on the website. Only authorized persons may submit reports. The submitted report should be printed, signed and kept for at least 3 years after submission.

The Alternative Trading System Regulations also stipulate that the transmission of the report should be confirmed by its organizer, and the confirmation should be kept for at least 3 years. The Law on Public Offering imposes on public companies the obligation to provide information on the block of shares held by a significant shareholder (immediately to the Financial Supervision Commission and to the public), the list of shareholders entitled to participate in the general meeting (one day before the general meeting, exclusively to the FSC), the list of shareholders holding at least 5% of votes at the last general meeting (within 7 days after the general meeting, to the Financial Supervision Commission and to the public).

The company should not combine the performance of information duties with marketing activities in a way that could mislead investors. Reports should contain information that reflects the specifics of the situation described in a true, reliable and complete manner. They should be prepared in a way that allows investors to assess the impact of the information provided on the economic, property and financial situation of the issuer or the price of the listed securities.

If a company fails to comply with the obligations set forth in the Alternative Trading System Rules, the market organizer may admonish the issuer by posting information about the admonition on its website, suspend trading in the company's shares or, in the case of a gross violation of disclosure obligations, exclude the company's financial instruments from trading on the NewConnect market.

2. Information obligations of issuers on the newconnect market

An essential element for the proper functioning, of any financial market is the protection of the investor by means of, equal access to information[124]. Transparency is ensured through a number of standards and regulations, both EU and national. The most important legal acts concerning capital markets include; Directive 2004/39/EC of the European Parliament and of the Council of April 21, 2004 on markets in financial instruments, EU Parliament and Council Regulation No. 596/2014 of 16.04.2014 on market abuse, the Act of the Polish Parliament of 29 July 2005 on trading in financial instruments, Journal of Laws. 2005, no. 183, item 1538, as amended, the Commercial Companies Code and internal regulations. In the case of the Polish NewConnect market, this is the Regulations of the Alternative Trading System.

Polish alternative market NewConnect was created in particular for small and medium-sized innovative companies with a short history of business activity that do not meet the requirements for a debut on the main floor of the stock exchange in order to allow these companies to raise money on the public market[125]. In view of the mission that the new market should carry out, relatively liberal obligations for communication with investors have been established. Listed companies on the alternative market communicate information to their investors by means of[126]:

- Periodic reports (annual and quarterly reports)
- Information document
- Current reports.

Among other important ways of communicating with investors, M. Mosionek-Schweda counts maintaining relations by means of regular meetings with analysts, financial media or providing current information on the company via the website.[127].

One of the basic and most important information obligations imposed by legislative bodies on new companies listed on the NewConnect market is the publication of the so-called information document. The purpose of its publication is analogous to

[124]www..gpw.pl z dnia 13.11.2024

[125] Mosionek-Schweda M., Koszty i korzyści transferu spółki z newconnect na rynek regulowany GPW S.A., „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2012, nr 736: Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia", nr 55. s 138.

[126] Załącznik nr 3 do Regulaminu Alternatywnego Systemu Obrotu...: 1

[127] M. Mosionek-Schweda, Aktywność zagranicznych emitentów na małym parkiecie warszawskiej giełdy papierów wartościowych, „Zarządzanie i Finanse", 2013, nr 2, s. 305.

that of a prospectus on the regulated market, i.e. "to present information about a given issue offer to potential buyers of securities[128]„

The information document should contain true, fair and complete information about the issuing entity, its financial and legal situation and the financial instruments covered by the document that are to be introduced to trading in the alternative system (...), and may be prepared in Polish or English [Exhibit No. 1 to the Alternative .

Basic information about the issuer is provided in current reports. They contain information concerning, among other things, the appointment of a managing or supervising person, the structure of the issuer's share capital, changes in the rights of financial instruments, the appointment of an auditor or the execution of an agreement to act as an Authorized Advisor. Current reports also include news on the imposition of a penalty on the company by the organizer of the alternative trading system[129].

A current report shall be prepared and communicated to investors without[1] delay in any situation of formal and legal importance to the company[1] and the investor. In special cases, the current report may be published 26 days before the date of the general meeting. As stated in za[1]lnnex No. 3 to the Regulations of the Alternative Trading System dated May 8, 2016; The report shall be prepared, for example, In the event of completion of a subscription or sale, related to the issuance of financial instruments with min. The start and end dates of the subscription, the price at which the financial instruments were purchased, the number of persons who subscribed for the instruments. In addition, the issuer is required to provide the information required by Polish legislation, e.g. in accordance with Article 402 of the Commercial Companies Code, information must be provided about the request and information about convening an extraordinary general meeting of the issuer [Appendix No. 1 to the Alternative Trading System Rules. ..: 4] or the adoption of a resolution to increase the share capital in accordance with Article 434§ 2 of the Code of Commercial Companies, or in the case of a decision to pay and the amount of dividends Attachment No. 1 to the Regulations of the Alternative Trading System...: 5-6]

In current reports, the issuer is also obliged to inform the investor in a situation of non-application of the corporate governance rules applicable under the document "Good Practices of Companies Listed on NewConnect".

In periodic reports, the issuer is required to provide financial statements and comparable data, which may be prepared and published in accordance with accounting standards generally accepted internationally [Appendix No. 1 to the Alternative Trading System Rules...: 7]. Periodic reports are published on the ATS in two variants in the forms of consolidated annual reports and quarterly reports. The annual report includes the annual financial statements for a given fiscal year, including the balance sheet,

[128] www.findict.pl/slownik/prospekt-emisyjny [Strona internetowa FinDict z dnia 13.11.2024
[129] Załącznik Nr 1 do Regulaminu Alternatywnego Systemu Obrotu...: 2–13

income statement, audited cash flow statement, the opinion of a certified auditor or other entity authorized to audit financial statements, and the annual report on the issuer's activities. The quarterly report contains, among other things, financial statements for the quarter including: balance sheet, profit and loss account, cash flow statement and information on changes in equity. The successes and failures of the entity during the period of the report, the number of employees and the indication of shareholders holding at least 5% of votes at the general meeting [Appendix No. 1 to the Regulations of the Alternative Trading System...: 10-13].

3. Comparative analysis of disclosure obligations on the stock market and the newconnect market

The most important difference between the two trading markets can be seen at the level of their general characteristics. According to Directive 2004/39/EC of the European Parliament and of the Council of April 21 on markets in financial instruments amending Council Directive 85/611/EEC and Directive 2000/12/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 93/22/EEC, and the Act of July 29, 2005 on trading in financial instruments, the ATS is not a fully regulated market, and this means that there is no universal obligation to have equal access to information. The rules of the ATS specify only the requirements for determining the prices and conditions for trading in financial instruments. In the case of quotations on a regulated market, the legislation obliges issuers admitted to trading to ensure full and equal access to information (including inside information) on their disposal and acquisition, price determination, etc.[130].

The main formal and legal difference that exists between the two markets is the form of the issue document. The prospectus is prepared on the regulated market and approved by the FSA. It is not required for issuers on the alternative trading system. Its functions are replaced by the information document, which is approved not by the FSA, but by an authorized advisor operating within the WSE. This document is characterised by a similar structure of the information it contains. However, the detail of the required data is limited compared to the prospectus. It is worth noting that entities listed on NewConnect and the main market are required to provide periodic reports in a specific form and on specific dates. Of course, the two markets differ in terms of their content requirements. The NewConnect market is characterised by lower costs for issuers, simplified admission conditions and more lenient disclosure obligations compared to the WSE main package. A common feature is the obligation to disclose inside information to investors on both the main and alternative markets. There are no major differences in

[130] http://www.newconnect.pl/pub/regulacje_prawne/new/Regulamin_ASO_UTP_zal_2.pdf [Załącznik nr 2 do regulaminu ASO Zasady obrotu instrumentami finansowymi w alternatywnym systemie obrotu z dnia 12.11.2024

annual and current reports. On the NewConnect market, they are published only to a narrower extent than on the WSE as presented in the table below.

Table 1 Timing of periodic reports by equity issuers

	Rynek Główny	NewConnect
Quarterly	Report for the first and third quarters of the fiscal year - no later than 45 days after the end of the quarter No obligation to provide a report for the second quarter. Exemption from the obligation to provide a report for the fourth quarter	Cannot be published later than 45 days after the quarter date.
Six months	Report for the first half of the fiscal year - no later than 2 months after the end of the half-year	Not applicable
Annual	No later than 4 months after the end of the fiscal year	Immediately after the body reviewing the report issues its opinion. No later than 7 days from receipt by the issuer and no later than 6 months from the balance sheet date

Źródło: gpw pl biblioteka gpw pobierz gpw id 38 gpwlf id 40 – z dnia 12.11.2024

A common feature is the preparation of financial statements in relation to the accounting principles applicable to the issuer [131].

Qualitative differences can also be observed, between companies listed on both stock exchanges, particularly in terms of investor contact. As M. Mosionek-Schweda notes, this year only three out of eight foreign companies prepared an information document in Polish, and two, i.e. AerFinance periodic reports[132].

More mundane problems of difficult contact with issuers can also be noted; according to the gazetatrend.pl portal, more than half of the emails sent by investors to issuers did not receive a reply.[133].

Issuers whose shares are included in trading on a regulated market operated by the WSE (Main Market) report the required information to the public via the Electronic

[131] www.gpw.pl/komunikaty_prasowe?ph_tresc_glowna_start=show&ph_tresc_glowna_cmn_id=56946 [Strona internetowa GPW

[132] Mosionek-Schweda M., 2013, Aktywność zagranicznych emitentów na małym parkiecie warszawskiej giełdy papierów wartościowych, „Zarządzanie i Finanse", nr 2, t. 2, zif.wzr.pl/pim/2013

[133] www.gazetatrend.pl/artykuły/392-newconnect-inwestor-indywidualny-niekoniecznie-pozadany

System for the Transmission of Information (ESPI, which is managed by the Polish Financial Supervision Authority) to a designated news agency - in Poland this is the Polish Press Agency (PAP). If shares are introduced to the alternative trading system on NewConnect, issuers report information via the Electronic Information Base (EBI), which is administered by the Stock Exchange. Legal liability related to the obligation to report material information in the case of a regulated market (WSE Main Market) amounts to administrative liability, while in the case of an alternative trading system (NewConnect Market) it amounts to regulatory liability.. In certain cases, there is also criminal and civil liability occurring in both markets. According to the Polish radio website, in order to protect investors, a regular publication of information on applications submitted by issuers for the introduction of shares to trading was introduced on 10 December 2015. This includes information on the date of the application, the date of the board's resolution to introduce the shares to the ATS as well as the date of publication of the information document. A similar solution is in place at the WSE SA[134]

Summary

In conclusion, it should be emphasised that reliable information is a key element of modern stock exchange activity, as quality and availability have a direct impact on the functioning of financial markets. In the context of the Warsaw Stock Exchange, an analysis of information obligations on different platforms shows that the requirements for issuers, both on the regulated market and on the alternative trading system, are similar in terms of relevance and objectives which are aimed at, ensuring transparency and protecting the interests of the

Both stock markets perform similar functions, such as providing liquidity, facilitating access to capital and increasing investment opportunities. However, differences in regulation, which relate to both the content of published information and the procedures for its publication, lead to varying degrees of rigour in enforcement. For example, in the regulated market, issuers are required to comply with stricter reporting standards in order to provide high-quality information to investors

The less demanding disclosure obligations that apply on the alternative trading system may contribute to lower entry costs for new issuers. This situation can be attractive for start-ups and smaller companies seeking funding. However, this flexibility comes with certain risks. It can lead to abuse, including opacity in reporting, which reduces investor confidence. Faced with such circumstances, investors may become more cautious and their interest in the alternative market may decrease.

[134]www.gpw.pl/komunikaty_prasowe?ph_tresc_glowna_start=show&ph_tresc_glowna_cmn_id=56946 [Strona internetowa GPW

LITERATURE:

1. Feder-Sempach E., Rynki Alternatywne w strefie euro I Unii Europejskiej a Newconnect – Analiza porównawcza, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica", 2010, nr 238.
2. Mosionek-Schweda M., 2012a, Koszty i korzyści transferu spółki z newconnect na rynek regulowany GPW S.A., „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 736: Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia", nr 55.
3. Mosionek-Schweda M., 2012b, Rozwój giełdowych rynków dedykowanych małym i średnim przedsiębiorstwom na przykładzie wybranych giełd na świecie, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, Katedra Finansów i Bankowości.
4. Mosionek-Schweda M., 2013, Aktywność zagranicznych emitentów na małym parkiecie warszawskiej giełdy papierów wartościowych, „Zarządzanie i Finanse", nr 2, t. 2, zif.wzr.pl/pim/2013.
5. Mroczkowski R., 2014, Rynek kapitałowy, [w:] A. Drwiłło (red.), Podstawy finansów i prawa finansowego, Wydawnictwo Wolters Kluwer S.A., Warszawa.
6. Pachucki M., Plutecki A., 2014, Jak prawidłowo wypełniać obowiązki informacyjne. Poradnik dla emitentów, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa.
7. Sójka T., Obowiązki informacyjne spółek publicznych i odpowiedzialność cywilna za ich naruszenie, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2008.
8. Szczepanowski P., 2010, Efektywność wzrostu i rozwoju spółek NewConnect w ujęciu sektorowym, „Współczesna Ekonomia", t. 4, nr 1.
9. Szymański R., Kocemba K., Obowiązki informacyjne spółek publicznych, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2013.
10. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych, Dz.U. 2000, nr 94, poz. 1037. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi, Dz.U. 2016, poz. 1636. Załącznik do Uchwały Nr 646/2011 Zarządu Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie S.A. z dnia 20 maja 2011 r .
11. Załącznik Nr 1 do Regulaminu Alternatywnego Systemu Obrotu, Rozdział 1, Postanowienia ogólne, stan prawny z dnia 3 lipca 2016 r. Załącznik Nr 3 do Regulaminu Alternatywnego Systemu Obrotu, stan prawny z dnia 8 sierpnia 2016 r. Informacje bieżące i okresowe przekazywane w alternatywnym systemie obrotu na rynku NewConnect.

УДК: 368.03:336.2(477)

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ[135]

Олена ОСТАПЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті проаналізовано проблеми недержавного пенсійного старування, виявлено основні тенденції та особливості розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні на основі аналізу їх діяльності. Визначено основні переваги та недоліки роботи недержавних пенсійних фондів, а також подальші перспективи їх розвитку у пенсійній системі України.

***Ключові слова**: пенсійна система, пенсійне забезпечення населення, недержавний пенсійний фонд, соціальний захист населення.*

The article analyzes the issues of non-state pension provision, identifying the main trends and features of the development of non-state pension funds in Ukraine based on the analysis of their activities. The main advantages and disadvantages of the operation of non-state pension funds are determined, as well as the prospects for their further development in Ukraine's pension system.

***Keywords:** pension system, pension provision, non-state pension fund, social protection*

Постановка проблеми. В Україні проблема пенсійного забезпечення є надзвичайно актуальною. Демографічні зміни, зокрема старіння населення та зменшення чисельності працюючих, ставлять під загрозу фінансову стабільність державної пенсійної системи. Залучення недержавних фінансових інститутів до системи соціального захисту може стати ефективним рішенням, що передбачає розвиток недержавних пенсійних фондів, які можуть забезпечити додаткові джерела доходу для пенсіонерів. Наявність таких фондів дозволяє людям самостійно накопичувати на пенсію, що знижує навантаження на державну систему.

[135] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Проте недостатня обізнаність населення про переваги недержавного пенсійного забезпечення, а також недостатня регуляторна база можуть ускладнювати процес. Важливо забезпечити прозорість і надійність недержавних фондів, щоб люди мали довіру до системи.

У цьому контексті й розглядається питання недержавного пенсійного забезпечення в Україні та його роль в загальній системі соціального захисту населення.

Мета роботи – полягає у висвітленні особливостей становлення та розвитку механізмів недержавного пенсійного забезпечення в Україні та формуванні інформаційного підґрунтя для розробки пропозицій щодо підвищення їх ефективності.

Аналіз останніх досліджень. Широкий діапазон питань пенсійного забезпечення населення є предметом ґрунтовних наукових розвідок широкого кола українських та закордонних учених, серед яких: Н. Бахмач, Б.Надточій, В. Воскобойніков, Ганслі, М. Теренс, Е. Каплан, М. Мак Таггарт, В. Роїк, А. Якимів.

Теорія та практика діяльності недержавних пенсійних фондів досліджувалась такими науковцями: Н. Баланюк, О. Кириленко, Г. Козак, А. Свиридовська, К. Штепенко, С. Теслюк, Н. Ткаченко. Водночас зміни, що відбуваються в економічній системі країни, актуалізують необхідність наукового переосмислення підходів до розбудови пенсійної системи країни та пошуку механізмів посилення ролі недержавних джерел фінансування пенсій.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна модель пенсійного забезпечення ґрунтується на принципі колективної відповідальності за індивідуальний ризик та складається з трьох рівнів, консолідована дія яких має гарантувати права громадян похилого віку на соціальний захист та якісний рівень фінансування їхніх життєвих потреб:

1. Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

2. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат.

3. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у

формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат [3].

Отже, розвиток пенсійної системи в Україні має фокусуватися на формуванні ресурсної бази для виплат, стимулюванні населення до самостійного накопичення на пенсію через участь у накопичувальних програмах, а також на створенні механізмів координації та регулювання фінансових потоків, які призначені для пенсійних виплат. Важливо також оптимізувати фінансове навантаження на всіх учасників трудових відносин.

Розуміння відмінностей державного та недержавного пенсійного забезпечення ґрунтується на розмежуванні їхнього змістовно-функціонального навантаження, цілей та завдань. Основним джерелом пенсійного доходу для 10,3 млн. пенсіонерів (з яких 63 % становлять жінки) є державна солідарна пенсійна система, адміністрування якої здійснює Пенсійний фонд України (ПФУ) [5]. Виплата пенсій та фінансування соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду України є вигідними для громадян із низьким рівнем доходів, навіть враховуючи потенційні негативні зміни в економічній системі країни та зростання демографічного навантаження.

Основною метою системи недержавного пенсійного забезпечення є акумуляція додаткових фінансових ресурсів від вкладників на час виходу їх на пенсію. Розглядаючи накопичені активи як важливе джерело довгострокових інвестицій, держава може здійснювати суттєві зміни в економіці країни. Варто зазначити, що недержавні пенсійні фонди (НПФ) є унікальними фінансовими установами, які відрізняються від інших форм колективного інвестування можливістю вкладення коштів на тривалий термін, часто на декілька десятиліть. У розвинених країнах інвестиційний горизонт таких фондів становить 40-60 років, і варто зазначити, що подібних інвесторів немає. Так, максимальний термін планування довгострокових інвестицій банками та фінансовими корпораціями – близько 15 років [2]. Діючі НПФ не досягли великих успіхів у залученні значної чисельності учасників. Переважна більшість пенсійних планів актуальних учасників НПФ фінансується за рахунок коштів роботодавців. При цьому самі власники таких пенсійних планів не сприймають їх як ефективну альтернативу наявній солідарній системі пенсійного забезпечення та не розраховують на них із позиції формування ресурсної бази фінансування своїх життєвих потреб у пенсійному віці [1].

Серед основних недоліків недержавного пенсійного страхування можна виділити:

1) необізнаність та недовіра громадян до даної системи;

2) нестабільне економічне становище в Україні;

3) ухиляння платників від сплати страхових внесків шляхом отримування тіньової заробітної плати;

4) недосконаліть нормативно-правової бази з питань недержавного пенсійного забезпечення, що потребує опрацювання та удосконалення [5].

Сьогодні в науковій літературі активно обговорюється роль недержавного пенсійного забезпечення в забезпеченні економічного зростання, що є критично важливим для відновлення країни після війни. Як свідчить досвід країн Організації економічного співробітництва та розвитку, більші пенсійні заощадження сприяють розвитку ринків капіталу, що, у свою чергу, може позитивно вплинути на економічне зростання в довгостроковій перспективі, особливо для підприємств, які залежать від зовнішнього фінансування. Таким чином, слабкість недержавних пенсійних фондів «не дає змоги повною мірою мобілізувати й акумулювати заощадження суб'єктів господарювання і домогосподарств, які є внутрішнім джерелом довгострокового інвестиційного капіталу, та залучити їх до інвестиційного процесу» [5]. Для розвитку НПФ в Україні слід впроваджувати заходи, які безпосередньо впливають на ефективність подальшого реформування сфери пенсійного забезпечення, а саме: створити дієвий механізм для функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення, ознайомити населення із перевагами пенсійного страхування, необхідно підвищувати рівень фінансової грамотності серед населення. Окрім того, розвиток НПФ в Україні неможливий без подальшого розвитку фінансового ринку та зростання доходів населення [2].

Висновки. Підсумовуючи, важливість фінансових посередників, які надають недержавний пенсійний захист, складно переоцінити як з точки зору соціального захисту населення (включаючи ветеранів війни, постраждалих від конфліктів, людей з обмеженими можливостями тощо), так і з економічної перспективи. Фінансові установи на недержавному рівні пенсійного забезпечення є ключовими гравцями на фінансовому ринку та великими інституційними інвесторами, які мають можливості для середньо- та довгострокових інвестицій. Ці інтереси охоплюють не лише роботодавців і працівників, а й інші сектори економіки. Розвиток недержавного пенсійного страхування має потенціал позитивно впливати на економічний стан країни, підвищуючи якість життя громадян і зміцнюючи соціальний захист, особливо для тих, хто досяг пенсійного віку або втратив працездатність. Це забезпечення є перспективним шляхом для фінансування майбутнього добробуту. Для досягнення цілей у розвитку цієї сфери необхідно створити та ефективно реалізувати комплекс заходів, що стимулюватимуть її зростання, які мають бути включені в державну стратегію реформування національної системи пенсійного забезпечення. Активізація роботи

недержавних пенсійних фондів також зменшить навантаження на Пенсійний фонд України та державний бюджет.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Приймак І. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення України. Світ фінансів. 2019. Вип. 3. С. 121-138. URL: http://dspace. wunu.edu.ua/handle/316497/37110 (дата звернення 21.09.2024).

2. Сокол Х. Я. Недержавне пенсійне страхування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Фінанси, банківська справа та страхування: актуальні питання розвитку, досягнення та інновації: матеріали І Всеукраїнської інтернетконференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених ЛНТУ, 2022. 214 с. URL: https://www.researchgate. net/profile/publication/361990267_Ukra (дата звернення 20.10.2024).

3. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, 2019. URL: http://www.fst-ua.info/wpcontent/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf (дата звернення: 21.09.2024).

4. Бондаренко Н. В., Власюк С. А., Підопригора С. М. Переваги та недоліки недержавного пенсійного страхування в Україні: монографія. Під ред. д.е.н., професора О. О. Непочатенко. Умань: Видавець «Сочінський», 2021. 157 с.

5. Сюйва Є. І. Роль інструментів недержавного пенсійного забезпечення в післявоєнному відновленні в Україні. Збірник доповідей Ювілейної 90-ї щорічної студентської наукової конференції «Інноваційні проєкти для післявоєнного відновлення та розвитку». 2023. С. 132-134.

УДК 316.4+330.3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ольга ПУГАЧЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування,
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2253-050X;

Євген ПЕРЕВЕРЗЄВ,
кандидат економічних наук, доцент кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Давид КОЯВА,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Центральноукраїнський національний технічний університет,
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-0974-3603

Розглянуто концептуальні засади та особливості прогнозування соціально-економічного розвитку країни із наведенням аргументів на користь такої необхідності. Узагальнено складові законодавчого регулювання державного прогнозування економічного і соціального розвитку. Представлено основні етапи прогнозування соціально-економічних процесів та згруповано ключові елементи прогнозування розвитку національної економіки.

Ключові слова: *прогнозування, соціально-економічні процеси, розвиток економіки, державне прогнозування та програми економічного і соціального розвитку України, етапи прогнозування розвитку національної економіки.*

The article discusses the conceptual foundations and features of forecasting the socio-economic development of a country, providing arguments for the necessity of such forecasting. It generalizes the components of the legislative regulation of state forecasting of economic and social development. The main stages of forecasting socio-economic processes are presented, and the key elements of forecasting the development of the national economy are grouped.

Keywords: *forecasting, socio-economic processes, economic development, state forecasting, economic and social development programs of Ukraine, stages of forecasting national*

economic development.

Соціально-економічні процеси характеризують зміни, які «відбуваються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників у функціонуванні соціальних та економічних інститутів держави, суспільному й трудовому житті її громадян, суспільстві загалом» [2, с. 51]. Євроінтеграційний вектор розвитку котрий було обрано в Україні, підсилює актуальність наукових досліджень процесів, що відбуваються в суспільстві та національній економіці нашої держави.

Державне прогнозування соціально-економічного розвитку є необхідним інструментом для забезпечення стабільного та стійкого розвитку країни. Воно базується на принципах системності, комплексності, науковості, динамічності та прозорості, що дозволяє враховувати всі аспекти соціально-економічного життя та забезпечувати ефективне планування.

Метою статті є дослідження концептуальних засад державного прогнозування соціально-економічних процесів та особливостей прогнозування розвитку національної економіки.

В Україні діє Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», що визначає «правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової частини загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави. Законом встановлюється загальний порядок розроблення, затвердження та виконання зазначених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку» [3].

На законодавчому рівні визначено, що державне прогнозування економічного і соціального розвитку – це «науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень державними органами, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів» [3].

Так, «якщо поняття соціального процесу й економічного процесу висвітлені в літературних джерелах досить детально, то поняття соціально-економічного процесу – недостатньо. Соціально-економічні процеси – це зміни в суспільстві та економіці, які відображаються на рівні життя учасників цих процесів, стабільності політичної та економічної ситуації в країні, умовах безпеки та захищеності її

населення. Рівень розвитку економіки впливає на соціальні процеси, які відбуваються в країні, і навпаки, тому соціальні та економічні процеси доцільно вивчати спільно у їх взаємодії» [2, с. 54].

Державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку є невід'ємною складовою ефективного управління країною. Основні причини необхідності цих процесів представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Необхідність прогнозування соціально-економічних процесів

Причина	Суть
Стабільність та передбачуваність розвитку	Прогнозування дозволяє визначити майбутні економічні тенденції та соціальні зміни, що сприяє стабільності та передбачуваності розвитку країни
Планування ресурсів	Прогнозування допомагає визначити необхідні ресурси та ефективно планувати їх використання для досягнення стратегічних цілей
Прийняття обґрунтованих рішень	Об'єктивні прогнози забезпечують основу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень на всіх рівнях державного управління
Соціальна справедливість	Програми розвитку спрямовані на підвищення рівня життя населення, забезпечення соціальної справедливості та захисту вразливих верств населення
Інтеграція у світову економіку	Прогнозування дозволяє ефективно інтегрувати економіку України у світову економічну систему, враховуючи глобальні тенденції та виклики
Стратегічне управління	Довгострокове прогнозування і програмування забезпечують стратегічне управління економікою, сприяючи реалізації національних інтересів та пріоритетів

Законодавче регулювання державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України здійснюється через низку нормативно-правових актів. Основні законодавчі акти та нормативні документи включають:

- Конституцію України – основний закон держави, що визначає загальні принципи державного управління та соціально-економічного розвитку;.
- Закони України, зокрема Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» та інші;
- Постанови Кабінету Міністрів України – регламентують порядок розроблення, затвердження та виконання державних програм та прогнозів, а також координацію діяльності органів державної влади у цій сфері.
- Укази Президента України – визначають стратегічні напрями розвитку країни, затверджують національні стратегії та програми;
- методичні рекомендації та інструкції – видаються відповідними Міністерствами та іншими відповідальними органами для забезпечення єдиних підходів до прогнозування та програмування на всіх рівнях управління (таблиця 2).

Таблиця 2

Складові законодавчого регулювання
державного прогнозування економічного і соціального розвитку

Елемент	Суть
Принципи прогнозування	Законодавство визначає основні принципи, такі як науковість, системність, комплексність, прозорість та участь громадськості
Процедури розроблення прогнозів і програм	Встановлено чіткі процедури розроблення, погодження, затвердження та моніторингу виконання прогнозів і програм
Органи виконавчої влади	Законодавство визначає відповідальні органи виконавчої влади, які здійснюють прогнозування та розроблення програм (Міністерство економіки України, обласні та місцеві адміністрації тощо)
Моніторинг та оцінка	Визначені механізми моніторингу та оцінки ефективності реалізації прогнозів і програм, що забезпечує контроль за їх виконанням та коригування за потреби
Участь громадськості	Передбачена участь громадськості та зацікавлених сторін у процесі розроблення та обговорення прогнозів і програм, що забезпечує прозорість та підвищує рівень довіри до державної політики

Отже, необхідність державного прогнозування економічного і соціального розвитку України обумовлена потребою в стабільному та передбачуваному розвитку країни, ефективному використанні ресурсів, прийнятті обґрунтованих рішень та забезпеченні соціальної справедливості. Законодавче регулювання цих процесів визначає правові основи, принципи та процедури, забезпечуючи системність, комплексність та прозорість прогнозування та програмування. Ефективне законодавче регулювання сприяє реалізації національних інтересів, стратегічних цілей розвитку та інтеграції України у світову економічну систему.

До властивостей соціально-економічних систем, які необхідно враховувати під час їх дослідження та прогнозування необхідно відносити: «емерджентність як вищий прояв цілісності системи; динамічність економічних процесів, що полягає у зміні параметрів та структури соціально-економічних систем під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів; стохастичний характер економічних явищ, що обумовлює застосування до їх описання статистичних методів дослідження; закономірності соціально-економічних процесів проявляються тільки за наявності достатньої кількості спостережень; неможливість абстрагування соціальних та економічних процесів від зовнішнього середовища та спостереження їх в чистому вигляді» [1, с. 15].

З огляду на сучасні вимоги до прогнозування соціально-економічного розвитку національної економіки в системному взаємозв'язку необхідно визначити актуальні питання технології розроблення прогнозів, включно з основними макроекономічними показниками, демографічною ситуацією, зайнятістю населення, доходами громадян й оплатою праці, соціально-економічною безпекою тощо.

Прогнозування розвитку національної економіки здійснюється на підставі розроблення комплексної системи, яка передбачає базові та економічні прогнози. «Суть прогнозування полягає в розробці та обґрунтуванні можливих варіантів очікуваних змін соціально-економічної ситуації та їхніх наслідків під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Цим самим прогнозування завершує підготовчий блок функцій управління соціально-економічними процесами, що передбачає постановку та розв'язок завдань прогнозування у комплексі з усіма попередніми функціями шляхом розробки відповідних технологій їхнього виконання» [1, с. 17]. Тобто, процес прогнозування соціально-економічного розвитку національної економіки можна схематично представити у вигляді рисунку 1.

Рис. 1. Процес прогнозування соціально-економічного розвитку національної економіки

Прогнозування розвитку національної економіки є важливим елементом державного управління та стратегічного планування. Воно включає кілька ключових етапів і компонентів, які дозволяють сформувати цілісне уявлення про майбутні економічні умови та визначити ефективні заходи для досягнення поставлених цілей. Прогнозування розвитку національної економіки включає основні елементи, котрі узагальнено в таблиці 3.

Таблиця 3

Основні елементи прогнозування розвитку національної економіки

Елемент	**Суть**	
Визначення цілей і завдань прогнозування	На початковому етапі необхідно чітко визначити цілі прогнозування, які можуть включати:	Оцінку майбутніх тенденцій економічного зростання
		Визначення потенційних ризиків і можливостей
		Підтримку прийняття управлінських рішень на різних рівнях державного управління
	Завдання прогнозування можуть включати деталізацію конкретних аспектів економіки, таких як зайнятість, інфляція, інвестиції, зовнішньоторговельний баланс тощо	
Збір та аналіз даних	Для розробки точних прогнозів необхідно зібрати та проаналізувати	Макроекономічні показники (ВВП, інфляція, безробіття, обсяги виробництва тощо)
		Галузеві дані (виробництво в різних секторах економіки)

Елемент	Суть	
	великий обсяг статистичних та аналітичних даних:	Соціальні показники (демографічна ситуація, рівень життя, соціальні витрати)
		Зовнішньоекономічні дані (торгівля, інвестиції, валютний курс)
Вибір методів і моделей прогнозування	Залежно від поставлених цілей і характеру даних, вибираються відповідні методи та моделі прогнозування	Моделі, які базуються на статистичних методах аналізу взаємозв'язків між різними економічними показниками
		Моделі часових рядів, що дозволяють передбачати майбутні значення показників на основі їх минулих значень
		Сценарні методи, що включають розробку різних сценаріїв розвитку подій залежно від зміни ключових факторів
Побудова прогнозів	На основі обраних методів і моделей здійснюється безпосереднє побудова прогнозів:	Короткострокові прогнози, які охоплюють період до одного року
		Середньострокові прогнози, що охоплюють період від одного до п'яти років
		Довгострокові прогнози, які розраховуються на період понад п'ять років
Оцінка точності та достовірності прогнозів	Після побудови прогнозів необхідно оцінити їх точність і достовірність:	Верифікація моделей за допомогою історичних даних
		Порівняння отриманих прогнозів з фактичними результатами
		Аналіз помилок прогнозування та їх причин
Розробка рекомендацій та прийняття рішень	На основі отриманих прогнозів розробляються рекомендації для прийняття управлінських рішень:	Формування стратегічних і тактичних планів розвитку
		Розробка економічної політики та заходів регулювання
		Визначення пріоритетних напрямків інвестицій та розвитку
Моніторинг та коригування прогнозів	Процес прогнозування є динамічним і вимагає постійного моніторингу та коригування:	Регулярне оновлення даних і перегляд прогнозів у разі зміни зовнішніх умов
		Внесення коректив у методи і моделі прогнозування на основі нових даних та досвіду

Прогнозні та програмні документи є основою для реалізації державної політики, визначення стратегічних цілей та напрямків розвитку, а також управління ресурсами. Особливості прогнозування соціально-економічного розвитку України враховують специфічні внутрішні та зовнішні умови, що впливають на економіку країни на різних періодах.

Однією з глобальних проблем суспільного розвитку наразі є «задоволення потреб населення у продуктах харчування за науково обґрунтованими фізіологічними нормами, що забезпечує відтворення його життєдіяльності, активну участь в економічному і соціальному розвитку суспільства. Особливу роль у вирішенні продовольчої проблеми відіграє харчова промисловість, яка є завершальною ланкою виробництва кінцевих продовольчих товарів» [4, с. 310]. Це підтверджує необхідність прогнозування розвитку національної економіки у

частині забезпечення населення якісними продуктами харчування, як складової покращення функціонування соціально-економічних процесів.

Отже, прогнозування розвитку національної економіки забезпечує системний підхід до аналізу майбутніх економічних умов і сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень для досягнення сталого економічного зростання та розвитку країни. Комплексний підхід до прогнозування дозволяє забезпечити гнучкість та адаптивність державної політики, що є критично важливим у сучасних умовах швидких змін та глобальних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галущак М.П., Галущак О.Я., Кужда Т.І. Прогнозування соціально-економічних процесів: навчальний посібник для економічних спеціальностей. Тернопіль: ФОП Паляниця, 2021. 160 с.
2. Прийма С.С., Приймак В.І. Теоретичні основи трактування поняття «соціально-економічні процеси в ринковій економіці». *Причорноморські економічні студії.* 2020. Вип. 57. С. 51-56.
3. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text (дата звернення: 11.11.2024)
4. Пугаченко О.Б. Особливості хлібопекарного виробництва та їх вплив на склад і облік запасів. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки*. 2009. Вип. 15. С. 310-319.

УДК 338.242.2:334.012.64

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Богдана АБАРОВСЬКА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Економіка підприємства», Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID 0009-0005-2479-2780

Науковий керівник:
Оксана КИРИЛЮК,
доктор філософії з економіки, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті розглядається трактування впливу державної політики на стимулювання розвитку підприємництва, визначення основних механізмів підтримки, оцінка їх ефективності та визначення шляхів удосконалення державної підтримки сприяння розвитку малого та середнього бізнесу. Дослідження також спрямоване на аналіз сучасних програм та ініціатив, які використовуються в Україні, та можливості впровадження іноземного досвіду для вдосконалення бізнесу.

Ключові слова: *державне регулювання, підприємництво, субсидія, місія, проблеми.*

The article examines the interpretation of the impact of state policy on stimulating entrepreneurship development, identifies key support mechanisms, evaluates their effectiveness, and outlines ways to improve state support for the development of small and medium-sized businesses. The study also focuses on analyzing current programs and initiatives implemented in Ukraine and exploring the potential adoption of foreign practices to enhance business development.

Keywords: *State regulation, entrepreneurship, subsidy, mission, challenges.*

Актуальність теми обумовлена значним впливом підприємництва на економічний розвиток країни. Малий і середній бізнес відіграють ключову роль у

створенні робочих місць, розвитку інновацій та підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. У сучасних умовах, коли економічна нестабільність, глобалізація та стрімкий розвиток технологій постійно змінюють бізнес-середовище, підприємці стикаються з різноманітними проблемами, такими як обмежений доступ до фінансових ресурсів, надмірне регулювання, високі податки та конкуренція з великими корпораціями. У цьому контексті державна підтримка може стати вирішальним фактором у подоланні цих труднощів. Зокрема, ефективні механізми регуляторної, фінансової та податкової підтримки, а також програми розвитку інфраструктури та навчання, допомагають створювати сприятливі умови для підприємців. Ці заходи є особливо важливими для малого та середнього бізнесу, що потребує додаткових стимулів для розвитку в умовах економічних труднощів, таких як пандемія, економічні кризи або воєнні дії. Крім того, у процесі економічних реформ та інтеграції України в європейське й світове економічне середовище роль держави у формуванні стабільного і прозорого бізнес-клімату набуває особливої ваги. Тому дослідження питань державної підтримки підприємництва є надзвичайно важливим для розуміння шляхів стимулювання економічного розвитку країни.

Постановка завдання. Державна підтримка є критично важливою для зміцнення економічної стійкості малих та середніх підприємств, особливо під час кризових періодів. Малі та середні підприємства найбільше піддаються впливу економічних потрясінь і без належної допомоги можуть бути змушені скоротити виробництво або припинити діяльність. Програми підтримки в часи фінансових труднощів, такі як пільгові кредити чи податкові канікули, дозволяють підприємствам не лише залишатися на плаву, але й зберігати робочі місця та продовжувати свою діяльність, навіть у найскладніші моменти.

Також важливу роль у стимулюванні розвитку підприємництва відіграє держава, особливо в регіонах, де значна частка малого та середнього бізнесу може стати основою економічного процвітання. У таких регіонах, які мають обмежені можливості для залучення великих інвестицій, державна підтримка може виступити рушійною силою для створення нових підприємств та робочих місць. Це, у свою чергу, сприятиме зменшенню соціальної нерівності та покращенню рівня життя населення. Визначення ефективних механізмів державної підтримки є важливим для забезпечення стабільного економічного розвитку України. При правильному впровадженні підтримка малого та середнього бізнесу може стати потужним двигуном економічного зростання, розвитку інновацій, підвищення зайнятості та поліпшення бізнес-клімату в країні.

Результати дослідження. Державне регулювання підприємництва визначається як сукупність заходів, що здійснюються державою з метою впливу на бізнес для створення сприятливих умов для його розвитку. Основною метою

регулювання є забезпечення сталого економічного зростання, підтримуючи підприємців через стимули, обмеження та компенсацію. Існують дві протилежні точки зору: прихильники вважають, що регулювання необхідне для збереження соціальних стандартів, тоді як противники стверджують, що воно порушує природні ринкові механізми.

Малий бізнес є важливим елементом економіки, оскільки він сприяє створенню робочих місць, зменшенню рівня безробіття та підтримці соціального розвитку. Завдяки своїй гнучкості, малі підприємства швидко адаптуються до змін на ринку, впроваджують інновації та підвищують рівень конкуренції, що позитивно позначається на якості товарів і послуг. Крім того, малий бізнес стимулює розвиток регіонів, забезпечуючи економічну активність на місцях і сприяючи розвитку місцевих постачальників і споживачів. Сьогодні малий та середній бізнес розглядається державою як основа національної економіки, оскільки підприємства цього сектора генерують близько 60% ВВП. Державна підтримка малого і середнього підприємництва включає кілька важливих напрямків: формування правової бази для функціонування підприємницького сектору та окремих галузей національної економіки, залучення підприємців до реалізації науково-технічних і соціально-економічних програм, а також постачання продукції (робіт, послуг) для задоволення потреб держави і регіонів [1].

З метою підтримки підприємництва в Україні Уряд схвалив Стратегію відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації МСП до 2027 року та затвердив операційний план заходів з її реалізації на період 2024-2027 років [5]. Це рішення було прийнято на засіданні 30 серпня 2024 року.

Підтримка МСП є одним із ключових національних пріоритетів. Нова стратегія відповідає нагальним потребам підприємств. Вона є інклюзивною та сприяє розвитку підприємницької діяльності жінок, людей з інвалідністю та ветеранів. Стратегія була узгоджена між бізнесом, державним сектором та експертами. Вона також враховує регіональні аспекти. Її також підтримали міжнародні партнери. Спільно з Німеччиною було створено Альянс сталого розвитку МСП для координації зусиль з розвитку екосистеми МСП. Основною метою цієї стратегії є створення умов для розвитку МСП та надання рекомендацій партнерам щодо того, куди інвестувати під час поточного та післявоєнного відновлювального періоду».

Стратегія містить чотири основні цілі:

1. Відновлення та полегшення процесу ведення бізнесу.
2. Інноваційний розвиток, цифрова трансформація та зелений перехід.
3. Розвиток людського капіталу та підприємництва.
4. Підвищення конкурентоспроможності та експорту. [3]

За оцінками Міністерства економіки, реалізація Стратегії призведе до покращення індексу економічної свободи бізнесу щонайменше на 14 пунктів — до 75+/100, зростання наукоємності валового внутрішнього продукту до +0,7%, збільшення кількості експортерів до більш ніж 35 тисяч. Очікується також зниження рівня безробіття з 18,3 % до 11%.

Підсумовуючи вищезазначене, на мою думку, в системі державного регулювання малого та середнього бізнесу зазначені методи необхідно реалізувати в наступних напрямах (рис. 1)

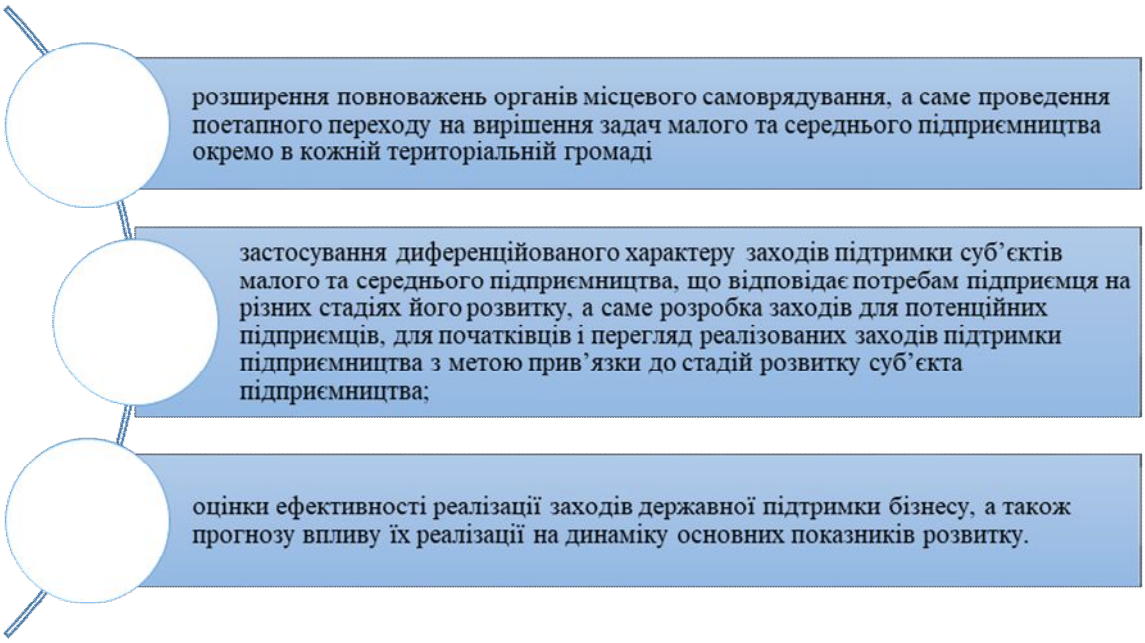

Рисунок 1 **- Напрями удосконалення державного регулювання підприємництва**
Джерело: розроблено автором за даними [28, 29]

Крім того, слід удосконалити національне регулювання шляхом надання за допомогою правових, організаційних та економічних інструментів розширених можливостей великим підприємствам для просування послуг та продукції великих підприємств шляхом передачі МСП відповідних технологій та прав на виробництво послуг під торговою маркою компанії (франчайзинг); а також замовлення великими підприємствами МСП на виробництво деталей, запчастин, виконання робіт та надання послуг (субпідряд) [4, с.393].

Висновки. Державна підтримка малого та середнього підприємництва в Україні є стратегічним напрямом урядової політики, орієнтованим на стимулювання економічного розвитку, підвищення рівня зайнятості та запобігання безробіттю. Вона охоплює різноманітні форми допомоги, такі як фінансування, консультаційні послуги, залучення підприємців до науково-дослідних програм, підтримка інноваційних процесів, розвитку науки та

промисловості, стимулювання експорту та освітніх ініціатив. Основними завданнями державної підтримки є підвищення доданої вартості продукції, забезпечення продовольчої безпеки та сприяння розвитку зовнішньоекономічної діяльності [2].

Створення розгалуженої мережі малих та середніх підприємств у різних секторах економіки сприятиме демонополізації та розвитку конкуренції. Для цього необхідно провести реформи, що включають послаблення регуляторних вимог, перегляд податкових процедур і боротьбу з корупцією. Процес реформування має відбуватися за участі представників бізнесу, щоб врахувати їх потреби та забезпечити ефективність змін. Розвиток бізнесу підвищує конкурентоспроможність України та знижує залежність від зовнішніх постачальників. Доля підприємництва в країні багато в чому визначається урядовими рішеннями, тому важливо забезпечити підтримку бізнесу для досягнення економічної стабільності в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голота Біннатов О. Механізми державного регулювання розвитку малого підприємництва в умовах глобалізаційних викликів. *Věda a perspektivy*. № 4 (35). 2024. С.74-75.

2. Карпенко Л. М., Їжа М. М., Гороховський М. В. Інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. *Публ. упр. і адміністрування в Україні*. 2023. № 33. С. 67-73.

3. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 30.08.2024 № 821-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text (дата звернення 19.10.2024)

4. Кубанов Р. А. Механізми удосконалення державної політики щодо розвитку малого та середнього підприємництва. Інноваційний розвиток та безпека підприємств в умовах неоіндустріального суспільства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 27 жовт. 2020 р.) / відп. ред. О. М. Полінкевич, Л. В. Шостак. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2020. С. 393-395.

REFERENCES:

1. Golota Binnatov O. Mechanisms of state regulation of small business development in the conditions of globalization challenges. *Science and perspective.* No. 4 (35). 2024. P.74-75.

2. Karpenko L.M., Yizha M.M., Horohovskyi M.V. Instruments of state support for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine under martial law. *Publ. example and administration in Ukraine.* 2023. No. 33. P. 67-73.

3. On the approval of the Strategy for recovery, sustainable development and digital transformation of small and medium-sized enterprises for the period until 2027 and the approval of the operational plan of measures for its implementation in 2024-2027. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Strategy, Plan, Measures dated August 30, 2024 No. 821 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text (date of application 10.19.2024)

4. Kubanov R. AND. Mechanisms for improving state policy regarding the development of small and medium-sized enterprises. Innovative development and security of enterprises in the conditions of a neo-industrial society: materials of the International. science and practice conf. (Lutsk, October 27, 2020) / resp. ed. AT. M. Polinkevich, L. IN. Shostak Lutsk: VNU named after Lesi Ukrainka, 2020. P. 393-395.

УДК 657.6.012.16

ВИЗНАЧЕННЯ Й ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА»

Катерина ШЕВЧЕНКО
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, група ОО-22
Центральноукраїнський національний технічний університет

Науковий керівник:
Ольга ПУГАЧЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету,
ORCID ID: 0000-0002-2253-050X

Досліджено зміст терміну «економічна експертиза» в публічному доступі та доведено її важливе значення для економіки, юриспруденції та у забезпеченні економічної безпеки держави. Узагальнено концептуальні аспекти проведення експертиз з економічних питань.

Ключові слова: *економічна експертиза, місце і значення експертизи, експертиза з економічних питань, завдання експертизи, процесуальні дії.*

The content of the term "economic expertise" in public access has been explored, and its significant importance for the economy, jurisprudence, and ensuring the economic security of the state has been proven. The conceptual aspects of conducting expertise on economic issues have been summarized.

Keywords: *Economic expertise, the place and significance of expertise, economic issues expertise, tasks of expertise, procedural actions.*

З моменту започаткування експертизи і на всіх етапах її розвитку в ній втілювалися важливі інструменти правосуддя, необхідні для вирішення справ як під час розгляду їх у судових засіданнях, так і для покращення благоустрою країни в цілому.

Експертизи з економічних питань є «складовою судово-експертної діяльності, а тому, розглядаючи справи про економічні злочини без фахової

фінансово-економічної освіти, юристи ставляться з великою повагою до висновків експертів-економістів» [12, с. 20]. Висновок експерта відноситься до важливої доказової бази при прийнятті рішення суддею. «Висновок судового експерта виділяється серед інших джерел доказів тим, що з ним важко не погодитись, оскільки незгоду потрібно обов'язково мотивувати і аргументувати» [10, с. 116].

Визначенню змісту терміну «економічна експертиза» присвячено значну кількість наукових праць, що об'єктивно пояснюється великою значущістю цього процесу. Адже це невід'ємний елемент сучасної фінансово-економічної безпеки національної економіки, який допомагає протистояти економічним злочинам та у випадку їх вчинення, застосовувати спеціальні заходи щодо нейтралізації або ліквідації зовнішніх загроз. Проте, наразі єдиного, загальноприйнятного трактування суті економічної експертизи не представлено, що підтверджує актуальність проведення даного дослідження.

Метою даної статті є дослідження змісту терміну «економічна експертиза» в публічному доступі та проведення аналізу концептуальних аспектів проведення експертиз з економічних питань.

У таблиці 1 узагальнено визначення терміну «економічна експертиза» у публічному доступі.

Таблиця 1

Визначення терміну «економічна експертиза» у публічному доступі

Автор	Визначення
Дерій В.А., Дема Д.І.	Економічна експертиза – це «дослідження певних проблем, що виникають у процесі економічної діяльності суб'єкта господарювання і потребують кваліфікованих дій експерта (експертів) для досягнення визначеної мети та розв'язання конкретних завдань, пов'язаних із веденням фінансового і податкового обліку, фінансово-економічною діяльністю та фінансово-кредитними операціями, а також для відвернення суттєвих загроз і ризиків від такого суб'єкта» [2]
Еспертно-дослідна служба України	Економічна експертиза – «один з видів судової експертизи, спрямований на дослідження діяльності фінансово-економічного характеру, що здійснюється господарюючим суб'єктом. Тобто, аналіз і оцінка коректності фінансових операцій, їх відображення в обліку, а також вивчення кредитної, податкової та інших областей діяльності» [3]
Київський науково-дослідний інститут судових експертиз	Економічна експертиза – це «документальне підтвердження (дослідження) закономірностей утворення, відображення в регістрах бухгалтерського обліку, та у звітності інформації щодо показників господарської діяльності підприємств; дослідження правильності і повноти формування доходів, витрат і результатів діяльності, формування активів, зобов'язань та власного капіталу, банкрутства та ліквідації підприємств, орендних відносин, наявності та розміру понесених збитків, оподаткування, включаючи трансфертне ціноутворення, кредитування та здійснення інших фінансових операцій, пов'язаних з рухом грошових коштів» [5]
Луганський науково-	Судово-економічна експертиза – це «дослідження документів

Автор	Визначення
дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України	бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності на основі спеціальних знань у галузі економіки з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [6]
Морозова О.С.	Економічна експертиза – «вид експертизи, який здійснюється за дорученням судово-слідчих органів із метою встановлення істини відносно законності та чіткості висвітлення у системі обліку фінансового і управлінського фактів діяльності господарської; порушень ключових вимог відносно формування фінансової, статистичної, податкової звітності; проведення кредитних та розрахункових операцій, і ще операцій з капіталом власним і позиченим» [7]
Науково-дослідна лабораторія судових експертиз	Судово-економічні експертизи – це «експертні дослідження матеріальних об'єктів (документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню у суді за їх змістом та формою і допомагають суду досягти об'єктивності у доказуванні» [8]
Незалежний інститут судових експертиз	Економічна експертиза – це «фінансово-економічне дослідження спірних фінансових ситуацій в господарській діяльності компанії або підприємства» [9]
Судово-експертне бюро України	Економічна експертиза – «спрямована на дослідження діяльності фінансово-економічного характеру, включає в себе перевірку документів бухгалтерського, податкового обліку, а також дослідження фінансово-кредитної діяльності» [13]
Тлумачний словник економіста	Економічна експертиза – «дослідження спеціалістом-бухгалтером або групою спеціалістів правильності відбиття фактів та явищ господарської діяльності підприємства, організації, установи у документах бухгалтерського обліку, реєстрах, звітах, балансах» [1]
Шушко О.О.	Економічна експертиза – це «особливий вид експертних досліджень в процесі проведення якого застосовуються знання з різних сфер економічної науки – фінансів, бухгалтерського обліку, статистики, економіки, оподаткування тощо» [14]
	Економічна експертиза – це «отримання і уточнення наявних доказів, які можуть дозволити виявити факт правопорушення або попередити його виникнення» [14]
Юридична енциклопедія	Експертиза судова – «дослідження спеціалістом-експертом матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що знаходиться у провадженні органів дізнання, попереду, слідства або суду» [15]

Проаналізувавши певну кількість визначень терміну «економічна експертиза» можна помітити тісний зв'язок даної дефініції із юриспруденцією, що є абсолютно логічним.

Економічну експертизу можна розглядати з двох сторін:

- процесуально-правова – покладається на чинне законодавство (Закон

України «Про судову експертизу», кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне, господарсько-процесуальне, адміністративно-процесуальне), яке регулює порядок призначення і проведення економічної експертизи, права й обов'язки експерта та інших учасників процесу;

- фінансово-господарська – полягає у чіткому знанні та дотриманні порядку ведення бухгалтерського обліку та особливостей господарської діяльності.

Виходячи із цього, експерт повинен розумітися як у процесуально-правовому плані, так і в бухгалтерському обліку і аналізі господарської діяльності.

Предметом економічної експертизи є конкретно поставлені питання та завдання, які, як правило, пов'язані з проведенням ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства. Виходячи із визначення предмета економічної експертизи одразу зрозумілим стає її об'єкт. Це всі документи пов'язані із фінансово-господарською діяльністю підприємства, тобто бухгалтерські регістри, звітність, довідки, рахунки, тощо.

Найбільш популярними завданнями експертизи документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності є: «документальне підтвердження величини, часу та місця виявлення нестач або надлишків ТМЦ і грошових коштів; документальне підтвердження реєстрації операцій з надходження, зберігання, виготовлення та реалізації ТМЦ; документальне підтвердження оприбуткування грошових коштів та цінних паперів; документальне підтвердження бухгалтерського відображення нарахування та виплати заробітної плати та інших виплат; дотримання офіційно-правових положень щодо врахування доходів і витрат фінансового-господарських операцій, що оподатковуються податком на прибуток тощо; дотримання нормативно-правових актів, що відображають у податковому обліку податкові зобов'язання та податковий кредит із ПДВ» [4, с. 11].

З теоретичної точки зору, завдання економічної експертизи можна поділити на три класи:

- завдання задля ідентифікації об'єкта (з'ясування особи, яка вчинила протиправні дії);
- завдання діагностичні (розкриття механізму скоєння протиправної дії, встановлення обставин, за яких вона була скоєна, послідовності дій та з'ясування часу);
- експертна профілактика (з'ясування дій, що передують скоєнню злочинів та розробка превентивних дій стосовно мінімізації протиправності).

Під час досудового розслідування або судового розгляду особливо важливим є застосування наукових методів збору доказів. Економічна експертиза і є таким джерелом. Завдяки їй можна з'ясувати інформацію для якої необхідні конкретні знання з бухгалтерського обліку та аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства. Під час експертизи відбувається ретельне дослідження документів

бухгалтерського обліку й надається висновок на поставлене питання щодо господарської діяльності підприємства.

Отже, економічна експертиза є багатогранним процесом, який охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з оцінкою фінансового стану підприємств, аналізом ефективності їхньої діяльності, виявленням ознак шахрайства та інших правопорушень. Сучасні реалії господарювання, пов'язані з глобалізацією, цифровізацією та зростанням конкуренції, висувають нові вимоги до якості та оперативності проведення економічних експертиз.

Надважливою є роль економічної експертизи в судовому процесі. Вона слугує незалежним джерелом доказів, дозволяє встановити істину у спорах, пов'язаних із господарською діяльністю. Однак, існують певні проблеми, у частині проведенням економічних експертиз, такі як недостатня кваліфікація експертів, відсутність єдиних методологічних підходів, а також вплив суб'єктивних факторів на результати експертизи.

Крім того, економічна експертиза також має суттєве значення у забезпеченні економічної безпеки держави та захисті інтересів учасників господарських відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаров С.М., Кушнір Н.Б. Тлумачний словник економіста ; за ред. проф. С.М. Гончарова. К.: Центр учбової літератури. 2009. 264 с.
2. Дерій В.А., Дема Д.І. Економічна експертиза діяльності підприємств. *Економіка і суспільство.* 2017. Вип. 11. С. 508-514.
3. Експертно-дослідна служба України / Офіційний сайт. Розділ «Судова експертиза». URL: https://ua-expert.com/ua/ (дата звернення: 11.11.2024)
4. Житомирський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України / Офіційний сайт. Розділ «Економічна експертиза». URL: https://www.ndekc.zhitomir.ua/ekonomichna-ekspertiza (дата звернення: 11.11.2024)
5. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз / Офіційний сайт. Розділ «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій». URL: https://kndise.gov.ua/doslidzhennya-dokumentiv-pro-ekonomichnu-diyalnist-pidpryyemstv-i-organizaczij/ (дата звернення: 11.11.2024)
6. Луганський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України / Офіційний сайт. Розділ «Судово-економічна експертиза». URL: https://luga-ndekc.com.ua/судово-економічна-експертиза/ (дата звернення 11.11.2024)

7. Морозова О.С. Сутність дефініції «економічна експертиза». *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 9. С. 28-32.
8. Науково-дослідна лабораторія судових експертиз / Офіційний сайт. Розділ «Економічна експертиза». URL: https://ndlse.com.ua/ekonomichna-ekspertyza.html (дата звернення: 11.11.2024)
9. Незалежний інститут судових експертиз / Офіційний сайт. Розділ «Економічна експертиза». URL: https://nise.com.ua/economichna-ekspertyza (дата звернення 11.11.2024)
10. Пугаченко О.Б., Косенко С.С., Бабій М.В. Організація судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2021. № 6 (39). С. 115-130
11. Пугаченко О.Б., Фоміна Т.В. Законодавче регулювання орієнтовного переліку вирішуваних питань судово-економічною експертизою документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності. *Modern engineering and innovative technologies.* 2022. Issue № 19. Part 2 (February). Sergeieva&Co, Karlsruhe, Germany. С. 42-50.
12. Пугаченко О.Б., Фоміна Т.В. Права та обов'язки експертів з економічних питань у профільному і процесуальному законодавстві. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2023. № 9 (42). С. 20-32.
13. Судово-експертне бюро України / Офіційний сайт. Розділ «Економічна експертиза». URL: https://sebu.com.ua/ekspertyz/ekonomichna-ekspertyza/ (дата звернення 11.11.2024)
14. Шушко О.О. Суть економічної експертизи в контексті питань забезпечення економічної безпеки національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. Вип. 20. Ч. 1. С. 177-181
15. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д – Й. 1999. 744 с.

УДК 338.242

ДОСЯГНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Дар'я РАССИПНОВА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету економіки та управління Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

Наталія ШЕВЧУК,
кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри бізнес-економіки та підприємства Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У роботі розглянуто економічні аспекти успішності бізнесу та визначено їх роль у забезпеченні стабільного розвитку та конкурентоспроможності підприємств. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення успішності, зокрема, з точки зору ефективності, результативності та зростання. Також розглянуто ключові фактори впливу на успішність підприємства.

***Ключові слова**: успішність, успішність підприємства, ефективність, зростання, діяльність, результативність.*

The paper examines the economic aspects of business success and defines their role in ensuring the stable development and competitiveness of enterprises. Theoretical approaches to defining success are analyzed, particularly in terms of efficiency, effectiveness, and growth. Key factors influencing the success of an enterprise are also considered.

***Keywords:** success, enterprise success, efficiency, growth, performance, effectiveness.*

Постановка проблеми. Успішність підприємства є невизначеним поняттям. Тому визначити, чи є підприємство успішним, буває важко. У той час як деякі вчені ототожнюють успішність з фінансовими показниками, такими як прибутковість і ліквідність, інші розширюють поняття до стратегічної стійкості чи конкурентоспроможності. Така неоднозначність створює труднощі в чіткій оцінці успіху, особливо на сучасних ринках, де ефективне використання ресурсів і досягнення короткострокових цілей вже не є достатнім. Сьогодні від компаній очікують сталого розвитку, адаптації до ринкових змін, виправдання суспільних очікувань та дотримання етичних стандартів.

Проблема полягає в необхідності створення комплексного підходу оцінки успішності підприємства, враховуючи фінансові аспекти компаній.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. . Визначенню поняття «економічна успішність підприємства» присвячено наукові праці таких авторів, як Л. Лігоненко, А. Чумак, С. Мочерного, О. Устенко, С. Чеботар та ін. Питання факторів впливу на економічну успішність підприємства широко розглядаються у працях дослідників, зокрема Р. Азам, Дж. Джасра, М. Хан та ін. Способи забезпечення досягнення економічної успішності підприємства висвітлені у роботах С. Косенко, Л. Кравченко, О. Дяків, В. Островерхов та інших дослідників.

Цілі статті. Метою статті є узагальнення концептуальних положень теорії економічної успішності, уточнення змісту, факторів впливу та методів забезпечення досягнення успішності.

Виклад основного матеріалу. Поняття економічної успішності підприємства є складним і багатогранним феноменом, що привертає значну увагу науковців. Багато дослідників підходять до визначення економічної успішності з різних перспектив, акцентуючи увагу на різних визначеннях (табл.1).

Таблиця 1 – **Визначення поняття «успішність підприємства» різними авторами**

Автор	Визначення
Лігоненко Л. О., Чумак А. Д.	Результат досягнення поставлених цілей та планів і реалізації ідей; позитивні (у динамічному чи порівняльному вимірі) економічні і соціальні результати господарювання
Едвард Дж. Ромар	Результат прийняття ринком поточного продукту чи послуги.
Мочерний С.В., Устенко О.А., Чеботар С.І.	Діяльність, пов'язана із поміркованим ризиком.
К. Шоу, Ф. Лафонтейн	Тривала діяльність підприємства на ринку
Дж. Пфан	Прибутковість та зростання
В. Баумоль, Р. І. Літан, К. Дж. Шрамм	Ріст досягнутий завдяки «підприємницькій жилці»

Джерело: сформоване автором на основі [1-6].

Зокрема, такі автори, як Лігоненко Л. О., Чумак А. Д. та Едвард Дж. Ромар сходяться на думці, що успішність підприємства – це результат його діяльності, який можна оцінити за такими критеріями, як досягнення цілей та ринкова оцінка. Мочерний С. В., Устенко О. А., Чеботар С. І. зосереджуються на процесних аспектах успіху. Для них успішність - це не лише результат, а й процес організаційної діяльності. Дж. Пфан вважає, що успішність підприємства визначається його ефективністю. А такі автори як В. Баумоль, Р. І. Літан та К. Дж.

Шрамм розглядають успішність в концепції зростання підприємства, тобто у постійному розвитку.

Загалом, успішність підприємства можна визначити як багатовимірний показник, що охоплює як результати, так і процеси його діяльності. Вона включає досягнення цілей і реалізацію планів, що дозволяє оцінити ефективність підприємства за об'єктивними критеріями, такими як ринкова оцінка та фінансові показники. Успішність також передбачає безперервний розвиток і зростання, які забезпечують стабільність та адаптивність підприємства. Таким чином, успішність — це об'єднання результативності, процесів організаційної діяльності, ефективності та динамічного розвитку підприємства.

Ключові характеристики, що роблять підприємство успішним, можна визначити на основі наступних компонентів:

1. *Фінансова стабільність і прибутковість*: прибутковість є основним показником економічної успішності підприємства, адже зростаючий прибуток дозволяє забезпечувати фінансування операційної діяльності, інвестувати в розвиток та збільшувати частку ринку. Фінансова стабільність передбачає здатність підприємства підтримувати стабільний дохід і мінімізувати фінансові ризики.

2. *Ефективність використання ресурсів*: це включає оптимізацію всіх наявних ресурсів підприємства – фінансових, матеріальних, людських та технологічних. Ефективне використання ресурсів дозволяє мінімізувати витрати та підвищувати продуктивність, що є критично важливим для підтримки конкурентоспроможності.

3. *Інноваційність*: сучасні підприємства мають бути здатні до впровадження нових технологій, продуктів і процесів, щоб відповідати вимогам ринку. Інновації не лише підвищують ефективність діяльності, але й сприяють залученню нових клієнтів та створенню додаткової цінності для споживачів.

4. *Якість продукту або послуг*: висока якість продукції або послуг є важливим фактором задоволення споживачів і підвищення лояльності. Якість також впливає на репутацію компанії та її конкурентні позиції, адже споживачі завжди шукають надійні продукти і послуги.

5. *Гнучкість і адаптивність до змін*: здатність швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, такі як ринкові тенденції, технологічні зрушення та регуляторні вимоги, є визначальним чинником успіху. Адаптивні підприємства можуть змінювати свої стратегії та процеси, забезпечуючи безперервний розвиток навіть у непередбачуваних умовах.

6. *Соціальна відповідальність і сталість*: сучасний бізнес вимагає від підприємств не лише зростання, а й врахування екологічних та соціальних аспектів. Соціально відповідальні підприємства часто мають кращу репутацію і

міцніші відносини з суспільством, що сприяє їхньому довгостроковому розвитку та позитивному сприйняттю.

Ці приклади демонструють, як ефективне управління ключовими факторами, такими як інновації, маркетинг і підтримка держави, може забезпечити сталий розвиток та міцні позиції на ринку.

Фактори, що впливають на економічну успішність підприємства, можна розділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні фактори відображають особливості організації, її фінансові ресурси, технологічне забезпечення та підприємницькі навички. Ці елементи формують основу підприємства, яка забезпечує стабільне функціонування та адаптацію до умов ринку.

Зовнішні фактори, в свою чергу, включають ті, на які підприємство може впливати (взаємодія зі споживачами та конкурентами) та ті, що перебувають поза його контролем (політичні, економічні, соціальні та екологічні умови). Це підтримка уряду, доступ до інформації та рівень задоволеності споживачів.

Розмежування цих факторів дозволяє підприємству визначати свої стратегічні пріоритети, підлаштовувати внутрішнє середовище під зовнішні вимоги та обирати оптимальні шляхи для розвитку.

З огляду на викладене, ключовими факторами для досягнення успішності є такі елементи:

1. *Фінансові ресурси* – достатність капіталу для стабільної роботи та розвитку.
2. *Технологічні ресурси* – впровадження сучасних технологій для підвищення ефективності.
3. *Підтримка уряду* – державні заходи, які можуть сприяти розвитку бізнесу.
4. *Доступ до інформації* – можливість оперативного реагування на ринкові зміни.
5. *Бізнес-план* – чітка стратегія розвитку.
6. *Підприємницькі навички* – управлінські та лідерські якості, що дозволяють приймати обґрунтовані рішення.
7. *Рівень задоволеності споживачів* – задоволеність споживачів продукцією або сервісом безпосередньо впливає на рівень лояльності, ймовірність повторних покупок і рекомендацій, що може розширювати клієнтську базу та підвищувати репутацію компанії.

Ефективне управління цими ресурсами допомагає компаніям забезпечувати стійкість, досягати зростання і залишатися конкурентоспроможними на ринку.

Для досягнення економічної успішності кожне підприємство може обирати різні пріоритети. Наприклад, одні компанії зосереджуються на стабільному

отриманні прибутку та розширенні ринку, тоді як інші – на ефективному використанні ресурсів. Проте, для всіх підприємств актуальними залишаються певні комплексні підходи, які варто розглянути більш детально.

Розробка стратегії розвитку підприємства є ключовим інструментом для забезпечення його ефективної діяльності в умовах ринкової конкуренції. Вона передбачає не лише визначення шляхів досягнення поставлених цілей, але й адаптацію до змін у зовнішньому середовищі, враховуючи конкуренцію, попит і технологічні інновації. Стратегічне планування дозволяє виявити слабкі сторони бізнесу та нові можливості для розвитку.

Впровадження інновацій є важливим фактором для підвищення конкурентоспроможності підприємства. Інновації можуть бути як технологічними, так і організаційними, спрямованими на вдосконалення виробничих процесів, управління та маркетингових підходів. Інвестиції в інноваційний розвиток сприяють сталому зростанню підприємства.

Управління фінансами є основою фінансової стабільності та стійкого розвитку. Це передбачає фінансове планування, бюджетування та аналіз витрат, що дозволяє оптимізувати ресурси та знижувати фінансові ризики. Ефективне управління фінансовими потоками є важливою складовою економічної успішності підприємства.

Управління персоналом відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності та продуктивності бізнесу. Важливими елементами цього процесу є розвиток і навчання персоналу, а також ефективна мотивація. Вдосконалення професійних навичок та задоволеність працівників сприяють високій продуктивності та низькій плинності кадрів.

Маркетингова стратегія є основою для задоволення потреб споживачів та підвищення конкурентоспроможності. Вона включає аналіз ринку, сегментацію, диференціацію продукції та позиціонування, що дозволяє підприємству ефективно реагувати на зміни в попиті та зміцнювати свої ринкові позиції.

Управління ризиками є важливим процесом для ідентифікації, оцінки та контролю загроз, які можуть вплинути на діяльність компанії. Це забезпечує гнучкість і адаптивність підприємства до нестабільного ринкового середовища, мінімізуючи втрати та сприяючи стабільності й розвитку.

Отже, для досягнення економічної успішності підприємству необхідно мати чітко сформульовану стратегію розвитку, впроваджувати інновації, ефективно управляти фінансами та ресурсами. Ключовими елементами також є управління персоналом, розробка маркетингової стратегії та своєчасне реагування на ризики. Системний підхід до управління сприяє не лише досягненню короткострокових результатів, але й забезпечує стабільний розвиток та конкурентоспроможність підприємства в довгостроковій перспективі.

Висновки. На основі проведеного дослідження успішності підприємства визначено, що це багатогранне поняття, яке охоплює не лише досягнення результатів, але й сукупність унікальних якостей, що сприяють їх досягненню. Успішність підприємства розглядається як здатність забезпечувати стійке зростання та результати, ефективно використовувати ресурси та адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Фактори впливу на економічну успішність поділяються на внутрішні (фінансові, технологічні, управлінські) та зовнішні (ринкове середовище, урядова підтримка, споживачі). Для забезпечення успішності необхідна розробка стратегії розвитку, впровадження інновацій, ефективне управління фінансами, персоналом, маркетингом і ризиками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лігоненко Л. О., Чумак А. Д. Успішність бізнесу: дискусійні питання змістової інтерпретації та методичних засад оцінювання. Економічний простір. 2021. № 167. С. 69. URL: https://doi.org/10.32782/2224-6282/167-12 (дата звернення: 24.10.2024).

2. Romar E.J. Strategic Intent Confucian Harmony and Firm Success. Acta Polytechnica Hungarica. 2009. Vol. 6 no. 3. P. 57-67.

3. Мочерний С. В., Устенко О. А., Чеботар С. І. Основи підприємницької діяльності: навч.-посіб. Київ: Академія 2001. 280 с.

4. Lafontaine F., Shaw K. Serial Entrepreneurship: Learning by Doing? Cambridge MA : National Bureau of Economic Research 2014. URL: https://doi.org/10.3386/w20312 (Date of access: 02.11.2024).

5. Pfann G. A. Business success and businesses' beauty capital. *Economics Letters.* 2000. Vol. 67 no. 2. P. 201–207. URL: https://doi.org/10.1016/s0165-1765(99)00255-4 (Дата звернення 13.11.2024)

6. William J. Baumol, Robert E. Litan, Carl J. Schramm. Good Capitalism Bad Capitalism and the Economics of Growth and Prosperity. Business Ethics Quarterly. 2008. Vol. 18 no. 2. P. 267–271.

УДК 658.5

УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ ТА ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ТОВ КІЗ «ЛЕЗО»

Роман ЯКОВЕНКО,
доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки, кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки Економіко-технологічного інституту імені Роберта Ельворті,
ORCID ID: 0000-0002-8103-8590;

Олена ТІТОВА,
слухачка курсів MBA (Master of Business Administration)

Проведено аналіз ліквідності ТОВ КІЗ «ЛЕЗО» за найбільш терміновими зобов'язаннями, визначено негативну тенденцію зростання дебіторської заборгованості, проаналізовано структуру оборотних активів, визначено динаміку фінансових результатів, закладено передумови для розробки стратегії поліпшення фінансового стану ТОВ.

Ключові слова: *фінансові результати, ліквідність, дебіторська заборгованість.*

An analysis of the liquidity of LLC KIZ "LEZO" concerning its most urgent liabilities has been conducted. A negative trend in the growth of receivables has been identified, the structure of current assets has been analyzed, and the dynamics of financial results have been determined. Preconditions for developing a strategy to improve the financial condition of the company have been established.

Keywords: *financial results, liquidity, receivables.*

Згідно з проведеним аналізом, підприємство має можливість розрахунку за відносно-терміновими, середньотерміновими та довготерміновими зобов'язаннями, але найліквідніших активів, а саме грошових коштів не достатньо для погашення найбільш термінових зобов'язань, а саме сплати заробітної плати та податків.

На рис. 1 показано співвідношення активів А1 до зобов'язань П1.

Графік показує, що в 2019 і 2020 роках підприємство ТОВ «КІЗ «ЛЕЗО» мало достатню частку грошових коштів, у 2021 році відбулось їх зниження, яке тривало у 2022 році.

Для розуміння причин малої кількості грошових коштів розглянемо структуру оборотних активів ТОВ «КІЗ «ЛЕЗО» в таблиці 1 сформовану з фінансової звітності форма 1 підприємства.

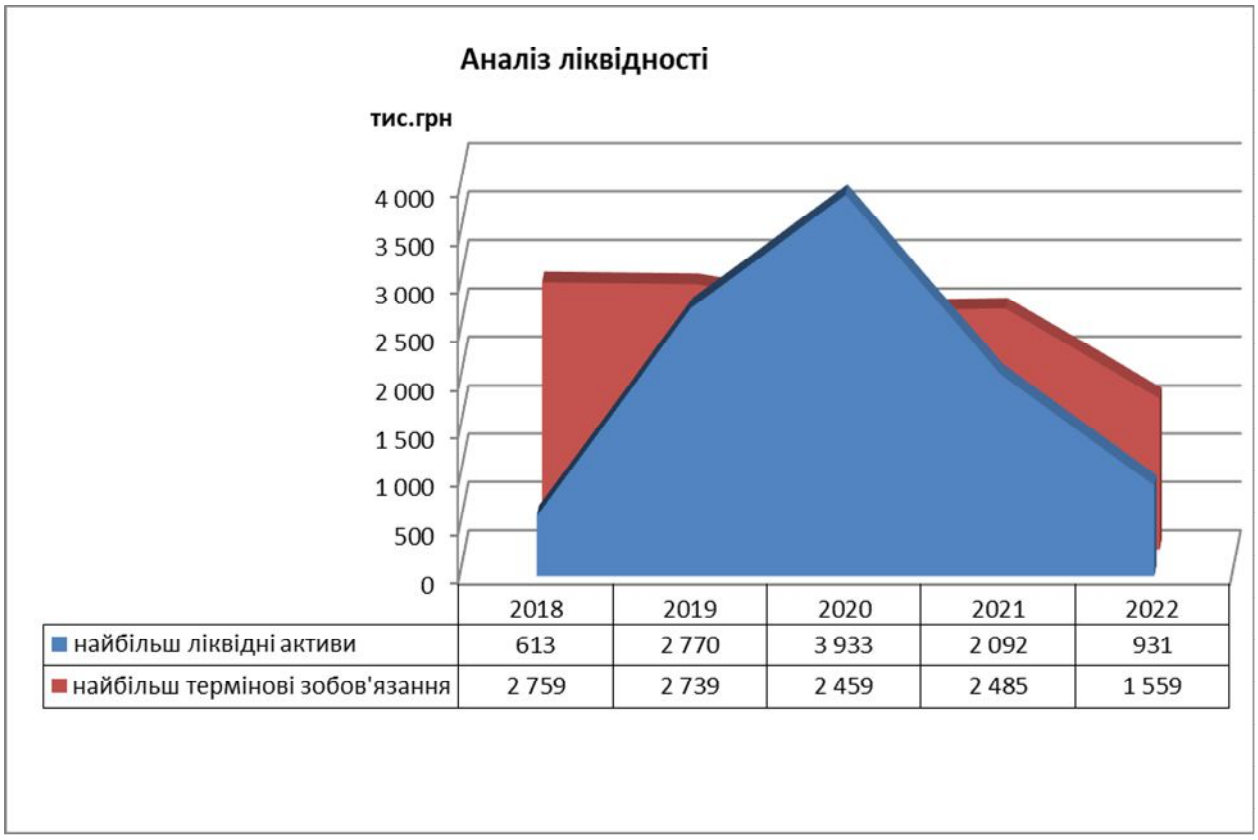

Рисунок 1 **– Ліквідність за найбільш терміновими зобов'язаннями**

Джерело : розраховано авторами самостійно

Динаміка показників оборотних активів вказує на стабілізацію за показником виробничі запаси після зростання з 2019 по 2021 рік.

Таблиця 1 **– Оборотні активи за період з 2018 по 2022 роки**

Показник, тис. Грн	Роки					Абс. відхил. 2022 до 2018, тис. грн	Темп приросту 2022 до 2018, %
	2018	2019	2020	2021	2022		
Виробничі запаси	3 631	6 121	5 484	7 834	4 722	1 091	30,1
Дебіт. заборгованість за продукцію	7 223	7 006	7 491	8 295	20 558	13 335	184,6

Дебіт. заборгованість за розр. з бюджетом	83	32	237	2 604	0	-83	-100,0
Інша дебіторська заборгованість	185	482	477	1 538	567	382	206,0
Інші оборотні активи	574	1 179	687	1 174	462	-112	-19,6
Гроші та їх еквіваленти	613	2 770	3 933	2 092	931	318	51,8
Готова продукція	3 835	3 982	3 701	6 358	5 763	1 928	50,3
Всього	16 181	21 590	22 056	29 984	33 072	16 890	104,4

Джерело : розраховано авторами самостійно

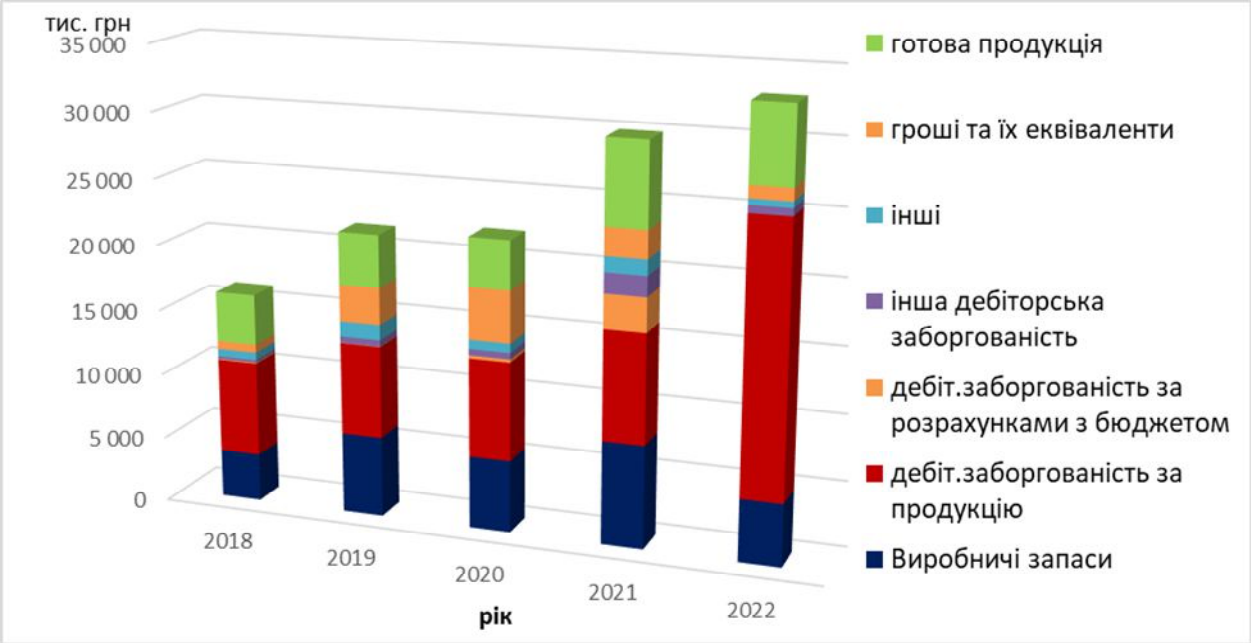

Рисунок 2 **– Розмір оборотних активів**

Очевидною є негативна тенденція зростання дебіторської заборгованості. Сума найбільш ліквідних активів (кошти на рахунку) має з 2021 року динаміку на зменшення, що негативно відображається на платоспроможності за терміновими зобов'язаннями.

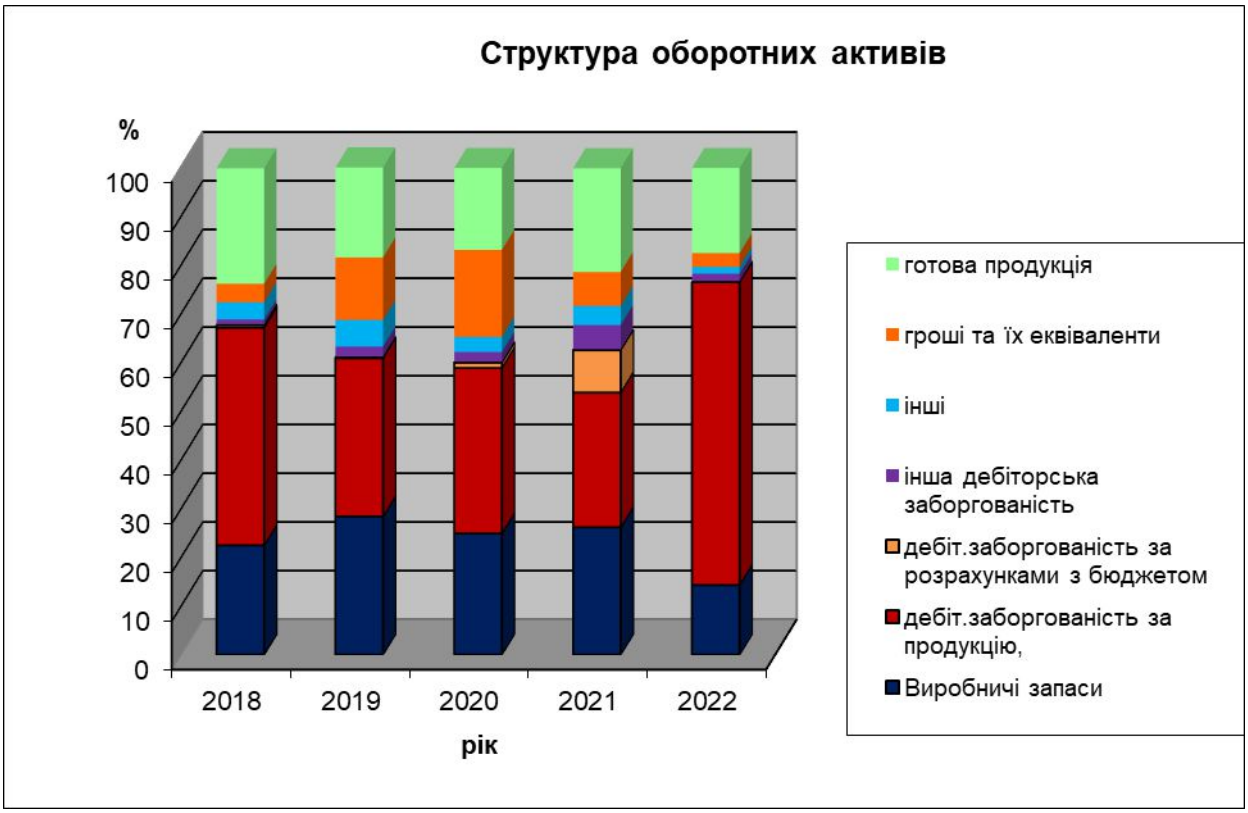

Рисунок 3 – **Структура оборотних активів з 2018 по 2022 рр.**

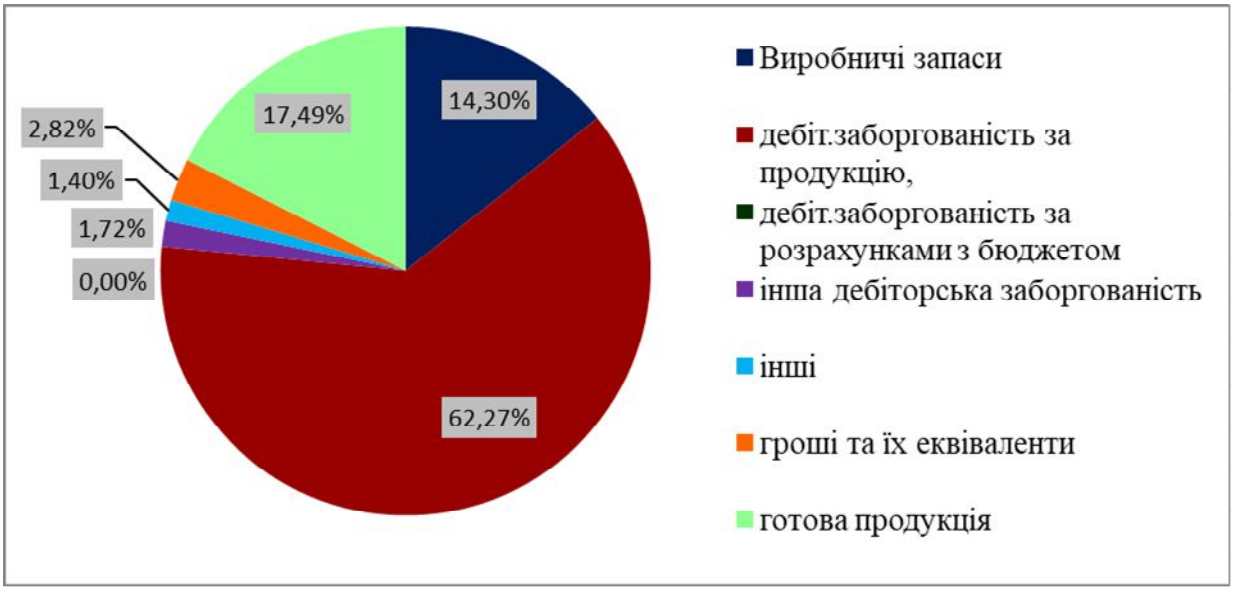

Рисунок 4 – **Структура оборотних активів на кінець 2022 року**

Структура оборотних активів показує величезну частку дебіторської заборгованості, що за 2022 рік значно виросла і становить 62% (рис. 4). Оптимальним у науковій літературі вважається частка дебіторської заборгованості в активах близько 40%. Тобто ТОВ «КІЗ «ЛЕЗО» фактично фінансує своїх контрагентів за рахунок власних обігових коштів, не лише не отримуючи

прибуток, а й маючи фактичне знецінення цих коштів, адже рівень інфляції за 2022 рік склав 26,6%. Рекомендовано провести структурний аналіз дебіторської заборгованості і розробити заходи її інкасації.

Проаналізуємо фінансовий результат діяльності підприємства. Горизонтальний аналіз представлено в таблиці 2.

Таблиця 2 – **Фінансові результати діяльності з 2018 по 2022 рр.**

Стаття, тис. грн	2018	2019	2020	2021	2022	Абс. Відхил. 2022 до 2018, тис. грн	Темп прир. 2022 до 2018, %
Чистий дохід від реалізації продукції	60 874,4	58 099,7	58 822,2	60 064,9	41 857,6	-19 017	-31,2
Інші операційні доходи	2 066,0	3 794,9	5 161,5	1 278,0	1 528,8	-537	-26,0
Інші доходи	6,0	104,1	19,6	15,0	1,2	-5	-80,0
Разом доходи	62 946,4	61 998,7	64 003,3	61 357,9	43 387,6	-19 559	-31,1
Собівартість реалізованої продукції	52 863,5	50 907,0	51 021,0	52 491,8	38 535,4	-14 328	-27,1
Інші операційні витрати	7 647,6	9 494,4	11 747,6	8 206,9	6 326,0	-1 322	-17,3
Інші витрати	1,4	56,5	13,2	3,7	0,3	-1	-78,6
Разом витрати	60 512,5	60 457,9	62 781,8	60 702,4	44 861,7	-15 651	-25,9
Фінансовий результат до оподаткування	2 433,9	1 540,8	1 221,5	655,5	-1 474,1	-3 908	-160,6
Податок на прибуток	438,1	280,2	233,2	134,5			
Чистий прибуток (збиток)	1 995,8	1 260,6	988,3	521,0	-1 474,1	-3 470	-173,9

Графічне відображення основних складових фінансових результатів наведено на рис. 5.

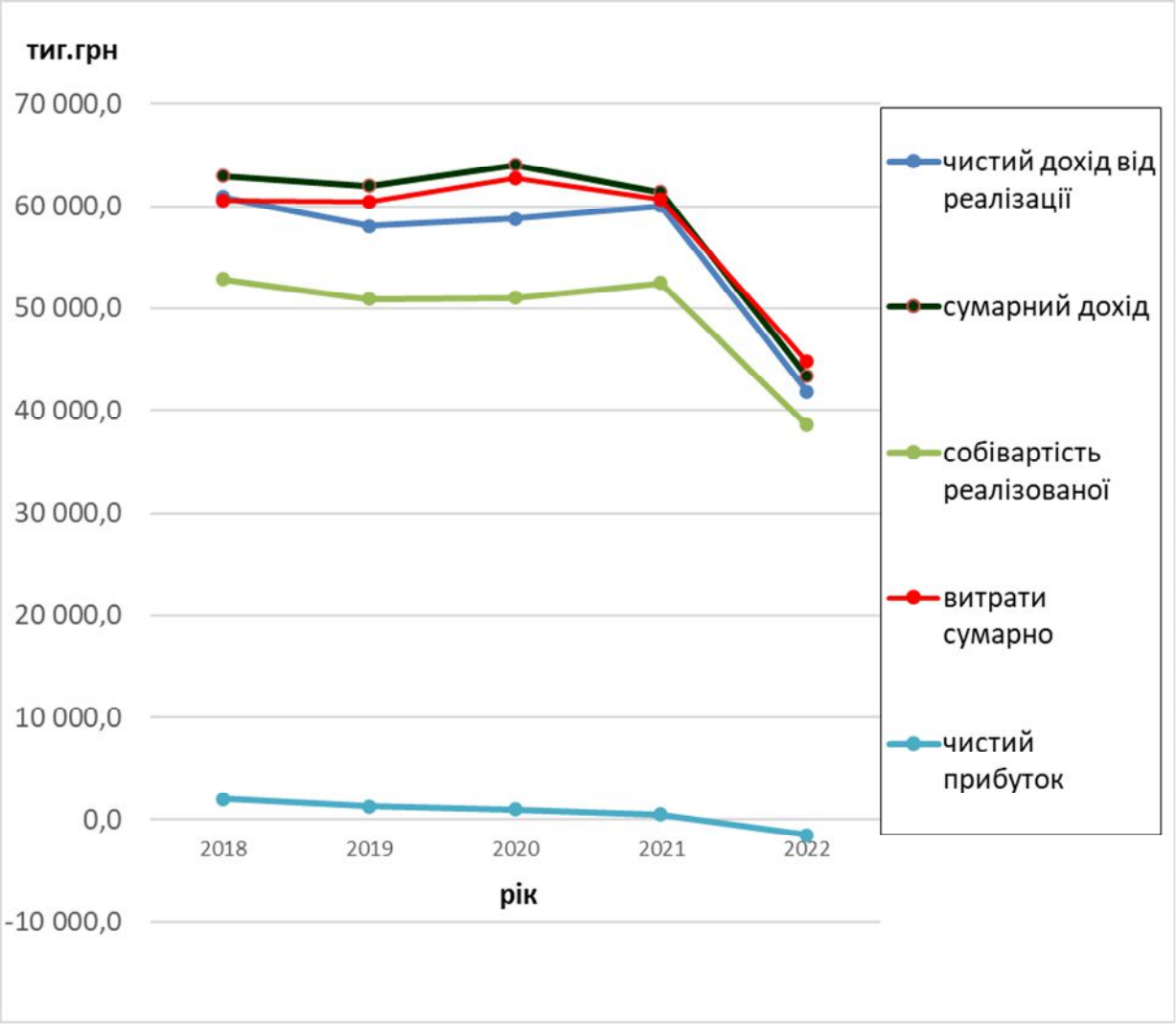

Рисунок 5 – **Динаміка фінансових результатів**

Відмічається падіння виручки від реалізації на 31% у порівнянні з 2018 роком, собівартості на 27% і зниження прибутку до збитку в 1 474 100 грн у 2022 році.

Проаналізуємо ділову активність через визначення коефіцієнтів оборотності, періоду обороту в таблиці 3 підприємства за останні 5 років.

Таблиця 3 – **Показники ділової активності**

Показник	Формула розрахунку	Роки					Відх 2022 до 2018
		2018	2019	2020	2021	2022	
Коефіцієнт оборотності активів (к-т трансформації)	Дохід від реалізації/ середньорічні активи	1,87	1,71	1,71	1,32	0,72	-1,2

Середній період обороту активів, днів	**360/Коа**	192,4	210,5	210,5	272,4	499,4	307
Коефіцієнт оборотності оборотного капіталу	Дохід від реалізації / середньорічний оборотний капітал	3,74	3,08	2,70	2,31	1,33	-2,4
Середній період обороту оборотного кап., днів	**360/Коок**	96,2	117	133,6	155,6	271,2	175
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	Дохід від реалізації / середньорічний власний капітал	2,94	2,61	2,55	1,85	0,96	-2
Середній період обороту власного капіталу, днів	**360/Ковк**	122,6	138,1	141,1	194,8	375,9	253
Коефіцієнт оборотності запасів	Собівартість / середньорічні запаси	7,04	5,80	5,29	4,49	3,12	-3,9
Середній період обороту запасів Rз, днів	**360/Коз**	51,10	62,12	68,05	80,16	115,3	64
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Дохід від реалізації / середньор. деб. заборг.	7,77	7,74	7,48	5,82	2,49	-5,3
Середній період обороту деб. заборг. Rд, днів	**360/Код**	46,32	46,5	48,12	61,86	144,3	98
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Собівартість /середньор. кред. заборг	5,06	5,03	5,37	4,84	3,06	-2
Середній період обороту кредит. заб. Rк, днів	**360/Кок**	71,15	71,54	67,02	74,32	117,5	46

Аналіз показує зниження ділової активності підприємства, що виражається у зменшенні коефіцієнту ресурсовіддачі (к-т трансформації), оборотності оборотних та необоротних фондів та збільшення періоду їх обороту. Зростання власного капіталу та валюти балансу не мало позитивного ефекту на виручку підприємства. Незважаючи на збільшення можливостей, вони не були реалізовані.

Графічно падіння оборотності показано на графіку рис. 6.

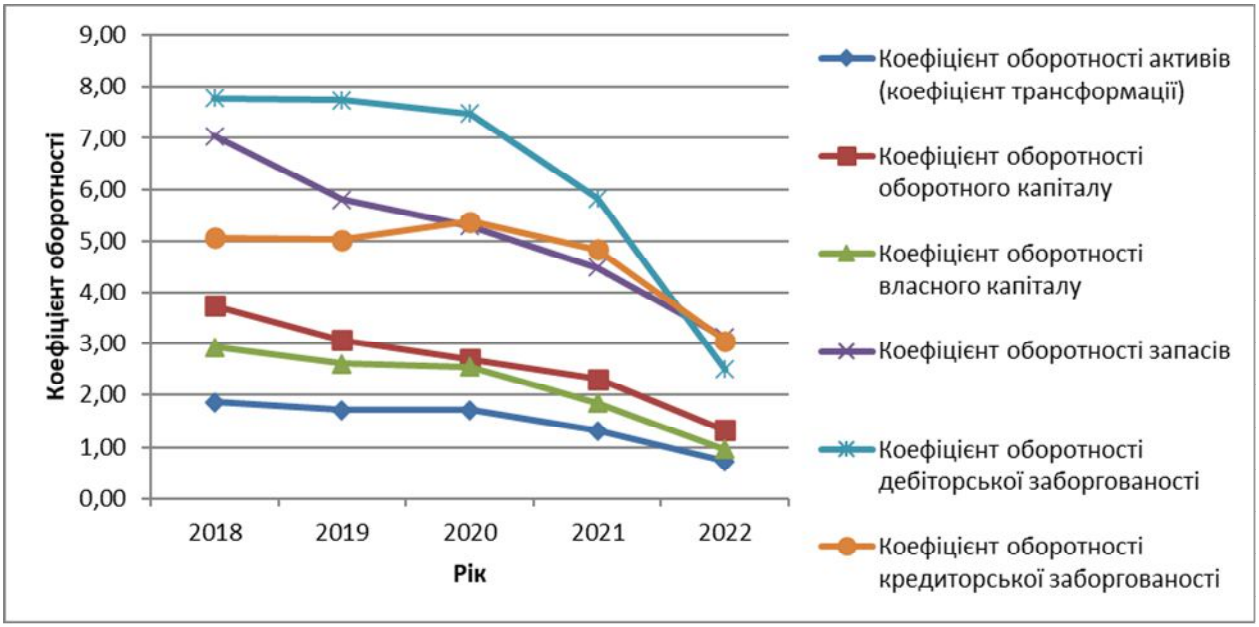

Рисунок 6 – **Динаміка коефіцієнтів оборотності**

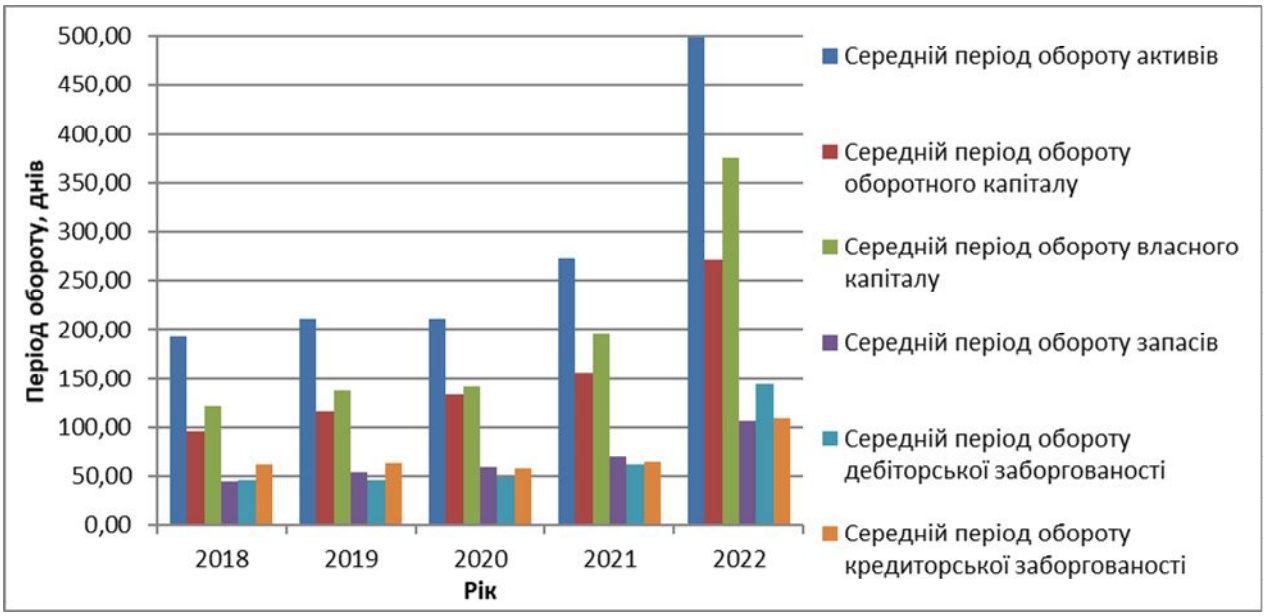

Рисунок **7 – Період обороту**

Графік показує особливе падіння ділової активності у 2022, пов'язане з вторгненням рф, що зумовило кризові явища в усіх галузях економіки, в тому числі й у промисловості.

Тенденція падіння з 2018 по 2021 роки спонукає проаналізувати ринок і розробити систему заходів для підвищення кількості замовлень та загальної виручки від реалізації.

Дохідність представлена в таблиці 4.

Таблиця 4 – **Дохідність заводу**

Показник	Код	Роки	Δ2022 до

		2018	2019	2020	2021	2022	2018
Дохідність необоротних активів (Фондовіддача)	Дохід від реалізації/середньорічні необоротні активи	3,74	3,85	4,68	3,09	1,58	-2
Дохідність продукції	Дохід від реалізації /собівартість	1,15	1,14	1,15	1,14	1,09	-0,06
Дохідність основних фондів (Фондовіддача ОФ)	Дохід від реалізації/ середньорічні основні фонди	4,16	3,89	4,73	3,2	1,66	-2

Джерело : розраховано авторами самостійно

Зменшення доходності необоротних активів свідчить про неповне використання наявних фондів підприємства.

УДК 658.155:330.322

ПРИБУТОК ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ[136]

Лілія СЕМИРОГ,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», Центральноукраїнський інститут розвитку людини;

Олена ОСТАПЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Стаття присвячена актуальним питанням формування прибутку на підприємстві. Проаналізовано та систематизовано види прибутку, що виникають під час діяльності підприємств та досліджено сутність прибутку.

Ключові слова: *прибуток, фінанси, інвестиції, підприємство, ринкова економіка, формування прибутку, роль прибутку.*

The article is devoted to current issues of profit formation in enterprises. The types of profit arising in the course of enterprises' activities are analyzed and systematized, and the essence of profit is examined.

Keywords: *profit, finance, investments, enterprise, market economy, profit formation, role of profit.*

Постановка проблеми. Прибуток є ключовою фінансовою категорією, що відображає позитивні результати господарської діяльності підприємства, а також характеризує ефективність виробництва, обсяги та якість продукції, рівень продуктивності праці.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин власників підприємств цікавить не лише отримання прибутку, але й його максимізація. Для досягнення цієї мети особливої ваги набувають питання ефективного управління прибутком,

[136] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

адже його розмір має значний вплив на діяльність підприємства. Величина прибутку визначає формування фінансових ресурсів, зростання ринкової вартості підприємства, ефективність його виробничої діяльності, а також сприяє економічному розвитку держави через поповнення бюджету за рахунок податків, зборів та обов'язкових платежів.

Таким чином, важлива роль прибутку як для розвитку підприємства, так і для держави зумовлює необхідність дослідження питань ефективного управління прибутком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням прибутку підприємства присвятили свої дослідження такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як Т.Ю. Базаров, В.Р. Веснін, М. Вебер, Дж. Іванцевич, А.А. Лобанов, Е.А.Могильовкин, Н.В. Богдан, С.К. Мордовий, Ю.Г. Одегов, М.Г.Лабаджян, В.С. Половинко, Ф.У. Тейлор, Н.А. Чижова.

Мета статті є дослідження теоретичних аспектів прибутку підприємства та шляхів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Прибуток підприємства є основним джерелом його розвитку. Завдяки прибутку компанія має змогу покращувати матеріально-технічну базу, розробляти нові види продукції, а також ефективно здійснювати фінансову та інвестиційну діяльність. Зростання прибутку веде до збільшення податкових відрахувань до бюджетів різних рівнів, що сприяє не лише покращенню економічного становища підприємства, а й розвитку держави загалом. Основним завданням фінансових менеджерів вищої ланки є максимізація прибутку підприємства [4].

На сучасному етапі розвитку економіки більшість економістів також визначають прибуток від господарської діяльності як перевищення доходів над витратами. Так, С.Ф. Покропивний, Л.І. Шваб і Н.М. Бондар розглядають прибуток як частину виручки, що залишається після покриття всіх витрат на виробничу та комерційну діяльність підприємства. О.О. Гетьман і В.М. Шаповал доходять висновку, що «прибуток є різницею між ціною реалізації та собівартістю продукції (товарів, робіт, послуг), а також між отриманою виручкою і витратами на виробництво та реалізацію продукції».

Прибуток впливає на стійкість фінансових потоків і сприяє активізації виробничої діяльності незалежно від форми власності. Він є важливим джерелом для задоволення внутрішніх потреб підприємства та наповнення державного бюджету [1].

Поняття прибутковості у контексті діяльності підприємницьких структур широко розглядається у багатьох сучасних наукових працях, дослідженнях, методичних матеріалах та посібниках вітчизняних учених. Н.О. Власова,

О.А. Круглов та Л.І. Безгінов зазначають, що поняття прибутку є неоднозначним і пропонують декілька його визначень:

– прибуток як перетворена форма додаткової вартості, створеної та реалізованої, готової до розподілу і сформованої у процесі суспільного відтворення для задоволення інтересів підприємства та його власників;

– фінансова категорія, що відображає позитивний фінансовий результат діяльності підприємства, характеризує ефективність виробництва, вказує на обсяги та якість виготовленої (реалізованої) продукції, рівень продуктивності праці та собівартість;

– показник фінансового стану підприємства, що характеризує рентабельність вкладення коштів у його активи;

– основне власне джерело, яке дозволяє підприємству розвиватися за рахунок самофінансування;

– ключовий критерій ефективності господарської діяльності;

– різниця між ціною реалізації товару та витратами на його виробництво;

– сума, на яку доходи перевищують витрати [2,3].

У науково-економічній літературі часто поняття «прибуток» прирівнюється до «фінансового результату». З цим можна погодитися лише в тому випадку, коли прибутком називається саме позитивний фінансовий результат підприємства. Однак, при ширшому трактуванні «прибутку» виникають певні сумніви щодо його точності та відповідності методологічним нормам бухгалтерського обліку. Нашою метою стало розмежування цих економічних категорій. Наприклад, Н.О. Власова та І.Ю. Мелушова розглядають прибуток як більш об'ємне поняття і виділяють такі аспекти:

– фінансовий результат не є тотожним чистому прибутку;

– «фінансові результати асоціюються з показниками прибутку»;

– категорія прибутку має неоднозначне кількісне визначення;

– фінансові результати, визначені на основі бухгалтерських даних, не завжди дають «адекватну інформацію про поточний стан»;

– прибуток можна використовувати для тактичного і стратегічного управління, тоді як «фінансові результати слугують лише інструментом тактичного і оперативного управління та контролю».

Як відомо, прийняття управлінських рішень неможливе без проведення аналізу, який є основою наукового підходу до управління. Аналітичне обґрунтування управлінських рішень – це запорука стабільного функціонування підприємства. Останніми роками спостерігається зростання важливості фінансових показників у оцінці суб’єктів господарювання. Це пов’язано з тим, що фінансові показники концентрують у собі всі інші показники діяльності та господарські операції. В умовах ринкової економіки конкуренція висуває на

перший план такі показники, як платоспроможність, ліквідність, фінансова стійкість, ділова активність та рентабельність, які становлять основу фінансового аналізу [3, с. 234].

Іншою тенденцією є доступність інформаційної бази – фінансової звітності, що є головним джерелом даних для зовнішніх користувачів та не є комерційною таємницею. Цьому сприяло реформування системи бухгалтерського обліку в Україні з 2000 року. Введення стандартного обов'язкового обсягу інформації, особливо на корпоративному рівні, викликало необхідність уніфікації аналітичних показників, тобто приведення їх до єдиних норм. Система аналітичних показників, що застосовується у теорії та практиці як в Україні, так і в інших країнах СНД, має низку недоліків. Відсутність єдиної термінології та різні методи розрахунку аналогічних за назвою показників впливають на їх зміст та сферу застосування. Це підкреслює потребу в уніфікації назв, формул розрахунку та визначенні припустимих значень, що дозволить робити точніші висновки про фінансовий стан підприємств [5].

Висновки. Отже, прибуток є ключовим джерелом для розвитку підприємства, оскільки забезпечує можливість удосконалення матеріально-технічної бази, впровадження нових видів продукції та ведення інвестиційної діяльності. Зростання прибутків також підвищує надходження до державного бюджету, сприяючи економічному розвитку не лише підприємства, а й країни загалом.

У науковій літературі прибуток розглядається як багатозначне поняття. Він є не лише фінансовим результатом, але й критерієм, що відображає економічну стабільність і перспективи зростання підприємства.

Фінансовий результат не завжди тотожний чистому прибутку. У ширшому розумінні прибуток вміщує в собі більше, ніж просто показники фінансового результату, оскільки він може бути інструментом як тактичного, так і стратегічного управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белінська С., Крисіна І. Фінансово-облікове забезпечення формування прибутку суб'єктів господарювання. *Актуальні питання вдосконалення судовоекспертної та правоохоронної діяльності*: Зб. матеріалів засід. №1 постійно діюч. Міжнар. науково-практ. конф., Кропивницький, 2021. С. 468-469.

2. Василенко Л. П., Гут Л. В., Оксієнко П. О. Навчальний посібник. Фінанси підприємства у схемах і таблицях. Київ, 2019. С. 366.

3. Власова Н. О. Ефективність формування фінансових результатів підприємств роздрібної торгівлі : моногрфія. Харків, 2020. 259 с.

4. Капустіна К. О. Прибуток підприємства та його оцінка. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/339162225.pdf (дата звернення: 06.11.2024)

5. Колісник О. П., Томша А. О. Особливості формування та розподіл прибутку підприємства. Економіка та суспільство. 2021. № 25. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/242/230 (дата звернення: 06.11.2024).

ДЖЕРЕЛА І ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ[137]

Вікторія ЦУРКАН,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»;

Олена ОСТАПЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Зниження собівартості продукції є критично важливим для підвищення конкурентоспроможності підприємств. Основними джерелами зниження собівартості є оптимізація витрат на сировину, енергію та оплату праці, а також впровадження нових технологій і автоматизація виробництва. Важливими шляхами є також вдосконалення організації праці, розширення спеціалізації та кооперації між підприємствами. Збільшення обсягу виробництва дозволяє зменшити постійні витрати на одиницю продукції, що також сприяє зниженню собівартості. Загалом, системний підхід до управління витратами і впровадження ресурсозберігаючих технологій є ключовими факторами для досягнення цієї мети.

Ключові слова: *підприємство ,собівартість продукції, витрати на виробництво, оптимізація витрат, спеціалізація виробництва.*

Reducing production costs is critically important for enhancing the competitiveness of enterprises. The main sources of cost reduction include optimizing expenses on raw materials, energy, and labor, as well as implementing new technologies and automating production processes. Important strategies also involve improving labor organization, expanding specialization, and fostering cooperation between enterprises. Increasing production volume helps reduce fixed costs per unit of output, which also contributes to lowering costs. Overall, a

[137] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

systematic approach to cost management and the implementation of resource-saving technologies are key factors in achieving this goal.

Keywords: *enterprise, production cost, production expenses, cost optimization, production specialization.*

Постановка проблеми. Собівартість виготовленої продукції – це один з найважливіших показників ефективності роботи підприємства, який комплексно характеризує використання всіх ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових). база ціни продукції і її нижньою межею для виробника, визначає економічну ефективність впровадження нової техніки, доцільність та вірогідність виробництва різних видів продукції.

Для правильного використання та аналізу даного показника необхідно знати його економічну природу, особливості формування, склад виробничих витрат та шляхи їх зниження. Дослідження порядку формування собівартості продукції, відповідно до поставлених завдань на підприємстві, вимагає систематизації і узагальнення існуючих рекомендацій щодо його застосування у різних сферах господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свідчить про те, що існує безліч методів формування собівартості продукції, які залежать від конкретних цілей та подальшого використання цього показника. Сучасні дослідження акцентують увагу на необхідності адаптації підходів до калькулювання собівартості в умовах змінюваного ринкового середовища. Важливою є також потреба у розробці нових теоретичних підходів і практичних рекомендацій для управління витратами підприємств. Таким чином, питання зниження собівартості продукції залишається актуальним і потребує подальшого вивчення. Значний внесок у вивчення цієї теми зробили ряд науковців, які досліджували різні аспекти собівартості та її вплив на ефективність виробництва: С.Ф. Голов, Н.М. Грабова, Л.В. Гнилицька, М.А. Вахрушина, К. Друрі, Т.П. Карпова, А.Ю. Соколов, Дж. Фостер, Ч.Т. орнгрен, М.Г. Чумаченко, В.В. Сопко, В.Г. Швець, М. О. Скрипник, В. І. Труша, С. Л. Брю, Л. Кемпбелл, К. Р. Макконнела, Н. М. Ткаченко, Ф. Ф. Бутинц, Л. В. Нападовська, О. Дербін, В. В. Сопка.

Мета статті – виявлення чинників та факторів, які впливають на формування собівартості продукції, визначення шляхів, а також розробка заходів щодо зниження собівартості продукції.

Виклад основного матеріалу. Собівартість продукції є важливим економічним показником, який визначає рівень витрат на виробництво товару чи послуги, включає всі витрати, що виникають у процесі виробничої діяльності підприємства, зокрема витрати на сировину, матеріали, оплату праці, амортизацію основних засобів, енергоносії та інші. Зниження собівартості продукції є

необхідною умовою для покращення фінансових результатів і підвищення конкурентоспроможності підприємства на ринку. В умовах глобалізації та високої конкуренції на ринку, підприємства повинні постійно шукати шляхи оптимізації своїх витрат, щоб зберегти або підвищити свою ринкову позицію.

Зниження собівартості продукції має велике значення для підвищення ефективності громадського виробництва. Воно передбачає насамперед економне споживання ресурсів, що свідчить не тільки про кількісний, але і якісний вплив на економічний потенціал країни і його перспективні зміни. Зниження витрат собівартості продукції є однією з основних умов збільшення прибутку підприємства, підвищення рентабельності та ефективності його діяльності [1, с. 145].

Зниження собівартості може бути досягнуто шляхом зменшення якості витрат, так і через підвищення продуктивності праці. В теорії економіки та управління розрізняють кілька основних напрямків зниження собівартості, а саме мінімізація витрат на сировину, матеріали та енергоносії, впровадження ефективних технологій для зменшення витрат на виробництво, впровадження нових технологій і автоматизація виробничих процесів може значно знизити собівартість, одночасно збільшивши продуктивність праці, оптимізація структури управління підприємством, зменшення адміністративних витрат, використання сучасних систем управління та планування є важливими елементами зниження собівартості, підвищення кваліфікації працівників, застосування систем мотивації та підвищення рівня організації праці можуть значно знизити витрати на оплату праці.

Інновації у виробничих процесах можуть стати ключовим чинником у зниженні собівартості продукції. Новітні технології, такі як Інтернет речей (IoT), великі дані (Big Data), штучний інтелект (AI), а також 3D-друк та автоматизація, дозволяють не лише знижувати витрати, але й підвищувати якість продукції. Використання штучного інтелекту для прогнозування попиту і оптимізації виробничих процесів дозволяє підприємствам знижувати витрати на непотрібне виробництво, уникати перепродукції і вчасно коригувати виробничі плани [4, с. 179].

Зниження собівартості продукції має прямий вплив на конкурентоспроможність підприємства, дозволяє знижувати ціни на продукцію без зменшення прибутку, привертає більше клієнтів і збільшує частку на ринку. Зниження собівартості продукції позитивно позначається на фінансових показниках підприємства, підвищуючи його рентабельність та здатність генерувати додаткові інвестиції.

Для ефективного зниження собівартості продукції підприємства повинні постійно моніторити рівень витрат і шукати можливості для оптимізації на всіх

етапах виробництва, впроваджувати системи управління якістю (TQM) і методи безперервного вдосконалення (Kaizen), активно використовувати інформаційні технології для автоматизації процесів і оптимізації планування, вкладати в дослідження і розробки для впровадження інноваційних технологій, створювати ефективні системи управління ланцюгами постачань, щоб зменшити витрати на логістику та складування [2, с. 51].

Висновки. Зниження собівартості продукції є важливою складовою стратегії підвищення ефективності підприємства та забезпечення його конкурентоспроможності. Сучасні методи управління витратами, інноваційні технології та ефективна організація виробництва допомагають підприємствам знижувати витрати без шкоди для якості продукції, що в свою чергу сприяє зміцненню їхніх позицій на ринку. Враховуючи значний вплив собівартості на фінансові результати та здатність до зростання, підприємства повинні регулярно переглядати свої стратегії витрат та впроваджувати новітні підходи для досягнення найкращих результатів.

Правильне розуміння та застосування різних видів собівартості допомагає підприємствам ефективніше планувати, контролювати та аналізувати свою діяльність, а також покращувати свою економічну ефективність. Зниження собівартості продукції є ключовим фактором успіху для будь-якого виробничого підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисова Ю.О. Інтернет як особливий засіб електронної комерції. *Університетські наукові записки*. 2024. № 1 (37). С. 143 – 146.

2. Левчук Т. М., Кривов'язюк І. В. Проблеми забезпечення ефективності діяльності підприємства та їх вирішення в сучасних концепціях господарювання: науковий вісник. Херсон: *Відродження*, 2024. Випуск 23. Частина 2. С. 50–53.

3. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств України: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2023. 205 с.

4. Мазур В. С. Нові підходи до визначення собівартості продукції, як особливого типу управління витратами підприємства. *Пріоритети економічного розвитку України: історія та сьогодення*. 2024. С. 178-183.

5. Небава М. І., Ратушняк О. Г. Економіка підприємства: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2021. 308 с.

УДК 658.14:334.012.64

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА[138]

Надія НОВОСАД,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»;

Олена ОСТАПЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Стаття присвячена актуальним питанням формування та покращення фінансової політики підприємства. Окрема увага приділяється критеріям, за якими підприємства можуть бути визнані банкрутами, а також заходам, що можуть бути вжиті для запобігання банкрутству. Досліджено сутність кадрової політики.

Ключові слова: *банкрутство, підприємство, фінансовий аналіз, санація.*

The article is dedicated to current issues of forming and improving the financial policy of an enterprise. Special attention is given to the criteria by which enterprises can be recognized as bankrupt, as well as measures that can be taken to prevent bankruptcy. The essence of personnel policy is also explored.

Keywords: *bankruptcy, enterprise, financial analysis, restructuring.*

Постановка проблеми. Зараз українські підприємства діють у складних умовах кризи, що робить їхню економіку дуже вразливою перед різними ризиками і загрозами. Вона призводить до серйозних соціальних і економічних наслідків, втрати робочих місць і зменшення податкових надходжень.

Невідповідність між доходами та видатками, недостатня ліквідність ресурсу суттєво заважають стабільній роботі підприємств. Серед вирішальних чинників,

[138] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

які впливають на можливість уникнення банкрутства виділяють застосування ефективних управлінських стратегій і адаптацію до змінюваного ринкового середовища. Важливо своєчасно вживати заходів для запобігання банкрутству, таких як оптимізація витрат, диверсифікація продукції та послуг.

Актуальність даної теми полягає в тому, що з розвитком ринкових відносин все більше підприємств стикаються з фінансовими труднощами, які у свою чергу можуть призводити до негативних соціально-економічних наслідків. Вивчення механізмів визначення банкрутства дозволяє своєчасно виявляти ознаки фінансової неспроможності та вжиття необхідних заходів для її запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням банкрутства підприємства присвятили свої дослідження такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як Дж. Фіцпатрік, А. Таффлер А. Вінакор, Р. Сміт, Е. Альтман, В. Бівер, А. Шеремет, Р. Сайфулін, Р. Лис, А. Г. Спрингейт.

Мета статті є дослідження теоретичних аспектів причин банкрутства на підприємстві та шляхів його подолання

Виклад основного матеріалу. Найбільш точне й об’єктивне визначення банкрутства на підприємстві описано Ареф’євою О., в якому вона зазначила, що «банкрутство – це фінансова неспроможність, що призводить до припинення виплат за борговими зобов'язаннями. Банкрутством є визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у законодавчому порядку грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури» [1].

Українське законодавство асоціює банкрутство підприємства з його неплатоспроможністю, яку можна подолати лише через ліквідаційну процедуру. Більшість науковців трактують банкрутство як юридично визнану неплатоспроможність підприємства, не всі погоджуються з думкою про необхідність проведення виключно ліквідаційної процедури, що призводить до неправильного розуміння сутності банкрутства та позбавляє можливості продовжувати діяльність підприємства, яке насправді має шанси подолати фінансові труднощі.

Вивчення літературних джерел показало, що банкрутство історично розглядалося як міра юридичної, фінансової і навіть фізичної відповідальності неплатоспроможного боржника. Критерієм оцінки стану банкрутства боржника була наявність неповерненого боргу. Управлінський процес банкрутством був спрямований на те, щоб змусити боржника повернути борг, а якщо це неможливо — жорстоко покарати його для одержання морального задоволення кредиторів. Розгляд та вивчення причин виникнення стану банкрутства були підпорядковані одній меті — визначенню міри відповідальності й міри покарання боржника.

Основними проблемами, які виникають в економіці під час банкрутства підприємств, є зменшення попиту на продукцію виробників, скорочення обсягів виробництва, зростання заборгованості перед постачальниками, державою та банками, затримки з виплатою заробітної плати працівникам, непередбачувані зміни в економічному середовищі, втрати традиційних ринків збуту, соціально-економічної нестабільності, постійних змін у правовій сфері, а також до змін у політичному устрої і структурі економіки в цілому [2, с. 13].

Ситуація зумовлена не лише глобальною кризою, яка торкнулася України. Економічна криза та банкрутство підприємств можуть бути викликані багатьма чинниками, серед яких як зовнішні (інфляційні показники, нестабільність податкового законодавства, фінансових і валютних ринків, посилення конкуренції в галузі, брак кредитних ресурсів тощо), так і внутрішні (втрата споживачів готової продукції, нерегулярність виробничих процесів, зростання собівартості, зниження продуктивності праці, скорочення інвестицій в модернізацію, оновлення та інноваційні дослідження тощо). Ці чинники формують складну мережу причинно-наслідкових зв'язків.

Узагальнюючи думки авторів, варто підкреслити, що під впливом вказаних факторів в сучасній економіці України формуються відповідні економічні умови для банкрутства підприємств. Причини банкрутства можуть варіюватися в залежності від країни, регіону, галузі діяльності компанії, її розміру, форми власності та організаційно-правового статусу. Доцільно вивчити причини банкрутства, які виникають унаслідок розвитку світової економіки й зовнішньоекономічних зв'язків між учасниками ринку.

Існує проблема замовчування керівниками підприємств перед власниками факту наявності на підприємстві проблем фінансового характеру, навіть попри те, що у разі виникнення ознак банкрутства керівник боржника зобов'язаний надіслати засновникам відомості щодо наявності ознак банкрутства. А власники підприємства, в свою чергу, зобов'язані своєчасно вживати заходи для запобігання банкрутству. Такі дії керівників підприємства не тільки шкодять ефективному функціонуванню бізнесу, а й унеможливлюють надання своєчасної фінансової допомоги від власників підприємств з метою збереження їх платоспроможності та уникнення настання системної кризи на підприємстві [3].

Некомпетентність керівництва підприємства може стати причиною доведення його до стану банкрута. Хоча у деяких випадках власники та керівництво підприємства навмисно намагаються через суд визнати себе банкрутом, не бажаючи платити по своїх зобов'язаннях. Тобто відбувається цілеспрямоване поступове доведення підприємства до кризового стану з корисних мотивів. Такими мотивами можуть бути наміри неповернення кредитів, взятих у банках під заставу певних активів підприємства або отримання оплати по

контракту за певне замовлення без наміру його виконувати. Такі дії є незаконними та повинні каратися відповідно до чинного законодавства.

За перший квартал 2024 року кількість бізнесів, які отримали судові рішення щодо банкрутств складає 192 випадки. Найбільша кількість серед них – кожний третій банкрут – юридичні особи, які працюють у торгівлі та надають послуги ремонту транспорту – 36,5%. Це стосується як оптової, так і роздрібної торгівлі, а також ремонтів автомобілів та мотоциклів [4].

До банкрутства можна ставитися по-різному. З однієї точки зору, цей процес є крайнім заходом, коли всі інші антикризові заходи не допомогли і керівництво та власники підприємства більше нічого не можуть заподіяти, тобто криза повністю паралізувала роботу підприємства, а коштів або майна на реструктуризацію боргу не вистачає, або кредитори добровільно не погоджуються на санацію боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство. З іншої точки зору, до банкрутства вдаються підприємці, які не бажають добровільно платити по своїх зобов'язаннях і хочуть, щоб процедуру реорганізації та санації боргу назначив суд.

З метою недопущення визнання підприємства банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури власники та керівництво підприємства повинні впроваджувати антикризові заходи, спрямовані на подолання системної кризи на підприємстві, погашення його заборгованості перед кредиторами та відновлення його платоспроможності. Підприємство може продовжити розвиватися на існуючій основі, а прийняття рішення про реструктуризацію боргу дасть змогу погасити заборгованість перед кредиторами у повному обсягу і відновити платоспроможність підприємства.

Висновки. Отже, банкрутство підприємства – це процес, пов'язаний із питанням, яке має ще багато невивчених сторін. Існування великої кількості думок щодо визначення правильного трактування поняття «банкрутство» сприяє виникненню різних методів його діагностики. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що банкрутство має як позитивні, так і негативні наслідки для компаній. Тому важливо регулярно здійснювати моніторинг ризиків банкрутства, щоб зменшити потенційні негативні наслідки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ареф'єва О., Пілецька С., Лістрова М. Формування конкурентної стратегії підприємства в системі антикризового управління. *Економіка та суспільство.* 2024. № 43. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2 022-43-35 (дата звернення 21.10.2024).
2. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Триєдиний вектор стабілізації економіки України в умовах неконтрольованих глобальних викликів. *Вісник Чернівецького*

торговельно-економічного інституту. Серія: Економічні науки. 2023. Вип. I (77). С. 12-20.

3. Гончаров Ю. В., Лапчик Ю. Ю. Удосконалення стратегії розвитку підприємства. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну.* 2023. № 1. С. 193-199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Vknutd_2014_1_30 (дата звернення 20.10.2024).
4. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2024. № 38. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-00 72/2024-38-56 (дата: звернення: 11.11.2024).

УДК 338.242

АНАЛІЗ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ ТА ШЛЯХІВ ЇЇ ЗМЕНШЕННЯ[139]

Ілля ЗАХАРОВ,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», Центральноукраїнський інститут розвитку людини;

Олена ОСТАПЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Стаття присвячена актуальним питанням аналізу собівартості продукції та шляхів її зменшення в умовах сучасного ринку. Проаналізовано основні чинники, що впливають на формування собівартості, а також виявлено проблеми, які виникають під час контролю витрат на виробництво. Досліджено методи та інструменти для зниження собівартості, включаючи оптимізацію виробничих процесів та ефективне управління ресурсами. Окреслено рекомендації щодо впровадження системи моніторингу витрат, що дозволяє підприємствам підвищити свою конкурентоспроможність і фінансову стійкість у динамічному ринковому середовищі.

Ключові слова: *собівартість продукції, витрати, управління, оптимізація, ефективність.*

The article is dedicated to the current issues of analyzing product cost and ways to reduce it in the context of the modern market. The main factors influencing cost formation are analyzed, as well as the problems that arise during the control of production costs. Methods and tools for cost reduction are investigated, including optimization of production processes and efficient resource management. Recommendations for implementing a cost monitoring system are outlined, enabling enterprises to enhance their competitiveness and financial stability in a dynamic market environment.

Keywords: *product cost, expenses, management, optimization, efficiency.*

[139] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Постановка проблеми. У сучасних умовах ринку українські підприємства стикаються з численними викликами, серед яких особливо важливим є питання контролю та зниження собівартості продукції. В умовах жорсткої конкуренції та економічної нестабільності, зниження собівартості стає критично важливим для забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності підприємств. Витрати на виробництво безпосередньо впливають на цінову політику компанії, а отже, і на її прибутковість.

У таких умовах підприємствам необхідно вжити заходів для оптимізації своїх витрат і підвищення ефективності виробництва, що включає як аналіз чинників, що формують собівартість, так і впровадження нових технологій та методів управління.

Актуальність даної теми полягає в тому, що багато підприємств не мають чіткої системи аналізу витрат, що призводить до нераціонального використання ресурсів та зниження прибутковості. Ефективне управління собівартістю може стати запорукою успішного функціонування підприємства в умовах ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу собівартості продукції займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як І.В. Коваленко, Т.О. Бондаренко, С.П. Лавриненко, Р.В. Ткаченко, які розглянули різні аспекти управління витратами на підприємствах. Їх дослідження підкреслюють важливість системного підходу до аналізу собівартості та впровадження нових методів контролю за витратами.

Мета статті є дослідження теоретичних аспектів собівартості продукції та визначення шляхів її зменшення.

Виклад основного матеріалу. Згідно з дослідженнями, проведеними такими вченими, як І.В. Коваленко та С.П. Гнатюк, собівартість продукції складається з прямих і непрямих витрат, які можуть варіюватися в залежності від специфіки виробництва та організаційних процесів. Аналіз собівартості продукції є важливим етапом у процесі управління витратами підприємства, оскільки дозволяє виявити основні чинники, що впливають на формування витрат, та визначити можливості для їх зменшення [1, с. 124].

Узагальнюючи погляди фахівців у цій галузі, можна стверджувати, що аналіз собівартості продукції включає кілька ключових етапів: ідентифікацію витрат, їх класифікацію за статтями, вивчення структури собівартості. Важливими складовими цього процесу є оцінка ефективності використання ресурсів та виявлення резервів для зниження витрат. Фахівці рекомендують застосування методів контролю витрат, таких як бюджетування та аналіз відхилень, своєчасно реагувати на зміни у витратах і оптимізувати виробничі процеси. Впровадження

інноваційних технологій і автоматизація виробництва можуть суттєво знизити собівартість продукції, підвищуючи її конкурентоспроможність на ринку [3, с. 146].

Собівартість продукції складається з прямих і непрямих витрат. Прямі витрати включають витрати на сировину, матеріали та оплату праці, тоді як непрямі витрати охоплюють управлінські витрати, амортизацію, енергію тощо. Для ефективного аналізу собівартості підприємствам слід використовувати різноманітні методи калькулювання, які дозволяють точно визначити витрати на одиницю продукції.

Одним із ключових аспектів зменшення собівартості є оптимізація виробничих процесів. Впровадження нових технологій та автоматизація дозволяють знизити витрати на виробництво. Використання сучасного обладнання може суттєво зменшити енергетичні витрати та підвищити продуктивність праці [2, с. 324].

Важливим напрямком є економія на сировині. Пошук альтернативних постачальників або заміна дорогих матеріалів на більш доступні може допомогти знизити витрати без шкоди для якості продукції. Перегляд структури управлінських витрат сприяє зменшенню собівартості. Оптимізація чисельності персоналу та впровадження системи бюджетування дозволяють скоротити непрямі витрати. Важливою є система контролю якості на всіх етапах виробництва. Якісний контроль дозволяє знизити кількість бракованої продукції, що позитивно вплине на загальну собівартість.

Можливими напрямами для зменшення собівартості можуть бути оптимізація виробничих процесів, впровадження сучасних технологій, автоматизація виробництв, вдосконалення організації праці, аналіз та реінжиніринг бізнес-процесів, які дозволяють виявити неефективні етапи та скоротити їх, раціональне управління запасами сировини та готової продукції допомагає знизити витрати на зберігання та уникнути зайвих витрат, використання методів Just-in-Time (JIT) може суттєво зменшити обсяги запасів і пов'язані з ними витрати, залучення альтернативних постачальників, перегляд умов закупівлі та використання більш економічних або екологічних матеріалів допомагають знизити витрати на сировину, впровадження системи моніторингу витрат на всіх етапах виробництва дозволяє своєчасно виявляти перевитрати та вживати заходів для їх усунення, інвестування в навчання та розвиток співробітників призводить до підвищення продуктивності праці та зниження витрат на виробництво, підвищення кваліфікації працівників дозволяє їм ефективніше виконувати свої обов’язки та знаходити нові рішення для оптимізації процесів, впровадження інноваційних рішень у виробничий процес може суттєво знизити собівартість продукції.

Для забезпечення конкурентоспроможності українських підприємств у сучасних умовах ринку необхідно проводити комплексний аналіз собівартості продукції та активно шукати шляхи її зниження, що вимагатиме системного підходу до управління витратами, впровадження інновацій та постійного моніторингу фінансових показників. Тільки таким чином підприємства зможуть адаптуватися до змінюваного ринкового середовища та забезпечити свою фінансову стійкість у довгостроковій перспективі [4, с. 148].

Висновки. Отже, аналіз собівартості продукції є важливим інструментом управління підприємством. Зниження собівартості не лише покращує фінансові результати компанії, а й підвищує її конкурентоспроможність на ринку. Впровадження ефективних стратегій управління витратами дозволить підприємствам адаптуватися до змінюваних умов ринку та забезпечити сталий розвиток. Систематичний аналіз собівартості продукції та впровадження заходів для її зменшення є необхідними умовами для забезпечення фінансової стабільності підприємства і його здатності адаптуватися до змінюваного ринкового середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коваленко І.В. Аналіз собівартості продукції: теорія і практика. *Економіка та управління*. 2024. № 4. С. 123-126.

2. Бондаренко Т.О. Управління витратами на підприємстві: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2021. 303 с.

3. Лавриненко С.П. Стратегії зниження собівартості продукції: сучасний підхід. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. № 10. С. 146-154

4. Ткаченко Р.В. Фінансовий аналіз та контроль собівартості: навчальний посібник. Київ: Професіонал, 2023. 335 с.

5. Сидоренко О.В. Ефективність управління собівартістю: монографія. Київ: МАУП, 2020. 190 с.

УДК: 657.421

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА[140]

Анастасія ІЛЬЧЕНКО,
здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Олена ОСТАПЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У сучасних умовах бізнес-середовища факторний аналіз прибутку підприємства стає ключовим інструментом для управління фінансовими результатами. У статті досліджено сутність даного аналізу та окреслено механізм його реалізації в організації, проаналізовано та систематизовано проблеми, що виникають під час проведення факторного аналізу прибутку.

***Ключові слова**: факторний аналіз, механізм, прибуток, собівартість.*

The article examines the factor analysis of a company's profit as an essential tool for managing financial results in modern business conditions. The essence of factor analysis is explored, the mechanism of its implementation within the organization is outlined, and the main issues arising during its conduct are analyzed. The importance of factor analysis for making effective management decisions in finance and production is highlighted.

***Keywords:** factor analysis, mechanism, profit, cost price.*

[140] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Постановка проблеми. У сучасних умовах економічної невизначеності та жорсткої конкурентної боротьби, факторний аналіз прибутку підприємства стає критично важливим для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень. Проте існує кілька ключових проблем, які ускладнюють цей процес.

Часто фактори, що впливають на прибуток, взаємопов'язані, що ускладнює їх окрему оцінку. Наприклад, зміна цін на сировину впливає не лише на собівартість, а й на обсяги продажів, створюючи складні ланцюгові реакції, які важко моделювати.

Актуальність цієї теми обумовлена кількома чинниками такими, як зростанням конкуренції та глобалізації ринку. В умовах відкритих ринків та глобалізації підприємства мають потребу в глибокому аналізі та оцінці своєї прибутковості, щоб зберігати конкурентоспроможність. Підприємства мають потребу в удосконаленні своїх механізмів управління фінансами для максимізації прибутку. За допомогою факторного аналізу можна виявити найбільш значущі фактори, які визначають рівень прибутку, і на цій основі оптимізувати операційну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фінансового аналізу присвятили свої дослідження такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як Г. К. Сиволап, І. Л. Коваль, М. Я. Крейн, А. В. Ліпкан, Ю. М. Курдюмов, Ч.Спірмен, Р.Кеттел, Г. Роршах, Дж. Кляйн, Едвард Т. Хартлі, Луїс Г. Рокич.

Мета статті є дослідження факторного аналізу підприємства, його чинників та вдосконалення факторного аналізу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Факторний аналіз є одним з основних методів статистики, який застосовується для зниження розмірності великих масивів даних і для виявлення латентних (прихованих) факторів, що пояснюють кореляції між множиною змінних. Це важливий інструмент у соціальних, економічних та психологічних дослідженнях, оскільки дозволяє виявити структуру даних, спрощувати моделі та здійснювати глибше розуміння взаємозв'язків. З моменту його виникнення факторний аналіз пройшов значний шлях розвитку і отримав різні трактування, залежно від контексту застосування.

Одним з основних дослідників цієї теорії був британський психолог Чарльз Спірмен, який у 1904 році запропонував модель «двох факторів», яка стосувалася загального інтелекту (g-фактору) і специфічних здібностей. Спірмен був першим, хто застосував кореляційний аналіз для виявлення загальних закономірностей у даних.

Другим дослідником, який займався питаннями факторного аналізу був Гарднер відомий своєю теорією множинних інтелектів, яка була запропонована в 1983 році. Він висунув ідею, що інтелект не є однорідним, як у теорії Спірмена, а складається з різних незалежних «множинних» інтелектів, таких як: лінгвістичний

інтелект, логіко-математичний інтелект, просторовий інтелект, музичний інтелект та інші [5, с. 147].

Тобто, факторний аналіз – це статистичний метод, який використовується для виявлення структури кореляцій у великих наборах змінних, який дозволяє знизити кількість змінних, групуючи їх у фактори, що мають спільну варіацію. Фактори, в свою чергу, є латентними змінними, які не спостерігаються безпосередньо, але пояснюють взаємозв'язки між спостережуваними змінними. Факторний аналіз широко застосовується в таких сферах, як вивчення особистісних рис, інтелектуальних здібностей та інших психометричних характеристик, аналіз соціальних структур і вивчення соціальних змінних, вивчення економічних факторів, таких як інфляція, безробіття та ВВП, з метою визначення їхніх спільних причин, сегментація ринку та визначення основних чинників, що впливають на споживчі вподобання [1, с. 130].

Факторний аналіз є невід'ємним інструментом у фінансовому аналізі, що дозволяє ідентифікувати і досліджувати основні чинники, які впливають на фінансові результати діяльності організації, який допомагає знизити складність обробки великих масивів фінансових даних, виділяючи ключові фактори, які є основними джерелами змін у фінансових показниках [2, с. 148].

Завдяки факторному аналізу організації можуть не тільки досліджувати внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на їх фінансові результати, а й точно прогнозувати майбутні фінансові тренди, що дозволяє розробляти ефективні стратегії розвитку [5, с. 198].

У статистиці та аналізі даних факторний аналіз розподіляється на:

– розвідувальний факторний аналіз, який застосовується на початкових етапах дослідження, коли дослідник не має чіткої теоретичної гіпотези про структуру даних, кількість факторів або їхні навантаження. Мета розвідувального аналізу – виявити латентні фактори, які можуть пояснити кореляції між спостережуваними змінними, і з'ясувати, які змінні можуть бути груповані разом у відповідні фактори;

– підтверджувальний факторний аналіз, який використовується, коли дослідник вже має певну гіпотезу або теоретичну модель про те, скільки факторів існує і як вони пов'язані з різними змінними. Підтверджувальний аналіз дає змогу перевірити відповідність фактичних даних теоретичній моделі через різні статистичні методи.

Факторний аналіз у фінансах – це статистичний метод, який застосовується для визначення основних факторів, що впливають на фінансові результати організації [3].

У загальному випадку факторний аналіз допомагає визначити основні рушійні сили, які стоять за змінами в ключових фінансових показниках, таких як

прибуток, витрати, рентабельність, ліквідність тощо [2, с. 150]. З його допомогою можна виділити ті фактори, які здійснюють найбільший вплив на ці показники, і зрозуміти, які з них мають найважливіше значення для організації, що дасть змогу фінансовим аналітикам, керівникам компаній та інвесторам фокусуватися на дійсно важливих аспектах бізнесу та ухвалювати більш ефективні та своєчасні рішення.

Факторний аналіз у фінансовому аналізі спрямований на виявлення і оцінку впливу різних факторів на зміни у фінансових показниках підприємства, таких як прибуток, рентабельність та інші. Він дозволяє розкрити причини змін в основних фінансових показниках, оцінити ефективність діяльності підприємства, прогнозувати вплив різних змінних на майбутні фінансові результати, оптимізувати управлінські рішення в частині фінансової стратегії та стратегії розвитку.

Але не всі методи факторного аналізу підходять для конкретних фінансових ситуацій. Вибір методу залежить від природи даних, а також від специфіки фінансових показників. Невірний вибір може призвести до спотворених результатів і невірних висновків, що ускладнює прийняття управлінських рішень.

Тобто, цей вибір проводиться залежно від характеру факторів. Якщо фактори нелінійно взаємопов'язані, доцільно використовувати методи машинного навчання, зокрема дерева рішень або нейронні мережі.

Висновки. Розвиток факторного аналізу розпочався з робіт Чарльза Спірмена, який у 1904 році запропонував концепцію загального інтелекту (g-фактора). Пізніше, теорія множинних інтелектів Говарда Гарднера доповнила ці ідеї, підкреслюючи різноманітність інтелектуальних здібностей.

Факторний аналіз допомагає ідентифікувати основні чинники, які впливають на зміни фінансових показників організацій, що дозволяє підприємствам краще зрозуміти динаміку змін у фінансових результатах та ефективно прогнозувати майбутні тенденції.

У результаті правильне користування та розуміння факторного аналізу дозволяє оптимізувати фінансові стратегії, оцінювати ефективність бізнес-діяльності та приймати обґрунтовані управлінські рішення, що є критично важливим для розвитку організацій у сучасному економічному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Валінкевич Н.В. Управління потенціалом та розвитком підприємств на основі модернізації. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2023. № 7. С. 128-134.
2. Захарін С.В. Інвестиційне забезпечення інноваційного й технологічного

розвитку промислових підприємств: монографія. Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів. Київ: КНЕУ, 2023. С. 147-159.

3. Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada (дата звернення: 07.11.2024).
4. Про затвердження Методики аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 07.11.2024).
5. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія. Київ: КНЕУ, 2023. 259 с.

УДК: 658.562

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА РОЗРОБКА ЗАХОДІВ ПО ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЮ[141]

Юрій БОНДАРЕНКО,
здобувач фахової передвищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»;

Олена ОСТАПЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті розглянуто систему управління якістю продукції на підприємстві, її основні елементи та функції. Описано важливість стандартизації процесів та контролю якості для забезпечення високого рівня продукції, що відповідає вимогам споживачів. Визначено основні напрямки вдосконалення системи управління якістю, зокрема застосування новітніх технологій, покращення взаємодії між підрозділами та впровадження принципів безперервного вдосконалення.

Ключові слова: *система управління якістю, підприємство, стандартизація, контроль якості, вдосконалення процесів, технології, безперервне вдосконалення.*

The article examines the quality management system at enterprises, its main components and functions. The importance of process standardization and quality control to ensure high product standards that meet consumer requirements is discussed. The main directions for improving the quality management system are identified, including the use of advanced technologies, improved interdepartmental cooperation, and the implementation of continuous improvement principles.

Keywords: *quality management system, enterprise, standardization, quality control, process improvement, technologies, continuous improvement.*

[141] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Актуальність дослідження. Європейська інтеграція є стратегічним пріоритетом розвитку сучасної України. З появою нових бізнес-можливостей, розширенням ринків збуту та мінливим конкурентним середовищем майже всі типи підприємств в Україні змушені враховувати нові стандарти не лише щодо якості своєї продукції, але й щодо якості систем менеджменту, маркетингу та інших управлінських систем. Ефективність бізнесу залежить від того, наскільки його продукція та послуги відповідають вимогам споживачів.

Тому забезпечення рівня якості продукції є першочерговим завданням для компаній, які прагнуть закріпити свої позиції на ринку. Від їх вирішення значною мірою залежить успішність та ефективність національної економіки, а також конкурентоспроможність української продукції.

Сучасне управління бізнесом має враховувати, що якість – це не просто кількісний показник, якого необхідно досягти.

Підвищення якості продукції – це безперервний і довготривалий процес. Вимоги користувачів до продукції та послуг постійно змінюються. Науково-технічний прогрес, зростаючі екологічні проблеми та розвиток суспільства в цілому постійно створюють нові продукти.

Продукти і всі споживчі товари залишаються затребуваними на ринку до тих пір, поки їх не замінять нові, більш досконалі продукти. У кожний період якість продукції та послуг повинна максимально відповідати вимогам споживачів при відносно мінімальних витратах.

Мета дослідження – охарактеризувати систему управління якістю продукції на підприємстві та розробити заходи щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи тенденції розвитку наукових досліджень і практичного досвіду в області забезпечення якості, необхідно звернути увагу на 2 фактори: формування нового типу мислення, що впливає на розуміння концепції якості, і визнання необхідності в якості як важелі конкурентоспроможності і ефективність. Потрібно пам'ятати про проблему якості як про показник, що не має кількісних параметрів, і про кінцеве рішення. Якість продукту – це постійне прагнення до ідеалу, який постійно змінюється в міру наближення до нього. Проте, постійне прагнення до якості сприяє великому успіху [1]. У процесі розвитку суспільства і зростання промислового виробництва попит на якість продукції постійно зростає, що сприяло створенню служб контролю якості продукції, спрямованих на виявлення неякісної продукції та вилучення її з виробничого процесу [1]. У процесі розробки з'явилася система менеджменту, і її завдання стали набагато ширше.

Доступ до таких ринків, як Європейський союз, не став для української промисловості швидким кроком вперед. Перевагами скористалися тільки ті, хто

почав впроваджувати європейські стандарти у виробництво.

Що таке серія ISO9000? Стандарти серії ISO9000 встановлюють єдині вимоги до менеджменту з точки зору забезпечення якості його діяльності. Першим принципом контролю якості в стандартах ISO є орієнтація на клієнта і задоволення поточних і майбутніх потреб. Перша версія стандарту ISO9001 була прийнята в 1987 році і присвячена питанню створення системи менеджменту якості (СМЯ), заснованої на цьому базовому принципі. Документ змінювався в 1994, 2000, 2008 і 2015 роках. Але його основні положення залишилися колишніми. Системи менеджменту якості створюють умови, які зводять до мінімуму помилки в процесі експлуатації, а також контроль за операціями або продуктами. Цей так званий процесний підхід був остаточно впроваджений лише в 2008 році, коли була розроблена версія стандарту ISO9001: 2015. У новому документі значно підвищена роль ефективності, яка є основною характеристикою діяльності компанії.

Цей стандарт визначає вимоги до системи менеджменту якості організації потрібно продемонструвати здатність стабільно постачати продукцію, яка відповідає вимогам клієнтів та застосовується до організації відповідно до законодавчих та нормативних вимог. Діяльність спрямована на підвищення задоволеності клієнтів за рахунок ефективного застосування системи менеджменту якості, включаючи процеси, що забезпечують постійне вдосконалення системи і відповідність вимогам клієнтів, а також може бути застосована до організації відповідно до законодавчих і нормативних вимог. Стандарт ISO9001 – це не просто стандарт якості, він стає ефективним інструментом управління бізнесом.

Система управління якістю на підприємстві включає кілька основних компонентів, які забезпечують її ефективність.

1. Політика якості – основний стратегічний документ підприємства, який визначає принципи та цілі в управлінні якістю продукції. Політика якості має бути розроблена на основі вимог споживачів, нормативних стандартів та внутрішніх цілей підприємства.

2. Організаційна структура – ефективне управління якістю вимагає наявності чіткої організаційної структури, де кожен співробітник має чітко визначену роль у забезпеченні якості продукції.

3. Процедури та інструкції – для досягнення високої якості необхідно чітко прописати усі процедури, які стосуються кожного етапу виробництва, починаючи від постачання сировини до доставки готової продукції споживачеві та правила щодо контролю якості на кожному етапі, вимоги до документації.

4. Контроль якості – внутрішній контроль, так і зовнішні аудити, перевірки відповідності стандартам, тестування продукції на відповідність вимогам.

5. Документація якості – від проектування до постачання продукції, протоколи перевірок, інструкції, звіти про аудит якості, інші документи, що

підтверджують виконання вимог щодо якості.

Для досягнення стійкого розвитку підприємства важливо не тільки впроваджувати ефективну систему управління якістю, але й постійно вдосконалювати її. До основних напрямів вдосконалення системи управління якістю належать:

– впровадження нових технологій, застосування інноваційних технологій, таких як автоматизація виробництва, роботизація, використання інформаційних систем для моніторингу якості, що дозволяє значно підвищити ефективність процесів та знизити кількість помилок;

– навчання та підвищення кваліфікації персоналу, для забезпечення стабільної якості необхідно, щоб усі працівники мали відповідну кваліфікацію та були знайомі з методами управління якістю;

– вдосконалення постачальницької мережі, забезпечення контроль за якістю матеріалів і компонентів, оскільки їх якість безпосередньо впливає на кінцевий продукт. Створення стабільних і надійних відносин з постачальниками є ключовим фактором для збереження високих стандартів якості.

Висновки. Найважливішим елементом всієї системи якості є якість продукції. У процесі досягнення цілей компанії в області якості формується постійний механізм контролю, який проходить через всі стадії виробничого процесу і всю виробничу систему для досягнення узгодженості у функціонуванні всіх її елементів і мінімізації всіх видів витрат. Таким механізмом контролю є система управління якістю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT). Системи управління якістю. Вимоги. / К.:ДП «УкрНДНЦ», 2016. 30 с. (Національний стандарт України).

2. Стрельбіцький П. А., Стрельбіцька О. П. Світовий досвід управління якістю та можливість його впровадження в Україні. 2024. С.323–333. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN =UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_ DOWNLOAD=1&Image _file_name =PDF/vkpnuen_2024_10_60.pdf (дата звернення 14.10.2024р.).

3. Заярна Н. М., Пасенченко Ю. С., Тис Р. І. Необхідність впровадження світового досвіду управлінням якістю на вітчизняних підприємствах. Молодий вчений. 2023. №12 (52). С.620–623. URL: http://molodyvcheny .in.ua/files/journal/2023/12/143.pdf (дата звернення 25.10.2024р.)

4. Пилипенко І. О. Шляхи удосконалення управління якістю в системі менеджменту підприємства. 2024. URL: https://conferences.vntu .edu.ua/ index.php/all-fm/all-fm2024/paper/download/4005/3362. (дата звернення 15.11.2024р.).

УДК 657.

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ОСНОВНІ ЗАСОБИ» В ЗАКОНОДАВЧИХ АКТАХ І ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Єлизавета ТРОЯН,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, Центральноукраїнський національний технічний університет;

Євген ЖОСАН,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Центральноукраїнський національний технічний університет;

Олександр КОЛОМОЄЦЬ,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету №2, Донецький державний університет внутрішніх справ;

Ольга ПУГАЧЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2253-050X

Представлено трактування терміну «основні засоби» в законодавчо-нормативних актах та у літературних джерелах. З'ясовано, що незважаючи на наявність визначення даної дефініції на законодавчому рівні, все ще продовжуються дискусії щодо розуміння економічної суті основних засобів різними науковцями-дослідниками і практиками.

Ключові слова: *основні засоби, термін «основні засоби», необоротні активи, законодавчо-нормативні акти, літературні джерела, економічна суть основних засобів*

Однією з умов ефективної діяльності будь-якого суб'єкта господарювання є наявність основних засобів, адже, це головні необоротні активи, з яких і починається виробнича функціональність підприємства. Економічне зростання національної економіки «неможливе без підвищення ефективності використання

основних засобів підприємства. Від їх стану залежать рівень виробництва, прибутковість, продуктивність праці» [12, с. 229].

Ми вважаємо, що «для отримання достовірної і повної економічної інформації про діяльність підприємства необхідно використовувати не лише обліково-економічні дані, а й установчу, технологічну, технічну, конструкторську та іншу документацію» [23]. Це також стосується і даних про необоротні активи і основні засоби зокрема.

«Українським законодавством у Балансі (Звіті про фінансовий стан) передбачено, що до складу необоротних активів відносяться: нематеріальні активи (первісна вартість зменшується на суму накопиченої амортизації); незавершені капітальні інвестиції; основні засоби (балансова вартість яких визначається відніманням від їх первісної вартості зносу); інвестиційна нерухомість; довгострокові біологічні активи; довгострокові фінансові інвестиції (які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств та інші фінансові інвестиції); довгострокова дебіторська заборгованість; відстрочені податкові активи та інші необоротні активи. Підсумок рядка 1095 Балансу (Звіту про фінансовий стан) визначає загальну суму необоротних активів на підприємстві на встановлену дату» [24, с. 70]. Як свідчить практика, найбільша питома вага у складі необоротних активів належить саме основним засобам, що зумовлює посилений інтерес до цих об’єктів і потребує чіткого визначення їх економічної суті.

Метою статті є дослідження поглядів на трактування дефініції «основні засоби» в законодавчо-нормативних актах та у літературних джерелах.

З економічної точки зору, основні засоби є важливою частиною основного виробничого капіталу, котрий знаходиться у формі необоротних активів і поступово переносить свою вартість на продукцію (товари, роботи, послуги), вироблені у результаті численних виробничих циклів. Важливість дослідження суті такої економічної категорії, як «основні засоби», пояснюється наступним:

- основні засоби, що використовуються у виробничій сфері, становлять матеріальну основу оборотних засобів, продуктивних сил та виробничого апарату, а їх наявність і склад визначають економічний потенціал суспільства в цілому;
- основні засоби, що призначені для використання у невиробничій сфері, створюють передумови для її розвитку, підвищують рівень освіти, науки і культури, покращують соціальний статус і стан здоров’я суспільства;
- підвищення якості основних засобів є необхідною складовою зростання продуктивності праці.

Основні засоби є важливими активами підприємства, і визначення їх економічної суті має суттєве значення також і з таких причин: основні засоби суттєво впливають на загальну вартість підприємства, а коректне визначення їх

вартості дозволяє складати правильну фінансову звітність; розуміння суті основних засобів дозволяє правильно обчислити амортизаційні відрахування, що безпосередньо впливає на розмір прибутку підприємства; основні засоби можуть бути використані як заставні активи для отримання кредитів, оскільки чітка визначеність їх вартості допомагає у залученні фінансування; знання об'єктивної інформації про основні засоби дає змогу коректно планувати їх використання, обслуговування та оновлення, що підвищує загальну ефективність підприємства; визначення суті і вартості основних засобів є важливим для проведення контролю ефективності використання необоротних активів та якісного управління основними засобами.

Т. Колісник, І. Буднікова і Н. Шмиголь зазначають, що «більшість авторів, розкриваючи сутність цієї категорії, акцентує увагу на таких ключових критеріях визнання основних засобів, як матеріальність (наявність матеріально-речової форми), призначення (утримуються з метою використання їх в процесі виробництва, постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або здійснення адміністративних чи соціально-культурних функцій), строк корисного використання (більше року або операційного циклу, якщо він більше року)» [12, с. 229].

Визначення терміну «основні засоби» в Україні закріплено у декількох законодавчих актах (Таблиця 1).

Таблиця 1

Визначення поняття «основні засоби»
в законодавчо-нормативній базі України

Законодавчо-нормативний акт	**Визначення**
Податковий кодекс України (п. 14.1.138.)	«Матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 20000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 20000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік)» [20]
НП(С)БО 7 «Основні засоби»	«Матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання

Законодавчо-нормативний акт	Визначення
	(експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік)» [15]
НП(С)БОДС 121 «Основні засоби»	«Матеріальні активи, які утримуються для використання їх у виробництві/діяльності або при постачанні товарів, виконанні робіт і наданні послуг для досягнення поставленої мети та/або задоволення потреб суб'єкта державного сектору або здавання в оренду іншим особам і використовуються, за очікуванням, більше одного року» [16]
МСБО 16 «Основні засоби»	«Це матеріальні об'єкти, що їх: а) утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг для надання в оренду або для адміністративних цілей; б) використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного періоду» [14]
Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів	«Матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких становить більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік)» [22]
Інструкція з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів банків України	«Матеріальні активи, які банк утримує з метою використання їх у процесі своєї діяльності, надання послуг, здавання в лізинг (оренду) іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік)» [21]

Незважаючи на законодавчо-нормативне закріплення визначення терміну «основні засоби», в Україні на науковому рівні продовжується дискусія щодо змісту даного поняття.

О. Агрес наголошує, що основні засоби – це «засоби праці у формі матеріальних активів, які утримує підприємство з метою використання у виробничому процесі або здійснення адміністративних чи соціально-культурних функцій, очікуваний термін корисного використання яких становить більше одного року, не змінюючи своїх форм та розмірів, вартість яких не менше, ніж законодавчо встановлений розмір, а також поступово переноситься за ступенем фізичного спрацювання та (або) морального старіння на вартість готової продукції шляхом проведення амортизаційних відрахувань» [1, с. 178].

В. Андрійчук визначає основні засоби, як «грошове вираження засобів праці» [2].

Ю. Бабаєв стверджує, що «основні засоби – це частина майна, використовувана як засоби праці при виробництві продукції, виконанні робіт або наданні послуг або для управління організацією протягом періоду, що перевищує

12 місяців, або звичайний операційний цикл, якщо він перевищує 12 місяців» [3, с. 112].

Н. Бабяк основні засоби трактує як «засоби праці, що є матеріально-речовими елементами, грошовим вираженням яких є основні виробничі і невиробничі фонди» [5, с. 62], а в іншому джерелі стверджує, що «це активи з терміном корисного використання більше одного року, які використовуються на підприємствах у декількох операційних циклах з метою отримання економічної вигоди, не втрачаючи матеріально-речової форми, та можуть переносити свою вартість на знову створену продукцію частинами у вигляді нарахованих амортизаційних відрахувань» [4, с. 178].

Ф. Бутинець зазначає, що «основні фонди (засоби) це матеріальні активи, що утримуються з метою використання виробництва або постачання товарів, надання послуг, надання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання яких більше одного року» [6, с. 112]. Також, він основні засоби трактує, як «матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року» [6, с. 125].

С. Гречко вважає, що «основний засіб – необоротний актив, що призначений для господарської діяльності, тобто планується використовувати в господарській діяльності» [8, с. 24]

Авторський колектив за редакцією М. Дем'яненка вказує, що «основні засоби – це термін бухгалтерського обліку, синонім економічного поняття «необоротні матеріальні активи» (засоби виробництва, матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі діяльності або для здійснення адміністративних і соціальних функцій, що використовуються протягом тривалого періоду і поступово переносять свою вартість на продукцію у міру зношення); матеріальні цінності (виробниче майно), що споживається у виробничому процесі, тобто фізичний капітал» [9, с. 110].

Й. Завадський, Т. Осовська та О. Юшкевич зазначають, що «основні засоби – це засоби праці, що беруть участь у процесі виробництва протягом багатьох циклів, зберігаючи свою натуральну форму, а також можуть поступово, за ступенем зношення, переносити свою вартість на продукцію, що виробляється» [10, с. 289].

А. Коваленко основні засоби визначає, як «матеріальні активи з очікуваним терміном корисного використання більше одного року (або протягом операційного циклу, якщо він більше року), які підприємство утримує задля використання під час виробництва або поставки товарів, надання послуг, надання

в оренду іншим особам, виконання адміністративних та соціальних функцій» [7, с. 192].

Н. Ковальчук і Т. Побіжан дійшли висновку, що «основні засоби – це матеріальні активи, придатні для використання в процесі діяльності суб'єкта підприємництва, які втрачають свою вартість частково, шляхом перенесення її на знов створений продукт, очікуваний термін використання яких більше одного року» [11, с. 912].

Т. Колісник, І. Буднікова і Н. Шмиголь зробили висновок, що основні засоби «це матеріальні активи, придатні для використання у виробничій та невиробничій діяльності підприємства більше одного року або операційного циклу, які втрачають свою вартість поступово шляхом перенесення її на вироблену продукцію, вартість яких перевищує встановлений законодавством ліміт у 6000 грн.» [12, с. 230].

М. Кужельний основні засоби визначає, як «сукупність матеріально-суттєвих цінностей, діючих в натуральній формі і протягом як матеріального виробництва, так і в невиробничій сфері» [13, с. 47].

Ю. Неміш стверджує, що основні засоби – це «вартісним чином виражені ресурси, які утримуються суб'єктом господарювання з метою використання в процесі виробництва, постачання товарів та послуг, здавання в оренду іншим особам або здійснення соціально-культурних функцій, очікуваний строк експлуатації яких становить не менше одного року чи визначається межами операційного циклу понад одного року, вартість яких зменшується в процесі використання» [17, с. 66].

М. Огійчук, В. Плаксієнко, М. Беленкова зауважують, «що при визначенні основних засобів необхідно виходити з того, що вони є частиною активів, тобто ресурсів, контрольованих підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до надходження економічних вигод у майбутньому» [13].

І. Сафронська, Г. Бєсєдина та Т. Ковальова визначають, що основні засоби – «це матеріальні активи різного роду, що виступають невід'ємною частиною процесу виробництва і їх вартість переноситься на вартість виготовленої продукції шляхом амортизації» [25, с. 250]. Також вони стверджують, що «це засоби виробництва, які перебувають у процесі виробництва і використовуються поступово протягом кількох виробничих циклів, частинами переносять свою вартість на готовий продукт, тому їх вартість надходить періодично в оборот частинами і частинами ж відшкодовується в готовому продукті певного виробничого циклу» [25, с. 248].

Юридична компанія «Могол Альфа» на своєму офіційному сайті наголошує, що основні засоби «представляють собою матеріальні активи, призначені для

використання в господарській діяльності, а також для адміністративних, соціально-культурних та побутових потреб, з мінімальним строком використання принаймні один рік» [19]. Крім того, зазначається – «основні засоби можна також називати основними фондами, що є альтернативним терміном. Основна ідея полягає в тому, що це активи, які мають тривалий призначений строк використання» [19].

Отже, на основі аналізу законодавчо-нормативної бази та наукової літератури можна зробити висновок, що більшість авторів говорячи про сутність основних засобів розуміють їх як матеріальні активи. Деякі дослідники зазначають, що «основні засоби» - це оборотні активи, які використовуються у виробництві протягом тривалого часу. Дуже важливим доповненням є те, що основні засоби повністю і багаторазово включаються у виробничий процес і передають свою вартість кінцевому продукту частинами у вигляді амортизації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агрес О. Економічна ефективність використання основних засобів сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.04; Львівський нац. аграр. ун-т. Львів, 2013. 20 с.

2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. [2-е вид., доп. і перероб.]. К.: КНЕУ. 2002. 624 с.

3. Бабаєв Ю.А. Теорія бухгалтерського обліку. К.: Вища школа, 2007. 692 с.

4. Бабяк Н. Амортизаційні відрахування як фінансове джерело відтворення основних засобів підприємств. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка».* 2005. № 10 (82). С. 177-185.

5. Бабяк Н.Д. Амортизаційна політика підприємства на сучасному етапі реформування економіки України. *Теорія і практика перебудови економіки.* 2001. С. 61-64.

6. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський словник. Житомир: ПП «Рута», 2001. 224 с.

7. Бухгалтерський облік в Україні. Від теорії до практики ; за ред. А. Коваленко. Дніпропетровськ: Баланс-Клуб, 2006. 1024 с.

8. Гречко С. Особливості визнання основних засобів в цілях бухгалтерського обліку та оподаткування. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.* 2011. № 3 (21). Ч. 2. С. 23-31.

9. Дем'яненко М.Я., Лузан Ю.Я., Саблук П.Т. та ін. Фінансовий словник-довідник ; за ред. М.Я. Дем'яненко. К.: ІАЕ УААН, 2003. 555 с.

10. Завадський Й., Осовська Т., Юшкевич О. Економічний словник. К.: Кондор, 2006. 356 с.

11. Ковальчук Н.О., Побіжан Т.А. Аналіз стану основних засобів на

підприємствах України. «*Молодий вчений*». 2017. № 10 (50), жовтень. С. 910-914.

12. Колісник Т.А., Буднікова І.С., Шмиголь Н.М. Економічна сутність основних засобів підприємства та форми їх відтворення. *Приазовський економічний вісник.* 2018. Вип. 5 (10). С. 229-234.

13. Кужельний М. Теоретичні аспекти бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит.* 2005. № 8-9. С. 45-49.

14. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО 16) «Основні засоби» : Міжнародний документ від 01.01.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014#Text (дата звернення: 01.11.2024)

15. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : Наказ М-ва фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text (дата звернення: 01.11.2024)

16. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби» : Наказ М-ва фінансів України від 12.10.2010 р. № 1202. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#Text (дата звернення: 01.11.2024)

17. Неміш Ю. Поняття «основні засоби» у сучасних наукових дослідженнях. *Аграрна економіка.* 2012. Т. 5. № 3-4. С. 181-187.

18. Огійчук М.Ф., Плаксієнко В.Я., Беленкова М.І. та ін. Фінансовий та управлінський облік за національними стандартами : Підручник. [6-те вид., перероб. і допов.]. К.: Алерта, 2011. 1042 с.

19. Основні засоби підприємства // Офіційний сайт Юридична компанія «Могол Альфа». URL: https://www.mogol-alfa.com.ua/ua/buhgalterski-novini/osnovni-zasobi-pidpriyemstva/ (дата звернення: 01.11.2024)

20. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 01.11.2024)

21. Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів банків України : Постанова НБУ від 20.12.2005 р. № 480. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0040-06#Text (дата звернення: 01.11.2024)

22. Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів : Наказ М-ва фінансів України від 30.09.2003 р. № 561. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561201-03#Text (дата звернення: 01.11.2024)

23. Пугаченко О., Зарудна Н., Кундеус О. Визначення терміну «документооборот» у законодавчих актах і літературних джерелах. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-57. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2139/2068 (дата звернення: 01.11.2024)

24. Пугаченко О., Фоміна Т. Робочі документи внутрішнього контролю

операцій з необоротними активами: прикладний аспект. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації : міжнародний науковий журнал.* 2016. Вип. 3. С. 69-84.

25. Сафронська І.М., Бєсєдина Г.Є., Ковальова Т.В. Сутність та завдання обліку основних засобів. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки).* 2013. № 2(2). С. 245-251.

УДК 336.2

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА НЕОБХІДНІСТЬ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Ольга ПУГАЧЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2253-050X;

Юлія ВОЗНОСІМЕНКО,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, Центральноукраїнський національний технічний університет;

Денис ХАРЧЕНКО,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Центральноукраїнський національний технічний університет

Розглянуто передумови виникнення податку на додану вартість в світі та Україні в історичному контексті. Доведено важливе місце ПДВ у загальній системі оподаткування, що підтверджує необхідність його справляння в сучасних умовах розвитку національної та світової економіки.

Ключові слова: *непрямі податки, податок на додану вартість, ПДВ, value added tax, VAT, історія виникнення ПДВ, механізм справляння ПДВ*

Податки – це основне джерело доходів державних бюджетів, що дозволяють забезпечувати виконання своїх функцій будь-якій державі. Розрізняють прямі і непрямі податки. Міжнародна практика непрямі податки визначає як податки на споживання і виділяє три їх види: податок на додану вартість, податок на продажі та податок з обороту. За своєю суттю, ПДВ є формою акцизу, котрий при оподаткуванні всіх ступенів руху товару зберігає переваги багаторівневого податку з обороту, проте ліквідує його основний недолік у вигляді кумулятивного ефекту. «Непрямі податки виступають надбавкою до ціни товарів (робіт, послуг), їх сплачують кінцеві споживачі цих товарів (робіт, послуг) у вигляді ПДВ, акцизного податку та мита» [10, с. 39].

«Серед західних економістів непрямі податки вважаються малопридатними для ухилення, проте, українські підприємці, розглядаючи суми непрямих податків як власні доходи, а не як надбавку держави до ціни відповідних товарів, винайшли досить багато методів зменшення відрахувань до бюджету за цими податками» [9, с. 266]. У доходах Державного бюджету України переважаючими є непрямі податки.

У 2023 р. до загального фонду державного бюджету України надійшло «понад 1,66 трлн грн податків, зборів та інших платежів. Серед платежів, справляння яких контролюють податкові та митні органи, основні надходження отримано за рахунок: 366,2 млрд грн. – податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів; 214,6 млрд грн. – податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів, виконаних робіт і наданих послуг (зібрано 347,0 млрд грн, відшкодовано – 132,4 млрд грн)» [4].

Офіційний портал Державної податкової служби України інформує, що понад минулорічний факт у січні-липні 2024 р. «до бюджету додатково надійшло 46,3 млрд грн. (+43,3%) ПДВ (сальдо) (факт 7 міс. 2024 року – 153,3 млрд грн., 7 міс. 2023 року – 107,0 млрд грн.). Збір ПДВ за 7 місяців 2024 року становить 236,9 млрд грн, а це +25,4 %, або +47,9 млрд грн відносно 7 місяців 2023 року (факт 7 міс. 2023 року – 189,0 млрд грн.)» [14]. Драйверами зростання ПДВ визначаються такі галузі, як переробна промисловість та оптова і роздрібна торгівля. Це дозволяє заявляти податківцям – «детінізація поступово набирає обертів, що, безпосередньо, відображається на надходженнях податку на додану вартість до бюджету» [14].

Метою статті є дослідження історичних передумов виникнення податку на додану вартість в Україні та світі та з'ясування необхідності його справляння в сучасних економічних умовах.

Податок на додану вартість (Value Added Tax – VAT) є відносно молодим податком (його почали застосовувати лише в XX ст.), адже більшість з нині діючих податків були введені в XIX ст., а акцизи і земельні податки існували ще з прадавніх часів. Момент запровадження ПДВ чітко не узгоджений, оскільки існує два погляди на його зародження: за першим варіантом, ПДВ запропонований у 1918 р. німецьким підприємцем В. фон Сіменсом; за другим, ПДВ розроблений у період між 1910-1923 рр. американським економістом Т. Адамсом.

У більшості наукових джерел першість застосування ПДВ, у знайомому нам вигляді, приписується Франції (за активного лобіювання М. Лоре). Тобто сама ідея виникнення належить Німеччині, а от практичне запровадження ПДВ уперше відбулось у Франції. Кілька десятиліть ПДВ існував лише у вигляді ідеї, допоки не було обґрунтовано переваги необхідності його впровадження та чітко описано механізм справляння. У світовій практиці ПДВ вважається одним із найефективніших податків, котрий стимулює національного виробника. В

розвинених країнах світу його ввели задля обмеження перевиробництва у другій половині XX ст.

«В основу механізму ПДВ покладено розвиток методології справляння та застосування податку з обороту, який пройшов послідовно три етапи. Перший етап ознаменований переходом в 1937 р. від податку з обороту до єдиного податку на виробництво. Другий – створенням в 1948 р. системи розподілених платежів, відповідно до якої кожен виробник платив податок з загальної суми своїх продажів за вирахуванням податку, що входив в ціну куплених ним комплектуючих, з різницею в один місяць. Третім етапом стало власне введення в податкову практику в 1954 р., як альтернатива єдиного податку на виробництво, ПДВ» [2, с. 45].

ПДВ виконує ряд важливих функцій, а саме:

- розподільча функція – через вилучення до бюджету доходів від певних високорентабельних видів діяльності згодом їх частина спрямовується у важливі для суспільства та життя сфери економіки, які є збитковими;
- стимулююча функція – реалізується в системі податкових пільг (звільнення від оподаткування, запровадження нульових ставок). «Вона, в першу чергу, проявляється у діяльності зовнішньої економіки шляхом використання нульової ставки податку на експорт товарів, що спричиняє закріплення та розширення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світовому ринку» [3, с. 254];
- регулююча функція – впливає на ціноутворення та інфляцію, адже ПДВ, як акцизний податок і мито, включається в ціну товару, а тому наділений властивостями, що регулюють ціноутворюючі механізми.

«Першим досконало описав механізм дії ПДВ французький економіст Моріс Лоре у 1954 р. Він обґрунтував переваги ПДВ перед іншими універсальними акцизами – податком з обороту і податком з продажу. У 1967 р. ПДВ вперше запроваджується у Данії, 1968 р. – у Франції та Німеччині (ФРН), у 1969 р. – у Нідерландах та Швеції» [2, с. 46].

«ПДВ набув великого поширення – спочатку в інших країнах Європи, а пізніше – в країнах Азії, Африки та Латинської Америки. На сьогодні податок на додану вартість стягується більше, ніж у 140 країнах світу. Його розмір різниться від 5 до 28%. З економічно розвинених країн ПДВ відсутній в США, довго не вводився в Швейцарії, Японії та Австралії, де діяв податок з продажу за ставкою від 2 до 11%» [2, с. 39]. Наразі, наявність ПДВ у податковій системі країни є обов'язковою умовою для вступу до Європейського Союзу.

Деякі історики вважають, що у своєму розвитку ПДВ пройшов чотири основні етапи: 1960-1970 рр. XX ст. (Данія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Франція, Швеція); 1970-1980 рр. XX ст. (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Ірландія,

Італія, Люксембург); 1980-1990 рр. XX ст. (Греція, Іспанія, Португалія); 1990 рр. XX ст. – початок XXI ст. (Україна, Швейцарія). Наразі ПДВ справляється у 140 країнах. Серед розвинутих держав світу ПДВ немає лише у США (там стягується непрямий податок із продажів).

Проте, існує й дещо інша думка, що «на основі дослідження підходів до поділу історії становлення та розвитку ПДВ, можемо виділити такі етапи: перший етап (1910-1953 рр.) – виникнення ідеї застосування ПДВ, доведення його переваг в порівнянні з подібними податками; другий етап (1954-1966 рр.) – введення ПДВ у практику країн Європейського економічного співтовариства; третій етап (1967-1990 рр.) – впровадження ПДВ у країнах Західної та Центральної Європи, Латинської Америки у деяких промислово-розвинутих країнах, що не входили в ЄС, таких як Австралія, Канада, Японія та Швейцарія в країнах з перехідною економікою і країнах, що розвиваються, особливо в країнах Африки та Азії; четвертий етап (1990-2000 рр.) – поширення ПДВ у країнах Східної Європи, Азії, Австралії, Африки; п'ятий етап (починаючи з 2001 р. до сьогодні) – гармонізація та уніфікація законодавства з ПДВ у країнах-членах ЄС та подальше удосконалення механізму адміністрування ПДВ у інших країнах світу» [2, с. 49].

Незважаючи, що ПДВ і набув доволі широкого поширення у світовій практиці, його все ж називають «європейським податком». Саме ПДВ відіграв важливу роль у становленні та розвитку загальноєвропейських інтеграційних процесів. Він є надважливим джерелом бюджетної системи Європейського співтовариства, адже кожна країна-член ЄС перераховує в «європейський» бюджет 1% надходжень від ПДВ.

У міжнародній торгівлі основними принципами стягнення ПДВ є такі:

- імпортер при імпорті товарів сплачує ПДВ, виходячи із їх митної вартості, проте йому надано право на податкове вирахування у тому ж розмірі;
- при здійсненні внутрішньої торгівлі ПДВ сплачується продавцем із суми його продажу, а податок сплачений при покупках підлягає відшкодуванню постачальникам. При цьому, кінцевому споживачу право на відшкодування не надається;
- оподаткування експорту товарів відбувається за нульовою ставкою, а експортеру надано право на відшкодування ПДВ, яке було сплачено при виробництві (придбанні) експортованого товару [11, с. 367].

Вказані принципи забезпечують економічну нейтральність ПДВ. «У результаті їх застосування податком обкладається тільки споживання всередині країни, причому вітчизняний виробник опиняється в рівних умовах з іноземним, як в конкуренції з імпортом, так і при експорті своєї продукції» [13, с. 207].

«Головна особливість цього податку полягає в тому, що його платниками фактично є кінцеві споживачі товарів і послуг, причому як споживачі товарів і

послуг виробничого призначення, так і споживачі товарів і послуг особистого призначення. За допомогою цього податку між кінцевими споживачами рівномірно розподіляється та частина створеного в суспільстві продукту, яка має централізуватись і задовольняти загальнодержавні потреби. ПДВ стимулює економію витрат усіх видів матеріальних ресурсів, які не входять до складу собівартості продукції і, отже, не відшкодовуються підприємству, яке в такому разі виступає не як проміжний, а як кінцевий споживач (ряд витрат, не пов'язаних з веденням господарської діяльності, наприклад придбання основних засобів невиробничого призначення). У сфері обігу ПДВ стимулює продавців до стримування продажних цін на товари та послуги» [2, с. 40-41].

Виходить, що платником ПДВ є кінцевий споживач, тобто, кожен із нас. «На кожному етапі розмір ПДВ визначається як різниця між сумою податкових зобов'язань, що виникли у зв'язку з продажем товарів і сумою податку, що втілює у собі податковий кредит, сплаченого його виробником постачальнику сировини та матеріалів, робіт і послуг. При цьому на кожному етапі виробництва й обігу товару підприємство компенсує свої витрати і додає податок на новостворену на підприємстві вартість. Таким чином, теоретично підприємства є платниками ПДВ тільки формально, бо вони лише перераховують до бюджету суму податку, отриману від покупців, тобто цей податок виплачується не за рахунок власних доходів підприємства, а тягар його сплати фактично лягає на споживача товару (робіт, послуг)» [3, с. 253].

ПДВ за своєю суттю, «є вкрай успішною еволюцією в непрямому оподаткуванні. Він показує переваги кращого, аніж за допомогою інших податків, розв'язання проблем територіального й галузевого розміщення фінансових ресурсів, зменшення кількості податкових пільг, уникнення подвійного оподаткування. Цей податок кореспондує положення фінансової науки про «податковий нейтралітет» як умову, що стимулює господарство і прийняття рішень на рівні підприємств чи організацій. ПДВ має внутрішній «встроїний» механізм взаємної перевірки платниками податкових зобов'язань. На відміну від податку з обороту за брутто − ціною в будь-якій сфері (виробництво, оптова торгівля) − ПДВ не заохочує вертикальної інтеграції компаній. Він не дискримінує платників в залежності від їх місця і ролі в господарському процесі. Він є нейтральним в переміщенні товарів та послуг, розміщенні певних ресурсів. ПДВ помітно впливає на ціновий рівень, його можна обернути й проти процесів інфляції, бо ПДВ дає можливість автоматично вилучити кон'юнктурний прибуток, що породжений інфляцією, й тим самим карає ті підприємства, які невиправдано підвищують ціни» [3, с. 257].

У національне податкове законодавство ПДВ було введено у 1992 р. через прийняття Декрету КМУ «Про податок на добавлену вартість» [6]. Проте,

податкове законодавство у цілому та в частині ПДВ зокрема, зазнавало суттєвих змін, найбільші з яких були передбачені в 1997 р. Законом України «Про податок на додану вартість» [7]. З прийняттям 02.12.2010 р. Податкового кодексу [5] почалось впровадження нових правових норм у національну систему оподаткування. Адміністрування ПДВ побудовано на нормативних засадах Директиви Ради 2006/112/ЄС від 28.11.2006 р. щодо функціонування загальної системи ПДВ. Зазначені зміни було впроваджено з метою гармонізація із європейськими стандартами і нормами української податкової системи та підвищення конкурентоспроможності нашої держави у контексті інтеграції в Європейський Союз.

На законодавчому рівні, пп. 14.1.178 Податкового кодексу України встановлюється, що податок на додану вартість – це непрямий податок, котрий нараховується та сплачується у відповідності з вимогами розділу V «Податок на додану вартість» ПКУ, що набув чинності із 01.01.2011 р., а основна діюча ставка ПДВ становить 20%. Надзвичайно важливими складовими при справлянні ПДВ є податкове зобов'язання і податковий кредит. Так, пп. 14.1.156^{-1} визначає, що для цілей розділу V ПКУ, податкове зобов'язання – це «загальна сума податку на додану вартість, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому) періоді, та/або сума коштів, сформована за рахунок податкових пільг, що були використані платником податків не за цільовим призначенням чи з порушенням порядку їх надання» [5]. Пп. 14.1.181 ПКУ передбачено, що податковий кредит – це «сума, на яку платник податку на додану вартість має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду, визначена згідно з розділом V ПКУ» [5].

Ми підтримуємо думку, що податок на додану вартість «є одним із основних наповнювачів бюджету України з одного боку, а з іншого – найпроблемнішим з усіх податків як з точки зору його обліку, так і з позицій його адміністрування. Вітчизняна практика свідчить, що в обліку розрахунків з ПДВ виникає багато питань, непорозумінь та суперечностей щодо правильного застосування норм, визнання в обліку сум податкового зобов'язання та кредиту, порядку їх відображення та сплати тощо. Контролюючі органи приділяють цьому податку велике значення, оскільки встановлені фінансові санкції за неправильне нарахування та сплату до бюджету можуть призвести до складної фінансової ситуації безпосередньо для підприємств – платників податку» [1, с. 8].

23.06.2022 р. країни-члени Європейського Союзу проголосували за надання Україні статусу країни кандидата на вступ до ЄС. Проте, «надання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу це тільки перший крок, адже на цьому шляху Україні необхідно провести низку реформ та адаптувати українське законодавство у відповідність до європейських критеріїв» [8, с. 53]. Це також

стосується і механізму справляння ПДВ, адже він є обов'язковою умовою набуття членства України в ЄС, а його роль, місце і значення для наповнення доходної частини бюджету є надзвичайно важливими.

Про визначальне значення ПДВ для національної економіки та чинної системи оподаткування свідчить корегування механізму його справляння з початком повномасштабного вторгнення рф. Так, основні зміни в оподаткуванні «під час воєнного стану торкнулись порядку нарахування та сплати податку на додану вартість, зокрема у визначенні об'єктів оподаткування та розмірі ставок» [12, с. 117-118]; а також «призупинено обов'язок включення до бази оподаткування ПДВ товарів, що використані у негосподарській діяльності або у неоподатковуваних операціях» [12, с. 118] тощо.

Отже, можна стверджувати, що економічна сутність ПДВ полягає у тому, що він є частиною новоствореної вартості, котра утворюється на кожному етапі виробництва або обігу, а його сума додається до ціни реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і сплачується кінцевими споживачами. Оскільки ПДВ є бюджетоутворюючим податком у більшості країн світу і в Україні зокрема, то його роль і значення, а, відповідно, і необхідність справляння, важко переоцінити, особливо наразі, коли наша держава обрала євроінтеграційний вектор розвитку, а ПДВ (Value Added Tax – VAT) є обов'язковим для застосування в податкових системах країн-членів ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артюх О.В., Топольницька Н.Д. Фінансовий контроль податку на додану вартість: питання оптимізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Вип. 8. Ч. С. 8-11.

2. Belobrovenko T. The historical aspect of the determination and development of VAT in the world and the problem of its application in Ukraine. *Economic system development trends: the experience of countries of Eastern European prospects of Ukraine:* monograph / edited by authors. Riga. Latvia "Baltija Publishing". 2018. P. 38-57.

3. Бондаренко Н.М. Економічна сутність податку на додану вартість як універсального акцизу. *The 10th International scientific and practical conference «Dynamics of the development of world science» (June 10-12, 2020)*. Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. P. 252-258.

4. Виконання державного бюджету – 2023 // Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/vikonannia_derzhavnogo_biudzhetu__2023-4381 (дата звернення: 24.10.2024)

5. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-

VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#Text (дата звернення: 24.10.2024)

6. Про податок на добавлену вартість : Декрет КМУ від 26.12.1992 р. № 14-92 (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14-92#Text (дата звернення: 24.10.2024)

7. Про податок на додану вартість : Закон України від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 24.10.2024)

8. Пугаченко О.Б. Імплементація національного законодавства у частині реформування бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності згідно вимог ЄС в умовах глобалізації та євроінтеграції України. *Modern foundations of economics, management and tourism: collective monograph.* Boston: Primedia eLaunch, 2022. Chapter 1.3. P. 53-85.

9. Пугаченко О.Б, Фоміна Т.В. Податковий контроль як інструмент запобігання тіньовій економіці. *Стратегічні пріоритети детінізації України у системі економічної безпеки: макро та мікро вимір : Монографія* / За ред. Черевка О.В. Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А., 2014. С. 259-280, С. 436-441.

10. Рошко Т. Пріоритетні напрями розвитку системи непрямого оподаткування в Україні. *Збірник наукових праць ΛΌГОΣ.* 2020. № 1. С. 38-44.

11. Сідельникова Л.П. Фіскальна ефективність податку на додану вартість в Україні. *Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал.* 2012. № 7 (17). С. 365-371.

12. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Податкове стимулювання діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні. *Modern Technology and Innovative Technologies.* 2022. Issue № 20, part 2. P. 113-123.

13. Харкевич І. Економічна сутність ПДВ в сучасних умовах. *Актуальні проблеми функціонування господарської системи України : Матеріали XXII-гої міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 15-16 травня 2015 р.* м. Львів. С. 206-208.

14. Щодо надходження ПДВ до бюджету у січні-липні 2024 року // Офіційний портал Державної податкової служби України. URL: https://cvp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-809148.html (дата звернення: 24.10.2024)

УДК: 33.332.6

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ СЕРЕД МОЛОДІ: АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ[142]

Ольга СУРОВНЄВА,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»

Науковий керівник:
Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи, Центральноукраїнськийінститут розвитку людини Університету «Україна»
ORCID ID: 0000-0003-4947-3581

Стаття присвячена аналізу фінансової грамотності серед молоді в Україні. Досліджується рівень розуміння основних фінансових концепцій, таких як бюджетування, заощадження, інвестиції та кредитування серед молодих людей. Оцінюються фактори, що впливають на формування фінансової грамотності, зокрема, вплив освітніх програм, сімейного середовища та доступу до фінансових послуг. Звертається увага на важливість підвищення рівня фінансової грамотності серед молоді для забезпечення економічної стабільності та незалежності.

Ключові слова: *фінансова грамотність, молодь, економічна освіта, заощадження, інвестиції, кредитування.*

This article focuses on the analysis of financial literacy among youth in Ukraine. It examines the understanding of basic financial concepts such as budgeting, saving, investing, and credit by young people. The factors influencing the formation of financial literacy are assessed, including the impact of educational programs, family environment, and access to financial

[142] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

services. The importance of enhancing financial literacy among youth is emphasized for ensuring economic stability and independence.

Keywords: *financial literacy, youth, economic education, saving, investing, credit.*

Постановка проблеми. Фінансова грамотність молоді є невід'ємною складовою економічного й соціального розвитку та основою правильного розподілу і використання власних коштів у майбутньому. Базові знання з цієї теми допомагають молоді ухвалювати вірні фінансові рішення, уникати боргових зобов'язань та спрямовувати власні кошти у прибуткові справи. Однак, разом із позитивними аспектами постають також декілька проблем, пов'язаних з недостатнім рівнем освіти, впливом негативної реклами та недостатньою критичністю, незацікавленістю молоді у питаннях фінансової грамотності.

Однією з найважливіших проблем є недостатній рівень освіти, що призводить до невірних фінансових рішень. Наразі фінансова грамотність не є обов'язковим предметом у закладах освіти і кожен навчальний заклад окремо вирішує чи буде він викладатись, через що більшість молодих людей не мають базових знань та уявлень про фінансові операції, інвестиції, кредитування, думаючи, що фінансова грамотність це лише про те як правильно розпоряджатися коштами. Через це вони стикаються з труднощами щодо вирішення економічних питань, що може призвести до негативного впливу на їх фінансове благополуччя.

Крім того, у інформаційному просторі щодня створюється велика кількість контенту, який може мати не тільки позитивний зміст. У соціальних мережах та інших каналах комунікації поширюються реклами грошових позик, таких як кредити, з неправдивою чи прихованою інформацією (наприклад про відсутність відсотків), а молодь через довірливість та недостатню критичність, не ознайомившись з повною інформацією, погоджуються взяти цей кредит, не маючи потім змоги сплатити його.

Також наявна проблема незацікавленості молоді у опануванні фінансової грамотності. Більшість впевнені, що вони самостійно можуть впоратись з багатьма фінансовими питаннями, розуміючи поняття «фінансова грамотність», як вміння користуватись грошима. Деякі взагалі не бачать важливості фінансової грамотності у їхньому житті, що призводить до байдужого відношення до фінансових навичок.

Таким чином, фінансова грамотність серед молоді має певні виклики, пов'язані з недостатнім рівнем освіти, впливом негативної реклами та недостатньою критичністю, незацікавленістю молоді у питанні фінансової грамотності.

Мета дослідження: здійснити аналіз фінансової грамотності серед молоді та ситуації в Україні.

Ступінь дослідженості проблеми: Питанню ролі та значення фінансової грамотності у суспільстві та зокрема серед молоді присвятили увагу такі науковці: О. Дудчик, І. Матвійчук, Є. Розпопа, М. Гринчук, А. Каратнюк-Гумовська, С. Єгоричева, Н. Куриш, Д. Мацькова та інші. Водночас питання фінансової грамотності серед молоді залишається не вивченим, що й актуалізує тему нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У науці представлена значна кількість визначень фінансової грамотності. Зокрема, Д. Мацькова трактує фінансову грамотність як володіння знаннями про фінансову відповідальність [6, с. 10]

Ш. Мунді, міжнародний консультант з фінансової грамотності, визначає фінансову грамотність як знання, розуміння, навички і впевненість, що дозволяють особі приймати правильні фінансові рішення та діяти відповідно до конкретних обставин [5, с. 19]

У статті ми будемо керуватися визначенням Т. Кізими, яка зазначає, що «під фінансовою грамотністю населення ми розуміємо сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень» [5, с. 19]

Отже, відповідно до всіх вище вказаних формулювань, узагальнимо: фінансова грамотність – це важлива складова розвитку для кожної людини. У сучасному контексті грамотність суспільства є ґрунтовною ознакою розвиненої держави, що досить суттєво впливає на розвиток освіти, послуг, роботи в країні. Це так само стосується і фінансової грамотності.

Фінансова грамотність суспільства є пріоритетною не лише для економічно слабких країн, а й для країн з розвиненою економікою, адже вона є показником високорозвиненої та освіченої країни.

Сьогодні, приділяється величезна увага розвитку фінансової компетентності саме серед молоді, через те, що молоде суспільство прагне до самостійності, незалежності та розвитку. В свою чергу, держава має вигоду від створення відповідних умов для отримання людьми потрібних фінансових знань, та в наслідку – отримання досвідченого людського капіталу.

За останні роки ця тема ще більше набула актуальності, адже є пріоритетною не лише для особистісного розвитку, а й для економічного потенціалу країни, але все ще включає в себе певний ряд проблем.

Фінансова грамотність складається з таких компонентів:

- Отримання базових знань;
- Застосування знань на практиці;
- Психологічні установки та фінансова поведінка;
- Фінансове планування;

- Критичне мислення.

Також слід зазначити, що жодна людина не народжується фінансово грамотною, ці навички набуваються кожним протягом життя. Зокрема, формування фінансової грамотності відбувається завдяки таким методам, як самоосвіта, тобто отримання знань самостійно, за допомогою різноманітних вебінарів,курсів, інтернет джерел і тд. Навчання фінансової грамотності з дитинства є найдієвішим способом формування фінансових навичок, що можна здійснювати за допомогою фінансових ігор, як наприклад "Монополія". У більш зрілому віці дієвим методом формування фінансової грамотності буде консультація з фінансовими фахівцями, які зможуть допомогти прийняти зважене рішення у тих чи інших фінансових ситуаціях.

Ми провели опитування серед студентів Центральноукраїнського інституту розвитку людини та Центральноукраїнського фахового коледжу про рівень їхньої фінансової грамотності

Однією з найпоширеніших та найвагоміших проблем є недостатній рівень фінансової освіти.

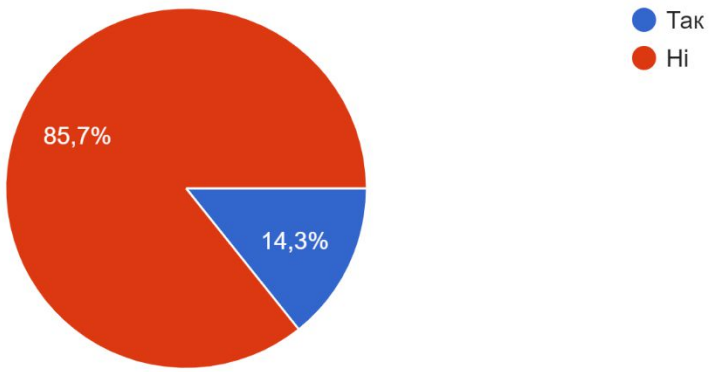

Рис. 1. Чи викладався предмет «Фінансова грамотність» у школах?

З результатів опитування ми бачимо що предмет «Фінансова грамотність» викладався лише у 14,3% студентів, а у 85,7% - ні. Отже, більшість молоді навіть не знає базових понять та визначень пов'язаних з цією темою.

Програми фінансової освіти в початкових школах в основному зосереджені на концепціях планування та бюджетування, заощаджень, витрат, кредитування, соціального і пенсійного забезпечення. У середніх школах більшість програм фінансової освіти спрямовані на витрачання та концепцію кредитування, заощаджень, інвестицій та бюджетування. Програми фінансової освіти в коледжі зосереджуються в основному на питаннях бюджетування, використання кредитних карток та компульсивних рішень щодо витрат. [2, с. 101]

Інша проблема пов'язана з мережею Інтернет. Через наповненість інтернет-простору купою інформації, часто молодь стає мішенню фейкових пропозицій.

Особливо це стосується реклами фінансових послуг чи кредитувань. На перший погляд усі ці рекламні оголошення виглядають дуже привабливо і через довіру та приховану інформацію в них, трапляються випадки прийняття невірних рішень. Наприклад: при оформленні кредиту зазначено, що відсоток дорівнює 0. Через радість від таких вигідних умов людина підписує договір не прочитавши, що 0% діють лише у перший тиждень після моменту підписання договору. Тому надважливим є пильність та здатність критично мислити у даній ситуації.

Також є певна частина молоді яка не усвідомлює важливості фінансової грамотності та вважає що може впоратись і без цих знань.

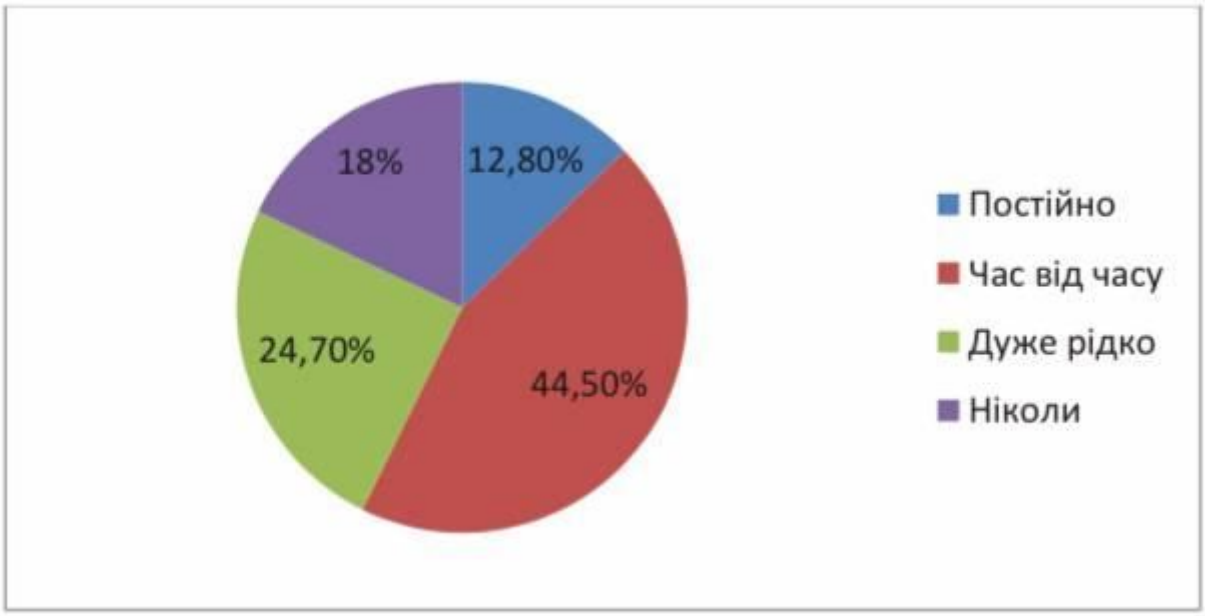

Рис. 2. Кількість людей, що беруть участь у плануванні сімейного бюджету.

Щодо обізнаності у питанні фінансів, то велика кількість молоді навіть не може назвати всі види фінансових операцій та послуг і не знає сутності більшості з них.

Рис. 3. Кількість людей (молоді), що назвали певні види фінансових послуг та знають їх значення.

Необхідна співпраця держави та комерційних структур для вирішення цієї ситуації та сприянню високій фінансовій обізнаності суспільства. Це можна здійснити вживши таких заходів:

1. Впровадження курсу фінансової грамотності у освітній процес.
2. Розвиток онлайн курсів, тренінгів, семінарів, додатків та інтернет ресурсів.
3. Підтримка організацій, клубів та стартапів фінансового спрямування.
4. Залучення іноземців для обміну досвідом та поглиблення знань.
5. Вільний доступ до інформаційних інтернет ресурсів для кожної людини.

Висновок: здійснивши аналіз фінансової грамотності серед молоді та ситуації в Україні, можемо сказати, що питання фінансової грамотності серед молоді є актуальним, але малорозвиненим. Тому слід вирішувати цю проблему та підвищувати рівень фінансової грамотності для економічного розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дудчик О. Ю., Матвійчук І. О. Фінансова грамотність населення: теоретичні аспекти, проблеми і перспективи поліпшення в Україні. *Інфраструктура ринку.* Серія «Гроші, фінанси і кредит». 2019. Вип. 31. С. 631-636.

2. Розпопа Є. С. Перспектива підвищення рівня фінансової грамотності громадян. Актуальні питання фінансової теорії та практики. Збірник матеріалів Восьмої заочно-дистанційної наукової конференції студентів і молодих вчених, м. Тернопіль, 20 травня 2021р.

3. Гринчук М., Каратнюк-Гумовська А. Методи підвищення рівня фінансової обізнаності серед молоді України. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/49593/1/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf (дата звернення 25.10.2024)

4. Єгоричева С. Б., Онищенко А. В. Оцінювання фінансової грамотності та фінансової інклюзії старшокласників. *Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*. Серія «Економіка і регіон». 2023. №3(90). С. 82-89.

5. Куриш Н., Куриш Д. Формування фінансової грамотності учнів – інвестиції у майбутнє економіки України. URL: https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2016%202/2.pdf (дата звернення 25.10.2024)

6. Мацькова Д. П. Програми навчання фінансовій грамотності підлітків. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa1ed28e-1ce1-441e-9f19-5fc115d8694f/content (дата звернення 25.10.2024)

РОЗДІЛ 3.
СУЧАСНІ МОДЕЛІ, СТРАТЕГІЇ, ТЕХНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

UDC 331.108:316.32

THE ROLE OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN BUILDING ORGANISATIONAL CULTURE

MSc, Anna PIGUŁA,
Higher School of Professional Education
in Wroclaw, Poland;
ORCID ID: 0009-0005-4966-1082

MSc, Agnieszka SLIWIŃSKA,
Higher School of Professional Education
in Wroclaw, Poland;
ORCID ID: 0009-0001-4908-9662

MSc, Przemysław ŻABNICKI,
Higher School of Professional Education
in Wroclaw, Poland
ORCID ID: 0009-0000-5021-0979

Abstracts: *The publication 'The role of human resource management in building organisational culture' examines how effective human resource management influences the formation and development of organisational culture. The authors discuss key aspects of human resource management, such as recruitment, selection, training, professional development, motivation and employee appraisal, and their impact on organisational values, norms and practices. The article emphasises that human resource management is not only an operational tool, but also a strategic one that supports the building of a coherent and strong organisational culture. It also identifies challenges to the implementation of management strategies, such as resistance to change, the need to adapt activities to the specifics of the organisation and the importance of communication in the change management process. A case study from different economic sectors shows that organisations that manage their human resources effectively achieve better business results and enjoy higher employee engagement. The article points to the need to*

integrate management activities with the strategic objectives of the organisation in order to build an organisational culture that fosters innovation, collaboration and continuous improvement.

***Keywords**: human resource management, organisational culture, recruitment, selection, training, professional development, motivation, employee appraisal, organisational strategy, managing.*

ROLA ZARZĄDZANIA ZASOBAMI LUDZKIMI W BUDOWANIU KULTURY ORGANIZACYJNEJ

***Streszczenie:** Publikacja "Rola zarządzania zasobami ludzkimi w budowaniu kultury organizacyjnej" analizuje, jak skuteczne zarządzanie zasobami ludzkimi wpływa na kształtowanie i rozwój kultury organizacyjnej. Autorzy omawiają kluczowe aspekty zarządzania zasobami ludzkimi, takie jak rekrutacja, selekcja, szkolenia, rozwój zawodowy, motywacja oraz ocena pracowników, i ich wpływ na wartości, normy i praktyki organizacyjne. W artykule podkreślono, że zarządzanie zasobami ludzkimi jest nie tylko narzędziem operacyjnym, ale również strategicznym, które wspiera budowanie spójnej i silnej kultury organizacyjnej. Zidentyfikowano również wyzwania związane z implementacją strategii zarządzania, takie jak opór wobec zmian, potrzeba dostosowania działań do specyfiki organizacji oraz znaczenie komunikacji w procesie zarządzania zmianą. Analiza przypadków z różnych sektorów gospodarki pokazuje, że organizacje, które skutecznie zarządzają swoimi zasobami ludzkimi, osiągają lepsze wyniki biznesowe i cieszą się większym zaangażowaniem pracowników. Artykuł wskazuje na konieczność integracji działań zarządzania z celami strategicznymi organizacji, aby budować kulturę organizacyjną sprzyjającą innowacyjności, współpracy i ciągłemu doskonaleniu.*

***Słowa kluczowe:** zarządzanie zasobami ludzkimi, kultura organizacyjna, rekrutacja, selekcja, szkolenia, rozwój zawodowy, motywacja, ocena pracowników, strategia organizacyjna, zarządzanie zmianą.*

Wprowadzenie

Na podstawie przeprowadzonych badań teoretycznych literatury przedmiotu można stwierdzić, że współczesne zarządzanie zasobami ludzkimi (ZZL) odgrywa kluczową rolę w budowaniu kultury organizacyjnej, która jest fundamentem każdej efektywnej organizacji. Kultura organizacyjna, definiowana jako zbiór wartości, norm i praktyk, wpływa na sposób funkcjonowania organizacji i jej pracowników. Zarządzanie zasobami ludzkimi to nie tylko procesy operacyjne, takie jak rekrutacja, selekcja, szkolenia czy rozwój zawodowy, ale również strategiczne działania, które wspierają budowanie spójnej i silnej kultury organizacyjnej.

Artykuł ten ma na celu zbadanie, jak zarządzanie zasobami ludzkimi może przyczynić się do kształtowania kultury organizacyjnej, która sprzyja innowacyjności, zaangażowaniu pracowników i efektywności operacyjnej. Przeanalizowane zostaną

kluczowe aspekty ZZL, takie jak rekrutacja, selekcja, szkolenia, rozwój zawodowy, motywacja oraz ocena pracowników, i ich wpływ na wartości oraz normy organizacyjne.

Stwierdzić należy, iż wprowadzenie tych procesów w sposób spójny z celami strategicznymi organizacji może prowadzić do stworzenia środowiska pracy, które wspiera współpracę, ciągłe doskonalenie i adaptację do zmieniających się warunków rynkowych.

W artykule poruszone zostaną także wyzwania związane z implementacją strategii ZZL oraz znaczenie komunikacji w procesie zarządzania zmianą.

1. **Rekrutacja i selekcja jako fundament kultury organizacyjnej**

Z naukowego punktu widzenia ważne jest zatem, że rekrutacja i selekcja pracowników stanowią kluczowy etap w budowaniu kultury organizacyjnej. Procesy te nie tylko wpływają na jakość zatrudnienia, ale również na spójność wartości i norm w organizacji[143]. Skuteczne zarządzanie zasobami ludzkimi wymaga, aby rekrutacja i selekcja były zgodne z wizją i misją firmy, co umożliwia zatrudnienie osób, które najlepiej wpisują się w kulturę organizacyjną[144].

Przykłady z różnych firm pokazują, że organizacje, które inwestują w staranny proces rekrutacji i selekcji, osiągają lepsze wyniki operacyjne oraz wyższe zaangażowanie pracowników. Na przykład, Google znane jest z rygorystycznych procesów rekrutacyjnych, które koncentrują się na zgodności wartości kandydatów z kulturą firmy. Dzięki temu Google utrzymuje spójność kultury organizacyjnej, co przekłada się na innowacyjność i satysfakcję pracowników[145].

2. Szkolenia i rozwój zawodowy jako narzędzia kształtowania kultury organizacyjnej

Analiza literatury i materiałów źródłowych wykazała, że zzkolenia i rozwój zawodowy odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu i utrzymaniu pożądanej kultury organizacyjnej. Regularne szkolenia umożliwiają pracownikom nie tylko rozwijanie umiejętności zawodowych, ale również lepsze zrozumienie wartości i norm organizacyjnych[146]. Programy rozwoju zawodowego, takie jak mentoring czy coaching, wspierają budowanie kultury opartej na współpracy, innowacyjności i ciągłym doskonaleniu[147].

Badania pokazują, że firmy inwestujące w rozwój zawodowy pracowników osiągają wyższe poziomy zaangażowania i lojalności. Na przykład, IBM wprowadziło programy szkoleniowe skoncentrowane na rozwoju umiejętności technologicznych i

[143] M. Armstrong, *A Handbook of Human Resource Management Practice*. Kogan Page. 2014, s.22.

[144] G. Desslr, *Human Resource Management*. Pearson, 2015, s. 10.

[145] L. Bock, *Work Rules!: Insights from Inside Google That Will Transform How You Live and Lead*. Twelve, 2015, s. 6.

[146] R. A. Noe, *Employee Training and Development. McGraw-Hill Education*, 2017, s. 27.

[147] B. Garvey, P. Stokes, & D. Megginson, *Coaching and Mentoring: Theory and Practice*. Sage Publications, 2018, s.9.

przywódczych, co przyczyniło się do zbudowania silnej kultury innowacyjności i adaptacyjności[148].

3. Motywacja i ocena pracowników w kontekście budowania kultury organizacyjnej

Stwierdzić należy, iż motywacja i ocena pracowników są kluczowymi elementami wpływającymi na kulturę organizacyjną. Skuteczne systemy motywacyjne, takie jak nagrody, uznania czy możliwości awansu, wspierają wartości i normy organizacyjne, promując pożądane zachowania pracowników[149]. Ocena pracowników pozwala na regularne monitorowanie postępów i dostosowywanie działań do celów strategicznych organizacji[150].

Przykłady pokazują, że organizacje stosujące spójne i transparentne systemy motywacyjne i oceny pracowników, cieszą się większym zaangażowaniem i satysfakcją pracowników. Na przykład, Zappos jest znane z kultury organizacyjnej opartej na wyjątkowej obsłudze klienta, co jest wspierane przez system motywacyjny nagradzający pracowników za ich wkład w realizację tej wartości[151].

Podsumowanie

Z naukowego punktu widzenia ważne jest zatem stwierdzenie, że zarządzanie zasobami ludzkimi (ZZL) odgrywa fundamentalną rolę w budowaniu i utrzymaniu kultury organizacyjnej. Poprzez starannie zaplanowane i realizowane procesy rekrutacji, selekcji, szkoleń, motywacji oraz oceny pracowników, organizacje mogą kształtować i wzmacniać wartości oraz normy, które są kluczowe dla ich długoterminowego sukcesu. Skuteczne ZZL to nie tylko narzędzie operacyjne, ale również strategiczny element zarządzania, który przyczynia się do osiągania celów biznesowych oraz tworzenia środowiska sprzyjającego innowacyjności, współpracy i ciągłemu doskonaleniu.

Przeprowadzone analizy i badania pokazują, że firmy inwestujące w rozwój zasobów ludzkich i integrujące działania ZZL z celami strategicznymi organizacji, osiągają lepsze wyniki operacyjne oraz wyższy poziom zaangażowania pracowników. W kontekście dynamicznie zmieniających się warunków rynkowych, kultura organizacyjna staje się kluczowym czynnikiem konkurencyjności, a zarządzanie zasobami ludzkimi odgrywa w tym procesie centralną rolę.

Podsumowując, efektywne zarządzanie zasobami ludzkimi jest niezbędne dla budowania silnej i spójnej kultury organizacyjnej. Przyszłe badania i praktyki powinny koncentrować się na dalszym rozwijaniu narzędzi i metod ZZL, aby lepiej wspierać

---

[148] E. Parry, & S. Tyson, *Human Resource Management in a Global Context: A Critical Approach*. Routledge, 2014, s.19.

[149] H. Aguinis, *Performance Management*. Pearson, 2019, s.29.

[150] E. L. Deci, & R. M. Ryan, *Self-Determination Theory,* [w:] In P. Van Lange, A. Kruglanski & E. Higgins (Eds.), Handbook of Theories of Social Psychology. Sage Publications, 2012, s.9.

[151] T. Hsieh, *Deivering Happiness: A Path to Profits*, Passion, and Purpose. Grand Central Publishing, 2010, s.17.

organizacje w adaptacji do nowych wyzwań i maksymalizacji potencjału ich zasobów ludzkich.

Wnioski

1. Zarządzanie zasobami ludzkimi (ZZL) odgrywa kluczową rolę w budowaniu i utrzymaniu kultury organizacyjnej, która jest fundamentem dla sukcesu każdej organizacji. Przeanalizowane aspekty, takie jak rekrutacja, selekcja, szkolenia, rozwój zawodowy, motywacja i ocena pracowników, pokazują, że spójne i strategiczne podejście do ZZL znacząco wpływa na wartości, normy i praktyki organizacyjne.
2. Badania i przykłady wskazują, że organizacje, które skutecznie zarządzają swoimi zasobami ludzkimi, nie tylko osiągają lepsze wyniki operacyjne, ale również cieszą się wyższym poziomem zaangażowania i satysfakcji pracowników. ZZL jest nie tylko narzędziem operacyjnym, ale również strategicznym, które wspiera budowanie spójnej i silnej kultury organizacyjnej, sprzyjającej innowacyjności, współpracy i ciągłemu doskonaleniu.
3. Jednym z głównych wyzwań związanych z implementacją strategii ZZL jest opór wobec zmian oraz konieczność dostosowania działań do specyfiki organizacji. Kluczowe jest, aby działania ZZL były zintegrowane z celami strategicznymi organizacji i wspierane przez efektywną komunikację w procesie zarządzania zmianą.
4. Podsumowując, skuteczne zarządzanie zasobami ludzkimi jest niezbędne dla budowania silnej i spójnej kultury organizacyjnej. Przyszłe badania powinny koncentrować się na rozwijaniu narzędzi i metod ZZL, aby lepiej wspierać organizacje w adaptacji do zmieniających się warunków rynkowych i maksymalizacji potencjału ich zasobów ludzkich.

BIBLIOGRAFIA:

1. Armstrong, M. A ,*Handbook of Human Resource Management Practice*. Kogan Page, 2014.
2. Bock, L. , *Work Rules!: Insights from Inside Google That Will Transform How You Live and Lead*. Twelve, 2015.
3. Dessler, G., *Human Resource Management*. Pearson, 2015.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. ,*Self-Determination Theory,* [w:]In P. Van Lange, A. Kruglanski & E. Higgins (Eds.), *Handbook of Theories of Social Psychology*. Sage Publications, 2012.
5. Garvey, B., Stokes, P., & Megginson, D., *Coaching and Mentoring: Theory and Practice.* Sage Publications, 2018.
6. Hsieh, T., *Delivering Happiness: A Path to Profits, Passion, and Purpose*. Grand Central Publishing, 2010.

7. Noe, R. A. , *Employee Training and Development. McGraw-Hill Education*, 2017.

8. Parry, E., & Tyson, S., *Human Resource Management in a Global Context: A Critical Approach.* Routledge, 2014.

УДК 656.7:658.5:65.012.4

СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ АВІАЦІЙНОЮ КОМПАНІЄЮ

Надія КОВАЛЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри конструкції
повітряних суден, авіадвигунів та
підтримання льотної придатності,
Українська державна льотна академія,
ORCID ID 0000-0002-1651-9750

Досліджено сучасні методи проєктного управління авіаційними компаніями сприяють підвищенню їхньої ефективності завдяки оптимізації внутрішніх процесів і зменшенню витрат ресурсів. Встановлено, що використання гнучких (Agile) та інтеграційних (Lean) підходів забезпечує швидку адаптацію до змін у зовнішньому середовищі. Конкретизовано, технологічні інновації, впроваджені в межах правильно реалізованих проєктів, підвищують продуктивність і якість роботи компанії. Доведено, проєктний підхід дає змогу зосередитися на стратегічних цілях та досягати їх із мінімальними ризиками. У результаті авіаційні компанії отримують конкурентні переваги на динамічному ринку.

Ключові слова: *проєктне управління, авіаційна компанія, гнучкі методи, інтеграційні підходи, технологічні інновації.*

Modern methods of project management in aviation companies contribute to increasing their efficiency by optimizing internal processes and reducing resource costs. It has been established that the use of Agile and Lean approaches ensures quick adaptation to changes in the external environment. Technological innovations implemented within properly executed projects enhance the company's productivity and quality of work. It has been proven that the project approach allows companies to focus on strategic goals and achieve them with minimal risks. As a result, aviation companies gain competitive advantages in a dynamic market.

Keywords: *project management, aviation company, Agile methods, Lean approaches, technological innovations.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. У сучасних умовах розвитку авіаційної галузі, яка характеризується високою конкуренцією та швидкими змінами у зовнішньому середовищі, виникає потреба у впровадженні ефективних підходів до управління. Традиційні методи управління проєктами не завжди здатні забезпечити достатню

гнучкість і швидкість адаптації до нових умов, що обмежує можливості компаній у впровадженні інновацій. Особливо це стосується авіаційних компаній, де кожна затримка або неефективність може призвести до значних фінансових втрат і зниження репутації.

Глобалізація, цифровізація та підвищення вимог до безпеки змушують підприємства авіаційної галузі шукати нові підходи до організації діяльності. Гнучкі методи управління проєктами (Agile) та інтеграційні підходи (Lean) стають все більш актуальними, оскільки вони дозволяють швидко реагувати на зміни, оптимізувати витрати та зосереджуватися на потребах клієнтів.

Незважаючи на значний потенціал цих методів, в Україні вони досі не знайшли широкого застосування в авіаційній сфері через відсутність відповідних знань, інструментів та практичного досвіду. Це створює необхідність у дослідженні особливостей застосування сучасних підходів у проєктному управлінні саме в авіаційних компаніях.

Таким чином, вирішення проблеми адаптації та впровадження гнучких і інтеграційних методів в управлінські процеси авіаційних компаній є важливим як з точки зору теоретичних досліджень, так і для практичного вдосконалення галузі. Це дає змогу забезпечити ефективне використання ресурсів, підвищити конкурентоспроможність підприємств та сприяти їхньому сталому розвитку в умовах глобальних викликів.

Цілі статті: проаналізувати сучасні теоретичні підходи до проєктного управління в авіаційній сфері; визначити ключові переваги використання гнучких (Agile) та інтеграційних (Lean) методів у діяльності авіаційних компаній; оцінити вплив впровадження сучасних методів управління проєктами на оптимізацію внутрішніх процесів і зменшення витрат у авіаційній галузі; дослідити актуальний стан і бар'єри впровадження інноваційних методів проєктного управління в авіаційних компаніях України; розробити рекомендації для впровадження сучасних методів проєктного управління з метою підвищення ефективності роботи авіаційних компаній.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Тематику сучасних методів проєктного менеджменту та управління підприємствами цивільної авіації досліджували як вітчизняні, так і закордонні науковці. Серед українських дослідників слід відзначити роботи В. Коваленко, Ю. Мельниченко [1, с. 89], які акцентують увагу на особливостях впровадження інноваційних підходів в умовах нестабільної економіки України.

Серед зарубіжних науковців, важливий внесок зробили R. Johnson, M.Martinez, Y.Wang [2, с. 103], які аналізують переваги гнучких методів управління проєктами (Agile) у високотехнологічних галузях. L. Brown, T. Anderson досліджували можливості застосування Lean-методології в авіаційній галузі,

зокрема для скорочення витрат і оптимізації технічного обслуговування літаків [3, с. 28].

У сфері цифрових інновацій в управлінні проєктами вагомі дослідження належать С. Петренко, який вивчає вплив цифрових інструментів і штучного інтелекту на ефективність діяльності авіакомпаній [4, с. 56]. А.Шевченко, автор базових праць у галузі проєктного менеджменту, зосереджується на інтеграції сучасних інструментів управління для підвищення конкурентоспроможності підприємств [5, с. 112].

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізації та швидкої зміни ринкових тенденцій підприємства цивільної авіації змушені адаптуватися та вдосконалювати бізнес-процеси для підтримки конкурентоспроможності. Розробка нових проєктів дозволяє авіаційним компаніям впроваджувати інновації, що сприяє підвищенню якості послуг і задоволенню сучасних потреб споживачів. Успішний проєкт стає ключовим фактором, який дає можливість авіакомпаніям вирізнятися серед конкурентів, підкреслюючи власну унікальність і пропонуючи вдосконалені або інноваційні продукти.

Проєктний підхід в управлінні авіакомпанією дозволяє оптимізувати внутрішні процеси, зменшуючи витрати часу й ресурсів, що позитивно впливає на ефективність організації загалом. Використання сучасних методів розробки проєктів, таких як гнучкі (Agile) та інтеграційні (Lean), допомагає авіаційним підприємствам швидше адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Завдяки правильно реалізованим проєктам компанії мають можливість впроваджувати технологічні інновації, що сприяє не лише скороченню витрат, але й підвищенню продуктивності та якості послуг.

Agile як гнучка методологія проєктного управління є особливо актуальною для авіаційних компаній, оскільки дозволяє швидко реагувати на зміни ринкових умов і адаптувати процеси для досягнення оптимальних результатів. Основними аспектами Agile є ітеративність, адаптивність, регулярний зворотний зв'язок, командна робота, прозорість і постійне вдосконалення. Управління авіаційними проєктами із застосуванням Agile дає можливість авіакомпаніям швидше запускати нові послуги, підвищувати якість обслуговування пасажирів і адаптуватися до мінливих вимог ринку.

Особливості використання Agile в управлінні авіаційною компанією:

1. Гнучкість і адаптивність: методологія Agile дозволяє швидко реагувати на зміни в галузі авіації, наприклад, зміни регуляторних норм, попиту пасажирів або розвитку технологій. Це особливо важливо для впровадження нових послуг, таких як цифрові сервіси або оптимізація маршрутів.

2. Ітеративний підхід: у рамках проєктів з покращення обслуговування пасажирів або модернізації систем управління авіакомпанії Agile забезпечує

розробку рішень у вигляді окремих ітерацій, що дозволяє оцінювати ефективність на кожному етапі.

3. Тісна співпраця: в управлінні авіаційною компанією Agile сприяє координації між різними відділами, включаючи технічний, комерційний та операційний, забезпечуючи їх спільну роботу над досягненням стратегічних цілей.

4. Фокус на клієнта: Agile орієнтований на задоволення потреб споживачів, що дає змогу авіакомпаніям впроваджувати нові сервіси, покращувати обслуговування пасажирів і забезпечувати високий рівень задоволеності клієнтів.

5. Зворотний зв'язок: постійна комунікація із зацікавленими сторонами (наприклад, пасажирами, партнерами чи регуляторами) дозволяє швидко вдосконалювати продукти чи послуги, орієнтуючись на актуальні вимоги.

Lean-методологія, яка спочатку була розроблена у виробничих умовах, також знайшла своє застосування в авіаційній галузі. Lean зосереджується на усуненні втрат, оптимізації процесів і забезпеченні максимальної цінності для клієнтів. Основні принципи Lean, такі як фокус на цінності для клієнта, усунення втрат, безперервний потік і постійне вдосконалення, дозволяють авіакомпаніям підвищувати ефективність операцій, скорочувати час обслуговування літаків і оптимізувати використання ресурсів.

Особливості використання Lean в управлінні авіаційною компанією:

1. Усунення втрат: Lean фокусується на виявленні та усуненні неефективних процесів, таких як тривалий час обслуговування літаків, зайві витрати на логістику чи перевитрати пального. Це допомагає знижувати витрати та підвищувати ефективність операцій.

2. Фокус на цінності: основною метою є створення цінності для клієнтів. Наприклад, оптимізація процесу реєстрації пасажирів або вдосконалення логістики багажу сприяє покращенню їхнього досвіду.

3. Безперервний потік: у авіакомпаніях Lean забезпечує плавність і безперебійність операцій, таких як планування рейсів або технічне обслуговування літаків, скорочуючи час простою.

4. Витягувальна система (Pull): Lean сприяє виконанню робіт за потребою, наприклад, технічне обслуговування або постачання запасних частин здійснюється тільки тоді, коли це потрібно, що дозволяє уникати зайвих витрат.

5. Постійне вдосконалення (Kaizen): Lean передбачає залучення всіх співробітників авіакомпанії до процесу вдосконалення. Це стимулює інновації та сприяє підвищенню продуктивності.

Порівняння методів Agile та Lean в управлінні авіакомпанією: Agile краще підходить для проєктів, які потребують гнучкості та адаптації до змін, таких як впровадження нових IT-рішень, автоматизація обслуговування пасажирів чи оптимізація процесів управління персоналом. Lean орієнтований на підвищення

операційної ефективності та оптимізацію ресурсів, що є ключовим для таких сфер, як технічне обслуговування літаків, управління ланцюгами постачання та забезпечення безперебійності рейсів.

Наприклад, впровадження Lean підходу в технічному обслуговуванні повітряних суден дозволяє мінімізувати час простою літаків, оптимізувати логістичні процеси та знизити витрати. Завдяки цьому авіакомпанії можуть запропонувати конкурентоспроможні тарифи й забезпечити високий рівень безпеки.

Використання Agile та Lean в управлінні проєктами в авіаційній компанії сприяє її гнучкості, швидкій адаптації до змін ринку та створенню стійких конкурентних переваг. Ці методології не лише оптимізують операційну діяльність, але й забезпечують задоволення клієнтів і розвиток інновацій, які формують основу для довготривалого успіху на ринку цивільної авіації.

Приклади використання методів Agile та Lean в управлінні авіакомпаніями [6].

Agile: Авіакомпанія Lufthansa впровадила гнучкий підхід у розробці мобільного додатку для пасажирів. Команда працювала за ітеративним підходом, тестуючи кожну нову функцію, таку як інтерактивний вибір місця чи відстеження багажу, отримуючи зворотний зв'язок від клієнтів після кожного етапу. Це дозволило швидко адаптувати продукт до потреб пасажирів.

Agile: British Airways використовує Agile для оптимізації процесу продажу авіаквитків через вебплатформу. Розробка нових функцій, наприклад, гнучких тарифів або інтеграції бонусних програм, проводилася в коротких циклах, що дозволило скоротити час виходу оновлень на ринок.

Agile: Qatar Airways впровадила Agile у модернізацію системи управління польотами. Завдяки цьому проєкту компанія швидше інтегрувала нові технології, такі як прогнозування затримок рейсів та автоматичний вибір альтернативних маршрутів.

Lean: У Southwest Airlines методологія Lean застосовується для оптимізації процесу посадки пасажирів. Компанія скоротила час між рейсами, удосконаливши логістику багажу, процеси реєстрації та посадки. Це дозволило значно знизити витрати та підвищити оборотність літаків.

Lean: Ryanair активно застосовує Lean для зниження експлуатаційних витрат. Компанія оптимізувала маршрути технічного обслуговування літаків, зменшивши витрати на пальне та технічні простої.

Lean: У Delta Airlines Lean допоміг удосконалити обслуговування клієнтів. Наприклад, аналізуючи процеси реєстрації, компанія виявила втрати часу через дублювання процедур. Впровадження електронної реєстрації дозволило уникнути черг і підвищити задоволеність пасажирів.

Agile: KLM впровадила Agile для створення нової системи обслуговування клієнтів у соцмережах. Ітераційний підхід дозволив інтегрувати чат-боти та аналізувати запити клієнтів у реальному часі, що скоротило час відповіді на звернення.

Lean: Air France застосовує Lean для зниження викидів CO_2. Оптимізуючи маршрути польотів і час роботи двигунів, компанія знизила витрати пального, дотримуючись екологічних стандартів.

Agile: Turkish Airlines використовує Agile для розробки програм лояльності. Завдяки цьому компанія створює нові інструменти мотивації клієнтів, такі як персоналізовані пропозиції чи додаткові послуги.

Lean: Singapore Airlines оптимізувала технічне обслуговування літаків, використовуючи Lean. Зменшивши час обробки даних про стан літаків, компанія скоротила кількість простоїв та підвищила надійність флоту.

Agile: Emirates Airlines адаптувала Agile для впровадження нових послуг у салонах літаків, наприклад, покращених мультимедійних систем. Кожне оновлення тестувалося в реальних умовах, що дозволило швидко адаптувати продукт до потреб пасажирів.

Lean: Alaska Airlines знизила витрати на обслуговування клієнтів, оптимізуючи процеси, пов'язані з компенсацією за затримані рейси. Автоматизація цих процесів усунула зайві кроки та скоротила час обробки скарг.

Lean: JetBlue Airways застосовує Lean для покращення роботи екіпажу. Аналіз графіків і логістики дозволив підвищити ефективність роботи персоналу та знизити витрати на їхню організацію.

Agile: Finnair використовує Agile для розробки програм з прогнозування попиту на рейси. Завдяки цьому компанія оперативно коригує розклад польотів і адаптується до сезонних змін.

Lean: ANA (All Nippon Airways) запровадила Lean у системі управління багажем. Автоматизація процесів зменшила кількість втрат і затримок багажу, що покращило репутацію компанії.

Ці приклади демонструють, як методи Agile та Lean допомагають авіакомпаніям досягати стратегічних цілей, підвищуючи гнучкість, ефективність і конкурентоспроможність.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що впровадження сучасних методів проєктного управління, таких як Agile та Lean, сприяє підвищенню ефективності управління авіаційними компаніями. Доведено, що ці методології дозволяють оперативно адаптуватися до змін у ринковому середовищі та впроваджувати інноваційні рішення. Визначено, що основними перевагами Agile є ітеративність, адаптивність та фокус на кінцеву цінність, що робить цей метод особливо ефективним у проєктах з високою невизначеністю.

Lean-методологія, у свою чергу, конкретизує підхід до оптимізації внутрішніх процесів шляхом усунення втрат та зосередження на створенні цінності для клієнтів. Досліджено, що застосування Lean у таких аспектах, як технічне обслуговування літаків і управління багажем, забезпечує значне скорочення витрат і підвищення продуктивності.

Встановлено, що успішне впровадження цих методів потребує активного залучення команди та злагодженої співпраці на всіх рівнях управління. Доведено, що такі компанії, як Lufthansa, Southwest Airlines і Toyota, демонструють ефективність цих підходів на практиці, досягаючи конкурентних переваг. Конкретизовано, що комбінація методів Agile і Lean дозволяє не лише оптимізувати внутрішні процеси, а й створювати унікальні пропозиції для споживачів.

Визначено, що інтеграція гнучких і ощадливих підходів у проєктне управління авіакомпаніями є перспективним напрямом для подальших досліджень. Таким чином, використання цих методів є ключовим інструментом у забезпеченні сталого розвитку авіаційної галузі в умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коваленко В.П., Мельниченко Ю.В. Lean методологія як основа підвищення ефективності підприємства. *Науковий вісник економіки*. 2023. Т. 15, №3. С. 89–94.

2. Johnson R., Martinez M., Wang Y. The Impact of Agile Development on Business Competitiveness. *Business Innovation Journal*. 2023. Vol. 10, Issue 4. P. 102–108.

3. Brown L., Anderson T. Lean and Agile: Enhancing Business Agility and Customer Value. *International Journal of Business Strategies*. 2023. Vol. 18, Issue 2. P. 27–33.

4. Петренко С.О. Застосування методології Lean у виробничих процесах. *Вісник управління підприємством*. 2022. №7. С. 55–61.

5. Шевченко А.Г. Методологія Agile у проєктному менеджменті: основні принципи та ефективність. *Управління та адміністрування*. 2023. №9. С. 112–116.

6. Докладний посібник з методологій Lean та Agile. Електронне джерело: https://worksection.com/ua/blog/agile-vs-lean.html

УДК 657.32

ОБЛІК ДОХОДІВ В КОМУНАЛЬНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Тетяна ФОМІНА,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID ID 0000-0002-5243-6952;

Оксана МАСАЛОВА,
здобувач другого (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, групи ООП-23М, спеціальності 071 «Облік і оподаткування»,
Центральноукраїнський національний технічний університет;

Сергій КОВАЛЕНКО,
здобувач другого (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, групи ООА-24М, спеціальності 071 «Облік і оподаткування»,
Центральноукраїнський національний технічний університет

У статті визначено структуру доходів комунальних некомерційний підприємств сфери охорони здоров'я. Охарактеризовано вплив джерел формування доходів (кошти від НСЗУ, благодійна допомога, гуманітарна допомога тощо) на порядок відображення їх в обліку.

Ключові слова: *комунальні некомерційні підприємства, лікарняні заклади, цільове фінансування, благодійна допомога, гуманітарна допомога, доходи комунальних некомерційних підприємств.*

The article defines the income structure of municipal non-profit healthcare enterprises. The impact of income sources (funds from the National Health Service of Ukraine, charitable assistance, humanitarian aid, etc.) on their accounting procedures is characterized.

Keywords: *Municipal non-profit enterprises, healthcare institutions, targeted financing,*

charitable assistance, humanitarian aid, income of municipal non-profit enterprises.

Наслідком вдосконалення системи охорони здоров'я в Україні є реалізації основного принципу медичної реформи – «гроші йдуть за пацієнтом». Це означає, що пацієнт може звернутись до будь якого лікаря для отримання медичних послуг, а держава в особі Національної служби здоров'я України (далі – НСЗУ) відшкодовує медичному закладу вартість наданого пакету медичних послуг. Така медична реформа змінила модель фінансування закладів охорони здоров'я, що вплинуло на умови функціонування, законодавче регулювання та організацію і методику бухгалтерського обліку. Більшість лікарняних закладів України були перетворені на комунальні некомерційні підприємства (далі – КНП).

Метою статті є дослідження структури доходів комунальних некомерційний підприємств охорони здоров'я та визначення впливу джерел їх формування та цільового спрямування на порядок відображення в бухгалтерському обліку.

До медичної реформи усі кошти, що надходили в заклади охорони здоров'я ідентифікувались як бюджетні асигнування, що мали цільове призначення. Наразі КНП охорони здоров'я можуть отримувати доходи з різних джерел, і не завжди їх витрачання має цільове призначення. Структура доходів КНП охорони здоров'я та цільова направленість їх витрачання наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Структура доходів КНП охорони здоров'я
та цільова направленість їх витрачання

Вид доходу	**Напрям використання**
Фінансування, що надходить від НСЗУ за державною програмою медичних гарантій	Не мають цільового призначення, витрачаються на виплату заробітної плати, ремонти чи інші статутні цілі
Доход від надання платних медичних послуг населенню	
Фінансування за бюджетними програмами з місцевого бюджету	Мають цільове призначення
Благодійні допомога з визначеною метою	
Благодійна допомога без визначеної мети	Не мають цільового призначення, визначаються як безоплатно отримані активи
Гуманітарна допомога	Має цільове призначення

Отже, виходячи з того, який вид доходів отримало КНП охорони здоров'я буде різнитись й порядок їх відображення в обліку. При визнанні доходів КНП охорони здоров'я має враховувати один із принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності – принцип нарахування, суть якого полягає у тому, що «доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів» [4]. Значення цього принципи в КНП охорони здоров'я

реалізується у розумінні того, що: по-перше, надходження передоплати, у т.ч. і від НСЗУ, не є підставою для нарахування доходу; по-друге, в КНП охорони здоров'я дохід визначається тільки тоді, коли медична послуга надана – виконання п. 10 НП(С)БО 15 «Дохід», яким передбачено, що «дохід, пов'язаний з наданням послуг, визнається, виходячи зі ступеня завершеності операції з надання послуг на дату балансу, якщо може бути достовірно оцінений результат цієї операції» [1]; по-третє, сформований в КНП охорони здоров'я дохід від надання медичних послуг має співвідносись із витратами, що забезпечили отримання даного доходу.

Взаємодія НСЗУ і КНП охорони здоров'я ґрунтується на таких організаційних вимогах:

- між лікарняним закладом та НСЗУ укладається договір про медичне обслуговування населення згідно із Програмою медичних гарантів;
- кошти, що надходять від НСЗУ, зазначаються у спеціалізованих умовах надання медичних послуг (окремо для первинної та вторинної допомоги);
- у договорі сума коштів прописується строком на 1 рік з помісячною розбивкою;

КНП охорони здоров'я щомісяця формує рахунок, де зазначає обсяг наданих послуг та передає його до НСЗУ, яка протягом 10 днів має його оплатити. При цьому, виставлення рахунку ще не є датою визнання доходу від НСЗУ. Датою визнання доходу від НСЗУ є останній день місяця, у якому було надано медичні послуги населенню. Документальним підтвердженням такого доходу є Звіт про медичні послуги.

Звіт про медичні послуги подається лікарняними закладами до НСЗУ до 5 числа звітного місяця. Також щоквартально, до 20 числа місяця, наступного за звітним, КНП охорони здоров'я подають до НСЗУ Звіт про доходи і витрати (форма 1-НС квартальна) засобами електронного зв'язку. Можуть подаватись й інші документи, передбачені законодавством та договором, укладеним між лікарняним закладом та НСЗУ.

Кошти, що надходять від НСЗУ призначені у тому числі для покриття витрат, понесених у зв'язку з наданням медичних послуг населенню за Програмою медичних гарантій. Тому першочергово покриваються собівартість таких послуг. Кошти, що залишаються КНП охорони здоров'я спрямовує на витрати у межах статутної діяльності (ремонт, закупівлю лікарських засобів та медичних виробів, медичного обладнання тощо).

Особливістю фінансування діяльності лікарняних закладів, яка суттєвим чином впливає на облік є правильне трактування поняття «цільове фінансування». Кошти, що надходить від НСЗУ не є цільовим фінансуванням, адже це дохід за надані лікарняним закладом послуги, як то визначено у таблиці 1.

Використовуючи цифрові дані одного із лікарняних закладів м. Кропивницького наведемо порядок відображення в обліку доходу від надання послуг населенню за Програмою державних гарантій та надходження коштів НСЗУ за них за умови, коли НСЗУ розраховується з КНП охорони здоров'я після надання останнім таких послуг (таблиця 2).

Таблиця 2

Бухгалтерські записи з обліку доходу від надання послуг
за програмою медичних гарантів та надходження коштів від НСЗУ

Господарська операція	**Бухгалтерський запис**		**Сума, грн.**
	Дебет	**Кредит**	
Нараховано дохід від надання послуг населенню за програмою медичних гарантій	361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями»	703 «Дохід від реалізації робіт і послуг»	6 280 416,37
Сформована собівартість наданих послуг	903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг»	201 «Сировина і матеріали», 22 «МШП», 661 «Розрахунки за заробітною платою», 65 «Розрахунки за страхуванням»,	5 914 850,20
Зарахування коштів від НСЗУ	311 «Поточні рахунки в національній валюті»	361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями»	6 280 416,37
Доходи від надання послуг списано на фінансовий результат	703 «Дохід від реалізації робіт і послуг»	791 «Результат операційної діяльності»	6 280 416,37
Собівартість наданих послуг списана на фінансовий результат	791 «Результат операційної діяльності»	903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг»	5 914 850,20

Законодавством також передбачається можливість отримання коштів від НСЗУ авансом на строк не більше 3 місяців, але отримувачем має бути тільки державне або комунальне підприємство. За таких умов лікарняний заклад не формує від суми передоплати доход, а відображення в обліку таких операцій відображатиметься бухгалтерськими записами, наведеними у таблиці 3.

Таблиця 3

Бухгалтерські записи з обліку авансу,
що надійшов від НСЗУ на рахунок КНП охорони здоров'я

Господарська операція	**Бухгалтерський запис**		**Сума, грн.**
	Дебет	**Кредит**	
Надійшов аванс від НСЗУ у червні п.р.	311 «Поточні рахунки в національній	681 «Розрахунки за авансами одержаними»	4 282 650,80

Господарська операція	Бухгалтерський запис		Сума, грн.
	Дебет	Кредит	
	валюті»		
Сформована собівартість наданих послуг наприкінці липня	903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг»	201 «Сировина і матеріали», 22 «МШП», 661 «Розрахунки за заробітною платою», 65 «Розрахунки за страхуванням»,	3 974 500,23
Нараховано дохід від надання послуг населенню за програмою медичних гарантій за липень п.р.	361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями»	703 «Дохід від реалізації робіт і послуг»	4 282 650,80
Здійснено залік заборгованостей за рахунками 361 та 681	681 «Розрахунки за авансами одержаними»	361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями»	4 282 650,80
Доходи від надання послуг списано на фінансовий результат	703 «Дохід від реалізації робіт і послуг»	791 «Результат операційної діяльності»	4 282 650,80
Собівартість наданих послуг списана на фінансовий результат	791 «Результат операційної діяльності»	903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг»	3 974 500,23

Відображення в обліку доходу від надання платних медичних послуг відбувається так само як визначено у таблицях 2 та 3.

Як правило, КНП охорони здоров'я отримують цільове фінансування з міського (державного) бюджету. Для обліку таких сум слід використовувати рахунок 482 «Кошти з бюджету та державних цільових фондів». У бухгалтерському обліку цільове фінансування з бюджету відображається бухгалтерськими записами, представленими у таблиці 4.

Таблиця 4

Бухгалтерські записи з обліку надходження цільового фінансування з міського бюджету

Господарська операція	Бухгалтерський запис		Сума, грн.
	Дебет	Кредит	
Отримано на поточний рахунок кошти цільового фінансування	311 «Поточні рахунки в національній валюті»	482 «Кошти з бюджету та державних цільових фондів»	797 645,45
Сплачено постачальникам за комунальні послуги (тепло, вода, електроенергія, газ)	631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками»	311 «Поточні рахунки в національній валюті»	797 645,45
Списано на витрати сплачені постачальникам комунальні послуги	91 «Загальновиробничі витрати»	631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками»	797 645,45

Господарська операція	Бухгалтерський запис		Сума, грн.
	Дебет	Кредит	
Визнання цільового фінансування на суму сплачених комунальних послуг	482 «Кошти з бюджету та державних цільових фондів»	719 «Інші доходи від операційної діяльності»	797 645,45

Як видно з даних таблиці 4, дохід лікарняного закладу визнається у сумі сплачених комунальних послуг.

Ще однією особливістю КНП охорони здоров'я є отримання благодійної допомоги, а її характер (цільова або нецільова) та форма (грошові кошти, запаси, основні засоби тощо) впливають на її облік та документальне оформлення. Благодійна допомога оформлюється у відповідності до ст. 717 Цивільного кодексу України [5]. Так, у бухгалтерському обліку КНП охорони здоров'я отримання цільової благодійної допомоги відображаються бухгалтерськими записами, наведеними у таблиці 5.

Таблиця 5

Бухгалтерські записи з обліку надходження цільової благодійної допомоги

Господарська операція	Бухгалтерський запис		Сума, грн.
	Дебет	Кредит	
Надійшла благодійна допомога на поточний рахунок у банку	311 «Поточні рахунки в національній валюті»	483 «Благодійна допомога»	5 000,00
Оприбутковано від постачальника перев'язувальні матеріали	22 «Малоцінні швидкозношувані предмети»	631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками»	5 000,00
Сплачено постачальнику за перев'язувальні матеріали	631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками»	311 «Поточні рахунки в національній валюті»	5 000,00
Протягом місяця списано використаних перев'язувальний матеріал на витрати	91 «Загальновиробничі витрати»	22 «Малоцінні швидкозношувані предмети»	4 500,00
Визнання доходу у сумі понесених витрат	483 «Благодійна допомога»	718 «Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів»	4 500,00

Свої особливості має облік надходження об'єктів основних засобів за рахунок коштів цільової благодійної допомоги. В обліку КНП охорони здоров'я така господарського відображатиметься бухгалтерськими записами, представленими у таблиці 6.

Таблиця 6

Бухгалтерські записи з обліку надходження
благодійної допомоги у вигляді об'єктів основних засобів

Господарська операція	Бухгалтерський запис		Сума, грн.
	Дебет	Кредит	
Оприбуткування об'єкта основних засобів	106 «Інструменти, прилади та інвентар»	484 «Інші кошти цільового фінансування і цільових надходжень»	175 780,00
Віднесення вартості об'єкта основних засобів на доходи майбутніх періодів	484 «Інші кошти цільового фінансування і цільових надходжень»	69 «Доходи майбутніх періодів»	175 780,00
Нарахована амортизація об'єкта основних засобів	91 «Загальновиробничі витрати»	131 «Знос основних засобів»	1464,83
Віднесення суми зносу на доходи	69 «Доходи майбутніх періодів»	745 «Доход від безоплатно одержаних активів»	1464,83

Отже, як показують дані таблиці 6, при отриманні об'єкта основних засобів у вигляді благодійної допомоги лікарняний заклад не формує дохід, а відображає його у сумі нарахованого зносу, тобто, по мірі зносу збільшується дохід лікарняного закладу. При цьому, слід відміти, що у випадку надходження благодійної допомоги у вигляді запасів або основних засобів комісія оцінює їх за справедливою вартістю у відповідності до вимог НП(С)БО 7 «Основні засоби» [4] та НП(С)БО 9 «Запаси» [5].

Нецільова благодійна допомога надходить у вигляді коштів або майна без визначених надавачем умов та напрямків використання. У такому випадку КНП охорони здоров'я не використовують рахунок 48 «Цільове фінансування і цільові надходження», а в обліку відображає такі операції бухгалтерськими записами, представленими у таблиці 7.

Таблиця 7

Бухгалтерські записи з обліку надходження нецільової благодійної допомоги

Господарська операція	Бухгалтерський запис	
	Дебет	Кредит
Надійшла благодійна допомога	311 «Поточні рахунки в національній валюті», 301 «Каса в національній валюті», 22 «МПШ», 201 «Сировина і матеріали», 15 «Капітальні інвестиції» …	718 «Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів»

Часто заклади охорони здоров'я отримують гуманітарну допомогу через органи місцевого самоврядування, у тому чисті з-за кордону. Оскільки вона має цільове призначення, то для її обліку доцільно відкрити рахунок 485 «Гуманітарна

допомога». В обліку надходження гуманітарної КНП охорони здоров'я відображається бухгалтерськими записами, представленими у таблиці 8.

Таблиця 8

Бухгалтерські записи з обліку надходження
гуманітарної допомоги через органи місцевого самоврядування

Господарська операція	Бухгалтерський запис		Сума, грн.
	Дебет	Кредит	
Надходження медикаментів в рамках гуманітарної допомоги	201 «Сировина і матеріали»	485 «Гуманітарна допомога»	110 000,00
Списання використаних медикаментів	91 «Загальновиробничі витрати»	201 «Сировина і матеріали»	74 000,00
Визнання доходу від суми використаних медикаментів	485 «Гуманітарна допомога»	745 «Дохід від безоплатно одержаних активів»	74 000,00

Отже, як показує проведене нами дослідження облік доходів комунальних некомерційних підприємств сфери охорони здоров'я у методологічному плані суттєво не відрізняється від обліку підприємств інших форм власності (крім бюджетних). Проте особливістю відображення в обліку доходів таких підприємств є вплив структури та цільової направленості фінансування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : наказ М-ва фін. України від 29 лис. 1999 р. №290. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text (дата звернення: 31.10.2024)
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : наказ М-ва фін. України від 27 квіт. 2000 р. №92. URL: https: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text (дата звернення: 31.10.2024)
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» : наказ М-ва фін. України від 20 жовт. 1999 р. №246. URL: https: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#Text (дата звернення: 31.10.2024)
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16 лип. 1999 р. № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text (дата звернення: 31.10.2024)
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 31.10.2024)

УДК 331.522.4:355/359

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В СФЕРІ РОК-МУЗИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Роман ЯКОВЕНКО,
доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки, кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки Економіко-технологічного інституту імені Роберта Ельворті
ORCID ID: 0000-0002-8103-8590;

Михайло СТРЕЛЕНКО,
здобувач вищої освіти кафедри економіки, підприємництва та готельно-ресторанної справи Центральноукраїнського національного технічного університету

Розкрито роль рок-музики як складової української культури в умовах війни, визначено особливості функціонування цієї сфери в Україні на різних етапах. Досліджено закономірності відтворення людського потенціалу України, що характеризуються принципово новими умовами, які дещо по-іншому тлумачать роль людського фактору у виробничих та суспільних відносинах.

Ключові слова: *російсько-українська війна, людський потенціал, рок-музика.*

The role of rock music as a component of Ukrainian culture during the war is explored, and the peculiarities of the functioning of this sphere in Ukraine at various stages are identified. The patterns of reproducing human potential in Ukraine are examined, characterized by fundamentally new conditions that reinterpret the role of the human factor in production and social relations.

Keywords: *Russo-Ukrainian war, human potential, rock music.*

Російсько-українська війна є фактором цивілізаційного протистояння, чинником геополітичних зрушень на політичній мапі світу, трансформації глобального світоустрою та руйнування системи глобальної безпеки. Формування засад суспільно-політичного нігілізму в системі міжнародних відносин відбувається під безпосереднім проводом глобальної вісі зла, яка відхрещується від прогресивних гуманістичних ідеалів, які були сформовані протягом XX-XXI століть

і визначає серед пріоритетів державного розвитку виключно прагматизм, домінування матеріальних цінностей над нематеріальними, нівелювання ролі особистості та визначення пріоритету колективних інтересів над індивідуальними, визнання демократичних принципів організації суспільних відносин такими, що не сприяють розвитку, а навпаки – гальмують управлінські процеси на усіх можливих рівнях.

Але такий підхід характеризує загальнонаукову парадигму XVIII століття, яка у жодний спосіб не проектується на глобальну цивілізацію XXI століття. Джерелом сучасної конкурентоспроможності країни та її економічної потужності виступають не природні ресурси та обсяг захоплених земель, а людський капітал та багато нематеріальних чинників [1, с. 319]. У той же час, Україна є демократичною країною зі змінністю влади та діючими, хоча й не повноцінно, демократичними інститутами. Натомість росія завершила перехід від автократичного до тоталітарного режиму з усіма відповідними атрибутами концентраційного табору [1, с. 320].

У цьому контексті варто зазначити, що існуючий стан справ зумовлений виключно політикою замирення агресора, сприяння його економічним інтересам, дотримання нормативів та умов різноманітних договорів, норм міжнародного права з боку цивілізованого світу.

Основою побудови «рускага міра» є начебто єдиний ментальний комплекс жителів московії та України. Відтак, визначальною передумовою української національної ідеї та стратегії перемоги має бути пошук відмінностей від сучасної росії – лише таким шляхом ми можемо припинити системні культурні, історичні та економічні зазіхання на нашу державу з боку агресора. При цьому недостатньо визначати якісні переваги – треба їх максимізувати, формуючи потужне інституціональне середовище та економічно спроможне громадянське суспільство [2, с. 29].

Свого часу саме рок-музика, виступила одним з вирішальних чинників руйнування радянської ідеології, принципів колективізму та системи декларативного, а не реального заперечення відчуження працівників від засобів та результатів виробництва. Сучасна українська рок-музика може стати тим вирішальним фактором, що зруйнує й сучасну новітню імперію зла. Тому варто виокремити це поняття від інших видів популярної музики, що дасть нам можливість повноцінно зрозуміти об’єкт нашого дослідження.

Якщо з моменту виникнення (з 50-х років XX століття) поняття рок- і поп-музика являли собою фактичну тотожність, що проявлялось у найбільших тиражах реалізації носіїв музики і відвідуваннях концертів, то вже у 80-х рр. можна спостерігати чітке відокремлення між популярною і рок-музикою. Спробуємо класифікувати ці відмінності:

1) Популярна музика створюється для заробляння коштів і може не бути сферою самореалізації виконавця, у той час як рок-музика створюється, в першу чергу, для задоволення внутрішніх потреб самих виконавців;

2) У більшості випадків рок-музика містить у собі протест, заперечення суспільної ідеології, незадоволення існуючою суспільно-економічною формацією, у той час як поп-музика навпаки намагається підлаштуватись під існуючі параметри суспільних відносин, рухається у потоці суспільноприйнятих норм, понять і принципів;

3) Поп-музика характеризується високим рівнем інвестування в будь-який об'єкт творчості і вимагає повернення інвестованих коштів, а це є можливим лише у тому разі, якщо створений продукт відповідатиме очікуванням слухачів. Рок-музика, зазвичай, реалізується на примітивних, а то й саморобних засобах (за рідким виключенням), не передбачає відшкодування вкладених ресурсів та ігнорує суспільну думку стосовно своєї творчості. Замість входження до мейнстриму, вона його як правило заперечує, шукає альтернативні шляхи реалізації та самореалізації, формує особистісний підхід до світогляду, може виступати концепцією «заперечення всього», в тому числі й примату матеріальних цінностей. Саме тому словосполучення «шоу-бізнес» на сьогодні стосується в абсолютній більшості випадків поп-виконавців і дуже рідко – рок-музикантів;

4) Професійність виконання та підготовка «працівників» у сфері поп-музики мають набагато більше, ґрунтовніше значення, що також обумовлюється домінуючим принципом базових і поточних капіталовкладень у очікуванні отримання дуже суттєвих зисків, які не забезпечуються і не базуються на принципах витратного виробничого ціноутворення. Рок-музиканти, часто-густо, ніякої професійної підготовки до своєї діяльності не мають і навчаються в процесі збільшення обсягів своєї праці (гри на інструментах, написання текстів чи лібрето, вокальної майстерності, зйомки кліпів, декорування сцени, постановки сюжетів та організації шоу, організації концертів, ведення бухгалтерії, налагодження зв'язків з громадськістю тощо), або ж не навчаються взагалі. Але, не зважаючи на професійність підготовки фахівців у сфері поп-музики, ця сфера в більшості випадків створює примітивний споживчий продукт доволі обмеженої якості з погляду професійних музикантів та музичних критиків. Наявні музичні ідеї примітивізуються, обмежуючись смаками більшості споживачів, які не є дуже вибагливими у цій сфері. Поп-музика, в більшості випадків, є сферою релаксу, відпочинку, а не розвитку та самозростання, що обумовлюється низькими концептуальними вимогами до неї.

У той же час якість продукції, що створюється в сфері рок-музики, може бути шаленою і неочікуваною як для слухачів, так і для самих «працівників» цієї сфери. Поширеним є створення шедеврів у сфері саме рок-музики, рок-поезії, до рівня

формування власних ідеологій та нових концепцій суспільного розвитку з купою послідовників та плагіаторів. Саме тому доволі часто можна спостерігати цікавий симбіоз непрофесійних або малопрофесійних рок-виконавців з професійним менеджментом та величезними витратами на промоушн без їхнього безпосереднього втручання у сферу творчості, тобто створення продукту.

Відтак, в окремих випадках економічна ефективність окремих рок-музикантів, з погляду потреби вкладання в них коштів та обсягами отриманого прибутку, є набагато вищою, ніж в середньому діяльність сфери поп-музики. Назвемо таких виконаців: The Beatles, Led Zeppelin, U2, David Bowie, Queen, Pink Floyd, The Rolling Stones…

5) Рок-музика у 50-х роках (як сфера рок-н-роллу) відокремила молодь, як окрему групу споживачів у США, а пізніше й у країнах Європи. До цього моменту пуританське виховання та протестантська етика формували ставлення до молоді виключно як до «дорослих, які ще не виросли» і не мають своєї специфіки у масовому споживанні; відтак вони відрізняються від дорослих виключно своїм розміром. Сфера виробництва товарів масового споживання із задоволенням підхопила цю ідею, і ідея диференціації таких товарів, зокрема одягу, стала одним з поштовхів економічного зростання у США та Західній Європі. Поп-музика успішно користується цією ідеєю і формує навіть суцільні модні тренди та просуває безліч дрібниць і товарів споживання, які без масового поширення поп-музики просто нікому не були б потрібні.

Наприкінці ХХ ст. виникли і отримали стрімке визнання нові поняття «людський капітал» та «людський потенціал». Перше виражає зміни, перш за все у виробництві, у становищі людини та її ролі у виробничому процесі. Тому під людським капіталом розуміють сукупність продуктивних якостей людини (знань, здібностей, навичок, мотивацій, енергії, які використовуються у процесі виробництва). На нашу думку, ці елементи становлять зміст людського капіталу, але ними не можна обмежуватися, тому що і нагромадження знань, і розвиток здібностей і т.і. неминуче впливають на розвиток людських якостей. Інша справа, що головну роль відіграють продуктивні сили людини [3, с. 188-189]. Відтак, якщо рок-музика створюється свідомо для заробляння грошей, і ця мета досягається – варто говорити про рок-музику як складову людського капіталу.

Друге поняття «людський потенціал» характеризує новий ступінь у розвитку людини, коли поряд із виробничими можливостями людини дедалі зростаючу роль відіграють інтелектуальні, соціальні, психологічні та культурні якості, тобто людські риси [3, с. 189]. Тобто, якщо мотивом створення окремих творів у сфері рок-естетики стає самореалізація та бажання створювати, домінування примату процесу творчості над її результатом, варто говорити про рок-музику як сферу відтворення саме людського потенціалу.

Враховуючи загальносвітові тенденції – скорочення продажів носіїв музики, відвідувань концертів, загальне зниження прибутків рок-зірок і дедалі більший відхід від шоу-бізнесу до сфери «чистого мистецтва», можна констатувати перетворення рок-музики з бізнесової прибуткової сфери на особистий спосіб життя. Але українські реалії характеризуються веденням війни і щоденними втратами як у людському, так і матеріальному вимірах, що спонукає значну частку рок-музикантів активізувати свою раціональну діяльність з метою волонтерства і допомоги ЗСУ у різних формах, що є можливим виключно у разі посилення економічної складової своєї творчості.

Людський потенціал формується у середовищі переходу від «людини економічної» (моделі абсолютно раціональної економічної поведінки з метою максимізації економічної віддачі від будь–якої діяльності) до «людини творчої» (модель людської поведінки, спрямована на ірраціональність у поєднанні з креативним пошуком) [3, с. 191]. Сучасне українське суспільство та середовище відтворення здібностей людини якраз і визначається рисами як раціональності (що виражається у прагненні вижити, допомогти армії, самим взяти участь у опорі ворогу, створити продукт, який можна продати), та безумовної креативності, що полягає в активізації сфери культури, розвитку нематеріальної сфери, викликаної емоційним струсом суспільства та якісним стрибком у розвитку особистості.

Також, активізація рок-музики у такій якості сприяє її «виходу з тіні», надає можливості ознайомлення з широким загалом, збільшує частку нематеріального виробництва, що є фізично простішим в умовах знищення агресором значної частки матеріальних активів України. Також це може розглядатись як чергова сходинка до постіндустріального суспільства.

Російська федерація системно знищує або привласнює матеріальну складову національного багатства України. В першому випадку ми говоримо про руйнування інфраструктури, військових, виробничих та цивільних об’єктів, вбивства військових та цивільного населення. У другому випадку ми говоримо про привласнення результатів національного виробництва, основних та оборотних виробничих фондів суб’єктів господарювання, грабування банків і банкоматів, позбавлення українців житла та особистого майна на тимчасово окупованих територіях тощо. Окремої уваги заслуговує мародерство та грабунок музеїв, театрів та інших матеріальних проявів української культури. Тобто російська агресія спрямована не лише на знищення фізичних атрибутів української держави, а й на ліквідацію всіх матеріальних та нематеріальних проявів і наслідків української культури [4, с. 74-75]. Таким чином, наявний рок-потенціал українських виконавців може виступати не лише як джерело фінансування заходів оборони та супротиву в усіх формах, а й як параметр відтворення української ідентичності, та як розмаїття проявів її культури.

Відтак, наявне середовище відтворення здібностей людини найповніше характеризується сферою саме людського потенціалу, проте з обов'язковими елементами раціональності, що змушує українські рок-колективи працювати більш наполегливо, раціонально, дисципліновано, врівноважено, економічно обґрунтовано. Подальші дослідження у цій сфері дозволять сформулювати пропозиції щодо посилення мотивації творчих працівників у напрямі оптимізації не лише внутрішньої, а й зовнішньої корисності, надання послуг на прибутковій основі, що базуватиметься на засадах патріотизму і прагнення досягнення перемоги на полі бою, без заперечення та протиставлення цього процесу внутрішнім бажанням і прагненням такого працівника.

Водночас можна говорити і про посилення емоційної складової, виконавської майстерності, поступове ускладнення сфери української поп-музики, як чергову стадію еволюції раціональних творчих виконавців.

Разом до Перемоги!

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яковенко Р., Кухаренко А. Теорія Фрідріха Ліста та історична школа як фундамент визначення причин російсько-української війни. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин* : зб. наук. статей. Кропивницький : Вид-во ЦІРоЛ, 2023. С. 318-322.

2. Яковенко Р. В., Головатий А. О. Значення наукової спадщини Ф. Ліста для сьогодення України. *Бъдещето въпроси от света на науката – 2015* : Материали за 11-а международна научна практична конференция. (Софія, Болгарія, 17-22 грудня 2015 р.). София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2015. Том 4 : Икономики. Държавна администрация. С. 28–30.

3. Яковенко Р. В. Людський капітал та людський потенціал. *Наук. праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту : Економічні науки*. Кіровоград : КНТУ. 2013. Вип. 24. С. 186–193.

4. Яковенко Р. В., Кандиба М. А. Трансформація національного багатства україни у контексті подальшого розвитку національної економіки. *Актуальні проблеми економіки та підприємництва в умовах викликів і загроз* : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф., (м. Кропивницький, 16 травня 2024 р.). Кропивницький : РВЛ ЦНТУ, 2024. С. 74-75.

УДК 005.3:330.1

АНТИКРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СКЛАДОВА БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

Ангеліна ХІБОВСЬКА,
здобувачка вищої освіти факультету економіки та управління Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID ID 0009-0005-1704-1807;

Олена ТЕРЕНТЬЄВА, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та підприємства Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана,
ORCID ID 0000-0002-4383-9688

Дослідження присвячене аналізу антикризового менеджменту як ключового елементу забезпечення стійкості підприємств у кризових умовах. Окреслено основні інструменти та принципи антикризового управління, а також описано етапи формування ефективної стратегії для подолання кризових ситуацій, зокрема діагностику, прогнозування, розробку гіпотез та моніторинг результатів.

Ключові слова: *Антикризовий менеджмент, підприємства, кризові ситуації, стійкість, стратегії, діагностика, прогнозування.*

The research is devoted to the analysis of crisis management as a key element in ensuring the sustainability of enterprises in crisis conditions. The main tools and principles of crisis management are outlined, and the stages of forming an effective strategy for overcoming crisis situations are described, including diagnostics, forecasting, hypothesis development, and result monitoring.

Keywords: *crisis management, enterprises, crisis situations, sustainability, strategies, diagnostics, forecasting.*

Проблематика дослідження полягає в тому, що для більшості українських компаній сучасна економічна ситуація вимагає активної адаптації до кризи через зниження обсягів продажів, скорочення витрат і оптимізацію внутрішніх процесів. Компанії змушені зменшувати інвестиційні бюджети, скорочувати персонал, знижувати зарплати та призупиняти бонуси, що свідчить про серйозні виклики

для їхньої стійкості. Проте, як показує досвід успішних компаній, очікування кризи без підготовки може призвести до негативних наслідків, тоді як своєчасні дії топ-менеджменту здатні зберегти компанію.

Таким чином, у сучасних умовах ключовим фактором успішного подолання кризових ситуацій є антикризовий менеджмент. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю для бізнесу не просто зберігати свою частку ринку, а й використовувати кризу як можливість для вдосконалення й інноваційного розвитку. Цілі дослідження: вивчити сутність антикризового менеджменту як складової безпеки бізнесу та узагальнити підходи і бачення різних дослідників та науковців.

Проблемами антикризового управління займалися багато авторів, наприклад, К.В. Багацька, В.В. Борщевський, Т.А. Васильєва, О.Б. Ватченко, Т.В. Гринько, І.Ю. Єпіфанова, А.Р. Журавська, Л.О. Лігоненко, О.А. Мельниченко, О.Г. Старинець, Ю.С. Шембель та ін.

Антикризовий діяльність – це багатогранна діяльність, що має багато підходів і бачень. Спираючись на думки різних дослідників, можна зосередитись і виокремити основні інструменти антикризового управління:

- Антикризове управління – це управління процесом фінансового оздоровлення та фінансової реструктуризації підприємств [1].
- Управління неплатоспроможністю – управління судовою та добровільною ліквідацією підприємств [2].
- Стратегічний менеджмент – управління, спрямоване на реалізацію стратегії розвитку підприємства у відповідь на зміни зовнішнього середовища.
- Ризик-менеджмент – управління ризиками, спрямоване на зменшення втрат від можливих негативних ситуацій у діяльності компанії.
- Реінжиніринг – перенесення управління з окремих операцій на міжфункціональні бізнес-процеси [3].
- Антикризовий реінжиніринг – запобігання банкрутству на основі ліквідації збиткових підрозділів, удосконалення організації [4, с.71].
- Бенчмаркінг – програмно-цільове управління інвестиційними, інноваційними та маркетинговими проектами на основі ринкової оцінки конкурентної позиції підприємства.

Основною метою антикризового управління є забезпечення стійкого фінансового стану в результаті своєчасного реагування на зміни, спричинені зовнішнім середовищем, шляхом запровадження антикризових заходів, які дають змогу підприємствам вирішити тимчасові фінансові труднощі та подолати симптоми неплатоспроможності.

Будь-яке підприємство – це процес взаємодії між керуючою та керованою системами. Для того, щоб перевести керовану систему в новий необхідно

здійснювати цілеспрямований вплив на основні фактори виробництва. Позитивна взаємодія людських ресурсів вимагає чіткої інформації та зворотного зв'язку, що можливо лише тоді, коли персонал організований у фіксовані вертикальні групи та сформована ступінчаста ієрархічна структура всередині підприємства [3].

Процеси антикризового управління повинні забезпечувати цілеспрямованість, послідовність, своєчасність прийняття рішень та їх адаптацію в процесах життєдіяльності підприємства. Антикризове управління має охоплювати всі підсистеми управління підприємством (операційну, технічну, фінансову, стратегічну, маркетингову та кадрову). Формування антикризового управління під час кризи є структурованим процесом, що складається з декількох послідовних етапів:

1. Підбір робочих груп, календарне планування та формування інформаційної бази. На початковому етапі важливо зібрати команду фахівців, яка матиме відповідний досвід і знання для роботи з кризовими ситуаціями. Одночасно з цим розробляється календарний план дій для ефективної координації заходів у рамках антикризової програми, а також формується інформаційна база з актуальними даними про стан підприємства.

2. Діагностика та прогнозування кризових явищ, оцінка параметрів кризи. Здійснюється оцінка ступеня ризику та параметрів кризи, визначаються основні загрози та їх можливі наслідки.

3. Опрацювання версій та гіпотез щодо виходу з кризової ситуації: створюються можливі сценарії розвитку ситуації та шляхи виходу з кризи. Розробка таких версій та гіпотез дозволяє керівництву підприємства мати кілька варіантів дій, які можна швидко адаптувати залежно від розвитку ситуації. Проводиться порівняння ефективності різних підходів, що сприяє вибору найоптимальнішої стратегії.

4. Удосконалення моделі антикризового управління. Вносяться необхідні корективи в організаційні структури, процеси та ресурси, що дозволяє максимально ефективно використовувати можливості компанії для подолання кризи.

5. Останній етап передбачає постійний моніторинг як зовнішнього середовища (економічних, політичних, соціальних змін), так і внутрішніх показників підприємства. Це дає змогу вчасно реагувати на нові виклики і оперативно вносити корективи в антикризову стратегію [4].

Дослідивши питання антикризового управління, зроблено висновок, що найбільш правильним системним підходом до цього поняття є трактування антикризового управління як цілого комплексу взаємопов'язаних заходів, починаючи з діагностики кризи і закінчуючи застосуванням спеціальних заходів для виходу з кризи. Виходячи з цього визначення, діяльність антикризових

менеджерів повинна ґрунтуватися на глибокому аналізі фінансового стану, діяльності та ринкової позиції компанії. Тільки після такого аналізу кризові менеджери повинні розробити детальний план антикризового управління.

Стабільні прибутки та міцні фінанси підприємств – це не подарунок долі чи щасливий збіг обставин. Це завжди результат вмілого, ретельно прорахованого управління різними факторами виробництва та економіки, які визначають результати діяльності підприємства.

Отже, антикризовий менеджмент є важливою складовою безпеки бізнесу, забезпечуючи підприємству здатність оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні кризи, відновлювати фінансову стабільність і підтримувати довгострокову життєздатність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельниченко О.А. Антикризова політика держави: сутність та пріоритетні напрями. *Теорія та практика державного управління.* 2015. № 2. С. 17-24.
2. Шембель Ю.С. Прогнозування кризового стану підприємства й обгрунтування комплексу заходів антикризового управління. Дніпропетровськ : НМАУ, 2012. 188 с.
3. Багацька К.В. Фінансовий механізм санації підприємства. Запоріжжя :ЗІДМУ, 2009. 218 с.
4. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством в умовах економіки знань та інтелектуалізації менеджменту. Економічний форум. 2016. № 1. С. 161-170.

УДК: 355.43:658.8

УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ[152]

Людмила КРИВОРОГ,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини;

Олена ОСТАПЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини

В статті досліджено питання щодо логістики, розглянемо її значення в науці, значення в плануванні, організацію та управління потоками матеріальних ресурсів, що набуває особливе значення в умовах військового конфлікту. Ефективне управління логістичними процесами є запорукою успішного виконання бойового завдання, забезпечення військ необхідними ресурсами та підтримки високо морального духу особового складу.

Ключові слова: *логістика, наука, військовий конфлікт, логістичні процеси, поняття логістики, забезпечення військ.*

The article explores the issue of logistics, discussing its significance in science, its role in planning, and the organization and management of material resource flows, which becomes especially important in the context of a military conflict. Effective management of logistics processes is crucial for the successful completion of combat missions, ensuring troops with necessary resources, and maintaining the high morale of personnel.

Keywords: *logistics, science, military conflict, logistics processes, concept of logistics, military supply.*

Постановка проблеми. Військовий стан вносить кардинальні зміни в усіх сферах людського життя, також в логістиці. Звичні ланцюги постачання руйнуються, виникають нові виклики та обмеження. Ефективне управління

[152] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

логістичними процесами в таких умовах стає критично важливим для забезпечення життєдіяльності країни, функціонування економіки та підтримки військових операцій.

Логістичні процеси відіграють ключову роль у функціонуванні сучасної економіки. Війна в Україні призвела до значного порушення логістичних ланцюгів. У зв'язку з цим актуальним завданням є розробка та впровадження ефективних стратегій відновлення та розвитку логістичної системи. Логістика в умовах військового конфлікту – це складний і багатогранний процес, який вимагає високого рівня професіоналізму та координації зусиль різних структур.

Дослідження особливостей управління логістичними процесами в умовах військового стану є надзвичайно важливим і актуальним, адже ефективна логістика забезпечує своєчасне постачання військовій частині необидних ресурсів, що є ключовим фактором успішного ведення бойових дій. Також логістика відіграє вирішальну роль у доставці гуманітарної допомоги постраждалим цивільним особам.

Військова логістика – це динамічна та складна система, яка постійно розвивається. Для ефективного управління логістичними процесами в умовах війни, необхідно використовувати сучасні технології, гнучкі плани та тісно співпрацювати з різними організаціями. Війна вносить суттєві корективи в традиційні логістичні схеми, створюючи нові виклики та вимагати розробки нових підходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо управління логістичними процесами в умова військового конфлікту, досліджували такі науковці та автори: Ментцер Дж., Крістофер М., Каплан Р., Маккінні Т., Котлер Ф., Маккарті Д., Гева Є., Сміт К., Сміт П., Джонсон Р., Шин С.

Мета статті є дослідження особливостей управління логістичними процесами в умовах військового конфлікту, виявлення основних проблем та розробка рекомендацій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Розглянувши вступну частину нашої статті, можна сказати що, логістика – це багатогранне поняття, яке виходить за межі традиційного уявлення про переміщення товарів. В науці логістика виконує роль своєрідного «клейкого шару», об'єднуючи різні процеси, забезпечення їх ефективності та цілісності. А питання щодо ролі логістики в науці є цікавим, адже логістика в науці – це не просто переміщення предметів з одного місця в інше.. Це цілий комплекс заходів, спрямований на ефективність управління всіма ресурсами, необхідними для проведення наукових досліджень. Від планування експериментів до публікації результатів – логістика пронизує весь науковий процес.

Питання щодо ролі логістики в науці є особливим адже, вона спеціалізується на розробці детального плану експерименту, визначення ресурсів та вставлення

чітких дедлайнів – це все завдання, які вимагають логічного підходу, властивого логістиці. Також вона може здійснювати управління даними, наприклад, організація ефективного збору даних з різних джерел, їх систематизація та зберігання.

На думку Гуторової О.І. «на думку багатьох західних учених, логістика як наука виникла у військовій сфері в середині XIX в. Пізніше, під час Другої світової війни, принципи логістики активно використовувалися в матеріально-технічному постачанні армії США» [2, с. 7].

Логістика має значний вплив на військові конфлікти, оскільки забезпечує постачання ресурсів, техніки та продовольства. Вона визначає, наскільки швидко і ефективно війська можуть переміщатися, а також підтримує технічне обслуговування техніки в польових умовах. Крім того, добре організована логістика сприяє координації між підрозділами та швидкій адаптації до змін на полі бою. Важливим є також те, що належне забезпечення підвищує мораль військ, що впливає на їхню готовність до бою. У результаті, ефективність логістичних операцій може стати вирішальним фактором у конфлікті.

Наступне поняття, що є важливим під час дослідження теми статті, – логістика під час війни. Логістика під час військових конфліктів, є важливим аспектом, адже, це не просто переміщення товарів, це життєва сила армії. Вона забезпечує все необхідне для ведення бойових дій, наприклад, від зброї та боєприпасів, до харчування, палива та медикаментів. Ефективна логістика визначає, чи зможе армія досягти своїх цілей, чи буде змушена відступити.

Військова логістика в Україні набула особливого значення в умовах повномасштабної війни, розпочатої Росією у 2022 році. Вона стала одним з ключовим фактором, що впливає на хід бойових дій та спроможності ЗСУ протистояти агресору.

Особливості військової логістики в Україні

1. Постійні обстріли, руйнування інфраструктури, зміна лінії фронту вимагають постійної адаптації логістичних схем.

2. Обмеженість ресурсів, як власних, так і міжнародної допомоги, потребує ефективності та розподілу.

3. Забезпечення військ на великій території з різною інфраструктурою вимагає складної системи постачання.

4. Постійна загроза з повітря вимагає пошуку нових шляхів доставки та маскування.

Ефективність військової логістики є одним з ключових факторів, що забезпечують успіх ЗСУ, адже воно допомагає, забезпечити військами всіх необхідним для ведення бойових дій, збільшити мобільність військ. Логістика в умовах війни в Україні виконує надзвичайно важливу роль. Вона забезпечує

постачання боєприпасів, техніки, продовольства та медикаментів, що є критично важливим для підтримки армії. Організація транспортування військ і ресурсів на різні фронти є ключовою для оперативної ефективності.

Важливою складовою є координація між підрозділами та волонтерськими організаціями, які активно постачають ресурси. Це демонструє синергію між державними та недержавними структурами. Усе це підкреслює, що ефективна логістика є основою для підтримки боєздатності українських сил у конфлікті.

«Одним із основних аспектів, у якому конфлікт позначився на логістиці, є транспортування. Україна є ключовим транспортним вузлом між Європою та Азією, завдяки розвиненій залізничній мережі та стратегічному розташуванню як входу до Чорного моря» [1, с. 7].

На думку Дука А. П. «військова логістика також включає в себе транспортування, складування, обслуговування і ремонти техніки, а також підтримку персоналу. Вона є критично важливою для забезпечення безперебійного функціонування армії, особливо в умовах конфлікту, де своєчасне та ефективне постачання може вплинути на результат бойових дій» [3, с. 4].

Таблиця 1.

Особливі виклики та рішення в логістиці під час бойових дій

Виклики	Причини виникнення	Можливі рішення
Руйнування інфраструктури (дороги, мости, склади)	Бойові дії, природні катаклізми	Відновлення інфраструктури, використання альтернативних шляхів, мобільні склади
Дефіцит ресурсів (паливо, продовольство, медикаменти)	Обмеження постачання, зростання попиту	оптимізація використання ресурсів, пошук нових постачальників, створення резервів
Безпека транспортування	Мінні поля, обстріли, піратство	Ескорт вантажів, використання броньованого транспорту, супутниковий моніторинг
Зміна попиту	Масова евакуація, зміна потреб військових	Гнучке планування, швидка адаптація до нових умов

«Виклики, з якими зіткнулася галузь логістики, виникли за роки до того, як російсько-українська війна вступила в нову фазу. Через пандемію ринок починає прискорювати локалізацію та зміщення ланцюгів поставок ближче до країни, де виробляється або продається продукт. Але в 2022 році компанії мають приймати рішення за максимально короткі терміни» [4, с. 23].

Логістика суттєво вплинула на війну в Україні в кількох ключових аспектах. По-перше, ефективна організація постачання ресурсів, таких як боєприпаси, техніка і медикаменти, дозволила українським збройним силам підтримувати бойові дії на різних фронтах. Без належного забезпечення армія не змогла б зберегти свою боєздатність.

По-друге, швидкість і ефективність транспортування військ і матеріалів дозволили Україні адаптуватися до динамічних умов бою. Це стало можливим завдяки чіткій координації між військовими підрозділами та волонтерськими організаціями, які активно допомагали в постачанні необхідних ресурсів.

Отже, логістика не тільки забезпечує фізичні ресурси, але й підвищує оперативну гнучкість, що є критично важливим у сучасному військовому конфлікті.

Висновок. Отже, управління логістики процесами в умовах військового конфлікту – це надзвичайно складний і динамічний процес, який вимагає високого рівня адаптивності, гнучкості та координації. Війна вносить значні корективи в традиційні логістичні схеми, створюючи безліч викликів, які необхідні долати в режимі реального часу. Тому логістика є важливою складовою під час війни в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрежейко К., Разумовона Н. Як війна в Україні змінює світову логістику. Харків : ХНА-ДУ, 2020. 216 с.
2. Гуторов О.І. Логістика: навч. посіб. Харків. ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2011. 330 с.
3. Дука А. П. Концепція інформаційно-аналітичного забезпечення управління логістичними операціями прикордонних регіонів в умовах воєнного часу. Чернігів : НУ «ЧП», 2024. 8 с.
4. Кулакова С., Калембет А. Особливості формування логістичних витрат підприємств в умовах воєнного стану. Полтава : ПП ім. Ю. Кондратюка, 2023. 301 с.
5. Берестенко В.В. Як змінилася логістика за півроку війни та що буде з імпортом і експортом. Центр транспортних стратегій. URL: https://cfts.org.ua/blogs/yak_zminilasya_logistika_za_pivroku_viyni_ta_scho_bude_z_importom_ i_eksportom_651 (дата звернення: 03.11.2024)

УДК 659.4

PR-СТРАТЕГІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА
PR-STRATEGY AS AN IMPORTANT COMPONENT OF ENTERPRISE DEVELOPMENT

Анна ПАНІКАР
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Економіка підприємства»
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID 0009-0005-0937-824X

Науковий керівник:
Оксана КИРИЛЮК,
доктор філософії з економіки, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Abstract. *The paper presents the results of the study of scientific approaches to the formation of the company's PR strategy. The existing methodical approaches to the development and implementation of an effective PR strategy, which contributes to strengthening the reputation and increasing the competitiveness of the company, are analyzed. The advantages and limitations of various PR communication tools, as well as their impact on the long-term development of the enterprise, are determined. The key directions for improving the PR strategy to ensure sustainable development and growth of consumer loyalty are outlined.*

Keywords: *PR strategy, communications, reputation, competitiveness, image, loyalty, enterprise development.*

Актуальність. На сьогоднішній день, компанії проводять дуже багато різних комунікаційних активностей, але, попри це, не отримують бажаного результату. У чому тут справа? У відсутності PR-стратегії. PR-стратегія — це комплексний план, який визначає підхід організації до керування стосунками з громадськістю. Наразі все більше компаній розуміють важливість маркетингу в процесі розвитку

підприємства, але на необхідність PR-стратегії звертають увагу меншість. Проте якщо зануритись глибше, то стає зрозуміло, що маркетинг спрямований на прямі продажі, натомість як PR - це про зв'язки з громадськістю, про становлення позитивного іміджу компанії, що у сучасному світі відіграє дуже важливу роль.

Постановка завдання. У сучасних умовах економічної глобалізації та високої конкурентності на ринку, успішне функціонування підприємства неможливе без ефективної комунікації з різними зацікавленими сторонами. Багато підприємств звертаються до маркетингу та ситуативної реклами, яка діє безпосередньо на вирішення нагальної потреби, наприклад, продаж певного сегменту продукції. Проте цього недостатньо, адже сучасний споживач вже не звертає увагу на яскраві вивіски та гучні заголовки, потрібно дивитись глибше та будувати міцні зв'язки між брендом та клієнтом.

В умовах швидких змін на ринку та постійних інновацій у сфері технологій, підприємствам необхідно адаптувати свої стратегії до нових умов, щоб залишатися конкурентоспроможними. У кризових ситуаціях PR-стратегія стає одним з головних інструментів захисту репутації компанії. Вчасна та правильна реакція на негативні події дозволяє мінімізувати збитки для іміджу компанії та зберегти довіру клієнтів. Саме тому PR-стратегія, повинна бути гнучкою, враховувати специфіку цільових аудиторій, а також бути заснованою на актуальних даних про ринок і соціально-економічну ситуацію. Саме тому розробка, реалізація та оцінка ефективності PR-стратегії є важливими етапами на шляху до успіху кожного підприємства.

Результати дослідження. Public relations (зв'язки з громадськістю) - це спосіб формування враження про компанію та управління її суспільним іміджем. Це також комунікаційний процес, який вибудовує добрі стосунки між певним брендом та оточенням, ЗМІ та клієнтами. [1]

Сутність Public Relations полягає не лише у створенні сприятливої атмосфери довіри, але й у встановленні стабільних та продуктивних відносин між організацією та її цільовими аудиторіями. У цьому контексті «цільові аудиторії» охоплюють широкий спектр осіб та груп, таких як споживачі, співробітники, акціонери, інвестори, засоби масової інформації, а також органи влади та місцеві громади. Метою PR є забезпечення взаєморозуміння і підтримки, що дозволяє організації ефективно функціонувати в умовах динамічного ринку. [2] Оскільки організація не існує у вакуумі, вона повинна враховувати потреби та очікування різних груп, постійно адаптуючи свої стратегії комунікації до змін у суспільних та ринкових умовах. Важливими елементами в цьому процесі є емоційна зв'язок з аудиторією, створення іміджу організації, яка виглядає відкритою, надійною та соціально відповідальною.

Розробка PR-стратегії є ключовим етапом у формуванні успішної комунікаційної політики будь-якої організації, оскільки вона сприяє створенню та підтримці позитивного іміджу, зміцненню зв'язків з цільовими аудиторіями та досягненню стратегічних бізнес-цілей. Процес розробки PR-стратегії складається з кількох важливих етапів, що включають аналіз поточної ситуації, визначення цільових аудиторій, створення ключових повідомлень та вибір ефективних комунікаційних каналів для їх поширення. [1]

Після того як всі дані зібрані, наступним кроком є їх аналіз. Порівняння фактичних результатів з попередньо визначеними цілями допомагає зрозуміти, що працювало, а що потребує вдосконалення для майбутніх кампаній. Враховуючи отримані дані, компанія може адаптувати свої стратегії, коригувати підходи до комунікації з цільовими аудиторіями та продовжувати працювати над покращенням іміджу та взаємодії з ринком. Моніторинг і оцінка також дозволяють прогнозувати ефективність майбутніх кампаній, надаючи важливу інформацію для коригування маркетингових та PR-стратегій на довгострокову перспективу.

Реалізація PR-стратегії є важливим етапом у процесі розвитку підприємства, оскільки саме на цьому етапі стратегія набуває практичного втілення. Для ефективної реалізації необхідно, щоб усі етапи, передбачені стратегією, були чітко сплановані, організовані та втілені в життя. Це включає детальне розподілення обов’язків серед команди, чітке визначення термінів виконання окремих завдань і контроль за їх виконанням.

Оцінка ефективності реалізації PR-стратегії є наступним важливим етапом, який визначає, наскільки успішно були досягнуті поставлені цілі. Для цього використовуються як кількісні, так і якісні методи. Кількісні показники включають оцінку обсягів охоплення, зміни в упізнаваності бренду, кількість публікацій, кількість звернень до компанії через канали комунікації. Як правило, на цьому етапі використовуються спеціалізовані аналітичні інструменти для моніторингу ефективності кампанії у ЗМІ та в інтернет-просторі. Якісні ж показники зосереджені на сприйнятті бренду цільовими аудиторіями, зміні їх ставлення до компанії, наявності позитивних або негативних асоціацій.

Висновки. PR-стратегія є важливим інструментом у розвитку підприємства, оскільки вона дозволяє формувати позитивний імідж, підтримувати зв'язки з ключовими аудиторіями та забезпечувати сталий розвиток компанії. Поняття Public Relations охоплює широкий спектр діяльності, що спрямована на досягнення взаєморозуміння та довіри між організацією і її цільовими групами. Ключовими аспектами цієї діяльності є стратегічне планування комунікацій, вибір відповідних інструментів та каналів для передачі повідомлень, а також активне взаємодія з медіа та громадськістю. Усі ці заходи сприяють покращенню репутації компанії, зростанню впізнаваності бренду та зміцненню його позицій на ринку.

Завдяки результатам оцінки ефективності PR-стратегії компанія може внести корективи в майбутні кампанії, поліпшити планування наступних комунікаційних ініціатив та більш точно визначити, які канали і методи працюють найкраще для досягнення бажаних результатів. Це також дозволяє виявити нові можливості для розвитку бренду та його взаємодії з аудиторією, що може значно підвищити результативність майбутніх PR-кампаній. Удосконалення PR-стратегії на основі цих даних дозволяє не лише оптимізувати комунікації з існуючими клієнтами, але й привернути нових, створюючи більш стійку репутацію бренду на ринку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Public relations (PR): в чому їх суть та що таке PR-діяльність? URL: https://novarobota.ua/ua/articles-jobseeker/public-relations-pr-v-chem-ikh-sut-i-chto-takoe-pr-deyatelnost-431

2. Голота Н.П. Особливості роботи прес-служби в державних органах: історія та сучасність. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. Випуск 49. Том 2. С. 29-31

REFERENCES

1. Public relations (PR): what is their essence and what is PR activity? URL: https://novarobota.ua/ua/articles-jobseeker/public-relations-pr-v-chem-ikh-sut-i-chto-takoe-pr-deyatelnost-431

2. Golota N.P. Peculiarities of the work of the press service in state bodies: history and modernity. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series. 2018. Issue 49. Volume 2. P. 29-31.

УДК 349.2

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «АУТСТАФІНГ» І «АУТСОРСИНГ» ЯК СУЧАСНИХ ВИДІВ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Дар'я ГОЛУБОВСЬКА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії, бізнес-освіти та права,
Центральноукраїнський державний університет

Науковий керівник:
Світлана ПОЛЯРУШ,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, Центральноукраїнський державний університет

У статті досліджено та проаналізовано поняття «аутстафінг» і «аутсорсинг» як сучасні форми організації праці. З'ясовано їх історичне походження, зокрема, фактори, що сприяли появі та поширенню цих явищ у світовій практиці. Розкрито спільні та відмінні риси між аутстафінгом та аутсорсингом, а також визначено їх основні переваги і недоліки. Проаналізовано вплив аутстафінгу та аутсорсингу на традиційні трудові відносини.

Ключові слова: *аутстафінг, аутсорсинг, трудове законодавство, нетрадиційні форми зайнятості.*

The article explores and analyzes the concepts of "outstaffing" and "outsourcing" as modern forms of labor organization. Their historical origins are clarified, including the factors that contributed to the emergence and spread of these practices worldwide. Common and distinctive features between outstaffing and outsourcing are revealed, and their main advantages and disadvantages are identified. The impact of outstaffing and outsourcing on traditional labor relations is also analyzed.

Keywords: *outstaffing, outsourcing, labor law, non-traditional forms of employment.*

Постановка проблеми. Порівняння понять «аутстафінг» і «аутсорсинг», як сучасних видів нетрадиційної зайнятості, є надзвичайно важливим у контексті юридичної науки, оскільки вона стосується нових форм трудових відносин, що

виникають у відповідь на зміни в економіці та технологіях. Аутсорсинг і аутстафінг не лише змінюють спосіб організації праці, але й ставлять нові виклики перед правовою системою, що вимагає гнучкості та адаптації існуючих норм до нових умов. Дослідження цих понять, дозволяє глибше зрозуміти юридичні аспекти, пов'язані з регулюванням трудових відносин, відповідальністю сторін, а також соціальними гарантіями працівників, залучених у ці процеси. Актуальність даної теми обумовлена зростаючим використанням аутсорсингових і аутстафінгових моделей у бізнесі, що потребує детального аналізу з точки зору права. В умовах глобалізації та цифровізації ринку праці важливо розглянути, як ці нові форми зайнятості впливають на трудове законодавство, які виклики вони створюють для правозастосування та які гарантії можуть бути забезпечені для працівників.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання аутсорсингу та аутстафінгу, а також їх відмінності є предметом дослідження таких учених, як: Т. Трошина [9], Л. Лізогоненко [4], Ю. Фролова [4], С. Лучик [5] та Л. Прогонюк [7], Л. Іванова [2].

Мета статті. Порівняти поняття «аутстафінг» та «аутсорсинг» з точки зору їх юридичного регулювання, з'ясувати історичний аспект виникнення цих понять, виокремити ці поняття в законодавстві, а також розглянути їх вплив на традиційні трудові відносини.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Традиційна зайнятість, яка включає постійний трудовий договір, чітко визначені години роботи і відпочинку, фіксовану заробітну плату та залучення працівників до управління організацією, поступово відходить у минуле. Її замінює нестандартна зайнятість, для якої характерна невизначеність у трудових відносинах. Відповідно до наукових досліджень, нині кожна четверта компанія в Україні використовує одну з форм нестандартної зайнятості. На сьогодні в Україні діє близько 200 приватних кадрових агенцій, що займаються працевлаштуванням співробітників для виконання роботи на інших підприємствах [9].

До нестандартних форм зайнятості відносять: 1) роботу на умовах неповної зайнятості (неповний робочий день); 2) термінову або короткострокову; 3) надомну; 4) віддалену (дистанційну, електронну) роботу; 5) самозайнятість; 6) псевдо-самозайнятість; 7) тимчасову агентську, а також позикову зайнятість (лізинг персоналу, аутстаффінг, аутсорсинг) [5, с. 31].

Найбільш поширеними видами запозиченої праці є аутсорсинг та аутстаффінг. Аутсорсинг (англ. outsourcing: out – зовнішній, той, що перебуває за межами, source – джерело) – поняття, яке міцно ввійшло в наш побут, означає комплекс заходів, спрямованих на передачу підприємством певних процесів і функцій іншій організації, яка професійно спеціалізується у сфері поставлених завдань. Також аутсорсинг має більш тривалий характер взаємодії порівняно з

разовими послугами, які запитуються більш ситуативно. Так, приймаючи стратегічне рішення про аутсорсинг, замовник одержує доступ до існуючого бізнес-процесу, окремих систем та інфраструктури зовнішніх компаній, концентруючись на провадженні профільного виду діяльності у своїй компанії [2, с. 5].

Найбільшого поширення в Україні отримав IT-аутсорсинг. Окрім того, у підприємницькій практиці на аутсорсинг найчастіше передаються такі функції, як забезпечення функціонування офісу, ведення бухгалтерського обліку, логістичні та транспортні послуги, перекладацькі послуги, рекламні послуги, послуги call-центрів, юридичних [1, с. 304].

На законодавчому рівні поняття аутсорсингу визначено розділом 4 Національного класифікатору України "Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010", чинного від 01.01.2012 р., як угода, згідно з якою замовник доручає підряднику виконати певні завдання, зокрема, частину виробничого процесу або повний виробничий процес, надання послуг щодо підбору персоналу, допоміжні функції. Термін "аутсорсинг" також використовується, якщо підрядник здійснює допоміжну діяльність, та не залежить від того, чи виконують такі завдання на ринкових умовах. Замовник та підрядник можуть бути розташовані в межах однієї економічної території чи в різних економічних територіях. Фактичне місцезнаходження не впливає на класифікацію цих суб'єктів. Як правило, за договором аутсорсингу працівники продовжують виконувати свої функції на території свого роботодавця, отримуючи винагороду за фактично виконані роботи чи надані послуги, а відповідальність несуть перед роботодавцем, який, в свою чергу, є відповідальним перед замовником на умовах укладеного договору [8].

Історія аутсорсингу бере свій початок у XX столітті в США та Великобританії, де юридична система базувалася на прецедентному праві. У цей період суспільство відчуло потребу у вузькопрофільних спеціалістах з високим рівнем кваліфікації та професійним досвідом. У відповідь на це почали з'являтися юридичні компанії, що брали на себе виконання необхідних завдань та несли відповідальність за результати своєї роботи. З часом ці фірми розширили спектр послуг, включивши в нього бізнес-консультування, управлінські послуги, інформаційні технології, аудит, бухгалтерський облік, оподаткування, а також юридичний супровід і ревізію. На початку XX століття, за оцінками фахівців, загальний річний оборот таких компаній у розвинених країнах досягав 50 мільярдів доларів. Серед найбільш відомих фірм можна назвати представників «Великої п'ятірки» – KPMG, Deloitte & Touch, Andersen Worldwide, PricewaterhouseCoopers і Ernst & Young. Цей досвід вважається першим прикладом розвитку аутсорсингу у світі [7, с. 171].

Аутстафінг – оформлення у штат спеціалізованого агентства співробітників, які працюють у компанії, котра з будь-яких причин не має наміру утримувати цей персонал у себе, тобто компанія-замовник передає частину своїх співробітників кадровому агентству, яке формально виконує для працівників функції роботодавця, але фактично вони й далі працюють у тій самій компанії. Як роботодавець кадрове агентство укладає трудові контракти з персоналом, виконує усі функції, що пов'язані з їх реалізацією, веде кадрове діловодство, здійснює відрахування у фонд соціального страхування, надає необхідні довідки тощо [3, с. 5].

Законодавство чітко не визначає термін «аутстаффінг», проте ст. 39 Закону України «Про зайнятість населення» передбачений такий вид діяльності, як «діяльність суб'єктів господарювання, які наймають працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого працедавця», що є тотожним поняттю аутстафінгу. Також, п.п. 14.1.183. Податкового кодексу України містить визначення послуги з надання персоналу — господарська або цивільно-правова угода, відповідно до якої особа, що надає послугу (резидент або нерезидент), направляє у розпорядження іншої особи (резидента або нерезидента) одну або декількох фізичних осіб для виконання визначених цією угодою функцій [6].

Розвиток аутстафінгу у світі почався наприкінці 60-х – на початку 70-х років XX століття. У цей час у США з'явилася і стала популярною концепція позикової праці. Це було зумовлено тим, що федеральне законодавство дозволяло підприємствам, використовуючи лізинг персоналу (оренда тимчасових співробітників у сторонньої організації), застосовувати більш вигідні схеми пенсійного страхування для працівників. Однак у 1982 році, після визнання лізингу способом ухилення від податків, відповідну норму було скасовано. За даними Американської адміністрації малого бізнесу, в період з 1982 до 2000 року кількість нормативних актів, що регулюють трудові відносини в США, зросла на 60%. Це змусило підприємства, особливо малі та середні, витрачати до 25% робочого часу на ведення кадрової документації. Незважаючи на це, технологія лізингу персоналу продовжила розвиватися, і згодом виникла нова форма — аутстафінг. Зручність і вигоди цієї послуги привели до того, що до 2005 року понад 80% малих і середніх підприємств у західних країнах почали виводити своїх працівників за штат. Сьогодні у США послуги аутстафінгу пропонують понад 2000 компаній, а ринок демонструє щорічний приріст такого виду діяльності, близько 35%. У Західній Європі аутстафінг також набув популярності, оскільки дозволяє компаніям зосереджуватися на основній діяльності, не витрачаючи час на другорядні задачі. На сьогоднішній день у США аутстафінг є офіційно регульованою послугою з чітко визначеними механізмами реалізації [7, с. 174].

Щодо аутстафінгу, то тут обов'язковою умовою є врегулювати сторонами питання щодо створення належних умов для роботи працівників, межі відповідальності за погіршення здоров'я працівника, надання відпустки та лікарняного тощо. Так як працівники укладають трудовий договір із компанією аутстаффером, логічно, що останній і несе усі ризики щодо дотримання трудового законодавства та інших обов'язків роботодавця. Але сторони повинні у договорі між собою врегулювати всі спірні питання щодо компенсації аутстафферу понесених збитків, наприклад травми працівників, внаслідок неналежних умов роботи, оплачування відпустки та лікарняних, узгодити посадові обов'язки та перевірку кваліфікації працівників, компенсацію матеріальних збитків замовника та інші суттєві умови роботи [2].

Таким чином, різниця між аутсорсингом та аутстафінгом на перший погляд малопомітна. Проте за своєю суттю ці поняття, все ж таки, мають певні спільні та відмінні риси. Спробуємо їх виділити.

1. Оформленням трудових відносин відбувається однаково. Трудовий договір укладається між працівником та компанією, що є виконавцем. Роботодавцем є компанія, що надає послуги аутсорсингу/ аутстафінгу.

2. Місце виконання робіт/надання послуг має певні відмінності, а саме, за аутсорсингом, праця здійснюється на території компанії-виконавця, надаючи компанії-замовнику лише конкретний результат (наприклад, веб-сайт чи дизайн-проект), а за аутстафінгом праця здійснюється на території компанії-замовника за правилами його внутрішнього трудового розпорядку, графіком та іншими умовами. Це перша відмінність.

3. Оплата праці тут є чи не головною відміністтю, тобто в питанні оплати ключовим є її призначення, за роботу, чи за результат роботи. За аутсорсингом, компанія-замовник здійснює оплату за договором аутсорсингу компанії-виконавцю, за фактично досягнутий результат роботи. За аутстафінгом, компанія-замовник оплачує процес роботи працівників, що надані їй аутстафінговою компанією.

4. Особливості цих видів зайнятості полягають у тому, що за аутсорсингом, можливості компанії-замовника, під час використання аутсорсингу, є доволі обмеженими, адже фактично він оплачує виконану роботу, її результат, не втручаючись при цьому у внутрішню "кухню" роботи його тимчасових "працівників". А замовник аутстафінгової компанії є більш вільним у своїх можливостях, адже в процесі роботи він має право контролювати діяльність орендованого персоналу як власного, слідкувати за часом та умовами роботи, регулювати її процес [8].

Як було зазначено вище, чинне законодавство України регулює лише діяльність із аутсорсингу, тоді як аутстафінг залишається схемою, застосування

якої не є законодавчо дозволеним чи, навпаки, забороненим. На практиці багато компаній не розрізняють між собою поняття аутсорсингу та аутстафінгу, часто замінюючи одне одним. Наприклад, компанія-замовник уклала договір аутсорсингу з компанією-виконавцем, однак працівники компанії-виконавця були спеціально підібрані для цієї мети та фактично надають свої послуги на території компанії-замовника, що насправді є аутстафінгом.

Державні установи та суди демонструють лояльне ставлення до компаній, що займаються аутсорсингом. Це підтверджують рішення у справах, пов'язаних із ІТ-компаніями, які сприяють подальшому поширенню аутсорсингу серед українських підприємств. У випадку аутстафінгу ситуація дещо інша, оскільки він підлягає більш ретельним перевіркам через меншу дослідженість цієї практики. Головним захисним механізмом як для аутстафінгових компаній, так і для їхніх клієнтів є запобігання будь-яким ознакам фіктивності на всіх етапах співпраці.

За умови укладення юридично правильного договору аутстафінгу, ризик визнання трудових відносин між компанією-замовником та працівниками є мінімальним. Дуже часто, суди відмовляють у задоволенні позовних вимог про визнання трудових відносин, якщо договором передбачено всі умови, притаманні саме аутстафінгу, оренді персоналу, а не його найму. В рішеннях за позовами про тлумачення змісту договорів аутстафінгу, суд доходить висновку, що персонал не перебуває в трудових відносинах із компанією-замовником, якщо договір регулює саме послуги аутстафінгу [8].

Висновки. Отже, зробивши порівняльну характеристику даних понять, ми можемо виділити деякі переваги та недоліки даних видів зайнятості. Аутсорсинг має такі переваги: поліпшує інноваційні можливості компанії за рахунок партнерства з постачальниками; дозволяє зосередитися на тих операціях, що ефективно виконуються силами компанії, і тих, що бажано зберегти під власним контролем; можливість скорочення допоміжного штату працівників; залучення спеціалістів з високою кваліфікацією; гарантує надійність послуг, за рахунок поєднання спеціалізації і досвіду, тим самим зменшує ризики підприємства. Якщо розглядати недоліки, то вони можуть бути такі: висока вірогідність втрати конфіденційної інформації, особливо якщо замовник послуг - велика компанія; зниження оперативності отримання інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень; підприємство-аутсорсер також може збанкрутувати, тоді замовник змушений буде скористатися послугами нового аутсорсера, а це призведе до додаткових витрат; відсутність контролю над діяльністю підприємства або фахівців, які надають послуги з аутсорсингу; неопрацьованість законодавчої бази та методології регулювання ринку аутсорсингу.

Аутстафінг має такі переваги: відсутність юридичних проблем із штатом працівників; працівник у будь-якому разі перебуває у легальних трудових

відносинах; працівник не втрачає роботу, а переходить на інше підприємство; можливість фактичного роботодавця відмовитись від працівника в обхід трудового законодавства, оскільки немає оформлених трудових відносин (що є недоліком для працівника); можна мати на підприємстві працівника, що не передбачений у штатному розкладі. Недоліки аутстафінгу такі: негативне ставлення працівника до юридичного роботодавця; можливе ухилення роботодавця від відповідальності; соціальна незахищеність працівників; не зацікавлення працівника в результатах праці на підприємстві фактичного виконання роботи; більші витрати фактичного роботодавця на утримання працівника, що включає заробітну плату та оплату послуг посередника; складний механізм впливу на працівника; проблеми щодо відповідальності працівника за шкоду, завдану підприємству.

Тож, дослідивши дану тему, ми можемо говорити, що в сучасному світі, ринок праці змінюється, ускладнюються трудові відносини, наслідком чого і стали аутстафінг та аутсорсинг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гейць В.М. Інноваційна Україна 2020. національна доповідь. НАН України. К., 2015. 336 с.

2. Законодавче регулювання аутсорсингу та аутстафінгу персоналу в Україні. News Flash. URL: https://ua.accace.com/zakonodavchereguljuvannja-autsorsingu-ta-autstafngu-personalu-v-ukran-news-flash/ (дата звернення 29.09.24)

3. Іванова Л. В., Никифоренко В. Г. Застосування нестандартних форм зайнятості на сучасному ринку праці. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 2(1). С. 109-115.

4. Лігоненко Л. О., Фролова Ю. Ю. Аутсорсинг як інструмент оптимізації та підвищення ефективності бізнесу. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 6. С.115-125.

5. Лучик С.Д., Лучик М.В. Нетипові форми зайнятості населення: види та перспективи розвитку в Україні. Людина і праця в економіці регіону: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-прак. конф. 31 жовтня 2016 р. (Частина 1: Актуальні проблеми соціально-трудових відносин). Кропивницький : РВЛ ЦНТУ. 2016. 224 с.

6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 29.09.2024 р.)

7. Прогонюк Л. Ю. Нестандартні форми зайнятості як невід'ємна реалія сьогодні: теоретичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 171–174. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/43 (дата звернення 29.09.24)

8. Стадник Д. Аутсорсинг та аутстафінг: як це працює? *Юридична газета online.* 2019. 05 липня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/autsorsing-ta-autstafing-yak-ce-pracyue-.html (дата звернення 29.09.24)

9. Трошина Т. Нетипові форми зайнятості: ризики для працівників та необхідність правового регулювання. URL: http://nspplugansk.ucoz.ua/publ/netipovi_formi_zajnjatosti_riziki_dlja_pracivnikiv_ta_neobkhidnist_pravovogo _reguljuvannja/1-1-0-20

УДК 331.108:005.966:355.02

СТРАТЕГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ [153]

Карина СТАДНІКОВА,
здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Науковий керівник:
Олександр ЧЕРНЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У контексті складності адаптації персоналу в умовах військового стану, які можуть призвести до конфліктів та стратегії розв'язання конфліктних питань в період адаптації є дуже актуальним. У статті розглянуто які є стратегії побудови адаптації персоналу в умовах військового стану, які фактори впливають на адаптацію, методи адаптації персоналу в умовах нестабільності, рекомендації щодо адаптації персоналу в умовах військового стану.

Ключові слова: *стратегія персоналу, адаптація, військовий стан, професійна адаптація персоналу.*

Постановка проблеми. Для формування ефективної стратегії питання щодо інтегрування процесу адаптації персоналу у підприємстві в умовах військового стану залишається і досі відкритим. Так як «відбувається постійне зростання вимог до професійної підготовки працівників, їх професійно-кваліфікаційного рівня, та прояву їх компетенції та загальної компетентності. Пов'язано це з тим, що якісні й кількісні характеристики персоналу визначають можливість реалізації стратегії розвитку, структурної перебудови, розширення виробництва, підвищення якості

[153] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

продукції й продуктивності праці» [3, с. 4]. На теперішній час в Україні активно розвивається бізнес різного характеру і в сучасному суспільстві виникає потреба в підготовці нового покоління управлінських кадрів, які повинні самостійно приймати рішення [4]. Аналіз стратегії управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану стає актуальним завданням, яке вимагає вивчення різних аспектів впливу воєнних конфліктів на організаційну культуру, мотивацію працівників, безпеку та стійкість підприємства. У цьому контексті, дослідження та аналіз стратегій управління персоналом стають науково-практичним завданням, що може внести вагомий внесок у збереження стабільності та конкурентоспроможності підприємств у надзвичайних обставинах воєнного конфлікту [2, с. 401].

Мета дослідження. − виділити та охарактеризувати стратегії професійної адаптації персоналу підприємств до умов військового стану.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням стратегій професійної адаптації персоналу підприємств до умов війни займалися: М. Гринців, Т. Коваленко, О. Мельник, І. Олійник, О. Черненко та інші науковці. Проте, незважаючи на поодинокі розвідки, тема стратегії адаптації персоналу підприємств до умов війни сьогодні досліджена не в повній мірі, у зв'язку зі військовою агресією РФ та відповідними змінами в Україні, тому потребує досконалого вивчення.

Основний виклад матеріалу. В умовах успішної діяльності будь-якого підприємства система адаптації персоналу є найважливішим фактором, що впливає на реалізацію внутрішніх процесів управління. Коли людина починає працювати в організації, вона включається у внутрішню систему взаємовідносин організації і займає одночасно кілька посад, які відповідають набору вимог, норм і правил поведінки Правила поведінки визначають соціальну роль людини в організації. На основі цього формується команда з підлеглих працівників, менеджерів, членів колегіальних органів управління і т.д.

Адаптація персоналу − це процес ознайомлення співробітників з умовами і правилами роботи в організації, а також допомога в інтеграції працівника в колектив. Вона необхідна як для фахівців, які тільки прийшли працювати в компанію, так і для співробітників, які були підвищені на посаді. При призначенні на нову посаду працівнику необхідно звикнути до нового середовища і вимогам, тому адаптація − важливий процес, який не можна пускати напризволяще [1].

На нашу думку, стратегія управління персоналом − являє собою довгостроковий план кадрового забезпечення підприємства, який описує та характеризує систему підбору, кваліфікаційної підготовки, мотивування, розміщення працівників підприємства по структурним одиницям (відділам, цехам, службам) у відповідності із корпоративними цілями компанії.

Треба створити для себе план етапів створення стратегії персоналу, наприклад профорієнтація, профвідбір, розстановку і закріплення кадрів, покращення умов і привабливості праці, контроль за діяльністю персоналу.

Завдання стратегії персоналу можна сформулювати так:

- кадрове забезпечення корпоративної, конкурентних та функціональних стратегій підприємства;
- розроблення заходів з адаптації наявного трудового потенціалу до нових вимог, передбачених новою стратегією підприємства; одночасне розроблення нової, адекватної новій стратегії, концепції трудозабезпечення і системи заходів з її реалізації;
- робота на випередження тих змін, які передбачаються стратегіями підприємства, інакше нікому буде ці зміни впроваджувати й організовувати роботу по-новому;
- введення системи кадрової роботи, яка б передбачала наявність, взаємозв'язок і взаємозумовленість всіх аспектів управління персоналом, її безперервність;
- не допускати винятково технічного, ресурсного підходу до кадрів як до важливого фактору виробництва, а ставитися як до соціальної складової частини діяльності підприємства [5].

Професійна адаптація – повне і успішне оволодіння новою професією, тобто звикання, пристосування до змісту й характеру праці, її умов і організації. Міра відповідності суб'єктивних і об'єктивних моментів професійної адаптації значною мірою визначається тим, як робоче місце відповідає соціально-професійній орієнтації працівника [1].

В процесі формування адаптації було приділено увагу декільком принципам навчання: загально-дедактичному принципу та специфічним принципам.

Процес професійної адаптації здійснюється в 4 етапи:

I етап – загально-підготовчий;

II етап – професійно-орієнтований;

III етап – практично-орієнтований;

IV етап – професійно-орієнтований [4].

Вплив воєнного стану на діяльність підприємств та їх персоналу є важливою складовою аналізу стратегії управління персоналом в умовах воєнного конфлікту. Воєнний стан створює низку унікальних викликів та ситуацій, які можуть впливати на функціонування підприємств. В умовах воєнного конфлікту працівники можуть відчувати стрес, тривожність та невизначеність. Це може вплинути на їхню продуктивність та робочий мораль. Розуміння цього аспекту є важливим для розробки стратегій управління персоналом, які б забезпечували стабільність та

успішне функціонування підприємства в надзвичайних обставинах військового конфлікту [2, с. 402].

Рекомендації включають в себе: розробку бізнес-плану, створення резервів ресурсів, підготовку персоналу, забезпечення ефективної комунікації та психологічної підтримки. Важливо підкреслити, що успішна адаптація до військових конфліктів вимагає системного та стратегічного підходу, а також гнучкості та здатності до швидкого реагування на зміни у ситуації.

Підприємства, які інтегрують ці рекомендації у своїй практиці управління персоналом, збільшують свої шанси на виживання та успішну роботу в надзвичайних обставинах, зберігаючи продуктивність та безпеку свого персоналу [2, с. 403].

Висновки. В контексті успішності діяльності будь-якого підприємства, система адаптації персоналу виступає найважливішим фактором, що впливає на реалізацію внутрішніх процесів управління. Організувати для себе план етапів створення стратегії персоналу, наприклад профорієнтація, профвідбір, розстановку і закріплення кадрів, покращення умов і привабливості праці, контроль за діяльністю персоналу. Вплив воєнного стану на діяльність підприємств та їх персоналу є важливою складовою аналізу стратегії управління персоналом в умовах воєнного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адаптація персоналу. Clever Staff. URL: https://cleverstaff.net/blog/uk/adaptatsiya-personalu/ (дата звернення: 12.10.2024).

2. Жосан Г., Добрянський П. Аналіз стратегії управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану. *Наук. журн. Вісник. Хмельницький національний університет. Економічні науки.* 2023. №3. С. 401–405. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekonnew/ 2023/VKNU-ES-2023-N3(318).pdf#page=401 (дата звернення: 13.10.2024).

3. Збрицька Т. П., Савченко Г. О., Татаревська М. С. Управління розвитком персоналу: Навчальний посібник / за заг. ред. М. С. Татаревської Т. П. Збрицька. Одеса : Атлант, 2013. 427 с.

4. Олійник І. В., Черненко О. В. Модель професійної адаптації молодих менеджерів до першого робочого місця. *Вісник Житомирського Державного Університету ім. Івана Франка*. 2013. Вип. 3 С. 121−130.

5. Михайлова О. С., Чухліб В. Є. Сутність стратегічного управління персоналом. *Східна Європа*: *економіка*, *бізнес та управління.* 2018. Випуск 5 (16). С. 158−162.

РОЗДІЛ 4.
СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИЙ АСПЕКТ

UDC: 614.2:342.7

MEDICAL CONFIDENTIALITY AND ITS SCOPE – A CASE STUDY

Phd. hab. Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA, Higher Vocational Education School in Wrocław;
Phd. Natalia WĄSIK,
Higher Vocational Education School in Wrocław;
Phd. Damian WĄSIK,
Higher Vocational Education School in Wrocław;
Gabriela KOZLOVSKY,
Ivano Frankivsk National Medical University;
Abhimanyu VIJAYAN,
Ivano Frankivsk National Medical University

The article examines the concept of medical confidentiality, its legal framework, and practical application. It highlights the ethical and legal obligations of healthcare professionals to safeguard patient information while analyzing real-life case studies. The scope of medical confidentiality is critically assessed in relation to its limitations and exceptions, such as legal mandates, public interest, and patient consent. The study aims to provide a comprehensive understanding of the balance between confidentiality and societal needs, offering insights into the implications for both practitioners and patients.

Keywords: *medical confidentiality, patient privacy, healthcare ethics, legal framework, case study, public interest, patient consent.*

In Polish judicial and administrative case law, it is often emphasized that health data belong to the so-called sensitive data. In democratic legal states, their protection is guaranteed not only in acts of statutory rank, but also in hierarchically highest acts, within the broadly understood right to the protection of private life. The interpretation of legal provisions contained in implementing acts cannot therefore lead to leaving patients' data without proper care, exposing them to the risk of being obtained by unauthorized

persons, or to their loss and the related threat to the interests of patients, concerning the lack of reliable information about the course of their treatment[154].

Medical professionals who provide patients with healthcare services have a special responsibility related to maintaining the confidentiality of information obtained during treatment. The obligation to maintain the confidentiality of patient data - depending on the healthcare system model adopted in individual countries - may take different forms. This applies, among others, to circumstances that waive the obligation to respect medical confidentiality, however, the issue of ensuring the confidentiality of therapy and diagnostics can be considered universal. It can be assumed that medical confidentiality, by providing the patient with the comfort of an open and honest conversation with a doctor, nurse, paramedic or physiotherapist, directly affects the effectiveness of treatment. Therapeutic success depends to a large extent on the effectiveness of the medical interview, the amount of information obtained as a result and its reliability.

Unfortunately, in practice, there are situations in which protected medical data may be obtained in violation of legal regulations or in an unethical manner. It should be borne in mind that information about the treatment of patients has a wide range of applications and can be used to pursue various interests, from competitiveness in the provision of medical care, through financing these services and verifying health needs, to preparing insurance offers. However, the circumstance that definitely raises the most controversy is the attempt to obtain medical data by public administration bodies in a situation in which this data is not necessary in the proceedings they conduct. Interestingly, objectively providing another doctor with medical records for consultation purposes is not generally considered to be a breach of medical confidentiality in a way that violates personal rights. Violation of the ban on disseminating personal data is not automatically tantamount to an unlawful violation of personal rights. All information about the patient and their environment obtained by the doctor in connection with the performance of professional duties is covered by confidentiality. In this situation, every doctor is bound by medical confidentiality and the principles of medical ethics.

In this publication, the Authors analyze a case resolved by a final judgment of the Polish Supreme Administrative Court, the subject of which was the justification for the tax control authorities' request, in the course of tax proceedings conducted by them, for patient identification data, i.e. names, surnames and addresses, resulting from medical documentation[155]. The conclusions drawn from the above case seem to be universal and clearly indicate the limits of a possible request to disclose data covered by medical

[154] Judgment of the Provincial Administrative Court in Warsaw of 8 June 2017, file reference VII SA/Wa 605/17, LEX No. 2355772.
[155] Judgment of the Supreme Administrative Court of 4 March 2016, file reference II FSK 1452/14, LEX No. 1996425.

confidentiality to public administration bodies not listed in the catalogue of entities authorized to control the legality and correctness of the provision of health care services.

Before proceeding with the actual reasoning of the publication, it is necessary to outline the assumptions and essence of the institution of medical confidentiality. Undoubtedly, a doctor, nurse, midwife, physiotherapist or paramedic are obliged to keep confidential information related to the patient and obtained in connection with the performance of their profession. However, medical confidentiality is not an absolute secret and is breached in situations provided for by law[156]. Medical confidentiality is understood as the obligation of a person performing a medical profession to keep confidential information related to the patient and obtained in connection with the performance of their profession. There is a distinction between the subjective and objective scope of the aforementioned confidentiality. Based on the subjective criterion, the scope of medical confidentiality can be divided into: facts established by the doctor or communicated to him by another doctor (or a person performing another medical profession) and facts disclosed by the patient and other persons at his request. The confidentiality covers both the results of tests performed and the diagnosis made on their basis, the history of the disease and previous therapeutic procedures, methods and progress in treatment, previous or concomitant diseases, hospitalizations, medications taken. This also extends to all materials related to the diagnosis or treatment, i.e. certificates, notes, records[157]. Importantly, the treatment methods used in a given medical facility cannot constitute public information, in particular they cannot be used for free market research for the needs of specific manufacturers of medical equipment, medicines or prosthetic equipment[158]. It should be remembered that the processing of personal medical data is not related to the period of treatment in a health care facility, but can also take place after the end of treatment and consist in archiving data in that facility. Maintaining the information data as a secret requires the medical entity to take steps to eliminate the possibility of third parties accessing it in the normal course of events, without the need to make special efforts. The regulations of general laws aim to create limited access to the so-called sensitive patient data, to third parties who do not have to have this knowledge and do not have a legal interest in it. The illegality of practices should be understood as a contradiction with the legal order - the norms of generally applicable law, i.e. the Constitution, ratified international agreements, acts, regulations and local law acts. When assessing a specific action or omission in the

[156] Resolution of the Court of Appeal in Katowice of 21 December 2016, file reference II AKz 688/16, LEX No. 2309507.
[157] Judgment of the Provincial Administrative Court in Kraków of 15 December 2017, file reference II SA/Kr 1206/17, LEX No. 2431147.
[158] Judgment of the Provincial Administrative Court in Warsaw of 18 March 2016, reference number II SAB/Wa 1165/15, LEX No. 2090014.

context of its illegality, it should be examined whether the conduct of the medical entity is consistent with the provisions of generally applicable law[159].

The issue of the tax inspection body's request to provide it with personal data resulting from medical documentation was the subject of the decision in case file reference II FSK 1452/14, concluded with the judgment of the Supreme Administrative Court of 4 March 2016. In the case in question, the appeal was filed against the decisions of the Director of the Tax Chamber in Z. and the Director of the Tax Inspection Office in Z. imposing a disciplinary penalty of PLN 2,000 for an unjustified refusal to submit information on personal income tax settlements for 2009 during the inspection proceedings. During the inspection proceedings, the Tax Inspection Office in Z. called upon the medical entity to submit the data of persons for whom it provided medical services as part of its business activity and from which it obtained income not documented by invoices. The medical entity consistently refused to provide this information, claiming that it was contained in the medical documentation, which in its entirety constituted medical confidentiality. The authority, requesting the provision of data allowing the identification of entities making payments to the facility in connection with its activities, informed that the subject of the request was not medical data covered by medical confidentiality, i.e. containing information on the procedures performed or the scope of services and medical advice provided, but only the personal and address data of the persons making payments to it. As a result, the authority imposed a disciplinary penalty of PLN 2,000 on the medical entity. In the opinion of the authority, patient data including name, surname and address are not covered by medical confidentiality, because they are not medical data. It is necessary to distinguish data identifying the patient from data on their health condition and services provided, which constitute medical documentation. There is no basis for stating that personal data also constitute medical data. The legislator limited the scope of protected medical data solely to information related to the patient and obtained in connection with the performance of the medical profession. The tax inspection authority claimed that it only requested data allowing the identification of entities making payments, emphasizing that the request does not concern medical data. Moreover, the authority did not request the copying of data from patient cards, but the transfer of personal data of contractors (i.e. patients).

In examining the validity of the above arguments, the Supreme Administrative Court stated that healthcare entities have a special obligation to protect the data

[159] On the subject of medical confidentiality, see, among others, the following literature: R. Kubiak, Tajemnica medyczna, Warszawa 2015, s. 33–36 i powołana tam literatura, A. Huk, Tajemnica zawodowa lekarza, Prok. i Pr. 2001, nr 6; M. Filar, Lekarskie prawo karne, Kraków 2000; A. Zoll, Tajemnica zawodowa lekarza, (w:) Tajemnica lekarska: materiały z posiedzenia Komisji Etyki Lekarskiej z dnia 15 listopada 1993r., Kraków 1994; J. Haberko, R. Kocyłowski, Szczególna postać tajemnicy lekarskiej w przypadku stosowania technik wspomaganego medycznie rozrodu, PiM 2006, nr 2, s. 23; M. Rusinek, Tajemnica zawodowa i jej ochrona, Warszawa 2007; D. Wąsik, Tajemnica lekarska w procesie karnym, Prok. i Pr. 2018, nr 1, s. 125-139.

contained in medical documentation. In order to implement the patient's right to access medical documentation, the entity providing healthcare services is obliged to maintain, store and make available medical documentation. Medical documentation is maintained by the entity providing healthcare services in order to provide the patient with access to information about their health condition and the services provided to them. The key opinion of the Supreme Administrative Court was to determine whether the patient's personal data are part of the medical documentation that is subject to special protection. As is known, medical documentation contains, among other things, the patient's identification, allowing for the determination of their identity (surname and first name, date of birth, gender designation, address of residence, etc.). It follows that the patient's personal data are part of the medical documentation that is subject to protection. Assuming that everyone has the right to legal protection of their private and family life, honour and good name and to decide about their personal life, it was reasonable to assume that no one can be obliged, other than on the basis of the Act, to disclose information concerning them. Legal protection applies to information that concerns a natural person and on the basis of which this person can be identified. In correlation with this right of the patient is the obligation of the doctor to maintain medical confidentiality, i.e. the obligation to keep confidential information concerning the patient, obtained in connection with the performance of the profession. The patient is the holder of data concerning his privacy, and only in special situations should the act allow the possibility of obtaining this data by other entities. It is the patient who decides, as a rule, to express consent to the disclosure of confidentiality, including data from medical records. Thus, all data that make up medical records are covered by medical confidentiality. This confidentiality applies to all facts and information obtained by and entities providing health services, regardless of their form or method of recording. Therefore, this will be both information provided orally and recorded in medical records. In the discussed case, the tax authority expected the disclosure of data from medical records of natural persons in tax proceedings concerning another entity, i.e. the doctor. Providing the authority with this data would constitute an unlawful interference by the authority with the constitutionally protected right to privacy of patients, who may expect that the fact of using the services of a specialist proctologist would also be covered by medical confidentiality. In other words, in the context of using the services of a specialist proctologist, personal data such as name, surname and address take on the nature of sensitive data, subject to special protection. For this reason, it is impossible, as the court of first instance did, following the tax authorities, to consider that these are simply data of contractors, which the doctor is obliged to provide to the tax authorities, omitting the specificity of these data and their source. It is unacceptable for the legislator to create normative grounds for making medical records available to all authorities for

purposes unrelated to control or supervision over the provision of medical services performed by entities providing services in the field of health care.

In conclusion, the right to medical confidentiality and the right to privacy are personal rights of a person subject to protection. It should be noted that the right to privacy in the case law is perceived as the right of every person to have exclusive access to data about themselves. Therefore, the person decides whether they want to remain anonymous or whether information about them can be made available to third parties. A healthcare facility, based on the provisions of the law, maintains medical records of people using the facility's health services, ensures the protection of data contained in medical records and makes the records available to the patient or their legal representative or a person authorized by the patient. For this reason, it is reasonable to assume that each time a person performing a medical profession is obliged to analyze and assess whether there are both formal and material grounds for disclosing the patients' medical data.

REFERENCES IN ORDER OF CITATION

1. Judgment of the Provincial Administrative Court in Warsaw of 8 June 2017, file reference VII SA/Wa 605/17, LEX No. 2355772.
2. Judgment of the Supreme Administrative Court of 4 March 2016, file reference II FSK 1452/14, LEX No. 1996425.
3. Resolution of the Court of Appeal in Katowice of 21 December 2016, file reference II AKz 688/16, LEX No. 2309507.
4. Judgment of the Provincial Administrative Court in Kraków of 15 December 2017, file reference II SA/Kr 1206/17, LEX No. 2431147.
5. Judgment of the Provincial Administrative Court in Warsaw of 18 March 2016, reference number II SAB/Wa 1165/15, LEX No. 2090014.
6. R. Kubiak, Tajemnica medyczna, Warszawa 2015.

A. Huk, Tajemnica zawodowa lekarza, Prok. i Pr. 2001, nr 6.

7. M. Filar, Lekarskie prawo karne, Kraków 2000.

A. Zoll, Tajemnica zawodowa lekarza, (w:) Tajemnica lekarska: materiały z posiedzenia Komisji Etyki Lekarskiej z dnia 15 listopada 1993r., Kraków 1994.

8. J. Haberko, R. Kocyłowski, Szczególna postać tajemnicy lekarskiej w przypadku stosowania technik wspomaganego medycznie rozrodu, PiM 2006, nr 2.
9. M. Rusinek, Tajemnica zawodowa i jej ochrona, Warszawa 2007; D. Wąsik, Tajemnica lekarska w procesie karnym, Prok. i Pr. 2018, nr 1.

UDC: 616.314-001.4:796

DENTAL TRAUMA IN SPORTS

Dr. CHELZA X
Master of Dental Surgery in orthodontics and dentofacial Orthopedics
Consultant Orthodontist, Medical Trust Hospital
Kerala, India
ORCID: 0000-0002-9959-7972

Gabriela KOZLOVSKY
6th year student of medicine, Faculty of Medicine,
ORCID: 0009-0007-7593-5512

Abhimanyu VIJAYAN
6th year student of medicine, Faculty of Medicine,
ORCID: 0009-0005-8444-7604

The article examines the prevalence, causes, and consequences of dental trauma in sports, highlighting the high-risk activities that often lead to such injuries. It discusses prevention strategies, including the use of protective equipment like mouthguards, as well as treatment options for athletes who sustain dental injuries. The study emphasizes the importance of raising awareness among athletes, coaches, and medical professionals about the risks of dental trauma and the need for prompt and effective intervention to ensure oral health and overall well-being.

Keywords: *dental trauma, sports injuries, oral health, mouthguards, injury prevention, athlete care, dental treatment.*

Injuries to the maxillofacial region, particularly to the teeth, in people playing sports, are not rare. It does not matter whether they are professional or amateur athletes. The literature on the subject indicates that 21% of dental injuries are related to sports activity [1]. Some sports have a greater predisposition to orofacial injuries than others. It is also worth noting that teeth traumas can occur in noncontact sports and during recreational exercise. The first group most often includes contact sports such as martial arts, rugby, football, or boxing. In some of them, dental-and-jaw guards are used. Their main aim is to protect or minimize perioral trauma. Mouth protector's mechanism of

action is to reduce impact forces, diminishing trauma results [2]. However, their use does not always provide complete protection against injuries [3]. The extent of damage depends on used force and its direction. Defects caused by direct force to crown and roots and its surrounding alveolar bones can induce displacement or fracture as well as separation of surrounding fractures [4]. Any injury, regardless of location, cause and effect in the medical sciences is the subject of clinical evaluation. In the case of dentition, the clinical classification of dental injuries according to *Ellis* includes nine classes, namely:

- Class I – fracture of the tooth crown within the enamel,
- Class II – fracture of the tooth crown within the enamel and dentin,
- Class III – fracture of the crown of the tooth with exposure of the pulp
- Class IV – injury leading to loss of life of the flesh,
- Class V – complete dislocation of the tooth,
- Class VI – root fracture,
- Class VII – partial dislocation of the tooth,
- Class VIII – fracture of the crown near the neck of the tooth,
- Class IX - injuries to the primary teeth [5].

In practice, dental injuries are relatively common among school children during physical education classes. These are usually crown fractures or root fractures [6],[7]. This activity of children and teenagers at school is common in all countries of the world and is undoubtedly linked to sport. The consequences of such injuries depend on the degree of damage to the tooth (s) and require medical intervention. Martial arts, including boxing, have a high injury rate [8]. Although intraoral protectors have been used for years , but even with such protection , injuries occur [9]. The lower jaw and its embedded teeth are most frequently damaged [10]. Usually, these are crown fractures or tooth avulsions. Mechanical tooth injuries most often involve the central incisors in the maxilla, much less frequently in the mandible [11]. Physical activity of man is, on the one hand, most desirable for maintaining health, but on the other hand it has negative consequences in the form of all kinds of injuries to the body, including the masticatory apparatus. It should be noted that "with age, the predisposition to fractures increases, compared to dislocations of permanent teeth, due to the decrease in the elasticity of the alveolar process bone and the complete formation of the apices of the teeth roots" [12]. This type of injury occurs not only in contact sports, but also in those that are not classified in the first category. The literature contains many descriptions of cases of tooth fractures during swimming [13]. In almost every physical activity, such situations can arise. According to Schützmansky, the percentage of front teeth damage frequency is presented as follows :

- 77% - maxillary central incisor
- 8% - mandibular central incisor

- 6% - maxillary lateral incisor
- 4%- mandibular lateral incisor [14].

The most frequent type of traumatic dental injury to a permanent tooth is a crown fracture such as the enamel-dentin fracture on the maxillary permanent central incisor [15]. Post-traumatic injuries are complex and depend on the mechanism of trauma [16]. The health consequences of tooth injury (teeth) are complex, which results directly from medical practice. The effects in this regard include, among others: reinclusion [17] or extraction. In the 21st century, treating such cases is not a major problem, but there is always a risk of complications (similarly to other areas of medicine).

To sum up, it should be pointed out that mechanical injuries to human teeth have their sources not only in physical activity aimed at sports, but also in unfortunate accidents, crimes committed against life and health. They also occur during orthodontic treatment, which is an inherent risk of therapy.

Preview material

Traumatic injuries to periodontal tissues [18].

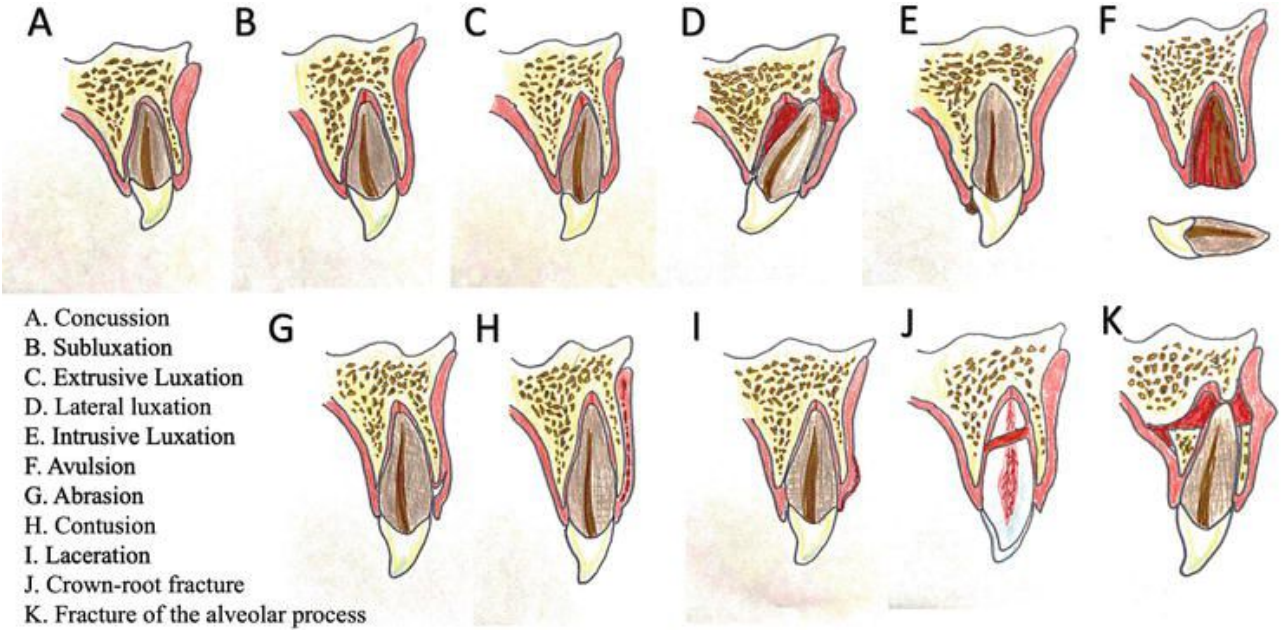

Complicated crown fracture of the maxillary right central and lateral incisors and maxillary left central incisor. A and B, Periapical radiographs at different horizontal angles [19].

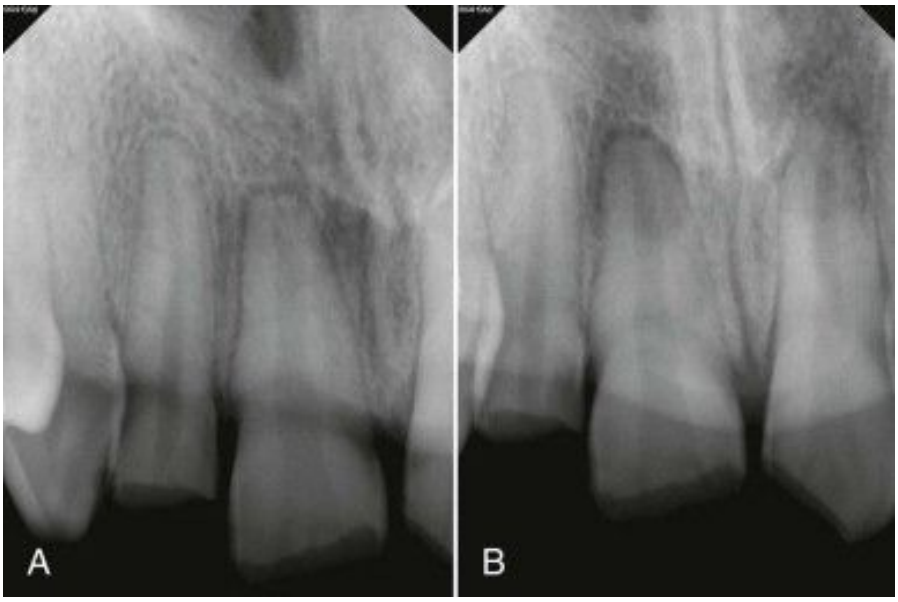

Complicated crown fracture of the maxillary right central and lateral incisors and maxillary left central incisor [19].

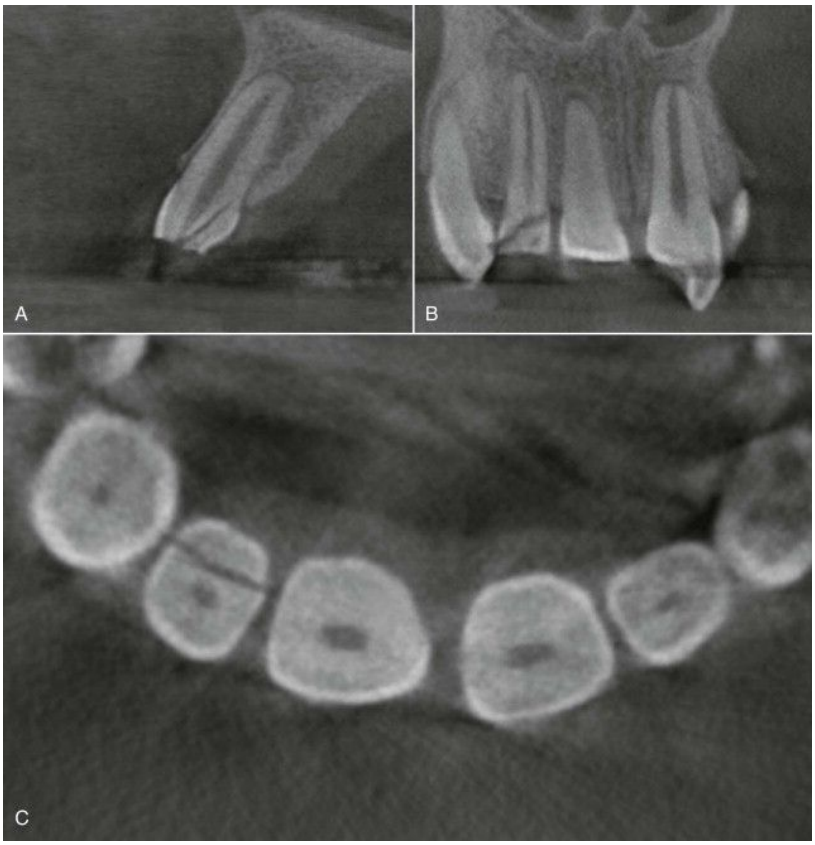

BIBLIOGRAPHY:

1. Oikarinen K., Kassila O., Causes and types of traumatic tooth injuries treated in a public dental health clinic. Endod. Dent. Traumatol. 1987, 3, 4, 172.

2. Green, James I. J.. (2017). The Role of Mouthguards in Preventing and Reducing Sports-Related Trauma. Primary Dental Journal. 6. 27-34. 10.1308/205016817821281738.

3. Berniyanti T, Bramantoro T, DyahAN, Wening GR, Sosiawan A, Zamzam A. Effectiveness differences of dental and jaw guards for protection of stomatognathic and intraoral system of boxing athletes in East Java. J Int Oral Health 2019;11:S13-7

4. Buikstra, J. E. (2019). Ortner's Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains, Third Edition. Elsevier. 9. 211-284

5. 2. Szpringer-Nodzak M., Traumatic tooth injuries. In: Dentistry of developmental age. M. Szpringer-Nodzak, M. Wochna-Sobańska, 4th ed., Warsaw, PZWL Medical Publishing House, 2006, 372.

6. 3.Versiani, M. A., Sousa, C. J. A. D., Cruz-Filho, A. M., Perez, D. E. D. C., & Sousa-Neto, M. D. (2008). Clinical management and subsequent healing of teeth with horizontal root fractures. Dental Traumatology, 24(1), 136-139

7. Jokic, N. I., Bakarcic, D., Fugosic, V., Majstorovic, M., & Skrinjaric, I. (2009). Dental trauma in children and young adults visiting a University Dental Clinic. Dental traumatology, 25(1), 84-87.

8. Ferrari CH, Ferreira de Medeiros JM. Dental trauma and level of information: mouthguard use in different contact sports. Dental Traumatology 2002; 18: 144-147.

9. Mayer C., Tooth protectors for boxers. Oral Hyg 1930; 20: 298-299.

10. Spinas E., Mameli A., Giannetti L., Traumatic dental injuries resulting from sports activities; treatment and fi ve years follow-up: an observational study. The Open Dentistry Journal 2018, 12, 1-10.

11. Krasner P., Management of sports – related tooth displacements and avulsion. Dent. Clin. North Am. 2000, 44, 111–133.

12. Mikietyńska, M., Fiwek, P., & Emerich, K. (2017). Failure of treatment of transverse root fracture of a permanent tooth with dislocation of a coronal fragment in a 16-year-old patient – a case report. Polish Pediatric Stomatology, 2(1), 6-13.

13. Hovland E.J., Horizontal root fractures. Treatment and repair. Dent Clin North Am 1992; 36: 509-525.

14. Schulze A, Dental traumatic injuries in sports accidents. Clinical Sports Medicine International (CSMI) 2008, 1(8): 13-15.

15. Ranalli, Dennis N. DDS, MDS. Dental Injuries in Sports. Current Sports Medicine Reports 4(1):p 12-17, February 2005. | DOI: 10.1097/01.CSMR.0000306065.36896.11

16. Andreasen J.O., Bakland L.K. Flores M.T. et al., Kaczmarek U. (ed. pol.): Posttraumatic dental injuries, Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2012: 18-27, 48-83

17. Arhakis A., Boutiou E., Etiology, diagnosis, consequences and treatment of infraoccluded primary molars. Open Dent. J. 2016, 10, 714.

18. Grace Umesh S, Ramachandran L, Karthikeyan J, et al. (2023) Trauma and the Periodontal Tissues: A Narrative Review. Dentistry. IntechOpen. http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.108202 [access: 17.11.2024]

19. Complicated crown fracture of the maxillary right central and lateral incisors and maxillary left central incisor. https://pocketdentistry.com/management-of-traumatic-dental-injuries/#f0020 [access: 17.11.2024]

УДК 796.011.3:37.013

A HEALTHY WAY OF LIFE FOR THE HUMAN BODY, PROVIDING ITS PREVENTION AND TREATMENT

Iryna KUZMINA,
doctor of medical sciences, professor, professor of the department of general and clinical pathophysiology named after D.O. Alpern of the Kharkiv National Medical University
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4180-

Olga KUZMINA,
candidate of medical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Obstetrics and Gynecology No. 1 of the Kharkiv National Medical University
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8311-9493

A study was conducted, which makes it possible to increase the level of health of the population in the field of health care. The features of the influence of factors on health that affect the level of physical and mental health of a person are determined. Completed tasks that contribute to state policy and lead to the formation of a healthy lifestyle. and strengthening the health of the population. .

Keywords: *healthy lifestyle, health of the nation, physical and mental health of a person, health of the population.*

Relevance of the topic. An urgent problem of Ukrainian society is the formation of a healthy lifestyle, because health promotion is one of the priority problems of the state policy of the nation. Prospects for the development of the public health system consist in solving the main issues related to diagnosis and treatment and will allow determining strategies in the field of health care [1].

The purpose of the study is to analyze the maintenance of the population's health and to ensure its prevention and treatment.

Presentation of the main material Health is a state of complete physical, mental and social well-being of a person. On the state of health, drinking various factors, such as difficulties in personal life, confdifficult situations at work, household problems,

unhealthy lifestyle, information overload, political and economic cataclysms in the country, pandemics, etc.

Today, humanity underestimates the potential of its capabilities, heshould be oriented towards ensuring social development. Many factors affect health, and the most important of them is lifestyle [2].

Clinical studies provide an opportunity to take into account the dynamics of the condition human health and timely respond to any changes. It allows take effective measures for the prevention and support of the state of the body This approach also allows to facilitate the interaction of the patient with the medical staff to ensure a healthy lifestyle and prevent the development of diseases.

The analysis of the range of issues in the scientific works of some Ukrainian researchers is important for considering the theoretical basis. They reveal the influence of humanity on social subjects of the educational space, scientific heritage, which demonstrates modern approaches to understanding health, ways to preserve and strengthen it. This allows us to draw a conclusion about the expediency of using in modern conditions to consider health as an integral system of material and spiritual relations that exist in society [3].

In recent years, there has been a deterioration in the health of the population in Ukraine, which is reflected in the increase in morbidity, mortality and shortening of life expectancy. The state of human health depends not only on the biological factors of the environment, but also on the relationship of their own health [4].

The purpose of our work is the psychological analysis of models of the formation of a healthy lifestyle of a person in the aspect of following needs, values and norms.

Defining the concept of "health" is a fundamental problem of modern medical and biological science. Since this concept has many aspects and is determined by many factors, it requires a complex approach for its solution.

The transition from health to illness can be considered as a process of a gradual decrease in the body's ability to adapt to changes in the social and industrial environment, which ultimately leads to a decrease in public, social, and labor functions [5].

According to the WHO, it is necessary to assess a person's lifestyle not only from a biological, but also from a medical and social point of view. Social factors are determined by the socio-economic structure of society, the level of culture, industrial relations between people, etc.

In this regard, the level of health can be defined as the body's ability to resist disease. So, the higher the level of health, the lower the risk of developing diseases. The level of risk of developing the disease depends on the factors of their influence on the body of a particular person

Therefore, along with generally accepted indicators for characterizing health, indicators that allow assessing the functional state of the body based on various physiological and biochemical changes, which do not yet cause disease, but reduce the adaptive capabilities of the body, are of great importance.

Factors affecting human health can be divided into two main groups: internal (biological) and external (natural and social).

To ensure the stationary state of the body, there are various anatomical, physiological and behavioral adaptations that serve one purpose - to maintain the stability of the internal environment, the stability of which provides optimal conditions for life [6].

Despite the difference between the external and internal environment, it is very important that the internal environment remains the same. For this, the body has a self-regulating system. Its internal organization is supported by active processes aimed at limiting, preventing or eliminating shifts caused by various influences from the surrounding and internal environment. The ability to return to the initial state after deviation from some average level caused by one or another factor is the main property of the organism [5].

It is important to create a perfect approach to the clinical practice of a specialist, in order to understand the basic requirements for a doctor who must: 1) recognize that his relationships are key to the treatment and prevention of the patient's health; 2) use the patient's self-awareness to diagnose the development of pathology; 3) take into account the peculiarities of the course of the patient's illness; 4) to decide which aspects of the biological, psychological and social sphere are the most important for understanding and strengthening the health of the patient and his treatment.

A healthy lifestyle involves following certain rules that ensure harmonious development, high efficiency, spiritual balance and human health. The basis of a healthy lifestyle is the individual system of behavior and habits of each individual person, which provides him with the necessary level of life activity and healthy longevity.

A healthy lifestyle is practical actions aimed at preventing diseases, strengthening all body systems, and improving the general well-being of a person [6].

With regard to health care, three types of efficiency are distinguished: medical, social, and economic. Medical effectiveness is understood as the degree of achievement of a clinical effect. At the level of health care institutions and the industry as a whole, medical efficiency is measured by a variety of specific indicators: specific weight of cured patients, reduction of cases of transition of the disease into a chronic form, reduction of the morbidity rate of the population.

The peculiarity of health care is that some medical measures of a curative and preventive nature have an important medical and social effect and require their implementation.

As for social efficiency, the main criteria for its assessment at the state level should be the growth of citizens' well-being, an increase in the length of healthy life, and an increase in the level of both individual and national security. One of the important measures to increase the social efficiency of the functioning of the health care system is the monitoring and rating assessment of the state of health and the activities of health care institutions.

Despite the difficulties in developing a single system of efficiency, the integrated use of improving the economic efficiency of medical care is very important. For this, it is necessary to develop a methodology for evaluating the effectiveness of health care development, based on medical and economic standards of medical care [7].

The effective functioning of the health care system requires ensuring the appropriate level of qualification and training, as well as effective mechanisms for planning the needs of personnel in health care institutions.

It is important to understand the problem of human health impairment as a mental illness caused by some pathological factors. Harbingers of these diseases are stress, which further leads to neuroses and is complicated by serious mental disorders.

Prospects for the development of the public health system consist in solving the main issues related to diagnosis and treatment and will allow determining strategies in the field of health care.

Defining the concept of "health" is a fundamental problem of modern medical and biological science. Since this concept has many aspects and is determined by many factors, it requires a complex approach for its solution.

The transition from health to illness can be considered as a process of a gradual decrease in the body's ability to adapt to changes in the social and industrial environment, which ultimately leads to a decrease in public, social, and labor functions [8].

According to the WHO, it is necessary to assess a person's lifestyle not only from a biological, but also from a medical and social point of view. Social factors are determined by the socio-economic structure of society, the level of culture, industrial relations between people, etc.

In this regard, the level of health can be defined as the body's ability to resist disease. So, the higher the level of health, the lower the risk of developing diseases. The level of risk of developing the disease depends on the factors of their influence on the body of a particular person [9].

Therefore, along with generally accepted indicators for characterizing health, indicators that allow assessing the functional state of the body based on various physiological and biochemical changes that do not yet cause disease, but reduce the adaptive capabilities of the body, are of great importance.

Factors affecting human health can be divided into two main groups: internal (biological) and external (natural and social).

To ensure the stationary state of the body, there are various anatomical, physiological and behavioral adaptations that serve one purpose - to maintain the stability of the internal environment, the stability of which provides optimal conditions for life [10].

The main characteristics of a person's health can be considered his creative achievements: creativity, integration, independence, a clear perception of reality, the ability to realize actual needs. health should be considered as a component of the general health of a natural person, and accordingly as a state characterized by the integrity and coherence of all basic functions organism, which provide, first of all, an inner feeling of subjective mental comfort, as well as the ability for purposeful conscious activity and an adequate form of behavior.

Despite the difference between the external and internal environment, it is very important that the internal environment remains the same. For this, the body has a self-regulating system. Its internal organization is supported by active processes aimed at limiting, preventing or eliminating shifts caused by various influences from the surrounding and internal environment. The ability to return to the initial state after deviation from some average level caused by one or another factor is the main property of the organism [11].

Regulatory mechanisms that support the physiological state or properties of cells, organs, and systems of a whole organism cover the issues of the course of reactions, compensation, regulation, and self-regulation of physiological functions. The boundaries of homeostasis can be rigid and plastic, change depending on individual age, gender, social, professional and other conditions [12].

According to existing views, good adaptation, high resistance of the body, harmonious work of various subsystems of the body, large reserve capabilities are the norm of health. On the contrary, poor adaptation, low resistance, the presence of elements of damage, disharmony in the work of various body systems, low reserve capabilities and energy consumption contribute to pathology and the development of diseases [13].

The level of health increases if the level of reactivity changes towards higher levels of reactivity. Therefore, the negative trend towards an increase in the number of patients and persons exposed to risk factors against the background of a small specific weight of healthy persons makes it particularly relevant to study the state of health of the population and to solve the problems of primary prevention of various diseases [14].

Protecting a person's health lies in his knowledge and understanding of the problems of forming, preserving, strengthening and restoring one's own healthy

lifestyle. Our future belongs to healthy people, because only a physically and morally healthy person is able to create and benefit people.

Conclusions. The health of the nation as a factor of state security is a basic component of the country's human capital and competitiveness. The health of the population is the guarantee of a favorable social and moral atmosphere, trust in the state, and the doctor as a specialist is the guarantor of its preservation, protection and strengthening. Problems of maintaining the health of the population are a mechanism of provision conditions for improving diagnostics, prevention and treatment of human health.

LITERATURE:

1. Knyazevich V.M., Avramenko T.P., Korolenko V.V. Prospects for the development of public administration in the sphere of public health of Ukraine in conditions of systemic changes. *Bulletin of the NADU under the President of Ukraine*. 2016. No. 1, pp. 56-65.

2. Kashuba, V. O. Assessment and analysis of the components of a healthy lifestyle of student youth. *Pedagogy, psychology and medical-biol. physical problems education and sports*. Kh., 2012. No. 7. P.11-19.

3. Golovko, M.V. General trends and psychological and pedagogical problems of introducing modern learning technologies. *Scientific and methodical collection.* 2018. K., Vol. 30. P. 89-98

4. Balakirieva, O. M.: Strengthening the adolescent component of the national HIV/AIDS program: an advocacy report. UNICEF, Ukraine Institute of Social Research named after O. Yaremenko. Kyiv, 2017. 88 p.

5. Berezyuk, O. V., Vorontsova, T. V., Yeresko, O. V., Ponomarenko, V. S., & Skorbun, I. A.: Organization of preventive work in educational institutions. A guide for administrators of the education system. Kyiv: "Health through education", 2014. 128 p.

6. Krasnova O.I., Pluzhnikova T.V. Peculiarities of the mechanism of state regulation of the health care sector. *Investments: practice and experience.* 2018. No. 7. P. 46-48.

7. Genseruk G. R., Boyko M. M. Digital technologies as a means of improving the quality of the educational process of a higher education institution. *Modern information technologies and innovative teaching methods: experience, trends, perspectives:* materials of the 5th International Scientific and Practical Internet Conference (Ternopil, April 30, 2020). Ternopil: TNPU named after . V. Hnatyuka, 2020. P. 110-111.

8. Bilousova N.A., Getalo O.V., Yakovleva O.S. Training of specialists in the evaluation of medical technologies: experience of foreign countries. *Pharmaceutical journal*. 2022. No. 1 (77). P. 63-73.

9. Gula L. V. Ways to activate the educational and cognitive activity of students in the process of organizing independent work. *Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova.* Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects. 2019. Issue 72. Volume 1. P. 126-129.

10. Basyuk N.A. Communicative culture of a higher school teacher as the main aspect of pedagogical communication. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University.* 2020. No. 5. P. 1-6.

11. Pyatnytskyi Yu.S., M'elnyk I.V., Polishchuk M.O. Organization of the educational process in higher educational institutions of the Ministry of Health of Ukraine under the conditions of implementation of the Law of Ukraine "On Higher Education". *Current issues of the quality of medical education*: materials of the 13th All-Ukr. of science -practice conf. from international participation Ternopil: Ukrmedknyga, 2016. P. 22-26.

12. Kostyk L.B. Basics of professional and pedagogical communication: method. river to the independent work of students. Chernivtsi: Chernivtsi. national University named after Yu. Fedkovicha, 2022. 52 p.

13. Selikhova L. G., Lavrenko A. V., Borzykh O. A. Current issues of quality control of education in higher medical educational institutions: Science. -practice conf. from international participation -Poltava, 2018. - P. 208-210.

14. Rozhko M.M., Ersteniuk A.M., Kapechuk V.V. Competency approach in the training of medical students. *Medical education.* 2016. No. 2. P. 102-107.

UDC: 796.015:617.3

OBRAŻENIA CIAŁA W AKTYWNOŚCI SPORTOWEJ CZŁOWIEKA

Phd. hab. Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA,
Higher Vocational Education School in Wrocław
ORCID 0000-0002-6039-5580

Abstract: *The article explores the types, causes, and mechanisms of injuries sustained during human sports activity. It discusses the factors influencing the occurrence of injuries, methods of prevention, and recommendations for rehabilitation. Special attention is given to common injuries in various sports disciplines and the importance of proper training to minimize the risk of trauma.*

Keywords: *sports injuries, prevention, rehabilitation, physical activity, trauma.*

Streszczenie: *Artykuł analizuje rodzaje, przyczyny i mechanizmy powstawania obrażeń ciała podczas aktywności sportowej człowieka. Omawiane są czynniki wpływające na występowanie urazów, metody zapobiegania oraz zalecenia dotyczące rehabilitacji. Szczególną uwagę poświęcono najczęściej występującym urazom w różnych dyscyplinach sportowych oraz znaczeniu odpowiedniego szkolenia w celu minimalizacji ryzyka obrażeń.*

Słowa kluczowe: *obrażenia sportowe, profilaktyka, rehabilitacja, aktywność fizyczna, urazy.*

Każda aktywność fizyczna człowieka niesie za sobą ryzyko urazu. Każdy może stracić równowagę idąc po śliskiej powierzchni czy schodach. Konsekwencją są stłuczenia, skręcenia stawów czy złamania kończyn. Słusznie zauważył Artur Dziak, że „urazy i uszkodzenia sportowe to ryzyko nieodłącznie związane z samym uprawianiem sportu, kształtujące się podobnie jak każde ryzyko zawodowe”.[160] Trudno się nie zgodzić z tą tezą, zważywszy, że niemal każdego dnia w praktyce odnotowuje się urazy dłoni u pracowników budowlanych, czy obrażenia w wyniku wypadków drogowych u zawodowych kierowców. Podobnych przykładów można byłoby przytaczać więcej, ale nie jest to konieczne. Niektóre dyscypliny sportowe są szczególnie urazogenne, jeśli można tak to określić. Nie jest tajemnicą, a tym bardziej niczym odkrywczym, że uprawiający sporty walki częściej doznają urazów niż reprezentanci innych dyscyplin.. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że zwykle są to obrażenia twarzoczaszki, w tym złamania kości szczęk, złamania kości stawu skroniowo- żuchwowego, wstrząs mózgu,

[160] A. Dziak, (2001). Urazy i uszkodzenia sportowe. Acta Clin, 1(2), s. 105

czy utrata tkanek twardych zęba.[161] Podjęty temat wymaga szerokiego spojrzenia na istotę problemu, bowiem większość ludzi (pomijając reprezentujących sport zawodowy) na swój sposób jest sportowo aktywna. Anna Nalazek i Małgorzata Ostrowska wymieniają najbardziej kontuzjogenne sporty, a mianowicie: te określane jako kontaktowe (hokej, koszykówka, piłka nożna, piłka ręczna, futbol amerykański, boks, zapasy), jazda konna, kolarstwo, narciarstwo, siatkówka, piłka nożna i tenis[162]. W piśmiennictwie wskazuje się, że „ze względu na przyczynę urazy sportowe dzieli się na: urazy mechaniczne – powstałe w wyniku kontaktu z innym zawodnikiem, sprzętem sportowym, czy innymi przeszkodami oraz urazy spowodowane przeciążeniem organizmu (1/3 wszystkich urazów). Powstają one w wyniku zbyt intensywnego treningu w stosunku do przygotowania czynnościowego organizmu".[163] Uraz mechaniczne jako takie są łatwo obserwowalne podczas treningów czy zawodów sportowych, natomiast przeciążeniowe są konsekwencją aktywności celowej (w tym przypadku tak treningu, ale – w mojej ocenie- nadmiernego obciążenia udziałem w zawodach). Wszystkie mają negatywne konsekwencje dla człowieka, który doznał takich kontuzji. Należy w tym miejscu podkreślić, że każdy uraz ma wczesne jak i późne konsekwencje zdrowotne. Skutki pourazowe są wielowymiarowe. Po pierwsze wymagają terapii (głównie rehabilitacji), uniemożliwiają jednostce aktywność zawodową w określonym przedziale czasowym, generują koszty leczenia i rehabilitacji, niekiedy są przyczyną zmian w życiu prywatnym sportowca.[164]

Najczęstsze urazy w piłce nożnej[165]

[161] Na ten temat między innymi: P. Wesołowski, P. Tokarska, K. Mańka-Malara, A. Wojtowicz, A. (2012). Analiza rodzaju urazów doznawanych w obrębie twarzoczaszki w różnych dyscyplinach walki sportowej. Nowa Stomatologia, 3, 108-113; B. Ajami, A., Makarem, S. Sharifi, (2003). A prevalence study of traumatic dental injuries in male athletes in martial sports in Mashhad in 2001. Journal of Mashhad Dental School, 27(1, 2), 37-42; V. Vidovic-Stesevic , C. Verna, G. Krastl, S. Kühl, A.Filippi, (2015). Facial and dental injuries in Karate. SWISS DENTAL JOURNAL SSO–Science and Clinical Topics, 125(7/8), 810-814; I. Tulunoglu, M. Özbek, (2006). Oral trauma, mouthguard awareness, and use in two contact sports in Turkey. Dental Traumatology, 22(5), 242-246.

[162] A. Nalazek, M. Ostrowska, (2017). Wybrane problemy kontuzji i urazów w sporcie selected problems of sports injuries and contusions. Stan, perspektywy i rozwój ratownictwa, kultury fizycznej i sportu w xxi wieku, 112, s. 113.

[163] R. Złotkowska, M. Skiba, A. Mroczek, T. Bilewicz-Wyrozumska, K.Król, K. Lar, E. Zbrojkiewicz, (2015). Negatywne skutki aktywności fizycznej oraz uprawiania sportu. Hygeia Public Health, 50(1), s.43

[164] Zob. G. Lemiesz, K. Iwańczyk, A. Lemiesz, (2015). Rolka i jej szerokie możliwości zastosowań w sporcie i rehabilitacji. Prakt fizjoterapia Rehabil, 3, s.26-35.

[165] Opracowanie własne na podstawie : G. Adamczyk, (2005). Urazy w piłce nożnej. In Forum Trenera(Vol. 1, s.. 36-39); M. Simiński, A.Truszczyńska, A. (2013). Czynniki ryzyka i występowanie urazów narządu ruchu oraz możliwości profilaktyki u zawodników piłki nożnej. Medycyna Sportowa, 29(4);

W piśmiennictwie nie brakuje opracowań poświęconych urazom odniesionym podczas uprawniania sportu. Najczęściej opisywane są te, doznane przez piłkarzy. W piłce nożnej to zwykle uszkodzenia stawu kolanowego, łękotki, więzadeł.[166] W piłce ręcznej, grze zespołowej, podobnie jak piłka nożna, dominują urazy tułowia, zaś w przypadku piłki siatkowej są to obrażenia głowy i szyi.[167] Z kolei uprawianie piłki koszykowej obciążone jest ryzykiem skręcenia stawu skokowego[168]. Obok gier zespołowych w sporcie, są dyscypliny indywidualne, choćby w grupie lekkoatletyki (skok w dal, skok wzwyż, rzut młotem, pchnięcie kulą, czy rzut oszczepem oraz inne). Taką indywidualną dyscypliną jest też tenis ziemny jak i tenis stołowy, jest łyżwiarstwo, narciarstwo, czy gimnastyka sportowa. Powszechnie uważa się, że sporty indywidualne są mniej kontuzyjne niż zespołowe, a pływanie wręcz wolne jest od ryzyka uszkodzenia ciała. Nic bardziej mylnego, bo w istocie, jak wynika z lektury piśmiennictwa „ najczęściej występujące urazy podczas pływania lokalizują się w kończynach górnych, w barkach, łokciach i mięśniach oraz otaczających je stawach, które są najbardziej narażone na kontuzje a także w kończynach dolnych np. stawach kolanowych."[169]

Kontuje nie omijają nikogo, sportowców w szczególności. Ryzyko wpisane jest w aktywność. Uprawiający tenis ziemny często cierpią na tak zwany „ łokieć tenisisty". Wiodącą przyczyną są zmiany degeneracyjne spowodowane długotrwałym przeciążaniem ręki podczas wykonywania ruchów nadgarstka, co prowadzi do

[166] J Widuchowski, W. Widuchowski, Urazy i obrażenia narządu ruchu w sporcie. Medicina Sportiva 2005, 4, s. 281-292.

[167] M. Mońka, M., Jagintowicz, W. Chudzik, (2015). Rodzaje i częstość występowania urazów sportowych w piłce siatkowej iw piłce ręcznej mężczyzn. Physiotherapy/Fizjoterapia, 23(2).

[168] Zob. P. Brzezińska, J.P. Mieszkowski, (2015). Kompleksowe postępowanie fizjoterapeutyczne w skręceniu stawu skokowego.Journal of Education, Health and Sport, 5(9), 527-548; A.Bania, J.Krzywański, H. Krysztofiak, W. Furgał, A. Pedrycz, (2016). Epidemiology of injuries and illnesses among sportsmen of chosen sport disciplines with special interest in polish sportsmen during xxxi olimpic games in rio de janeiro. Polish Journal of Sports Medicine, 32(4), 261-267.

[169] D. Skalski, P. Lizakowski, N. Nesterchuk, A. Stanula, A., S. Dębski, D. Glanert, D. (2017). Urazy podczas plywania sportowego a ich rehabilitacja grudges while sports swimming but of them rehabilitation. Rehabilitation and Recreation, (2), s.128

nadmiernego napięcia mięśni przedramienia oraz mikrourazów ścięgien i przyczepów w okolicy kłykcia bocznego kości ramiennej. Uszkodzeniu ulegają włókna kolagenowe ścięgien.[170] Z kolei w sportach zimowych, takich jak narciarstwo zjazdowe dominują urazy głowy i kończyn. [171] Zasadnym jest wskazanie, że w pewnym stopniu za aktywność sportową można uznać wycieczki górskie, jakie wymagają sprawności fizycznej oraz wytrzymałości. Marta Gawlas badała przyczyny wypadków w polskich górach. Ustalenia poczynione przez autorkę wskazują, że „w analizowanym okresie (zima 2015/2016) na obszarze Tatr polskich miały miejsce cztery typy wypadków górskich: turystyczne (94%), taternickie (4%) oraz lawinowe i narciarskie (po 1%)”[172]. Urazy doznane wskutek tych zdarzeń to najczęściej złamania kończyn, ale też uszkodzenia stawów. Niestety, niektóre z tych wypadków skończyły się śmiercią człowieka. Z perspektywy prawa, wypadki takie pozostają w zainteresowaniu organów ścigania, w szczególności, gdy dochodzi do zgonu człowieka. Kwalifikacja prawna zależy od okoliczności zdarzenia. O ile był to nieszczęśliwy wypadek bez udziału osób trzecich, postępowanie zwykle zostaje umorzone (pod warunkiem, że nie było innych przesłanek kontynuacji postępowania przygotowawczego, jak na przykład brak nadzoru czy zaniedbania w utrzymaniu sprzętu (wyciąg narciarski).

Obok urazów ciała związanych z uprawianiem sportu, obserwowane są inne w przestrzeni około sportowej (choć takiego terminu nie spotkałam w literaturze przedmiotu). Mam tu na myśli wszelkie zdarzenia mające związek z imprezami sportowymi, w szczególności meczy piłki nożnej. Kibice rywalizujących drużyn podejmują specyficzną aktywność fizyczną, absolutnie nie mającą niczego wspólnego ze sportem, a polegającą między innymi na inicjowaniu bójek, w jakich biorą udział. W prawniczej literaturze przedmiotu podkreśla się agresywne zachowania kibiców względem siebie. [173] Tak zwane ustawki to nic innego jak starcia z użyciem nie tylko pięści, ale tez i niebezpiecznych narzędzi (pałki, kastety, noże). Obrażenia ciała w wyniku takich planowych walk są różne (od ran tłuczonych, szarpanych, dartych po cięte kłute). Tego rodzaju zachowania wypełniają znamiona bójki, uszkodzenia ciała (różnego stopnia),ale także usiłowania zabójstwa. Są zatem przestępstwami. Ostatnią kwestią jakiej nie sposób pomijać jest doping, jaki co prawda nie jest urazem, ale jego skutki mogą prowadzić do uszkodzeń funkcji układu krążenia (w szczególności sterydy

[170] Zob. E. Waldzińska, et al. Urazowość wśród młodych tenisistów.Ann. Acad. Med. Gedan 43 (2013):s. 29-44; G. Wójcik, T. Stawińska, A. Szulc, B. Sokołowska, B. (2016). Diagnostyka i leczenie zachowawcze łokcia tenisisty. Journal of Education, Health and Sport, 6(11).

[171] M.Palik, S. Zieliński, (2005). Urazy głowy dzieci i młodzieży do lat 18 w narciarstwie zjazdo wym,[w:] Krasicki S.(red.), Sporty zimowe. Strategia rozwoju. Badania naukowe. Studia i Monografie AWF w Krakowie, 31, 195-199.

[172] M. Gawlas, (2018). Wypadki Wśród turystów podejmujących zimową aktywność górską –na przykładzie tatr polskich. Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, 61, 10-26.

[173] Zob. P. Chlebowicz, 2006). Przemoc stadionowa w ocenie prawnokarnej. Prokuratura i Prawo, 1.

androgenno- anaboliczne). W literaturze przedmiotu wskazuje się, że podawanie GH (hormon wzrostu) nie pozostaje bez wpływu na organizm. Udowodniono iż 40-80% zdrowych osób, u których zastosowano w kontrolowanych warunkach terapię GH w celu poprawy wydolności organizmu doświadczyło efektów ubocznych, a mianowicie efekty związane z gromadzeniem się płynów (parestezje, obrzęki, zespół cieśni nadgarstka itp.)[174] zwiększoną potliwość, hiperglikemię, przerost lewej komory serca (powstały wskutek nasilenia procesów remodellingu naczyń) . [175] Przyjmowanie GH bez wskazań lekarskich, a w celu poprawy wydolności organizmu (doping w sporcie) może prowadzić do insulinooporności, przerostu gruczołu krokowego i nowotworów.[176] Podobnie niebezpieczne dla zdrowia jest niekontrolowane, bez wskazań lekarskich przyjmowanie EPO (erytropoetyna). Skutki uboczne to przede wszystkim wzrost ciśnienia krwi, zwiększone ryzyko wystąpienia zawału serca i wylewu krwi do mózg, zakrzepica żył mózgowych.[177] Stosowanie dopingu w sporcie nie jest niczym nowym w praktyce. Wykrycie substancji niedozwolonych w testach antydopingowych jest podstawą dyskwalifikacji w zawodach sportowych[178], jednakże znacznie poważniejsze są konsekwencje zdrowotne.

Urazy w sporcie są wpisane w ryzyko jego uprawiania. Dotyczą zarówno mężczyzn jak i kobiet.[179] Skutki są mniej lub bardziej dolegliwe, krótkotrwałe i rozciągnięte w czasie, nierzadko na lata. Koszty sensu largo ponoszą wszyscy, nie tylko sportowcy. Wszystko zależy od perspektywy opisu. Warto pamiętać, że sport jako szlachetny wysiłek, kultura fizyczna dziś są wspomnieniem jego początków.

[174] H. Liu, D.M. Bravata, I. Olkin, A.Friedlander, V. Liu i wsp.: Systematic review; the effects of growth hormone on athletic performance. Ann Intern Med. 2008; 148: 747-758. doi: 10.1177/106002809202600510

[175] Zob. A. Zięba, E. Bury, E. Kędzierska, J. Orzelska-Górka, E. Gibuła-Bruzda, Preparaty hormonalne w dopingu wydolnościowym. Nauki Przyrodnicze i Medyczne: Żywienie, sport oraz zdrowie, 98.

[176] A. Zięba, E. Bury, E. Kędzierska, J. Orzelska-Górka, E. Gibuła-Bruzda, Preparaty hormonalne w dopingu wydolnościowym. Nauki Przyrodnicze i Medyczne: Żywienie, sport oraz zdrowie, 98, s. 104- 105

[177] Zob. P. Rasmussen, Y.S. Kim, R. Krogh-Madsen, C. Lundby N.Y. Olsen NY et all.: Both acute and prolonged administration of EPO reduce cerebral and systematic vascular conductance in humand. FASEB J. 2012; 26: 1343-1348. doi: 10.1096/fj.11-193508.

[178] Zob. A. Jóźwik, (2013). Odpowiedzialność dyscyplinarna w sporcie. Sport motywacją zdrowego stylu życia, 334.

[179] Zob. P.Ryngier, E. Saulicz, M. Kokosz, R. Gnat, (2002). Uwagi na temat najczęstszych obrażeń i ich przyczyn wśród zawodników i zawodniczek piłki nożnej. Medycyna Sportowa,18(12); W. Pluta, M., Lubkowski, O. Huzarski, (2022). Urazy sportowe kobiet w wybranych grach zespołowych. Journal of Education, Health and Sport, 12(1), 225-234; C. Iliana, S. Savvas, (2011). Epidemiological study of injuries in greek taekwondo athletes. British journal of sports medicine,45(2), e1-e1.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamczyk G., (2005). Urazy w piłce nożnej. In Forum Trenera(Vol. 1).
2. Ajami, A. , Makarem A., Sharifi S., (2003). A prevalence study of traumatic dental injuries in male athletes in martial sports in Mashhad in 2001. Journal of Mashhad Dental School, 27(1, 2).
3. Bania A., Krzywański J., Krysztofiak H., Furgał W., Pedrycz A., (2016). Epidemiology of injuries and illnesses among sportsmen of chosen sport disciplines with special interest in polish sportsmen during xxxi olimpic games in rio de janeiro. Polish Journal of Sports Medicine, 32(4).
4. Brzezińska P., Mieszkowski J.P. (2015). Kompleksowe postępowanie fizjoterapeutyczne w skręceniu stawu skokowego.Journal of Education, Health and Sport, 5(9).
5. Chlebowicz P., 2006). Przemoc stadionowa w ocenie prawnokarnej. Prokuratura i Prawo, 1.
6. Dziak A., (2001). Urazy i uszkodzenia sportowe. Acta Clin, 1(2).
7. Gawlas, M. (2018). Wypadki Wśród turystów podejmujących zimową aktywność górską –na przykładzie tatr polskich. Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, 61.
8. Iliana C., Savvas S., (2011). Epidemiological study of injuries in greek taekwondo athletes. British journal of sports medicine,45(2), e1-e1.
9. Jóźwik A., (2013). Odpowiedzialność dyscyplinarna w sporcie. Sport motywacją zdrowego stylu życia, 334.
10. Lemiesz G., Iwańczyk K., Lemiesz A., (2015). Rolka i jej szerokie możliwości zastosowań w sporcie i rehabilitacji. Prakt fizjoterapia Rehabil, 3.
11. Liu H., Bravata D.M., Olkin I., .Friedlander A. , Liu V. et all: Systematic review; the effects of growth hormone on athletic performance. Ann Intern Med. 2008; 148: 747-758. doi: 10.1177/106002809202600510
12. Mońka M., Jagintowicz, Chudzik W., (2015). Rodzaje i częstość występowania urazów sportowych w piłce siatkowej iw piłce ręcznej mężczyzn. Physiotherapy/Fizjoterapia, 23(2).
13. Nalazek A., Ostrowska M. (2017). Wybrane problemy kontuzji i urazów w sporcie selected problems of sports injuries and contusions. Stan, perspektywy i rozwój ratownictwa, kultury fizycznej i sportu w XXI wieku.
14. Palik M., Zieliński S., (2005). Urazy głowy dzieci i młodzieży do lat 18 w narciarstwie zjazdo wym,[w:] Krasicki S.(red.), Sporty zimowe. Strategia rozwoju. Badania naukowe. Studia i Monografie AWF w Krakowie, 31.

15. Pluta W., Lubkowski M., Huzarski O., (2022). Urazy sportowe kobiet w wybranych grach zespołowych. Journal of Education, Health and Sport, 12(1).
16. Rasmussen P. , Kim Y.S. , Krogh-Madsen K., Lundby C., Olsen NY et all.: Both acute and prolonged administration of EPO reduce cerebral and systematic vascular conductance in humand. FASEB J. 2012; 26: 1343-1348. doi: 10.1096/fj.11-193508.
17. Ryngier, P. Saulicz E., Kokosz M., Gnat R., (2002). Uwagi na temat najczęstszych obrażeń i ich przyczyn wśród zawodników i zawodniczek piłki nożnej. Medycyna Sportowa,18(12)
18. Simiński M., Truszczyńska A., (2013). Czynniki ryzyka i występowanie urazów narządu ruchu oraz możliwości profilaktyki u zawodników piłki nożnej. Medycyna Sportowa, 29(4).
19. Skalski D., Lizakowski P., Nesterchuk N., Stanula A., Dębski S., Glanert, D. (2017). Urazy podczas plywania sportowego a ich rehabilitacja grudges while sports swimming but of them rehabilitation. Rehabilitation and Recreation, (2).
20. Tulunoglu I., Özbek M., (2006). Oral trauma, mouthguard awareness, and use in two contact sports in Turkey. Dental Traumatology, 22(5).
21. Waldzińska E., et al. Urazowość wśród młodych tenisistów.Ann. Acad. Med. Gedan 43 (2013).
22. Wesołowski P., Tokarska P., Mańka-Malara K., Wojtowicz, A. (2012). Analiza rodzaju urazów doznawanych w obrębie twarzoczaszki w różnych dyscyplinach walki sportowej. Nowa Stomatologia, 3.
23. Widuchowski J., Widuchowski W., Urazy i obrażenia narządu ruchu w sporcie. Medicina Sportiva 2005, 4.
24. Wójcik G., Stawińska T., Szulc A., Sokołowska B. (2016). Diagnostyka i leczenie zachowawcze łokcia tenisisty. Journal of Education, Health and Sport, 6(11).
25. Vidovic-Stesevic V., C. Verna, G. Krastl, S. Kühl, A.Filippi, (2015). Facial and dental injuries in Karate. SWISS DENTAL JOURNAL SSO–Science and Clinical Topics, 125(7/8).
26. Zięba A., Bury E., Kędzierska E., Orzelska-Górka J., Gibuła-Bruzda E., Preparaty hormonalne w dopingu wydolnościowym. Nauki Przyrodnicze i Medyczne: Żywienie, sport oraz zdrowie, 98.
27. Złotkowska R., Skiba M., Mroczek A., Bilewicz - Wyrozumska T., Król K., Lar K., Zbrojkiewicz E., (2015). Negatywne skutki aktywności fizycznej oraz uprawiania sportu. Hygeia Public Health, 50(1).

УДК 35.01:351

PEOPLE'S HEALTH IN SOCIAL ASPECTS

Andriy LUTSKYI
Doctor of Philosophy and Medicine, candidate of medical sciences, Assistant at the Department of Obstetrics and Gynecology No. 2 of the Kharkiv National Medical University
ORCID ID:
https://orcid.org/0000-0001-6190-292X

The problem of preserving and strengthening health is studied at all levels of health care systems, education, social services, etc. The current problem is caused by the discrepancy between the increased political, material, and spiritual capabilities and the level of people's basic culture.

Key words: *personality, health, education, upbringing, culture, healthy lifestyle.*

Relevance of the topic. The health of the nation nowadays is an indicator of a civilized state and the main factor in the nation's security. The Constitution of Ukraine declares a person to be the highest social value. According to the national doctrine of education development of Ukraine, the priority task of the education system is to educate a person in the spirit of a responsible attitude to one's own health and the health of others. The problem of preserving the health of children and youth is extremely urgent for Ukraine. One of the components of a child's health is social health, which is the key to a successful child's life in modern society [1].

Social health determines the ability to satisfy interests and needs, which makes it possible to successfully socialize and choose those social roles that she will be able to fulfill successfully and with pleasure during her life.

Physical, mental and social health is the main component of the basic culture, the system of individual health and the level of personal development.

The purpose of this article is to outline the framework of the problem of social and psychological health and as a basic value of culture [2].

Social health is characterized by the level of socialization of the individual, the attitude to the norms and rules adopted in society, social ties with people and social institutions, the acquired social status and the desire to increase it within the limits of current laws and moral traditions, the sources and level of income and costs, etc. Social health is determined by the level of development of society and social justice in a certain environment, which are reflected in specific life manifestations in the economic, social, political, and spiritual spheres. It is an indisputable truth that a society that strives to live in harmony with the environment must not only declare, but also form a system of true

values in every citizen. Therefore, one of the factors of the well-being of the individual, family and society as a whole should be health, as a fundamental value of existence.

In our time, the category of health has gained special relevance, having transformed into a global problem of the existence of human civilization, causing a revision of the population's attitude to their own health and the introduction of a health-improving ideology into life. The basis of such changes is in the formation of natural life positions of a person in relation to the world, himself and his own health. The formation of CSF is the main lever of primary prevention in strengthening the health of the population through changes in style and lifestyle, improving it with the use of hygienic knowledge in the fight against bad habits, hypodynamia and overcoming adverse aspects related to life situations [3].

The transformation of traditional structures of a social, psychological and cultural nature causes serious changes in the orientations and attitudes of young people, in particular - students. In its environment, the search for a new meaning of life takes place, new needs and interests are formed, and the motives of intellectual and professional activity change.

A healthy lifestyle should be understood as the typical forms and methods of a person's everyday life, which strengthen and improve the body's reserve capabilities, thus ensuring the successful performance of its social and professional functions regardless of political, economic and socio-psychological situations [4].

Taking into account the relevance of the problem of social health, the national programs "Children of Ukraine", the National Program for the Development of Education and "Health of the Nation" determine the most important strategic tasks of the comprehensive development of a person, the formation of his spiritual, mental and physical health.

Researchers define the category of health as an integrated quality of a full-fledged harmonious human existence in all its dimensions and aspects [5].

The main indicators of social health include sufficient and balanced communication with people older in age and with different social status, quick adaptation to the physical and social environment, focus on socially useful work, culture of using material goods.

The problem of the formation of social health in the educational process was and remains quite relevant. Structural components of health include the degree of social activity, active attitude towards people, interaction with the environment, friendly relations in the team, family, society, satisfaction with the chosen profession. The functioning of the individual as a full member of society, its interaction with the surrounding world, friendly relations in the team, in the family, in society; the state of harmonious human functioning in the main types of interactions: social, economic, political, ideological, a state that creates comfortable living conditions [6].

The formation of a careful attitude to one's own health and the health of other people involves taking into account all its components and is possible only under the conditions of continuity and comprehensiveness of the educational influence on the child's personality. At the same time, the preschooler should be an active participant and creative subject of the educational process. The acquired information should be included in the daily life of the child, and on the basis of awareness and acceptance, become a conviction and motivation to preserve one's health. And in order to realize a health-improving life position of the individual, daily skills for making health-improving decisions should be formed, providing each child with psychological support [7].

The pedagogical process of forming a careful attitude to one's own health involves revealing the essential connections and dependencies that exist between a person's state of health and his lifestyle, the level of knowledge about health, mood, and relationships with other people. Priorities in the general system of work should be given to educational activities.

Its main task is the development of awareness of the value of health and a healthy lifestyle, which contribute to the formation of an active personality. We believe that a person who has a formed perception of his own health as a personal value will try to consciously adjust his behavior in relation to a healthy existence. That is, you will be careful about your own health and the health of others; strive for an adequate perception of knowledge and skills for its protection, their implementation in everyday life [8].

One of the urgent tasks of health care is to provide qualified assistance in providing people with knowledge about the basics of health, development of skills to preserve, strengthen and restore physical, mental and social health.

To form competence in the field of social health, it is necessary to follow a healthy lifestyle. To enrich the experience of activities in the team, it is advisable to introduce activities that require the cooperation of pupils. This will contribute to the development of the ability to provide assistance without interfering with shortcomings, to analyze one's own actions and their consequences. Educators, in turn, need to constantly demonstrate the desired behavior. This contributes to the creation of an atmosphere of friendship and mutual assistance [9].

The problems of social adaptation include: lack of reasonable demands in the family, permissiveness or insufficient attention to the problems of development and upbringing, which complicate social adaptation, violation of established social and moral norms and rules.

The health of the nation is an essential indicator of the social and economic development of the state. Gradual awareness at the state level of the importance of prevention, preservation, maintenance and restoration of the nation's health involves finding ways to increase awareness of the value of health among the younger generation [10].

Knowing, understanding, and putting into practice the basics of a healthy lifestyle are three key points that will depend on the fullness and length of life of each individual, an entire generation, and all subsequent generations of people. The priority task of the education system is the formation of a responsible attitude towards one's own health and the health of one's environment as the highest social and individual values.

Today, in the conditions of the development of Ukrainian society, the problem of the state of physical and mental health of the younger generation is becoming particularly acute, since the current situation is burdened by high rates of morbidity among young people, a decrease in the quality of medical care, a worsening of the ecological situation, and a moral and spiritual crisis [11].

The changes taking place in modern society require an adequate human response to the challenges of the times. These changes are accompanied by the appearance of new requirements for professions, the system of organizing activities, the formation of an appropriate level of competence, the development of the creative potential of a specialist, and the self-realization of an individual through a profession.

Only healthy and highly professional specialists can adapt to such changes and be competitive. Therefore, today there is a close relationship between a person's professional identity and his social health [12].

Scientists emphasize that man is a complex natural and social system. Her health is determined by biological, psychological and social levels of influence. The biological level of health is determined by the efficiency of the functioning of all organs of the human body and their ability to respond adequately to environmental factors [13]. Health at the mental level is considered as the mental integrity of the human personality. The social level assesses the impact on human health. Her social health is reflected in the following characteristics: adequate perception of social reality, adaptation to the physical and social environment.

Conclusions. Conclusions. , Health is a multifaceted concept, it is not only a part of the general culture of a person, but also largely determines its development [14]. The main component of a high level of health culture is an appropriate level of free time culture. Quality indicators of student youth's free time, which also require special research within the framework of the humanities, should be attributed to such interrelated and mutually determined factors as learning efficiency, work capacity, and health.

LITERATURE:

1. Genseruk H.R., Boyko M.M. Digital technologies as a means of improving the quality of the educational process of a higher education institution. *Modern information technologies and innovative teaching methods: experience, trends, perspectives:* materials of the

5th International Scientific and Practical Internet Conference (Ternopil, April 30, 2020). Ternopil: TNPU named after V. Hnatyuka, 2020. P. 110-111.

2. Budnyk O., Fomin K. Communicative pedagogy. Manual. Ivano-Frankivsk: G.M. Kushnir Publisher, 2019. 92 p.

3. Bilousova N. A., Getalo O. V., Yakovleva O. S. Training of specialists in the assessment of medical technologies: experience of foreign countries. *Pharmaceutical journal.* 2022. 1 (77). with. 63-73

4. Selikhova L. G., Lavrenko A. V., Borzykh O. A. Current issues of quality control of education in higher medical educational institutions: science-practice. conf. from international participation Poltava, 2018. P. 208-210

5.. Rozhko M.M., Ersteniuk A.M., Kapechuk V.V. Competency approach in training medical students. *Medical education.* 2016. No. 2. P. 102-107.

6. Morozova O.M. Search for higher medical education standards for improvement of the health care system. *Current issues of the quality of medical education: materials of the XIII All-Ukrainian. science and practice conf. from international with participation (with remote connection of the Ministry of Education and Culture of Ukraine through video conferencing)* (Ternopil, May 12-13, 2016). Ternopil, 2016. Vol. 1. P. 109-110.

7. Gula L. V. Ways of activating the educational and cognitive activity of students in the process of organizing independent work. *Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova.* Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects. 2019. Issue 72. Volume 1. P. 126-129.

8. Pyatnytskyi Yu.S., Melnyk I.V., Polishchuk M.O. Organization of the educational process in higher educational institutions of the Ministry of Health of Ukraine under the conditions of implementation of the Law of Ukraine "On Higher Education". *Current issues of the quality of medical education: materials of the 13th All-Ukrainian. science and practice conf. from international participation*. Ternopil: Ukrmedknyga, 2016. P. 22-26.

9. Volkova N.P. Interactive learning technologies in higher education:educational and methodological manual. Dnipro: Alfred Nobel University, 2018. 360 p.

10. Zaichenko I.V., Teslyuk V.M., Kalenskyi A.A. Basics of pedagogical mastery and ethics of a higher school teacher: textbook / Ed. Prof. I.V. Bunny Kyiv: Lira-K Publishing House, 2017. 484 p.

11. Dychkivska I. M. Innovative pedagogical technologies: textbook, 3rd edition, corrected. Kyiv: Akademvydav, 2015. 352 p.

12. Basyuk N.A. Communicative culture of a higher school teacher as the main aspect of pedagogical communication. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University.* 2020. No. 5. P. 1-6.

13. Budnyk O.B. Study of socio-communicative readiness of future specialists for socio-pedagogical activities. *Bulletin of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University*. 2019. 66 p.

14. Kostyk L.B. Basics of professional and pedagogical communication: method. river to the independent work of students. Chernivtsi: Chernivtsi. national University named after Yu. Fedkovicha, 2022. 52 p.

УДК 616-006: 502.3.7

ВПЛИВ РАДОНУ НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ КІРОВОГРАДЩИНИ

Сергій МОВЧАН,
завідувач фельдшерсько-акушерського відділення, викладач ПС, Кіровоградський медичний фаховий коледж ім Є.Й. Мухіна
ORCID ID: 0000-0003-3037-1147

Стаття присвячена проблемі ризиків, пов'язаних з видобутком Урану на території Кіровоградської області. Встановлено, що існує певна кореляція кількості Радону-222 та захворюваності на злоякісні новоутворення легень серед населення території промислового видобутку урану. Надано рекомендації щодо зниження рівня шкідливого впливу Радону-222 та продуктів його радіоактивного розпаду.

Ключові слова: *радон, уран, продукти радіоактивного розпаду, онкологічні захворювання, захворюваність, радононебезпечні території.*

The article is devoted to the issue of risks associated with uranium mining in the Kirovohrad region. It has been established that there is a certain correlation between the levels of Radon-222 and the incidence of malignant lung neoplasms among the population in areas of industrial uranium mining. Recommendations are provided for reducing the harmful effects of Radon-222 and its radioactive decay products.

Keywords: *Radon, uranium, radioactive decay products, oncological diseases, morbidity, radon-prone areas.*

Актуальною проблемою, яка викликає занепокоєння населення Кіровоградської області є небезпека радіоактивного опромінення, що пов'язується з природними покладами урану. В контексті радіаційних ризиків Кіровоградська область є досить специфічним регіоном. Розташування області в межах Українського щита зумовлює близьке до поверхні залягання кристалічних порід та вихід їх на денну поверхню. Саме наявність гранітів зумовлює знаходження на Кіровоградщині покладів Урану.

Відкриття в Україні покладів радіоактивних руд вперше здійснив український геолог Танатр Й.І. в 1922 році – він зафіксував радіоактивність залізовмісних гірських порід поблизу Кривого Рога. В 1964 році було відкрито Мічурінське родовище урану поблизу Кропивницького, яке вже в наступному році почали розробляти. В подальшому були відкриті Ватутінське родовище, Лелеківське, Северинівське, Підгайцівське. На Кіровоградщині розташоване

найбільше в Європі родовище урану – Новокостянтинівське. Загалом, на території Кіровоградської області було розвідано 16 родовищ уранових руд. [4]

Радон (^{222}Rn) як і радій (^{226}Ra) є радіоактивним продуктом розпаду урану (^{238}U). Це інертний радіоактивний газ, який у 7,5 разів більш важкий за повітря, тому має тенденцію накопичуватися у підвалах, цокольних приміщеннях житлових споруд, погребах, шахтах, тектонічних порушеннях.. Радон не має запаху, кольору, не дає відчуття смаку. [1]

В результаті розпаду Радону утворюються радіоактивні дочірні ізотопи Полонію, Вісмуту та Свинцю. При вдиханні радону, його радіоактивні продукти розпаду накопичуються в тканинах і продовжують опромінювати людину з середини.

Людина постійно піддається впливу радіоактивного випромінення з оточуючого середовища. Експерти Наукового комітету з дії атомної радіації ООН визнали Радон-222 найважливішим компонентом природного радіаційного фону. За різними підрахунками наш організм отримує від Радону від 40-50 % (в середньому у світі) до понад 70 % річної ефективної дози радіоактивного опромінення з оточуючого середовища (в Україні). [4, 5]

Як бачимо, Радон-222 є значущим джерелом сукупної дози іонізуючого випромінювання, яку людина отримує з природних джерел. Однак рівень експозиції радону може змінюватися і здатний перевищувати середні значення в десять і більше разів в межах відносно невеликих територій. Епідеміологічні дослідження, проведенні в різних країнах, показали, що відносний ризик захворіти на рак легень, пов'язаний з впливом радону в житлових приміщеннях, становить 1.2, а відсоток раку легень, який етіологічно пов'язаний з цим чинником, не перевищує 2%. В цей же час, аналіз показника захворюваності на злоякісні новоутворення серед шахтарів урановидобувних підприємств виявив зростання ризиків захворіти на рак легень у 2,3 рази [3, 7]

Дослідження, проведені в країнах Європи, Північній Америці та Китаї, показали, що до 14 % випадків злоякісних новоутворень легень спричинено опроміненням Радоном-222 в житлових приміщеннях. Додаткові шкідливі чинники, такі як паління, можуть підвищити ці ризики вдвічі.[8]

В структурі онкозахворювань та причин смертності від злоякісних новоутворень в Кіровоградській області, рак легень має вищі показники, ніж відповідні середні значення для всієї України та посідає провідне місце в структурі захворювань на злоякісні новоутворення.

В 2015 році в Україні вступила в дію директива 2013/59/Euratom, яка впроваджує основні норми безпеки щодо захисту від іонізуючого випромінення, в тому числі щодо захисту населення від радону. Цей документ вимагає від держав

розробки національних планів дій щодо радону та ідентифікації радононебезпечних територій. [2]

На Кіровоградщині певний час існувала програма «Стоп-Радон»: було здійснено обстеження небезпечних зон, виявлення осередків концентрації Радону, їх картографування. Однак, дуже швидко програма припинила своє функціонування.

Необхідно відзначити, що дослідження, пов'язані з впливом радіації та, зокрема, Радону-222 на здоров'я населення є значною мірою складними. Труднощі спричинені самим об'єктом впливу, низькими рівнями радіаційного опромінення Радоном-222, «часовою віддаленістю» наслідків, адитивним ефектом, малими вибірками дослідження і, відповідно, складністю встановлення чітких причинно-наслідкових зв'язків.

Отже, проблема Радону є важливою для населення Кіровоградської області і потребує подальшого вивчення. З метою зниження ризиків небезпечного впливу Радону та дочірніх продуктів його радіоактивного розпаду необхідно впроваджувати низку заходів, а саме:

- інформування населення;
- виявлення та моніторинг радононебезпечних територій;
- герметизація перекриттів підвальних приміщень;
- створення підвищеного тиску в приміщеннях де тривалий час перебувають люди;
- встановлення вентиляції у підпільних приміщеннях;
- впровадження превентивних заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сов'як С.І., Бубняк А.Б. Вплив природних та штучних радіонуклідів на стан здоров'я людини (огляд). URL:http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/41584/03-Sovyak.pdf?sequence=1
2. Про схвалення розроблених Державною інспекцією ядерного регулювання планів імплементації деяких актів законодавства ЄС. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/110-2015-і
3. Дефорж Г., Дорогань С., Коваленко П. Радіоактивне випромінювання: вплив на здоров'я людини низькоінтенсивної постійної природної радіації в Україні та світі. *National Health as Determinant of Sustainable Development of Society*. Editors: Nadiya DUBROVINA & Stanislav FILIP. Monograph. School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2021, P. 131-155.
4. Тютюнник Ю.Г., Писаревська Н.В., Іванова Г.Т. Уран України. *Матеріали 22-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»*.

Київ: Державний політехнічний музей імені Бориса Патона при КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2023. С.172-180.

5. Гуцул О.Я. Вплив Радону-222 на організм людини. *Екологічний стан і здоров'я жителів міських екосистем*. *Горбуновські читання: тези доповідей*. за ред. Масікевича Ю.Г. Чернівці: «Місто», 2016. С. 69-71.
6. Шевчук О.М. Медико-статистичний аналіз структури онкозахворюваності населення у містах промислового видобування Урану. URL:http://www.dovkil-zdorov.kiev.ua/env/104-0062.pdf
7. WHO Handbook on Indoor Radon: a Public Health Perspective / ed. by H. Zeeb and F. Shannoun ; WHO. France, 2009. 94 p.

УДК 364.694:616-056.2

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ

Інна БАБЕНКО,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті висвітлено актуальні проблеми соціальної реабілітації осіб з інвалідністю, розглянуто сучасні виклики, які постають у процесі інтеграції таких осіб у суспільство. Проведено аналіз ключових аспектів, пов'язаних із забезпеченням доступу до соціальних послуг, професійної реабілітації, адаптації робочих місць та подоланням соціальних стереотипів. Особливу увагу приділено необхідності міжвідомчої співпраці та використанню інноваційних підходів для підвищення ефективності реабілітаційних заходів. Визначено перспективні напрями для розвитку реабілітаційних програм з урахуванням потреб різних груп осіб з інвалідністю.

Ключові слова: *соціальна реабілітація, інвалідність, соціальні послуги, інтеграція, професійна реабілітація, інноваційні підходи, адаптація, стереотипи.*

The article highlights current issues in the social rehabilitation of persons with disabilities, examining contemporary challenges in integrating these individuals into society. The analysis covers key aspects related to access to social services, vocational rehabilitation, workplace adaptation, and overcoming social stereotypes. Special emphasis is placed on the need for interdepartmental cooperation and the use of innovative approaches to enhance the effectiveness of rehabilitation measures. Prospective directions for developing rehabilitation programs are identified, taking into account the needs of different groups of persons with disabilities.

Keywords: *social rehabilitation, disability, social services, integration, vocational rehabilitation, innovative approaches, adaptation, stereotypes.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день соціальна реабілітація осіб з інвалідністю є важливою проблемою в Україні тим паче зараз коли в країні йде

війна і кількість осіб з обмеженими можливостями зростає кожного дня. Право на життя є основним правом людини проте впродовж всієї історії людства життя людей з інвалідністю були під загрозою, тому що, їх життя вважалося менш цінним, ніж життя звичайних людей.

Наприклад люди які захищали нашу країну та отримали інвалідність у боях з російською навалою. На превеликий жаль, Україна під час та після війни зіткнеться з проблемою працевлаштування інвалідів та людей з особливими потребами. Додому з фронту повертаються та ще повернуться десятки тисяч людей, що отримали інвалідність.

Вже зараз це є великою проблемою, яку, на жаль традиційно не помічає, ні наше суспільство, ні наша держава. Саме тому, вже зараз потрібно замислюватися та починати діяти над цією жахливою проблемою та починати створювати комфортний простір для повноцінного життя таких людей.

Мета дослідження - проаналізувати особливості системи реабілітації людей з інвалідністю в Україні.

Ступінь дослідження проблеми. Питання реабілітації інвалідів та вагомий внесок у вивчення та розвиток реабілітаційних програм присвятили увагу в Україні такі науковці: Ляшко В.К., Лук'яненко Л. І., Москаленко В. В., Охредько О. В., Пінчук О. Л., Козявкін В. І. Водночас, незважаючи на велику кількість досліджень у цій сфері реабілітації, це питання залишається недостатньо вивченим і потребує вдосконалення, що й актуалізує тему дослідження.

Виклад основного матеріалу. В науці представлена значна кількість визначень про соціальну реабілітацію людей з інвалідністю. Цей процес, який допомагає таким людям пристосуватися до життя в суспільстві, забезпечуючи умови для їх участі в соціальному та економічному житті. За словами М. Амосова «Якби не було хвороб, хто б взагалі згадував про здоров'я» [1, с.2].

Люди із інвалідністю частіше за інших стикаються із дефіцитом необхідних медичних та реабілітаційних послуг, не мають належної моральної та фізичної підтримки. Це явище зумовлене відсутністю в суспільному просторі необхідних умов для повноцінного життя людини із обмеженими можливостями.

Держава, попри декларування рівного захисту всіх громадян, дуже часто залишає без уваги, тих хто не завжди може себе захистити самостійно. Люди із обмеженими можливостями належать до найуразливіших категорій громадян. Держава має сприяти для змін негативних стереотипів. Інвалідність не є індивідуальною характеристикою, а скоріше, комплексом умов, багато з яких створені соціальним середовищем. Якісні реабілітаційні заходи та їх реалізація будуть позитивно допомагати відновлювати фізичний стан таких людей. Крім того, не слід забувати про такий важливий аспект, як психологічний стан таких людей. Потрібно запроваджувати якомога більше програм, як психосоціальної

підтримки, що допомагають подолати емоційні труднощі та підвищити самооцінку.

Історія медичної реабілітації людей сягає стародавніх цивілізацій, де ранні практики та методи використовувалися для усунення функціональних обмежень, спричинених травмами чи хворобами. Стародавні єгиптяни задокументували лікування фізичних вад за допомогою лікувальної фізкультури, масажу, використання шин і пов'язок. Греки та римляни також зробили свій внесок у цю сферу наприклад, Гіппократ і Гелен рекомендували фізичні вправи та масаж для відновлення при різних травмах та захворюваннях.

Основні потреби реабілітаційної медицини виникли наприкінці XIX на початку XX століття. Завдяки прогресу в ортопедії, неврології та фізіотерапії. Розширення реабілітаційних заходів під час та після першої та другої світових воїн допомогли пораненим воїнам відновити свої функціональні здібності та повернутися у суспільство. На сьогоднішній день реабілітація є добре сформованою та науково обґрунтованою сферою, яка продовжує розвиватися [7, с 10].

Існують такі види реабілітації: медична реабілітація, фізична реабілітація, психологічна реабілітація, професійна реабілітація, соціальна реабілітація.

Зазвичай соціальна реабілітація визначається, як комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму, з міною соціального статусу (люди похилого віку, біженці і вимушені переселенці). Основним принципами соціальної реабілітації є ранній початок здійснення реабілітаційних заходів безперервність і поетапність проведення, системність і комплексність, індивідуальних підходів.

Одним із сучасності методів реабілітації є:

- кінезіотерапія - відновлення функції організму за допомогою фізичних вправ;
- ерготерапія - спрямована на відновлення втрачених навичок і функцій щоденного життя наприклад, як після інсультів;
- акватерапія та арт-терапія - лікування через мистецтво;
- психотерапія ,яка підбирається індивідуально до кожного пацієнта.

Як казав видатний вчений П. Лесгарф, «головним засобом попередження хвороби є гармонійний розвиток духовних і фізичних сил людини». Дж. Мерфі стверджував: «Змініть свій напрямок думок, і зміните свою долю» [11, с 2].

Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю є складним та багатогранним процесом, що охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на адаптацію, підтримку та інтеграцію таких осіб у суспільство. Основна мета соціальної реабілітації полягає в створенні умов, що сприяють покращенню якості життя осіб

з інвалідністю, відновленню їхньої соціальної активності та самостійності, а також забезпеченню рівноправного доступу до освіти, працевлаштування, медичної допомоги та інших соціальних послуг. Соціальна реабілітація передбачає комплексний підхід, що включає медичне обслуговування, психологічну підтримку, професійне навчання, а також сприяння фізичній адаптації. Важливим аспектом є залучення осіб з інвалідністю до активного соціального життя та забезпечення їхньої участі в ухваленні рішень, що стосуються їхніх прав та інтересів. Завдяки такій інтеграції в суспільство, люди з інвалідністю отримують можливість реалізувати власний потенціал та зробити внесок у соціальний розвиток, що є важливим фактором для всебічного та гармонійного розвитку суспільства в цілому.

Сучасні виклики, пов’язані із соціальною реабілітацією осіб з інвалідністю, є комплексними та вимагають впровадження інноваційних підходів до вирішення багатьох проблем. Окрім базової медичної допомоги та фізичної реабілітації, особливої уваги потребують питання професійної реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю, що включає формування адаптивного робочого середовища, знижки на навчання та підтримку бізнесу для підприємців з інвалідністю. Додаткові труднощі пов'язані з соціальними стереотипами та дискримінацією, що можуть створювати бар'єри на шляху до повноцінного життя таких осіб. Важливу роль у подоланні цих перешкод відіграють державні програми соціальної реабілітації, які повинні враховувати специфічні потреби різних груп людей з інвалідністю та забезпечувати рівні можливості для їх соціальної адаптації. У цьому контексті необхідним є постійний моніторинг і корекція програм соціальної реабілітації, адаптація їх до нових вимог та умов, а також залучення неурядових організацій, бізнес-структур та волонтерів до підтримки осіб з інвалідністю.

Ефективність соціальної реабілітації осіб з інвалідністю значною мірою залежить від міжвідомчої співпраці, координації дій різних служб та інтеграції ресурсів як державних, так і приватних організацій. Важливим компонентом є створення відповідної інфраструктури, що забезпечує доступність будівель, транспорту, освітніх установ і робочих місць для людей з інвалідністю. Інформаційна підтримка також відіграє ключову роль у соціальній реабілітації, адже надання обізнаності про наявні можливості та права дозволяє людям з інвалідністю бути більш незалежними. Інноваційні підходи, такі як впровадження технологічних засобів реабілітації та підтримуючих пристроїв, можуть значно полегшити інтеграцію осіб з інвалідністю в суспільство та сприяти подоланню обмежень, з якими вони стикаються.

Програми соціальної реабілітації для ветеранів зосереджені на відновленні соціальних зв'язків, професійні адаптації, психологічній підтримці, а також вони

можуть включати курс перекваліфікації групові зустрічі для обговорення спільних проблем арт-терапії та інші активності. Важливим аспектом є створення умов для соціальної інтеграції та розвитку дітей в суспільстві. Реабілітація у сімейному контексті враховує потреби всіх членів сімей забезпечуючи комплексну підтримку.

Висновки. Соціальна реабілітація є надзвичайно важливим аспектом відновлення та підтримки осіб з обмеженими можливостями, постраждалих людей внаслідок війни, та спільноти. Цей процес включає в себе комплекс заходів, спрямованих на покращення якісного життя людей, від відновлення їхнього психічного та фізичного добробуту, а також відновлення їхньої соціальної інтеграції та реінтеграції у суспільство. На завершення слід відзначити, що соціальна реабілітація в наш час має багатогранне значення . Хоча є велика кількість викликів та перешкод, які стоять перед Україною, у цьому процесі зроблені кроки у напрямку соціальної реабілітації можуть мати важливе значення для покращення якості життя та підтримки людей в нашій країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амосов М.М. Здоров'я та здоровий спосіб життя. К.: Медицина, 2001. 20 с.

2. Бойко І.П. Соціальна реабілітація: основи теорії та практики. К. : Наукова думка, 2018. 320 с.

3. Петренко А.О. Інклюзія та соціальна реабілітація осіб з інвалідністю. Л : Видавництво ЛНУ, 2020. 276 с.

4. Семенов В.В. Сучасні підходи до соціальної реабілітації. Х : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2019. 250 с.

5. Іванова М.О. Соціальні послуги для осіб з інвалідністю: теорія і практика. Дніпро : Дніпровський державний університет, 2021. 220 С.

6. Ковальчук О.С. Реабілітація осіб з інвалідністю в сучасному суспільстві. Одеса : ОНУ, 2017. 200 с.

7. Коляденко Г.І. Анатомія людини. Біла Церква: Нова Друкарня, 2001.163 с.

8. Головченко В.М. Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю: нові виклики. *Вісник соціальних досліджень.* 2022. № 2. С. 45-55.

9. Зайцева І.В. Психологічна допомога в процесі реабілітації. *Журнал соціальної роботи.* 2021. № 14. С. 30-42.

10. Карпенко О.А. Інклюзивні технології в реабілітації: сучасні підходи. *Журнал проблеми соціології.* 2020. № 9. С. 99-108.

11. Мельник П.П. Ефективність соціальних програм для людей з інвалідністю. *Журнал соціальні науки сьогодення.* 2019. № 10. С. 55-68.

12. Мерфі Д. Вислови видатних людей про здоров'я та здоровий спосіб життя.2001. 2 с.

13. Соколов І.В. Соціальна підтримка в реабілітації осіб з інвалідністю. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Серія «Соціологічні дослідження». 2018. № 13. С. 70-75.

14. Марковська О.О. Актуальні питання соціальної реабілітації осіб з інвалідністю. URL: http://social-rehabilitation.ua (дата звернення: 04.10.2024).

15. Петров Д.О. Інноваційні технології в соціальній реабілітації. URL: http://rehabilitation-tech.com (дата звернення: 04.10.2024).

16. Шапошникова І.В. Соціальна реабілітація в умовах війни. Івано Франківськ. ХДУ. 2024. 118 с.

17. Шевченко Н.В. Реабілітація осіб з інвалідністю в умовах пандемії. URL: http://pandemic-rehabilitation.org (дата звернення: 04.10.2024).

УДК: 615.851

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ «РОЗУМНОГО ОДЯГУ» У МОНІТОРИНГУ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ[180]

Олег ТАРАН,
старший викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Ігор ЛОСКУТОВ,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Костянтин ЧУРПІЙ,
кандидат медичних наук, доцент,
завідувач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

В статті досліджується питання про застосування технологій «розумного одягу» в сучасних діагностичних досліджень моніторингу фізичної активності. Це є важливим, тому що ці дослідження можуть визначити зміни здоров'я в людини і це ж актуальним в теперішньому світі. Суспільство все більше усвідомлює важливість фізичної активності для підтримки життя, тому, «розумний одяг» може стати важливим інструментом в цьому процесі.

Ключові слова: *технології «розумного одягу», фізична активність, підтримка життя, моніторинг життя, фізичний добробут людини.*

The article explores the application of "smart clothing" technologies in modern diagnostic research for monitoring physical activity. This is important because such research can detect changes in a person's health, which is highly relevant in today's world. Society is increasingly

[180] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Сучасні аспекти збереження здоров'я, фізичної терапії та реабілітації» кафедри фізичної терапії, ерготерапії ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001038).

aware of the importance of physical activity for maintaining life, and therefore, "smart clothing" can become a crucial tool in this process.

Keywords: *"smart clothing" technologies, physical activity, life support, life monitoring, physical well-being.*

Постановка проблеми. Застосування інноваційних технологій «розумного одягу», є не лише актуальним, а має великий потенціал поліпшити підтримку та життя людини. «Розумний одяг» здатний також збирати дані про стан людини, що є надзвичайно важливим, що дозволить людині скористатися даними і поліпшити свій стан здоров'я.

Незважаючи на розвиток інноваційних технологій, залишається актуальне питання точної та надійної фіксації фізичних показників. Важливо забезпечити високу точність даних для надійного моніторингу фізичної активності людини.

У сучасному світі кожна людина хвилюється за своє здоров'я і воно стає пріоритетом для багатьох людей, а щоб дізнатися стан свого здоров'я, потрібно пройти діагностику та огляд в лікарнях, що є хоч і точним і ефективним, проте це забере багато часу і не потрібних дії. Сучасні вбудовані сенсори можуть вимірювати різноманітні показники, такі як частота серцевих скорочень, температура тіла, та навіть рівень стресу. Завдяки цим технологіям, користувачі можуть отримувати індивідуальні рекомендації для покращення своїх тренувань, профілактики травм і підтримання загального здоров'я.

Однак, «Розумній одяг» є важливим, адже це зможе зберегти дорогоцінний час, і ці інноваційні технології не повільні в розвитку, і можуть дати точні та правдиві дані вашого здоров'я, також він допоможе краще контролювати фізичну активність здоров'я, що веде до зменшення ризику захворювання хронічних захворювань і загального самопочуття. Популярність розумного одягу зростає не лише серед спортсменів, а й серед широкої аудиторії, яка прагне вести активний спосіб життя. Це підкреслює важливість дослідження та впровадження таких технологій у повсякденність, адже вони здатні кардинально змінити підхід до фізичної активності та здоров'я в цілому.

Розкривши питання щодо проблеми застосування «розумного одягу» в цілях моніторингу фізичної активності, люди навчання використовувати його та застосовувати в повсякденному житті, що стане проривом в цивілізованому світі. Таким чином, застосування розумного одягу, збільшить свої обороти, і полегшить життя багатьом людей і стане важливим в житті людини.

Мета дослідження вивчити можливості та переваги «Розумного одягу», для ефективного моніторингу фізичної активності людини.

Стан дослідження проблеми. Питання щодо застосування інноваційних технологій в моніторингу фізичної активності людини: Д. Сміт, Т. Лаудер,

Р. Бенсон, Д. Каваллі, М. Бесслер, Е. Романо, С. Сінг, А. Шабані, Д. Григорі, К. Дербі. Отже, тема нашої статті є актуальною на теперішній час, і повинне звернути більше уваги дослідників, тому що вона не є вивченою досконало, що і є актуальною для нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Завдяки зусиллям і наполегливій праці вчених усього світу безперервно робиться нові відкриття у різних наукових галузях. Значний прорив зробили також вчені легкої промислової хімії, зокрема з тканиною. Нові технології дозволили створити сучасні тканини, які стали прототипом знайомої нам у побуті тканини. Одним із сучасних винаходів є «розумний одяг», він запущений у масове виробництво і знаходить своїх споживачів.

«Розумний одяг» – це предмети гардеробу, які доповнені електронними компонентами: датчиками руху, пульсу, тиску, світла, датчиками температури, а також антенами, сенсорами та вібратором, передавачем Bluetooth і комп'ютерами. Вони отримують, обробляють інформацію та запускають для повернення. Цей одяг використовується у військовій, медичній та інших спеціалізованих сферах.

«Розумний одяг – одяг, який може інтерактивно взаємодіяти з навколишнім середовищем, сприймаючи сигнали, обробляючи інформацію і запускаючи відповідні реакції» [5].

Концепцію «розумних матеріалів» вперше запропонував японський професор Ташіосі Такагі. Він запропонував цю концепцію в 1989 році, об'єднавши обчислювальний вміст зі структурою та функціями матеріалів.

««Розумний» текстиль в даний час знаходить досить широке практичне використання в індустрії моди, в якості домашнього, спортивного, медичного, захисного текстилю в багатьох областях техніки і науки, а саме екіпіровки військовослужбовців, космонавтів і учасників експедицій, альпіністів, спортсменів, а також в екстремальних умовах природних катаклізмів» [1, с. 131].

Розумний одяг є текстильний виробом, що оснащений технологіями для збору, аналізу та передачі даних. Також, це інноваційний сегмент текстильної промисловості, який інтегрує технології в традиційні вироби.

Основні типи «розумного одягу» та їх застосування

- Спортивний одяг. До цього комплекту входить футболка, легінси, шорти та інший одяг, який оснащений сенсорами для моніторингу фізичних показників людини.

Цей комплект одягу застосовується для : моніторингу продуктивності (вимірювання пульсу, частоту дихання та спалені калорії), аналіз руху (трекінг техніки виконання вправ, що дозволяє уникати травм). Тому цей одяг підходить найкраще для тренувань в спортзалі або пробіжок на дистанції. Вбудовані сенсори можуть відстежувати серцевий ритм, рівень кисню в крові, калорії та інші

показники, що дозволяє спортсменам і любителям фітнесу отримувати точні дані про свої тренування. Це сприяє покращенню результатів та запобіганню травм.

- Медичний одяг. Цей одяг найчастіше використовують для моніторингу стану здоров'я пацієнтів. Він оснащений сенсорами для біомоніторингу, що вимірює пульс та рівень глюкози, також він інтегрований з електронними медичними картами для автоматизації збору даних.

- Стильний розумний одяг. Він відрізняється своєю структурую та застосування попередніх видів адже він спрямований на «моді», це інтегрований одяг що змінює зовнішній вигляд.

Він оснащений сенсорами кольору та текстури, для виявлення оточення для зміни кольору та візерунків, і він має зручний інтерфейс для налаштування зовнішнього вигляду через смартфон.

- Одяг для моніторингу навколишнього середовища. Це одяг що здатний вимірювати екологічні фактори, таких як якість повітря, рівня забруднення, також він може створити аналіз зібраних даних та сповіщення користувача.

На думку, Н. Марчук: «Розумний одяг застосовують для моніторингу фізичного стану гравців, зниження травматизму та досягнення найвищих результатів у футболі, баскетболі, бейсболі, гольфі, легкій атлетиці й автомобільних перегонах. Перспективним є використання такого одягу для пожежників, військових, будівельників» [2, с. 72].

На сьогодні в розвитку інноваційних технологій, розглядають два напрямки в розвитку розумного одягу для моніторингу стану людини: колористичний і інтелектуальний.

Колористичний напрямок спрямований на розробку та розвитку нових видів армійського камуфляжу і розвитку моди, що пропонує інноваційний одяг в різнокольорових ефектах що може змінюватися під час різних сезонів. Його суть полягає в застосуванні фото термічних та гідрохромних барвниках.

Інтелектуальний напрямок характеризується у створені та освоєння технології, що забезпечує текстильний матеріал з широким набором нових властивостей, які розширюють її роль в застосуванні.

«Текстильний матеріал, наповнений нано частками магнетиту має великі перспективи для створення смарт одягу. Отримані матеріали крім магнітних властивостей мають мають гігієнічну дію. Суміш оксидів двовалентного і тривалентного заліза у вигляді наночастинок має хорошу адгезію до волокон текстильного матеріалу» [3, с. 39].

Одним із застосувань таких матеріалів є їх використання в медицині, де текстиль може слідкувати за серцевим ритмом, вводити ліки при необхідності, обробляти рани або сигналізувати про стан пацієнта. Одяг із «розумного» текстилю повинен мати здатність до самоочищення, підтримувати оптимальну

температуру, нейтралізувати токсичні речовини та надавати захист, схожий на бронежилети. Реалізувати ці функції в текстильному виробництві можливо завдяки нанотехнологіям. Вони дозволили створювати електропровідні текстильні матеріали, які відкривають нові можливості для розробки антистатичного одягу, електромагнітного екранування, а також тканин з підігрівом. Одним із яскравих прикладів застосування нанотехнологій в одязі є інтеграція вбудованих гаджетів.

«Розумний одяг може стати у нагоді людям з обмеженими фізичними можливостями. Вбудовані сенсори полегшать взаємодію з навколишнім середовищем, а функції безпеки – уникнення небезпечних ситуацій» [4].

Висновки. Технології розумного одягу в моніторингу фізичної активності відкривають нові можливості для поліпшення здоров'я та фізичної підготовки. Вбудовані сенсори у текстильних виробах дозволяють вимірювати показники, такі як частота серцевих скорочень і рівень кисню в крові, що дає змогу отримувати точні дані про стан організму. Зібрані дані передаються на мобільні пристрої, де спеціальні програми аналізують їх і надають рекомендації для оптимізації тренувань. Це дозволяє адаптувати фізичні навантаження, що сприяє досягненню кращих результатів та запобіганню травмам.

Загалом, застосування таких технологій не лише заохочує до активного способу життя, а й позитивно впливає на загальний стан здоров'я, інтегруючи інновації у повсякденність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єрмоленко І.В. «Розумний текстиль» в житті людини. Київ : КНУТД, 2022. 254 с.
2. Марчук. Н., Осієвська В. Класифікація носимих електронних пристроїв. *Товари і ринок*. 2021. №4. С. 68-78
3. Сафонова А.О. Розробка смарт одягу на базі використання магнітних наноматеріалів. Київ : ХТЛПіД, 2022. 211 с.
4. Розумний одяг: огляд інноваційної технології. URL: https://bizmag.com.ua/rozumnyj-odyag/ (дата звернення: 30.10.2024).
5. Розумний одяг. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki (дата звернення: 30.10.2024).

УДК: 615.8

ТРАДИЦІЙНА КИТАЙСЬКА МЕДИЦИНА ТА ЇЇ РОЛЬ У ФІЗИЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ[181]

Олександр ПИЛИПЕНКО,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Володимир ЧУРПІЙ,
кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У дослідженні висвітлено питання стосовно традиційної китайської медицини та її ролі у фізичній реабілітації. В сучасних умовах це питання набирає велику значущість, саме через ту ситуацію, яка утворилася. Велика кількість хворих людей потребують допомоги фахівця з фізичної реабілітації. Саме через це значимість цього дослідження дуже велика, бо нові методи, які традиційна китайська медицина може дати, в тому числі й реабілітаційні методи, може зіграти важливу роль у лікуванні й допомозі цим пацієнтам повернутися до нормального життя.

Ключові слова: *традиційна медицина, реабілітація, акупунктура, акупресура, цигун, «туйна».*

The study highlights the issue of traditional Chinese medicine and its role in physical rehabilitation. In modern conditions, this issue becomes particularly important due to the current situation. A large number of patients require assistance from physical rehabilitation specialists. This makes the significance of this research substantial, as the new methods offered by traditional Chinese medicine, including rehabilitation techniques, can play a crucial role in the treatment and help these patients return to a normal life.

Keywords: *traditional medicine, rehabilitation, acupuncture, acupressure, qigong, tuina.*

[181] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Сучасні аспекти збереження здоров'я, фізичної терапії та реабілітації» кафедри фізичної терапії, ерготерапії ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001038).

Постановка проблеми. Традиційна китайська медицина у фізичній реабілітації на сучасному етапі є невід'ємною складовою у фізичній реабілітації людини. Це дуже важливо, тому що традиційна китайська медицина відрізняється від західної глобальним, комплексним підходом до лікування, підбираючи ліки для терапії всього організму в цілому, а не окремих його частин. Однак поряд із її корисністю, основна проблема полягає в тому, що лише невелика кількість спеціалістів використовують методи традиційної китайської медицини для лікування пацієнта через різні причини.

Одним із ключових аспектів проблеми є складність вивчення самої китайської медицина, її методів та розуміння того як вони повинні правильно функціонувати. У сучасній практиці традиційна китайська медицина включає в себе дуже багато методів лікування, до яких також входить акупунктура, акупресура та цигун та інші методи лікування.

Також виникає питання довіри до традиційної китайської медицини у фізичній реабілітації через те, що знов -аки дуже мала кількість спеціалістів з фізичної реабілітації користуються методами традиційної китайської медицини, не розуміючи того, що вони можуть бути значно ефективнішими, ніж інші, в різних випадках.

Треба зазначити, що глобальний, комплексний підхід до лікування людини який використовується у традиційній китайській медицині дає нам можливість лікувати людину цілком одразу, а не підходити до її лікування за системами, які потребують відновлення по черзі, що робить традиційну китайську медицину більш ефективною.

Таким чином традиційна китайська медицина та її роль у фізичній реабілітаціїї стикається з низкою проблем стосовно зниження рівня довіри через не часте використання, малим бажанням спеціалістів розбиратися в її методах та дуже малі можливості стосовно її детального вивчення в Україні на даний момент.

Мета дослідження: розглянути теоретичні та практичні аспекти використання традиційної китайської медицини у фізичній реабілітації та проаналізувати, які результати від цього можна очікувати і яку роль у фізичній реабілітації вона може займати.

Ступінь дослідженості проблеми: Питання ролі та значення традиційної китайської медицини та її ролі у фізичній реабілітації присвятили увагу: Клочко В.М., Смоляр І.Е., Музиченко Я.О., Бісмак О.В., Мельнік Н.Г., Колесніченко М.К.

Виклад основного матеріалу. В науці представлені таке визначення традиційної медицини – це хімічні препарати, ін'єкції, рентген, операції [1, с.16]. Однак традиційна медицина не завершується на хімічних препаратах, ін'єкціях, рентгені й операціях. Традиційна медицина – це, перш за все, включає лікування у

лікарів та дотримання тих процедур, ліків та цілком всіх дій, які вони призначають.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) дає дуже близьке до цього визначення реабілітації: «Реабілітація являє собою сукупність заходів, покликаних забезпечити особам з порушеннями функцій у результаті хвороб, травм і вроджених дефектів пристосування до нових умов життя в суспільстві, у якому вони живуть». Однак, на наш погляд, реабілітація не є просто комплексом заходів для відновлення функцій організму. Це також різні процедури, які включають в себе ще й допомогу пацієнту в сфері психічної, економічної, соціальної й професійної діяльності. Реабілітація не закінчується лише відновленням функції організму, бо у багатьох випадках фахівцям з різних галузей реабілітації доводиться ще й вчити пацієнта жити заново.

Традиційна китайська медицина – це система охорони здоров’я, що має власну теорію, методи лікування та лікарські препарати. Вона є однією з найдавніших систем лікування в світі. Вона включає в себе різні методи, такі як: акупресура, акупунктура, траволікування, ци-гун, різні види масажів, що застосовуються для лікування захворювань шляхом відновлення рівноваги життєвої енергії організму. Китайська медицина має глобальний, комплексний підхід до лікування. У китайській медицині ми вбачаємо сенс лікування за висловом «Не можна лікувати тіло, не лікуючи душу» [2, с.2].

Комплексність традиційної китайської медицини є дуже важливою у фізичній реабілітації в Україні в наші часи саме через війну з російськими окупантами. Люди, які потребують допомоги та були поранені в бою з росіянами, мають потреби не лише у фізичному відновленні, а ще й в духовному через те, що війна – це, перш за все, жах, у якому перебувають люди, коли бачать кров і смерть.

Це жахіття, яке вони переживають, дуже сильно впливає на психіку людини. Саме через це підхід до лікування, який використовується в традиційній китайській медицині, може дати хороший ефект при лікуванні більшості пацієнтів.

Китайська медицина діє, перш за все, шляхом відновлення балансу і гармонії в тілі людини. Це означає баланс між Інь і Ян, баланс між органами та системами органів людини, між фундаментальними речовинами організму та баланс між п’ятьма елементами. Цей баланс відновлюється шляхом підтримки здорової і правильної енергії тіла й уникненням будь-якої негативної енергії. У китайській медицині розглядається Інь як темрява і спокій, Ян як світло і рух. Баланс між Інь і Ян є дійсно важливим, бо якщо вдуматись, то добовий цикл людини – це і є Інь і Ян. Коли людина спить та відпочиває, вона перебуває у стані спокою і гармонії яка саме і є Інь, а коли вона прокидається і починає робити свої справи, рухатись – це вже Янь.

Є дуже багато методів лікування які використовуються у традиційній китайській медицині, й одним з них є акупунктура. Акупунктура – це традиційна практика в східній медицині, яка спрямована на лікування безліч захворювань. Китайці вірять в те що, впливаючи на активні точки спеціальними голками, можна отримати оздоровчий ефект й вилікувати багато хвороб.

Ще одним методом є акупресура. Це стародавня китайська техніка, заснована на принципах акупунктури, яка включає в себе використання тиску пальцями на певні точки тіла. У наш час акупресура це є дуже важливим знанням для кожного масажиста, через те що особливо зараз комплексний підхід до пацієнта потрібен дуже часто. Акупресурний масаж стимулює й активізує власні енергії організму, саме це допомогає боротися з хворобами й відновлювати гармонію.

Комплекс цигун – це енергетична практика, китайська система фізичних і духовних вправ, яка включає в себе рухи, дихальні вправи та концентрацію уваги, що зародилися більше 1000 років тому. Основна суть цієї методики полягає в регулюванні потоку «чі» (життєва енергія) в організмі людини, заради того щоб забезпечити гармонію між тілом і розумом.

Масаж «Туйна» являє собою механічні впливи руками та ногами майстра на тіло людини з метою отримання реакцій від м'язів та покривних тканин тіла. Завдяки цьому масажу у пацієнта стани Ян та Інь переходять до рівноваги, нормалізується обмін речовин а головне поліпшується лімфоі кровообіг.

Висновок: Традиційна китайська медицина відіграє дуже важливу роль в фізичній реабілітації. Процес фізичної реабілітації за допомогою традиційної китайської медицини включає в себе різноманітні вправи, техніки і масажні комплекси які в наші часи є дуже ефективними в реабілітації людини саме тому що допомагають відновитися не лише фізично а ще й психічно. Це дуже важливо в наші часи, а саме через це «лікуючи тіло, ми лікуємо душу», переваги традиційної китайської медицини є дуже великими через комплексність її методів та підходу китайських лікарів до лікування людини роблять її дуже ефективною. Відновлюючи людину цілком, методи традиційної китайської медицини є ефективними в лікуванні та реабілітації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смоляр І. Е., Музиченко Я. О. Загальна терапія: народна і традиційна медицина. URL : http://www.nbuv.gov.ua/node/2803.

2. Бісмак О. В., Мельнік Н. Г. Основи фізичної реабілітації: навчальний посібник. Харків ;Видавництво Бровін О. В., 2010. 120 с.

3. Сократ. Вислови видатних людей про здоров'я та здоровий спосіб життя.2001. 2 с.

4. Традиційна китайська медицина. URL : https://tcmherbs.com.ua/shho-take-tkm/.

5. Акупунктура (голковколювання) – що це та коли можна застосовувати?. URL : https://www.medika.kiev.ua/uk/akupunktura-igloukalyvanie-chto-eto-i-kogda-mozhno-primenyat/.

6. Акупресура – що це? URL : https://massageschool.com.ua/acupressure-what-it-is/.

7. Колесніченко М. К. Цигун. Енергетична практика для гармонії тіла і духу. URL : https://sunshineathome.com/blog/energetichna-praktika-dlya-garmoni-tla-duxu.

8. Формування основ лікарської етики Китаю. URL : https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10905/.

9. Китайський масаж «Туйна». URL : https://kundawellodessa.com.ua/ua/service/kitajskij-massazh-tujna/.

10. Клочко В. М. Управління професійною працездатністю. Х : ХНАМГ, 2009. 76 с.

УДК 796.01

ВПЛИВ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ НА РІВЕНЬ ФІЗИЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ[182]

Ольга МІЧКУР,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Терапія та реабілітація», Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Наталія СЄДОВА,
старший викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Мирослава БРИКУЛЬСЬКА,
кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У дослідженні висвітлено і проаналізовано питання спорту та фізичної активності як засобу впливу на стан здоров'я людини, зокрема на її фізичний стан. Вказано, що в теперішніх реаліях питання спорту та його впливу на здоров'я різних груп населення є актуальним. В статті проаналізовано як спорт та фізична активність впливає на здоров'я людини, зокрема досліджено, як регулярні фізичні навантаження сприяють покращенню фізичного та психологічного стану людини, і чому фізична активність є головним елементом профілактики багатьох хвороб, і підтримки гарного самопочуття.

Ключові слова: *спорт, фізична активність, здоров'я, профілактика, якість життя, імунітет, сила, витривалість, профілактика захворювань, здоровий спосіб життя.*

[182] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Сучасні аспекти збереження здоров'я, фізичної терапії та реабілітації» кафедри фізичної терапії, ерготерапії ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001038).

The study highlights and analyzes the issues of sports and physical activity as a means of influencing human health, particularly physical condition. It is noted that in the current realities, the issue of sports and its impact on the health of various population groups is highly relevant. The article examines how sports and physical activity affect human health, specifically exploring how regular physical exercise contributes to improving an individual's physical and psychological state, why physical activity is a key element in the prevention of many diseases, and how it supports overall well-being.

Keywords: *sports, physical activity, health, prevention, quality of life, immunity, strength, endurance, disease prevention, healthy lifestyle.*

Постановка проблеми. У сучасному світі питання фізичної активності і спорту є важливим через значне зростання малорухливого способу життя як молоді так і старших поколінь. Це пов'язано з швидким прогресом який направлений на полегшення життя населення, а також збільшення обсягу сидячої роботи і нестачею часу на спорт або інші навантаження, які є запорукою профілактики основних хвороб людства, таких як: ожиріння, серцево-судинні захворювання, хвороби пов'язані з порушенням обміну речовин, підвищенням рівню стресу та інших. Тому дослідження цієї теми є важливим кроком для знаходження ефективних рішень щодо покращення фізичного здоров'я та профілактики численних заворвань.

Мета дослідження – дослідити вплив фізичної активності на рівень фізичного здоров'я людини.

Ступінь дослідженості проблеми. Питання з взаємодією між спортом і здоров'ям людини не залишилися без уваги працях таких науковців як В.М. Мухін, О.І Міхеєнко, П. Омелян, В.П. Мовчан, В.В. Курінна, Т.В. Копаєва та багато інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Фізична активність – це запорука здоров'я, так вважать сотні науковців, про це говорив ще Гіппократ який зазначив, що «ходьба – найкращі ліки для людини» і рекомендував фізичні вправи своїм пацієнтам. Попри те, що майже кожен знає про важливість спорту і фізичних навантажень, тільки одиниці впровадили це правило у своє життя.

Причинами такої розбіжності є декілька факторів:

1. Нестача часу.
2. Сидяча робота.
3. Звичка до малорухливого способу життя.
4. Недооцінка ризиків для здоров'я.

«Багато людей не турбуються про своє здоров'я до тих пір, поки не відчують себе хворими. Від багатьох загрожуючих людині хвороб, організм захищає себе сам – про це потурбувалася природа. Але резерви нашого організму не безкінечні, і саме заняття фізкультурою допоможуть надовго зберегти безцінний дар природи –

здоров'я» [2, с. 48]. У результаті такого відношення до себе і свого здоров'я люди втрачають можливість уникнути або попередити серйозні хвороби, зробивши фізичні навантаження регулярно частиною свого повсякденного життя.

Однією з причин уникнення фізичних навантажень є труднощі з вибором виду активності який би відповідав їхнім інтересам, можливостям, і індивідуальним потребам. Адже як відомо відсутність задоволення від занять, призводить до стрімкого зниження інтересу та мотивації до цього виду спорту, як наслідок пропуски тренувань або повне припинення занять. Тому дуже важливо підібрати саме той вид спорту який буде відповідати саме вашим потребам.

Для дітей і підлітків важливо підібрати такий вид активності який би поєднував фізичну активність, розвиток основних моторних навичок, соціалізацію дитини, та навички командної роботи і дисципліни. До таких спортивних занять відносять: танці, футбол, баскетбол, волейбол, баскетбол, велоспорт, плавання та інші. Для дорослих важливо отримувати від спорту задоволення і відволіктись від роботи, навчання і проблем які виникають доволі часто. Тому для такої групи населення оптимальними варіантами будуть: аеробні вправи(велосипедні прогулянки, ходьба або біг на свіжому повітрі, плавання), силові тренування, пілатес або йога, танці.

Для людей похилого віку треба підібрати такі тренування, що будут підтримувати і покращувати ті якості, які з віком особливо швидко погіршуються, такі як гнучкість, мобільність і витривалість. Для літніх людей рекомендують: прогулянки пішки, легка гімнастика, силові тренування з легкими вагами.

Як зазначає В.П. Мовчан, «Рухова активність складається із рухів, які є однією із необхідних умов життя. Вона підвищує працездатність, покращує здоров'я, забезпечує різносторонній гармонійний розвиток, функціонування серцево-судинної, дихальної, гормональної та інших систем організму, активізує нервово-м'язовий апарат і механізми передачі рефлексів з м'язів на внутрішні органи» [3, с. 47].

Ми розглянули вплив фізичних навантажень на важливі системи нашого організму.

Загальновідомо, що фізичні навантаження позитивно впливать на серцево-судинну систему, а саме покращується здатність серця до скорочення і перекачування крові. Особливо під час активних аеробних вправ таких як біг, плавання, тощо, адже для великих навантажень сецевий м'яз адаптується для виконання більш потужної роботи, і в подальшому його продуктивність, що дозволяє йому працювати більш ефективно.

В дослідженнях Т.А. Янкового та М.З. Крука акцентується увага на тому, що «активна рухова діяльність викликає розширення кровоносних судин, зниження тонусу їх стінок, підвищення їх еластичності. При фізичних навантаженнях майже

повністю розкривається мікроскопічна капілярна мережа, яка в спокої задіяна лише на 30- 40%. Все це дозволяє істотно прискорити кровообіг і, отже, збільшити надходження поживних речовин і кисню в усі клітини і тканини організму» [5, с. 240].

Спорт і фізична активність мають низку позитивних впливів на органи дихання і на дихальну систему в цілому. При регулярній активності легені поглинають більше кисню і ефективно виводять вуглекислий газ, в результаті чого легені стають здатні до більш інтенсивного і тривалого газообміну, що підвищує їх загальну витривалість.

На думку В.В. Курінної та Т.В. Копаєвої «у процесі систематичного тренування повноцінний дихальний акт закріплюється по механізму виникнення умовних рефлексів. Впливаючи не тільки на зовнішнє, але і на тканинне дихання, фізичні вправи сприяють нормалізації газообміну (покращуються кисневі процеси на периферії і підвищується коефіцієнт утилізації кисню)» [2, с. 49].

Також фізичні вправи, зміцнють м’язи дихальної системи (діафрагма та інші м’язи які беруть участь у диханні).

Ми вважаємо, що спорт це найкращий антидепресант, адже саме через фізичні навантаження можна вивільнити всю ту тривогу і стрес який накопився за певний проміжок часу. Також відомо, що під час фізичних навантажень виділяється гормон «ендорфін» друга нава якого «гормон щастя», він сприяє гарному настрою. Також спорт знижує рівень кортизолу, гормону який відповідає за стрес, тим самим знижується рівень тривожності і стресу.

Т.Л. Драч та О.К. Цимбалюк досліджували, як піллоний спорт і повітряна акробатика впливать на психологічний стан виконавців, і ось що вони виявили: «85% виконавців вважають, що заняття пілонним спортом та повітряною акробатикою сприяє покращенню цього стану, і зауважили, що після занять мають гарний настрій. Однак 4% відчувають себе подавленими, якщо в них не виходять окремі елементи; 7% відчувають емоційне збудження після занять; а 4% зазначають, що на їх настрій заняття пілонним спортом та повітряною акробатикою не впливають» [1, с. 8].

За результатами нашого дослідження можна зробити висновок, що спорт має значний вплив на нервову систему, а саме впливає на покращення настрою і загального стану після тренувань.

Фізична активність також відіграє важливу роль у роботі шлунково-кишечного тракту, адже сприяє покращенню перистальтики кишечника, що забезпечує нормальне просування їжі по травному тракті і покращення всмоктування поживних речовин. Дослідження показуть, що фізична активність запобігає розвитку хронічних захворювань товстої кишки, та знижує ризик

розвитку запальних процесів у шлунково-кишечному тракті, таких як синдром подразненого кишечника, гастрит та інщі.

В.В. Курінна та Т.В. Копаєва висловлюють думку про те, що: «дослідженнями останніх років установлено можливість цілеспрямованого впливу фізичних вправ на діяльність системи травлення. Останні стимулюють рухову, секреторну і всмоктувальну функції органів шлунково-кишкового тракту. Фізичні навантаження через 1,5-2 години після їжі здійснюють позитивний вплив на функції внутрішніх органів. Помірні навантаження стимулюють вуглеводну, білкову і пігментну функції печінки, підвищують тонічну активність м'язів кишок, жовчного міхура, укріплюють м'язи живота» [2, с. 49].

Висновки. Фізична активність і спорт в цілому позитивно впливає на здоров'я. Він потрібен як для дітей, так і для дорослих та літніх людей , і для кожної групи приносить свою користь в різних аспектах життя. Варто пам'ятати що все що приносить користь може легко принести і негативні наслідки якщо цим зловживати, тому треба підбирати фізичні навантаження із своїм лікарем, опираючись на ваші потреби і фізичні можливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Драч Т.Л., Цимбалюк О.К. Вплив занять пілонним спортом та повітряної акробатики на загальний фізичний стан виконавців. *Молодий вчений*. 2021. №7. С. 6-8.

2. Курінна В.В., Копаєва Т.В. Вплив фізичної культури і спорту на організм людини. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2009. №4. С.48-50.

3. Мовчан В.П. Значення рухової активності для здоров'я людини. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2022. №11. С. 46-48.

4. Мухін В.М., Міхеєнко О.І. Педагогіка, психологіята медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. *Валеологічні аспекти впливу рухової активності на організм людини*.2013. №13. С. 6-10.

5. Янковий Т.А., Крук М.З. Особливості впливу занять фізичною культурою і спортом на серцево-судинну систему організму. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2015. 240 с.

УДК 616.1: 327.5

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ НА ПОШИРЕНІСТЬ ЗАХВОРЮВАНЬ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ

Віталій КОКУШ,
здобувач фахової передвищої освіти Кіровоградського медичного фахового коледжу ім Є.Й.Мухіна;

Сергій МОВЧАН,
завідувач фельдшерсько-акушерського відділення, викладач ПС Кіровоградського фахового медичного коледжу імені Є.Й. Мухіна
ORCID ID: 0000-0003-3037-1147

Стаття присвячена актуальній проблемі впливу стресу, спричиненого військовими діями, на розвиток серцево-судинних захворювань. В дослідженні аналізуються фізіологічні механізми, за якими стрес провокує розвиток серцево-судинних патологій.

Ключові слова: *стрес, війна, серцево-судинні захворювання, посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривога, нейроендокринні механізми.*

The article is devoted to the pressing issue of the impact of stress caused by military actions on the development of cardiovascular diseases. The study analyzes the physiological mechanisms through which stress triggers the development of cardiovascular pathologies.

Keywords: *stress, war, cardiovascular diseases, post-traumatic stress disorder, depression, anxiety, neuroendocrine mechanisms.*

Дослідження впливу воєнного стресу на серцево-судинну систему є надзвичайно актуальним у контексті сучасних подій в Україні. Збройний конфлікт, який триває вже понад 10 років, загибель близьких і знайомих людей, спостереження результатів бойових дій, невизначеність та обмеження, пов’язані з дією військового стану, відчуття постійної небезпеки, викликають у людей сильний стрес, який може мати тривалі негативні наслідки для здоров'я.

У зв’язку з цим ми вважаємо за необхідне оцінити вплив різних аспектів стресу, спричиненого військовими діями, на розвиток серцево-судинних захворювань та визначити найбільш вразливі групи населення.

Серцево-судинні захворювання (ССЗ) тісно пов’язані з артеріальною гіпертензією (АГ), яка посідає провідне місце в структурі смертності та збільшує ризик розвитку серцево-судинних ускладнень. Високий рівень артеріального тиску

(АТ) є одним із головних факторів ризику у розвитку кардіальної та цереброваскулярної патології, який суттєво впливає на тривалість життя в усьому світі і, особливо, в Україні [3].

Ще одним із чинників, який відіграє важливу роль у патогенезі АГ, але недостатньо вивчений щодо її перебігу та прогресування, є дисплазія сполучної тканини (ДСТ). Особи з ДСТ частіше мають артеріальну гіпотонію або нейроциркуляторну дистонію, але в подальшому в третини таких молодих людей формується синдром АГ [4].

Захворюваність на хвороби системи кровообігу залишається однією з основних медико-соціальних проблем в Україні. Це пов’язано, в першу чергу, з постійним зростанням захворюваності та поширеності ішемічної хвороби серця (ІХС) та артеріальної гіпертензії, високою інвалідизацією та смертністю, які супроводжують ці хвороби. Згідно з даним, представленим робочою групою відділу медико-соціальних проблем кардіології Державної установи «Національний науковий центр «Інститут кардіології імені академіка М.Д. Стражеска» Національної академії медичних наук України», в 2016 р. в Україні кількість дорослих з ХСК склала 52,4% усього населення, в тому числі 37,7% серед осіб працездатного віку [1].

Існують численні дослідження, які підтверджують взаємозв'язок між психологічними наслідками воєнних конфліктів та розвитком ССЗ [1, 9].

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є одним з найпоширеніших психічних розладів серед людей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Дослідження показують, що люди, які страждають на ПТСР, мають підвищений ризик розвитку таких ССЗ, як ішемічна хвороба серця, інсульт, артеріальна гіпертензія. Механізми цього зв'язку включають хронічний стрес, порушення вегетативної нервової системи, запальні процеси та дисбаланс гормонів[8].

Частим супутником ПТСР є депресія, яка також є сильним предиктором розвитку ССЗ. Депресивні розлади пов'язані з підвищенням рівня запальних маркерів, порушенням метаболізму і змінами в роботі серцево-судинної системи.

Тривожні розлади, такі як панічні атаки та генералізований тривожний розлад, також підвищують ризик розвитку ССЗ. Хронічна тривога призводить до підвищення артеріального тиску, тахікардії та інших кардіоваскулярних симптомів[8].

Механізми, які пов'язують психологічні травми з розвитком ССЗ, досить складні і багатогранні. До них відносяться: нейроендокринні зміни, запальні процеси, порушення поведінки [1].

Хронічний стрес призводить до підвищення рівня кортизолу та інших стресових гормонів, що може пошкоджувати судини і сприяти розвитку атеросклерозу.

Психологічний стрес активує запальні процеси в організмі, що може призвести до розвитку атеросклерозу та інших серцево-судинних захворювань.

Люди, які пережили психологічну травму, часто змінюють свою поведінку. Вони можуть почати більше курити, вживати алкоголь, менше займатися фізичними вправами, що є додатковими факторами ризику для ССЗ.

Стрес - це природна реакція організму на різні подразники, яка мобілізує його сили для подолання труднощів. Однак, хронічний стрес може мати руйнівний вплив на здоров'я, особливо на серцево-судинну систему. Коли ми сприймаємо якусь ситуацію як загрозливу, наш мозок посилає сигнал тривоги. Цей сигнал активує симпатичну нервову систему, основною функцією якої є підготовка організму до активних дій у стресовій ситуації.

Коли ми відчуваємо стрес, наш організм активує систему "бийся або тікай". Ця реакція включає в себе низку фізіологічних змін, які спрямовані на забезпечення організму енергією та підвищення його готовності до дії.

Основними змінами, що відбуваються під час стресу є вивільнення гормонів стресу та зміни в роботі нервової системи.

Виділення адреналіну та норадреналіну в результаті стресу прискорює серцебиття, підвищує артеріальний тиск, призводить до розширення бронхів та звуження судин шкіри та внутрішніх органів. Кортизол підвищує рівень глюкози в крові, стимулює скоротливу здатність міокарда, завдяки чому збільшується фракція викиду серця, підвищує чутливість судинної мускулатури до судинозвужувальних речовин – катехоламінів і ангіотензину II [3].

При активізації симпатичної нервової системи активується і посилює роботу серце, підвищується артеріальний тиск, звужуються судини. З іншого боку, парасимпатичний відділ нервової системи пригнічується, що призводить до зниження активності травної системи та інших функцій, не пов'язаних з виживанням.

В результаті серцево-судинна система реагує підвищенням артеріального тиску, прискоренням серцебиття, порушення серцевого ритму,

Постійне підвищення артеріального тиску та запальні процеси, спричинені стресом, пошкоджують інтиму судин. Це створює передумови для розвитку атеросклерозу. Крім того, стрес підвищує ризик утворення тромбів, що може призвести до інфаркту міокарда або інсульту.

Зростання захворюваності на серцево-судинні хвороби є особливо небезпечним для України в цілому та Кіровоградської області зокрема. Слід зауважити, що від початку повномасштабної військової агресії проти України, доступ до статистичної інформації значною мірою обмежено, публікація збірників статистичної інформації не відбувається або значно затримується.

Важливо відзначити, що за всю історію незалежної України показник природного приросту населення Кіровоградської області залишається від'ємним з тенденцією до збільшення. В 1991 році смертність на Кіровоградщині становила 15,2‰, а в 2021 році – вже 20,8‰.

За даними Головного управління статистики в Кіровоградській області, в 2021 році з 19005 померлих, 10937 осіб померло від захворювань системи кровообігу, що становить 57,55% [2]. Ця ж ситуація прослідковується в нашій області багато років.

При аналізі структури смертності за причинами у Кіровоградській області на першому місці знаходяться хвороби системи кровообігу і становили 64,0% в 2019 році від загальної кількості смертей (2017 рік – 62,7%, 2016 рік – 63,2%, 2015 рік – 62,6%, 2014 рік – 63,0%, 2013 рік 61,6%, Україна 2017 рік – 67,0%); на другому - смерті від злоякісних новоутворень – 12,9% (2017 рік – 12,8%, 2016 рік – 12,8%, 2 2015 рік – 13,0%, 2014 рік – 12,7%, 2013 рік – 13,7%, Україна 2017 рік – 13,6%); на третьому - смерті від симптомів та неточно визначених станів – 8,8% (2017 рік – 7,8%, 2016 рік – 7,9%, 2015 рік – 7,4%, 2014 рік – 6,7%, 2013 рік – 6,7%, Україна 2017 рік – 3,9%), у тому числі від старості – 7,7% (2017 рік – 6,9%, 2016 рік – 7,0%, 2015 рік – 6,8%, 2014 рік – 6,0%, 2013 рік – 6,0%), що свідчить про низький рівень посмертної діагностики [2].

У віковому аспекті, найвищий показник смертності від захворювань серцево-судинної системи спостерігається у економічно активного населення

В структурі поширеності захворювань серед всього населення на першому місці знаходяться: хвороби системи кровообігу, на які приходиться 34,0% від всіх захворювань, на другому – хвороби органів дихання – 18,2%, на третьому – хвороби органів травлення – 9,5%.

Поширеність та захворюваність серед всього населення (на 100 тисяч населення). Хвороби системи кровообігу 2016р. (60802,0), 2017р. (60796,6), 2018р. (59214,1), Україна 2017р. (58089,0), -з них гіпертонічна хвороба (всі форми) 2016р. (29242,0), 2017р. (29158,2), 2018р. (28460,9), Україна 2017р. (24492,3); -гострий інфаркт міокарда 2016р. (140,4), 2017р. (140,8), 2018р. (136,1).

АГ є основним чинником ризику розвитку ІХС. Відомо, що співвідношення хворих з ІХС та АГ в популяціях складає приблизно 2:3. Так, в 2015 р. поширеність ІХС в Україні складала 22207,2 випадків на 100 тис населення, а всіх форм АГ – 29735,4 випадків на 100 тис населення [2].

Таким чином, артеріальна гіпертензія, ішемічна хвороба серця посідають важливе місце серед причин інвалідизації та смертності через серцево-судинні захворювання. Посттравматичний розлад, депресія, тривожні розлади, тривалий стрес, підвищують ризики отримання чи ускладнення хвороб серцево-судинної системи, що потребує значної уваги, з огляду не небезпечну картину структури смертності населення Кіровоградської області. В такій ситуації на перший план виступає профілактика та вчасне виявлення захворювань серцево-судинної системи, зниження рівня стресу та підвищення рівня стресостійкості населення, а саме: помірні фізичні навантаження, здоровий повноцінний сон, повноцінне харчування, підтримка оточуючих, професійна допомога спеціаліста.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галушка А.М., Сидорова Н. М. Математична модель моделювання ризику розвитку вторинної патології серцево-судинної системи у постраждалих з бойовою травмою// Військова медицина України. 2018. №1. С.19-28.
2. Головне управління статистики в Кіровоградській області: Демографічний паспорт – Кіровоградська область. URL:https://www.kr.ukrstat.gov.ua/
3. Сердюк Н. Внутрішня медицина. Київ: Медицина, 2014. 656 с.
4. Соломенчук Т.М., Рак Н.О., Заремба О.В., Задорожна Р.О. Артеріальна гіпертензія, поєднання з дисплазією тканин: особливості клінічного перебігу, ускладнення та діагностика. Практикуючий лікар. 2022. Т. 11, № 4. С. 8.
8. Kibler J.L., Joshi K., Ma M. Hypertension in relation to posttraumatic stress disorder and depression in the US National Comorbidity Survey. *Behav Med.* 2009. Vol.34. P.125-132
9. Sydorova N, Halushka A. Math modeling of clinical processes for improvement of military therapeutcal assistance organization for combatants with battle trauma. *World Science.* 2018. № 6(34). Vol.5. P. 29-33.

УДК.373.2.015.31:796

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗАСОБАМИ ЛФК[183]

Владислав ДИЧЕНКО,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Терапія та реабілітація», Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Наталія СЄДОВА,
старший викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Мирослава БРИКУЛЬСЬКА,
кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті обґрунтовано важливість та особливості організації фізичного виховання студентів з обмеженими можливостями здоров'я засобами лфк в освітньому процесі закладу вищої освіти. На основі аналізу даних визначено значення занять з фізичної культури для таких студентів, основні періоди, правила розвитку окремих рухових якостей, розроблено комплекси вправ для фізичного виховання студентів спеціальних медичних груп в умовах закладу вищої освіти.

Ключові слова: *фізичне виховання, форми, засоби, методи, спеціальна медична група, студент, особливі освітні потреби, профілактика захворювань.*

Постановка проблеми. Актуальність даної проблеми зумовлена щорічним збільшенням кількості студентів з певними відхиленнями у стані здоров'я які

[183] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Сучасні аспекти збереження здоров'я, фізичної терапії та реабілітації» кафедри фізичної терапії, ерготерапії ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001038).

вступають до закладів вищої освіти. За попередньою статистикою, яка була отримана від закладів освіти встановлено, що кількість підготовчих та спеціальних медичних груп зростає від 5,36 % на першому курсі до 14,46 % на четвертому. Відповідно, спостерігається зменшення кількості основних груп: із 84,0 % до 70,2 %. Найчастіше зустрічаються такі порушення функцій органів і систем як ЦНС, захворювання обміну речовин, серцево-судинної та дихальної, ендокринної системи, що сприяє погіршенню загального стану здоров'я, зниженню працездатності та творчих можливостей студентів. Це вказує на необхідність подальшого вдосконалення процесу фізичного виховання студентів і особливо тих, які мають порушенняу стані здоров'я.

На думку науковців, студентська, як генофонд нації, культурний, науковий та оборонний потенціал України, гостро потребує підтримки держави щодо збереження та зміцнення її здоров'я. І звісно велика роль у вирішенні цієї проблеми належить фізичному вихованню [3, с. 4].

Аналіз досліджень і публікацій. Пошуку засобів підвищення ефективності фізичного виховання студентів присвятили свої дослідження багато вчених. Організаційно-педагогічне та методологічне підґрунтя вдосконалення системи фізичного виховання викладено у дослідженнях Л. В. Волкова, Т.Ю. Круцевич, О.С. Куца, Б.М. Шияна, диференційованому фізичному вихованню присвячені дослідження Т.В. Петровської, Н.В. Москаленко, В.В. Веселової та інших.

Аналіз фахової літератури про особливості рухового режиму хворих і послаблених студентів дозволяє відмітити, що до теперішнього часу є дуже мало науково обґрунтованих рекомендацій з фізичного виховання студентів із захворюваннями різних органів і систем організму. Проте даною проблемою займались вітчизняні науковці, а саме М.М. Булатова, Т.Ю. Круцевич, Є.М. Доценко, И.Ю. Карпюк, Л.В. Белогурова та ін. Вони проводили дослідження визначення кількості школярів та студентів, яких за станом здоров'я для занять фізичними вправами відносять до спеціальної медичної групи.

Мета статті – визначити особливості організації фізичного виховання студентів з обмеженими можливостями здоров'я в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження.

Фізичне виховання є обов'язковою навчальною дисципліною у закладах вищої освіти України, проте організація її викладання має цілий ряд нормативно-правових та управлінських проблем.

Структура фізичного виховання студентів включає три відносно самостійних блоки: фізичне виховання, студентський спорт і активне дозвілля.

Перед вступом до закладу вищої освіти кожен абітурієнт повинен пройти медогляд за результатами якого буде визначений його функціональний стан

здоров'я і відповідно до якого студент буде зарахований до однієї з трьох медичних груп: основну, підготовчу і спеціальну. Основна група – це особи з добрим здоров'ям, а також особи, що мають незначні відхилення в стані здоров'я при достатньому фізичному розвиткові і фізичній підготовленості. Заняття за навчальною програмою з фізичного виховання у повному обсязі, що включає складання нормативів, заняття в спортивних секціях, брати участь у змаганнях.

Підготовча – це особи, що мають незначні відхилення в стані здоров'я (невелика втрата слуху, зору, туберкульозна інтоксикація, підвищений кров'яний тиск) або практично здорові при недостатньому фізичному розвиткові і низькій фізичній підготовленості. Заняття за навчальними програмами з фізичного виховання проводяться при умові поступового освоєння комплексу рухових навичок і умінь, особливо тих, що висувають до організму підвищені вимоги. Додаткові заняття для підвищення рівня фізичної підготовленості і фізичного розвитку.

Спеціальна група – це особи, які мають відхилення в стані здоров'я постійного або тимчасового характеру, які вимагають обмеження фізичних навантажень. Заняття за спеціальними навчальними програмами з урахуванням характеру і тяжкості захворювання [2, 4, 6].

Після формування спеціальної медичної групи викладач повинен розробити програму занять з такими студентами відповідно до встановлених періодів: підготовчий, основний і заключний [4].

Завдання підготовчого періоду:

- поступово підготувати серцево-судинну і дихальну системи і весь організм до виконання фізичного навантаження;
- виховати потребу в регулярних заняттях фізичними вправами, навчити швидко знаходити і правильно підраховувати пульс;
- навчити елементарним правилам самоконтролю.

В цей період на занятті фізичного виховання особливу увагу приділяють навчанню правильно поєднувати дихання з рухами. На початку рекомендується вивчати індивідуальні особливості кожного студента, його фізичну підготовленість, побутові умови, психічні особливості, здатність організму переносити фізичне навантаження заняття фізичного виховання. Тривалість основного періоду залежить від пристосованості організму студента переносити фізичне навантаження, від стану здоров'я, від пластичності і рухливості нервової системи.

Основний період передує переведенню студента в сильнішу за станом здоров'я групу. Завдання:

- засвоєння основних рухових умінь і навичок програми з фізичного виховання для студентів СМГ;

- підвищення загальної тренованості і функціональної здатності організму до перенесення фізичного навантаження.

У зміст занять цього періоду поступово вводяться види легкої атлетики, гімнастики тощо. Суттєва різниця спостерігається між підготовчим і основним періодами. Вона полягає в тому, що на попередньому етапі практикується тактика «в обхід слабкої ланки» — підбираються такі засоби, які завантажуючи в достатній мірі усі здорові органи і системи організму, практично не впливає на органи чи функції тих систем, які постраждали внаслідок захворювання. Засоби основного періоду – спеціальні вправи, навпаки, спрямовуються на тренування пошкодженої функції.

Заключний період спрямований на підвищення загальної і спеціальної працездатності і захисних сил організму і виховання професійно важливих якостей і вдосконалення рухових навичок.

Тобто кожен етап поступово розвиває чи вдосконалює певні елементи чи рухові якості. Викладач фізичної культури повинен володіти і дотримуватись загальних правил розвитку окремих рухових якостей при відхиленнях в стані здоров'я [5, 6]:

1. Проводити фізкультурно-оздоровчу роботу по розвитку певних рухових якостей можна тільки після досягнення (за допомогою системи попередніх занять фізичними вправами) достатнього рівня розвитку і функціонального стану провідних систем організму.

2. Доцільно дотримуватися наступної послідовності у розвитку окремих рухових якостей: розвивати витривалість до виконання роботи помірної, а потім більш інтенсивної, згодом силу, швидкість. Гнучкість і координаційні якості можна розвивати з перших занять. Розвиток витривалості циклічними вправами показано усім учням СМГ. Основним засобом розвитку загальної витривалості є циклічні вправи: ходьба з частотою 110-120 кроків за хв. (чоловіки) і 120-130 кроків за хв. у жінок; біг, плавання, ходьба на лижах тощо.

При розвитку витривалості неприпустимо доводити учнів до значного стомлення. Доцільно міняти вправи, робити інтервали в процесі виконання вправ, оскільки причиною відставання може бути незадовільний функціональний стан нервової системи і висока втомлюваність під впливом монотонної роботи.

3. Не форсувати заняття фізичними вправами, якщо причиною відставання у витривалості служить незадовільний стан опорно-рухового апарату, надмірна маса тіла, поразки центральної і периферичної нервової системи. В цьому випадку необхідна попередня підготовка кістково м'язової системи і використовування вправ помірно силового характеру, при яких перемикають роботу з однієї м'язової групи на іншу.

4. Поступово збільшувати інтенсивність і тривалість навантажень, як що зниження витривалості зумовлено відхиленнями в стані органів дихання. Понижена внаслідок захворювання функціональна здатність дихального апарату відновлюється поволі, і не можна допускати формування тренувальних занять в уникнення можливі) несприятливих реакцій з боку дихальної системи, що виявляються в зниженні ЖЕЛ і інших функціональних показників.

5. Розвиток сили здійснюється паралельно з розвитком інших фізичних якостей за допомогою комплексу засобів загальнорозвивального і силового спрямування. Особливу увагу приділяють силі м'язів спини, черевного пресу, верхнього плечового поясу, які сприяють утворенню м'язового корсету. Максимальна ЧСС при виконанні вправ на силу – 130-140 ск./хв. При гіпертонічній хворобі, прогресуючій міопії зі змінами на очному дні виключаються вправи зі значними обтяженнями, натужуваннями, стрибками, метаннями. При розвитку сили не застосовувати вправи з граничною напругою. Якщо порушення нервової регуляції перешкоджає розвитку сили обережно використовувати вправи, пов'язані з навантаженням на хребет (надмірні згинання і т. п.).

6. При розвиткові прудкості на початкових етапах застосовуються швидкісні вправи, які розвивають швидкість рухової реакції, швидкість окремих рухів, здатність збільшувати у короткий час темп рухів (вправи зі зміною темпу і характеру рухів за сигналом, дріботливий біг, елементи рухливих і спортивних ігор). На подальших етапах застосовуються швидкісні вправи, які спрямовані на розвиток швидкості цілісного руху.

7. Розвиток спритності здійснюється протягом усього періоду навчання (здатність оцінювати і регулювати динамічні і просторово часові параметри рухів; зберігати стійку рівновагу; відчувати і засвоювати ритм; довільно розслабляти м'язи; узгоджувати рухи в руховій дії). Вправи на рівновагу тренують вестибулярний апарат, підвищують тонус нервової системи, сприяють розвитку координації рухів, орієнтації в просторі, ці вправи розвивають і вдосконалюють також м'язове відчуття, яке необхідне для формування постави. Використовуються вправи з елементами новизни і координаційної складності. Для розвитку спритності використовуються ритмічна гімнастика, танцювальні вправи, рухливі і спортивні ігри. Вправи на спритність призводять до швидкої втоми, тому їх кількість, інтервали відпочинку між ними встановлюються індивідуально. Для студентів з прогресуючою міопією виключаються вправи пов'язані з різкою зміною положень голови, стійки на голові тощо. Студентам з патологією кишково-шлункового тракту з підвищеною секрецією і моторикою слід обмежити участь в естафетах, спортивних іграх у зв'язку з підвищеною емоційністю цих занять [4, 6].

Отже, до засобів лікувальної фізичної культури (ЛФК) належать фізичні вправи, які застосовуються у вигляді гімнастичних, ідеомоторних, спортивно-прикладних вправ та ігор.

1. Гімнастичні вправи класифікуються за анатомічною ознакою, за активністю виконання, за характером вправ, за використанням предметів і приладів.

2. Ідеомоторні вправи виконуються тільки в уяві. Такі вправи підтримують стереотип рухів, рефлекторно підсилюють діяльність серцево-судинної, дихальної та інших систем організму, зменшують наслідки тривалої гіподинамії. Розрізняють вправи загальнорозвиваючі і спеціальні. Співвідношення цих двох видів вправ у комплексах лікувальної гімнастики змінюється залежно від характеру та важкості захворювання, клінічного перебігу, рухового режиму.

3. Спортивно-прикладні вправи. До них відносять ходьбу, біг, стрибки, лазіння, метання, пересування на лижах, плавання, прогулянки, екскурсії, туризм. Призначаються спортивно-прикладні вправи, у післялікарняний період на II та III етапах реабілітації.

- Ходьба є складовою частиною практично всіх занять з ЛФК і широко використовується при переважній більшості захворювань і травм у лікарняний і післялікарняний періоди реабілітації.
- Біг суттєво впливає на серцево-судинну та дихальну системи, обмін речовин і використовується у санаторно курортних умовах, на початкових стадіях деяких захворювань, а також у період одужання.
- Стрибки відносять до вправ підвищеної інтенсивності, що ставлять значні вимоги до організму хворих. Вони сприяють удосконаленню координації рухів та швидкості рухової реакції, зміцнюють опорно-руховий апарат.
- Лазіння по канату застосовують для зміцнення м'язів рук, ніг і тулуба, для розвитку рухливості у суглобах верхніх і нижніх кінцівок, покращення координації рухів.
- Метання складаються із кидків малих м'ячів у ціль, передавання набивних м'ячів партнерові. Ці вправи сприяють розвитку сили м'язів плечового поясу, збільшують рухливість суглобів, удосконалюють м'язово-суглобову чутливість, координацію рухів, викликають позитивні емоції у хворих.
- Пересування на лижах сприяє загальному зміцненню організму, збільшує силу великих м'язових груп, позитивно впливає на хворих з функціональними розладами нервової системи.
- Плавання показане при захворюваннях серцево-судинної і дихальної систем, порушеннях обміну речовин, наслідках травм опорно-рухового апарату, порушеннях постави і сколіоз у дітей. Воно сприяє удосконаленню терморегуляції, загартуванню організму.

- Прогулянки, екскурсії, туризм, теренкур застосовують при захворюваннях серцево-судинної, дихальної і нервової систем, опорно-рухового апарату з метою покращення загального фізичного і психоемоційного стану.
- Ігри поділяють на малорухливі, рухливі і спортивні. Вони спрямовані на вдосконалення координації рухів, швидкості рухової реакції, розвиток уваги, відволікання хворого від думок про хворобу [7, с.10-11].

Саме фізичні вправи спрямовані на первинну профілактику захворювань та попередження розвитку хронічних захворювань.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. На основі проаналізованих даних про фізичне виховання студентів в спеціальних медичних групах, можна зробити висновок, що дана проблема є актуальною на сьогоднішній день і має тенденцію до розвитку у зв'язку з необхідністю модернізації методів та засобів фізичного виховання для осіб з особливими освітніми потребами, а також додатковими чинниками які погіршують дане становище.

Адже для студентів, котрі займаються в спеціальних медичних групах дуже важливо отримувати високий рівень знань та вмінь з фізичної культури для особистісного розвитку, що підтверджується різноманітними дослідженнями. Саме вмілий та обізнаний педагог зможе за допомогою спеціальних фізичних вправ та використовуючи поради щодо розвитку окремих рухових якостей при відхиленнях в стані здоров'я створити якісні умови для формування цілісної особистості студентів, які займаються в спеціальних медичних групах.

У перспективі подальших пошуків важливо провести дослідження в напрямку особливостей методики занять з фізичного виховання у студентів з різними захворюваннями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Овчарова Н.А., Куліш А.О. Основи фізичної підготовки для студентів спеціальної медичної групи. Біла Церква, 2017. 47 с.
2. Присяжнюк С. І. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. К., 2013. 216 с.
3. Дубогай О.Д. Методика фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Східно-європ. нац.ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 276 с.
4. Язловецький В.С. Фізичне виховання студентів з відхиленнями в стані здоров'я: Навчальний посібник. Кіровоград, 2004. 352 с.
5. Мухін В.Н. Фізична реабілітація: Підручник для студентів ВНЗ фізичного виховання і спорту : Олімпійська література, 2000. 423 с.

6. Яблонська А. М. Роль фізичних вправ у оздоровленні студентів спеціальної медичної групи, *Фізичне виховання та спорт у контексті державної програми розвитку фізичної культури в Україні: досвід, проблеми, перспективи*. Житомир, 2015. Вип.2. С.254-256.

УДК: 612.76:796.015

БІОМЕХАНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ФІЗИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ[184]

Микита БІЛОВОЛ,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Терапія та реабілітація», Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Геннадій СЯБРЕНКО,
кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У дослідженні розглянуто та описано біомеханіку як наукову дисципліну, а також окреслено сфери її застосування. Проаналізовано поняття біомеханічних технології, завдяки яким прогнозуються майбутні тенденції розвитку спорту та оптимізуються тренувальні процеси.. Проведено аналіз біомеханічних принципів побудови фізичних вправ і уточнено значення біометричних вимірювань. Визначено ключові характеристики апаратних комплексів і вимірювальних систем, які найчастіше використовуються в галузі біомеханіки.

Ключові слова: *біомеханіка, фізичні вправи, фізичні навантаження, рух, об'єкт вимірювання, біомеханічна структура.*

The study examines and describes biomechanics as a scientific discipline and outlines its areas of application. The concept of biomechanical technologies, which allow forecasting future trends in sports development and optimizing training processes, is analyzed. An analysis of the biomechanical principles of physical exercise construction is conducted, and the significance of biometric measurements is clarified. Key characteristics of hardware systems and measurement technologies most commonly used in the field of biomechanics are identified.

Keywords: *biomechanics, physical exercises, physical loads, movement, measurement object, biomechanical structure.*

[184] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Сучасні аспекти збереження здоров'я, фізичної терапії та реабілітації» кафедри фізичної терапії, ерготерапії ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001038).

Постановка проблеми. Біомеханіка є однією з провідних наук сьогодення, яка, ґрунтуючись на принципах механіки, досліджує фізичні властивості біологічних систем, їхню здатність до адаптації, поведінкові та механічні рухи на різних рівнях організації та в різних умовах. Основні напрями досліджень у біомеханіці включають аналіз роботи опорно-рухового апарату людини й тварин, вивчення механічних характеристик клітин, рідин, тканин, органів та їхніх систем, а також фізичних основ управління в біологічних процесах. Сюди входить і вдосконалення рухової активності людини для підвищення її ефективності, і створення технологій для оцінки якостей живих систем та їх захисту від зовнішніх факторів, і розробка моделей для оптимального виконання складних рухів у професійній, військовій, мистецькій і спортивній сферах.

Також важливим є створення методик навчання руховим навичкам і технологій відновлення функцій через тренажери та спеціальне обладнання. Біомеханіка значно вплинула на розвиток фізичної культури й спорту, де можливості рухової діяльності людини отримують найвищу оцінку.

Мета дослідження – дослідити бомеханічні особливості побудови фізичних навантажень.

Ступінь дослідженості проблеми. Вивченням науки біомеханіки займалися провідні спеціалісти В.О. Кашуба, В.В. Гамалія, А.М. Лапутіна, О.А Архипова. Фізіологічну основу вивчення рухів людини викладено у працях І.М. Сєченова, І.П. Павлова, М.Е. Введенського та інших. Важливі біомеханічні дослідження в цій сфері були проведені В.І. Синіговцем, Р.О. Зубриловим, Ю.О. Юхно, І.П. Закорко, Т.А. Поліщук, В.І. Бобровником, А.М. Ратовим та іншими.

Виклад основного матеріалу. Фізичні вправи є основним засобом фізичного виховання, однак сучасна методика їх розробки потребує більш глибокого аналізу. Педагоги звертають увагу на специфічні риси фізичних вправ, які визначають їхню унікальність як засобу фізичного розвитку. Важливим аспектом є розгляд фізичної вправи у взаємозв'язку з умовами, що визначають основні закономірності її застосування. Рухова функція є однією з основних функцій людського організму, яка охоплює різні зміни в організмі, його взаємодію з внутрішнім і зовнішнім середовищем, а також зміну стану. Механічний рух людини визначається як зміна положення її тіла відносно навколишніх об'єктів [4].

Кожна людина володіє певним набором рухових можливостей, які визначаються її віком, статтю та способом життя. Проте здатність освоїти ті чи інші рухові навички не завжди означає їх гарантовану реалізацію. Під час фізичного виховання ставляться конкретні рухові завдання, які обов’язково мають бути виконані, адже саме так досягаються поставлені цілі занять.

Фізичні вправи можна визначити як набір рухових дій, спрямованих на виконання певних завдань фізичного виховання, що виконуються із суворим дотриманням біомеханічних характеристик рухів, відповідних умов зовнішнього середовища і стану організму. Оскільки кожна вправа може вирішувати лише обмежені завдання, її можна включати до складу відповідного комплексу подібних вправ, залежно від умов. Комплекс фізичних вправ, як і кожна окрема вправа, повинен мати чітко визначену цільову спрямованість, узгоджену з руховими можливостями людини, вимогами і стадією навчального та тренувального процесу [6].

Цілеспрямованість визначається як здатність системи підтримувати стабільність своєї структури і водночас здійснювати вибір стратегії взаємодії з навколишніми об’єктами. Відтак забезпечення цілеспрямованості системи неможливе без реалізації принципу вибору. Планування її поведінки відбувається на основі аналізу, що враховує попередньо досліджені особливості реакцій окремих підсистем організму спортсмена у відповідь на фізичні та механічні фактори навколишнього середовища. Завдяки цьому систематично спрямовується вплив на певні елементи морфологічної структури та функціональні можливості організму.

Біомеханічна структура кожної фізичної вправи є основою, на якій будуються всі інші її компоненти. Структура включає не тільки організацію та форму системи, але й визначає закономірності взаємозв’язку її елементів, що забезпечують інтеграцію в єдину систему. Основним елементом кожної вправи є елементарний рух суглоба або ж рух всього тіла, здійснений в певний момент часу відносно зовнішніх систем відліку під впливом сил. Рух вважається вивченим лише за умови визначення його біокінематичних та біодинамічних характеристик, таких як інерція, сила і енергетика. Отже, для точного опису біомеханічної структури фізичної вправи слід використовувати ці характеристики, оскільки вони відображають взаємозв'язок між суглобними рухами та рухом центру маси тіла, необхідним для виконання конкретних рухових завдань [2].

Через ускладнення завдань фізичного виховання, фахівці все частіше використовують комп'ютерне програмування та моделювання для вивчення людських рухів і фізичних вправ. На поточному етапі розвитку науки немає універсального і абсолютно точного опису біомеханічної структури фізичної вправи, що пояснюється її високою складністю та багатогранністю. Це не означає, що вивчення цього питання неможливе, однак існують певні обмеження, які ще не вирішені. Така ситуація зумовлена стрімким розвитком технологій та методів дослідження, а також удосконаленням біомеханічних підходів до аналізу рухів людини [3].

Техніка спортивних вправ – це складне та збірне поняття, що охоплює різноманітні рухові дії, які мають різну біомеханічну структуру і спрямовані на досягнення високих спортивних результатів. Фізичні вправи є основним об'єктом вивчення та освоєння в навчально-тренувальному процесі і включають як змістову, так і процесуальну складову діяльності. Змістова частина охоплює цілі, функції, орієнтацію, дидактичні принципи, методи, а також характеристики моторики спортсменів. Процесуальна частина включає організаційне управління, види роботи, засоби, форми діяльності та ефективність тренувального процесу [1].

Багато ключових закономірностей вже відомі фахівцям, інші ще вивчаються. Проте вже нині можна визначити кілька основних: усвідомлення широкими верствами населення важливості досягнення високого рівня фізичної підготовки; збільшення значення спеціально організованого процесу фізичного виховання на різних етапах розвитку фізичної культури людства; зміцнення зв'язку між тренерською діяльністю та виконанням основних завдань щодо виховання всебічно розвинених членів суспільства; необхідність детальнішого дослідження логіки фізичного виховання в контексті соціального та біологічного розвитку людини як об'єкта педагогічного управління.

У біомеханіці вимірюються не тільки фізичні величини, а й біологічні, психологічні, педагогічні та соціальні показники рухової діяльності. Для цього створені спеціальні методи вимірювань, що дозволяють об'єктивно оцінити підготовленість людини до виконання рухових завдань. Управління професійною руховою підготовкою включає збір і аналіз інформації про організм людини та її середовище, розробку і реалізацію програм підготовки, а також корекцію планів на основі результатів. Метою цього процесу є покращення результатів рухової діяльності через ефективне управління підготовкою [5].

На етапах рухової підготовки спортсменів можуть виникати локальні завдання, такі як покращення техніко-тактичної майстерності, розвиток вольових і рухових якостей, або перехід організму в новий функціональний стан через спеціальні тренувальні методи. У професіональній підготовці використовуються різні засоби, зокрема фізичні вправи, та інші фактори для досягнення результатів. Ефективність управління підготовкою залежить від того, наскільки зміни у рухах спортсмена відповідають запланованим цілям і дозволяють вирішити поставлені завдання.

Висновки. Біомеханічні технології дозволяють фахівцям аналізувати та прогнозувати основні закономірності розвитку сучасного спорту, визначаючи його майбутні тенденції та перспективи. Вчені в галузі біомеханіки активно шукають нові способи для досягнення вищих спортивних результатів. Завдяки знанням про біомеханику рухів людського організму можна здійснювати контроль і коригувати фізичні навантаження під час тривалих тренувань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрєєва Р. Біомеханіка і основи метрології. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2015. 224 с.

2. Базилевич Н.О. Теоретичні основи біомеханіки. Переяслав: ФОП Домбровская Я.М., 2020. 150 с.

3. Гакман А. В. Основи біомеханіки руху. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. 144 с.

4. Кашуба В. О. Біомеханіка просторової організації тіла людини: сучасні методи та засоби діагностики і відновлення : монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 768 с.

5. Носко М.О. Біомеханіка рухової діяльності. Навчально-методичні матеріали до практичних занять. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2019. 64 с.

6. Ячнюк М.Ю. Біомеханіка рухових дій. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 172 с.

УДК 504: 327.5

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПОЖЕЖ, ЩО ВИНИКЛИ В РЕЗУЛЬТАТІ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Олександр БОЙКО,
здобувач фахової передвищої освіти, Кіровоградський медичний фаховий коледж ім Є.Й.Мухіна;

Сергій МОВЧАН,
завідувач фельдшерсько-акушерського відділення, викладач ПС, Кіровоградський медичний фаховий коледж ім Є.Й. Мухіна
ORCID ID 0000-0003-3037-1147

Розглянуто екологічні наслідки, спричинені пожежами, які виникли в результаті активних бойових дій. Основна увага приділена періоду повномасштабної збройної агресії проти України. Висвітлено екологічний аспект впливу пожеж на основні природні компоненти, в тому числі в межах природоохоронних територій України.

Ключові слова: *навколишнє середовище, пожежі, забруднення довкілля, екологічні наслідки, збитки навколишньому середовищу.*

The study examines the environmental consequences caused by fires resulting from active hostilities. The focus is on the period of full-scale armed aggression against Ukraine. The environmental impact of fires on key natural components, including within Ukraine's protected areas, is highlighted.

Keywords: *environment, fires, environmental pollution, ecological consequences, environmental damage.*

Збройні конфлікти традиційно асоціюються з руйнуваннями матеріальної інфраструктури та людськими втратами. Проте суттєвий вплив на навколишнє середовище нерідко залишається поза увагою. Повномасштабне вторгнення в Україну стало серйозним екологічним викликом, що проявляється у деградації природних систем, забрудненні ґрунтів, води, повітря та скороченні біорізноманіття.

Руйнування об’єктів енергетичної й промислової інфраструктури створюють додаткові ризики. До цього додаються пожежі, спричинені обстрілами, які загострюють проблему збереження екосистем.

Значної шкоди довкіллю завдають вибухи боєприпасів, що викидають у навколишнє середовище токсичні елементи та важкі метали. Залишки снарядів і

мін, які залишаються на великих площах, формують небезпечне забруднення на роки вперед.

Однак існують і непрямі екологічні наслідки бойових дій, які проявляються через неконтрольовані викиди підприємств зруйнованих внаслідок обстрілів. Більшість екологічних ризиків в Україні пов'язана з пошкодженнями критично важливих промислових об'єктів разом зі складами нафти й палива та об'єктів енергетичної інфраструктури. [3].

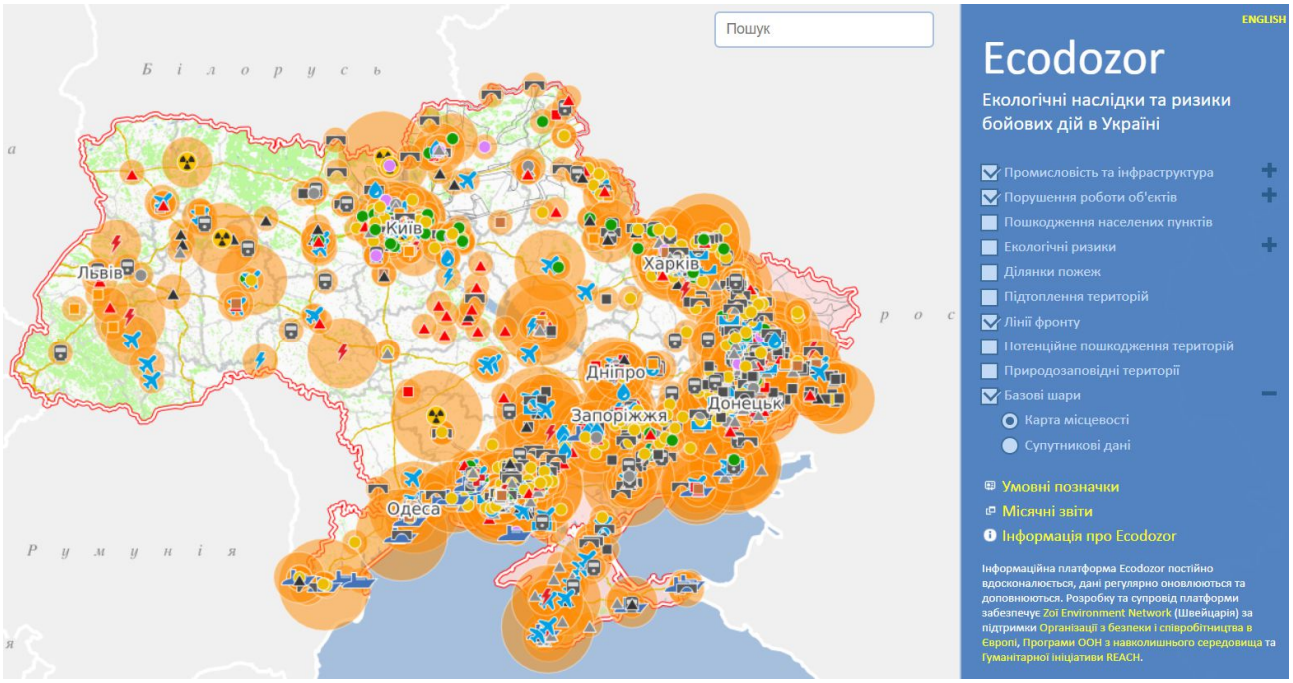

Рисунок 1 – **Мапа порушень роботи об'єктів інфраструктури** [2]

За даними Київської школи економіки [4], протягом першого півріччя 2023 року в атмосферне повітря потрапило близько 1,2 мільйона тон забруднюючих речовин, серед яких: оксид вуглецю, пил, леткі органічні сполуки, важкі метали та інші шкідливі речовини.

Інтенсивні бойові дії на значній частині територій України призвели до видимого зростання кількості пожеж, переважна більшість яких спричинена бомбардуваннями, обстрілами, мінуваннями та вибухами снарядів. За офіційними даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій впродовж лише 3 місяців 2022 року від початку повномасштабного вторгнення виникло 25390 пожеж [1]. Це на 61 % більше, ніж за аналогічний період 2021 року.

В цілому у 2022 році кількість лісових пожеж зросла у 1.5 рази, а площа – в 54 рази порівняно з 2021 роком. Державне агентство лісових ресурсів України повідомляє, що у 62% випадків причиною пожеж того року стали якраз такі активні бойові дії або обстріли ракетами, вибухи мін тощо. Втім, варто зазначити, що облік здійснювався без урахування значної частини лісів (зокрема, Запорізької,

Луганської, Миколаївської, Донецької, Херсонської та інших областей), де велися бойові дії, а частина територій зазначених областей перебувала під контролем окупантів. [5]

За даними екологічної системи «SaveEcoBot», з початку великої війни відбулися десятки тисяч пожеж на території нашої країни. Відповідно до представленого нею графіка історії осередків пожеж максимум зафіксованих щоденно складав 7280, і відбулося це 17 вересня 2024 року [6].

Серйозні екологічні наслідки під час воєнного періоду несуть за собою пожежі, що стають причиною порушення лісових екосистем. Такі збитки, завдані навколишньому середовищу, є не тільки руйнівними, а й довготривалими, іноді навіть невідворотними. Несприятливі умови порушують трофічні ланцюги, зменшують чисельність популяцій лісових тварин, що призводить до скорочення біорізноманіття і, як наслідок, зменшення стійкості системи

Нині до 44% території усіх заповідників та національних природних парків України знаходяться на тимчасово окупованих територіях або у зонах бойових дій [7]. На кінець 2023 року, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, війною уражено понад 20% природоохоронних територій нашої країни, що включає у себе 812 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 0,9 млн гектарів, 514 з яких площею 0,8 млн гектарів лишаються окупованими [1].

Широкомасштабне вторгнення принесло на терени України охоплення вогнем все більшої кількості областей. Так, наприклад, відтоді почала страждати Херсонщина, де окупанти влаштовували масові підпали лісів з метою попередження появи партизанського руху. Пожежі завдали шкоди Чорноморському біосферному заповіднику. Саме тут мешкала популяція диких коней та 306 видів птахів, зокрема таких, як пелікан рожевий, дрохва, мартин каспійський та інші, що є не менш рідкісними [8].

Вторгнення російських військ на північ України в перший місяць війни призвело до того, що з 24 лютого (за даними European Forest Fire Information System) пожежами було охоплено понад 22 тис. гектарів території зони відчуження [9].

В результаті загорянь в зоні відчуження, під загрозою опинилось виконання нею основної функції – буферної, яка полягає в запобіганні винесення за межі території радіоактивних часток. Окрім того, пожежами знищуються болота, ліси й різноманіття багатої фауни Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, яка відновилась після аварії на ЧАЕС.

З 2014 року і дотепер нищівних наслідків війни зазнають заповідні зони Донеччини. Невідворотних наслідків зазнав Національний природний парк «Святі гори», що розкинувся вздовж русла річки Сіверський Донець поблизу міста Святогірськ. Його загальна площа становить 40.6 тис гектарів і включає у себе

великі виступи на правому березі Сіверського Дінця, що насправді є крейдяними горами. Метою парку було збереження 48 видів рідкісних рослин, зокрема сосни крейдяної /*Pinus sylvestris var. cretacea Kalenich.*/, тюльпана дібровного /*Tulipa quercetorum*/, плодоріжки болотної /Anacamptis palustris/ [11].

Втім, пожежі небезпечні не лише знищенням екосистем, а й потраплянням забрудників в атмосферу. Від початку війни агресор намагався завдати якомога більшої шкоди інфраструктурі й логістиці збройних сил України, у тому числі й нафтобазам та нафтопереробним заводам. За даними офіційного ресурсу Міністерства довкілля «ЕкоЗагроза» на сьогодні шкода від горіння нафтопродуктів оцінюється в 138,68 млрд грн [10].

Пожежі в лісах та інших насадженнях внаслідок влучань російськими снарядами чи навмисних підпалів також досягають небачених кількостей, приносячи збитки в розмірі понад 637 млрд грн із викидами у атмосферне повітря 61773850 тон забруднюючих речовин [10]. Якщо порівняти ці дані з розрахунками дослідження, яке свідчить про теоретичні 23,764 тис. тон викидів парникових газів унаслідок пожеж різної локалізації, отримаємо, що з початку повномасштабної війни 2022 року і до 10 листопада 2024 року загальний обсяг викидів збільшився майже в 2.6 разів [11].

Рисунок 2 - **Загальний обсяг викидів парникових газів внаслідок пожеж, тис. тон**

Таким чином, можна стверджувати, що пожежі, викликані бойовими діями на території України, правомірно визнати воєнними злочинами проти людства,

вони фактично є справжнім екоцидом, який тягне за собою чисельні наслідки, а саме:

- знищення екосистем, у тому числі й тих, що знаходяться на природоохоронних територіях заповідників, національних та природних парків, пошкодження середовищ унікального існування флори та фауни;
- втрата значної частини рослинного покриву на великих територіях, яка виконує дуже важливу функцію поглинання вуглекислого газу під час фотосинтезу;
- втрата біорізноманіття, яке так потрібне екосистемам для збереження стійкості й здатності протистояти несприятливим умовам;
- зростання викидів токсичних речовин у атмосферу, ґрунти і водойми, а також знищення їх внаслідок влучання снарядів, розривання мін, застосуванням будь-якої зброї.

Отже, окрім видимих наслідків, збройний конфлікт, спричинений збройною агресією проти України, поширює цю агресію також і на менш помітні сфери, а саме екологічного характеру, що насправді є набагато більш довготривалими, аніж може здатися. І саме через це важливе розуміння й усвідомлення масштабів збитків, які ворог не припиняє завдавати нашій країні. Пожежі займають у цій ніші неабияке місце, руйнуючи та пошкоджуючи наші екосистеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Портал Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. URL:https://mepr.gov.ua/ponad-e65-mlrd-zbytkiv-ta-majzhe-6-5-tysyach-vypadkiv-znyshhennya-ekosystem/
2. Ecodozor. Екологічні наслідки та ризики бойових дій в Україні. URL: https://idundcz.dsns.gov.ua/statistika-pozhezh/analitichni-materiali
3. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. URL:https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf
4. Яких екологічних наслідків зазнала Україна за час війни окрім збитків від підриву Каховської ГЕС. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/yakih-ekologichnih-naslidkiv-zaznala-ukrayina-za-chas-viyni-okrim-zbitkiv-vid-pidrivu-kahovskoyi-ges/
5. Портал державного агентства лісових ресурсів. URL: https://forest.gov.ua/napryamki-diyalnosti/lisove-gospodarstvo/ohorona-i-zahist-lisiv/ohorona-lisiv-vid-pozhezh

6. Портал SaveEcoBot. URL: https://www.saveecobot.com/analytics/fires?days=1095
7. Заповідні території під час війни. Відновити міста буде простіше, ніж природу URL: https://eco.rayon.in.ua/topics/514206-zapovidni-teritorii-pid-chas-viyni-vidnoviti-mista-bude-prostishe-nizh-prirodu
8. Чорноморський біосферний заповідник. URL: https://wownature.in.ua/chornomorskyy-biosfernyy-zapovidnyk/
9. UNCG. Українська природоохоронна група. URL:https://uncg.org.ua/z-24-liutoho-v-zoni-vidchuzhennia-vyhorilo-ponad-22000-ha-naslidky-okupatsii-prodovzhuiut-zavdavaty-shkody-dovkilliu/?fbclid=IwY2xjawGcUZJleHRuA2FlbQIxMAABHadf5908_OE88HEheEDGvEJ_83-8VRYSt9KeR_mUC_zxgklt3UnYb6ZhHw_aem_qEiilGrFPeR3mX_XVxJs0A
10. ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL:https://ecozagroza.gov.ua/damage/air
11. Вплив російської війни в Україні на клімат. URL:https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/vplyv-ros-viyny-na-klimat-promizh-otsinka-parn-haziv.pdf

РОЗДІЛ 5.
СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

УДК: 316.7:323.1:069(477.65)

ДІЯЛЬНІСТЬ О. І. ПОЛЯЧКА ЯК ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА, ЯКИЙ ФОРМУЄ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР У МІСТІ КРОПИВНИЦЬКОМУ

Віталій ПАХОЛІВЕЦЬКИЙ,
вчитель історії та географії
КЗ «Ліцей природничих наук»
Кропивницької міської ради
ORCID ID: 0009-0005-7570-1519

Будь-який розвиток не можливо уявити без зусиль конкретних осіб, які здатні взяти на себе ініціативу, відповідальність, не бояться переборювати труднощі, докладають зусилля і готові йти всупереч обставинам – все це задля тієї справи, яку вважать метою свого життя. Саме ревне слідування покликанню приносить рясні плоди. І вони не залишаються непоміченими суспільством, для якого так дбайливо були зрощені. Тож, людині, повністю відданій служінню громаді міста Кропивницького на її культурному фронті, присвячена дана стаття. В ній охарактеризовано діяльність конкретної особистості (О.І. Полячка) у сфері розвитку соціокультурного простору міста. Розглянуто здобутки громадського діяча як активного реалізатора творчих ініціатив, створених задля розширення уявлення кропивничан в галузі знань із краєзнавства, історії, мистецтва, музики, національних меншин…

Ключові слова: *Полячок О.І., соціокультурний простір, національні меншини, фестиваль «Осінь з музикою Кароля Шимановського», громадська діяльність, музейна справа, геральдика, «Полонія», фольклор, музикознавство, місто Кропивницький.*

Any development is unimaginable without the efforts of specific individuals who are capable of taking initiative, accepting responsibility, overcoming challenges, putting in effort, and being ready to go against the odds – all for the sake of the cause they see as their life's purpose. It is precisely this passionate dedication to one's calling that yields abundant results. These efforts do not go unnoticed by society, for whom they have been so carefully cultivated. This article is dedicated to a person fully committed to serving the community of the city of Kropyvnytskyi on its cultural front. It highlights the work of a particular figure, O.I. Polyachok, in the sphere of

developing the city's sociocultural space. The article reviews the achievements of this public figure as an active promoter of creative initiatives designed to expand the knowledge of Kropyvnytskyi's residents in the fields of local history, art, music, national minorities, and more.

Keywords: *O.I. Polyachok, sociocultural space, national minorities, "Autumn with the Music of Karol Szymanowski" festival, public activity, museum work, heraldry, "Polonia," folklore, musicology, Kropyvnytskyi.*

Постановка проблеми. Сучасні міста України характеризуються поліетнічністю їх населення, мультикультурністю, релігійним плюралізмом. Не винятком є місто Кропивницький. Унаслідок постійної взаємодії населення відбуваються соціальні перетворення в області культури. Важливу роль у цьому процесі відіграють окремі особистості. Вони здатні поширювати ті чи інші надбання, робити їх доступнішими для широких мас, впливати на національні процеси регіону, сприяти утвердженню толерантності, взаємоповаги, прокладати шляхи діалогу та взаєморозуміння між представниками різних етнонаціональних, культурних, релігійних груп. Завдяки цьому світ один одного стає більш доступним. Тим саме зменшується можливість розвитку всякого роду протиріч. Серед таких людей, важливою постаттю в сучасному культурному житті міста Кропивницького є Олександр Іванович Полячок.

Актуальність і практичне значення дослідження продиктовані малодослідженістю вивчення особистого внеску сучасних громадських діячів у розвиток міста Кропивницького; необхідністю виокремлення основних напрямків їх діяльності задля майбутнього переймання конструктивного досвіду й корисних для сучасної України надбань. Також стаття є важливою для ознайомлення молоді та здобувачів освіти з постатями, що стоять в авангарді розвитку культури міста, популяризації активної громадської позиції, небайдужості до майбутнього свого регіону.

Тож, **метою статті** є дослідити роль і вплив конкретної особи, а саме: О.І.Полячка на формування культури міста Кропивницького; оцінити внесок у розвиток національних меншин регіону та вивчення їхньої історії; охарактеризувати основні аспекти його діяльності в галузі етнофольклористики, музикознавства, історії музики та геральдики; здійснити бібліографічну розвідку опублікованих праць Олександра Івановича та творчої спадщини.

Виклад основного матеріалу. Олександр Іванович Полячок – науковець-музикознавець, директор Кропивницького музею музичної культури імені Кароля Шимановського, громадський діяч, педагог, геральдист, етновиконавець. У 1998–2002 роках був депутатом Кіровської районної ради в м.Кіровограді, від 2002 року є головою громадської організації «Об'єднання поляків «Полонія» імені Кароля

Шимановського», з 2004 року – голова ради представників національно-культурних товариств при облдержадміністрації [4].

Його діяльність багатогранна, вона стосується різних сфер громадського життя.

О.Полячок – випускник Московської консерваторії імені Петра Чайковського, розпочав свою трудову діяльність у 1987 році як викладач Кіровоградського музичного училища (1987–1991 роки), очолив при ньому Кімнату-музей композитора-земляка Кароля Шимановського. Завдяки його зусиллям Кімнату-музей було реорганізовано у міський комунальний музей імені Кароля Шимановського, де він став директором. На цій посаді (1991–1993) О.Полячок організував фестиваль «Пам'яті Кароля Шимановського» (1992) і наукову конференцію «Шимановський і Україна» (1993) [4] за участю представників із-за кордону, що було знаковим досягнення для того періоду, коли на зорі своєї незалежності молода держава-Україна лише звільнялася від пут залізної завіси радянського тоталітаризму.

Започаткований Олександром Івановичем фестиваль є вагомим досягненням для міста Кропивницького, адже служить для культурного збагачення його мешканців. Фестиваль «Осінь з музикою Кароля Шимановського» (до 2017р. – Музичний фестиваль ім.Кароля Шимановського) – це фестиваль перш за все фестиваль академічної професійної музики та автентичного фольклору, що проходить на малій батьківщині композитора. Він єднає українські села й міста, де народився, жив і творив класик польської музики ХХ століття: Кропивницький, Черкаси, Кам'янку, Тимошівку й Вербівку Кам'янського р-ну Черкаської обл., Знам'янку і Петрове Знам'янського р-ну Кіровоградської обл. та Київ. З 2012 року фестиваль відбувається щорічно.

Протягом понад 20 років на фестивалі було виконано практично всі твори К. Шимановського для скрипки і фортепіано, обидва струнні квартети, близько половини фортепіанних творів, кілька вокальних циклів та окремих пісень.

Крім музики К.Шимановського на фестивалях прозвучали твори різних авторів від пізнього середньовіччя та Ренесансу до наших сучасників, зокрема багатьох українських (В. Губаренко, В.Сільвестров, М.Скорик, М.Шух, І. Губаренко та ін.) і польських композиторів (М. Гурецький, Б. Войтович, А. Малявський, Я. В.Гавел, А.Кошевський та ін.) [3].

З 1993 по 2001 рік О.Полячок працював начальником відділу культури Кіровоградської міської ради. На цій посаді доклав максимум зусиль для створення міських музеїв О.О. Осмьоркіна й І.К. Карпенка-Карого, встановлення пам'ятника Богдану Хмельницькому і пам'ятного знаку «Ангел-хранитель» [4]. У 1996 році був художнім керівником постановки на сцені філармонії «Вечорниць» П. Ніщинського до 100-річчя від дня смерті композитора, сприяв започаткуванню та

проведенню музичних фестивалів «Провесінь», «Травневі музичні зустрічі» та інші [5].

У 1996 році став одним із засновників обласного осередку Українського геральдичного товариства, активно працював над відновленням традиції присвоєння звання «Почесний громадянин міста», створенням символіки населених пунктів області. Зокрема. він є співавтором гербів і прапорів міст Знам'янки та Олександрії, Долинського та Новоукраїнського районів Кіровоградської області, членом комісії обласної ради з питань впровадження символіки територіальних громад сіл, селищ, міст, районів [7].

Водночас протягом 1991–2001 років Олександр Полячок як лектор-музикознавець, автор сценаріїв та режисер щорічно проводив цикли з близько 30 концертів для школярів під назвою «Сходинки до музичного Олімпу», на кожному з яких було від 400 до 800 слухачів. Варто віддати належне пану Олександрові за його роботу з дітьми, популяризацію музичної культури. Ця сфера діяльності стала домінуючою в його діяльності у 2001-2011 роках, коли він працював викладачем музичної літератури і сольфеджіо. У 2007–2008 роках він створив авторську навчальну програму, яка здобула 2 місце на Всеукраїнському конкурсі. Як наслідок – Олександр Іванович став співавтором затверджених Міністерством культури України навчальних програм для учнів музичних шкіл України з предметів «Зарубіжна і українська музичні літератури» (Київ, 2008) та «Фольклорний ансамбль» (Київ, 2020) [4]. Вони стали першими в незалежній Україні навчальними програмами з цих предметів, побудованими на нових педагогічних і ідеологічних засадах.

У 2012 році Олександр Полячок повторно став директором музею музичної культури імені Кароля Шимановського. Під його керівництвом музей веде активну виставкову, просвітницьку та екскурсійну роботу, знайомить з музичною культурою і пам'ятками міста його мешканців і гостей, зокрема в рамках щорічних акцій «Ніч музеїв», «Мистецькі вихідні», виставок «Агроекспо», фестивалів «Нейгаузівські музичні зустрічі», «Класик-проєкт» та ін. Музей організував три міжнародні наукові конференції, присвячені видатним музикантам-землякам [6].

Варто зазначити, що музейна, науково-краєзнавча і популяризаторська діяльність Олександра Полячка спрямована на стирання білих плям, що стосуються польської спадщини міста Кропивницького (колишнього Єлисаветрада) і підтримання історичної пам'яті та своєї національної ідентичності серед сучасних поляків міста та області. Тому за активної участі пана Олександра 26.06.1997 було створено Об'єднання поляків «Полонія» імені Кароля Шимановського. Перед кожним членом «Полонії» поставали питання: «хто ми?», «звідки?», «яка наша історія?», «чому ми відрізняємося від наших сусідів, колег та друзів?». Саме відчуття значущості та вагомості цих справді фундаментальних

питань, які рано чи пізно постають перед тією чи іншою спільнотою, змусило О.Полячка шукати відповіді на них. Його праця дала багато плідних результатів, адже вона була спрямована на розкриття багатогранних процесів як в середині місцевої польської громади, так і її оточення. Чимало важливої інформації було вперше оприлюднено в укладених паном Олександром збірках статей і матеріалів «Поляки на Кіровоградщині» [2] та «Долі поляків на Кіровоградщині» [1], які побачили світ у 2006 і 2008 роках. Їх по праву можна вважати першим системним викладом різнобічної історії місцевої польської спільноти. Сукупність та вдало підібраний історико-фактологічний матеріал проливають чимале світло на історію поляків на теренах Кіровоградщини. На особливу увагу заслуговує наукова стаття Олександра Полячка «Елисаветград в жизни Кароля Шимановского и его семьи» [1, с.134], ціллю котрої було, уточнення відомих та введення в науковий обіг нових фактів про єлисаветградські епізоди життя композитора та його сім'ї, виявлених завдяки ретельному опрацюванню фондів Кіровоградського обласного архіву. Свої наукові напрацювання Олександр Полячок репрезентував під час виступів на міжнародних наукових конференціях у Кропивницькому, Кракові, Закопаному, Івано-Франківську, Києві та ін.

О.Полячок веде також активну діяльність як популяризатор українського музичного фольклору. У 2010–2011 роках він організував міжнародні фестивалі етномузики на возах «Перекотиполе». Їм передували роки збирання й вивчення місцевого музичного фольклору. У 2011 році пан Олександр заснував фольклорний гурт «Млиночок» [5]. Колектив брав активну участь у міських та обласних культурно-масових заходах, виступав на фестивалях в Україні та за кордоном. Як етновиконавець, О.Полячок ініціював включення автентичних українських пісень, записаних у Кіровоградській, Черкаській та інших областях України, до репертуару міжнародного фольклорного колективу «Віртуальне село». У складі цього ансамблю виступав на фестивалях «Koorbiennale» (Гаарлем, Голландія, 2013), «Дні музики Кароля Шимановського» (Закопане, Польща, 2015), «Stravinski weekend» (Париж, 2017), «Bard Music Festival. Римський-Корсаков і його світ» (Аннандейл-на-Гудзоні, штат Нью-Йорк, 2018), «Ночі світу» (Женева, 2018), «ЕтноКраків/ Rozstaje» (2019).

У 2019–2021 роках Олександр Іванович розробив і реалізував за підтримки Українського культурного фонду два мистецькі проєкти. Перший - це видання однойменної фольклористичної збірки «Чумацькі пісні передстепового Правобережжя» і 10 концертів-презентацій збірки в чотирьох регіонах України. Другий проєкт – веб-серіал для медіа платформ «Чумацькі пісні» – охопив усю Україну і представив українське чумацтво також у зв'язках із сусідніми народами, зокрема, поляками [5].

За системне просування в медіапросторі та презентацію за кордоном видатних музикантів-земляків телеканал «UA: Кропивницький» нагородив О.Полячка відзнакою «У фокусі добра 2020» у номінації «Громадський діяч року» [4]. 27 травня 2024 року був нагороджений орденом «Золотий Хрест Заслуги» від президента Республіки Польща Анджея Дуди.

Повертаючись до наукової діяльності О.Полячка як музикознавця і краєзнавця, подамо бібліографічний список праць, збірників і статей, створених під керівництвом чи особисто Олександром Івановичем:

	Бібліографія
Власні статті О.І.Полячка в збірниках чи місцевій періодиці	«Про традиції скрипкового виконавства і педагогіки в Єлисаветграді першої чверті XX століття, або До передісторії одного з єлисаветградських творів Кароля Шимановського» // Шимановський і Україна. Матеріали наукової конференції. Кіровоград, 1998, с.67-72;
	«А чи не могли б ви показати мені просто велике поле пшениці?» Україна в житті та музиці Кароля Шимановського» // Війни та мир. Київ, 2004, с. 257 – 261;
	«Про єлисаветградську музичну родину Блуменфельдів» // «Центральна Україна – Польща в дослідженнях науковців та краєзнавців Кіровоградщини». Кіровоград, 2004;
	Elizawetgrad jako ośrodek kultury polskiej w centralnej Ukrainie. Przyczynki do dziejów kultury muzycznej miasta / Єлисаветград як осередок польської культури в центральній Україні. До історії музичної культури міста // Polacy na Ziemi Kirowogradzkiej / «Поляки на Кіровоградщині». Кіровоград, 2006, с. 51-55;
	Stowarzyszenie Polaków Obwodu Kirowogradzkiego „Polonia” im. Karola Szymanowskiego u progu swego 10-lecia / Об’єднання поляків Кіровоградщини “Полонія” ім. Кароля Шимановського на порозі свого 10-річчя // Там само, с. 104-133 (wspólnie z A.Bobkiewiczem);
	«Кіровоградщина в дзеркалі часу. Музичне мистецтво». Кіровоград, 2013 (wspólnie z M.Dołgich);
	Великі князі Київські, великі князі Литовські, руські (українські) бояри та інші предки Кароля Шимановського, Фелікса Блюменфельда, Генріха Нейгауза на Київщині // Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур („Szymanowscy, Blumenfeldowie, Neuchausowie – muzyczne rodziny na styku kultur”) : Колективна монографія / Ред.-упоряд. О. І. Полячок. – Кропивницький: Лисенко В. Ф. – 2019, с. 86-105.
	Патріарх музичної родини Михайло Блюменфельд – непересічний педагог і культурний діяч // Там само, с.122-141.
	Тимошівка та інші села й міста Потясминня, з якими пов’язана доля Кароля Шимановського, від заснування до 80-х років XIX ст. // Там само, с.282-291.
	Театрально-музичні зв’язки Кароля Шимановського з Тимошівкою

	і Єлисаветградом // Там само, с.331-339.
	Генріх Нейгауз і Кароль Шимановський: початок дружби й співпраці // Там само, с.396-401.
	Полячок О. Музика в окупованому Кіровограді // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. – 2020. – Вип. XIII, с. 269–297.
	Muzyka Karola Szymanowskiego w jego małej ojczyźnie (Tymoszówka, Kamionka, Kropywnycki) w latach 1962–2017 // Polski Rocznik Muzykologiczny. Tom XVIII – 2020. – Warszawa, 2020, s. 375–395.
Праці, в яких О.І.Полячок виступав як упорядник	«Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур». Кропивницький: Лисенко В. Ф. – 2019, 660 с.
	Polacy na Ziemi Kirowogradzkiej / «Поляки на Кіровоградщині». Кіровоград, 2006, 168 s.
	Losy Polaków na Ziemi Kirowogradzkiej / Долі поляків на Кіровоградщині. – Кіровоград, 2008, 232 s.
	С.Шевченко «Кіровоградщина в українсько-польських зв'язках. Освіта і наука (1820-і – поч. 2000-х рр.)» – Кіровоград: 2008, с.

Висновки. Отже, нами було досліджено, що Полячок О.І. відіграє важливу роль у сфері громадського життя міста Кропивницького, сприяє його культурному розвитку. Ним здійснено значний внесок в галузі музики, освіти, музейної справи та геральдики. Його ініціативі належить ряд проєктів, які вплинули на становлення польської національної меншини міста, запроваджено щорічний фестиваль «Осінь з музикою Кароля Шимановського», що забезпечує поширення музичної культури серед місцевого населення, ознайомлення з надбаннями вітчизняних та закордонних композиторів. Докладає чимало зусиль для розвитку краєзнавства та регіоналістики. Досліджує етносоціальні процеси, реалізує ряд проєктів із вивчення чумацьких пісень, що становлять вагому спадщину української нації. Нами вивчено основні друковані праці Олександра Івановича та сформовано їх перелік.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Losy Polaków na Ziemi Kirowogradzkiej / Долі поляків на Кіровоградщині. – Кіровоград, 2008, 232 s.
2. Polacy na Ziemi Kirowogradzkiej / «Поляки на Кіровоградщині». Кіровоград, 2006, 168 s.
3. Історія фестивалю. Сайт Фестиваль Осінь з музикою Кароля Шимановського Режим доступу: 12.11.2024 р. URL: http://szymanowski-fest.com/uk/festyval/istoriia-festyvaliu
4. Полячок О.. Автобіографія. Сайт Кропивницької міської радиЮURL: https://www.google.com/url?sa=t&source =web&rct=j&opi=89978449&url=https://

www.kr-rada.gov.ua/site/uploads/files/Vyconavchi%2520organy/Viddil_cultury_tyrizmy/Doc-Polyachek-20210803.pdf&ved=2ahUKEwju5-PiwNaJAxXcBdsEHT5TG90QFnoECBUQAQ&usg=AOvVaw0P8R3QOq6XPkvdHj6x4WVM

5. Сікорська І. Рекомендація на Полячка О.. Сайт Кропивницької міської ради. URL: https://www.google.com/ url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.kr-rada.gov.ua/site/uploads/files/Vyconavchi%2520organy/Viddil_cultury_tyrizmy/Doc-Polyachek-20210803.pdf&ved=2ahUKEwju5-PiwNaJAxXcBdsEHT5TG90QFnoECBUQAQ&usg=AOvVaw0P8R3QOq6XPkvdHj6x4WVM

6. Ткаченко О.. Рекомендація Полячка О.І. Сайт Кропивницької міської ради. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source= web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.kr-rada.gov.ua/site/uploads/files/Vyconavchi%2520organy/Viddil_cultury_tyrizmy/Doc-Polyachek-20210803.pdf&ved=2ahUKEwju5-PiwNaJAxXcBdsEHT5TG90QFnoECBUQAQ&usg=AOvVaw0P8R3QOq6XPkvdHj6x4WVM

7. Члени Українського геральдичного товариства. Сайт Українського геральдичного товариства. URL: http://uht.org.ua/ua/members/polyachok/

УДК 069:659.2

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЙНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТРЕНДІВ[185]

Карина СТАДНІКОВА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
ORCID ID: 0000-0003-4947-3581

У статті проведено аналіз впливу комунікаційної діяльності музейних установ як на міжнародному так і на українському рівні, розглянуто поняття та сутність музеїв як соціокультурний інструмент, а також роль та функції в суспільстві. Особлива увага приділена історичному огляду та розвитку музеїв в комунікаційній діяльності, а саме веб-сайту, соціальним мережам, а також громадських заходів. Досліджуючи та аналізуючи комунікаційну діяльності музеїв в Україні, ми виявили що, воєнний стан впливає на доступність музейних колекцій для широкої аудиторії, а також обмежує можливість проведення екскурсій та громадських заходів. На даний час особливо це є актуальним питання.

Ключові слова: *комунікація, музейна комунікація, музей, соціокультура, громадські заходи, музейні колекції, воєнний стан.*

The article analyzes the impact of the communication activities of museum institutions both at the international and Ukrainian levels. It examines the concept and essence of museums as

[185] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

a sociocultural tool, as well as their role and functions in society. Special attention is given to the historical overview and development of museums in communication activities, specifically websites, social media, and public events. By studying and analyzing the communication activities of museums in Ukraine, we found that martial law affects the accessibility of museum collections to the broader audience and limits the possibility of conducting tours and public events. This issue is especially relevant at present.

Keywords: *communication, museum communication, museum, socio-culture, public events, museum collections, martial law.*

Постановка проблеми.

Сучасні музеї служать зберігачами культурної спадщини, навчальними закладами та соціально-культурними інструментами, займаючи унікальне місце в суспільстві. Але в умовах воєнного стану в Україні їх функції серйозно ускладнюються. В останні роки українські музеї стали свідками не тільки фізичного руйнування, а й посилення соціально-психологічного тиску на співробітників і відвідувачів. Безпека культурних цінностей, доступність музейних експозицій та інноваційні комунікаційні стратегії в умовах війни особливо актуальні.

В умовах воєнного стану музеї стикаються з багатьма проблемами, особливо з обмеженнями фізичного доступу до колекцій, які знаходяться під загрозою знищення або можуть бути просто недоступні через агресивних військових дій. Екскурсії, тематичні заходи,публічні виставки, які раніше були невід'ємною частиною музейного життя, є онлайн-інструментом, що адекватно реагує на потреби суспільства в умовах емоційної та психічної травми.

Враховуючи ці труднощі, музейні установи в Україні змушені переглядати комунікаційні стратегії, щоб залишатися актуальними для суспільної свідомості, вони проводять кампанії з популяризації культурної спадщини, використовують гаджети, цифрові технології, веб-сайти та соціальні мережі, щоб залучити молоду аудиторію, залучити глядача. Ми повинні адаптувати експертів до нових форм взаємодії з ними. Це необхідно для виживання музею під час війни, оскільки завдання, що стоять перед організацією в даний час, вимагають нових підходів, інноваційних рішень і активної взаємодії з широкою громадськістю.

Метою статті є особливості комунікаційної діяльності музейних установ України в контексті світових трендів.

Ступінь дослідженості проблеми.

Дослідження комунікаційної діяльності музеїв має сталі традиції в Україні та за кордоном. Багато науковців вивчають різноманітні аспекти діяльності музеїв, акцентуючи увагу на їхньому соціокультурному впливі такі українські вчені як: Г. Власюк, І. Гопенко, Д. Десятерик, І. Іванов, С. Івлева, Н. Капустіна, Р. Маньковська, В. Мельник, В. Павлухіна, Є. Прокопенко, Д. Щербак.

Проблема особливості комунікації в музейних установах, також постала предметом вивчення багатьох науковців за кордоном: Ф. Вайдахер, Дунган Ф. Камерон, В. Клаузевіца, Г. Матт, К. Мюллер-Штратен, Р. Ромедера, З. Странський, Т. Флатц, Б. Фрідріх, Ш. Шредль.

Виклад основного матеріалу

Музеї завжди виконували важливу роль у суспільстві, діючи як простори для освітлення культури, історії та мистецтв. Вони є проміжними ланками у передачі знань та ідей між поколіннями, формуючи колективну пам'ять.

Відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу», «музей – це науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» [2].

Комунікація – це всеосяжний і складний процес, в якому люди розмовляють віч-на-віч або в групах, на зустрічах, за допомогою телефонних дзвінків або читають і пишуть нотатки, листи та звіти [4, с. 3].

Поняття «музейна комунікація» увів до наукового обігу у 1968 р. канадський учений музеолог Дунган Ф. Камерон. Згідно з його трактуванням, музейна комунікація – це процес спілкування відвідувача з музейним експонатами, які являють собою «реальні речі» [7].

Мета музейної комунікації – це освіта та виховання відвідувачів. Завданнями музейної комунікації є передача інформації, розповсюдження наукових знань, а також пропаганда культурної спадщини.

Окрім традиційних форм музейної комунікації, серед яких експозиційно-виставкова, просвітницька, видавнича, в умовах інформатизації суспільства з'являються нові форми роботи з відвідувачами музею. Варто зазначити, що музейна комунікація буде ефективною тоді, коли суспільство матиме широкий доступ до колекцій музею. Завдяки новим інтерактивним технологіям, які впроваджують у свою роботу музейні працівники, відвідувачі мають можливість здійснити віртуальну подорож у часі й просторі.

Головним каналом музейної комунікації є експозиція – сукупність музейних предметів, їх копій, предметів і матеріалів науково-допоміжного фонду, виставлених для публічного огляду на тривалий термін, які складають цілісну предметно-просторову систему, в якій музейні предмети та науково-допоміжні матеріали об'єднані єдиним науковим і художнім задумом [6].

Провідною формою музейної комунікації є веб-сайт, який забезпечує доступ до фондів багатьох музеїв. Завдяки музейним сайтам відвідувачі можуть познайомитися з історією установи, експозицією, колекціями, науковою та виставковою діяльністю, переглянути фотогалерею. Ще однією формою музейної

комунікації є проведення наукових конференцій, форумів та з'їздів, музейних читань, круглих столів.

Як стверджує австрійський музеолог Ф. Вайдахер: «Теорія музейної комунікації досліджує та пояснює загальні та особливі засади поширення змісту музейних фондів серед суспільства» [1, с. 174], підкреслюючи, що музейна комунікація відбувається через експонування та інтерпретацію автентичних пам'яток, а її головним змістом є доступ суспільства до музейних збірок, збережених і досліджених музейниками [1, с. 177-182].

Важливо врахувати, і на цьому наголошував польський музеолог З. Странський, що музейна комунікація буде дієвою лише тоді, коли суспільство матиме широкий доступ до музейних колекцій та засвоїть їх [1, с. 181].

Музейні сайти поділяють на сайти реально існуючих музеїв і музеїв віртуальних. Перші – це частина реальних музеїв – художніх, історичних, етнографічних, археологічних тощо. Більшість таких сайтів є стислими музейними. Другу групу музейних сайтів становлять ресурси віртуальних музеїв. Донедавна їх у мережі було всього декілька. Сьогодні, наприклад, в Італії їх понад 8000. Віртуальний музей Канади (Virtual Museum of Canada) об'єднав предмети мистецтва, які зберігаються в різних колекціях по всій країні (загалом охоплює 2500 закладів). Він презентує віртуальні виставки, безкоштовні онлайн-ігри, освітні матеріали, а також понад 580 тисяч зображень [8].

Українські музеї тільки починають використовувати на своїх сайтах подібний новий сервіс. На сьогодні в Інтернет-просторі представлено віртуальні екскурсії 31-го музейного закладу України. Вони, зокрема, акумульовані на сайті «Україна Incognita. Музеї онлайн» (лише за останній рік до проекту долучилося 4 українські музеї). Серед них і два полтавські – це музей-садиба І.П. Котляревського та Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви». Останній є найактивнішим серед музеїв Полтавщини у використанні різноманітних інформаційних технологій для представлення як музейного містечка, так і безпосередньо музейної експозиції.

Серед форм музейної комунікації, що набули популярності останнім часом, неабияке місце посідає представлення цих культурних закладів у популярних соціальних інтернет мережах – таких, як Facebook, MySpace, мікроблог Twitter та інших. Українські музеї розпочали інтегруватися у віртуальний простір соціальних мереж починаючи з 2011–2013 рр. Але відтоді така форма музейної комунікації стала загальнопоширеною. На головних сторінках більшості Інтернет-ресурсів музеїв наявні переходи на популярні соціальні мережі – де музей має свої власні групи, сторінки або аккаунти. Завдяки цим посиланням на головних сторінках веб-сайтів зростає кількість відвідування відповідних ресурсів. Таким чином усе більше людей інтегрується в інформаційний простір, створений музеєм. [3, с. 146-147].

Воєнний стан — це особливий стан, порядок управління, що запроваджується на всій території держави чи в окремих її місцевостях у разі оголошення війни, збройної агресії або загрози війни, нападу.

Під час війни росія не лише руйнує матеріальні цінності, а й намагається знищити саму ідентичність української культури. Музеї України потрапляють під російські обстріли, перебувають в окупації, потерпають від грабунків «сосєдєй». Проте співробітники музеїв продовжують працювати попри війну. Одні релокували музей із підконтрольних рф територій, інші сховали експонати у безпечні місця, щоб їх не пошкодили обстріли. На жаль, через стрімку окупацію не завжди вдавалося вберегти цінні предмети. Однак музейники за першої ж можливості повертаються до роботи, шукають можливості відбудувати зруйноване і відшукати втрачене [5].

Чернігівський обласний історичний музей ім. Василя Тарновського (від 24.02.2022 по квітень 2022 року був в окупації), Харківський літературний музей (від 24.02.2022 по осінь 2022 року був під постійними обстрілами, але росіяни відступили до кордону), Луганський обласний краєзнавчий музей (з 2014 по 2015 рік був в окупації, потім переїзд до підконтрольної території України, навесні 2022 року музей переїхав до Львову, але експонати переїхали за декілька днів до 24.02.2022), Маріупольський художній музей ім. Архипа Куїнджі (від 24.02.2022 по сьогодення перебуває під окупацією), Херсонський обласний художній музей ім. Олексія Шовкуненка (від 24.02.2022 по листопад 2022 року був в окупації) [5].

Міністерство культури та інформаційної політики України разом з Національним агентством з питань запобігання корупції створили робочу групу Art Sanct Task Force, щоб відстежувати торгівлю предметами мистецтва, які були викрадені росіянами. Міжнародні й українські правоохоронні органи та профільні організації працюють над тим, щоб притягнути Росію до відповідальності, запобігти міжнародному трафіку викраденого з українських приватних і державних колекцій та повернути цінності в Україну [5].

Висновок. Музей відіграє важливу роль у суспільстві як центр культури, історії та мистецтва, а також як засіб спілкування між поколіннями та передачі знань. Законодавче визначення музею України підкреслює його функцію у збереженні та поширенні культурної спадщини. Комунікація музею, введена в науковий обіг, спрямована на освіту відвідувачів через взаємодію з виставкою. Музеї сучасного мистецтва використовують соціальні мережі для створення веб-сайтів та залучення відвідувачів. Під час війни в Україні музеї зазнали серйозних руйнувань і розграбування, але, тим не менш, співробітники продовжують працювати над збереженням культурних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія. Посібник. – Львів, 2005. – 628 с.
2. Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 13.11.2024)
3. Куценко С.Ю. Можливості використання соціальних мереж у діяльності музеїв України. *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ. 2014. Вип. 26. С. 145-157.
4. Михалюк Н., Бінерт О., Федик О., Синюк О. Особливості управління комунікаціями на підприємстві. *Розвиток менеджменту і маркетингу в АПК.* 2023. №2. С. 145-150.
5. Музеї і війна: зникнути чи стати бронею. URL: https://www.ukrainer.net/muzei-i-viyna/ (дата звернення 14.11.2024)
6. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів: наказ Міністерства культури України від 21.07.2016 № 580. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text (дата звернення 13.11.2024)
7. Салата О. О. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 164 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12175/1/O_Salata_NMP_OM_IS.pdf (дата звернення 14.11.2024)
8. Virtual Museum of Canada website. URL: http://www.virtualmuseum.ca (дата звернення 14.11.2024).

УДК 305-055.2(477)

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ[186]

Каріна ШПАК,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Право» Центральноукраїнського фахового коледжу Університету «Україна»;

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»

У дослідженні розглядається питання гендерної рівності як одного з ключових чинників суспільного розвитку в Україні. Гендерні рівність є важливою темою як для чоловіків так і для жінок в наш час. Показано, як гендерні стереотипи та нерівність на ринку праці, в освіті та сімейних відносинах створюють серйозні перешкоди для повноцінної реалізації людського потенціалу. Запропоновано вирішити цю проблему шляхом реалізації національної стратегії гендерної рівності, що включає ефективне законодавство,інформаційно-просвітницькікампанії,гендерно-чутливу освіту та створення умов для збалансування кар'єри та сімейних обов'язків.

***Ключові слова**: гендер, гендерна рівність, гендерні стереотипи, дискримінація, ринок праці, трудові відносини, держава, гендерна стратегія, міжнародні стандарти, законодавство.*

In this study, gender equality is examined as one of the key factors in social development in Ukraine. Gender equality is an important issue for both men and women today. It demonstrates how gender stereotypes and inequality in the labor market, education, and family relationships create significant barriers to the full realization of human potential. Addressing this issue is proposed through the implementation of a national gender equality strategy, which includes effective legislation, public awareness campaigns, gender-sensitive education, and conditions that support a balance between career and family responsibilities.

[186] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Keywords: *gender, gender equality, gender stereotypes, discrimination, labor market, labor relations, state, gender strategy, international standards, legislation.*

Постановка проблем. Гендерна рівність в Україні є важливою частиною суспільства, вона впливає на багато аспектів суспільного життя. Хоча за останні десятиліття було зроблено значні кроки для забезпечення рівності між чоловіками та жінками, але все ще існує ряд питань, які потребують уваги.

Однією з ключових проблем є обмежені можливості, при виборі професій та кар'єри. На ринку праці існують певні гендерні стереотипи. Гендерні стереотипи-це погляди на ролі чоловіків та жінок у професійній сфері та їхнє становище в соціальній ієрархії. Вважається, що рутинні завдання, які не потребують прийняття рішень,-це жіноча робота, тоді як завдання, що вимагають творчого та інноваційного підходу,-чоловіча. Ці стереотипи створюють бар'єри для жінок, особливо в сферах, які традиційно вважаються «чоловічими», таких як інженерія, інформаційні технології та управління. Вони обмежують доступ жінок до високих посад і перспективних професій, де вони могли б повністю реалізувати свій потенціал і креативність. У той же час чоловіки зіштовхуються з упередженням щодо їхньої ролі в професіях, що вимагають емоційної чутливості та залученості, як-от освіта, догляд за людьми чи соціальні послуги. Це обмежує їхній вибір і не дозволяє їм реалізувати себе в тих сферах, де вони могли б бути не менш успішними.

Гендерні розриви в оплаті праці все ще існують навіть у розвинених країнах. Незважаючи на те, що кожен п'ятий українець вважає, що гендерна рівність вже досягнута, жінки стикаються з різними формами упереджень на роботі. По статистиці на сьогоднішній день заробітна плата жінок на 20% менша, ніж у чоловіків. Основними причинами цього явища є систематична дискримінація та недооцінка праці. Вважається, що численна кількість переривають свою кар'єру, для того щоб доглядати за дітьми або іншими членами родини. Як наслідок, вони можуть втратити можливості кар'єрного росту та підвищення заробітної плати. На основі зібраних даних вважається, що жінки схильні до більшої емоційності та меншої стресостійкості. Важкі індустрії не для них.

Також значною проблемою є те, що, незважаючи на численні приклади успішних жінок-лідерок в Україні, факт того, що суспільство досі не сприймає жінку-лідера, залишається очевидним. В суспільному сприйнятті чоловіки краще підходять для керівних посад, ніж жінки, їм більш притаманні такі риси характеру як турбота про себе та домінування. Це створює уявлення про те, що жінки більш придатні для виконання домашніх обов'язків або менш значущих ролей, а не для зайняття відповідальних посад на роботі.

Таким чином, гендерні стереотипи в Україні надалі обмежують професійний вибір і кар'єрні можливості як для жінок, так і для чоловіків. Жінки часто зазнають дискримінації, яка ускладнює їхній доступ до керівних посад і технічних спеціальностей. У свою чергу, чоловіки рідко обирають професії, що потребують емоційної чутливості, через поширені уявлення про «традиційно жіночі» ролі.

Мета дослідження: розглянути питання гендерної рівності в українському суспільстві.

Ступінь дослідженості проблеми: проблема гендерної рівності в українському суспільстві є досить добре дослідженою такими науковцями: І. Грицай, Г. Герасименко, О. Дашковська, А. Войтовська, Л. Кожура, Ю. Рижук, В. Василенко, М. Ганзенко, О. Тарасюк, Н. Романова, В. Барко та інші. Гендерна рівність залишається не вирішеною проблемою у нашому суспільстві, що й актуалізує тему нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Гендерна рівність – це принцип, який передбачає рівні можливості та права для всіх людей, незалежно від їх статі, у всіх сферах життя. Він спрямований на забезпечення рівного доступу до прав і можливостей для жінок та чоловіків, а також на визнання їхньої рівності в суспільстві. Більшість вважає, що тема гендерної рівності стосується тільки жінок, проте стереотипи які нав’язує суспільство негативно впливають як на жінок так і чоловіків. Це стосується працевлаштування, політичної участі, доступу до освіти та охорони здоров'я.

Авторка О. Р. Дашковська стверджує що «Якщо біологічна стать дається людині від народження, то гендер конструюється соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер – це соціальна стать, що формує поведінкові, культурні, психологічні, візуальні та інші соціально-культурно зумовлені відмінності між чоловіками та жінками» [3, с. 5].

Відносно гендерної нерівності у жінок вживаються такі поняття:

«Скляні стіни» – жінки мають менший доступ до низки професій та видів діяльності. Це призводить до того, що жінки зосереджені в низькооплачуваних секторах і мають менший доступ до економічних і фінансових ресурсів.

«Скляна стеля» – невидимі бар'єри, що обмежують кар'єрне зростання жінок.

«Липка підлога» – це термін, який використовується для позначення того факту, що жінки залишаються на початкових позиціях в ієрархії довше, ніж чоловіки.

80% всіх постраждалих від домашнього насильства – жінки.

67% українок, віком до 15 років, стверджують, що коли-небудь зазнавали психологічного, фізичного або сексуального насильства.

Серед найпоширеніших кримінальних злочинів, в яких постраждали жінки – зґвалтування та торгівля людьми.

Варто також відзначити, що в Україні досягнуто значного прогресу у сфері політичної активності та військової служби. З початку повномасштабної війни кількість жінок, які служать у Збройних силах України, зросла приблизно у 2,5 рази порівняно з 2014 роком: станом на березень 2023 року у Збройних силах України служили 60 538 жінок, з них близько 42 898 - військовослужбовці. У 2014 році загальна кількість жінок у Збройних силах становила 49 926, з них 16 557 - військовослужбовиці. Україна значно розширила можливості для участі жінок в обороні країни. Зокрема, були зняті обмеження на доступ до військової освіти, у тому числі до вищих військових навчальних закладів. Також було переглянуто перелік посад, доступних для жінок-військовослужбовців, та скасовано віковий ценз для жінок, які служать за контрактом.

Однак українські жінки як і раніше стикаються з певними обмеженнями при проходженні військової служби. Вони не можуть займати посаду офіцера, не можуть займатися управлінням підводними човнами і надводними кораблями, особливо в складі екіпажів надводних кораблів. Їм також відмовлено в доступі до підрозділів пожежогасіння, які займаються непрямим гасінням пожеж, і в роботі в підрозділах матеріально-технічного забезпечення, де використовуються вибухові речовини. У військових частинах спеціального призначення для жінок абсолютно немає посад.

У разі затяжної війни може знадобитися мобілізація жінок, але згідно з офіційними позиціями, держава їх ще не мобілізувала.

Проте добровільна мобілізація жінок була дозволена і відбулася. У 2022 році був затверджений новий порядок військового обліку, який регулює військовий облік жінок. Згідно з наказом, повинні бути зареєстровані жінки-лікарі та фармацевти. Для інших професій таке рішення є добровільним.

Війна створила нові проблеми для участі жінок у виборах. Внаслідок військових дій багато жінок опинились з-за кордоном, і деякі з них, можливо, не зможуть повернутися, коли відбудуться вибори після війни. Тому важливо надати їм можливість голосувати з інших країн, для чого необхідні зміни у виборчому законодавстві та нові правила організації виборів.

Військовослужбовці часто скаржаться на відсутність належної форми, взуття, шоломів та бронежилетів. Вони також зіткнулися з проблемами, пов'язаними з умовами життя на військових полях, такими як неможливість підтримувати гігієну, особливо під час менструації. Ці питання, як правило, не піднімаються на найвищому рівні, і військовослужбовиці повинні вирішувати їх самостійно. Однак зміни в методах командування можуть допомогти знайти перспективніші рішення повсякденних проблем жінок-військових.

Одним із позитивних аспектів військової служби жінок є відсутність дискримінації в оплаті праці, на відміну від цивільного сектора, де існує гендерна різниця. У збройних силах оплата праці визначається затвердженим тарифним розкладом за званням і вислугою років, що гарантує справедливість оплати праці. Однак у деяких випадках чоловіки можуть отримувати вищу заробітну плату через ці ж фактори.

У суспільстві, яке досягло рівності, зникає більше інтересів, захоплень і страхів перед професією. Наприклад, якщо у вас є до цього талант, то чоловік може, не замислюючись, стати нянею, вчителем, прибиральником і т.д. хоча у нас все ще більше жінок працює на цих посадах. Ми також бачимо величезну перевагу в тому, що жінки більше довіряють чоловікам: вони знають, що чоловіки розуміють усі відмінності між статями і в той же час не піддаються стереотипам.

Висновок: Гендерна рівність в Україні залишається важливим, але ще недостатньо досягнутим завданням. Ця тема стосується як чоловіків так і жінок. Хоча в останні роки спостерігається прогрес, зокрема у військовій службі та участі жінок у політиці, існують значні бар'єри, пов'язані з гендерними стереотипами та нерівністю в оплаті праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барко В. І., Смірнова О. М. Теоретичні засади визначення поняття гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України на сучасному етапі розвитку суспільства. *Вісник НУОУ*. 2014. Вип. 4 (41). С 152-155.

2. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентської молоді в умовах закладу вищої освіти: інклюзивний підхід. Умань. : ЦП Компринт, 2022. 214 с.

3. Ганзенко М. В., Закрутний Д. О. Адміністративно-правова характеристика гендерної політики у органах державної виконавчої служби в Україні. Х. : СГ НТМ, 2020. 251 с.

4. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціальної політики в Україні. Умань. : Візаві (СПД Сочинський), 2008. 252 с.

5. Грицай І. О. Інтеграція принципу гендерної рівності у Збройних силах України як стратегія розвитку оборонного сектора. *Вісник ВНПЗ Дніпропетровського гуманітарного університету*. 2018. Вип. 4. С 27-31.

6. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика. К. : Хай-Тек Прес, 2018. 560 с.

7. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності. Х. : Право, 2005. 224 с.

8. Кожура Л. О., Рижук Ю. М., Богданець А. В., Василенко В. В. Забезпечення гендерної рівності та інклюзії в академічному середовищі. К. : КНЕУ, 2024. 316 с.

9. Коломоєць Т. О. Людина, суспільство, держава: гендерний вимір. К. : НАУ, 2024. 244 с.

10. Кругова С. С. Наукова інтерпретація забезпечення рівності прав і свобод жінок та чоловіків в Україні. *Вісник АІДП ім. В. М. Корецького НАН України*. 2019. Вип. 4 (10). С 14-26.

11. Никифоренко В. Г., Табанова А. І. Гендерна рівність в Україні: проблеми та шляхи удосконалення. *Вісник СЕД*. 2014. Вип. 2. С 218-225.

12. Романова Н. В. Еволюція доктринальних джерел з питань гендерної рівності. *Вісник АККМП Національного університету імені І. В. Вернадського*. 2020. Вип. 1(19). С 73-80.

13. Смірнова О. М. Сучасний стан та проблеми гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України. *Вісник НУОУ*. 2014. Вип. 6 (43). С 356-360.

14. Тарасюк О. Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах євроінтеграції. Кропивницький : ДонДУВС, 2023. 364 с.

УДК: 36.22:342.7:316.344.23

РОЛЬ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ[187]

Софія ГОДОВАНЮК,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»

Науковий керівник:
Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнськийінститут розвитку людини Університету «Україна»

У дослідженні висвітлено питання ролі волонтерства в Україні, проблеми та аспекти, що впливають на діяльність волонтерів. Досліджений розвиток волонтерської діяльності на території України, його початкові форми та прояви. Розглянуто основні напрямки діяльності, що зазначені в Законі України «Про волонтерську діяльність в Україні».

Ключові слова: *волонтерство, волонтерський рух, волонтерські організації, волонтер, гуманітарне забезпечення.*

The study highlights the role of volunteering in Ukraine, addressing the challenges and factors influencing volunteer activities. It examined the development of volunteer activities in Ukraine, including their initial forms and manifestations. The main areas of activity outlined in the Law of Ukraine's "OnVolunteerActivitiesinUkraine" are analyzed.

Keywords: *volunteering, volunteer movement, volunteer organizations, volunteer, humanitarian aid.*

Постановка проблеми. Волонтерство - важливе соціальне явище, яке активно розвивається в Україні протягом останніх років, особливо після 2014 року через російську агресію та події на Майдані. Волонтерський рух набув значного

[187] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

поширення в момент початку війни на Донбасі, та під час повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році. Внаслідок цього громадяни об'єдналися для надання допомоги армії, переселенцям, постраждалим від бойових дій та тваринам,що перебувають на окупованих територіях або зазнали травм внаслідок війни.

Волонтерська діяльність відіграє значущу роль у подоланні криз, гуманітарних та соціальних викликів,а також сприяє формуванню національної солідарності, почуттю значущості в суспільстві та розвитку свідомого населення.

Але волонтерська діяльність в Україні не обмежується лише військовими питаннями,варто зазначити, що волонтерські ініціативи охоплюють сфери охорони здоров'я, освіти, культури, екології та соціального захисту.

Попри те,що волонтерський рух активно розвивається, державна підтримка залишається недостатньою, адже немає чіткої стратегії взаємодії між державними органами та волонтерськими організаціями. Варто зазначити, що багато організацій мають труднощі у зборі коштів, гуманітарного забезпечення чи інших ресурсів, необхідних для здійснення їхньої діяльності.Волонтери стикаються з серйозними психологічними і фізичними викликами. Відсутність належної підтримки та допомоги з боку професійних психологів може призвести до вигорання і втрати мотивації. Через страх тяжкої та виснажливої праці, недостатню поінформованість, відсутність належних умов для участі не велика кількість людей беруть участь в волонтерській діяльності, через це бракує працівників та створюється брак координації між різними волонтерськими організаціями, а це призводить до дублювання зусиль у деяких сферах і недостатньої уваги до інших напрямів діяльності. Це одна з причин, яка знижує ефективність діяльності волонтерів і створює проблеми у вирішенні загальнонаціональних питань.

Всі ці аспекти створюють значущу проблему, яка заважає діяльності волонтерів, тому в своїй статті ми будемо детальніше вивчати та вирішувати ці питання.

Мета дослідження: розглянути теоретико-практичні засади волонтерства, напрямки діяльності волонтерів та волонтерських організацій; виявлення основних проблем та викликів, з якими стикаються волонтерські організації;

Ступінь дослідженості проблеми. Питанням ролі волонтерства в Україні присвятили увагу: Д. Доманчук, І. Білич, В. Потапенко, А. Двігун, П. Горінов, Р. Драпушко та інші. Але тема нашої статті водночас залишається не вивченою досконало, що й актуалізує тему нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу.Згідно твердження О. Головко, «Волонтерство – це різновид громадської діяльності, обов'язково неприбуткова діяльність лише на добровільних засадах, що приносить користь (допомагає) або окремій соціальній групі, або суспільству загалом» [2, с.10]. На думку авторів журналу «Наукові

інновації та передові технології», волонтерство - це будь-яка добровільна діяльність, що здійснюється без очікування винагороди на користь суспільства або окремої соціальної групи [3, с.676]. В Законі України «Про волонтерську діяльність в Україні» зазначається, що «Волонтерство - соціально спрямована, благодійна, неприбуткова, вмотивована, суспільно корисна діяльність, що провадиться волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом виконання робіт та надання послуг громадянам, організаціям та суспільству в цілому»[1].В ході дослідження ми будемо спиратися на визначення, що зазначено в Законі України «Про волонтерську діяльність в Україні»

Волонтерство відіграє важливу роль увирішенні соціальних проблем та викликів, які стоять перед державою. Задля поглиблення в темустатті,необхідно розглянути як саме виникловолонтерство в Україні.

Доброчинність ще з давніх часів була притаманна українському народу, праця на користь суспільству ніколи не була феноменом для нашої нації. В часи литовсько-польської доби розпочався новий етап доброчинності, головною умовою якого було формування національної держави. Православні братства навчали дітей, допомагали бідним, сиротам і хворим.

Волонтерство набуло свого нинішнього визначення та обов'язків лише в 1858 році, в той період було створено Червоний Хрест для надання медичної допомоги пораненим та полоненим, ця організація працювала на волонтерських засадах.

В період радянської доби волонтерство набуло прийняло форму всім відомого «суботника» або ж «недільника» , звичайно, ця праця була не завжди добровільною, але все рівно була спрямована на користь суспільства.

За часи незалежності України перші волонтериз'явилисьв 1992 році. Волонтерська діяльність набула статусу «національної» завдяки допомозі представників з Корпусу миру США. Внаслідок цього було створено перший Всеукраїнський суспільний центр «Волонтер» , активними учасниками якого була молодь. Спалах волонтерської активності в Україні, відбувся наприкінці 2013 р. і з особливою силою розгорнувся у 2014 р. через воєнний конфлікт на Донбасі. Локалізація волонтерської допомоги зумовлювалася гострими потребами збереженняжиття людей окупованих територій, підтримки бійців української армії, допомоги переселенцям із зони конфлікту.Так і розпочався глобальний розвиток волонтерськоїдіяльності.

Через нинішню ситуацію діяльність волонтерів -титанічна праця, події сьогодення кидають все більше викликів цим добродіям. Наразі більшість волонтерських організацій компенсують неповну спроможність держави у сферах: матеріального й технічного забезпечення бійців на фронті; надання медичної допомоги пораненим та постраждалим; матеріального забезпечення та психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам у тилу. Нині

волонтерські організації відіграють роль маркетингових компаній, які вивчають потреби фронту, здійснюють збори коштів з різних джерел, здійснюють пошук, замовлення та придбання певного обладнання, продуктів тощо, та працюють як логістичні компанії, які забезпечують завезення,оформлення й транспортування товарів до споживачів.

Варто зазначити , що є велика кількість волонтерських організацій, які не працюють з фронтом, а допомагають у тилу, тобто займаються забезпеченням притулку для домашніх улюбленців, що втратили господарів під час бойових дій, закупівлею й забезпечення ліками й продовольством соціально незахищених соціальнихгруп.

Згідно статті 5 Закону України «Про волонтерську діяльність в Україні»«Основними напрямами волонтерської діяльності в Україні є:

1) надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги;

2) благодійництво та благодійницька діяльність;

3) охорона навколишнього природного середовища;

4) організація дозвілля для дітей та юнацтва та туристична діяльність;

5) розвиток культури та мистецтва, охорона та відтворення пам'яток історії та архітектури, захист національної спадщини;

6) зміцнення національних традицій та підтримка національних меншин;

7) охорона здоров'я, материнства та дитинства;

8) розвиток фізичної культури та спорту;

9) забезпечення безпеки вболівальників під час проведення спортивних змагань;

10) участь у подоланні наслідків надзвичайних ситуацій та надання допомоги жертвам катастроф, військових конфліктів, стихійних явищ, природних катаклізмів, інших надзвичайних ситуацій на території України та за її межами;

11) надання безоплатної правової допомоги;

12) розвиток та популяризація волонтерської діяльності» [1].

Незважаючи на свою прогресивність та ефективність, волонтерський рух та його учасники мають певні проблеми,які тим чи іншим чином стримують поширення волонтерства. Волонтерські програми не мають належної координації та підтримки з боку організацій або державних структур. Варто додати, що не всі молоді люди мають бажання допомогти, або і зовсім байдужі до певної проблеми,щопостає перед волонтерами. Попри фізичні навантаження волонтерська діяльність у конфліктному середовищі -емоційно виснажлива та агресивна зазвичай призводить до емоційного вигорання або психічних травм. Робота волонтером в умовах війни передбачає допомогу у бідах та важких ситуаціях, тому люди можуть відчувати стан апатії через негативні емоції та

емоційного перенавантаження. Волонтерська діяльність передбачає і фізичну роботу,яка часто буває виснажливою та не рідко призводить до проблем зі здоров'ям. Незважаючи на таку ситуацію, держава не надає безкоштовну психічну допомогу та реабілітацію волонтерам, тому доводиться вживатись з травмами і продовжувати діяльність на користь суспільству.

Також не менш важливою проблемою є недостатній розвиток законодавств щодо волонтерської діяльності. Саме це призводить до невизначеності прав та обов'язківволонтерів, та ускладнює їх співпрацю з державними органами задля більшої ефективності.Через відсутність чітких правил взаємодії між волонтерами та державними органами процес отоимання необхідних дозволів, ліцензій та іншої документації є складнішим ніж міг би бути за наявності чіткої правової бази. Слід детально прописати права волонтерів на безпечні умови праці, соціальний захист, а також їхні обов'язки перед організацією, в якій вони працюють.

Висновки. Можна зробити висновок, що волонтерство в Україні відіграє надзвичайно важливу роль, особливо в умовах соціальних і економічних викликів. Після початку повномасштабного вторгнення волонтери стали невід'ємною частиною підтримки армії, внутрішньо переміщених осіб,постраждалих від бойових дій. Волонтерські ініціативи охоплюють медичну допомогу, постачання гуманітарного забезпечення, надання техніки та спорядження військовим, психологічну підтримку та реабілітацію.

Також волонтерська діяльність сприяє розвитку свідомості суспільства, формуванню національної ідентичності та зміцненню згуртованості громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про волонтерську діяльність».URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення 28.10.24)

2. Руденко В. С. Волонтерство, як провідне явище в процесі забезпечення соціальної бузпекиУкраїни: еволюція, значення, сучасний стан та проблематика. Економіка. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 52.

3. Шапошникова І. В., Вірт Ю. М. Роль інституту волонтерства у соціальній роботі під час повномасштабного вторгнення росії на територію України. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2024. Вип. 12. С. 34-37.

4. Головко О. В. Волонтерство в Україні: історико-правовий аспект.URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/75975d6b-52b3-4161-b4e5-8b56feebba13/content(дата звернення 28.10.24)

5. Лазарева А. О., Тимошенко Л. В.,Дракохруст Т. В. Волонтерський рух у безпековій політиці України: воєнні дії та роль. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*.(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2024. Вип. №2(30). С. 671-68.

РОЗДІЛ 6.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

УДК: 327.56:355.02:004.9

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ[188]

Валентина ПУПИШЕВА,
директор,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Стаття присвячена аналізу проблеми інформаційної безпеки в умовах воєнного стану. В умовах збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій виникають специфічні загрози для інформаційної безпеки, що можуть впливати на національну безпеку та стабільність держави. У статті розглядаються ключові аспекти, такі як захист інформаційних ресурсів, боротьба з дезінформацією та кіберзагрозами, а також роль державних органів у забезпеченні інформаційної безпеки під час воєнних дій. Особливу увагу приділено сучасним викликам та стратегіям, спрямованим на захист інформаційного простору в умовах кризових ситуацій.

Ключові слова: *інформаційна безпека, воєнний стан, дезінформація, кіберзагрози, національна безпека, кризові ситуації, захист інформаційних ресурсів.*

The article focuses on the analysis of the issue of information security during martial law. In times of armed conflict and emergency situations, specific threats to information security arise, which can affect national security and the stability of the state. The article examines key aspects such as the protection of information resources, combating disinformation and cyber threats, as well as the role of government agencies in ensuring information security during military operations. Particular attention is given to contemporary challenges and strategies aimed at protecting the information space in crisis situations.

[188] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Keywords: *information security, martial law, disinformation, cyber threats, national security, crisis situations, protection of information resources.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. В XXI столітті, особливо в умовах інформаційної війни, в інфопросторі існує величезна кількість інформації. Відбувається насичення соціальної системи інформаційними потоками, які можуть говорити про одне і те саме, але можуть і повністю суперечити одне одному. У сучасному світі інформація прирівнюється до зброї, як до інструменту протистояння ворогу. Вона дозволяє розпалювати війни шляхом обдурювання населення, використання всіляких фейкових повідомлень, вкидів дезінформації. Така тактика характерна для гібридних війн, де безпосередньо військовий фактор є лише однією зі складових. У науці поняття "інформаційна діяльність", «інформаційна безпека» вживаються в найрізноманітніших значеннях. [12, с. 171]. Тому актуальним залишається питання щодо визначення інформаційної діяльності, інформаційної безпеки, її сутності особливо у воєнний період. Актуальною залишається проблема щодо захисту видів інформаційної діяльності, інформаційної безпеки. Питання безпеки в інформаційному просторі набуває особливої актуальності у наш час, коли цифрові технології, соціальні мережі стрімко увійшли у всі сфери нашого життя, а для нашої країни ще й у воєнний період.

Мета статті в тому щоб запропонувати шляхи, методи, засоби інформаційної діяльності і безпеки, розкрити їх сутності. Необхідно дослідити завдання, принципи, види інформаційної безпеки, правовий статус суб'єктів інформаційної діяльності та інші питання. Таким чином, метою даної статті є уточнення сутності поняття інформаційної безпеки та з'ясування методів і засобів забезпечення «безпеки інформації».

Спроби залякати супротивника за допомогою агітації, дезінформації та *пропаганди* відомі з часів Стародавнього Єгипту, Греції та Риму, однак особливого значення інформаційна війна набула у 20 ст., коли через газети, радіо, телебачення, Інтернет з'явилася змога маніпулювати масовою свідомістю на значних відстанях.

Науковці розрізняють визначення термінів «загроза та небезпека», «інформаційна безпека» , «інформаційна загроза», небезпека», «виклик», «інформаційна війна», «інформаційна боротьба», «інформаційний (цифровий) тероризм» [10, с. 104].. Інформаційна безпека у вузькому значенні -це набір процедур, засобів, методів та інструментів, які захищають усю делікатну корпоративну інформацію від неправомірного використання, несанкціонованого доступу, псування або знищення. У межах держави – це невтручання інших держав з метою внесення розбрату, проявів тероризму, здачі національних інтересів. Як зазначають дослідники Ю.Л. Юринець, Л.М. Бєлкін та інші вчені, небажаний культурний зміст та утилітарні цінності набули широкого поширення саме завдяки диджиталізації. Зазначене суттєво вплинуло на формування

спотвореної авторитарно орієнтованої системи цінностей замість гуманістично-ліберальної і на рівні окремих осіб, і на національному рівні [17, с.411]. У широкому сенсі, як зазначає дослідник Б.С. Льюїс, інформаційна війна (від англ. information war) є боротьбою за інформаційний та комунікаційний процеси, це протистояння, яке почалося відразу ж, як з'явилися людське спілкування та конфлікти.

Таким чином, категорія "інформаційна діяльність" багатозначна. Але, в більшості випадків, із інформаційною діяльністю пов'язується спрямований вплив інформаційного контенту на певні сторони інформаційної сфери та суспільного життя. Якщо інформаційна діяльність направлена на підрив морально-психологічного стану, зміну поведінки й емоційного настрою, дезорієнтацію та дезінформацію громадян, послаблення певних традицій і переконань, залякування власного народу образом ворога, а супротивника – своєю могутністю, то це є інформаційною війною [9, с. 16].

Інформаційна війна у широкому розумінні– вплив на населення іншої країни у мирний або військовий час через розповсюдження певної інформації, в тому числі неправдивої, та захист громадян власної країни від такого впливу. Основними об'єктами протистояння у ході інформаційної війни є інформаційний простір, зокрема інформаційні ресурси та інформаційно-технічні системи управління, зв'язку, навігації, комп'ютерні мережі, радіоелектронні засоби тощо. Найнебезпечнішою зброєю у війнах 21 століття наряду з танками, ракетами, є інформація. В інформаційні війни вкладають не менше грошей, ніж у фізичне озброєння. Під час інформаційної війни гостро постає питання національної безпеки, адже існує постійна загроза маніпуляцій свідомістю громадян ворожою стороною, втручання у внутрішні справи суспільства. Інформаційна війна несе загрозу паніки, розгубленості, невпевненості. Загрозу також можна розглядати як процес посягання на інтереси громадян, держави, що викликає в суспільстві невдоволення, розчарування, панічні настрої.

Дослідник Олександр Архипов стверджує «інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [13,с.172].

Останні десятиліття росія цілеспрямовано здійснювала негативний інформаційний вплив; розпочала інформаційну війну проти України та ряду країн Європи і США. Той факт, що з початком війни на Донбасі з'явилися російські повідомлення про розп'ятого хлопчика, про те, що Україна бомбить Донбас, російські наративи про утиск російської мови губляться серед фактів справжнього насилля з боку росіян та проросійськи налаштованих громадян (захоплення державних адміністрацій, вбивства проукраїнських активістів).

Загальновідомо, що після анексії Криму у 2014 році російська військова розвідка та генштаб створили підроблені акаунти у Facebook і ВКонтакті. Вони вели фейкові сторінки від імені проросійськи налаштованих українців, які поширювали антиукраїнські ідеї, та вкладали російські гроші в рекламу подібних груп у Facebook. Дезінформація посіяла серед населення паніку, невпевненість у власних силах.

В час, коли джерелом інформації може стати практично кожен, поширювана інформація не завжди відповідає потребам, які диктуються захистом національної безпеки [6]. Захист національної безпеки визначається Конституцією України, відповідно до статті 17, як найважливіша функція держави [1]. В Україні з 1997 року на законодавчому рівні приділялася значна увага національній безпеці, у тому числі інформаційній безпеці. Конституцією України передбачено: стаття 31 («Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції»); стаття 34 («Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань»). З моменту повномасштабного вторгнення росіян певні нормативно-правові акти потребували внесення змін з урахуванням реалій війни. Так, Верховна Рада ухвалила законопроєкт про кримінальну відповідальність за незаконну фото- та відеозйомку переміщення ЗСУ та міжнародної військової допомоги під час воєнного стану [4]. 22 березня 2022 р. набув чинності Закон, який направлений на захист інформації, яким спрощено проведення слідчих дій та тимчасових доступів до речей і документів, слідчий може здійснити фіксацію комп'ютерних даних на місці обшуку, навіть якщо про це не сказано в дозволі: зміни до КПК [7]. Законодавці націлили роботу на розбудову напрямків політики національної безпеки та протидію інформаційному впливу іноземних держав. У 2021 році була прийнята нова Стратегія інформаційної безпеки (далі – Стратегія)яка окреслює комплексну взаємодію на основі Конституції України, законів України, Стратегії національної безпеки України. Верховна Рада України погодила і затвердила Стратегію кібербезпеки України, а також міжнародних договорів, які передбачають інформаційну безпеку держави [2]. У Стратегії визначено поняття «інформаційна безпека України» як складова частини національної безпеки України, передбачено стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [2]. До того ж, Рада Національної безпеки і оборони 8 березня 2022 року прийняла рішення «Щодо реалізації єдиної

інформаційної політики в умовах воєнного стану». Визначено, що в умовах воєнного стану пріоритетним питанням національної безпеки є реалізація єдиної інформаційної політики, забезпечення якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини».

Нагадаємо, що після протестів на Майдані у 2013 році польський інтернет накрила хвиля антиукраїнської пропаганди на таких інтернет- майданчиках, як форум російсько-польського радіо Sputnik Polska, де тролі підтримували російську владу. Sputnik — це російська державна інформаційна агенція, яка працює у багатьох країнах. У ЄС вона офіційно названа інформаційною загрозою Європі.

Поява в російських медіа фейкової історії про українського військового, який збив «Боїнг 777» у Донецькій області, в результаті чого загинули 193 голландця. У Німеччині з'являється дедалі більше доказів нової цілеспрямованої кампанії російської пропаганди в соціальних мережах. Мета пропаганди - розколоти суспільство та посилити дружні до Росії політичні сили. Нове розслідування німецьких партнерів стосується двох пов'язаних з Кремлем фірм у Москві. Підозрюють, що вони систематично і масштабно розробляли широкі кампанії з дезінформації виборців у США, Німеччині, Франції, Україні та Ізраїлі. [9, с.16.], Про це свідчать результати роботи американського ФБР, Баварського відомства з охорони конституції в Німеччині та журналістського розслідування. Працівник німецького аналітичного центру Філіп Зельгофф, будучи керівним директором консалтингової мережі, яка роками аналізує російську пропагандистську діяльність у соціальних мережах, наголосив, що: »Наратив загалом полягає в тому, що Росія насправді просто обороняється, що Україна, чи український уряд, або український народ є нацистами. Що ця війна - це лише маріонеткова війна «за дорученням» США та Заходу».

Хоча і законодавство постійно розвивається в інформаційній сфері приймаються і оновлюються такі документи як Закон України «Про інформацію» [6], указ 239 Президента «Про Стратегію інформаційної безпеки» [2] , але громадяни не убезпечені від неправдивої, перекрученої інформації в соціальних мережах , у повсякденному житті. Для країни, яка знаходиться у стані війни, є постійна загроза вкидів брехливої, небезпечної інформації.

Після повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України, ми бачимо як російські засоби масової інформації маніпулюють інформацією, висвітлюють інформацію у вигідному для себе ключі про начебто «військову операцію», маніпулюють інформацією щодо загиблих військовослужбовців та мирних жителів, а також постійно придумують і запускають нову порцію інформаційних вкидів, щоб виправдати свої дії, та наполягають на небезпеці, яка йде від України та НАТО. До прикладу, в соціальних мережах - в яких постійно можна спостерігати російські наративи,

фейки, дезінформацію, яка вносить певний негатив у суспільне життя, шкодить іміджу країни. Дезінформація використовується для впливу на громадську думку та політичну агітацію. Це може призвести до подальшого розпалювання конфліктів та нагнітання напруги у суспільстві.

Першими жертвами інформаційної війни перед початком російського вторгнення в Україну стали самі росіяни: пропаганда майбутньої війни проти України охопила практично всі сфери їх суспільного та приватного життя. Тема російської збройної агресії проти України набула популярності на російському телебаченні, у російській художній літературі та на інтернет-форумах, навіть стала елементом дитячої творчості. Інформаційна російська війна забезпечила необ'єктивність, маніпуляції, перекручування фактів, відверту неприховану брехню, путінсько-кремлівську пропаганду про історію України. Російська пропагандистська машина широко використовує фейки, тобто подання фактів у спотвореному вигляді або подання свідомо неправдивої інформації. До того ж фейк – це спосіб маніпуляції свідомістю шляхом надання неповної інформації, спотворення контексту, частини інформації з метою підштовхнути аудиторію до дій чи думок, які потрібні маніпулятору [10; 104]. Фейкова інформація може приймати різні форми – текст, фото, відео- або аудіо-повідомлення, звичайна та «вірусна» реклама в ЗМІ та соцмережах, вкидання в месенджерах Viber, WatsApp та ін., використання бот-мереж, що імітує гаряче обговорення живих співрозмовників на форумах та соціальних мережах. Для масованого просування фейкових новин росіяни діють через ботоферми та «фабрики мережевих тролів». Для розповсюдження фейків часто використовують копії відомих сторінок або сайтів. Від оригіналів вони можуть відрізнятися кількома літерами у вебадресі. Ознакою фейку є відсутність джерел інформації або посилання на анонімні витоки. Пропагандисти федерального російського «Першого каналу» видали безглуздий фейк про «канадських найманців», які воюють на боці України. Російський окупант заявив, що у «двохсотих» українців було знайдено трофеї: шеврони України, шеврони Канади, а на камеру продемонстрував прапор і герб Удмуртської Республіки РФ. Досить глибоко проаналізувати ситуацію, щоб зрозуміти брехню. Під час війни особливо важливо відрізняти фейки від правди. Це позбавляє ворога можливості сіяти демотивацію та розбрат у суспільстві.

У результаті роботи російської пропаганди в українському інтернет середовищі панує багато викривленої, неправдивої, неперевіреної інформації, яка спотворює об’єктивну реальність, сучасні події, висловлення, заяви офіційних осіб, а також позиції посадовців. Потрібно розуміти, що найголовніше – це розуміння того, що під час воєнних дій держава об’єктивно тимчасово неспроможна гарантувати права і свободи людини та громадянина в повному обсязі, зокрема захищати інформаційні права у випадку незаконного створення, збирання,

одержання, зберігання, використання, чи поширення конкретних даних у соціальних мережах .

Отже, в умовах інформаційного протистояння постає потреба в забезпеченні інформаційної безпеки, збереженні історичних цінностей, збереженні правдивої доступної інформації, збереженні громадського спокою та впевненості у майбутньому. Запобігання розповсюдженню викривленої чи неправдивої інформації в період військових конфліктів має важливе значення для всього перебігу війни. Службою безпеки України, наприклад, встановлено, що колабораціоністка Лозанова однією з перших почала виправдовувати рашистів у підриві Каховської ГЕС. Також вона регулярно використовувала підконтрольні Телеграм-канали для збору донатів на потреби окупаційних військ РФ, які воюють проти України». Щоб виправдати вбивства дітей російськими військовими, за інформацією видання Financial Times, російські дезінформаційні кампанії придумали брехню, спрямовану на підрив підтримки України в Європі. На російському телебаченні видали новий фейк про 10-річних дітей у Маріуполі. Роспропаганда заявила, що українські діти нібито ходили окупованим містом і вбивали ножами російських окупантів. А насправді вбивства українських дітей чинили рашисти. Протистояти такій брехні можна лише аналізуючи факти, перевіряючи їх, логічно співставляючи.

Щоб запобігати поширенню брехливої російської пропаганди, з початком російської агресії був створений Український кризовий медіа-центр, що є майданчиком для виступів експертів, представників влади, міжнародних організацій та дипломатичного корпусу та надає підтримку представникам ЗМІ, які висвітлюють події в Україні. Довіра до українських медіа лише додає впевненості і допомагає розібратися у нагальних питаннях воєнного часу. Враховуючи швидкість поширення інформації, слід зазначити, що соціальні мережі являють собою основне джерело новин серед широких мас населення. Брехливі повідомлення ворога, потрапляючи у соціальні мережі, можуть породжувати недовіру до влади, впливати на хід подій, сприяти внутрішньому переміщенню населення, погіршенню іміджу політичного керівництва, , їх заяви, звернення, можуть негативно впливати на ведення бойових дій. Статистичні дані свідчать, що соціальні мережі використовують 76,6% українців, 66,7% – телебачення, 61,2% – інтернет (за винятком соцмереж) [15]. У суспільства зростає потреба в більш оперативних джерелах інформації, однак з іншого боку призводить до того, що споживання дезінформації також зростає.

Висновки. Воєнні реалії чітко показують, що інформація є зброєю «масового ураження». Тому для захисту інформаційної безпеки держави та громадян необхідно створювати ефективний механізм забезпечення державної безпеки та дотримання прав людини та громадянина. Держава на законодавчому рівні забезпечує інформаційну безпеку, але і обов'язком кожного громадянина в сучасних умовах є перевірка усіх джерел інформації та її контрольоване

споживання. Необхідно звертати увагу на заголовки. Фейкові новини супроводжують гучні заголовки для привернення уваги. Часто вони можуть не відповідати змісту самого матеріалу. Під час війни особливо важливо відрізняти фейки від правди. Це позбавляє ворога можливості сіяти демотивацію та розбрат у суспільстві. Відсутність джерел інформації або посилання на анонімні витоки є ознакою рейкових новин. То ж потрібно встановити першоджерело повідомлення. Необхідно придивлятися до фото та відео контенту. Фейкові новини можуть супроводжуватися невідповідними фотографіями та відео. Вони можуть бути вирваними з контексту – застарілими або зробленими в іншому місці. Ознакою фейку є висвітлення тільки однієї точки зору. Для правдивості і достовірності зазвичай використовують кілька джерел новини. Важливо розвивати критичне мислення та медійну грамотність у громадян. Люди повинні бути здатні розрізняти дезінформацію від правдивої інформації, а також розуміти, які джерела інформації є надійними та як перевіряти їх достовірність. Крім того, існують питання щодо відповідальності за поширення дезінформації.

Використання цих принципів не лише сприятиме створенню безпечного інформаційного освітнього простору, але й готує громадян до відповідального та обізнаного використання цифрових ресурсів у повсякденному житті, допомагає формувати свідому етичну поведінку в інтернеті та розвиває навички, які корисні не тільки у мирний час, але й під час військових дій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/- (дата звернення 20.10.2024)

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069-(дата звернення 20.10.2024)

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення 20.10.2024)

4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану. Закон України від 24.03.2022 р. № 2160-IX. Відомості Верховної Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20 (дата звернення 23.10.2024)

5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Про інформацію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (дата звернення 25.10.2024р.)

6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакамЗакон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX. Відомості Верховної Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20(дата звернення 25.10.2024р.)

7. Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 18.03.2022 р. №n0004525-22. Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22 (дата звернення 23.10.2024)

8. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: К.: НІСД, 2019. 218 с.

9. Литвин М. М., Кохан В. Г. Умови та фактори внутрішньої загрози національній безпеці України: монографія. Київ: НІДС, 2019. 104 с.

10. Макаренко Є. А., Рижков М. М., Ожеван М. А. та ін. Міжнародна інформаційна безпека: теорія та практика: навч. посіб. Київ: Центр вільної преси, 2020. 350 с.

11. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційне право: навчальний посібник. К.: Київ. університет ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с.

12. Олійник О. В. Принципи забезпечення інформаційної безпеки України: *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія ПРАВО*. 2019. Вип.1. С. 170-173.

13. Погорілецька А.В. Проблеми реалізації права громадян на офіційну інформацію в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*. 2019. Вип. 2. Част. І. Том 2. С. 216-219.

14. Снопок О., Романюк А. Як змінилося медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни? URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/7353987/ (дата звернення 25.10.2024)

15. Таран Є. Політика забезпечення інформаційної безпеки у США та ЄС: досвід для України. *Вісник Львівського національний університету ім. Івана Франка*. 2019. Випуск 25. С. 170-175.

16. Ткачук Т.Ю. Забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України: правовий вимір: монографія. К.: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2019. 411 с.

УДК 651.052:006.354

УНІФІКАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ – ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ[189]

Наталя МИЛЬНІЧЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У дослідженні висвітлено питання уніфікації та стандартизації управлінських документів як ключових чинників оптимізації та впорядкування документальних процесів у сучасних організаціях. Проаналізовано сутність уніфікації та стандартизації, їх взаємозв'язок та вплив на формування ефективної системи документаційного забезпечення управління. Розглянуто чинні національні нормативні акти, що регламентують стандарти створення, оформлення та зберігання управлінських документів. Результати дослідження підкреслюють важливість комплексної систематизації документації на основі уніфікації та стандартизації для забезпечення якісного процесу діловодства.

***Ключові слова**: уніфікація документів, стандартизація документів, документи, систематизація документації, нормативні стандарти, управлінські процеси.*

The study addresses the issues of unification and standardization of administrative documents as key factors in optimizing and streamlining document processes in modern organizations. The essence of unification and standardization, their interrelationship, and impact on the formation of an effective documentation management system are analyzed. Current national regulations governing the standards for the creation, formatting, and storage of administrative documents are reviewed. The research findings highlight the importance of comprehensive documentation systematization based on unification and standardization to ensure a high-quality records management process.

***Keywords:** document unification, document standardization, documents, documentation systematization, regulatory standards, administrative processes.*

Постановка проблеми. Уніфікація та стандартизація управлінських документів – два взаємопов'язані процеси, які спрямовані на оптимізацію системи документації в організаціях. Їхньою основною метою є встановлених єдиних норм і

[189] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

правил, які регулюють складання, оформлення та обіг документів. Що в свою чергу сприяє підвищенню ефективності управлінської діяльності, раціональному використанню часу та ресурсів, а також покращенню якості ділової комунікації.

У контексті сучасного інформаційного суспільства, де інформація виступає ключовим елементом комунікації, а документи забезпечують її фіксацію, існує неоднозначність у тлумаченні поняття уніфікації та стандартизації, що зумовлює необхідність глибшого теоретичного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень.

Тема уніфікації та стандартизації управлінської документації на підприємстві є не новою, проте недостатньо вивченою, оскільки документообіг підприємства, а особливо процес створення, функціонування та використання документів, уніфікація та стандартизація документів постійно зазнає змін.

Однак, дослідниками та теоретиками було проведено наукові дослідження, які присвячені проблемам уніфікації та стандартизації документації, документного забезпечення управлінської діяльності підприємства.

Так теоретичні засади документного забезпечення управлінської діяльності підприємства подаються в дослідженнях таких відомих українських дослідників, як: Ю. І. Палехи, А. Н. Діденка, Л. І. Скібіцької.

Основи теорії документа й теорії уніфікації управлінської документації висвітлювали В. В. Бездрабко, С. Г. Кулешов, Л. І. Скібіцька.

Над питаннями оформлення, уніфікації та стандартизації організаційно-розпорядчої документації активно працюють Г.В. Беспянська, В.А.Блощинська, К.В. Кислюк та інші.

Проте зазначена тема потребує нових досліджень у зв’язку зі змінами державних стандартів та активного використання документів різних типів.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні значення уніфікації та стандартизації управлінських документів як ключових чинників підвищення ефективності документальних процесів у документуванні інформації. Дослідження спрямовані на аналіз взаємозв’язку цих процесів з оптимізацією управлінської діяльності, визначення впливу на скорочення витрат, мінімізацію помилок та забезпечення інформаційної прозорості.

Виклад основного матеріалу. За твердженням української дослідниці Т.Б. Гриценко, «живучи у суспільстві, люди не можуть постійно не обмінюватися інформацією, не можуть не фіксувати її в просторі. Деяку інформацію зберігати в часі упродовж десятиліть, століть тощо. Носіями інформації (наукової, управлінської) є документи». [4, с. 253].

Крім того особливості документів обумовлюють різноманітні підходи до трактування самого поняття «документ» у різних сферах суспільства. Зважаючи на те, що тематика нашого дослідження має відношення до діловодства, увага буде зосереджена на розумінні документа як складової управлінської документації.

Найширше тлумачення документа подано у підручнику Л.І. Скібіцької «Діловодство», де авторка характеризує документ як «матеріальний об’єкт, що

містить інформацію в зафіксованому вигляді» [12, с. 8]. Відповідно до цієї дефініції термін «документ» набув загальноприйнятого змісту і охоплює будь-який матеріальний предмет, що використовується для зберігання та передачі інформації.

Існують й інші визначення, за якими документ – це:

– офіційний документ, що несе в собі юридичну силу та містить зафіксовані відомості, оформлений відповідно до законодавчих норм;
– офіційне джерело інформації, оформлене відповідно до встановлених норм, що має юридичну чинність.

Дослідниця В.А. Блощинська подає наступне визначення: «документ – матеріальний об'єкт з інформацією, зафіксованою, створеною людиною певним способом для передачі в просторі і часі» [3, с. 25].

Велика кількість документів обумовлює не лише їхню специфіку, а й створює умови для неоднозначного тлумачення самого поняття «документ». Проте найбільш розповсюдженими є трактування цього терміну, закріпленого в нормативно-правових актах.

Згідно з Законом України «Про інформацію», «документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі» [11].

Отже, розташоване вище визначення дозволяє тлумачити документ не тільки як матеріальний об'єкт, що містить інформацію, яку можна відтворювати та поширювати впродовж певного часу та на відповідний простір; а й як джерело інформації, яке фіксує та передає дані, роблячи їх доступними для використання та інтерпретації; а також як засіб збереження знань, оскільки містить знання та ідеї, які можна передавати наступним поколінням.

Однак, у підручнику «Сучасне діловодство» А.Н. Діденко подає вужче визначення: «Документ – це матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлений у заведеному порядку й має відповідно до чинного законодавства юридичну силу» [5, с. 5].

Таким чином, дослідник підкреслює матеріальну та інформаційну основу документів, оформлення їх за певними правилами та наділяє їх юридичною силою. Саме визначення, запропоноване дослідником А.Н. Діденком, найбільше відповідає організації сучасного діловодства та управлінської документації – «сукупності документів, оформлених згідно з визначеними правилами» [12, с. 9].

Документи відіграють важливу роль у вдосконаленні процесів документування та документообігу на підприємствах, тому одним із приоритетних напрямків модернізації системи документування є уніфікація та стандартизація управлінських документів. У науковій та практичній літературі термін «уніфікація» трактується та застосовується у двох аспектах: як у широкому, так і у вузькому значенні.

У широкому тлумаченні уніфікація – це «оптимальне зменшення кількості елементів і забезпечення їх подібності в об'єктах, що складають комплекс або систему» [10, с. 52]. Уніфікація дозволяє не тільки скоротити час на складання документів, а й оптимізувати: ущільнити запис, дає можливість вибіркового опрацювання, організацію багатоаспектного пошуку інформації, пристосування документації до опрацювання у складі автоматизованої бази даних.

Уніфікація у вузькому значенні застосовується щодо управлінської документації. «Уніфікація управлінських документів полягає у встановленні єдиного складу й форм цих документів, які фіксують здійснення однотипних управлінських функцій» [8, с. 18]. Уніфікація управлінських документів – це встановлення однотипного складу та форм документів, які супроводжують управлінську діяльність. Вона є відносно самостійною частиною єдиного процесу удосконалення документації управління на певному етапі, рівні та управлінні в цілому.

Іншими словами, уніфікація управлінських документів є важливим процесом, який сприяє ефективному функціонуванню організацій та установ.

Уніфікація управлінських документів стосується двох складових документації підприємства: уніфікованої системи документації та уніфікованої форми службового документа.

Згідно з Класифікатором управлінської документації НК 010:2021, уніфікована система документації – це «система документації, створена за єдиними правилами та вимогами» [9], а уніфікована форма службового документа – це «стандартний формуляр службового документа, встановлений відповідно до його функційного призначення в певній сфері діяльності чи галузі» [8].

Відповідно до зазначеного нормативного видання, управлінські документи, що використовуються в різних сферах і органах управління, повинні оформлятися однотипно. Що дає можливість включати документи в єдину для країни систему діловодства, сприяє оперативній обробці документів і виконанню; скорочує час на роботу з документами не тільки діловодного персоналу, а й всіх працівників управлінського апарату – від керівників до рядових співробітників.

Уніфікація складу документів організації неможлива без уніфікації форми документів.

Процес уніфікації форми документів передбачає стандартизацію форми, змісту та способу створення документів. Уніфікація дозволяє оптимізувати обробку, зберігання та передачу інформації, що знижує можливість помилок і підвищує оперативність у роботі з документами.

Науковці та практики вважають уніфікацію одним з основних методів стандартизації. Метою уніфікації є впорядкування об'єктів стандартизації шляхом узгодження їх форми, норм та типорозмірів відповідно до їх функціонального призначення.

Метою уніфікації та стандартизації документів є створення системи документації шляхом удосконалення її змісту та форми, реалізація якої призведе

до найбільшого соціального та економічного ефекту, вивільнить час, підвищить загальну ефективність праці та роботи з документацією. Сьогодні в Україні підготовлено та функціонує 20 єдиних систем документації. Найпоширенішою з цих систем є документація організаційного-розпорядчого типу, які використовуються установами, організаціями та підприємствами на різних рівнях управління в різних галузях та сферах.

Сучасні дослідники наводять різні класифікації уніфікації документів, наприклад, галузеві та функційні – за масштабами поширення. Галузеві врегульовують конкретну галузь діяльності, функційні – за обсягом поширення є ширшими, оскільки їхня сфера поширення – всі види підприємств і усі функції управління.

Українська дослідниця І.Ю. Шкіцька у праці «Управлінське документознавство» [13, с. 95-96] подає види уніфікації документів за масштабом (Таблиця 1).

Таблиця 1 – **Види уніфікації управлінських документів за масштабом**

Вид уніфікації	Характеристика
1. Локальна	стосується певних аспектів управлінської документації; передбачає розроблення, апробацію і використання окремих уніфікованих форм конкретних документів у межах однієї установи або структурного підрозділу Управлінське документознавство.
2. Комплексна	ураховує низку аспектів управлінської документації, її різновидами є: 1) державна уніфікація, результат здійснення якої – розроблення та впровадження державних стандартів; 2) галузева уніфікація – передбачає виявлення специфічних особливостей документування в певній галузі; 3) міжнародна уніфікація – закріплює міжнародний досвід у сфері уніфікації документів, реалізується у вигляді міжнародних стандартів

Крім того, дослідники подають два види уніфікації за основними складниками: уніфікацію вимог до носія інформації та його змістового наповнення. Відповідно класифікують уніфікацію документів за формою та за змістом. За формою уніфікація ґрунтується на встановленні єдиної форми конкретного виду документа у відповідності до форм певної системи документації. Змістова уніфікація документів полягає в оптимізації змісту документа.

Результатом зазначених видів уніфікації документів є встановлення єдиних вимог до складання та оформлення документів, правил до побудови формулярів-зразків, до системи організаційно-розпорядчої документації, які закріплені в державних стандартах України.

Сьогодні в Україні правила розробки та створення уніфікованих форм документів й уніфікованих систем документації врегульовує один державний стандарт – ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації.

Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів».

Як вказано в стандарті, його вимоги та дія поширюються на:

– організаційні (положення, статути, посадові інструкції, штатні розписи тощо);

– розпорядчі (постанови, рішення, накази, розпорядження);

– інформаційно-аналітичні (акти, довідки, доповідні записки, пояснювальні записки, службові листи тощо) документи, створювані в результаті діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій та інших юридичних осіб (далі – юридична особа) незалежно від їхнього функціонально-цільового призначення, рівня і масштабу діяльності та форми власності.

Правила та вимоги зазначеного стандарту щодо оформлення поширюються на всі класи уніфікованих систем документації.

Стандарт визначає склад і зміст реквізитів для організаційно-розпорядчих документів незалежно від носія інформації, а отже поширюється і на електронні документи.

ДСТУ 4163:2020 встановлює:

– склад реквізитів документів;

– вимоги до змісту та місця розташування реквізитів у документах;

– вимоги до бланків та оформлення документів;

– вимоги до виготовлення документів.

ДСТУ 4163:2020 визначає 32 реквізити організаційно-розпорядчих документів та особливості їх розташування та оформлення, що є частиною уніфікації та стандартизації документації установи.

В основу уніфікації у стандарті покладено принцип загальної моделі побудови документів. Такі графічні моделі або схеми побудови зразків документів називають «формулярами-зразками».

Формуляр документа – сукупність реквізитів документа та схема їх розміщення на документі [8, с. 24].

Формуляри-зразки мають однаковий набір реквізитів, що також є складовою частиною уніфікації та стандартизації документації.

Висновки. Отже, уніфікацію і стандартизацію управлінських документів слід розглядати як один з факторів підвищення продуктивності управлінської праці.

Державна уніфікована система документації – система, призначена для організації процесів створення і впровадження уніфікованої управлінської документації. Уніфікація – це приведення певних різновидів документів до єдиних стандартних правил оформлення та складання. Стандартизація – це встановлення єдиних норм та вимог, які висуваються до документів. Уніфікація та стандартизація документів дозволяє створювати документи за певними правилами та шаблонами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анісімова О. М. Місце та роль ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» у системі чинних документів із справочинства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2021. № 4. С. 5-14.
2. Бездрабко В.В. Управлінське документознавство. К., 2006. 208 с.
3. Блощинська В.А. Сучасне діловодство. К., 2005. 320 с.
4. Гриценко Т. Б. Українська мова за професійним спрямуванням : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2021. 624 с.
5. Діденко А. Н. Сучасне діловодство : навч. посіб. 3–є вид. Київ : Либідь, 2001. 384 с.
6. Дідок О. Новий національний стандарт на оформлення організаційно-розпорядчих документів. *Діловодство.* 2021. № 7. С. 14-19.
7. ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів». [Чинний від 2021-09-01], Київ, 2020. 37 с.
8. Кислюк К. В. Спеціальне документознавство. Модульний курс. К.:Кондор, 2011. 192 с.
9. Класифікатор управлінської документації НК 010:2021: затверджено наказом М-ва розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 12.03.2021 № 526-21 URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/klasifikator.pdf (дата звернення 12.10.2024)
10. Палеха Ю. І. Організація загального діловодства : навч. посібник (зі зразками сучасних ділових паперів). вид. 2-ге перероб. і доп. Київ: Ліра-К., 2009. 458 с.
11. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII : станом на 31.03.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 12.10.2024).
12. Скібіцька Л. І. Діловодство: навч. посібник. К.:Кондор. 2009. 220 с.
13. Шкіцька І. Ю. Управлінське документознавство: навч. посіб. вид. 2-ге, оновл. та доп. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 382 с.

УДК 378.1:37.014.3

РОЛЬ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ[190]

Артем ХАЛМРАДОВ,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»;

Наталя МИЛЬНІЧЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Дослідження присвячено висвітленню значення інтернет-ресурсів для сучасного освітнього процесу. У статті з'ясовано переваги та недоліки, приклади використання інтернет-ресурсів в освітньому середовищі під час військової агресії з боку Російської Федерації в Україні. У публікації проаналізовано способи, якими користуються різні групи членів українського освітнього процесу в період військової агресії з боку Російської Федерації.

Ключові слова: *заклади вищої освіти, інтернет-ресурси, навчальний процес, комунікативний простір, засоби віртуальної реальності, гуманізація.*

Постановка проблеми. Інтернет – це один із найважливіших інструментів сьогодення, який є особливо важливим для сучасного розуміння можливостей учасників навчального процесу, крім того, він є способом вивчення та засвоєння матеріалу за допомогою онлайн-ресурсів. Розглянемо сучасний виклик, перед котрим повстала українська освітня програма, а саме військова агресія з боку Російської Федерації. Одним із ключових завдань сучасного освітнього процесу є пристосування під реалії сьогодення, а допоміжними елементами виступають

[190] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

інтернет-ресурси, котрі й надають можливість безперервного навчального процесу в складних воєнних умовах існування сучасних навчальних закладів.

Мета статті – охарактеризувати значення інтернет-ресурсів для сучасного освітнього процесу та освітньої діяльності в Україні в умовах агресії російської федерації.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою застосування інтернет-технологій в освітні діяльності займались такі вчені, як: Л. Адаменко [1], Т.Гнатюк [2], Е. Грішин [3], Б. Грудинін [4], В. Дем'яненко [5], Н. Ічанська [7], Т. Цюман [17], М. Шишкіна [18], Н. Ярощук [19].

Виклад основного матеріалу.

Сьогодні однією із найважливіших складових світу є освітня діяльність. Вона є значимою, оскільки на всіх етапах життя людина застосовує освітній процес, який дає змогу людині відкрити для себе нові можливості в осягненні світу, що допомагає глибше зрозуміти навколишнє середовище, розвинути навички критичного мислення та удосконалити можливості аналізу інформації, а отже й надає перспективу дати відповідь на життєво-необхідні питання та зробити обґрунтовані висновки; також освітня діяльність стимулює креативність та пошук нестандартних рішень.

Одним із інструментів досягнення високих показників у навчально-освітньому процесі є інтернет-ресурси. Як зазначає В. Осадчий, інтернет-ресурсом можна вважати «сукупність інтегрованих апаратно-програмних засобів та інформації освітнього змісту, призначеної для публікації в мережі Інтернет з метою її авансування, популяризації чи обговорення» [13, с.165]. М.Таран та М. Скиба розуміють інтернет-ресурс (веб-ресурс), як «сторінку або набір сторінок, які розміщенні в мережі Інтернет, що можуть включати текстову, графічну, мультимедійну інформацію та бази даних» [16, с.163].

Ми бачимо, що в сучасних умовах Україні доводиться знаходити альтернативні шляхи взаємодії між учасниками навчального процесу, тому дуже важливо виокремити наступні способи взаємодії з використанням інтернет-ресурсів.

«Віртуальна реальність це високорозвинена форма комп'ютерного моделювання, яка дозволяє користувачу заглибитися у штучний світ і безпосередньо діяти в ньому за допомогою спеціальних сенсорних пристроїв, які зв'язують його з аудіовізуальними ефектами. При цьому зорові, слухові, моторні відчуття користувача замінюються їхньою імітацією, яка генерується комп'ютером. Спрощуючи, віртуальною реальністю можна вважати штучний світ, що існує «в комп'ютері». Моделі об'єктів, які функціонують в середині цього світу можуть взаємо-діяти не тільки між собою, а й з людиною або групою людей» [12, с.73]. Використання засобів віртуальної реальності, коли в умовах військових дій,

традиційні методи навчання можуть бути обмежені. Вона дозволяє створювати лабораторії та класи віртуальної реальності, в яких учні та студенти навчаються з дому. Більше того завдяки ВР кожен учень чи студент може побувати в різних місцях і ситуаціях, як наприклад : побувати в іншій країні, попрацювати в лабораторії чи побувати в історично-визначному місці. Ця технологія дає можливість практикувати необхідні практичні навички для кожного, адже студенти можуть проводити хімічні чи фізичні дослідження, застосовувати медичні навички на практиці чи проводити удосконалення інженерно-архітектурної діяльності, проектуючи будинки в реальному часі. За допомогою цієї технології кожен має можливість спілкуватись у віртуальному просторі, просто знаходячись в будь-якому куточку планети. Серед переваг цього способу взаємодії є безпека, тому що ми можемо проводити навчальний процес у віртуальному середовищі, а також висока доступність, якщо є інтернет-з'єднання, також навчання є високо-інтерактивним та легким для запам'ятовування.

Інтерактивні навчальні програми, котрі мають на меті розвиток саме комунікативних звичок освітньої одиниці, є невід'ємним елементом підготовки фахівців ЗВО та учнів шкіл. Вони дають можливість вибрати темп навчання, складність завдань та залучити інтерактивні моменти : ігри, симуляції, тести та багато іншого. У студентів та учнів розвиваються чимало важливих аспектів особистісного характеру: креативність, робота в команді, критичне мислення. «Вони охоплюють вправи на спілкування, рольові ігри та інші методи, спрямовані на практичне вивчення комунікаційних стратегій та технік» [2, с. 83].

Р. Хан вважає, що «симуляційне навчання підвищує мотивацію та сприяє трансформації результатів навчання в особистий досвід, активує мозок та викликає інтерес до навчання, підтримує позитивне ставлення до нього. Дослідник наголошує на зв'язку емоцій, які виникають у студентів у процесі симуляційного навчання, на тісному зв'язку у процесі засвоєння знань. Правильно сплановані симуляційні вправи розвивають критичне мислення, здатність приймати рішення, впевненість у своїх силах та розвивають навички взаємодії» [20]. Симуляційні тренування, котрі дають можливість відпрацьовувати порядок дій в надзвичайних ситуаціях та підготовлюють сучасних фахівців у різних сферах життєдіяльності. Студенти навчаються приймати рішення та аналізувати ситуацію в екстремальних умовах. Ці тренінги допомагають розвивати навички командної роботи, правильної координації дій. За допомогою цих тренінгів у учасників зникає страх перед невідомим та підвищує впевненість у своїх силах у екстремальних ситуаціях.

«Google Classroom – це інструмент, в якому поєднуються Google Drive для створення та розповсюдження завдань, Google Docs, Sheets and Slides для написання звітів, Gmail для спілкування та Google Calendar для планування діяльності, а також пошукова система Google для допомоги у проектуванні» [18]. «В

свою чергу, в Classroom поєднуються всі переваги попередників та надзвичайна простота організації роботи та програмного інтерфейсу. Дана система вдало пройшла, як запевняють розробники» [18], цілу низку перевірок і тепер може бути використана, абсолютно безкоштовно навчальними закладами для запровадження дистанційної та змішаної форм освіти, завдяки зручному та якісному поєднанню основних інструментів підтримки навчального процесу. «В сервісі Google Classroom є низка переваг, зокрема викладачі можуть власноруч додавати прізвища студентів або надавати їм код для реєстрації в якості слухачів курсу, організовувати письмову роботу без жодного аркуша паперу, розсилати оголошення і починати обговорення; студенти мають змогу обмінюватися один з одним матеріалами та відповідати на поставлені викладачем питання, бачити на сторінці завдань, які роботи ще не захищені. Викладачі можуть стежити за прогресом у навчанні кожного студента, оцінювання можуть супроводжувати коментарями та вести електронний журнал» [18].

На сьогодні на ринку освіти найбільшої популярності в сегменті «DIY» набула LMS-система «Moodle» (Австралія), яку використовують багато вищих навчальних закладів. «Moodle (абревіатура від Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище – відкрита система електронного навчання, на базі якої можна створювати навчальні платформи для взаємодії викладачів та учнів» [20]. «Moodle орієнтована на організацію та керування дистанційним навчанням, також система служить для підтримки очного навчання. У всьому світі визнають та активно використовують Moodle. Платформа перекладена десятками мов, проект Moodle підтримують понад 90 сертифікованих партнерів. Надійність та доступність системи дозволяють ефективно викладати та навчатися в онлайн-режимі» [20].

Всі вищезазначені методи є високоперспективними, більше того вони є досить ефективними в умовах військової агресії, адже вони постійно вдосконалюються та інтегруються в навчальний процес за допомогою найновіших технологічних та психологічних підходів та не потребують постійного місцезнаходження в потенційно небезпечних зонах, дають можливість опановувати знання на далекій дистанції та вимагають надійного інтернет-з'єднання. Ці методики є безпосередньою умовою ефективного спілкування в освітній сфері між навчальними одиницями, вони надають можливість забезпечити безпеку, захист та ефективні функціонування ЗВО та шкіл.

Подані методики підтримують стійкий психологічний клімат, незважаючи на військовий стан. Це є важливим кроком, котрий надає безпеку та ефективність навчання у ЗВО та школах під час військового стану.

Важливим питанням залишається й надання високоякісних, європейських, ґрунтовних знань для здобувачів освіти всіх галузей знань. У цьому питанні

найголовнішим є збереження зв'язку між здобувачем освіти та освітнім закладом, тому що основною ціллю є отримання якісної освіти у ЗВО та школах, незалежно від складнощів з котрими стикається українська культура. «Для розвитку творчих здібностей важливо, щоб вчителі сприяли самоаналізу учнів щодо їхнього процесу мислення, усвідомлення та виправлення помилок. Крім того, для успішної інтеграції в суспільство дитина повинна мати комунікативні уміння та емоційно-вольові якості, що дозволяють їй конструктивно спілкуватися з іншими людьми» [12].

Ще одним важливим питанням є педагогічна взаємодія у дистанційному навчанні, яка проходить у штучно створеному комунікативному просторі. Комунікативний простір – це «сформована ситуація взаємодії, в якій є місце та взаємне бажання для спілкування, спрямовані на досягнення цілей процесу навчання. В умовах дистанційного навчання цей процес складніший, зумовлений необхідністю спільної діяльності, сприйняття та розуміння інших у віртуальному просторі» [19, с.277]. «У працях Б. Грудиніна було досліджено педагогічну взаємодію у контексті особистісно орієнтованої освітньої парадигми, котра підкреслює, що така взаємодія учасників педагогічного процесу є системою взаємного впливу суб'єктів, залучених до спільної цілеспрямованої діяльності на базі професійної освіти. Така діяльність відбувається через взаємоузгодженні дії агентів навчального процесу в ході педагогічної комунікативної акції» [4, с.248].

Для педагога найголовніше знайти відповідні технології впливу на психологічний та емоційний стан студента чи школяра, надати йому результативний, комфортний, а також взаємно зрозумілий навчальний процес. Тому потрібно слідувати певним принципам педагогічної взаємодії, серед них виділяють :

– Оптимальне співвідношення особистісного, професійного та індивідуального розвитку. Тобто розвиток самосвідомості, емоційного інтелекту та комунікативних навичок у студентів та школярів, набуття ними нових умінь та навичок з подальшим застосуванням у майбутній професії, підвищення кваліфікаційного рівня, просунення по кар'єрним сходам та зміни професійного середовища. Повинно бути гармонійне поєднання всіх сфер життя, тому що збалансований розвиток підвищує ефективність, займаючись різними видами діяльності індивід може розвиватись, як особистість.

– Одним із найголовніших моментів у європеїзації української освітньої програми є гуманізація, а саме вплив вчителя на особистісну поведінку та поводження, інтереси, цілі, цінності та мотиви учня чи студента ЗВО з очікуваними та непередбаченими реакціями на них. Гуманізація – це підхід до навчального процесу в котрому основна увага приділяється розвитку особистості учня, його інтересів, цінностей та талантів, окрім того гуманізація наголошує на

створення підґрунтя, котре включає в себе умови для самореалізації, саморозвитку та активного навчального процесу. Вона потрібна для створення атмосфери взаємоповаги, допомагає розвивати індивідуальні здібності, емоційний інтелект та критичне мислення окремих індивідів у навчальному процесі, лише завдяки гуманізації ми можемо створити довіру, співпрацю та взаємоповагу між викладачем та студентом або школярем.

– Ще один важливий аспект, котрий може відобразити саме специфіку управління процесом формування різносторонньої особистості із творчим потенціалом та необхідністю її реалізації, – це самоорганізація в навчальному процесі. Самоорганізація – це здатність ставити перед собою навчальні цілі, уміння їх досягати, а не бездумне виконання завдань, тягне за собою відповідальний та свідомий підхід до навчання, включає в себе досить широкий спектр дій, а саме: правильний вибір стратегічних цілей навчання, тобто студент обирає для себе найефективніші способи вивчення матеріалу, корегування цілей при необхідності та регулярна звірка виконаних завдань. Створення власної пріоритетності завдань та розподіл часу на окремі завдання. Цей аспект є важливим для того, щоб студент зміг правильно скоригувати свої навчальні цілі, проаналізувати свої досягнення та невдачі, виявити слабкі та сильні сторони, що дає змогу реалізувати в повній мірі свій освітній потенціал, тому що студент стає відповідальним за своє навчання та результати.

«Загальний психічний стан суспільства впливає на його фізичний стан – стан здоров’я, розвиток виробництва, рівень культури, освіченості, а отже на стабільність, конфліктність» [1]. Однією з найголовніших рис педагогічного працівника в умовах військової нестабільності є резильєнтність або стресостійкість, котра дає можливість проводити навчальний процес, незважаючи на нестабільний клімат в країні. «Термін «резильєнтність» у перекладі з англійської означає стійкість (від. англ. resilience – резильєнтність, стійкість, життєстійкість, спроможність відновлюватись)» [17, с.84].

Специфіка роботи педагога полягає в перманентному зіткненні з емоціями, як позитивними, так і негативними у студентів та школярів, з цього слідує, що професія викладача – роботою на вістрі психоемоційних станів різних вікових груп студентів, оскільки під час військових дій, кожен учасник навчально-освітнього процесу стає свідком горя, розпачу, розгубленості, а також необґрунтованої агресії. Стійкість до стресу, є невід'ємною навичкою для всіх, хто задіяний в освітньо-навчальному процесі, адже їхня професійна діяльність пов'язана з постійним емоційним навантаженням. Резильєнтно підготовлені викладачі краще справляються з емоційним навантаженням, пов'язаним з військовими діями. Навіть в складних умовах резильєнтні люди зберігають бажання навчатися і розвиватися. Вони легко адаптуються до нових умов навчання, будь то онлайн-формат чи зміна

розкладу. Важливо створити в класі чи аудиторії атмосферу довіри і підтримки, де учні та студенти можуть відкрито говорити про свої почуття і переживання. «Найчастіше термін «резильєнтність» використовується для опису здатності психіки відновлюватися після впливів негативних факторів. У широкому розумінні резильєнтність – це здатність людини вибудовувати нормальне, повноцінне життя в складних умовах. У вужчому значенні вона трактується як здатність індивіда протистояти й адаптуватися до несприятливих і травматичних подій» [3, с. 64–65]. Саме вивчення цих питань допомагає викладачам розвивати свою резильєнтність і ефективно реагувати на будь-які обставини та несподівані виклики.

Висновки.

Незважаючи на складні часи в українському суспільстві, навчальний процес не тільки продовжується, але й вдосконалюється за допомогою сучасних інтернет-ресурсів, а саме: засобів віртуальної реальності, які дають можливість створювати віртуальні класи та лабораторії, щоб підтримувати зв'язок на дистанції, за допомогою цієї технології кожен студент отримує актуальні знання та формує практичні навички, які необхідні для подальшої роботи. Наступним важливим способом комунікації є інтерактивні навчальні програми за допомогою яких студенти підбирають темп, складність навчання та інші характеристики, залучаються інтерактивні симуляції, як: ігри, тести та симуляції. Також застосовуються симуляційні тренування, вони представляють собою способи удосконалення та навичок студентів під час екстремальних ситуацій.

Основною перевагою вищезазначених методів є спосіб інтегрування цих засобів навчального процесу, тому що вони можуть легко імплементуватись в навчальний процес і можуть використовуватись на дистанціях, що допомагає студентам з різних місць отримати високоякісну освіту та навички. Але не тільки на студенти, а й викладачі повинні мати відповідні навички, однією із таких навичок є резильєнтність, вона являє собою вміння викладача пристосуватись до складних умов навколишнього середовища та адаптуватись до несприятливих та неприємних подій. Викладач, котрий володіє високою стійкістю до негативних факторів, зможе надати якісний та повний процес набуття знань студентами. Щоб студенту правильно зрозуміти надані йому знання, від нього потребується така риса, як самоорганізація. Студенти ставлять перед собою не бездумні цілі, а реально важливі завдання, котрі досягають за допомогою правильного вибору стратегії, створюючи особливу пріоритетність завдань та розподіляючи час на виконання кожного окремого завдання.

Отже, під час повномасштабного вторгнення на територію України, навчальний процес не тільки не зупинився, але й вдосконалюється сучасними методами навчального процесу у закладах вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адаменко Л. С. Актуальні підходи до проблеми дослідження резильєнтності. *Вісник Національного університету оборони України. Питання психології*. 2020. № 5(58). С. 5–13.

2. Гнатюк Т. А. Ефективна комунікація як інструмент успішного управління бізнесом : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю «053 – психологія». Тернопіль : ТНТУ, 2022. 92 с.

3. Грішин Е. Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2021. Вип. 64. С. 62–81.

4. Грудинін Б. О. Педагогічна взаємодія: вимоги в контексті особистісно орієнтованої освітньої парадигми. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014, № 5(39). С. 245–255.

5. Дем'яненко В. Використання сучасних веб-технологій для системи контролю та моніторингу знань студентів. *Системи управління, навігації та зв'язку. Збірник наукових праць*. Полтава: ПНТУ, 2019. Т. 2 (54). С. 83-86.

6. Зиков І. С., Кучук Н. Г., Шматков С. І. Синтез архітектури комп'ютерної системи управління транзакціями e-learning. *Сучасні інформаційні системи*. 2018. Т. 2, № 3. С. 60–66.

7. Ічанська Н.В., Омелян О.М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання математики. *Математика в сучасному технічному університеті: Матеріали Шостої МНТК, (Київ 28-29 грудня, 2017 р.)*. Київ: КПІ імені Ігоря Сікорського (Київ), 2018. С. 370-374.

8. Коротун О.В. Методологічні засади змішаного навчання в умовах вищої освіти. *Інформаційні технології в освіті*. 2016. № 3 (28). С. 117 – 129.

9. Кучук Н.Г., Гавриленко С.Ю., Лукова-Чуйко Н.В., Собчук В.В. Перерозподіл інформаційних потоків у гіперконвенгертній системі. *Сучасні інформаційні системи*. 2019. Т. 3, № 2. С. 116-121.

10. Лазос Г. П. Резільєнтність: концептуалізація понять, огляд сучас них досліджень. *Актуальні проблеми психології. Том 3 : Консультативна психологія і психотерапія*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; Вінниця : Рогальська І. О., 2018. Вип. 14. С. 26–64.

11. Мадзігон В.М. Електронний підручник. Енциклопедія освіти/ Акад. пед. наук України ; гол. ред. В.Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1040 с.

12. Митник О. Я. Розвиток когнітивної компетентності учнів у навчально-виховному процесі ЗНЗ засобами інформаційно-комп'ютерних технологій. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*. 2018. № 13. С. 71–82.

13. Осадчий В. В. Передумови та технології створення освітніх Інтернет-ресурсів. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2009. № 22–23. С. 162–170.

14. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / О.І. Федоренко, В.О. Тюріна, С.П. Гіренко, С.М. Бойко, М.О. Котелюх, П.Д. Червоний, О.В. Медведєва ; за заг. ред. О.І. Федоренко. Харків : Бровін О.В., 2020. 240 с.

15. Сердюк Л.З. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Освіта регіону*. 2012. № 2. С. 311–317.

16. Таран М. О. Скиба М. М. Використання ресурсів Internet в організації позакласної роботи учнів з біології. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXI КАРИШИНСЬКІ ЧИТАННЯ)* (м. Полтава, 29–30 травня 2014 р.). Полтава, 2014. С. 239–240.

17. Цюман Т., Нагула О., Адамська З. Психологічні умови резильєнтності педагога в період воєнного стану. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2022. № 38(2). 83–89.

18. Шишкіна М. П. Формування хмаро орієнтованого середовища навчання математичних дисциплін на базі SAGEMATHCLOUD. *Інформаційні технології в освіті*. 2016. № 1 (26). С. 148 – 165.

19. Ярощук Н. Ефективність педагогічної взаємодії в умовах дистанційного навчання. *Вісник Львівського університету. Серія : Психологічні науки*. 2021. Випуск 9. С. 277–283.

20. Ghounane N. Moodle or Social Networks: What Alternative Refuge is Appropriate to Algerian EFL Students to Learn during COVID-19 Pandemic. *Arab World English Journal (AWEJ)*. Volume 11. Number3 September 2020, 21.

21. Khan I. H. Unified Framework for Systematic Evaluation of ABET Student Outcomes and Program Educational Objectives: *I. J. Modern Education and Computer Science*. 2019. Vol. 11. No. 11. p. 1–6.

УДК 027.7:004.4

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ ДОВІДКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИМИ ФОНДАМИ[191]

Карина СТАДНІКОВА,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Олена СОМЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті розглядаються сучасні технології, що впливають на управління довідково-інформаційними фондами в бібліотечній та архівній справі. Автори аналізують роль електронних баз даних, Інтернет-технологій, автоматизації процесів, мобільних додатків та штучного інтелекту у трансформації інформаційних ресурсів. Окрему увагу приділено перевагам, які ці технології приносять для користувачів, зокрема підвищенню доступності, швидкості та ефективності обслуговування. У статті також висвітлюються виклики, з якими стикаються бібліотеки та архіви при впровадженні новітніх технологій. Дослідження підкреслює важливість адаптації до змінюваного інформаційного середовища, що дозволяє забезпечити актуальність і конкурентоспроможність довідково-інформаційних фондів у сучасному світі.

Ключові слова: *довідково-інформаційні фонди, електронні бази даних, Інтернет-технології, автоматизація процесів, мобільні технології, штучний інтелект, інформаційні системи.*

The article examines modern technologies that impact the management of reference and information collections in library and archival practices. The authors analyze the role of electronic databases, Internet technologies, process automation, mobile applications, and artificial intelligence in transforming information resources. Special attention is given to the benefits these

[191] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

technologies bring to users, particularly in terms of accessibility, speed, and service efficiency. The article also highlights the challenges libraries and archives face in implementing new technologies. The study emphasizes the importance of adapting to the evolving information environment to ensure the relevance and competitiveness of reference and information collections in the modern world.

Keywords: *Reference and information collections, electronic databases, Internet technologies, process automation, mobile technologies, artificial intelligence, information systems.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де інформація стає одним з найцінніших ресурсів, довідково-інформаційні фонди відіграють ключову роль у забезпеченні доступу до знань і ресурсів. Зі стрімким розвитком інформаційних технологій ці фонди зазнають значних змін, що впливають на способи організації, зберігання та надання інформації користувачам. Від традиційних бібліотек до сучасних електронних баз даних – технологічні інновації перетворюють управління інформаційними ресурсами на більш ефективний і зручний процес.

Сьогоднішні бібліотеки і архіви не лише зберігають інформацію, але й активно використовують новітні технології для покращення обслуговування користувачів. Використання електронних ресурсів, автоматизація бібліотечних процесів, впровадження мобільних додатків і штучного інтелекту – це лише кілька з прикладів, які демонструють, як технології змінюють ландшафт довідково-інформаційних фондів.

Мета статті. У цій статті ми розглянемо основні сучасні технології, що впливають на управління довідково-інформаційними фондами, їх переваги та виклики, з якими стикаються бібліотеки та архіви у процесі інтеграції нових технологій у свою роботу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Довідково-інформаційні фонди – це організовані збори документів, матеріалів та інформаційних ресурсів, які містять відомості з різних галузей знань або діяльності [2]. Ці фонди створюються для забезпечення доступу до актуальної та перевіреної інформації для користувачів, таких як науковці, студенти, бібліотекарі, дослідники та інші зацікавлені особи.

Компонентами довідково-інформаційних фондів можуть бути:

– Довідники та енциклопедії – надають загальну інформацію та основні відомості про різні теми.

– Бібліографічні матеріали – включають списки літератури, що допомагають знайти джерела за певною тематикою.

– Каталоги – систематизовані списки книг, статей, дисертацій тощо.

– Документаційні джерела – архівні матеріали, офіційні документи, звіти, постанови тощо.

– Електронні бази даних – цифрові колекції даних, що містять статті, дослідження, звіти, книги у цифровій формі [1, 3].

Ці фонди створюються в бібліотеках, науково-дослідних установах, інформаційних центрах, архівах тощо для забезпечення доступу до якісної та систематизованої інформації.

Виклад основного матеріалу. Довідково-інформаційні фонди є невід'ємною складовою бібліотечної та архівної справи, що забезпечує користувачів доступом до актуальної та перевіреної інформації. У зв'язку з розвитком інформаційних технологій управління цими фондами зазнає значних змін, що дозволяє підвищити ефективність їх використання та доступності для широкої аудиторії.

Однією з ключових технологій, що трансформує управління довідково-інформаційними фондами, є електронні бази даних. Перші електронні бази даних з'явилися в 1960-х роках, коли вчені почали використовувати комп'ютери для зберігання та обробки інформації. З розвитком персональних комп'ютерів у 1980-х роках електронні бази даних стали широко використовуватися в бібліотеках. Вони дозволили централізовано зберігати великі обсяги інформації і забезпечувати швидкий доступ до документів. Електронні бази дозволяють зберігати, систематизувати та швидко шукати інформацію. Використання баз даних значно скорочує час на пошук необхідних документів і матеріалів. Бібліотеки та архіви все більше переходять на електронні платформи, що забезпечують інтеграцію різних типів ресурсів, таких як статті, звіти, книги і мультимедійні матеріали.

З поширенням Інтернету доступ до довідково-інформаційних фондів став ще більш зручним. Багато бібліотек пропонують онлайн-каталоги, де користувачі можуть знаходити та замовляти необхідні матеріали. Додатково, багато фондів створюють свої веб-сайти або використовують соціальні мережі для популяризації ресурсів та залучення нових користувачів.

Автоматизація бібліотечних процесів розпочалася в 1970-х роках з появою перших бібліотечних систем для обліку книг. Ці системи дозволили бібліотекарям автоматизувати рутинні завдання, такі як облік, каталогізація та обробка запитів. З часом автоматизація розширилася і включила в себе нові функції, такі як управління електронними ресурсами. Автоматизація бібліотечних і архівних процесів є одним важливим аспектом сучасних технологій. Використання програмного забезпечення для управління документами, каталогізації, обліку та статистики дозволяє бібліотекарям зосередитися на більш важливих завданнях, таких як обслуговування користувачів і розвиток нових програм. Системи автоматизації також забезпечують точність і швидкість обробки інформації, що важливо для підтримки актуальності фондів [4].

З розвитком мобільних технологій бібліотеки починають використовувати мобільні додатки для доступу до своїх фондів. Це дозволяє користувачам шукати

інформацію, отримувати новини про нові надходження, а також користуватися електронними ресурсами з будь-якої точки світу. Мобільні технології відкривають нові можливості для інтерактивності та залучення молоді до бібліотечних ресурсів.

Штучний інтелект (ШІ) також починає відігравати важливу роль в управлінні довідково-інформаційними фондами. Алгоритми ШІ можуть аналізувати запити користувачів, пропонувати релевантні ресурси та навіть допомагати у створенні персоналізованих рекомендацій. Це дозволяє підвищити рівень обслуговування користувачів і робить процес пошуку інформації більш ефективним.

Нижче наведена порівняльна таблиця сучасних технологій управління довідково-інформаційними фондами (табл. 1).

Таблиця 1 – **Характеристика сучасних технологій управління довідково-інформаційними фондами**

Технологія	**Опис**	**Переваги**	**Виклики**
Електронні бази даних	Систематизовані колекції цифрових документів.	Швидкий доступ, зручний пошук, централізоване зберігання.	Необхідність технічного обслуговування, витрати на ліцензування.
Інтернет-технології	Використання веб-сайтів та онлайн-каталогів для доступу до ресурсів.	Глобальна доступність, можливість доступу з будь-якої точки.	Вимоги до безпеки даних, залежність від стабільного інтернет-з'єднання.
Автоматизація процесів	Використання програмного забезпечення для управління бібліотечними функціями.	Підвищення ефективності, зменшення ручної роботи, точність.	Витрати на впровадження та навчання персоналу.
Мобільні технології	Додатки для смартфонів та планшетів, що забезпечують доступ до фондів.	Зручність використання, доступність на ходу, залучення молоді.	Розробка та підтримка мобільних платформ, необхідність адаптації контенту.
Штучний інтелект	Алгоритми, що аналізують дані і пропонують персоналізовані рекомендації.	Підвищення якості обслуговування, автоматизація пошуку інформації.	Витрати на розробку, питання етики та конфіденційності.

Сучасні технології управління довідково-інформаційними фондами пропонують багато переваг, таких як підвищена ефективність, зручність та доступність. Проте їхнє впровадження супроводжується рядом викликів, які потребують ретельного аналізу та врахування. Для успішної інтеграції технологій

бібліотекам і архівам необхідно знайти баланс між використанням новітніх розробок і вирішенням пов'язаних із цим проблем.

Ці технології відіграють ключову роль в управлінні довідково-інформаційними фондами, забезпечуючи їхню ефективність, доступність та актуальність. Інтеграція електронних баз даних, автоматизація процесів, використання Інтернету та мобільних технологій, а також впровадження штучного інтелекту значно покращують досвід користувачів. У майбутньому можна очікувати ще більшої автоматизації та впровадження нових технологій, які дозволять зробити доступ до інформації ще більш зручним і швидким.

Висновки. Таким чином, сучасні технології в управлінні довідково-інформаційними фондами суттєво змінюють галузь бібліотечної та архівної справи, надаючи нові можливості для покращення доступу до інформації та обслуговування користувачів. Впровадження електронних баз даних, Інтернет-технологій, автоматизації процесів, мобільних технологій і штучного інтелекту сприяє підвищенню ефективності роботи бібліотек і архівів, зменшенню витрат часу на пошук інформації та забезпеченню персоналізованого підходу до кожного користувача.

Проте, разом із перевагами виникають і виклики, такі як необхідність технічного обслуговування, питання безпеки даних, витрати на впровадження нових систем та етичні аспекти використання інформації. Бібліотекам і архівам потрібно знайти баланс між використанням новітніх технологій і вирішенням супутніх проблем, аби забезпечити актуальність та доступність своїх фондів у цифрову епоху.

Отже, адаптація до технологічних змін є ключовим фактором для успішного функціонування довідково-інформаційних фондів, що дозволяє їм залишатися важливими ресурсами знань у суспільстві. Тому продовження досліджень і впровадження сучасних рішень в бібліотечну справу є невід'ємною складовою для розвитку цієї галузі в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демуз І. Поняття довідково-інформаційного фонду архіву. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*, 2016 (1), С. 16-30. URL: https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/116.

2. Довідково-інформаційний фонд. URL: https://ips.ligazakon.net/document/TM001758.

3. Наказ «Про затвердження типових форм первинного обліку науково-інформаційної діяльності та Інструкції про порядок їх використання і

застосування» від 07.08.1998 № 272/219. URL: https://ips.ligazakon.net /document/reg3152?an=1116

4. Соменко О.О., Соменко Д.В. Захист персональних даних у правових інформаційних системах. *Інформаційні технології і автоматизація – 2023* / Матеріали XVI міжнар. наук.-практ. конференції. Одеса, 19-20 жовтня 2023 р. Одеса, Видавництво ОНТУ, 2023 р. 451 с. С. 105-107.

УДК 342.5

СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Ярослава СМІРНОВА,
здобувачка освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Інститут філології та масових комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті розкрито розглядається роль електронного урядування розвитку соціальних комунікацій, підвищенні прозорості державних інститутів та підвищення довіри до них.

Ключові слова: *електронне урядування, соціальна комунікація, державне управління, цифрові навички, прозорість.*

The article explores the role of e-governance in the development of social communications, enhancing the transparency of state institutions, and increasing public trust in them.

Keywords*: e-governance, social communication, public administration, digital skills, transparency.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві стрімкий розвиток інформаційно комунікаційних технологій докорінно змінює спосіб взаємодії між державою та громадянами. Використовуючи цифрові технології для надання державних послуг і забезпечення зв'язку з громадянами, електронний уряд став важливим інструментом підвищення ефективності управління. Однак ефективність соціальних комунікацій у процесі електронного уряду має обмеження через недостатню прозорість, обмежений зворотний зв'язок та труднощі з доступом до цифрових платформ певних соціальних груп.

Мета статті. Метою статті є дослідити визначення ролі електронного уряду у вдосконаленні соціальних комунікацій.

Впровадження електронного урядування в Україні – це один із шляхів швидкого розвитку державних-процесів, у сфері відкритих баз даних, платформ який дозволяє значно скоротити час узгодження та підписання документів, позбутися великої кількості папок та великої кількості громіздкої паперової роботи.

Згідно ст. 1 Закону України (ЗУ) «Про Національну програму інформатизації» електронне урядування – форма організації державного управління, що сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-комунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян» [4].

Воно підпорядковується поняттю «електронна демократія - форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах, що дає змогу посилити участь, ініціативність та залучення громадян до публічного життя на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, підвищити прозорість процесу прийняття рішень та підзвітність демократичних інститутів, поліпшити зворотний зв'язок суб'єктів владних повноважень на звернення громадян, сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень» [4].

Основним елементом електронного урядування є соціальна комунікація між державою та громадянами.

В теорії управління термін "комунікація" інтерпретується як "рух інформації, засіб пересування та діалог між учасниками управлінського процесу; Компоненти даного процесу взаємодіють між урядом та громадянським суспільством"[2, с. 467].

Соціальні комунікації в електронному урядуванні регулюються Законом України «Про електронні комунікації», який забезпечує розвиток сфери електронних комунікацій за європейськими стандартами та водночас підвищити якість послуг в цій галузі. Даний нормативний акт утверджує повноваження держави в управлінні сферою електронних комунікацій, розв'язує чималу кількість наявних проблем у відносинах суб'єктів громадянського суспільства, а також покращує чинні комунікаційні механізми [3].

Таким чином, не зважаючи на потужний темп розвитку електронного урядування в Україні завдяки якому паралельно розвиваються такі сфери, як: електронна медицина, освіта, комерція, банкінг та використання систем електронного урядування в органах внутрішніх справ, податковій службі, митниці тощо. З'являється потреба в постійному покращенні соціальної комунікації.

На сьогодні в Україні ця потреба може перетворитись в проблему, яка може погіршити розвиток електронного урядування, це стається через низький базовий рівень цифрових навичок в громадян. Результати першого соціологічного дослідження цифрових навичок громадян, яке проводилося Міністерством цифрової трансформації у грудні 2019 року вперше за всю історію України,

демонструє, що лише 53% населення не володіють навіть базовим рівнем цифрових навичок, а більше 15% населення громадян похилого віку не володіють навіть і на початковому рівні [1].

Вивчаючи результати дослідження ООН (United NationsE-government Survey щодо розвитку електронного врядування (E-Government Development Index), видно, що серед 193 країн в світі Україна посідає лише 82 сходинку, що демонструє те, що Україна відстає у розвитку електронного урядування в порівнянні з іншими країнами [5].

На даний момент створено спеціальні тести та освітні міні-серіали, завдяки яким кожен охочий українець може перевірити та вдосконалити рівень своєї цифрової грамотності. З ними можна ознайомитися на платформі osvita.diia.gov.ua. На платформі також представлені «освітні серіали», в тематиці цифровізації громади та покращення рівня цифрових навичок населення, наприклад: «Як громаді стати цифровою», освітній серіал для батьків «Безпека дітей в інтернеті», «Цифрограм 1.0 для громадян» та інші.

Отже, соціальні комунікації є важливим елементом електронного урядування, який забезпечує комунікацій у сучасному суспільстві. Вони відкривають нові можливості для прозорого, доступного та інтерактивного діалогу між державними органами та громадянами. Розвиток електронного урядування має супроводжуватися інвестиціями в цифрову інфраструктуру та освітні програми для підвищення цифрової грамотності громадян. Це забезпечить максимальну участь громадян у спілкуванні з державою і допоможе підвищити довіру до структури уряду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дія – Державні послуги онлайн. Державні послуги онлайн | Дія. URL: https://diia.gov.ua (дата звернення: 11.11.2024).

2. Ільїн О.А. Актуальність зарубіжного досвіду електронного урядування та можливість його адаптації у сфері публічного управління України. *Сучасне управління організаціями: концепції, цифрові трансформації, моделі інноваційного розвитку:* зб. тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНУ, 2022. С. 468-470.

3. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX : станом на 8 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text (дата звернення: 11.11.2024).

4. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text (дата звернення: 11.11.2024).

5. The official site of Agency for Digitisation (2020), "E-government strategy 2015—2020. The digital path to future welfare", E-government strategy 2015—2010. The digital path to future welfare. URL : http://www.digst.dk/servicemenu/english/policy-and-strategy/egov-strategy (дата звернення: 11.11.2024).

УДК 651.0:005.932

ДОКУМЕНТООБІГ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ[192]

Ольга ГРИНЧУК,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Науковий керівник:
Наталя МИЛЬНІЧЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У статті досліджено поняття та сутність документообігу на підприємстві, його роль у забезпеченні ефективного функціонування організації. Визначено ключові елементи документообігу, такі як створення, обробка, зберігання та передача документів. Автор аналізує важливість структурованого документообігу для управлінських процесів.

***Ключові слова**: документ, документообіг, вхідний документ, вихідний документ, термін виконання.*

The article explores the concept and essence of document management in an enterprise and its role in ensuring the efficient functioning of an organization. Key elements of document management, such as document creation, processing, storage, and transmission, are identified. The author analyzes the importance of structured document management for managerial processes.

***Keywords:** document, document management, incoming document, outgoing document, deadline.*

Постановка проблеми

[192] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Сучасні підприємства стикаються з численними викликами в управлінні інформаційними потоками, що зумовлено збільшенням обсягу документації, зростанням вимог до швидкості обробки інформації та необхідністю дотримання правових норм. Необхідність ефективного документообігу стає ключовим фактором для забезпечення продуктивності, організаційної прозорості та конкурентоспроможності підприємства.

Однак, багато організацій не мають чіткої структури та системи управління документообігом, що призводить до затримок у процесах, помилок у виконанні завдань та збільшення витрат. У контексті цифровізації та переходу на електронний документообіг, постає потреба в осмисленні нових підходів до організації документообігу, що враховують сучасні технологічні можливості та вимоги ринку.

Отже, проблема полягає в необхідності глибшого розуміння сутності та принципів документообігу на підприємствах, а також в розробці ефективних методів його оптимізації для забезпечення високої продуктивності та відповідності вимогам сучасного бізнес-середовища.

Мета дослідження – проаналізувати сутність документообігу на підприємстві.

Метою дослідження є аналіз сутність документообігу та основних складових та принципів організації концепції документообігу на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою документообігу, його особливостями, значенням для функціонування підприємства цікавились такі українські вчені як: Г. Швецова-Водка, І. Золотарьова, Н. Кушнаренко, Ю. Палеха, С. Кулешов, І. Шкіцька та інші.

Виклад основного матеріалу.

У будь-якій організації, установи, підприємства незалежно від її розміру та сфери діяльності, документи є невід'ємною частиною щоденної роботи. Вони слугують інструментом для комунікації між підрозділами та основою для прийняття управлінських рішень: накази, розпорядження, плани, ухвали, доручення, директиви, вказівки, рішення.

«Документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі» [5].

«З розвитком і впровадженням інформаційних технологій поняття «документ» змінилося докорінно. Відбулася еволюція документів, які стали більш складними за структурою. Стали також різноманітніші й процеси використання документів.

Документ включає два компоненти:

Інформаційний – це текст документа, що відображає його зміст. Користувачами інформаційного компонента є керівники та виконавці.

Технологічний – це відмітки про проходження й виконання документа. Користувачами технологічного компонента є діловоди та секретарі» [2, с 5-6].

«Документообіг – це рух документів в установі з часу їх створення чи отримання до завершення чи відправлення адресатові; комплекс робіт із документами: прийняття, розподіл, реєстрування, контроль за виконанням, формування справ, зберігання і використання документації, знищення, рух документів між інстанціями» [6, с 288].

Т. П. Сокольчик під документообігом розуміє «рух документів з моменту їх складання або отримання від інших підприємств до моменту передачі в архів». Інші дослідники В. І. Подольський та Н. С. Макарова визначають документообіг як «рух документів з моменту їх отримання або створення до завершення виконання, відправки адресату або здачі на зберігання» [3].

У документообігу підприємства, установи, організації виділяють три потоки документів:

1) вхідні документи від зовнішніх адресатів, оброблювані структурними підрозділами (листи, закони України й інші нормативно-правові акти, договори, тощо); на основі цих документів більшість створюється вихідна документація (відповідь), дотримуючись установленого терміна, якщо був;

2) вихідні документи, що випускаються структурними підрозділами для відправлення в зовнішні організації (листи, договори, проекти тощо), а також відповіді на вхідні документи, наприклад: «Прошу надати довідку»;

3) внутрішні документи, що видаються керівництвом підприємства або структурних підрозділів для розсилання всередині підприємства (накази про призначення, інструкції з виконання робіт, графіки, довідки для співробітників тощо) й використовуються для організації роботи підприємства.

Документи в кожному потоці різноманітні, а їхні характеристики унікальні для кожного підприємства. Разом з тим, існують загальні атрибути, притаманні всім установам, організаціям та підприємствам.

«До загальних вимог відносяться:

– реєстраційний номер документа – однозначно дозволяє посилатися на документ, що пройшов реєстрацію. Структура реєстраційного номера визначається на кожному підприємстві, в кожній організації самостійно;

– джерело документа – вказує на джерело одержання документа. Для вхідних документів – це стороння організація (контрагент), для внутрішніх і вихідних – або підрозділ підприємства, або конкретна посадова особа;

– відповідальний виконавець документа – вказує співробітника, якому доручене виконання даного документа або який розробив документ (для внутрішніх і вихідних). Виконавець документа завжди тільки один» [2, с 9].

«Документи реєструються за групами залежно від назви виду, автора і змісту документів. Наприклад, окремо реєструються:

– акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та доручення вищих посадових осіб, запити, звернення, а також кореспонденція Верховної Ради України, що надійшла до установи;

– накази (розпорядження) з основних питань діяльності установи;

– накази (розпорядження) з адміністративно-господарських питань;

– накази (розпорядження) з кадрових питань (особового складу) (відповідно до їх видів та строків зберігання);

– рішення колегії;

– акти ревізій фінансово-господарської діяльності;

– бухгалтерські документи;

– заявки на матеріально-технічне постачання;

– службові листи;

– звернення громадян;

– запити на інформацію» [1].

«Зареєстровані документи передаються на розгляд керівництва установи в день їх надходження або наступного робочого дня у разі надходження документів у неробочий час. Телеграми, телефонограми та інші термінові документи передаються негайно.

Служба діловодства передає документ виконавцям, вказаним у резолюції. Якщо виконавців декілька, оригінал отримує головний виконавець, а копії – інші. Також служба діловодства (канцелярія) фіксує, кому передано документ, і контролює його рух між підрозділами.

Виконавці збирають інформацію, готують проект відповіді або нового документа, узгоджують його і подають на підпис керівництву. Після підписання документ надсилається адресату. Якщо потрібно відправити кілька копій, служба діловодства їх виготовляє.» [4].

«Перед відпусткою, відрядженням чи звільненням відповідальний за виконання документа працівник зобов’язаний передати іншому працівникові за погодженням із своїм безпосереднім керівником усі невиконані документи та поінформувати службу контролю про передання документів, виконання яких перебуває на контролі, іншому виконавцеві» [6, с 294].

Процедура надсилання вихідних документів є централізованою. Всі документи підлягають обов'язковій реєстрації в службі діловодства перед відправленням. Дублювання документів, особливо в електронному та паперовому форматах одночасно, заборонено.

«Під час приймання від виконавців вихідних документів працівники служби діловодства зобов’язані перевірити:

1) правильність оформлення документа;

2) наявність і правильність зазначення адреси;

3) наявність на документі відмітки про додатки;

4) наявність усіх необхідних підписів / печаток на документі та додатках до нього;

5) наявність додатків та їх відповідність заявленому складу;

6) відповідність кількості примірників кількості адресатів;

7) наявність віз на паперовому примірнику вихідного документа (за необхідності його створення), що залишається у справах установи» [6, с 295].

Відповідальність за своєчасне та якісне виконання документа покладається на осіб, зазначених у розпорядчому документі, зокрема, у резолюції керівника, а також на всіх працівників, яким безпосередньо доручено виконання окремих завдань.

«Безпосередній контроль за виконанням документів покладається на службу діловодства або службу контролю – спеціальний підрозділ або посадову особу, відповідальну за здійснення контролю.

У структурних підрозділах безпосередній контроль за виконанням документів здійснює особа, відповідальна за діловодство.

Типові строки виконання документів встановлюються нормативно-правовими актами, а індивідуальні – розпорядчим документом установи або резолюцією керівника (структурного підрозділу).

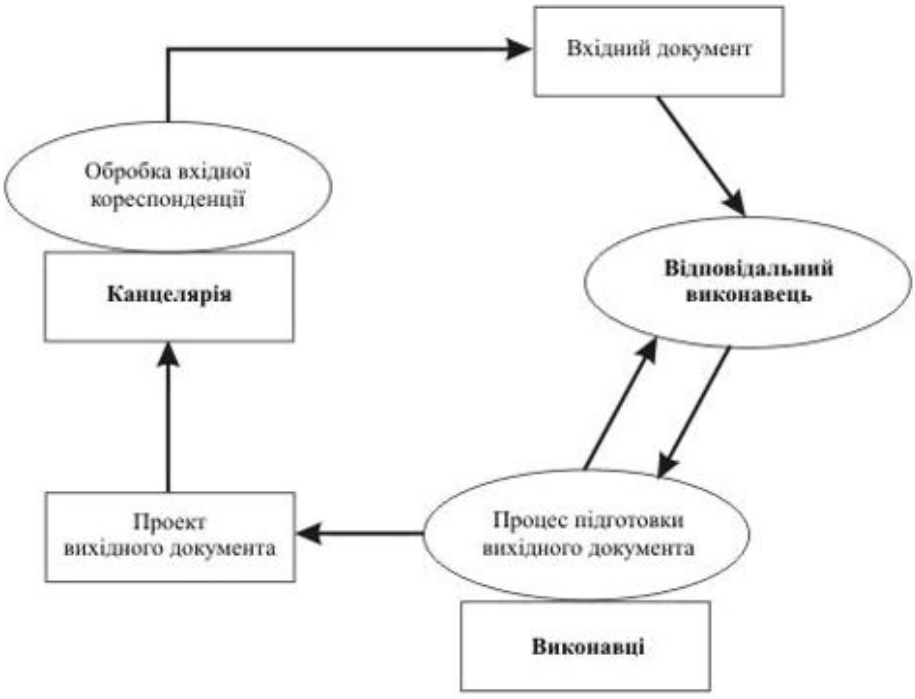

Рис. 1. Схема обробки вхідного документа без контролю центрального апарату управління

Строки виконання внутрішніх документів обчислюються в календарних днях, починаючи з дати підписання (реєстрації), а вхідних – з дати надходження (реєстрації).Якщо останній день строку виконання документа припадає на неробочий день, останнім днем строку виконання документа вважається перший робочий день після неробочого дня.

Документ, у якому не зазначено строк виконання, повинен бути виконаний не пізніше ніж за 30 календарних днів з моменту його реєстрації в установі, до якої надійшов документ.

Завдання, визначене у службовому документі, виконується у встановлений строк. Якщо завдання потребує термінового виконання, обов'язково зазначається конкретний кінцевий строк виконання» [4].

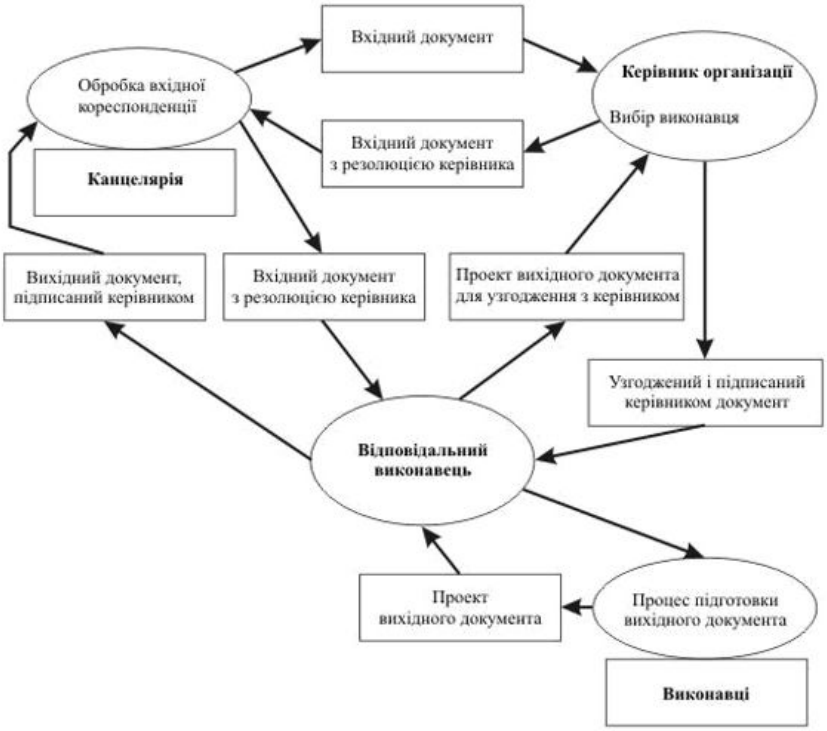

Рис. 2 Схема обробки вхідного документа з контролем центрального апарату управління

Висновки. Таким чином, документообіг – це складний процес, який вимагає чіткої організації та координації дій всіх учасників. Від правильності його побудови залежить ефективність роботи всієї організації. На сьогодні та в подальшому документообіг заміниться на електронний документообіг. Перехід на електронний формат дозволить автоматизувати рутинні операції, зменшити кількість помилок, підвищити прозорість бізнес-процесів та забезпечити доступ до інформації з будь-якого місця, де є інтернет-з'єднання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.10.2024)

2. Золотарьова І. О. Автоматизація документообігу: : навч. посіб. Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. 156 с.

3. Лепетан І.М. Організація діловодства в управлінській діяльності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL : https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1389/1339 (дата звернення: 20.10.2024)

4. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в […]: Наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 № 1000/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text (дата звернення: 20.10.2024)

5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 20.10.2024)

6. Шкіцька І.Ю. Управлінське документознавство: навч. посіб. вид. 2-ге, оновл. та доп. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 382 с.

УДК 658.012.32:355.02

РОЛЬ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ [193]

Ольга ГРИНЧУК,
здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Науковий керівник – Олександр ЧЕРНЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Українське бізнес-середовище вже третій рік поспіль існує в надзвичайних умовах повномасштабної війни, демонструючи неабияку стійкість та адаптивність. Однак, для успішного виживання та розвитку в таких екстремальних умовах необхідні чіткі стратегії та ефективне планування. У статті досліджено роль бізнес-планування на підприємстві в умовах війни, зокрема, як воно сприяє підвищенню стійкості бізнесу, адаптації до нових викликів та забезпеченню безперервності операцій.

***Ключові слова**: бізнес-планування, підприємство, війна.*

The Ukrainian business environment has been operating under extraordinary conditions of full-scale war for the third consecutive year, demonstrating remarkable resilience and adaptability. However, clear strategies and effective planning are essential for successful survival and growth in such extreme conditions. This article examines the role of business planning in enterprises during wartime, specifically how it enhances business resilience, supports adaptation to new challenges, and ensures continuity of operations.

***Keywords**: business planning, enterprise, war.*

[193] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення 64% суб'єктів малого бізнесу тимчасово призупинили або згорнули свою діяльність. Однак переважна більшість відновили свою діяльність. В жовтні 2023 року лише 9,6 відсотка компаній, які призупинили свою діяльність, мали ризик повністю припинити роботу [4, с. 9]. Попри цю стійкість, український бізнес опинився в безпрецедентно складних умовах. Відсутність стабільності, постійні зміни законодавства, обмежений доступ до фінансування та енергоресурсів, а також логістичні перебої створили вкрай складні умови для ведення бізнесу. Багато компаній змушені були призупинити свою діяльність або переїхати в інші регіони, а деякі й зовсім припинили існування. Саме тому, наявність чіткого бізнес-плану стала необхідністю для виживання та розвитку українських підприємств. Він допомагає компаніям адаптуватися до мінливих умов, мінімізувати ризики та будувати стійкий бізнес.

Мета дослідження – проаналізувати, яку роль відіграє бізнес-планування на підприємстві в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень. Роль бізнес-планування на підприємстві цікавились такі українські вчені як: В.А. Вишневська, В.Ф. Гамалій, О. Деревёянко, Т. Обелець, І. Ковальова, О. Крушельницька, І.В. Крючкова, М. Пашута, О.С. Хачатурян та інші.

Виклад основного матеріалу. Бізнес – вид конкретної економічної діяльності, організованої в межах певної структури, метою котрої є отримання прибутку [1, с. 4].

Бізнес-план – це фундамент, на якому будується будь-яка успішна компанія. Особливо у динамічному світі бізнесу, в умовах нестабільності (воєнного стану).

Бізнес-план – конфіденційний документ, в якому дається опис основних розділів розвитку підприємства на конкретному ринку з урахуванням власних і позикових джерел, матеріальних і кадрових можливостей і передбачуваних ризиків [1, с. 4].

Бізнес-план – комплексний плановий документ підприємницької діяльності, що визначає заходи, спрямовані на реалізацію бізнес-ідеї та отримання прибутку [6].

Складання бізнес-плану – нагальна потреба, продиктована виробничою діяльністю. Складати його повинні фахівці, професіонали при безпосередній участі бізнесмена. Робота над планом – це робота над організацією виробничої діяльності. Вона допомагає керівникові краще все обміркувати, зважити. При розробці бізнес-плану можна дійти висновку про те, що перешкоди на шляху до успіху надто серйозні [5]. Також його ціна не низька, як і аналогічні консалтингові послуги. Саме тому замовники часто обирають не весь документ, а певні його частини, які являються для них найбільш складними і важливими при аналізі [2].

Внутрішнє призначення бізнес-плану – закласти основу для ефективного управління господарською діяльністю. Основна зовнішня мета – переконати потенційних ринкових партнерів (інвесторів, кредиторів, постачальників, споживачів) в успішності бізнесу [6].

Мета бізнес-плану – структуровано відобразити всю інформацію про життєвий цикл бізнесу, його складові, вивести вартість проекту, час виходу на точку беззбитковості і рівень прибутковості [5].

Завдання бізнес-планування в умовах воєнного стану є: обґрунтування економічної доцільності напрямків розвитку суб'єкта господарювання; розрахунок очікуваного фінансового результатів (планування обсягів доходів, витрат, прибутку та показників рентабельності); пошук та відбір працівників, здатних скласти та реалізувати поставлені завдання у бізнес-плані; виявлення фінансових джерел для здійснення господарської діяльності [6].

Етапами бізнес-планування на підприємстві в умовах воєнного стану є:

– підбір консультантів, постановка завдання та розподіл обов'язків між виконавцями, збір вихідної інформації;

– розробка бізнес-плану;

– доведення основних положень бізнес-плану до інвесторів;

– реалізація бізнес-плану [6].

Важливу роль відіграє інформаційне забезпечення бізнес-планування. Так, управлінські комунікації являють собою систему інформаційних потоків, завдяки якій менеджер отримує потрібну для прийняття ефективних управлінських рішень інформацію (знання, відомості, документи, факти) і доводить їх до своїх підлеглих для виконання тих чи інших робочих дій [7].

З огляду на виклики сьогодення, спричинені повномасштабною війною, бізнес-планування набуває особливої актуальності. Методичні рекомендації, затверджені Мінекономіки у 2006 році, хоча й не повністю відповідають сучасним реаліям, все ж можуть слугувати базою для розробки бізнес-планів.

Методичні рекомендації з розроблення бізнес-плану підприємств підготовлено з метою забезпечення однозначного підходу до розроблення бізнес-планів підприємствами [3].

Структура бізнес-плану, яка рекомендована Міністерством економіки України потребує на сьогодні змін, які зв'язані із повномасштабною війною в Україні, зокрема таких:

– резюме;

– характеристика підприємства;

– характеристика продукції (послуг), які випускає (надає) господарюючий суб'єкт;

– дослідження та аналіз ринків збуту продукції (послуг) в умовах воєнного стану;

– характеристика конкурентного середовища в умовах воєнного стану;

– план маркетингової діяльності підприємства в умовах воєнного стану;

– план виробничої діяльності підприємства в умовах воєнного стану;

– організаційний план підприємства під час війни;

– план охорони навколишнього середовища;

– фінансовий план та програма інвестицій;

– аналіз потенційних ризиків та їх вплив на господарську діяльність підприємства;

– економічна ефективність інвестиційного бізнес-плану підприємства в умовах воєнного стану [3].

Для успішного бізнес-плану, його дизайн і стиль мають таке ж значення, як і зміст. Недбале і безграмотне оформлення, занадто лаконічний або розлогий бізнес-план не заручиться підтримкою потенційних інвесторів. Тому, існують певні правила для складання та оформлення бізнес-плану:

– речення мають бути короткими, чіткими, без зайвої «наукоподібності»;

– текст не має бути переобтяженим спеціальною термінологією;

– має містити лише ту інформацію, яка має відношення до бізнесової справи;

– ідеї бізнес-плану мають бути реальними, а не надто амбіційними;

– доречно використати діаграми, графіки, таблиці, фото, які допомагають сформувати позитивне враження про бізнес-ідею;

– структура бізнес-плану має бути чіткою з поділом на короткі параграфи

– доцільно виділяти кольором, шрифтами основні положення і висновки бізнес-плану;

– титульний листок має містити назву бізнес-плану із зазначенням виду діяльності підприємства, його юридичної адреси або прізвища та ініціалів підприємця;

– оптимальним вважається обсяг бізнес-плану на 30-50 сторінок з врахуванням титульного листка і змісту [6].

Висновки. Таким чином, бізнес-план в умовах воєнного стану є не просто статичним документом, а скоріше динамічним інструментом, який дозволяє підприємству гнучко адаптуватися до мінливих умов. Регулярний аналіз виконання плану, порівняння фактичних результатів з прогнозованими та своєчасна корекція стратегії − запорука успішного розвитку бізнесу в умовах нестабільності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бізнес-планування: навч. посіб. / В.Ф. Гамалій, В.А. Вишневська, О.С. Хачатурян. Кропивницький : ПП «ЕксклюзивСистем», 2017. 186 с.

2. Данік Н.В. бізнес-планування як інструмент здійснення фінансового менеджменту в сучасних умовах розвитку України. *Інфраструктура ринку*. 2016. Вип. 1. С. 129−132.

3. Методичні рекомендації з розроблення бізнес-плану підприємств: Наказ Міністерства економіки України від 06.09.2006 № 290. URL : https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ebefbc1-f78e-4797-a4c2-%20282034cce923&title=MetodichniRekomendatsiiZRozroblenniaBiznes-planuPidpriiemstv (дата звернення: 13.10.2024).

4. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Київ: програма розвитку ООН в Україні, 2024. 86 с.

5. Полуяктова О.В. Методологія розробки бізнес-плану. URL : http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10847/1/Poluiaktova%20Olha%20Volodymyrivna%202017.pdf (дата звернення: 13.10.2024).

6. Свирида О.А. Роль бізнес-планування на підприємстві в умовах війни. URL : https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/35482/1/mk_10-11-22-159-161.pdf (дата звернення: 13.10.2024).

7. Черненко О.В. Комунікативний менеджмент (лекції та практичні заняття) : Навчально-методичний посібник. Кропивницький : Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна». 2023. 142 с.

УДК: 070:004.77:316.774

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ЖУРНАЛІСТИКИ[194]

Вероніка КОЖУХАРЬ,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Журналістика»,
Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»

Науковий керівник:
Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У дослідженні розглядаються ключові зміни в журналістиці та те як змінилися підходи видань до подачі новин. Висвітленні проблеми сучасного інформаційного середовища. Показано аналіз впливу цифровізації на етичні стандарти журналістики та одне з головних питань достовірності та прозорості інформації. Висновки вказали на необхідність адаптації журналістів до нових технологічних умов для забезпечення якості та об'єктивності медійного контенту.

Ключові слова: *цифрові технології, журналістика, достовірність, інформаційне середовище, аудиторія, етика журналістики, соціальні мережі, трансформація.*

The study examines key changes in journalism and how news outlets have adapted their approaches to news presentation. It highlights the challenges of the modern information environment and provides an analysis of the impact of digitalization on journalistic ethical standards, with a focus on the critical issues of accuracy and transparency of information. The conclusions emphasize the need for journalists to adapt to new technological conditions to ensure the quality and objectivity of media content.

[194] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Keywords: *digital technologies, journalism, accuracy, information environment, audience, journalism ethics, social media, transformation.*

Постановка проблеми. Вплив цифрових технологій на трансформацію журналістики став ключовим питанням в сучасному медіа середовищі, оскільки інтернет і цифрові платформи змінили процес створення контенту та спосіб його споживання.

З появою соціальних мереж та блогів традиційна роль журналіста як єдиного носія новин та аналітики змінилася. Зростає кількість «громадянських журналістів», що породжує питання про надійність інформації та професіональні стандарти. Відбуваються поширення фейкових новин та маніпуляції у цифрових медіа – це призводить до зниження довіри аудиторії до журналістських джерел. Це змушую редакції змінюватися та вводити щось нове. Цифрові технології змінили фінансові моделі ЗМІ.

Мета дослідження – аналіз впливу цифрових технологій на трансформацію журналістики.

Ступінь дослідженості проблеми. На сьогодні існують декілька дослідників, а саме М. Кастельс, Д. Розен, К. Ширки, М. Діггінс, які присвятили свої роботи трансформації журналістики під впливом цифрових інновацій.

Виклад основного матеріалу. Традиційна журналістика – це форма журналістської діяльності, яка базується на класичних принципах збору і поширення інформації через друковані ЗМІ (газети, журнали), радіо та телебачення. Традиційна журналістика базується на стандартах і принципах, які включають точність, об'єктивність і перевірку фактів.

Дезінформація — це навмисно неправдива інформація, що поширюється з метою маніпулювати думками, емоціями або поведінкою людей. Її мета зазвичай полягає в дезорієнтації, створенні паніки або досягненні інших стратегічних цілей, зокрема в політиці чи рекламі.

«На відміну від «слабкої журналістики», де допускаються помилки через неякісну перевірку фактів або бажання сенсації, традиційна журналістика прагне до високої якості та відповідальності. Якісна журналістика виступає як «протиотрута» до дезінформації, зберігаючи достовірність інформаційного поля і викриваючи маніпуляції. Журналісти зобов'язані уникати неперевіреної інформації, щоб захистити свою репутацію та зміцнити довіру аудиторії. Це особливо важливо в еру соціальних мереж, де поширення дезінформації відбувається швидко. ЗМІ повинні мати власні внутрішні процеси контролю якості, оскільки постійне виправлення помилок зовнішніми «фактчекерами» (фахівці які перевіряють правдивість інформації) може підірвати довіру до професійних джерел новин [6, с. 5-7].

Завдяки соціальним мережам традиційна журналістика змінилася. Вона змінила спосіб поширення інформації, роль журналістів та економічні аспекти медіа індустрії. Соціальні мережі дозволяють миттєво публікувати інформацію, що з одного боку прискорює роботу журналістів, але з іншого – підвищує ризик публікації неперевірених даних. Нерідко, бажання конкурувати з соціальними мережами призводить до зниження якості та точності новин, оскільки часу на «верифікацію» (процес перевірки інформації) стає менше.

Соціальні мережі дали змогу кожній людині стати автором новин, що створює конкуренцію для професійних журналістів і зміщує їхню роль від першоджерела новин до аналітики інформації. Журналіст частіше надає аналітику, контекст та «фактчекінг» замість базового висвітлення новин. Фактчекінг — це процес перевірки фактів, інформації або заяв, щоб визначити їх точність і достовірність. Він включає дослідження джерел, аналіз даних та порівняння інформації з надійними фактами, що допомагає виявити дезінформацію та підтримувати інформованість суспільства. «Сьогодні звичайні користувачі можуть повідомляти про події до того часу, як на місце прибуде журналіст. Це розширює доступ до новин, але також підвищує проблеми з контролем якістю контенту, оскільки «громадянська журналістика» часто не підпорядковується етичним стандартам, яких дотримуються професійні журналісти та загалом медіа» [5, с.11-13].

Соціальні мережі стали головним об’єктом поширення фейкових новин та маніпуляцій, що підриває довіру до усього медіа середовища. Традиційні ЗМІ змушені боротися з дезінформацією та впроваджувати системи фактчекінгу для того щоб зберегти довіру аудиторії. Але більшість аудиторії не вміє розрізняти професійні медіа та не перевірені джерела.

Алгоритм перевіряння фактів для журналістів-фактчекерів такий:

1) обирається матеріал і виділяються в ньому твердження, що потребують перевірки;

2) обирається якомога оперативніший та якісніший спосіб перевіряння;

3) здійснюється пошук у авторитетних джерелах інформації підтвердження, що допоможуть класифікувати повідомлення як правдиве, неправдиве, оманливе або таке, що не можна перевірити;

4) відібраний і проаналізований факт супроводжується коментарем, у якому аргументується вибір перевірки саме цього факту та її результат;

5) здійснюється експертна перевірка коментаря на якість і надійність джерела, відповідність класифікації;

6) якщо коментар проходить перевірку, здійснюється перехресний фактчекінг (фінальна перевірка на внутрішню логіку); якщо ні – дослідник виправляє коментар, враховуючи зауваження експерта;

7) залучається зовнішній експерт, який, якщо це потрібно, оцінює текст;

8) публікуються перевірені дані; публікуючи їх, слід покликатись на джерела перевіряння та експертів [7, с.9].

Алгоритми соціальних мереж просовують контент, що викликає високий рівень залучення, через що новини стають більш сенсаційними та емоційно забарвленими. Це змушує звичайні медіа підлаштуватися під тренди соціальних мереж, що іноді йде на шкоду об'єктивності та глибині подачі матеріалу. Також соціальні мережі впливають на бізнес-модель традиційної журналістики, відбираючи рекламні бюджети завдяки програматичній рекламі. Це призводить до зниження доходів ЗМІ та змушує їх шукати нові джерела фінансування.

Завдяки соціальних мереж забезпечена можливість миттєвої взаємодії з аудиторією, що дозволяє журналістам отримувати зворотній зв'язок, але також надає аудиторії змогу впливати на теми й стиль публікації. Це сприяє розвитку нових форматів контенту (наприклад: стріми, інтерактивні історії), що адаптовані до короткого формату споживання.

Висновок. У наш час соціальні мережі стали не від'ємною частиною сучасного медіа середовища, кардинально змінивши традиційну журналістику. Дослідження виявило суттєві зміни в структурі, функціонуванні та взаємодії медіа з аудиторією. Цифровізація значно змінила традиційні підходи до збору, обробки та поширенню інформації, надаючи нові можливості для журналістів та медійних організацій. Швидкість поширення зросла в рази, що дозволяє журналістам оперативно реагувати на події та інформувати суспільство в режимі реального часу. Однак цей аспект також породжує проблем, зокрема, пов'язані з якістю інформації, оскільки в таких умовах зростає ризик поширення неперевірених новин. Також цифровізація вплинула на етичні стандарти журналістики. Необхідність дотримання етики стає більш складною в умовах постійної присутності онлайн, де кожен користувач може стати «журналістом». Це підкреслює важливість професійної підготовки та постійного розвитку журналістів, а також потребує в нових етичних нормах, адаптованих до цифрових реалій. Узагальнюючи, інформаційні технології суттєво трансформують журналістику, створюючи як нові можливості, так і виклики. Майбутнє журналістики буде залежати від здатності її представників адаптуватися до швидких змін, інтегрувати нові технології та підтримувати високі стандарти якості й етики в умовах зростаючої конкуренції та інформаційної перенасиченості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Shirky C. Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations. New York. Penguin Press. 2008. 336 p.

2. Shirky C. Cognitive Surplus: Creativity and Generosity in a Connected Age. New York. Penguin Press. 2010. 242 p.

3.Дементьєва Л, Сукова Д. Вплив фейкових новин та дезінформації в аудіовізуальних медіа. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв.* 2023. №6 (1). С.8-19.

4. Корнієнко О.М. Фактчекінг у роботі журналіста. Запоріжжя, 2020. 107 с.

УДК: 659.1:316.6

ВПЛИВ РЕКЛАМИ НА СПОЖИВЧІ ЗВИЧКИ[195]

Вікторія ІЛЬЧЕНКО,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»;

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
ORCID ID: 0000-0003-4947-3581

У дослідженні висвітлено питання впливу реклами на споживчі звички сучасної молоді в Україні. Вказано, що в умовах швидкого розвитку інформаційних технологій та глобалізації реклама стає ключовим фактором, що формує потреби та уподобання споживачів. Оцінка масштабів і динаміки впливу рекламних стратегій на поведінку молоді на ринку споживчих товарів набуває особливої актуальності, оскільки молоде покоління є найбільш вразливим до зовнішніх стимулів.Нами запропоновано вирішення проблеми формування здорових споживчих звичок через проведення ефективної рекламної політики, яка враховує психологічні особливості молоді.

Ключові слова: *реклама, споживач, психологія, вплив, споживчі звички, попит, маркетингові комунікації, рекламні компанії, інформування, тренди.*

The study highlights the impact of advertising on the consumer habits of modern youth in Ukraine. It notes that in the context of rapid development of information technologies and globalization, advertising becomes a key factor shaping consumer needs and preferences. Assessing the scale and dynamics of the influence of advertising strategies on youth behavior in the consumer goods market is particularly relevant, as the younger generation is the most vulnerable to external stimuli. We propose addressing the issue of fostering healthy consumer

[195] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

habits through effective advertising policies that consider the psychological characteristics of young people.

Keywords: *advertising, consumer, psychology, influence, consumer habits, demand, marketing communications, advertising campaigns, information dissemination, trends.*

Постановка проблеми. У сучасному світі реклама стала невід'ємною частиною повсякденного життя, проникаючи в усі сфери діяльності людини. Вона не лише інформує споживачів про нові продукти та послуги, але й формує їхні уподобання, бажання та звички. В умовах насиченого ринку важливо зрозуміти, яким чином реклама впливає на рішення споживачів, і які механізми цього впливу є найбільш ефективними.

Один із ключових аспектів проблеми є те, як реклама здатна змінювати споживчі звички, формуючи нові тренди та потреби. Дослідження показують, що реклама не лише стимулює попит на певні товари, але й може змінювати ставлення споживачів до брендів, а також їхнє сприйняття цінності продукту. Важливо враховувати різноманітні фактори, які впливають на цей процес, включаючи соціально-культурні контексти та психологічні аспекти.

Водночас виникає питання до ефективності різних рекламних стратегій у контексті зміни споживчих звичок. Які методи реклами виявляються найбільш результативними? Чи є різниця у сприйнятті реклами різними віковими чи соціальними групами? Ці питання потребують детального аналізу, оскільки розуміння механізмів впливу реклами може допомогти бізнесу адаптувати свої стратегії.

Також варто зазначити, що у сучасному цифровому середовищі реклама отримала нові форми та канали поширення. Соціальні мережі, інтернет-реклама та мобільні додатки стали основними платформами для взаємодії з потенційними споживачами. Це відкриває нові можливості для дослідження впливу реклами на формування споживчих звичок у реальному часі.

Таким чином, дослідження впливу реклами на споживчі звички є актуальним і важливим завданням для маркетологів, економістів та соціологів. Розуміння цього впливу може суттєво поліпшити стратегії продажу та комунікації, а також сприяти розвитку більш ефективних рекламних кампаній.

Мета дослідження: Визначити основні механізми впливу реклами на споживчі звички та проаналізувати їхню ефективність у різних контекстах.

Ступінь дослідження проблеми: Проблемам впливу реклами на споживчі звички присвятили увагу такі науковці: О. Костюк, І. Лук'янова, Т. Печерська, В. Бабенко та інші. Однак залишається багато невирішених питань щодо специфічних аспектів цього впливу, що потребують подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Реклама – це інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару.

Вчений Ф. Котлер вирізняє три види реклами – інформативну, переконливу та нагадувальну.

Інформативна реклама спрямована на ознайомлення споживачів з новими товарами або новими функціями вже відомих продуктів, а також на повідомлення про зміни цін.

Переконлива реклама, в свою чергу, має на меті сформувати унікальне ставлення до конкретної марки товару. Вона підкреслює особливості, які відрізняють продукт від конкурентів, і стає важливою на етапі зростання, коли компанії потрібно закріпити переваги своєї продукції.

Нагадувальна реклама підтримує образ товару в пам'яті споживачів, інформує про його доступність і умови покупки.

Перш за все, реклама здатна змінювати сприйняття товарів і послуг. Через використання яскравих образів, емоційних повідомлень і переконливих аргументів рекламодавці намагаються створити позитивний імідж свого продукту. Наприклад, реклама косметичних засобів часто акцентує увагу на природній красі, обіцяючи, що використання продукції допоможе досягти ідеального вигляду. Це може спонукати споживачів до покупки, навіть якщо вони раніше не планували цього.

«У сучасному світі, зважаючи на бурхливий розвиток підприємницької діяльності, дедалі частіше виникає проблема у рекламі товарів і послуг, що виробляються чи надаються тією чи іншою організацією. Рекламна діяльність набуває все більш широкого розповсюдження та вимагає грамотної психологічної проекції на аудиторію» [1, с.108].

Вплив реклами – це процес, через який реклама змінює поведінку, думки та сприйняття споживачів щодо товарів або послуг.

Основні аспекти впливу реклами:

– Інформація: реклама надає споживачам інформацію про нові продукти, послуги, акції та їх переваги.

– Формування іміджу: реклама допомагає створити певний імідж бренду, тим самим впливаючи на сприйняття його якості та цінності.

– Емоційний вплив: використання емоційних елементів у рекламі може викликати позитивні асоціації та сприяти формуванню лояльності до бренду.

– Створення попиту: реклама може стимулювати інтерес людей до продукту, тим самим збільшуючи попит на продукт.

– Конкуренція: Рекламні кампанії можуть впливати на конкурентне середовище, змушуючи компанії вдосконалювати свої продукти та послуги.

– Соціальні та культурні зміни: Реклама може відображати або навіть формувати соціальні норми та цінності, впливаючи на поведінку суспільства в цілому.

Часто вона створює образ "успішного" споживача, який користується певними брендами або продуктами. Це може викликати у людей бажання слідувати цим стандартам, що в свою чергу призводить до зміни їхніх звичок. Наприклад, молодь може почати купувати певні марки одягу або електроніки, оскільки вони асоціюються з популярними особистостями чи певним стилем життя.

Не менш важливим є аспект повторюваності реклами. Часте нагадування про продукт через різні канали комунікації – телебачення, соціальні мережі, друковані видання – створює ефект знайомства. Люди схильні довіряти тому, що їм добре відоме. Це може призвести до формування звички купувати певні товари, навіть якщо споживачі не завжди усвідомлюють, чому вони роблять цей вибір.

Реклама також використовує психологічні тригери, такі як обмежені пропозиції або акції, щоб стимулювати імпульсивні покупки. Коли споживачі відчувають тиск часу або обмеженості товару, вони частіше приймають рішення про покупку без ретельного аналізу. Це може призвести до зміни звичок споживання, коли люди починають купувати більше, ніж їм потрібно.

Психологічний вплив реклами – це спосіб, яким реклама впливає на свідомість і поведінку споживачів, формуючи їхні думки, емоції та рішення щодо товарів або послуг. Цей вплив може проявлятися в кількох аспектах:

– емоційний вплив: реклама може викликати такі емоції, як задоволення та ностальгія, і підвищувати ймовірність покупки через асоціацію з брендом;

– соціальний вплив: реклама може створювати відчуття приналежності до певної групи або статусу та заохочувати споживачів до прагнення престижу, зокрема через товари класу люкс;

– когнітивний вплив: реклама може змінити уявлення споживачів про продукт, використовуючи факти та історії, щоб переконати їх у його перевагах;

– повторюваність: часте повторення рекламних повідомлень може допомогти споживачам асоціювати бренд з позитивними якостями, що призводить до звикання;

– візуальні та медіаелементи: використання кольорів, музики, образів і слоганів може створювати сильні асоціації в пам’яті споживачів, що вплине на їхні рішення про покупку.

Загалом, психологічний вплив реклами є важливим інструментом для маркетологів, оскільки він допомагає формувати споживчі уподобання і стимулює попит на продукцію.

Однак вплив реклами не завжди є позитивним. Існує ризик формування споживчої культури, де матеріальні цінності ставляться вище за інші аспекти життя. Люди можуть почати оцінювати своє благополуччя через призму брендів і товарів, що веде до фінансових труднощів і незадоволеності.

У сучасному світі реклама також адаптується до нових технологій і змінюється з урахуванням поведінки споживачів. Цифровий маркетинг дозволяє рекламодавцям таргетувати конкретні групи людей на основі їхніх інтересів та поведінки в Інтернеті. Це підвищує ефективність реклами та ще більше впливає на споживчі звички.

На думку експертів, реклама є потужним засобом впливу та маніпулювання людьми. Саме тому науковці ретельно вивчають це явище. Щоправда, їхні цілі різняться. Одні хочуть захистити людей від негативного впливу реклами, інші, навпаки, хочуть навчитися максимально впливати на рекламу та контролювати її.

«Джон Ватанабе, відомий американський психолог, спеціалізується на споживчій. психології, зазначає: «*Реклама – це мова, якою говорять бізнес і суспільство. Вона формує наші бажання, потреби та, зрештою, нашу ідентичність*».Реклама, зазвичай, виявляється більш ефективною, коли вона перекладає своїтеми на мову, повну сенсу для тих, на кого вона прагне впливати. Для ефективного впливу на покупця реклама повинна використовувати досвід і знання інших галузей [2, с.174].

Висновок. Таким чином реклама є потужним інструментом, який впливає на споживчі звички через формування бажань, соціальних норм і імпульсивних рішень. Вона здатна змінювати не лише індивідуальні звички, але й загальну культуру споживання в суспільстві. Споживачам важливо усвідомлювати цей вплив і критично ставитися до інформації, яку вони отримують через рекламу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волинець Н. В., Щирань С. В. Психологічний вплив реклами на поведінку споживача. *Збірник наукових праць ХІСТУУ*. 2015. №2. С. 106-109.
2. Мамалига С. В., Краєвська Н. М., Краєвський С. О. Реклама: психологія впливу на споживача. *Вісник ХНУ*. 2011. Вип.1. С. 173-176.
3. Войнаренко М. П., Альохін О. Б., Вівчар О. І., Гончар О. І. Методи та прийоми психологічного впливу реклами на свідомість споживачів. *Вісник ХНУ. Серія «Економічні науки»*. 2020. №4. С.18-20.
4. Чала Ю. В. Соціальна реклама як різновид усвідомленого впливу на соціум. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2013.№2. С. 173-184.

УДК: 025.5:021.2(477)

СУЧАСНИЙ СТАН ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ[196]

Євген КАСЬЯНОВ,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»;

Наталя МИЛЬНІЧЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті аналізується сучасний стан інформаційно-аналітичної діяльності в бібліотеках України, зокрема, розглядаються основні тенденції, проблеми та перспективи розвитку цієї сфери. Визначено роль бібліотек у забезпеченні доступу до інформації та підтримці наукових досліджень. Висвітлено важливість професійного розвитку бібліотечних працівників для підвищення якості інформаційних послуг. Завершено статтю рекомендаціями щодо вдосконалення інформаційно-аналітичної діяльності в бібліотеках України, що можуть слугувати основою для подальших досліджень і практичних змін у цій сфері.

Ключові слова: *інформаційно-аналітична діяльність, бібліотеки України, інформаційні ресурси, аналітичні методи, інформаційна підтримка, бібліотечно-інформаційні послуги, взаємодія з користувачами.*

The article analyzes the current state of information and analytical activities in Ukrainian libraries, focusing on key trends, challenges, and future development prospects in this field. It highlights the role of libraries in ensuring access to information and supporting scientific research. The importance of professional development for library staff is emphasized to improve the quality of informational services. The article concludes with recommendations for enhancing

[196] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

information and analytical activities in Ukrainian libraries, which can serve as a foundation for further research and practical changes in this area.

Keywords: *information and analytical activities, Ukrainian libraries, information resources, analytical methods, informational support, library and information services, user interaction.*

Постановка проблеми.

Сучасне суспільство стає все більше інформаційно орієнтованим. Надаючи вільний доступ до глобальних інформаційних ресурсів та окремих інформаційних ресурсів, воно дає людині можливість задовольняти свої потреби в інформаційних продуктах. Крім того нинішнє інформаційне суспільство дає можливість особі задовольняти свої потреби в послугах.

За твердженням дослідника О. Кобєлєва, «перехід передових країн світу до «суспільства знань» зумовлює різке зростання значення інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД) бібліотек, пов'язаної зі створенням, переробкою, зберіганням, використанням та управлінням знаннями, що, в свою чергу, приводить до значних змін в організаційній, технологічній та інших складових роботи бібліотек» [5, с. 88].

Збільшення обсягів інформації зумовлює потребу в якісному та змістовному перетворенні інформації, в результаті чого з'являється нова вивідна інформація як результат інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД). Необхідна якісна і змістовна трансформація та отримання нових вивідних знань. У цьому аспекті зростає значимість спеціалізованих установ (центрів НТІ, інтелектуальних підприємств, інформаційно-аналітичного сектору, державного та приватного секторів та бібліотек), які на професійному рівні займаються інформаційно-аналітичною діяльністю.

Мета статті полягає в комплексному аналізі сучасного стану інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек України в контексті розвитку інформаційного суспільства та нових технологій.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблеми інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек, науково-дослідної діяльності та науково-інформаційної діяльності бібліотек займалися зарубіжні та вітчизняні науковці, практики та бібліотекознавці. З-поміж яких варто назвати наступних дослідників: В. Білоус, О. Симоненко, Л. Ковальська, В. Медвєдєва, С.Кулицький, К. Лобузіна, О.Онищенко, В. Пальчук. Питання інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек представлене в роботах бібліотекознавців В.Горового, Т. Гранчак, Л.Дубровіної, І.Давидової, В. Ільганаєвої, О.Кобєлєва, Н. Сляднєвої, Т. Добко, М. Дворкіної, Ю. Половинчак, Г. Сілкової та інших.

Проте тема сучасного стану інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек в Україні та за кордоном потребує постійного вивчення.

Виклад основного матеріалу.

В умовах українського сьогодення утверджується загальносуспільна важливість інформації та інформатизації суспільства, що зумовлено науково-технічним прогресом, широким використанням сучасних технологій та глобальною цифровізацією та диджиталізацією соціуму.

«Перехід до суспільства знань, формування віртуальних електронних інформаційних ресурсів підводить бібліотеки до вирішення питань управління інформаційними потоками, що породжує ситуації їх аналізу та вибору дій щодо їх оптимізації, актуалізації, архівації тощо» [5, с. 88]. «Глобальна цифровізація зумовила не лише новий рівень розвитку людства, а й спричинила численні проблеми, від розв'язання яких залежить подальший генезис інформаційного суспільства» [8, с. 31].

Провідними тенденціями сучасності є надмірність інформації, її різнонаправленість, стрімке збільшення інформаційних потоків, що зумовлює потребу її ретельного відбору й визначає зростання значимості інформаційно-аналітичної складової діяльності бібліотек України.

Інформаційно-аналітична діяльність бібліотеки – це комплекс заходів, спрямованих на збори, обробку, аналіз та поширення інформації з метою задоволення інформаційних потреб користувачів. Це може включати дослідження інформаційних запитів, підготовку аналітичних матеріалів, проведення інформаційних кампаній та інші форми діяльності, що підтримують наукові, освітні та культурні потреби суспільства.

Відповідно вимог часу Здійснюється трансформація бібліотек, простежується розширення спектру їхньої інформаційно-аналітичної діяльності. Сучасні бібліотеки одночасно із традиційними функціями, такими як: зберігання інформації, систематизація інформації та документів, організація обслуговування в бібліотеках, усе частіше здійснюють опрацювання інформації та створення інформаційно-аналітичних продуктів, займаються прогнозуванням інформаційних потреб, наданням власних інформаційних послуг та створенням власних інформаційних продуктів. «Сучасні бібліотеки можуть стати вагомим ресурсом для поліпшення інформаційно-аналітичної діяльності» [8, с. 32].

Крім того, сучасна бібліотека повинна не тільки застосовувати у своїй діяльності технології аналітико-синтетичної обробки документів, а й здійснювати інформаційно-аналітичну діяльність. Бібліотека «має опановувати технології глибокої аналітико-синтетичної обробки документів, зокрема проведення інформаційно-аналітичних досліджень. Зміни в роботі бібліотек під впливом активної комп'ютеризації, впровадження автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем, використання сучасних засобів комунікації привели до диференціації та урізноманітнення інформаційно-аналітичного продукту як результату ІАД бібліотеки» [5, с. 89].

Таким чином, сучасна бібліотека трансформується в активного діяча інформаційно-аналітичної комунікації.

Вітчизняні дослідники наголошують на впливі сучасних інформаційних технологій на бібліотеку, у результаті чого остання зазнала докорінних змін у діяльності, що призвело до розширення сфери її діяльності та трансформацій бібліотеки у інтегрований виробничий комплекс, що складається з: інформаційних ресурсів; безпосередніх виробничих процесів, які уможливлюють забезпечення інформаційних ресурсів новими якостями; інформаційної продукції та інформаційних послуг, що є результатом функціонування бібліотеки.

О. Кобєлєв досліджує інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек як соціокомунікаційний феномен, як компонент новітньої соціально-комунікаційної дійсності, яка зумовлена «процесами інтелектуалізації суспільної діяльності, формуванням вимог прийняття рішень на різних рівнях суспільної організації існування людини, актуалізацією електронних інформаційних ресурсів суспільства і підвищенням вимог до інформаційно-аналітичної діяльності бібліотечних закладів у динамічних умовах сучасного інформаційного суспільства» [4, с. 22].

Сучасна інформаційно-аналітична діяльність бібліотек України соціально орієнтована та спрямована на вирішення внутрішньобібліотечних проблем. Соціальне орієнтування сучасної бібліотеки направлене на задоволення соціальних та особистих потреб користувачів потрібною для них інформацією, залучення представників бібліотеки до проведення суспільно значимих заходів різного напрямку та спрямування. Внутрішні проблеми бібліотеки,у яких використовується інформаційно-аналітична діяльність, – бібліотекознавчі дослідження, покращення обслуговування користувачів, створення інформаційних та аналітичних документів.

Сучасна інформаційно-аналітична діяльність бібліотеки «сприяє інтелектуалізації бібліотечно-інформаційної діяльності, і процес цей відбувається за кількома напрямами:

– організаційним – формування бібліотечної політики, зміни в структурі, встановлення зовнішніх і внутрішніх комунікацій бібліотеки;

– продуктним – впровадження нових продуктів та розширення асортименту сервісних послуг;

– методико-технологічним – розроблення і використання нових інтелектуальних методик роботи, бібліотечних послуг;

– управлінським – спрямованим на професійний розвиток співробітників, реалізацію творчого потенціалу кожного» [2, с. 630].

Крім того, інформаційно-аналітична діяльність «охоплює весь комплекс інформаційних процесів, пов’язаних зі збиранням, пошуком, переробленням,

передаванням та використанням інформації, необхідної для підготовки і ухвалення управлінських рішень. Загалом, це ціла сукупність взаємопов'язаних дій, які виконуються фахівцями бібліотек задля забезпечення ефективної реалізації інформаційних процесів у суспільстві» [6, с.14].

Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек охоплює збір, обробку, аналіз та систематизацію інформації з метою створення нових знань та забезпечення користувачів актуальними даними. Ця діяльність включає в себе моніторинг інформаційних тенденцій, аналіз наукових публікацій, створення аналітичних звітів та рекомендацій, а також розробку інформаційних продуктів, які відповідають запитам користувачів.

Відповідно, серед основних тенденцій, які визначають інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек України, можна виділити: цифровізацію ресурсів, аналіз великих за обсягом даних, створення інформаційних продуктів, співпраця з іншими науковими установами.

Цифровізація ресурсів – один з ключових етапів інформаційно-аналітичної діяльності сучасної бібліотеки, який передбачає поступову трансформацію усіх можливих послуг на зручні онлайн-сервіси, оскільки такий перехід на цифрові формати сприяє зручному доступу до інформації. Бібліотеки активно впроваджують електронні каталоги, бази даних та онлайн-сервіси, що полегшує користувачам пошук необхідної інформації.

Аналіз великих за обсягом даних також є одним із напрямків інформаційно-аналітичної діяльності сучасної бібліотеки. Використання методів аналізу великих обсягів даних дозволяє бібліотекам отримувати цінну інформацію про запити користувачів, їх поведінку та потреби, що в свою чергу сприяє удосконаленню бібліотечних послуг. Але «перед бібліотеками останнім часом постала проблема ефективного використання накопичених інформаційних ресурсів у своїй діяльності, зокрема й інформаційно-аналітичній» [5, с. 91].

Одним із ключових аспектів інформаційно-аналітичної діяльності є створення баз даних, які включають наукові статті, монографії, звіти, дисертації та інші джерела інформації. Систематизація і каталогізація цих ресурсів дозволяє бібліотекам забезпечити доступ до актуальної та надійної інформації, що є критично важливим для науковців та дослідників. Також варто зазначити, що бібліотеки активно використовують новітні технології для реалізації своїх аналітичних функцій. Зокрема, впровадження систем управління знаннями, аналітичних інструментів та програмного забезпечення для обробки великих даних суттєво підвищує ефективність інформаційно-аналітичної діяльності.

Створення інформаційних та аналітичних продуктів – основний вид інформаційно-аналітичної діяльності бібліотеки. Дослідниця Леся Ковальська у статті «Інформаційно-аналітична діяльність сучасної бібліотеки» дає визначення аналітичного продукту, як продукту, що є «результатом опрацювання

бібліотекарями масиву інформації, яка міститься у документальних ресурсах, проведення ними аналітико-синтетичної обробки, узагальнення потрібних користувачу даних» [6, с. 15]. Крім того науковця детально описує інформаційну продукцію сучасних бібліотек і наводить її у вигляді схеми.

Крім того сучасні бібліотеки почали активно розробляти аналітичні звіти, огляди літератури, тематичні дайджести та інші продукти, що дозволяють користувачам швидко орієнтуватися у великому обсязі інформації.

Сьогодні бібліотеки все частіше стають партнерами наукових організацій, беручи участь у спільних проектах, конференціях та дослідженнях, що підвищує їхній статус як інформаційних центрів.

Крім того, бібліотеки реалізують різноманітні проєкти та ініціативи, спрямовані на підвищення інформаційної грамотності населення. Це передбачає проведення семінарів, тренінгів та освітніх програм, які надають користувачам знання щодо ефективного пошуку та аналізу інформації. Підвищення рівня інформаційної грамотності сприяє розвитку критичного мислення, що є особливо важливим у контексті сучасних викликів, пов’язаних із дезінформацією та фейковими новинами.

Отже, сучасні бібліотеки, реагуючи на потреби користувачів, здійснюють перехід від класичної моделі обслуговування до інтеграції інноваційних інформаційних технологій, що дозволяє їм забезпечувати високоякісні аналітичні послуги. Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек включає в себе цілий спектр завдань: від збору, обробки та аналізу інформації до підготовки інформаційних продуктів і послуг, що відповідають потребам користувачів.

«Саме розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (зокрема Інтернету) розширив доступ бібліотек до інформаційних ресурсів, незалежно від місця їх розміщення, дозволивши навіть невеликим бібліотекам значно розширити свої можливості в задоволенні інформаційних потреб користувачів, створив передумови для перетворення бібліотек на центри інформаційно-аналітичного виробництва» [5, с. 91].

Але, незважаючи на позитивні зміни, сучасні бібліотеки України стикаються з низкою викликів у своїй інформаційно-аналітичній діяльності. Серед найбільш значущих проблем можна відзначити: обмеженість ресурсів, недостатня обізнаність користувачів, конкуренція з альтернативними джерелами інформації тощо.

Обмеженість ресурсів як одна з проблем сучасної бібліотеки виявляється у недостатньому фінансуванні, що перешкоджає закупівлі новітніх інформаційних технологій та навчання персоналу. Це обмежує можливості бібліотек у впровадженні сучасних методів інформаційного аналізу та обслуговування користувачів.

Іншим викликом є недостатня обізнаність користувачів, оскільки багато потенційних відвідувачів не знають про можливості, які бібліотеки можуть запропонувати в сфері інформаційного аналізу та підтримки досліджень. Це призводить до недовикористання ресурсів, які надаються бібліотеками, і зменшує їхню роль у науковій та освітній діяльності.

Крім того, бібліотеки стикаються з конкуренцією з альтернативними джерелами інформації, такими як інтернет-ресурси, соціальні медіа та інші канали комунікації, які набувають популярності серед користувачів. Це викликає необхідність бібліотекам адаптувати свої послуги до нових умов, впроваджуючи інноваційні підходи та активніше залучаючи користувачів до своїх програм.

Таким чином, успішне подолання цих викликів вимагатиме системного підходу, що включає оптимізацію ресурсів, підвищення рівня інформаційної грамотності користувачів та інтеграцію нових технологій у процеси бібліотечної діяльності.

Перспективи інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек України полягають у подальшій інтеграції нових інформаційних технологій, розвитку партнерських відносин з науковими та освітніми установами, а також у вдосконаленні системи навчання бібліотечних працівників. У цьому контексті важливо зазначити, що впровадження сучасних інформаційних технологій, таких як штучний інтелект, великі дані та аналітичні платформи, відкриває нові можливості для бібліотек у зборі, обробці та аналізі інформації. Це дозволяє не лише покращити якість інформаційних послуг, а й забезпечити доступ до актуальних даних, що є важливими для дослідницької та освітньої діяльності.

Розвиток партнерських відносин з науковими та освітніми установами сприяє створенню спільних проектів і ініціатив, які дозволяють бібліотекам брати активну участь у формуванні інформаційної інфраструктури країни. Такі колаборації можуть включати обмін досвідом, спільні наукові дослідження, а також організацію конференцій та семінарів, що підвищують видимість бібліотек як центрів знань.

Вдосконалення системи навчання бібліотечних працівників є критично важливим аспектом, оскільки підвищення кваліфікації персоналу у сфері аналізу інформації та використання сучасних технологій є ключовим фактором для успішного виконання інформаційно-аналітичних функцій. Постійне професійне навчання, включаючи курси з нових інформаційних технологій, методів аналізу даних та інформаційної етики, дозволяє бібліотекарям залишатися на передовій в умовах швидко змінюваного інформаційного середовища.

Загалом, реалізація зазначених стратегій сприятиме зміцненню ролі бібліотек в інформаційному просторі України, забезпечуючи їхню адаптацію до нових викликів і можливостей, що постають у світі цифрових технологій.

Висновок. В умовах динамічного розвитку інформаційних технологій та глобалізації знань, роль бібліотек як основних центрів доступу до інформації та знань зазнала суттєвих змін. Сучасні бібліотеки України не лише зберігають і

надають доступ до традиційних інформаційних ресурсів, а й активно займаються інформаційно-аналітичною діяльністю, що відповідає потребам суспільства, науки та освіти.

Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек є невід'ємною складовою їх роботи, що забезпечує не лише зберігання інформаційних ресурсів, але й активне їх використання для підтримки навчання, досліджень та розвитку суспільства в цілому

Інформаційно-аналітична діяльність сучасних бібліотек України є динамічною та багатогранною, відповідаючи на виклики часу та потреби суспільства. Успішна реалізація цієї діяльності сприяє не лише збереженню культурної спадщини, але й розвитку суспільства, підвищенню рівня освіти та наукових досліджень. У майбутньому бібліотеки матимуть можливість стати провідними центрами інформаційної підтримки, що сприятиме інтелектуальному зростанню нації та розвитку демократичних цінностей в Україні.

Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек України є важливим елементом сучасної інформаційної інфраструктури, що відповідає вимогам часу та потребам суспільства. Розвиток цієї сфери сприятиме підвищенню інформаційної культури, забезпеченню наукових досліджень та освітніх процесів, а також формуванню нових підходів до роботи з інформацією в епоху цифрових технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варенко В. М. Методичний аспект створення інформаційно-аналітичних документів: аналіз, технології, проблеми. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 3. С. 46-48.

2. Винокурова С. Г. Інформаційно-аналітична діяльність сучасної університетської бібліотеки. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. № 2-3 (Квітень, 2021). С. 629-632. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/10759 (дата звернення: 12.10.2024)

3. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві. Х.: ХДАК, 2005. 295 с.

4. Кобєлєв О. Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек як соціокомунікаційний феномен. *Вісник Книжкової палати*. 2009. № 10. С. 22-25

5. Кобєлєв О. М. Ресурси інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2012. Вип. 36. С. 88-97.

6. Ковальська Л. Інформаційно-аналітична діяльність сучасної бібліотеки. *Бібліотечний вісник*. 2021. № 3. С. 12-21.

7. Кулицький С. П. Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек – складова розвитку економічної аналітики. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 331–345

8. Медведєва В. Актуальність інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у сучасних умовах. *Вісник Книжкової палати*. 2021. № 4. С. 31-35.

9. Чуприна Л. Роль бібліотек у підвищенні соціальної значущості інформаційних обмінів у соціальних медіа. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 50. С. 65-78.

УДК: 316.774:659.3:32

ВПЛИВ ЗМІ НА ДЕРЖАВНУ ІНФОРМАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ[197]

Кирило ПРАВІЛЕНКО,
здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини Університету «Україна»

Науковий керівник:
Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук,
начальник відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини Університету «Україна»

У статті проведено аналіз впливу ЗМІ на державну інформаційну політику, розглянуто чому важливо співпрацювати зі ЗМІ. Досліджений інформаційний, державний медіа простір на прикладі України.

Ключові слова: *ЗМІ, інформаційна політика, державна політика, інформаційна війна, пропаганда.*

The article analyzes the influence of the mass media on the state information policy, considers why it is important to cooperate with the mass media. The researched information, state media space on the example of Ukraine.

Keywords: *mass media, information policy, state policy, information war, propaganda.*

Постановка проблеми. Засоби масової інформації відіграють ключову роль у формуванні суспільної думки та забезпеченні громадян інформацією про важливі події, політичні рішення, економічні зміни тощо. У сучасних умовах розвитку цифрових технологій і глобалізації інформаційний простір зазнає значних трансформацій, що значно підсилює вплив медіа на державну інформаційну політику. Ця проблема актуальна для багатьох країн, де питання забезпечення прозорості, достовірності та нейтральності інформації є критичним для стабільності й розвитку суспільства.

Сутність проблеми полягає в тому, що ЗМІ, з одного боку, можуть виконувати роль «четвертої влади» забезпечуючи контроль над діяльністю державних органів, а з іншого боку, часто стають інструментом для маніпуляції та

[197] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

пропаганди з боку різних політичних і корпоративних сил. Крім того держави в умовах інформаційної війни та зростаючи кількості фейкових новин змушені активно реагувати на дії ЗМІ, що породжує питання про межі втручання у діяльності медіа та їхню незалежність. В результаті постає питання балансу між свободою слова та необхідністю контролю за інформаційним простором задля національної безпеки.

Мета статті є вплив засобів масової інформації на інформаційну та державну політику.

Ступінь дослідженості проблеми. Вплив засобів масової інформації на інформаційну та державну політику досліджується як на міжнародному, так і на національному рівнях. Питання впливу ЗМІ на інформаційну політику відображена у працях, які аналізують вплив ЗМІ на політичну свідомість (І. В. Пиголенко, О. П. Северинчик, А. В. Щапова).

Виклад основного матеріалу. «Інформаційна політика – це процес опредмечення й розпредмечення інформації суб'єктом інформаційної діяльності. У свою чергу, державна інформаційна політика – це процес опредмечення й розпредмечення інформації державою» [4. с. 3].

«ЗМІ – це особливий вид засобів масової комунікації, якому характерна наявність постійного спеціального апарату планування, відбору, підготовки для поширення інформації та її виробництва» [2. с. 1].

Політикам є дуже важливим співпрацювати з змі через їх вплив на інформаційну та державну політику.

«Медіа мають широкий вплив на демократичне управління та політичну практику. Вони радикально змінили способи роботи державних інституцій та комунікації політичних лідерів. Вони трансформували політичну систему ЗМІ та перевизначили роль журналістів, а також перевизначили спосіб проведення виборів і те, як громадяни беруть участь у політиці. Технологія «праймінгу» – фокусування мас-медіа на конкретних проблемах впливає на критерії, за якими виборці оцінюють роботу уряду» [2. с. 1].

Масові комунікації — одна з найголовніших складових політичного процесу. Сьогодні в постіндустріальних країнах світу стверджується модель інформаційного суспільства, в якому знання (інформація) все більше підкоряють силу та багатство й стають визначальним фактором функціонування влади. Звичайно, такі традиційні ресурси влади, як сила та багатство, не зникають з політичної авансцени, але вони все більше поступаються такому новітньому ресурсу влади, як інформація.

«Мати важливу інформацію — означає мати владу. Вміти відрізняти важливу інформацію від неважливої — означає володіти ще більшою владою. Можливість розповсюджувати важливу інформацію у власній режисурі чи замовчувати її означає мати подвійну владу — так означують роль ЗМІ в політиці автори найавторитетнішого німецького посібника з політології» [1. с. 9].

Володіння інформацією, розпорядження даними та спрямування інформаційних потоків — ключ до політичної діяльності. Вміння узагальнювати, системно оцінювати і співвідносити різні «інформації» — один з найголовніших інструментів у громадській діяльності.

Просвітницька роль ЗМІ у сфері громадського сектору може бути різною:

- розповсюдження повідомлень, що заохочують широку громадську підтримку соціально орієнтованим проектам та питанням;
- підняття проблеми. ЗМІ можуть бути рушійними силами та сприяти негайному вирішенню гострих соціальних проблем;
- забезпечувати осіб, що приймають рішення, необхідною інформацією та зворотним зв'язком, потрібним для прийняття рішення або для впливу на нього;
- побічне підтвердження схвалення і підтримка проекту через пропаганду.

«Засоби масової комунікації – це невід'ємна складова частина політики. ЗМІ є видом суспільної діяльності, якому необхідне повне забезпечення специфічними засобами інформаційного причини та наслідки. Не випадково багато людей, будучи об'єктом маніпуляцій, не прагнуть звільнитися з цього полону, а задовольняються приблизним судженням про політику одним словом: «приємно» або «не подобається» [2. с. 2-3].

Однією із важливих причин співпрацювати політикам зі ЗМІ є розповсюдження власної, корисної пропаганди.

«Пропаганда – форма комунікації, спрямована на поширення фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції. Пропаганда зазвичай повторюється та розповсюджується через різні засоби масової інформації, щоб сформувати обраний результат суспільної думки» [2. с. 3].

Завдяки розсиланням маси інформації, влада чи керуюча процесом особа, формує у суспільстві чи групі людей потрібну точку зору, громадську думку, хід взаємодоповнюючих логічних думок, вичерпну систему поглядів щодо окремих питань на користь організатора інформаційної пропаганди. Як наслідок, відбувається усвідомлення окремих фактів чи подій у потрібному для маніпулятора світлі, формування потрібного світогляду чи життєвої позиції стосовно питань, у яких раніше були протиріччя чи нерозуміння. У випадку відсутності протиріч і наявної сталої системи поглядів, завданням інформаційної війни є породження сумнівів, насівання протиріч та домислів в існуючі переконання. Розвиток людини влаштований так, що людина завжди шукає відповіді про питання, що її турбують, спірні питання, що є невід'ємною рисою безперервних процесів пізнання.

«Інформаційна війна, у її найбільшому розумінні, це пряме використання інформації для досягнення певної цілі. Як і дипломатія, економічна конкуренція або використання військової сили, інформація сама по собі є ключовим аспектом

національної могутності і, що більш важливо, стає безпосереднім національним ресурсом, який підтримує дипломатію, економічну конкуренцію та ефективне використання збройних сил» [2. с. 2].

«Інформаційну війну в цьому сенсі можна розглядати як конфлікт на суспільному рівні відомо, усвідомлення змісту інформації безпосередньо залежить від способу її подання та інтерпретації, яку у неї заклав комунікатор. Іноді через те, що ЗМІ стають упередженими, вони повідомляють дезінформацію, що може спричинити величезну проблему та зашкодити тим чи іншим сторонам. Способи маніпулювання громадською думкою, як реальна частина зовнішньої і внутрішньої політики держави, повністю спираються на засоби масової інформації, що дозволяють коригувати, регламентувати і проектувати у масовій свідомості громадян певне ставлення до тих чи інших подій, державних намірів і дій» [2. с. 2-3].

Як приклад усього вище зазначеного, розглянемо Україну як показник впливу ЗМІ на інформаційну та державну політику. «Український медіапростір після здобуття державою незалежності і до сьогодні поділений між олігархами, політиками, які часто використовують його для впровадження вигідної для себе стратегії інформаційної політики та задоволення власних потреб і отримання відповідної користі» [1. с. 43]. Протягом січня-березня 2015 року українська служба «Радіо Свобода» за підтримки OCCRP (Центру дослідження корупції та організованої злочинності) проводила дослідження на встановлення ступеня прозорості власності українських ЗМІ, яке показало, що у переважної більшості українських ЗМІ непрозора структура власності. При реєстрації навіть ті ЗМІ, реальні власники яких давно відомі громадськості, фактично приховали їх за низкою юридичних фірм. Як вказують автори дослідження, 60 ЗМІ, які вони проаналізували, — це близько 250 різних юридичних осіб. Виявилось, що кінцевий реальний власник прямо вказаний в реєстраційних документах на різних етапах «ланцюгів» структури власності лише у близько 20% українських ЗМІ. Такий стан речей і є однією із основних причин негараздів у ЗМІ, які заважають забезпеченню свободи слова в Україні, об'єктивності та неупередженості трансльованої у суспільство інформації.

«Нині в Україні почало розвиватися громадське мовлення, як альтернатива державним та приватним теле- та радіоорганізаціям. Суспільне мовлення має на меті розвиток національної культури та традицій, виховання у громадян загальнолюдських цінностей, вони виступають чинниками соціального єднання та гуртування. У своїй діяльності громадські ЗМІ сповідують принципи гласності, достовірного, неупередженого, об'єктивного інформування соціуму, вони є способом подолання політичної ангажованості і, власне, забезпечують належну реалізацію конституційного права кожного громадянина на інформацію. Громадські ЗМІ — інформаційні канали, створені для суспільства, фінансовані та контрольовані ним. Проте слід зазначити, що нині рівень розвитку українського громадянського суспільства ще не досяг того рівня, щоб надавати постійну

фінансову підтримку таким ЗМІ та й доходи сучасних українців не настільки великі, щоб окремо сплачувати за послуги одного телеканалу чи радіостанції» [1. с. 43].

Діяльність НСТУ провадиться на принципах (ст. 3 Закону України «Про суспільне телебачення та радіомовлення»):

- всебічного, об'єктивного і збалансованого інформування про суспільно значущі події в Україні та за кордоном;
- дотримання норм суспільної моралі, традицій і культури Українського народу, поширення сімейних цінностей та зміцнення ролі традиційної сім'ї у розбудові українського суспільства;
- пріоритету суспільних інтересів над комерційними та політичними;
- чіткого відокремлення фактів від коментарів та оцінок;
- вільного вираження поглядів, думок і переконань;
- незалежності управління та поточної діяльності від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, політичних партій, підприємств, установ, організацій, фізичних осіб;
- участі громадськості в управлінні, формуванні програмної політики;
- відсутності дискримінації за будь-якою ознакою;
- прозорості та відкритості діяльності.

Висновок. Отже засоби масової інформації (ЗМІ) відіграють ключову роль у формуванні громадської думки та впливі на політичну ситуацію, оскільки вони є основним інструментом для поширення інформації та пропаганди, що впливає на державну політику. В Україні медіапростір часто поділений між олігархами та політиками, що заважає забезпеченню свободи слова та об'єктивності. Однак розвиток громадського мовлення, зокрема через створення Національної суспільної телерадіокомпанії (НСТУ), є важливим кроком до незалежного та збалансованого інформування, що сприяє розвитку демократичних процесів. Співпраця політиків із ЗМІ важлива для контролю над інформаційними потоками та маніпулюванням громадською думкою, що стає важливим інструментом у політичній та інформаційній війні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Городок М., Герасимчук С., Микитюк Ю. Абетка політична. Засоби масової інформації і політика: навчальний посібник. Київ : Берез, 2016. 48 с.

2. Пиголенко І. В., Северинчик О. П., Щапова А. В. Вплив ЗМІ на формування політичної свідомості. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. С. 6-11.

3. Про суспільні медіа України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text (дата звернення: 11.11.2024).

4. Чукут С., Джига Т. Інформаційна політика в Україні. К : Нац. акад. держ. упр. при Президент. України, 2007. 93 с.

УДК 004.4’1:004.738.5:651.052

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ ТА ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ ЯК СКЛАДОВІ ДОКУМЕНТООБІГУ ОРГАНІЗАЦІЇ[198]

Ольга ГРИНЧУК,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Наталя МИЛЬНІЧЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Технології документообігу відіграють ключову роль в ефективному функціонуванні будь-якої організації. Вони впливають на швидкість обробки інформації, збереження даних та загальну продуктивність. У сучасному бізнес-середовищі ці технології набувають особливого значення, оскільки цифрова трансформація та інновації постійно змінюють їхній вигляд та функціональні можливості. У статті досліджено електронний документ та електронний документообіг.

***Ключові слова**: документообіг, електронний документ, електронний документообіг.*

Document management technologies play a key role in the efficient operation of any organization. They impact the speed of information processing, data preservation, and overall productivity. In the modern business environment, these technologies are of particular importance as digital transformation and innovation continually reshape their appearance and functionality. This article examines the electronic document and electronic document management.

[198] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Keywords: document management, electronic document, electronic document management.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де інформація є одним з найцінніших ресурсів, ефективне управління документами стає критично важливим для успіху будь-якої організації. Традиційні методи документообігу, що базуються на паперових носіях, мають ряд недоліків, таких як висока вартість зберігання, ризик втрати або пошкодження документів, а також значні витрати часу на їх обробку. З іншого боку, електронний документообіг пропонує рішення цих проблем, забезпечуючи швидкий доступ до інформації, зниження витрат та підвищення безпеки даних.

Однак, перехід від традиційного до електронного документообігу також має свої виклики. Це включає необхідність значних інвестицій у технології та навчання персоналу, а також вирішення питань, пов'язаних з юридичною значимістю електронних документів та їх захистом від несанкціонованого доступу.

Постановка проблеми полягає в необхідності оптимізації процесів управління документами в організаціях для підвищення їх ефективності та продуктивності. Це включає перехід від традиційних паперових методів до сучасних електронних систем.

Мета дослідження – проаналізувати як традиційні та електронні технології документообігу впливають на ефективність управління документами в організаціях, а також визначити переваги та виклики, пов'язані з їх впровадженням.

Аналіз останніх досліджень. Традиційний та електронний документообіг вивчали такі українські вчені як: О. А.Баранов, В. М. Брижко, М.М. Дутов, О.В. Іваненко, Р.А. Калюжний, І.В. Клименко, Н.М. Петрова, В.П. Сидоренко, В.С. Цимбалюк, М. Я. Швець, І.Ю. Шкіцька та ін.

Виклад основного матеріалу.

Організація документообігу є важливим аспектом діяльності кожного підприємства, установи, організації від якого багато в чому залежить ефективність його роботи в цілому – швидкість прийняття рішень, якість обслуговування клієнтів та загальна продуктивність.

«Порядок електронного документообігу визначається підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, державними органами та органами місцевого самоврядування, згідно Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [4].

«Документообіг – це рух документів в установі з часу їх створення чи отримання до завершення чи відправлення адресатові; комплекс робіт із документами: прийняття, розподіл, реєстрування, контроль за виконанням,

формування справ, зберігання і використання документації, знищення, рух документів між інстанціями» [6, с 288].

«Обсяг документообігу – загальна кількість документів, що створюється, обробляються, зберігається за певний період часу в установі, організації, підприємства. Підрахунок кількості документів ведуть за реєстраційними формами в місцях їх реєстрації. Облік документів здійснюють як за установою в цілому, так і за кожним структурним підрозділом чи групою документів. Звернення громадян, запити на інформацію підраховують окремо. Документообіг становлять документопотоки – сукупності документів, що рухаються, їх маршрути. У конкретній організації, установі, підприємстві порядок руху документів, їх склад вторинні щодо її цілей і завдань, внутрішньої структури та розподілу обов'язків серед співробітників» [6, с 288].

«Електронний документообіг дозволяє створити в організації єдиний інформаційний простір, інтегруючи в інформаційний вузол усі документальні системи. Інтеграція здійснюється без втрати якості роботи з документами, зі збереженням традицій українського діловодства» [3].

Відповідно нормативно-правова база визначає суб'єкти та об'єкти електронного документообігу організації (ЕДО).

«Суб'єкти ЕДО повинні зберігати електронні документи на електронних носіях інформації у формі, що дає змогу перевірити їх цілісність на цих носіях» [4].

Згідно ст. 13 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» у таблиці 1 поданій нижче, перелічено та охарактеризовано суб'єкти ЕДО.

Таблиця 1

Суб'єкти ЕДО

№	Суб'єкт ЕДО	Характеристика суб'єкта *(Визначено згідно Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»)*
1	Автор	Фізична або юридична особа, яка створила електронний документ.
2	Підписувач	Фізична або юридична особа, яка наклала на електронний документ свій електронний підпис.
3	Виконавець	Фізична або юридична особа, яка в установленому законодавством порядку здійснює приймання, передавання (доставку), зберігання, перевірку цілісності електронних документів для задоволення власних потреб або надає відповідні послуги за дорученням інших суб'єктів електронного документообігу.
4	Адресат	Фізична або юридична особа, якій адресується електронний документ.

Об'єктом ЕДО, як зазначалося вище, є ЕД, термін зберігання якого визначається ЗУ «Про електронний документа та електронний документообіг» та іншими нормативно-правовими актами.

Основними критеріями визначення ефективності документаційного середовища підприємства, установи, організації є надійність, своєчасність, повнота та корисність паперової інформації. Хоча поняття «документообіг» залишається актуальним, його зміст розширився, включаючи як традиційні паперові документи, так і електронні.

«Електронний документ (ЕД) – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа» [4].

«Згідно з ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, що використовується для ідентифікації автора чи особи, яка підписала документ. Також ще «Електронний підпис» містить таке положення: «...накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа» [4].

«Електронний підпис – електронні дані, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються підписувачем як підпис» [5].

Існує кілька видів електронних підписів, але найбільш поширеним є кваліфікований електронний підпис. Який на сьогодні прирівнюється до рукописного підпису і має таку ж саму юридичну силу, як і звичайний наший підпис.

«Кваліфікований електронний підпис – удосконалений електронний підпис, що створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису» [5].

Основні принципи електронного документообігу, які відрізняють від паперового (традиційного) документообігу є:

– єдиноразова реєстрація документа, а саме в системі реєструється лише один раз документ, що виключає дублювання інформації та спрощує пошук;

– можливість паралельного виконання різних операцій з метою скорочення часу руху документів і підвищення оперативності їх виконання;

– безперервність руху документа. Документ проходить усі етапи, через електронну систему;

– єдина база даних, вся інформація про документи зберігається в єдиній базі, що забезпечує легкий доступ до потрібної інформації;

– ефективно організована система пошуку документа;

– розвинена система звітності по різних статусах і атрибутах документів, що дозволяє контролювати рух документів по процесах документообігу.

Перехід до електронного документообігу забезпечує значні переваги для організацій, установи, підприємства, зокрема:

«– економічна ефективність, тобто відмова від паперових носіїв суттєво знижує витрати на придбання канцелярських товарів, обладнання для архівування та обслуговування архівних фондів;

– упорядкування діловодства – система не дасть присвоїти один і той же номер різним документам, оскільки це буде відбуватися по порядку й автоматично;

– планування роботи – завдяки вказанню дати створення та терміну виконання можна планувати виконання документів, що надходять згідно з чергою;

– підвищення ефективності роботи. Автоматизація процесів пошуку, обробки та зберігання документів призводить до значного скорочення часу на виконання рутинних операцій та підвищення продуктивності працівників.

– поліпшення управління документами – електронний документообіг забезпечує централізоване зберігання та управління документами, що дозволяє уникнути втрати інформації та забезпечує швидкий доступ до необхідних документів для всіх уповноважених користувачів, незалежно від їхнього місцезнаходження.

– підвищення рівня безпеки, тобто використання сучасних систем захисту інформації, таких як шифрування та автентифікація користувачів, забезпечує високий рівень безпеки електронних документів та захищає їх від несанкціонованого доступу.

– зменшення впливу на навколишнє середовище. Перехід на електронний документообіг сприяє збереженню лісових ресурсів, оскільки зменшується потреба у виробництві паперу» [1, с 262].

«Незважаючи на явні переваги, у систем електронного документообігу є й недоліки, які можуть застерегти підприємство від упровадження:

– потрібно затратити кошти на придбання системи, які залежно від кількості користувачів можуть становити значну кількість коштів;

– після купівлі тривалий час займають установка, впровадження та налагодження;

– у штаті підприємства повинен бути адміністратор, який стежитиме за функціонуванням системи, виконувати сервісні дії, вирішувати питання користувачів;

– необхідно провести навчання всіх користувачів; – із метою збереження інформації необхідно створити резервну копію бази з документами;

– забезпечення безпеки системи – розмежування доступу між користувачами, випуск необхідних електронних підписів, захист від проникнення ззовні;

– якщо електронний документообіг відсутній у підприємств-партнерів, необхідно забезпечити існування й електронної, й паперової систем» [1, с 262].

Порівняльна характеристика подана у таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця традиційного документообігу та електронного документообігу

Характеристика	Традиційний документообіг	Електронний документообіг
Швидкість обробки документів	Повільна, залежить від кількості ручних операцій (сканування, друк, доставка).	Дуже висока, миттєва передача та обробка документів.
Вартість	Висока.	Висока при впровадженні, низька у довгостроковій перспективі
Доступність	Обмежена фізичним розташуванням документів.	Доступні з будь-якого місця з доступом до мережі Інтернет. Швидкий пошук за ключовими словами та метаданими.
Безпека	Низька.	Висока при правильній конфігурації системи.
Пошук інформації	Складний.	Простий, якщо ввести у систему певну інформацію із документа.
Співпраця	Складна координація роботи кількох співробітників над одним документом.	Легке спільне використання та редагування документів в режимі реального часу.
Екологічність	Високе споживання паперу, що призводить до вирубки лісів.	Мінімальне використання паперу, сприяє збереженню природних ресурсів.
Гнучкість	Труднощі внесення змін до документів.	Легко вносити зміни та створювати нові версії документів.

Аналіз табличних даних чітко демонструє перевагу електронного документа над традиційним у сучасних умовах інформатизації суспільства. Завдяки своїй гнучкості, доступності та можливості автоматизації процесів, електронний документ сприяє підвищенню ефективності роботи організацій, скороченню витрат та покращенню якості обслуговування клієнтів.

Висновок: Впровадження електронного документообігу в Україні є не лише актуальним, але й необхідним кроком для розвитку економіки та підвищення конкурентоспроможності українських підприємств.

Отже, електронний документ та документообіг є важливим складовим елементом у роботі будь-якої організації чи установи. Від якої залежить швидкість створення, передачі та зміни документів у будь-який момент. При правильному впровадженні електронного документообігу створюються сприятливі умови для розвитку та покращення діяльності організації.

ЛІТЕРАТУРА:

7. Гаркуша С.А. Електронний документообіг: переваги та недоліки впровадження URL : http://market-infr.od.ua/journals/2020/50_2020_ukr/45.pdf (дата звернення: 11.10.2024)

8. Курило Н. О. Проблема впровадження електронного документообігу в роботу служб документаційного забезпечення управління. *Tendances scientifiques de la recherche fondamentale et appliquée : Міжнар. науково-практ. конф.*, м. Страсбург, 30 жовт. 2020 р. Страсбург, 2020. С. 53-57.

9. Охріменко, Г. В. Основні принципи та проблеми впровадження електронного документообігу в організації // Наукові записки. Серія «Культура та соціальні комунікації» / за заг. ред. Л. В. Квасюк. – Острог : Видавництво національного університету «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 300-307

10. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 31.12.2023, № 2801-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 11.10.2024)

11. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 01.01.2024, №1909-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 11.10.2024)

12. Шкіцька І.Ю. Управлінське документознавство: навч. посіб. вид. 2-ге, оновл. та доп. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 382 с.

УДК 070.4:323.2

ЦЕНЗУРА В МЕДІА: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТИ

Андрій КАТРУЦА,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Науковий керівник:
Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті проведено аналіз впливу цензури на медіа в міжнародному та українському контекстах, розглянуто її роль як інструменту контролю та обмеження медіа-простору. Особлива увага приділена наслідкам цензури у свободі слова та незалежних ЗМІ, а також змінам через суспільно-економічні обставини. Досліджено способи, за допомогою яких цензура обмежує можливість доступу до різних точок зору, знижує довіру до медіа та сприяє самоцензурі. В українському контексті особливо актуальним є питання посилення контролю над медіа після початку війни з Росією.

Ключові слова: *цензура, свобода слова, пропаганда, самоцензура, національна безпека, авторитарний режим.*

The article analyzes the impact of censorship on media in both international and Ukrainian contexts, considering its role as a tool for controlling and restricting the media landscape. Particular attention is given to the consequences of censorship on freedom of speech and independent media, as well as its effects on public trust in the media. The study examines the mechanisms through which censorship limits access to diverse perspectives, promotes self-censorship, and deteriorates the overall quality of the informational space. The article also explores the intensification of media control in Ukraine as a national security measure in the context of the war with Russia.

Keywords: *censorship, freedom of speech, propaganda, self-censorship, national security, authoritarian regime.*

Постановка проблеми. Цензура в медіа є дуже суперечливим та важливим питанням у сучасному суспільстві.

Цензура у ЗМІ є загрозою для свободи слова та самої інформації. Вона обмежує доступ до різних точок зору, це спотворює реальну картину подій та обмежує можливість створення об'єктивної оцінки та думки зі сторони споживачів. Це сприяє поширенню пропаганди та маніпуляціям коли інформація викривляється чи не розголошується. Так як ситуація підриває демократичні процеси та відкриває шлях до зловживань владою і корупції.

Цензура обмежує обмін інформацією, свободу висловлювань і формування незалежних поглядів громадян, обмежуючи свободу слова. Це призводить до атмосфери недовіри та страху, де люди бояться можливих наслідків виказування своїх думок та критики влади. Така ситуація провокує самоцензуру, коли громада або журналісти свідомо обмежують себе в подачі інформації, для уникнення переслідувань. Цензура ставить під сумнів довіру до ЗМІ, оскільки цензуровані та контрольовані повідомлення ведуть до кризи довіри. Вона ускладнює формування громадської думки, адже відсутня повна інформація для аналізу. Обмежений або недостатній доступ до різних поглядів сприяє пропаганді, це дозволяє владі маніпулювати суспільством та скривати правду. У засобах масової інформації цензура стає інструментом контролю свідомості та думок, що знижує здатність до критичного мислення.

Цензура в медіа часто асоціюється із негативом, однак за певних умов вона може мати й позитивні аспекти. Вона допомагає боротись з дезінформацією, пропагандою насильства та екстремізму, захищає моральні норми, спряє стабільності державної політики під час криз та збереженню національної безпеки. Під час надзвичайних ситуацій вона може допомагати підтримувати громадський порядок, уникаючи хаосу та паніки.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року питання цензури набуло особливого значення в українському медіа. Окрім цього почалася й інформаційна війна з обох сторін, в цих умовах держава змушена посилювати інформаційний контроль аби зберігати стабільність у суспільстві та уникати паніки. Зокрема було введено обмеження на розголошення даних про наслідки ракетних ударів, переміщення, місцезнаходження військових та важливу інформацію для захисту громадян і протидії російській дезінформаційній компанії що дискредитує українську армію та владу. В Україні паралельно з офіційною цензурою з'явилася самоцензура серед журналістів, вони самостійно обмежують висвітлення тем які можуть становити ризик для національних інтересів та суспільства. Єдиний телемарафон також сприяє контролю інформаційного простору та національній єдності, хоча й зараз зазнає сильної критики. У Росії ж посилена цензура яка повністю диктує що та як треба подавати

аудиторії, наприклад подання війни як «спецоперації», медіа які відхилюються від офіційної позиції караються жорсткими санкціями, присутнє й блокування альтернативних джерел інформації. Війна загострила дискусію про межі цензури, в Україні вона служить захистом від ворожої пропаганди, в той час як у Росії – інструментом контролю над свідомістю громадськості.

Метою статті є дослідження цензури в медіа у міжнародному та українському контекстах як способу контролю населення; контролю свободи слова під впливом суспільно-економічних обставин у країні.

Ступінь дослідженості проблеми.

Цензура в медіа досліджувалася як на міжнародному, так і на національному рівнях. Питання та її важливість відображена у працях, які аналізують вплив цензури на незалежність ЗМІ та свободу слова . Зокрема, досліджено питання цифрової цензури та її проявів у сучасних умовах (Clark et al.), історичні та сучасні аспекти цензури (І. Крупський, Д. Кліницький), а також проблеми обмеження свободи слова в авторитарних та тоталітарних державах, таких як Китай та Росія.

Виклад основного матеріалу

Цензура в медіа є ефективним та важливим інструментом держави для контролю та впливу на поведінку та свідомість населення. Особливо важливою цензура є у разі тоталітарного/авторитарного режиму, де вона використовується задля обмеження доступу до інформації яка є неприйнятною та може загрожувати владі. В таких країнах уряди блокують альтернативні джерела інформації, опозицію та критиків, що заважають владі.

Україна також стикається з питанням цензури, хоч і в меншому масштабі порівняно з багатьма сусідами. Умови цензури в кожній країні унікальні й залежать від політичної системи, соціального середовища та історичних факторів. З розвитком цифрових технологій цензура набуває нових, витонченіших форм. В Україні ці процеси ускладнюються війною, протидією пропаганді та політичною нестабільністю, що додає специфічних рис і викликів у сфері інформаційної безпеки.

У світовому масштабі цензура і свобода слова є важливими, взаємопов'язаними та дуже ефективними аспектами інформаційної політики кожної країни, наразі існує чимало моделей та способів обмеження свободи слова, що залежать від політичної ситуації, економічних та соціальних чинників. «Governments around the world have been using technical, legal, and extralegal strategies to regulate online content for more than two decades» [1, с.1]. Наприклад, Китай і Росія активно блокують політичний контент, який вони вважають загрозливим для стабільності своєї влади та режиму, а також застосовують контроль за новинами і обмеження на доступ до соціальних мереж і VPN-сервісів. Китай просуває національні платформи, такі як WeChat і Baidu, щоб зменшити

вплив міжнародних ресурсів, водночас жорстко обмежуючи доступ до таких популярних західних платформ, як Facebook та X (Twitter). Крім того, вкрай популярний зараз TikTok недоступний у Китаї та фактично функціонує як окрема платформа; на китайському ринку його замінює аналог — Douyin, який підпорядковується внутрішнім нормам цензури і контролю. Це дозволяє не тільки обмежувати доступ до глобальних соціальних мереж, але й суворо регулювати контент на власних національних платформах.

Росія, у свою чергу, також активно впроваджує власні обмеження на доступ до інформації та вдається до блокування ресурсів, які вона вважає загрозливими. З 2019 року введено закон про «суверенний інтернет», який дозволяє контролювати трафік та обмежувати доступ до закордонних сайтів у разі «загрози національній безпеці». Російська влада намагається розвивати національні соціальні мережі, такі як VK та Одноклассники, які є альтернативою для глобальних платформ і підпадають під внутрішній контроль. Нещодавні дії з уповільнення швидкості доступу до YouTube, однієї з найбільш популярних відео платформ у світі, підштовхують російських контент-мейкерів до пошуку альтернативних майданчиків. Вітчизняні платформи, такі як VK Відео та Дзен, які також підлягають внутрішньому контролю, стають одними з основних альтернатив, що надають можливість не лише уникнути обмежень, але й розширювати російськомовний контент у регульованому середовищі. Подібно до Китаю, це дозволяє владі Росії не тільки блокувати контент, який може вважатися критичним або небажаним, але й підтримувати жорсткий контроль над тим, що обговорюється у вітчизняному інформаційному просторі.

Історична цензура в Україні має глибоке коріння. За часів Російської імперії та Радянського Союзу українська мова, зокрема преса, зазначала великі обмеження. Прикладами можуть бути Валуєвський циркуляр (1863р.) та Емський указ (1876р.), які практично забороняли українську мову та друковану продукцію. Радянська цензура також суворо регулювала всю інформацію, включаючи пресу, літературу, театр і кіно. «Радянська історіографія не визнавала наявність у країні цензури. Лише в 1970-х рр. побачили світ праці щодо методів та форм ідеологічної боротьби радянської влади. Розкриваючи форми цієї боротьби, автори, можливо, самі того не бажаючи, наводили факти, що свідчили про цензуру в державі.... Таким чином, уперше в радянській історіографії хоча й побіжно, але визнавалась наявність цензури в СРСР» [3, с.84]. Крім того, після здобуття Україною незалежності негативний вплив на свободу слова зберігався у формі прийнятої цензури, як-от адміністративний тиск на журналістів, мовчання та спотворення фактів.

Під час війни в Україні виникла проблема цензури ЗМІ, оскільки великі електронні медіа мали знайти баланс між інформуванням громадськості та забезпеченням національної безпеки. «Російсько-українська війна... стала

безпрецедентним викликом для українського суспільства та медіапростору» [1, с.4]. В умовах повномасштабної агресії українські електронні медіа опинилися на передовій боротьби за правду та національні інтереси. Важливим аспектом стало дотримання межі так званої військової цензури: ЗМІ може висвітлити лише інформацію, підтверджену Генштабом ЗСУ. Це має на меті запобігти поширенню інформації, яка може поставити під загрозу військовій обороні чи моральному духу суспільства.

Військові кардинально змінили зміст ЗМІ: акценти перемістилися на такі теми, як українська військова гідність, патріотизм, гуманітарні труднощі переселенців, роздуми про психоемоційний стан суспільства. Соціальні медіа також допомагають журналістам консолідувати їхні зусилля, збільшуючи важливості новин та виявляючи шахрайський контент, який просуває російські пропагандистські ЗМІ.

Війна поставила перед журналістами нові виклики: з одного боку, вони повинні оперативно інформувати громадськість, дотримуючись етичних і моральних норм, зокрема, публікуючи зображення трагічних подій. Хоча таке зображення може служити певною «терапією» для суспільства, експерти радять журналістам утримуватись від їх публікації. Водночас в Україні запроваджено військову цензуру, яка обмежує поширення матеріалів, які можуть загрожувати національній безпеці. Тому журналісти дотримуються положення, затвердженого Генеральним штабом ЗСУ, і висвітлювали лише ту інформацію, яка була дозволена військовим керівництвом. Незважаючи на це, деякі журналісти підпадали під цензуру, а ЗМІ зазнали тиску з боку влади.

Інтернет і соціальні мережі створили нові виклики для урядів у контролі над інформаційним простором. Коли соціальні платформи стали місцем для альтернативних поглядів, офіційна цензура стала менш ефективною. У той же час уряди намагаються відновити контроль, обмежуючи доступ до певних ресурсів і запроваджуючи автоматизовані алгоритми моніторингу контенту.

В Україні, особливо під час війни, військова цензура та регулювання соціальних мереж стали частиною стратегії національної безпеки, обмежуючи публікації, які могли бути використані ворогом. Але такі обмеження були критиковані через те, що вони могли вплинути на свободу вираження думок і довіру до ЗМІ.

У таких країнах, як Китай і Росія, державний контроль стає все більш жорстким. Вони блокують доступ до глобальних платформ, а натомість створюють власні контрольовані мережі. Це показує, як Інтернет перетворюється на поле битви за свободу вираження та спосіб маніпулювання аудиторією.

Висновок. Таким чином, цензура в засобах масової інформації є потужним засобом контролю, який впливає на свободу слова, громадську думку та доступ до

різної інформації. Вона може перешкоджати критичному мисленню, незалежній думці та довірі до ЗМІ, зокрема в авторитарних країнах, де жорсткий контроль посилюється. Цензура в умовах воєнного конфлікту, як в Україні, допомагає забезпечити національну безпеку, знижуючи ризик розголошення стратегічної інформації. Але така цензура також може призвести до самообмеження журналістів і викликати суспільну дискусію про те, як балансувати між правом на вільну інформацію та інтересами держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The Shifting Landscape of Global Internet Censorship. NY: Clark et al. 2017. 23 p.

2. Кліницький Д. І. Вплив російсько-української війни на контент електронних медіа у період з 24.02.2022 по 24.02.2023. Київ, 2024. 64 с.

3. Крупський І. Цензура й українські ЗМІ: історія та сучасність. *Держава та регіони*. 2013. Т. 2, № 14. С. 83–87.

УДК: 658.012.1

ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ[199]

Артур КЛЮЖЕВ,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»;

Наталя МИЛЬНІЧЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти інформаційно-документаційного забезпечення суб'єктів малого бізнесу. Висвітлено ключові елементи інформаційно-аналітичної підтримки, що впливають на ефективність діяльності малого бізнесу. Розглянуто сучасні підходи до організації документообігу, автоматизації процесів та управління інформацією. Визначено основні проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *малий бізнес, інформаційне забезпечення, документообіг, автоматизація, управління інформацією.*

The article examines the theoretical and practical aspects of information and documentation support for small business entities. Key elements of information and analytical support influencing the efficiency of small business operations are highlighted. Modern approaches to organizing document management, process automation, and information management are discussed. The main challenges are identified, and solutions are proposed.

Keywords: *small business, information support, document management, automation, information management.*

[199] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Постановка проблеми.

Суб'єкти малого бізнесу відіграють важливу роль у розвитку економіки, забезпечуючи значну частку робочих місць і стимулюючи інновації. Проте, для успішного функціонування малих підприємств необхідне їхнє ефективне інформаційно-документаційне забезпечення. Це поняття охоплює всі аспекти збору, обробки, зберігання та поширення інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень.

У сучасних умовах глобалізації, швидких змін економічної ситуації та цифрової трансформації малий бізнес стикається з численними викликами, пов'язаними із забезпеченням ефективного управління інформацією та документами. Інформаційно-документаційне забезпечення набуває надзвичайного значення для забезпечення стабільного розвитку, гнучкості та адаптивності суб'єктів малого підприємництва. Проблема ефективного використання інформаційних ресурсів та створення ефективної документаційної системи стає центральною для оптимізації управлінських процесів, зниження витрат та підвищення конкурентоспроможності.

Мета статті – дослідження основних аспектів інформаційно-документаційного забезпечення малих підприємств, аналіз основних проблем, з якими стикаються підприємці, та визначення можливих шляхів удосконалення цієї діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Питанню документаційного забезпечення діяльності підприємств присвячено невелику кількість робіт, а питання інформаційно-документаційного забезпечення суб'єктів малого бізнесу в сучасному документознавстві не розроблено взагалі. Проте, існують дослідження, пов'язаних зі специфікою та особливостями документаційного забезпечення діяльності. Під час відповідного питання займалися Н. Кушнаренко, Г. Швецова-Водка, А. Діденко. Також дослідження базується на напрацюваннях українських науковців-практиків: С. Кулешова, В. Бездрабка, А. Корж, Т. Ларіонової, Г. Асєєвої, О. Загорецької, Т. Кисельової. Здобутки цих вчених стали підґрунтям для вивчення документаційних процесів різних установ.

Виклад основного матеріалу.

Інформаційно-документаційне забезпечення суб'єктів малого бізнесу є критично важливим елементом, який сприяє ефективному функціонуванню підприємства, оптимізації внутрішніх процесів та забезпеченню відповідності законодавчим вимогам. Зазначене забезпечення передбачає організацію та управління потоком інформації та документів у межах підприємства, а також створення належних умов для обробки, зберігання і передачі даних. Для малих підприємств правильне функціонування інформаційно-документаційної системи

є необхідною умовою для досягнення високої продуктивності, організаційної прозорості та дотримання нормативних стандартів.

Документаційне забезпечення управління (ДЗУ) – «діяльність спеціальних працівників або підрозділів щодо створення документаційно-інформаційної бази на різних носіях для використання управлінським апаратом у процесі реалізації його функцій» [3, с.3].

Існують й інші визначення ДЗУ. Зокрема відома українська дослідниця Скібіцька Л. наводить наступне, згідно з яким ДЗУ – це «комплекс операцій із готовими документами: приймання документів, попередній розгляд, реєстрація, подання на розгляд керівником, контроль виконання, формування у справи, використання в довідковоінформаційній роботі, визначення термінів зберігання, передача в архів, подальше використання або їх знищення» [4, с. 24].

Дослідники Феєр О. В., Безугла О. пропонують визначати ДЗУ як «важливу функцію управління, що забезпечує документування (створення службових документів, основою яких є управлінська інформація), організацію документообігу (рух службових документів від дати їхнього створення чи одержання до дати завершення виконання або надсилання) і систематизацію архівного зберігання документів (формування справ, зберіганні службових документів і користування ними в поточній діяльності) в органах публічної влади» [5, с. 322].

Отже, інформаційно-документаційне забезпечення можна визначити як сукупність інформаційних ресурсів і документів, а також методів їх обробки, які забезпечують функціонування підприємства.

До його основних складових належать документація офіційного походження, інформаційні технології та управлінська інформація.

Система документації офіційного походження – «це сукупність службових документів, що необхідні для вирішення управлінських та інших питань функціонування установи» [2, с. 34].

Документація є однією з ключових складових інформаційно-документаційного забезпечення, яка включає в себе різноманітні внутрішні та зовнішні документи. Внутрішні документи охоплюють накази, інструкції, звіти, бухгалтерські документи та інші матеріали, які використовуються в процесі управління підприємством. Зовнішні документи можуть включати контракти, угоди, комунікацію з постачальниками, клієнтами та державними органами.

Документи «містять як первинні вихідні фактичні відомості та показники так і вторинну інформацію, яка надходить за рахунок аналітико-синтетичної переробки первинної» [2, с. 41].

Основні документи, що використовуються для забезпечення інформаційно-документаційного забезпечення суб'єктів малого бізнесу, можна поділити на кілька груп залежно від їх функціонального призначення. Перша група — це

документи, що забезпечують правове функціонування підприємства та регулюють взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання і державними органами. До таких документів належать установчі документи (статут, договір про заснування), ліцензії, сертифікати, а також документи, що підтверджують правовий статус підприємства. Важливою складовою є також документи, що визначають умови здійснення господарської діяльності, зокрема контракти, угоди, акти виконаних робіт, рахунки-фактури.

Другою важливою групою є документи, що регулюють бухгалтерський і фінансовий облік підприємства. Це перш за все первинні бухгалтерські документи, такі як накладні, акти приймання-передачі, платіжні доручення, чеки, квитанції та інші. Вони використовуються для фіксації фінансових операцій і є основою для складання бухгалтерських звітів, зокрема балансу та звіту про фінансові результати. Дотримання правильного документообігу в цій сфері є обов'язковим для малого бізнесу, оскільки це дозволяє забезпечити не лише точність обліку, а й своєчасність подання податкових декларацій та інших звітів до державних органів.

Третю групу складають документи, що регулюють трудові відносини та взаємовідносини з персоналом підприємства. Це трудові договори, накази, розпорядження, графіки роботи, табелі обліку робочого часу, відпускні листи, а також акти про несчастні випадки, якщо такі мали місце. Такі документи не лише сприяють ефективному управлінню персоналом, а й дозволяють забезпечити відповідність трудовому законодавству, зокрема в частині охорони праці та соціального забезпечення.

Четверта група документів пов'язана з внутрішнім управлінням і функціонуванням самого підприємства. Це протоколи засідань, планування діяльності, звіти про виконану роботу, акти внутрішніх перевірок та ревізій, інструкції, накази та розпорядження керівництва. Вони забезпечують чітке визначення напрямів діяльності підприємства, контролюють виконання планів і завдань, а також забезпечують можливість оперативного реагування на зміни, що можуть впливати на ефективність його функціонування.

До іншої важливої категорії документів належать документи, що стосуються комунікації з державними органами, іншими підприємствами та зацікавленими сторонами. Це документи податкової звітності, документи, що підтверджують сплату податків і зборів, звіти перед різними регулюючими органами. Вони дозволяють малому бізнесу виконувати свої зобов'язання перед державою, забезпечуючи законність своєї діяльності. Ці документи також включають у себе всю кореспонденцію, що стосується перевірок, ліцензувань, сертифікацій тощо.

Важливою складовою частиною інформаційно-документаційного забезпечення є ефективне управління документацією на всіх етапах її життєвого циклу: від створення до знищення або архівування. Для цього використовуються

різноманітні документообігові системи, як традиційні паперові, так і автоматизовані інформаційно-технологічні рішення. Впровадження електронного документообігу та використання спеціалізованого програмного забезпечення дозволяє значно скоротити витрати часу на обробку документів, зменшити ймовірність помилок, а також забезпечити кращу збереженість і доступність інформації.

У сучасному бізнес-середовищі ефективність інформаційно-документаційного забезпечення малого бізнесу значною мірою залежить від інтеграції цих систем з іншими бізнес-процесами. Це дозволяє не лише забезпечити належний облік і контроль, але й створити умови для більш гнучкого управління підприємством. Таким чином, правильне організаційне та технологічне оформлення інформаційно-документаційного забезпечення має велике значення для забезпечення стабільного розвитку малих підприємств, підвищення їх конкурентоспроможності та зниження ризиків правових та фінансових втрат.

Важливими елементами інформаційно-документаційного забезпечення є формалізовані документи, що використовуються для фіксації інформації, а також інформаційні технології, які забезпечують доступ до цієї інформації та її обробку. Документи є основним інструментом збереження та передачі інформації в межах підприємства, що дозволяє зафіксувати важливі дії та угоди. У контексті малого бізнесу особливо важливими є фінансові, бухгалтерські, податкові документи, а також договори, контракти та інші юридичні акти, що регулюють діяльність підприємства.

Задача інформаційно-документаційного забезпечення в малому бізнесі полягає не лише в організації належного документообігу, але й у створенні ефективної системи обробки й зберігання інформації, що дозволяє оперативно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства. У цьому контексті велику роль відіграють інформаційні технології, які дозволяють автоматизувати процеси збору, обробки та архівування даних. Використання програмного забезпечення для управління документацією, а також електронного документообігу дозволяє значно зменшити витрати часу на пошук та обробку необхідної інформації, а також забезпечити високу швидкість реагування на зовнішні зміни.

Інформаційно-документаційне забезпечення суб'єктів малого бізнесу є важливою складовою їхньої діяльності, оскільки воно сприяє ефективному управлінню, прийняттю рішень та підтримці конкурентоспроможності.

В даному контексті термін «інформаційно-документаційне забезпечення» можна визначити як сукупність інформаційних ресурсів, документів, а також

методів і засобів їх обробки, які необхідні для забезпечення функціонування підприємства.

Для малого бізнесу організація ефективного інформаційно-документаційного забезпечення є надзвичайно важливою не лише з точки зору внутрішньої ефективності, а й для дотримання вимог законодавства. У разі неналежного ведення документації, що може бути наслідком неадекватного інформаційного забезпечення, підприємство може зазнати штрафних санкцій або навіть втратити свою ліцензію на діяльність. Тому важливо, щоб у малих підприємствах була налагоджена система моніторингу та перевірки правильності ведення документів, що дозволить своєчасно виявляти помилки або порушення та оперативно їх виправляти.

Інформаційно-документаційне забезпечення також включає питання збереження та архівування документів. Для малих підприємств це важливий аспект, оскільки часто немає ресурсів для створення окремих архівних служб, і відповідальність за збереження документації покладається на основних співробітників підприємства. Однак навіть у таких випадках необхідно забезпечити належне зберігання важливих документів, що передбачає використання як фізичних, так і електронних архівів, що відповідають вимогам законодавства та зберігають документи у безпечному й доступному стані.

Інформаційні технології – системи та програмне забезпечення, що дозволяють автоматизувати процеси управління, електронний документообіг та зберігання даних.

Управлінська інформація – аналітичні дані, що дозволяють приймати обґрунтовані рішення на основі аналізу фінансових показників і ринкових тенденцій.

Значення інформаційно-документаційного забезпечення для малого бізнесу є суттєвим. Ефективне інформаційно-документаційне забезпечення має критичне значення для успішної діяльності малих підприємств з кількох причин. По-перше, воно забезпечує своєчасний доступ до актуальної інформації, що дозволяє підприємствам швидко адаптуватися до змін у ринковому середовищі. По-друге, правильне оформлення та обробка документів зменшує ризики, пов'язані з юридичними наслідками, такими як штрафи за недотримання нормативно-правових вимог.

Отже, інформаційно-документаційне забезпечення є важливим чинником, що впливає на ефективність діяльності суб'єктів малого бізнесу. Застосування сучасних інформаційних технологій, упровадження систем електронного документообігу та використання аналітичних даних дозволяють малим підприємствам підвищити якість обробки інформації, зменшити витрати часу на виконання завдань та поліпшити загальну продуктивність. У зв’язку з цим,

підприємствам необхідно активно впроваджувати інноваційні рішення в сфері інформаційно-документаційного забезпечення для забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку.

Висновок. Інформаційно-документаційне забезпечення суб'єктів малого бізнесу є важливою складовою їх ефективної діяльності, оскільки від його якості, організації та управління безпосередньо залежить успішність функціонування підприємства на ринку. Під інформаційно-документаційним забезпеченням розуміють систему організації та обігу інформації і документів, яка включає в себе процеси збору, обробки, збереження, поширення та використання інформаційних ресурсів для прийняття управлінських рішень, а також для виконання вимог законодавства і внутрішніх регламентів підприємства. Це забезпечення дозволяє ефективно організовувати управлінську діяльність, скорочувати витрати часу на виконання операцій, підвищувати конкурентоспроможність та відповідність нормативно-правовим вимогам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варенко В. М. Методичний аспект створення інформаційно-аналітичних документів: аналіз, технології, проблеми. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 3. С. 46–48.

2. Палеха Ю. І., Леміш Н. О. Загальне документознавство: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Ліра-К, 2009. 434 с.

3. Попчук О. В. Документне забезпечення управлінської діяльності організацій : навч.-метод. посіб. Рівне, 2012. 116 с.

4. Скібіцька Л. І. Діловодство : навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2006. 224 с.

5. Феєр О. В., Безугла О. Документаційне забезпечення управлінської діяльності в органах публічної влади. *Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА»*. Випуск 2(33), 2022. С. 320-326.

УДК: 316.77

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Наталія ЛИПКА,
здобувачка освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Інститут філології та масових комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті розглядається історія вивчення та теоретичні основи соціальної комунікації. Проаналізовано ключові етапи становлення цієї наукової дисципліни, починаючи з античності й до сучасності. Особливу увагу приділено класичним теоріям, а також сучасним підходам до аналізу соціальної комунікації. Акцент зроблено на багатовимірності цього феномену та його ролі у розвитку суспільства.

Ключові слова: *соціальна комунікація, масова комунікація, теорії комунікації, історія досліджень, комунікативний процес.*

The article examines the history of studying and the theoretical foundations of social communication. It analyzes the key stages of the discipline's development, from antiquity to the present day. Special attention is paid to classical theories, and modern approaches to the analysis of social communication. The focus is placed on the multidimensional nature of this phenomenon and its role in societal development.

Keywords: *social communication, mass communication, communication theories, research history, communication process.*

Соціальна комунікація як явище почала формуватися в Україні наприкінці XIX — на початку XX століття, коли суспільство переживало значні політичні, соціальні та культурні зміни. У цей період дослідження соціальної комунікації мали переважно філософський і етико-політичний характер, зосереджуючись на ідеях суспільного діалогу, збереження національної ідентичності та освіти широких верств населення. Значну роль у розвитку цих ідей відіграли видатні українські мислителі та публіцисти, такі як Михайло Драгоманов, Іван Франко та Пантелеймон Куліш. Їхні праці заклали концептуальні основи для подальшого осмислення процесів комунікації в суспільстві, спрямованих на інтеграцію громади

навколо ключових ідей демократизації, просвітництва та розвитку громадянського суспільства [1, с. 83].

Важливу роль у формуванні соціальних комунікаційних практик відігравали також освітні рухи, що розвивалися у цей період. Зокрема, діяльність «Просвіти» сприяла підвищенню рівня освіти серед населення, поширенню наукових знань і формуванню свідомого громадянства. Організація проводила просвітницькі заходи, видавала книги, організовувала читальні, що стали осередками комунікації для місцевих громад.

Радянський період (1920–1990-ті рр.) відзначався централізованим підходом до соціальної комунікації, яка стала важливим інструментом ідеологічного контролю. У цей час комунікаційні процеси жорстко регламентувалися та підпорядковувалися цілям утвердження соціалістичної системи, що суттєво обмежувало їхній зміст і функції [2, с. 4].

Основною характеристикою радянської системи комунікації був ідеологічний контроль, який реалізовувався через всі канали інформації, зокрема пресу, радіо, кіно та літературу. Ці засоби масової інформації функціонували під суворим наглядом держави, виконуючи роль трансляторів ідеологічних настанов та формування масової свідомості відповідно до принципів марксизму-ленінізму. Пропаганда стала центральною категорією радянської комунікації, а її завдання полягало у підтримці соціалістичних ідеалів, мобілізації населення на виконання державних завдань і зміцненні партійної дисципліни.

Наукові дослідження сфери соціальної комунікації у цей період також відбувалися в межах ідеологічних рамок. Вивчення комунікаційних процесів було зведено до аналізу механізмів пропаганди, впливу масової культури на свідомість громадян і розробки способів посилення впливу державної ідеології на суспільство.

Попри ідеологічні обмеження, у 1960–1970-х роках в СРСР почали з’являтися дослідження, які торкалися питань інформаційних потоків та їх ролі в управлінні суспільством. Одним із науковців, який зробив вагомий внесок у теоретичне осмислення цих процесів, був Олександр Панченко. У своїх роботах він аналізував способи організації інформаційних потоків та їхній вплив на соціальну структуру, що мало значення для вдосконалення управління у межах соціалістичної моделі.

Теорія соціалістичної комунікації, яка розвивалася у цей час, передбачала централізований вплив на масову свідомість через чітко регламентовані інформаційні канали. Вона базувалася на уявленні про те, що масова комунікація є не лише інструментом передачі інформації, але й засобом формування ідеологічно однорідного суспільства. Основні засади цієї теорії полягали у побудові системи інформаційного управління, що сприяла зміцненню тоталітарного режиму.

Зі здобуттям незалежності України у 1991 році соціальна комунікація увійшла в нову фазу розвитку, що була зумовлена демократизацією суспільства,

формуванням ринкової економіки та інтеграцією у глобальний інформаційний простір. Демократизація комунікаційного середовища відкрила можливості для багатостороннього громадського діалогу, розвитку незалежних медіа та формування конкурентного інформаційного ринку [2, с. 2].

У цьому контексті значну увагу приділено теоретичному осмисленню сучасних викликів соціальної комунікації. У роботах Миколи Тимошика, Валерія Іванова та Георгія Почепцова розглядаються концептуальні основи комунікаційних процесів, їхні функції та вплив на різні сфери суспільного життя. Наприклад, Микола Тимошик досліджує питання етики та професійної діяльності в медіа, Валерій Іванов аналізує механізми функціонування сучасної журналістики, а Георгій Почепцов фокусується на інформаційних війнах, маніпуляціях та PR-стратегіях [3, с. 147].

Інтернаціоналізація наукових досліджень є ще одним важливим аспектом сучасного етапу. Українські вчені активно співпрацюють із зарубіжними колегами, беруть участь у міжнародних проєктах і конференціях, що сприяє інтеграції України у світову наукову спільноту. Зокрема, це стосується впровадження європейських стандартів дослідження соціальної комунікації, аналізу новітніх технологій та їхнього впливу на комунікаційні практики.

Історія вивчення соціальної комунікації в Україні демонструє її поступовий перехід від філософського осмислення до глибокого міждисциплінарного аналізу. Ця еволюція стала можливою завдяки змінам соціокультурних умов, які визначили нові завдання та підходи до вивчення цього явища. Сучасний етап розвитку характеризується інтеграцією з міжнародним дослідницьким простором, осмисленням викликів цифрової епохи та прагненням до створення ефективної комунікаційної системи, що відповідає потребам демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бебик В. М. Медіа і соціальні комунікації: Навч. посібник. К.: Академвидав, 2011. 184 с.
2. Дубровіна Л. А., Зубков Н. М. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського як архівна установа. *Архіви України*. 1999. № 1-6. С. 13-25.
3. Климова К. Документи Національного архівного фонду в музеях України: принципи класифікації та обліку. *Студії з арх. справи та документознавства*. К., 1996. Т. І. С. 13-20.

УДК: 316.774

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ[200]

Данило ТИМОШЕНКО,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»;

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
ORCID ID: 0000-0003-4947-3581

У статті досліджується інформаційне суспільство як середовище для здійснення інформаційної діяльності. Розглядаються основні характеристики інформаційного суспільства, його вплив на формування інформаційної нерівності, розвиток цифрових технологій і трансформацію соціальних відносин. Особливу увагу приділено викликам, які виникають у процесі глобалізації інформаційних потоків, і можливостям ефективного використання інформації для суспільного прогресу. У статті обґрунтовується значення адаптації до змін у інформаційному середовищі для гармонійного розвитку суспільства.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, інформаційна діяльність, цифровізація, інформаційна нерівність, глобалізація.*

The article explores the information society as an environment for information activity. The key characteristics of the information society, its impact on the formation of information inequality, the development of digital technologies, and the transformation of social relations are analyzed. Special attention is given to the challenges arising from the globalization of information

[200] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

flows and the opportunities for effective use of information to promote societal progress. The article emphasizes the importance of adapting to changes in the information environment for the harmonious development of society.

Keywords: *information society, information activity, digitalization, information inequality, globalization.*

Постановка проблеми. Сучасне інформаційне суспільство характеризується стрімким розвитком технологій та глобальною цифровізацією, що сприяє значним змінам у сфері комунікації, освіти, економіки та культури. В умовах, коли інформація стає ключовим ресурсом, здатним впливати на всі аспекти життя суспільства, інформаційна діяльність набуває стратегічного значення. Водночас зростання обсягів інформації, швидкість її поширення та вплив на прийняття рішень потребують детального вивчення середовища, у якому здійснюється інформаційна діяльність, а також викликів, які виникають у процесі формування інформаційного суспільства. Одним із ключових аспектів є здатність індивідів та організацій адаптуватися до нових умов, використовуючи інформацію для досягнення власних цілей та гармонійного розвитку суспільства.

Попри беззаперечні переваги інформаційного суспільства, такі як доступ до знань, розвиток глобальних мереж та інноваційні підходи до вирішення проблем, існують значні виклики, пов'язані з інформаційною нерівністю, маніпуляціями та дезінформацією. Ці проблеми вимагають системного підходу до аналізу середовища інформаційної діяльності, враховуючи як технічні, так і соціокультурні чинники. Вивчення цього середовища є необхідним для розуміння того, як забезпечити ефективну взаємодію індивідів, організацій і держав у новій реальності, де інформація є центральним елементом функціонування суспільства. Входження людства у XXI ст. зажадало не лише глибокого осмислення того стану, у якому опинилося, а й з'ясування перспектив свого подальшого розвитку. В усіх царинах громадського життя все частіше використовуються категорії, пов'язані з поняттям «інформація», «інформаційні технології», «інформаційні війни», «кібер-простір», «електронне урядування», «глобальний інформаційний простір» тощо.

Мета статті – розлянути сутнісні ознаки інформаційного суспільства як середовища для інформаційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація почала відігравати ключову роль в забезпеченні прискорення соціально-економічного розвитку й виведенні країн, які поклали її в основу економічних процесів, на якісно вищий статусний рівень. Не залишилась осторонь цих тенденцій і Україна, яка, як констатує О.А. Семченко, «за стратегічну мету розвитку інформатизації суспільства обрала інформатизацію економіки» [11, с.115].

Термін «інформаційне суспільство» став відомий з кінця XX століття – це «сучасний етап розвитку цивілізації з домінуючою роллю знань та інформації, впливом інформаційно-комунікаційних технологій на всі сфери людської діяльності і суспільство в цілому» [8, с.73].

Поняття «інформаційне суспільство» ввів професор Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші. В Україні цей термін став популярним в 1990-і роки.

Розглядаючи історичну складову поняття «інформаційне суспільство», варто зазначити, що вперше воно з'являється в 60-х роках в японському місті Нарівні. Разом із ним використовуються такі терміни як «постіндустріальне суспільство» та «суспільство знання».

Термін «інформаційне суспільство» був використаний в Японії у 1966 р. в доповіді групи з наукових, технічних і економічних досліджень, в якій стверджувалося, що інформаційне суспільство є суспільством, в якому вдосталь високоякісної інформації, а також є всі необхідні кошти для її розподілу. «В ті часи на заході вважалося, що розвиток обчислювальної та інформаційної техніки є основою формування інформаційного суспільства; інформація набуває глобального характеру; на рух інформаційних потоків вже істотно не впливають державні кордони і різні бар'єри, зрештою, спроби обмежити вільне поширення інформації шкодить тій стороні, яка прагне внести такого роду обмеження; значно виросли можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї; зростає вплив інформації на розвиток різних сфер людської діяльності; заглиблюється процес децентралізації суспільства; відбувається перехід до нових форм зайнятості; йде процес формування нових трудових ресурсів за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційній індустрії» [7, с.16].

В Законі України «Про інформацію» дано такі визначення інформації, інформаційних товарів і послуг. «Інформація – задокументовані або публічно розголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та оточуючому природному середовищі» [3].

«Інформаційна продукція – це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ та організацій. Інформаційна послуга – це здійснення в визначеній законом формі інформаційної діяльності по доведенню інформаційної продукції до споживача в цілях задоволення його інформаційних потреб» [2].

За іншим визначенням – це «послуги із перетворення інформації та забезпечення доступу споживачів до неї, що поряд з речовою формою вартостей може мати й не речову форму – виступати корисним ефектом праці, невідокремлюваним від самої діяльності по обслуговуванню споживача» [5, с.65].

Інформаційне суспільство визначається як результат процесу комп'ютеризації, який може дати людям доступ до надійних джерел інформації, позбавить їх від рутинної роботи, забезпечити високий рівень автоматизації виробництва. «При цьому зміниться і саме виробництво – продукт його стане більш інформаційно містким, що означає збільшення частки інновацій, проектно-конструкторських робіт і маркетингу в його вартості; виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, що стане рушійною силою освіти і розвитку суспільства» [9].

Інформація – це ресурс, який створюється самим суспільством. Головним генератором виробництва ідей і джерелом інформації в даному підході виступає людина, яка створює спеціалізовані інформаційні технології та впроваджує їх у маси

Вченими виокремлено два основних теоретико-методологічних підходи до визначення інформатизації суспільства. «Перший – технократичний, сутність якого полягає у визначенні інформаційних технологій як засобу підвищення продуктивності праці; їх використання обмежується, в основному, галузями виробництва і управління. Другий підхід – суспільний, який ґрунтується на тому, що інформаційна технологія розглядається як важлива частина людського життя, яка має значення не тільки для виробництва, але і для соціальної царини» [10, с.136].

Високий рівень розвитку комп'ютерної техніки, інформаційних і телекомунікаційних технологій свідчить про наявність потужної інформаційної інфраструктури, що значно збільшує можливості доступу до інформації широкого кола людей. М. Кастельс зазначає, що «продуктивність процесів виробництва визначається застосуванням знань» [Цит. за 10, с.65].

Життєдіяльність людини пов'язана з отриманням інформації через спілкування в соціумі. Таким чином, соціальне життя0 людей є своєрідною інформаційною взаємодією. Ця інформація має відношення до всіх аспектів людської діяльності.

Крім того, виділяють технологічний і духовний аспекти діяльності людини. У кожному з них присутні інформаційні ресурси та інформаційний зміст зі своїми стандартами прогнозування, планування, реалізації дій, оцінки результатів.

«Процеси глобалізації завжди мають економічну основу. Проте наслідки їх виходять за межі економічного впливу. Відбуваються процеси «звуження» світового географічного простору та «розширення» світового соціального простору. За допомогою сучасних інформаційно-технологічних комунікацій, розвитку електронної торгівлі значна частина трансакцій здійснюється в онлайновому режимі й фактично зближує територіально віддалені країни. У процесі споживання подібних товарів і послуг, застосування подібних технологій

формуються подібні інтереси, погляди людей, уніфікуються економічні та соціокультурні процеси» [7].

Сучасне суспільство прийнято називати інформаційним у зв'язку з появою і впровадженням інформаційних ресурсів в кожну сферу діяльності людини. Інформатизація надає величезний вплив на формування навколишнього світу в цілому. Відповідно, в соціально-інформаційному середовищі відбуваються кардинальні зміни: в освіті, бізнесі, міжособистісному спілкуванні і т. д. Інформаційний простір охоплює всі сфери діяльності і позначається на кожній особистості в ньому. «Саме таким шляхом народжується можливість включення в індивідуальний тезаурус особистості та її діяльність будь-яких досягнень науки, техніки, соціальної думки, мистецтва, культури в самому загальному сенсі. Принципове значення має той факт, що тільки через інфільтрацію в універсум інформаційного простору суспільства ... будь інформаційний феномен може бути моментом освітніх програм» [37, с.16].

Розвиток комп'ютерних і телекомунікаційних технологій стало значущою причиною формування ідеї інформаційного суспільства в соціологічних концепціях, підкресливши цінність наукового, теоретичного знання і достовірної інформації.

Нині інформація у широкому сенсі є найважливішою стратегічним ресурсом. Надання інформаційних послуг користувачам – одна з найзагальніших ознак, характерних для усіх установ, зайнятих інформаційним обслуговуванням. Враховуючи велику кількість установ, які займаються у той чи іншій мірі інформаційною діяльністю, включаючи й інформаційне обслуговування, виділимо ті організації, які у більшій мірі відповідальні перед суспільством за цю діяльність.

В якості основи класифікації цих організацій використовуються два поняття: інформаційна індустрія і інформаційно-комунікаційний комплекс. Інформаційна індустрія розглядається як «комплекс підприємств і організацій, переважаючим (за вартістю) продуктом яких є інформаційні послуги» [10, с. 66].

Для реалізації інформаційного обслуговування потрібен цілий комплекс складових. Насамперед, це інформаційні ресурси, які виступають у якості «сировини» для виробництва інформаційних послуг, але така сировина, яка у ході обслуговування не переробляється, а змінюється шляхом перегрупування елементів і переміщення у просторі, забезпечуючи доступ інформації для користувачів. Інформаційні ресурси виявляються також елементами інформаційного середовища, в якому відбувається надання послуг.

Однак для реалізації інформаційного обслуговування інформаційні ресурси необхідно доповнити матеріально-технічними, фінансовими, інтелектуальними ресурсами інформаційних працівників.

«Інформаційне обслуговування здійснюється в певних умовах, в інформаційно-культурному середовищі, відповідно до необхідної технології, виконання якої призводить до результату обслуговування (позитивному - послузі або негативному – відмові)» [2].

Інформаційна послуга трактується як «надання інформації певного виду користувачу за його запитом» [3]. Це визначення дещо обмежує уявлення щодо інформаційної послуги, яка виконується не лише за запитом користувачів, а й відповідно з передбачуваною потребою. В.М. Бебик виділяє такі властивості послуги як «корисність; здатність полегшити доступ до інформації, розширити можливості її вибору; інтелектуальний характер послуги; невіддільність від виконавця; унікальність (оскільки кожного разу одна й та сама форма послуги створюється різними партнерами у різних ситуаціях, за допомогою різних ресурсів і поєднання їхніх елементів); неможливість накопичення і зберігання послуг; відбиття у структурі послуги деяких елементів запиту (насамперед, предмету запиту); наявність у структурі послуги форми, змісту, просторово-часових характеристик» [1, с.53].

Повний перелік конкретних видів інформаційних послуг навести неможливо, він завжди залишається відкритим, особливо це стосується передачі інформації у комп'ютерних мережах. Кожний день з'являється попит на нові види послуг або пакети послуг, що залежить від розмаїття інформаційних потреб населення, і від матеріальних ресурсів покупця, і від розвитку технологій і програмного забезпечення, і т.п.

Таким чином, інформаційне середовище змінюється дуже швидкоплинно і активно. Суспільство сьогодні повинне враховувати дані тенденції розвитку нових технологій і способів управління і взаємодії з ними. Використання інформаційних технологій привело до необхідності підвищення інформаційної культури людства. При розвитку соціально-інформаційного середовища автоматично підвищується якість життя і діяльності і ефективно використовуються всі можливості інформаційного середовища кожним членом суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз : моногр. К. : МАУП, 2020. 440 с.

2. Закон України «Про доступ до публічної інформації». Міністерство юстиції. URL: https://minjust.gov.ua/publ_info (дата звернення: 22.05.2023).

3. Закон України «Про інформацію». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20110106 (дата звернення: 22.05.2023).

4. Кожухівська Р.Б. Синергізм у комплексі інтегрованих комунікацій. URL: http://intkonf.org/kozhuhivska-rb-sinergizm-u-kompleksi-integrovanih-komunikatsiy/ (дата звернення: 22.05.2023).

5. Корнєва Т. В. Правове регулювання інформації як елемента державного управління в митних органах України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 65-68.

6. Малик Г. Д. Документознавство та інформаційна діяльність. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2022. 33с.

7. Малик Г. Д. Документознавство та інформаційна діяльність. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2022. 33с.

8. Масі Н. І. Про сутність поняття «комунікаційна культура суспільства. *Бібліотекознавство, документознавство, інформологія*. 2010. №4. С. 73-78.

9. Пархоменко О. В. Інформація і знання основа суспільно-економічного прогресу. *Проблеми науки*. 2019. №1. С. 2-7.

10. Пахомов В. М. Документознавство. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2020. 186 с.

11. Семченко О. А. Місце та функції масової комунікації за демократичного режиму. *Грані*. 2017. №6. С. 114-117.

УДК: 347.9:004.9

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА

Дар'я ШАТАЛІНА,
здобувачка освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Інститут філології та масових комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті досліджуються теоретичні аспекти електронного судочинства як сучасного інструменту забезпечення прозорості, доступності та ефективності правосуддя. Розглядається вплив цифровізації на судову систему, включаючи автоматизацію процесів, створення електронного сховища судових справ, а також забезпечення безпечної електронної комунікації між учасниками процесу. Аналізується роль електронного судочинства у вирішенні проблем втрати документів, підробки судових актів та затримок у роботі судів. Підкреслено значення технологій для формування довіри до судової влади та розвитку демократичного суспільства.

Ключові слова: *електронне судочинство, електронне правосуддя, цифровізація, автоматизація, судова система, прозорість, електронні документи.*

The article examines the theoretical aspects of electronic justice as a modern tool for ensuring transparency, accessibility, and efficiency in the judiciary. It explores the impact of digitalization on the judicial system, including process automation, the creation of an electronic repository of court cases, and secure electronic communication among participants. The role of electronic justice in addressing issues of document loss, forgery of court acts, and delays in judicial processes is analyzed. The importance of technology for building trust in the judiciary and fostering the development of a democratic society is emphasized.

Keywords: *electronic justice, e-judiciary, digitalization, automation, judicial system, transparency, electronic documents.*

Постановка проблеми. У сучасному світі стрімкий розвиток цифрових технологій ставить перед правовою системою нові виклики та відкриває нові можливості. Одним із найактуальніших напрямів трансформації судової системи є впровадження електронного судочинства, яке спрямоване на підвищення

ефективності, доступності та прозорості судового процесу. Впровадження цифрових інструментів у судову діяльність дозволяє зменшити тривалість розгляду справ, знизити витрати на адміністративне забезпечення, а також забезпечити зручний доступ до правосуддя для всіх учасників процесу. Проте, попри очевидні переваги, розвиток електронного судочинства супроводжується низкою теоретичних та практичних питань, які потребують ретельного вивчення.

Однією з ключових проблем є необхідність розробки чіткої нормативно-правової бази, яка б забезпечувала законність використання цифрових технологій у судовому процесі, зокрема електронного документообігу, відеоконференцзв'язку, електронного підпису тощо. Крім того, важливими залишаються питання забезпечення кібербезпеки, захисту персональних даних і гарантування рівного доступу до електронного судочинства для всіх громадян, включаючи ті групи, які мають обмежений доступ до цифрових технологій. Теоретичний аналіз електронного судочинства є необхідним для вирішення цих викликів, оскільки він закладає підґрунтя для формування ефективної судової практики у цифрову епоху та забезпечення справедливого правосуддя в умовах інформаційного суспільства.

Мета статті – розглянути окремі теоретичні аспекти функціонування електронного справочинства в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу.

Наприкінці XX століття світ зіткнувся з масштабними змінами, спричиненими стрімким розвитком інформаційного суспільства, що істотно вплинуло на всі сфери життєдіяльності, зокрема й на функціонування судової системи. Інформаційні технології відкрили якісно нові можливості для підвищення ефективності та продуктивності роботи судів, оптимізації процесів правозастосування, а також вдосконалення процедури здійснення правосуддя в цілому. Завдяки впровадженню цифрових інструментів судочинство як форма реалізації судової влади набуло нового змісту, отримавши додаткові засоби для виконання своїх основних завдань – захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. У цьому контексті електронне судочинство стає невід'ємною частиною судової системи, що дозволяє поєднувати традиційні підходи до правосуддя із сучасними технологічними рішеннями, спрямованими на покращення доступу до правосуддя та підвищення прозорості судових процедур.

Поняття «електронне судочинство» та «електронне правосуддя» у широкому значенні охоплюють суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення правосуддя із використанням цифрових технологій, включаючи вирішення цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справ. Обидва ці феномени належать до способів вирішення правових спорів, проте відрізняються критеріями, що лежать в основі їх реалізації та кінцевого результату. Виникнення електронного

правосуддя стало відповіддю на суспільні потреби та інтереси в ефективному використанні інформаційних ресурсів судової системи, а його подальший розвиток пов'язаний із масштабними глобалізаційними та технічними змінами. В Україні поступальний розвиток суспільних відносин у сфері здійснення правосуддя значною мірою обумовлений пошуком оптимальної моделі судової влади, яка, залишаючись важливою ознакою демократичного суспільства, може забезпечити кожному громадянину право на справедливий суд. Активізація інформаційних процесів у правовій сфері сприяє швидшій комунікації між сторонами судового процесу, спрощує доступ до судової інформації, оптимізує взаємодію громадян із владою та, як наслідок, підтримує розвиток громадянського суспільства, що є основою демократії.

Електронне судочинство відкриває нові перспективи для підвищення швидкості, доступності та ефективності судового процесу через застосування електронних засобів зв'язку, інформаційних систем і технологій. Воно сприяє спрощенню судових процедур, зменшенню витрат часу та ресурсів, а також забезпечує рівний доступ до правосуддя для всіх учасників процесу. Водночас слід наголосити, що впровадження електронного судочинства не змінює фундаментальної суті правосуддя, яке залишається невід'ємним елементом забезпечення верховенства права. Інформаційні технології в даному контексті виступають лише інструментом, що дозволяє судовій системі адаптуватися до умов сучасного світу, зберігаючи свою основну функцію – забезпечення справедливого, незалежного та неупередженого розгляду справ.

О. О. Берназюк електронне судочинство визначає як «єдину, цілісну та комплексну інформаційно-телекомунікаційну систему, інтегровану в діяльність судів, інших суб'єктів, які наділені повноваженнями, пов'язаними із забезпеченням здійснення правосуддя, за допомогою застосування цифрових технологій, що складається з окремих елементів, які можуть функціонувати як самостійно, так і в системі з іншими» [1, с. 103].

Н.Ю. Голуб'єва зауважує, що під «електронним судом/судочинством» можна розуміти різні програмні продукти, сервіси, що дозволяють публікувати, знайомитися із судовими актами, подавати процесуальні документи в електронному вигляді, формувати електронну справу та отримувати доступ до неї в електронному вигляді. В вузькому значенні «електронне судочинство» передбачає право чи обов'язок учасників процесу та суду здійснювати процесуальні дії, передбачені законодавством, в електронному вигляді» [2, с. 11].

На думку Н.В. Канюки, «нині в результаті взаємодії інформаційних технологій та права відбулася комп'ютеризація управління, на основі якого виник новий тип управління – управління за допомогою комп'ютерних мереж, одним із елементів якого є електронне судочинство. Нова віртуальна реальність, нова сфера

суспільних відносин, сформована внаслідок контамінації двох різних сфер – здійснення правосуддя та інформаційних технологій потребує також трансформації традиційних підходів до теоретичного осмислення проблеми здійснення судочинства» [3, с.36].

Впровадження електронного судочинства в Україні має значний потенціал для розв'язання низки проблем, пов’язаних із функціонуванням судової системи. Одним із ключових аспектів є оптимізація використання часу, що проявляється у спрощенні рутинних процесів як для працівників суду, так і для учасників судового процесу. Використання сучасних інформаційних технологій дозволяє автоматизувати низку процедур, зокрема обробку документів, реєстрацію справ та їхній розподіл між суддями. Це не лише прискорює процеси, але й знижує ймовірність технічних помилок, які часто виникають при традиційній паперовій роботі. Крім того, застосування електронних засобів унеможливлює ухилення осіб від отримання процесуальних документів, оскільки за умови наявності офіційних електронних адрес така комунікація стає обов’язковою, а її фіксація забезпечує прозорість та достовірність доставки юридично значущої інформації.

Електронне судочинство також сприяє значному спрощенню низки процедур, що традиційно потребували особистої присутності учасників. Подання позовних заяв, скарг, отримання копій документів, ознайомлення з матеріалами справи, які раніше вимагали фізичного візиту до суду, тепер можуть здійснюватися дистанційно. Такий підхід забезпечує доступність судового процесу для ширшого кола громадян, зокрема тих, хто мешкає у віддалених регіонах, де кількість судових установ обмежена через процес оптимізації та укрупнення судів. Це особливо важливо в умовах сучасної реформи судової системи в Україні, яка потребує адаптації до нових викликів. Крім того, сучасні технології усувають необхідність в отриманні виконавчих листів у традиційній формі, адже електронні платформи дозволяють автоматично ініціювати виконавче провадження.

Система електронного судочинства позитивно впливає на організацію роботи судових органів, забезпечуючи більш ефективний документообіг, прозорість і відкритість судової влади. Застосування сучасних інформаційних технологій полегшує доступ до судових установ, дозволяючи учасникам процесу взаємодіяти з судом безпосередньо через електронні платформи, отримувати актуальну інформацію щодо справи та вчасно реагувати на зміни. Відкритість судової системи відіграє значну роль у підвищенні довіри громадян до правосуддя та сприяє правовій просвіті населення. Правова просвіта є важливою складовою демократичного суспільства, оскільки забезпечує громадян знаннями про їхні права та правові процедури, надає впевненість у здатності ефективно вирішувати юридичні питання. Інформованість населення щодо правових механізмів доступу

до правосуддя, можливостей захисту своїх прав та оскарження дій чи рішень є ключовим елементом формування правосвідомості та культури.

Окрім іншого, впровадження електронного судочинства значно спрощує доступ до судової практики, що є важливим для якнайширшого кола користувачів. У сучасних умовах актуалізується питання правового статусу судової практики та її місця у системі джерел права. Хоча це питання залишається предметом наукових дискусій, зростає роль судової практики у конкретизації законодавчих норм. Доступ до таких матеріалів стає нагальною потребою не лише для юристів, але й для громадян, які прагнуть зрозуміти правові механізми, що діють у суспільстві. Інформаційні технології дозволяють систематизувати та аналізувати судову практику, створюючи умови для її ефективного використання у правозастосовній діяльності. Завдяки цьому розширюються можливості для швидкого пошуку правових позицій, порівняння рішень судів різних інстанцій та створення єдиної правової бази, яка слугуватиме інструментом для подальшого вдосконалення правосуддя.

Крім того, дуже важливим є полегшення пошуку юридичної інформації. Доступність матеріалів судової практики для самого широкого кола осіб стає нагальною потребою. Допомогти в пошуку і зіставленні правових позицій судів можуть сучасні інформаційні технології, які дозволяють вивчати і узагальнювати судову практику та орієнтуватися у всьому її різноманітті.

Впровадження повного спектру можливостей електронного судочинства стане вагомим кроком у модернізації судової системи України, який матиме позитивний вплив на її ефективність, прозорість і доступність. Цифровізація роботи судової системи передбачає використання сучасних інформаційних технологій для забезпечення автоматизації ключових процесів, таких як реєстрація справ, розподіл їх між суддями та формування звітності. Завдяки цьому зменшується обсяг рутинної роботи, оптимізується розподіл ресурсів і знижується ризик людських помилок. Крім того, створення електронного сховища всіх розглянутих і поточних справ надає можливість швидкого доступу до необхідної інформації, забезпечуючи збереження та конфіденційність даних. Усувається проблема фізичної втрати документів, яка раніше могла виникати через технічні або людські фактори.

Система електронного судочинства також дозволяє вдосконалити комунікацію як всередині судової системи, так і між судами та іншими державними органами. Використання цифрових каналів зв’язку забезпечує оперативність та безпеку обміну інформацією, мінімізуючи затримки у роботі судів. Формування виконавчих документів в електронному форматі усуває потребу у їх дублюванні, знижує витрати та виключає можливість підробки судових актів, що сприяє підвищенню рівня довіри до судової системи. Вирішення

питання підробки документів є ключовим для зміцнення правової безпеки, оскільки забезпечує автентичність і юридичну силу кожного акта. Таким чином, електронне судочинство стає потужним інструментом боротьби із зловживаннями, забезпечуючи справедливість і відкритість правосуддя.

Висновки. Загалом, реалізація повного функціоналу електронного судочинства створює нову парадигму функціонування судової влади, що базується на принципах прозорості, доступності та технологічної досконалості. Цифрові технології, інтегровані у роботу судової системи, не лише спрощують адміністративні процеси, але й сприяють формуванню довіри громадян до правосуддя через забезпечення його ефективності та об'єктивності. Електронне судочинство стає не просто модернізацією, а невід'ємною частиною демократичного суспільства, яке прагне до максимальної відповідності сучасним викликам і потребам своїх громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берназюк О.О. Електронний суд як основний елемент системи електронного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 2. С. 102- 104.

2. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія Одеса : Фенікс, 2020. 204 с.

3. Канюка Н. В. Адміністративно-правове забезпечення електронного судочинства в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, 2023; Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2023. 224 с.

376.4:378.046.4

МАНІПУЛЯЦІЇ В ОНЛАЙН-КОМУНІКАЦІЯХ: МЕХАНІЗМИ ТА ПРОТИДІЯ[201]

Зорина ОВСЕПЯН,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Журналістика», Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»;

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
ORCID ID: 0000-0003-4947-3581

У статті розглядається значення психолого-педагогічного супроводу студентів з особливими фізичними потребами як важливого фактору їх успішної адаптації та ефективного навчання. Висвітлено основні підходи до створення інклюзивного освітнього середовища, що сприяє розвитку академічних і соціальних навичок студентів. Досліджено методи міждисциплінарної підтримки, спрямовані на зниження психологічних бар'єрів та підвищення рівня мотивації до навчання. Окреслено рекомендації для викладачів і адміністрації щодо удосконалення навчального процесу для забезпечення рівних можливостей.

Ключові слова: *психолого-педагогічний супровід, інклюзивне навчання, особливі фізичні потреби, адаптація студентів, освітнє середовище***.**

The article examines the importance of psychological and pedagogical support for students with special physical needs as a key factor in their successful adaptation and effective learning. The main approaches to creating an inclusive educational environment that fosters the development of academic and social skills in students are highlighted. Methods of interdisciplinary support aimed at reducing psychological barriers and enhancing motivation for

[201] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

learning are analyzed. Recommendations are outlined for educators and administration to improve the educational process and ensure equal opportunities.

Keywords: *psychological and pedagogical support, inclusive education, special physical needs, student adaptation, educational environment.*

Постановка проблеми. Інформаційний простір з кожним разом все більше наповнюється змістом, який не є характерним для духовних, моральних та етичних чинників. В ході цього виникають інформаційні загрози, які сформовані деструктивним впливом (пропаганда, маніпуляція, фейки, дезінформація та цензура). Основна їх мета - це здебільшого дестабілізувувати населення та маніпулювати ним за допомогою інформації. Більшість населення піддаються цьому впливу і часто в негативних аспектах.

Порушення теми інформаційних маніпуляцій у суспільстві відіграє важливу роль, оскільки допомагає: підвищити медіаграмотність, завдяки чому люди стають більш обізнаними, захистити себе від маніпуляцій, а також обговорити і проаналізувати теми та виявити механізми протидії.

Але попри вище зазначені проблеми, ще однією важливою проблемою є регулярна зростаність інформаційних повідомлень, тому що тепер кожен може бути не тільки читачем, але і автором тієї чи іншої інформації, результатом якої є погіршення якості інформації, що тим самим дезінформує суспільство.

Однак, соціальні мережі нині – це величезний сегмент комунікативного простору, певне саморегульоване середовище, що майже не можливо контролювати і піддавати цензуруванню, але не до кінця оброблена або ж спотворена інформація може активно розповсюджуватись, впливати на суспільство та на формування громадської думки.

Різні онлайн-комунікації, з одного боку, дають можливість знайти швидко у велеликому обсязі інформацію, але з іншого боку створюється середовище, де достовірну інформацію легко заглушити масовою дезінформацією. Дуже важливим є розвиток критичного мислення і медіаграмотності у суспільстві.

Тому що без цих навичок користувачі стають вразливими до маніпуляцій, що зазвичай призводить до соціальних, політичних або ж етичних конфліктів.

Отож, головне завдання нині не в тому, щоб отримати інформацію чи прочитати будь-які новини, а в тому, щоб визначити, яка інформація є актуальною та правдивою, а яка неправдивою або ж перебільшеною у фактах.

Всі ці аспекти створюють вагому проблему у пошуку правдивої, достовірної та перевіреної інформації. Тому в цій статі ми будемо детально вивчати, аналізувати та вирішувати поставлену проблему.

Мета дослідження: розглянути теоретичні аспекти теми; дослідити як саме впливають маніпуляції в інформаційному просторі і який мають вплив на аудиторію, соціальну поведінку та рішення;

Ступінь дослідженості проблеми: Питанням ролі та значення маніпуляції в онлайн-комунікаціях займалися такі дослідники: Л. Черниш, С. Квіт, Н. Костенко, Д. Олбрайт, С. Арал та інші. Проте, тема статті залишається вивченою недостатньо, що й актуалізує проблему нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, коли інтернет буквально є головною платформою для обміну інформацією, маніпуляції набувають нового сприйняття, а також непомітно інтегруються в наші повсякденні комунікації.

Проте, так було не завжди, тому що маніпуляції в онлайн-комунікаціях зароджувались разом із розвитком мережі Інтернет та цифрових технологій, а особливо, коли з'явились соціальні медіа.

З появою перших платформ і блогів, люди почали регулярно обмінюватись інформацією і це стало можливістю для масового поширення дезінформації, тому що факти легко змішувались з думками або ж не достовірними даними. На цьому етапі онлайн-маніпуляції тільки починали розвиватися.

У зв’язку з цими подіями з’являються нові припущення та визначення щодо цієї теми. Отож, О. В Шевчук стверджує, що «маніпуляція – це якийсь стимул, мотивація до комунікації між соціальними акторами» [3, с.100]. Щодо твердження Ю. А Кокарча це «прихований вплив на мотивацію людини з метою змінити її погляди, інтереси та поведінку» [4, с.72]. О. Б Осадча вважає, що «маніпуляція – це насильство, але ще небезпечніше, ніж звичайне, оскільки впливає на підсвідомість, викривляє наше сприяння реальності, робить інструментом задоволення чужих потреб, нівелює нашу індивідуальність» [4]. У ході роботи ми будемо спиратися на визначення О. Б Осадчої.

У зв’язку з розвитком онлайн-технологій, з‘являються нові види маніпуляцій. Серед всіх не можливо виділити один – їх безліч. Вік, стать, національність, віросповідування – основні критерії, які застосовують при виборі маніпуляції користувачами.

Механізми маніпуляції в онлайн-просторі є різноманітними й застосовуються для впливу на думки, переконання та поведінку користувачів. Основними з них є: фейкові новини – повністю або частково вигадана інформація про події, явища та певних осіб; clickbait – заголовок для привернення уваги читача, зазвичай механізм змушує користувачів переходити за певним посиланням; тролінг – розміщення в Інтернеті провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікти між учасниками, образи, марнослів’я тощо;

емоційний тиск (психологічний) – це вагомий вплив на дії, вчинки та спосіб мислення користувачів. Окрім вищезазначених особливої популяризації набувають маніпуляції у часи воєнного стану, адже зараз в онлайн-просторі ведеться масштабна інформаційна війна, що впливає на населення країни у військовий час та розповсюдження інформації, спрямованої на маніпулювання певною ситуацією.

Україна буквально перебуває у стані інформаційної війни, тому що є об'єктом пропаганди, інформаційної агресії, психологічного та емоційного тиску тощо. Фактично такі дії є частиною гібридної війни, яку веде країна агресор проти України вже багато років. Різні пропагандистські ресурси намагаються виснажити морально населення та армію через поширення фейкових новин про військові поразки, великі втрати або ж зраду з боку західних партнерів. Всі ці дії проводяться для досягнення однієї мети – змусити людей сумніватися у перемозі та ефективності оборони країни.

Станом на сьогодні російська пропаганда активно навіює негативний прообраз українців називаючи нацистами, тим самим намагаючись виправдати свої військові дії на території України, а також додумуючи до цього певні розповіді в негативному сенсі.

Зараз інформаційний фронт є важливішим навіть за фізичний, оскільки з'являється багато фейкової інформації, що поширюється дуже швидко без певного аналізу ситуації, що призводить до дезінформування населення, тому безпосередні зусилля уряду, ЗМІ, активістів та волонтерів спрямовані на спростування фейків, поширення правдивої інформації про ситуацію на фронті та підтримку морального духу українців.

Зараз, а тобто в часи війни варто зазначити, що інформаційна боротьба стає тим аспектом, що впливає певним чином на саму війну, а також на її початок, хід та результат, що підтверджується агресією росії проти України. Тому, актуалізація цієї проблеми є важливою для аналізу ситуації та впровадження методів протидії.

Одним з основних методів протидії є критичне мислення, що допомагає оцінювати, аналізувати та обробляти інформацію за допомогою об'єктивності і логічного мислення, а не емоцій чи зовнішнього впливу на читача.

Перевірка джерел – необхідний аспект, щоб не потрапляти під вплив фейкової чи маніпулятивної інформації.

Інформаційна гігієна є не менш важливим засобом протидії маніпуляціям в онлайн-комунікаціях, адже важливо обмежувати час проведений у соціальних мережах, щоб убезпечити себе від різного роду маніпуляцій та відписатися від сумнівних каналів, які розповсюджують неправдиву або перебільшену інформацію.

Важливо постійно навчатися і дізнаватися щось корисне для себе, тим самим відвідувати курси з медіаграмотності чи кібербезпеки, адже вони надають певні знання та навички у сфері медіабезпеки та критичного мислення.

Новини з маніпулятивним контекстом часто мають гучні, емоційні заголовки, що закликають до певних дій, які зазвичай викликають у читачів паніку та розгубленість. Використання різних застосунків, що створені для перевірки фейків та наявності різних маніпуляцій – важлива складова захисту від негативного впливу інформаційного простору. Вони допомагають швидко виявити недостовірну інформацію, щоб в подальшому читач уникав подібних каналів.

Висновки. У зв'язку з глобальною цифровізацією суспільства значного поширення набули різного роду маніпуляції в онлайн-комунікаціях. Паралельно з поширенням кількості небезпеки в Інтернеті, збільшувався перелік протидій.

Вищезазначені нами протидії є необхідним інструментом задля збереження безпеки інфопростору. В умовах гібридної війни, яку росія веде проти України вже багато років, інформаційний фронт стає важливим інструментом боротьби за підтримку морального духу населення, збереження правдивої інформації та подолання пропаганди. Постійне поширення дезінформації з боку росії спрямоване на моральне виснаження суспільства, а також є спробою зневірити українців щодо перемоги у війні.

Тому, пошук механізмів і застосування протидій є стратегічно важливою для збереження народної єдності, підримку духу в наші збройні сили.

ЛІТЕРАТУРА:

1.Зводецька О. Протидія дезінформаційним впливам у національному просторі Республіки Польща. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. № 42. С. 160–172.

2.Зубкевич М. С. Мова як елемент криміналістичної характеристики кіберзлочиності. 2024. 447 с.

3.Куц М. Ю. Інформаційні та мережні війни: базові характеристики. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 2 (6). С. 97–105.

4.Ратушна Т. О. Фейки як маніпулятивна технологія формування громадської думки. *Актуальні проблеми філософії та соціалогії*. 2021. № 29. С. 71–76

УДК: 070:316.774

ВПЛИВ СУЧАСНИХ МЕДІА НА ТРАДИЦІЙНУ ЖУРНАЛІСТИКУ[202]

Тетяна КУПРЄЄНКОВА,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Журналістика», Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»;

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У дослідженні висвітлено питання факторів впливу соціальних медіа на традиційні матеріали. Використовуються теоретичні і практичні аспекти. Вказано, що сучасні медіа мають вплив різний, як позитивний так і негативний на матеріали(газети,радіо).Соціальні медіа набувають актуальності. Нами запропоновано вирішення проблеми впливу цифрових мереж за допомогою, опитування яке втілюється на вікових групах: молоді та дорослих осіб.

Ключові слова: *вплив соціальних медіа, традиційна журналістика, соціальні медіа, людина медійна, інтернет.*

The study highlights the factors influencing traditional media materials through social media. Both theoretical and practical aspects are considered. It is noted that modern media have varying impacts – both positive and negative – on traditional formats (newspapers, radio). Social media are becoming increasingly relevant. The study proposes addressing the issue of the impact of digital networks through a survey conducted among different age groups: youth and adults.

Keywords: *influence of social media, traditional journalism, social media, media person, internet.*

Постановка проблеми: Соціальні медіа на сьогодні є невід'ємною складовою, інформаційності та швидкого поширення інформації. Традиційна журналістика відзначається об'єктивністю, а також перевіркою фактів, проте соціальні медіа можуть не містити достовірності інформації та її якість.

[202] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Однак поряд із позитивними факторами виникає низка проблем: зниження активності на традиційні матеріали (друковані видання, радіо, телебачення) адже на даний момент розвинена соціальна комунікація, мережі, що дає змогу звертатися людям до такої інформації; фейкові новини – більшість інформації є неправдивою, що може призвести до маніпулювання людьми над інформацією.

Проте головний аспект проблеми – це те, що суспільство стає залежним від соціальних медіа це призводить до того, що люди не можуть без соціальних мереж і втрачається попит на традиційні джерела, а також в соціальних мережах люди часто не перевіряють інформацію в той час, як традиційна журналістика наділена фактами.

Водночас постає питання щодо того, як соціальні медіа впливають на традиційну журналістику та які є нові виклики. Це і визначає актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження: дослідити, як соціальні медіа впливають на традиційну журналістику.

Ступінь дослідженості проблеми: Питанням впливу соціальних медіа на традиційну журналістику займалися такі науковці: А. Моль, С. Хьявард, А.Хеппу, Ф. Кротца, К. Асту, Я. Засурський, О. Вартанова, Д. Локк, Д.Глуховський, Д. Іванов та інші

Виклад основного матеріалу. Вплив соціальних медіа на традиційну журналістику є важливим процесом де є цифрові платформи, які змінюють вплив на традиційну журналістику. В науці представлена значна кількість визначень такі як: соціальні медіа і традиційна журналістика.

Зокрема вчані А.Катан та М.Хайнайн дають визначення: »Соціальні медіа – це серія програм, які спираються на принципи технології Web 2.0 і дають змогу виготовляти власний контент й обмінюватись повідомленнями кожному користувачу, підключеному до мережі Інтернет» [1, с. 101].

Проте Кембриджський словник надає більш розгорнуте тлумачення,пояснюючи термін «нові медіа» як: » по–перше, продукти й послуги ,які надають інформацію чи розваги за допомогою комп'ютерів чи Інтернету, а не традиційниими матеріалами, такими як телебачення й газети, по–друге, сучасні способи обміну інформацією або наданні розваг, наприклад, Інтернет або смартфони [15].

У науковців на даний час визначилося розуміння «людини медійної», як нерозривного зв'язку користувача з усією широтою медіапростору, який містить як традиційні форми ЗМІ– газети, журнали і телебачення, так і нещодавно розроблені портали доступу до цифрового середовища [2, с.60].

У роботі ми будемо використовувати значення: Ж.Бодрійяра, який стверджує, що «Типовою рисою мас-медіа є те, що вони постають як антипровідник,що вони нетризитивні, що вони антикомунікативні… Щось є сказаним, і все підлаштовується таким чином, щоб на ці слова не надходили жодної відповіді» [5, с.208].

На підставі існуючих визначень ми сформували поняття, що соціальні медіа стали настільки активними у використанні, що до традиційних матеріалів звертаються менша частина аудиторії такі як: газети, радіо є не надто популярні,а от соціальні медіа є зараз актуальними.

Історія розвитку соціальних мереж. У 70-х роках 20 століття сформувалися такі засоби масової комунікації, які мали назву «нові медіа». Спочатку сприймали їх як продовження традиціних мас–медіа, а вже потім вони роблять виклик виробництву і розподілу інформації. Для того, щоб газета набула важливий сенс ЗМІ потрібно, щоб пройшло три століття. Відкриття Герцом радіохвиль до початку регулярного медіамовлення у США (з 1888–1921рр.). Потім через чотири роки відбувся масовий маркетинг комп'ютерів після появи у 1971 році мікрочипу. Інтернет перетворив засоби масової комунікації на засоби масової комунікації.

За словами Терена: «Теоретичні дослідження проявляли зростаючу тематичну диверсифікацію, яка супроводжується адаптацією у собі всього теоретичного багажу та інструментарію соціології, що поставило на порядок денний питання про збереження ними своєї специфіки» . В сучасний час йде мова про проникнення і злиття традиційних методів дослідження мас–медіа з відповідними напрямками: кібернетика і інформатика.

Дослідник О. Мелещенко говорить, що поняття «електронна версія» є недоцільною тому, що вона охоплює тільки форму трансляції матеріалів.

«Він вважає більш відповідним використання терміну «телекомунікація», або спілкування на відстані, «оскільки суть новацій полягає в подоланні дистанції між всіма сторонами інформаційного обміну». Автор зазначає зміну характеру інформаційного обміну – традиційна преса виходить з полону монологічності, дістаючи можливість, по-перше, стати принципово інтерактивним засобом зв'язку між людьми і, по–друге, налагоджувати діалог на необмежено великому віддаленні від аудиторії. Тим самим вона стає однопорядковим явищем з телебаченням, телефоном, електронною поштою і т.п., але вже як засіб телекомунікації. Отже, і називатися вона повинна інакше – наприклад, телегазета або телекомунікаційна преса» [4].

Тексти для інтернету відрізняються від текстів традиційних матеріалів: заголовок має віддзеркалювати суть повідомлення, перший абзац–основні моменти статті, а також подати інформацію так, аби зацікавити читата продовжити далі читати.

За матеріалами «Української правди», «Кореспондент» відповідає всім вимогам американських вчених Моркса і Нільса, які стверджують, що перед публікацією тексту в веб–сайт слід його адаптувати його для сканування:

- виділення ключових слів (виділення шрифтом, гіперпосилання);
- осмисленні заголовки (зрозумілі для усіх читачів);
- списки з відступом;
- одна ідея в кожному абзаці;
- стиль перевернутої піраміди (фраза починається з висновку);

– удвічі менше слів ніж в звичайному тексті.

Використання специфічних можливостей мережевого тексту вже сьогодні дає потужні ефекти у сфері масової комунікації і PR–технологій.

Соціальні мережі орієнтовані на різну аудиторію: шкільна молодь та студенти (Instagram, TikTok); користувачі старшого віку; університетську (Одноклассники); наукову спільноту (SciWorld) тощо. Стандарним набір інструментів соціальної мережі передбачає збереження фото, відео, аудіоматеріалів, можливість пошуку користувачів за певними ознаками та додавання їх до окремого пріоритетного списку, надання членам такого списку переваг перед іншими користувачами цієї мережі, обмеженням спілкування з небажаними відвідувачами особистої сторінки.

На сьогодні виділено два основні способи визначення сутності мультимедійності в журналістиці зазначає М. Дьюз. Перший спосіб полягає в поданні 7 пакета новин на сайті з використанням двох чи більше медійних форматів, зокрема усного й друкованого слова, музики, відео та фото, графічної анімації, інтерактивних і гіпертекстових елементів. До другого способу належить інтегрована, хоча й не обов'язково синхронна презентація пакета новин за допомогою сайту, електронної пошти, SMS, MMS, радіо, телебачення, телетексту, друкованих газет і журналів.

Головним показником змін, які вже відбулися в друкованих медіа і були пов'язані з розвитком нових інформаційних технологій, стало повсюдне створення, як мінімум, онлайн-версій видань, як максимум, – додаткових онлайн-редакцій, які трансформуються в мультимедійні або конвергентні редакції.

Водночас журналісти регіональних ЗМІ більшу перевагу надають саме соціальній мережі «Фейсбук». Вони використовують цей ресурс у таких цілях: пошук нової інформації (90 %), пошук тем для висвітлення та інформприводів (75 %), налагодження контактів (73 %), моніторинг анонсів (40 %), ознайомлення з думками інших людей чи експертів (25 %), збір коментарів (20 %), відстеження громадської думки (11 %), проведення опитувань (1 %). Такі функції «Фейсбуку» як моніторинг анонсів та налагодження контактів використовують журналісти незалежно від регіону та виду ЗМІ, натомість відстеженням громадської думки та проведенням опитувань займаються переважно столичні телевізійні журналісти (Перший національний, Інтер, Еспресо). Журналісти ж львівських регіональних ЗМІ зазначили, що у соціальній мережі «Фейсбук» щодня відвідують сторінки громадських організацій, різноманітних тематичних спільнот та груп, таких як «Варта 1». Працівники ЗМІ вважають, що соціальні мережі є своєрідним лакмусовим папірцем, який визначає актуальність тієї чи іншої події. Щодо соціальних мереж «Твіттер» та «Інстаграм», то першу використовують винятково для перевірки авторизованих сторінок офіційних осіб, натомість «Інстаграм» – для пошуку сенсаційних фото та проведення журналістських розслідувань (10%). Таку відповідь надали журналісти друкованих ЗМІ («Ріа –Україна», «Експрес», «Львівська пошта», «Високий Замок»).

Висновки. Отже соціальні медіа впливають на журналістику таким чином, що журналістика стикається з новими викликами, які пов'язані з низьким попитом на традиційну журналістику, аудиторія, яка є залежними від соціальних медіа, в інтернеті поширюються фейкові новини, які негативно впливають на свідомість людей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кіца М . Роль соціальних мереж у сучасній журналістиці. *Вісник національного університету «Львівська політехніка ». Серія «Журналістські науки».* 2018. Вип. 896. С. 98-105.
2. Артамонова І. М. Інтернет як специфічний тип мас-медійного тексту. *Вісник Сумського державного університету.* Серія «Філологія». 2007. Вип. 2. С. 5-9.
3. Алексеєнко Ю. О. Соціальні медіа й соціальні мережі в процесі конвергенції старих і нових медіа. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського.* Серія «Філологія, журналістика». 2021. Вип. 5. С. 160–163.
4. Гондюл О. Соціальна відповідальність медіа як ефективний результат «журналістики рішень». *Київський університет ім. Бориса Грінченка.* Серія «інтегровані комунікації» .2019 . Вип. 2 (8). С. 21-30.

РОЗДІЛ 7

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

УДК 37.013

ЧИ МОЖЕ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЗАМІНИТИ ВЧИТЕЛЯ?

Андрій ДРОБІН,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
інформаційно-комунікаційних
технологій та безпечного освітнього
середовища комунального закладу
«Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4414-0465

У статті піднято питання, яке турбує педагогічну громадськість: чи може штучний інтелект замінити вчителя? Порівняльний аналіз особливостей організації та здійснення освітнього процесу та його компонентів педагогом-людиною та нейронною мережею, проведені у статті дають однозначну відповідь про те чи може відбутись така заміна.

Ключові слова: *нейронна мережа, штучний інтелект, генеративний штучний інтелект, предикативний штучний інтелект, освітній процес, педагог, педагогічна діяльність.*

The article raises a question that concerns the educational community: Can artificial intelligence replace a teacher? A comparative analysis of the features of organizing and implementing the educational process and its components by a human teacher and a neural network, conducted in the article, provides a clear answer as to whether such a replacement is possible.

Keywords: *neural network, artificial intelligence, generative artificial intelligence, predictive artificial intelligence, educational process, teacher, pedagogical activity.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. Питання ролі та місця штучного інтелекту в освіті є актуальним і характеризується широким спектром обговорюваних тем. Але якщо проаналізувати існуючі напрямки досліджень, то можна виділити такі основні теми: економічна ефективність та фінансовий зиск впровадження штучного інтелекту в освіту, сфери застосування штучного інтелекту в системі освіти, підвищення ефективності освітнього процесу засобами штучного інтелекту, генеративний штучний інтелект, як інструмент діяльності вчителя, використання штучного інтелекту для надання освітніх послуг та управління процесом навчання, використання штучного інтелекту для навчання та оцінки успішності.

Цими питаннями опікуються зарубіжні та вітчизняні філософи, економісти, дидакти, освітні менеджери, педагоги, фахівці ІТ-галузі, експерти освітньої політики, журналісти, які аналізують теорію та практику використання штучного інтелекту в освітній сфері. Але навіть найавторитетніші міжнародні дослідники та організації, що працюють в цьому напрямі, такі як David Autor, David Mindell, Elisabeth Reynolds [1], UNESCO [5], World Economic Forum [6], McKinsey Global Institute [3], The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) [4], Institute for the Future (IFTF) [2] та інші не охоплюють деякі малодосліджені питання до яких можна віднести: використання предикативного штучного інтелекту в освіті, етику використання штучного інтелекту, перспективи заміни педагога штучним інтелектом, використання штучного інтелекту у виховній компоненті освітнього процесу.

Останніми питаннями займаються переважно психологи та соціологи, які досліджують емоційну складову цього питання, а предикативний штучний інтелект відноситься до сфери інтересів спеціалістів у сфері ІТ, статистики та прикладної математики, футурології, а не педагогіки. І, навіть, футурологи обережні з оцінками цієї проблеми та її перспективами, адже прогнозувати що-небудь при такій динаміці розвитку нейронних мереж надзвичайно складно.

Якщо відійти від емоційного сприйняття інформації, і проаналізувати основні ідеї, що лежать в основі нейронних мереж та принципів їх дії, фактологію педагогічної діяльності учителя, принципи цієї діяльності, то можна зробити цікаві висновки.

Метою даної статті є порівняльний аналіз особливостей організації та здійснення освітнього процесу та його компонентів педагогом-людиною та нейронною мережею.

Викладення основного матеріалу дослідження. Якщо розглядати застосування штучного інтелекту в дошкільній та шкільній освіті, коли особистість людини ще формується, то можна сказати, що потреби в штучному інтелекті немає. Діти прагнуть повторювати за дорослими, і такий формат навчання є набагато ефективнішим, тому що вчить дітей контактувати з оточуючими, а також швидшим та економічнішим, тому що на розробку та навчання штучного інтелекту потрібно багато часу та грошових вкладень.

Які принципові фактори, що впливають на ефективність освітнього процесу, не реалізовані в існуючих нейронних мережах?

У штучному інтелекті не реалізовано емоційну сторону роботи педагога – залученість до навчального процесу, почуття гумору, емоційну складову, прагнення зрозуміти учнів, повагу. Через специфіку організації та будови нейронної мережі вона не може моментально і коректно відповідати на поведінку учня в тій чи іншій ситуації та реагувати так, як реагувала б людина.

Мозок людини влаштований так, що людина може динамічно адаптуватися до зовнішнього світу. Технологія ж штучного інтелекту замислювалася як вільна від «людських» якостей, тобто мається на увазі, що штучний інтелект не здатний піклуватися про інших.

Штучний інтелект – це програма, що працює на основі існуючих баз даних за прописаними алгоритмами. Якщо ситуація нетипова і відсутня в базах, то нейронна мережа зависає. Особливо це стосується поведінкових моделей учнів, які часто є ірраціональними.

Генерація ж інформації штучним інтелектом є, за своєю суттю, компіляцією інформації з існуючих баз даних або її перетворення, але не є створенням чогось нового, креативного, що виходить за межі відомих рішень проблем. Креативність притаманна лише людині, оскільки ідея креативності полягає у створенні нових рамок, тоді як штучний інтелект має границі у вигляді окресленої математичної моделі, на базі якої вона створена; базами даних, що використовуються в роботі, на підставі яких генерується інформація; рівнем складності та адаптивності закладених у систему алгоритмів.

Які аспекти педагогічної діяльності вчителя є незамінними?

Викладання – це дещо більше, ніж проста передача інформації від вчителя до учня. Педагог вчить взаємодії між людьми, надає підтримку учням різними способами, виступає, як тьютор, психолог, арбітр і просто наставник, на якого орієнтуються і в якому шукають підтримки. Вчитель є мотиватором і тим, хто надає підтримку, адаптовану до індивідуальних потреб кожного конкретного учня, оскільки щиро зацікавлений в учні та його успіхах.

Ці характерні «людські» навички не можуть бути замінені штучним інтелектом, і, саме, вони мають вирішальне значення для створення комфортного

навчального середовища для кожного окремого учня та формування довірчих відносин між педагогом і учнем.

Навчання школярів будь-якого віку, обдарованих дітей, або учнів з обмеженими можливостями не є діяльністю за шаблоном або алгоритмом. Кожна дитина потребує певного підходу. Професійна підготовка педагогів передбачає уміння комплексно застосовувати як свої знання у предметній галузі, так і емпатію, індивідуалізуючи підхід до кожного учня. Якою б не була дитина, педагог завжди емоційно взаємодіє з нею, не будучи до дитини байдужою ні під час навчання, ні по його закінченню. Вчитель оперуючи такими поняттями, як мотивація, потреби, емоційний стан, темперамент, обмеження можливостей і, враховуючи особливості кожної дитини, формує до неї індивідуальний підхід. Крім того, у будь-якого вчителя є інтуїція, яка підказує лінію поведінки, що іноді ламаючи логіку, рамки і стандарти, дозволяє ірраціонально змінити ситуацію і отримати необхідний результат.

На відміну від педагога, штучний інтелект оперуючи масивами даних та алгоритмами, не розуміє контексту, емоцій та міжкультурних нюансів, які часто є превалюючими в освітньому процесі. І, розуміючи принцип генерації інформації нейронною мережею, можна констатувати, що основою інформації пропонованої нею є стандартні уроки та вправи (нехай найкращі на певний момент часу), але нейронна мережа не здатна придумати щось нове, що виходить за рамки існуючого, та адаптувати уроки до рівня та потреб конкретного учня. Остаточне рішення тут завжди за людиною-педагогом.

Виховний аспект освітнього процесу.

Крім навчального, знанієвого, компетентнісного компоненту освітнього процесу потрібно згадати ще й його виховну функцію. І де тут місце штучного інтелекту? Ми пропонуємо поглянути на цю проблему наступним чином. Якщо розглянути виховний аспект з позицій країни походження штучного інтелекту, то чітко усвідомлюємо про існуючу критичну несумісність штучного інтелекту і виховного процесу. Комплексне розуміння виховного аспекту підростаючого покоління лежить в ментальному полі тієї чи іншої країни. Ментальність відображається в національних базах даних, що є основою культури, національної самосвідомості народу, релігійної моделі, традицій, народних та літературних героїв, суспільної поведінки, родинних зв'язків, історичних особливостей. Чи може, наприклад, американська нейронна мережа адекватно виховати китайця і навпаки китайська нейронна мережа – американця? Вона буде реалізовувати ту культурну модель, яка закладена в її базах даних та алгоритмах, що є неприйнятним для пересічного китайця, американця, чи держави в якій живе ця людина. Тому, з цієї точки зору, штучний інтелект просто не можна допускати до

самостійного автономного здійснення освітньо-виховних функцій, принаймні, в нашій країні. Оскільки незрозуміло, що буде ним закладатись в голову дитині.

Висновки. Як видно з вищевикладеного, відповідь на запитання «Чи може штучний інтелект замінити вчителя?» залежить від того, які функції та які завдання ставляться при цьому. Очевидно, що найважливіше – це розуміння тієї ролі, яку відіграє педагог, якого хочуть замінити.

Якщо вчитель – це людина, яка відповідає за передачу інформації та відпрацювання навичок, то відповідь – однозначно так. Штучний інтелект легко замінить такого фахівця і багато учасників освітнього зітхнуть з полегшенням.

Якщо вчитель – це людина, яка допомагає дорослішати та формуватися дитині як особистості, як професіоналу у певній сфері, яка виховує, то відповідь – однозначно ні!!! Для формування повноцінної людини потрібна інша повноцінна людина.

Як тьютор штучний інтелект – це ідеальний виконавець, діяльність якого спрямована на те, щоб виконувати свою роботу (у тому числі інтелектуальну) і не вантажити оточуючих своєю тонкою душевною організацією. Це актуально для дорослих, людей, що вже сформувалися, але дітям таке не підходить.

Отже, штучний інтелект може стати чудовим помічником для всієї сфери освіти, ефективним інструментом у руках педагогів, підвищуючи ефективність освітнього процесу, але стати повноцінною заміною педагога-людини – ні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Autor, David, David Mindell, and Elisabeth Beck Reynolds. 2019. The Work of the Future: Shaping Technology and Institutions. Cambridge, MA: MIT Task Force on the Work of the Future, Massachusetts Institute of Technology. URL: https://workofthefuture-taskforce.mit.edu/wp-content/uploads/2021/01/2020-Final-Report4.pdf

2. Institute for the Future. 2024. Three Horizons of AI-Enabled Work and Workers. Share. Area of Concern. Future of Work. URL: https://files.microcms-assets.io/assets/8ba880c1ada24b3286662c41b2822851/554ffeea22a04f93bd78c35db622582d/iftf-ntt-data-iomc-three-horizons-of-ai-enabled-work-and-workers-eng.pdf

3. McKinsey Global Institute. 2024. The state of AI in early 2024: Gen AI adoption spikes and starts to generate value. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai#/download/%2F~%2Fmedia%2Fmckinsey%2Fbusiness%20functions%2Fquantumblack%2Four%20insights%2Fthe%20state%20of%20ai%2F2024%2Fthe-state-of-ai-in-early-2024-final.pdf%3FshouldIndex%3Dfalse

4. OECD. 2023. OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/c74f03de-en.

5. UNESCO. 2021. AI and education: guidance for policy-makers. UNESCO 2021. https://doi.org/10.54675/PCSP7350

6. World Economic Forum. 2023. The Future of Jobs Report 2023 // https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023

УДК 378.1:37.014.3

ПОНЯТТЯ «ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ» ТА ПІДХОДИ ДО ЇЇ НАУКОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ[203]

Олександр ЧЕРНЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
ORCID ID: 0000-0001-7012-1797

У статті розглянуто сутність поняття «якість вищої освіти» та різні наукові підходи до його обґрунтування. Досліджено сучасні теорії та критерії, які застосовуються для оцінки якості вищої освіти, зокрема значення академічних стандартів, рівня компетентностей випускників та відповідності навчальних програм потребам ринку праці. Проаналізовано чинники, які впливають на формування та розвиток якісної вищої освіти в контексті національної та міжнародної освітньої політики. Визначено основні перспективи вдосконалення механізмів оцінювання якості вищої освіти та їх значення для підвищення конкурентоспроможності випускників.

Ключові слова: *якість вищої освіти, освітні стандарти, оцінювання, компетентності, ринок праці, освітня політика.*

The article examines the concept of "quality of higher education" and various scientific approaches to its substantiation. Modern theories and criteria used to assess the quality of higher education are explored, focusing on the importance of academic standards, graduates' competencies, and the alignment of educational programs with labor market needs. Factors influencing the formation and development of high-quality higher education are analyzed in the context of national and international educational policies. The main prospects for improving quality assessment mechanisms are identified, emphasizing their importance for enhancing graduates' competitiveness.

Keywords: *quality of higher education, educational standards, assessment, competencies, labor market, educational policy.*

[203] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Світовий науково-технічний прогрес та зростання конкуренції на ринку праці суттєво підвищують вимоги до якісної професійної підготовки фахівців з вищою освітою для потреб економіки. Досягнення високих стандартів у педагогічній сфері передбачає використання сучасних методів навчання, інноваційних технологій, а також практико-орієнтоване навчання, що забезпечує випускникам необхідні уміння для майбутньої професійної діяльності.

Проблема забезпечення якості освіти була предметом наукових пошуків багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених протягом всієї історії педагогіки. Зокрема, варто згадати праці: В. Андрущенко, Ю. Бобало, Ю. Вітренко, О. Гаращук, А. Гармаш, В. Демченко, М. Загірняк, Т. Іщенко, О. Корсак, О. Линовицька, А. Некряч, Л. Петриченко, В. Рябченко, В. Салов, Л. Шелюк та інші. Втім, сутність якості вищої освіти та підходи до її наукового обґрунтування залишаються досить розрізненими, що зумовлює подальші наукові пошуки у цьому напрямку.

«В умовах лібералізації вищої освіти, а відтак посилення автономії й соціальної відповідальності університетів, пріоритетними завданнями постали забезпечення ефективності, доступності та якості освіти. Якісна вища освіта розглядається світовим співтовариством як інструмент соціальної і культурної злагоди й економічного зростання. Проте нині немає жодної держави, задоволеної системою вищої освіти – усі перебувають у пошуках новацій, які б дали відчутний результат. За цих умов сутність феномену культури якості зазнала суттєвих трансформацій: від традиційного розуміння її як обов'язкової складової інституційної академічної культури закладу вищої освіти (ЗВО) до усвідомлення соціумом її засадничої ролі у формуванні корпоративної культури національної системи забезпечення якості вищої освіти» [8].

У широкому розумінні якість вищої освіти Г. П. Клімова розглядає як «збалансовану відповідність процесу, результату і самої освітньої системи меті, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти; у вузькому – як перелік вимог до особистості, освітнього середовища й системи освіти, яка реалізує їх на певних етапах навчання» [5].

На переконання О. І. Кисельової, Л. В. Коломійця, А. Г. Шевцова «вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, формування інтелектуального потенціалу нації на всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Вона має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил України. Вища освіта забезпечує здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їхніх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення їхньої кваліфікації» [4, с.

50].

Отже, поняття «якість освіти» розглядається Ю. Дутчаком та О. Квасницею як «комплексна характеристика освітнього процесу, що передбачає збалансовану відповідність процесу, результату й освітньої системи меті, потребам і соціальним стандартам освіти для формування й розвитку в особистості освіченості, вихованості та соціальних, психічних, фізичних і духовних властивостей, що реалізується на певних етапах навчання» [3, с. 269].

Слід також сказати, що існує ряд факторів, які можуть як позитивно так і негативно впливати на якість вищої освіти:

9. національна політика держави в галузі освіти та її реформування;
10. джерела і обсяги фінансування ЗВО (внутрішні та іноземні);
11. кваліфікація та досвід науково-педагогічних кадрів;
12. стан ринку праці та економічні процеси;
13. матеріально-технічне забезпечення навчального процесу;
14. освітні стандарти, програми, технології та методи навчання;
15. внутрішня система управління якістю освіти;
16. інновації та сучасні інформаційно-комп'ютерні технології;
17. баланс автономії управління та підпорядкованості ЗВО контролюючим органам.

У визначенні якості освіти, зарубіжна педагогічна думка, за дослідженням Р. Барнета, спирається на три основні підходи: об'єктивістський, релятивістський та концепцію розвитку [11]. Р. Кубанов детально характеризує ці підходи: «перший, об'єктивістський, підхід проводить аналіз якості вищої освіти на підставі вхідних параметрів освітньої системи університету (професійного рівня викладачів, рівня матеріально-технічного забезпечення, рівня знань студентів на початковому й кінцевому етапах навчання тощо) і вихідних параметрів (рейтингу випускників, можливості їхньої подальшої освіти, працевлаштування тощо). Релятивістський підхід спирається не на критерії, а на досягнення цілей навчання. Під час оцінювання якості освіти констатують, наскільки рівень навчальних досягнень відповідає запланованому результату у вигляді вимог освітніх стандартів. Концепція розвитку значно відрізняється від перших двох підходів, оскільки вона орієнтована на вдосконалення якості освітнього процесу в поточний період. При оцінюванні якості вищої освіти розглядають творчу пізнавальну активність студентів, рівень сформованих у них професійно важливих якостей і компетенцій» [6].

Країни Європейського союзу, досвід яких хоче перейняти Україна, пройшли довгий і «тернистий» шлях для досягнення цілі забезпечення високої якості вищої освіти.

У 1998 р. на Всесвітній конференції з питань вищої освіти, організованої ЮНЕСКО, підписано програмний документ «Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи та практичні заходи». Декларація була прийнята у рамках універсальної міжнародної організації, її значення є дуже важливим та потребує реалізації у всіх державах, зокрема і тих, які приєдналися до Болонського процесу. Європейська система забезпечення якості освіти базується на Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти від 2007 р. [10, с. 44].

У 1999 році 19 червня була ухвалена Болонська декларація «Сприяння європейській співпраці в галузі оцінювання якості освіти в перспективі розробки прирівнювальних критеріїв і методологій», яка юридично закріпила шість основних принципів навчального процесу: введення двоциклового навчання (додипломного та післядипломного), запровадження системи освітніх кредитів на основі Європейської системи трансферу оцінок (ECTS), контроль якості освіти, який передбачається здійснювати акредитаційними агентствами, незалежними від національних урядів і міжнародних організацій; розширення мобільності студентів, викладацького складу та іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом; забезпечення працевлаштування випускників; забезпечення привабливості європейської системи освіти.

У 2005 році було затверджено «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти». Так, публічно ратифіковано стандарти: внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості у ЗВО, а також напрацьовано відповідні рекомендації для експертів.

У 2005 р. було прийнято «Рамкову кваліфікацію Європейського простору вищої освіти», у якій належне місце відведено питанню якості освіти. Так, відповідно до Рамкової кваліфікації, забезпечення якості має подвійний аспект: внутрішнє забезпечення якості у ЗВО та зовнішнє забезпечення якості, що здійснюється незалежними органами [10, с. 45].

2009 рік був відмічений ухваленням Комюніке в рамках конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, під час якої було зроблено акцент на якості освіти.

Також, було прийнято Комюніке Всесвітньої конференції ЮНЕСКО з вищої освіти «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку». У ньому наголошується на необхідності адаптації освітніх систем країн ЄС до нових глобальних викликів, таких як зміна клімату, урбанізація, технологічні інновації. Крім того, комюніке закликає до посилення співпраці між університетами, науковими установами та промисловими підприємствами.

У 2012 році увалено Бухарестське Комюніке конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, де вказано, що системи забезпечення

якості сприяють зміцненню довіри, випускники вищих навчальних закладів отримують більш визнані кваліфікації, а доступ до вищої освіти стає ширшим.

У 2015 році ухвалено Єреванське комюніке конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту. У документі зазначено про необхідність продовження втілення ідей попередніх комюніке, зосереджуючись на таких аспектах, як відповідність освіти потребам ринку праці, матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, підвищення престижності вищої освіти та її інвестиційної привабливості.

У 2018 році було розроблено і оновлено діючі міжнародні стандарти у сфері управління якістю вищої освіти ISO 9001:2015, ISO 21001:2018, ISO 29993:2010.

«Якість освіти в Україні розглядається, Л. В. Мовчан, здебільшого як: «якість освітнього середовища; якість реалізації освітнього процесу; якість результатів освітнього процесу. З виходом до міжнародних освітніх програм якість освіти має розглядатися як: ступінь відповідності реальних результатів освіти ринковій кон'юнктурі; показник матеріально-технічної і ресурсної забезпеченості освітнього процесу; комплексний показник чинників престижності й економічної ефективності освіти; показник досконалості змісту, технологій і системи оцінки досягнень; показник інвестиційної принадності освіти тощо» [7, с. 34].

Л. Т. Рябовол вказує, що «вітчизняні й зарубіжні вчені розглядають якість освіти як: інтегральну характеристика освітньої діяльності та її результатів; синтетичну категорію, що відображає всі компоненти й аспекти розвитку освіти як системи; інтегральну характеристику системи освіти, що відображає ступінь відповідності ресурсного забезпечення, освітнього процесу, освітніх результатів до нормативних вимог, соціальних й особистісних очікувань; комплексний показник щодо забезпечення певного рівня знань, умінь, навичок, інших компетентностей та відповідного рівня задоволення очікувань від наданих освітніх послуг; систему складних об'єктів, процес і результат освітньої діяльності» [9, с. 98].

Отже, на нашу думку, якість вищої освіти – це високий ступінь знань, вмінь та навичок, здобутих студентами під час навчання, що відображає їхню готовність до ефективної професійної професійної діяльності.

Науково-теоретичне обґрунтування якості вищої освіти базується на різних підходах, а саме:

а) Кваліметричний підхід, який передбачає кількісну та якісну оцінку різноманітних параметрів освіти, таких як академічні досягнення студентів, рівень працевлаштування випускників, опубліковані наукові праці, рейтинги навчальних закладів тощо.

б) Критеріальний підхід ґрунтується на визначенні критеріїв та стандартів якості освіти, що є основою для розробки оцінювальних методик, навчально-методичних рекомендацій, а також сприяє уніфікації вимог, забезпечує

порівнюваність здобутих результатів.

в) Інституційний підхід ґрунтується на дослідженні внутрішніх (організаційно-управлінські процеси, освітнє середовище, корпоративна культура закладу, технології та методи навчання) та зовнішніх факторів (політичні обставини, соціально-економічні умови, кон'юнктура ринку праці), що впливають на якість освіти.

г) Компетентнісний підхід – сфокусований на розвиток фахових компетенцій, що необхідні сучасним випускникам для успішної професійної діяльності і базується на здатності випускників використовувати набуті знання та уміння у практичних ситуаціях на робочому місці.

д) Системний підхід – розглядає якість вищої освіти як інтегральний результат взаємодії різних педагогічних елементів, що взаємодіють між собою (навчальні програми та плани, викладацький склад, матеріально-технічна база, засоби навчання, самостійна робота студента).

Втім, кожен підхід обґрунтовує свої власні вимоги та організаційно-адміністративні інструменти до управління якістю вищої освітою. Керівництво вузів самостійно, на свій розсуд вибирає який управлінський підхід кращий за теперішніх умов.

НАЗЯВО зауважує, що «Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти (European Association for Quality Assurance in Higher Education – ENQA) визнає різноманітність підходів у забезпеченні якості вищої освіти, що уособлює суттєву кореляцію цілей і контексту, в якому все відбувається. ENQA визначає культуру якості, передусім як організаційну культуру ЗВО, що спрямована на безперервне посилення якісних показників його діяльності. ENQA розрізняє чотири типи культури якості вищої освіти, що притаманні сучасним європейським університетам:

- тип A: залучення адміністрації, персоналу та студентів є слабким, що призводить до неефективного підходу, коли ніхто не несе відповідальність за якість вищої освіти;
- тип B: прихильність до забезпечення якості є неявною і виявляється лише у виконанні професійних функцій; залучення адміністрації є слабким, що унеможливлює розвиток культури якості вищої освіти;
- тип C: рівень участі адміністрації університету є високим, натомість, залучення студентів – низьким, і тому погляд на якість є суто управлінським, зосередженим на реалізацію процедур забезпечення якості вищої освіти;
- тип D: рівень залучення адміністрації, викладачів і студентів є високим, що у результаті призводить до розвитку справжньої культури якості вищої освіти» [8].

«Беззаперечним є той факт, що український ринок освітніх послуг зазнав суттєвих змін, а системі освіти в цілому вдалось подолати ряд проблем та впоратись із складними викликами, які постали від початку пандемії COVID-19. Саме тому заклади фахової передвищої та вищої освіти, маючи досвід роботи як онлайн (дистанційно), так і за змішаною системою (очно-дистанційно), змогли оперативно відреагувати на виклики воєнного часу в контексті якісного забезпечення освітнього процесу з урахуванням безпекової ситуації у регіоні та потреб учасників освітнього процесу. Варто зауважити, що 73,9 % респондентів (8870 учасників, із них 63,59 % здобувачів вищої освіти, 14,78 % науково-педагогічних працівників) вказали на відсутність змін системи якості в закладах освіти. Окремі учасники анкетного опитування наголосили на проблемах якості освіти. Зокрема, про суттєве погіршення системи якості освіти зазначили 13,11 % респондентів, у тому числі 56,29 % здобувачів вищої освіти, 22,3 % науково-педагогічних працівників. Разом із тим результати опитування підтверджують загальний негативний вплив безпекової ситуації в регіонах на якість освіти, зокрема у закладах Миколаївської, Харківської та Запорізької областей» [1].

«Результати опитування, проведеного НАЗЯВО, здобувачів освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників закладів фахової передвищої та вищої освіти щодо оцінювання якості освіти в умовах воєнного стану дозволяють дійти висновків про наступне:

1. Система забезпечення якості вищої освіти в українських закладах вищої освіти функціонує і загалом зберегла свою дієвість навіть в умовах воєнного стану.

2. Результати опитування підтверджують, що основні заходи щодо забезпечення якості навчання/викладання проводяться, і це є важливим в контексті безперервності процесів забезпечення якості.

3. Опитування у закладах вищої освіти щодо забезпечення якості навчання/викладання проводяться недостатньо з точки зору основних стейкхолдерів – здобувачів вищої освіти.

4. Аналіз опитування свідчить про низьку залученість здобувачів вищої освіти до процедур внутрішньої системи забезпечення якості у закладах освіти, що вимагає подальшого дослідження цього питання.

5. Загалом стан якості забезпечення освіти в закладах вищої освіти є стабільним, певною мірою респондентами зазначається його покращення в окремих закладах освіти. В той же час викликає занепокоєння, що 56,4 % здобувачів вищої освіти наголосили на суттєвому зниженні якості забезпечення освіти. Це вимагає додаткового моніторингу питання, а також подальшого розгорнутого аналізу» [2].

Таким чином, проведене дослідження підтверджує важливість вирішення проблеми забезпечення якості освіти у вищих навчальних закладах під час

військового стану. Аналіз наукової літератури та емпіричних даних дозволив виявити різноманітність наукових підходів до характеристики змісту якості освіти, а також широкий спектр факторів, які впливають на навчально-виховний процес. Результати наукового пошуку показали, що якість вищої освіти в Україні є багатогранним поняттям, яке залежить від впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, а також політики МОН України.

Українські ЗВО докладають неймовірних зусиль для забезпечення якості освітніх послуг студентам в умовах військового стану. Незважаючи на численні виклики, пов'язані з руйнуванням цивільної інфраструктури, переміщенням студентів та викладачів, енергетичною кризою та стресовими психологічними наслідками війни, ЗВО зуміли вистояти і впроваджують сучасні інноваційні рішення. Серед таких адаптаційних заходів можна виділити: перехід на он-лайн навчання, впровадження інтерактивних методів навчання, розробку гнучких освітніх програм, забезпечення психологічної підтримки студентів та педагогів, активну співпрацю з міжнародними партнерами. Проте, незважаючи на такі досягнення, українські ЗВО стикаються з низкою проблем, таких як: нерівномірний доступ до Інтернету та мобільного зв’язку, відтік наукових та педагогічних кадрів, відсутність стабільного електропостачання, брак наочних навчальних засобів та профільних лабораторій, недостатнє забезпечення (або втрата) матеріально-технічної бази та низьке фінансування. Для подолання цих викликів необхідна комплексна підтримка з боку держави, міжнародних організацій та приватного капіталу.

Для підвищення якості вищої освіти в Україні та забезпечення її відповідності європейським стандартам, ректорам ЗВО пропонується реалізувати наступні заходи: посилювати роль студентів у процесах забезпечення якості; удосконалювати систему зовнішнього забезпечення якості шляхом співпраці зі стейкхолдерами і базами практики; підвищувати кваліфікацію науково-педагогічних кадрів та стимулювати їх до впровадження інновацій в освітньому процесі; шукати позабюджетні джерела фінансування ЗВО (гранти, спонсори, інвестиції) та оптимізувати використання наявних коштів; активно співпрацювати з роботодавцями для узгодження навчальних програм професійної підготовки молодих фахівців з реальними потребами ринку праці; вивчити досвід країн-лідерів у забезпеченні якості вищої освіти та виявити кращі педагогічні практики, які можна адаптувати до українських реалій; створити уповноважений відділ забезпечення якості освіти, реалізувати методики моніторингу навчальних досягнень здобувачів освіти і оцінювання роботи викладачів.

Висновки. За результатами проведеного дослідження було встановлено, що якість вищої освіти включає такі складові як: академічну досконалість, інтернаціоналізацію, практичну спрямованість, інноваційність і задоволення

потреб стейкхолдерів. В сучасних умовах навчальні заклади повинні забезпечувати повне виконання освітніх програм, сприяти мобільності студентів і викладачів, надавати практичні навички, використовувати новітні технології та враховувати потреби всіх зацікавлених сторін. Тільки комплексний підхід може гарантувати високу якість освіти та підготовку конкурентоспроможних фахівців. Якість вищої освіти в Україні включає якість освітнього середовища, процесу та його результатів. Встановлено, що в сучасній педагогіці вищої школи можна виділити кілька наукових підходів, що характеризують «зміст якості освіти»: кваліметричний, критеріальний, інституційний, компетентнісний та системний; кожен з яких пропонує свої інструменти та методики для управління якістю освіти. З виходом у міжнародний простір додаються критерії відповідності ринковим вимогам, матеріально-технічного забезпечення, престижності та інвестиційної привабливості. Вітчизняні та зарубіжні педагоги визначають якість освіти через інтегральну характеристику, що відображає ресурсне забезпечення, результати освіти та рівень задоволення очікувань учасників навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітична довідка щодо стану задоволеності педагогічних, науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти закладів фахової передвищої, вищої освіти організацією освітнього процесу на початку 2022/2023 навчального року (за результатами он-лайн анкетування). URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Pochatok_2022-2023_navchalnogo_roku_IAD_VO_FPO_SQE.pdf. (дата звернення: 27.10.2024).

2. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2022 році / за ред. А. Бутенка, О. Єременко, Н. Стукало. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2023. 59 с.

3. Дутчак Ю., Квасниця О. Теоретичний аналіз дефініції «забезпечення якості професійної підготовки» для майбутніх магістрів середньої освіти з фізичної культури. Серія: Педагогічні науки. Вип. 3. Бердянськ : БДПУ, 2019. С. 266–274.

4. Кисельова О. І., Коломієць Л. В., Шевцов А. Г. Якість вищої освіти: організація навчання та вимірювання знань: [монографія]. Одеса : Бондаренко М. О., 2017. 244 с.

5. Клімова Г. П. Підвищення якості освіти - пріоритетний напрямок реформування вищої школи України. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Klimova.pdf. (дата звернення: 21.10.2024).

6. Кубанов Р. Якість вищої освіти: порівняльний аналіз поглядів зарубіжних і вітчизняних науковців. *Порівняльно-педагогічні студії* 2014. № 6(20). С.

27–32.

7. Мовчан Л. В. Сучасний погляд на якість вищої освіти в Україні вісник університету імені Альфреда Нобеля. *Педагогічні науки. Серія «педагогіка і психологія».* 2017. № 1 (13). С. 32–37.

8. Про якісну вищу освіту. НАЗЯВО. URL: https://naqa.gov.ua/2020/06/про-якісну-вищу-освіту/. (дата звернення: 25.10.2024).

9. Рябовол Л. Т. Якість вищої освіти як комплексне поняття та суспільний феномен. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* 2023. № 209. С. 98–103.

10. Якість вищої освіти: теорія і практика: навчально-методичний посібник / за наук. ред. А. Василюк, М. Дей; кол. авторів: А. Василюк, М. Дей, В. Базелюк (та ін.); НАПН України, Університет менеджменту освіти. Київ; Ніжин: Видавець: ПП Лисенко М. М., 2019. 176 с.

11. Barnet R. Improving higher education: total quality care. Buckingham : Society for Research in Higher Education and Open University Press, 1992. 18 p.

УДК 378.147:159.922.7

НЕЙРОГІМНАСТИКА ЯК ЗАСІБ ПОКРАЩЕННЯ КОГНІТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З МАТЕМАТИКИ

Олена СОМЕНКО,
старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті розглянуто використання нейрогімнастики як засобу покращення когнітивних здібностей студентів під час вивчення математики. Проаналізовано вплив спеціальних вправ на активізацію міжпівкульної взаємодії, покращення пам'яті, концентрації та аналітичного мислення. Досліджено ефективність застосування нейрогімнастики для підвищення академічних результатів студентів та зменшення рівня стресу. Розглянуто конкретні приклади вправ, які можна інтегрувати у навчальний процес. Відзначається необхідність впровадження нейрогімнастики як інноваційного інструменту для оптимізації навчання математики.

Ключові слова: *нейрогімнастика, когнітивні здібності, навчання математики, міжпівкульна взаємодія, концентрація уваги, академічні результати, стрес, аналітичне мислення, вправи для мозку.*

The article explores the use of neuro-gymnastics as a means of enhancing students' cognitive abilities during mathematics learning. The impact of specific exercises on activating interhemispheric interaction, improving memory, concentration, and analytical thinking is analyzed. The effectiveness of applying neuro-gymnastics to improve students' academic performance and reduce stress levels is studied. Specific examples of exercises that can be integrated into the educational process are considered. The necessity of implementing neuro-gymnastics as an innovative tool for optimizing mathematics education is emphasized.

Keywords: *Neuro-gymnastics, cognitive abilities, mathematics learning, interhemispheric interaction, attention concentration, academic performance, stress, analytical thinking, brain exercises.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де інтенсивність навчання та обсяг інформації постійно зростають, важливо знаходити методи, що сприяють підвищенню ефективності навчального процесу. Одним із таких методів є нейрогімнастика – комплекс вправ, спрямованих на покращення роботи мозку,

координації між півкулями та стимуляцію когнітивних функцій. При вивченні математики нейрогімнастика має особливе значення, оскільки математика є одним із найбільш когнітивно навантажених предметів, що потребує високої концентрації, абстрактного мислення та аналітичних здібностей.

Метою статті є дослідження впливу нейрогімнастики на покращення когнітивних здібностей студентів, підвищення їхньої концентрації, пам’яті та аналітичного мислення під час занять з математики. Стаття також має на меті визначити, які конкретні вправи нейрогімнастики можуть бути ефективно інтегровані в навчальний процес для оптимізації результатів студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нейрогімнастика – це набір фізичних вправ, метою яких є активація роботи обох півкуль мозку та покращення нейронних зв'язків. Ці вправи засновані на перехресних рухах, коли одночасно працюють різні частини тіла, стимулюючи обидві півкулі мозку. Окрім покращення моторних навичок, нейрогімнастика допомагає розвинути такі когнітивні здібності, як пам'ять, увага, креативність і швидкість обробки інформації.

Вплив нейрогімнастики на покращення пам’яті та інших когнітивних функцій відображено в науковому доробку Д. Міллера, П. Деннісона і Г. Деннісон, Д. Ратея, М. Мерценіха тощо [1, 2]. В Україні впровадження нейрогімнастики в закладах освіти відображено у працях О. П. Мілевської, О. В. Грищенко, О. П. Кудрі, С. Дєніжної, М. Сови, О. В. Ливацького та ін. [3-5].

Виклад основного матеріалу. Концепція нейрогімнастики виникла на основі досліджень нейрофізіології та кінезіології (науки про рух). Вперше термін «нейрогімнастика» почали активно використовувати в другій половині XX ст. завдяки роботам американських вчених Пола і Ґейл Денісон. Вони розробили систему вправ під назвою «Brain Gym» («Гімнастика мозку»), яка націлена на покращення когнітивних здібностей дітей і дорослих шляхом фізичних вправ.

Наукові дослідження підтверджують, що певні види рухової активності здатні активізувати роботу різних частин мозку. Наприклад, перехресні рухи стимулюють мозолисте тіло (структуру, яка з'єднує праву та ліву півкулі мозку), що покращує швидкість і якість обробки інформації. Інші вправи, такі як балансування на одній нозі або виконання одночасних рухів різними частинами тіла, сприяють розвитку моторних навичок, концентрації та когнітивної гнучкості.

Основними принципами нейрогімнастики є:

1) Перехресні рухи. Це рухи, які передбачають одночасне залучення правої та лівої частини тіла (наприклад, коли права рука торкається лівого коліна). Вони сприяють активізації роботи обох півкуль і покращенню координації рухів, що позитивно впливає на процес навчання.

2) Активізація міжпівкульної взаємодії. Вправи націлені на те, щоб налагодити зв'язок між правою та лівою півкулями мозку. Це важливо для розвитку аналітичного мислення, креативності та здатності ефективно обробляти інформацію.

3) Покращення когнітивних функцій. Нейрогімнастика допомагає стимулювати пам'ять, увагу, швидкість реакції та здатність до абстрактного мислення. Це досягається за рахунок активації різних відділів мозку під час виконання вправ.

Нейрогімнастика широко застосовується в освіті, реабілітації та розвитку когнітивних навичок. Її використовують як засіб для полегшення процесу навчання у дітей і підлітків, а також для покращення роботи мозку у дорослих і людей похилого віку. Впровадження таких вправ у навчальний процес допомагає учням і студентам покращити концентрацію, запам'ятовування та аналітичні здібності.

Розглянемо детальніше механізм дії нейрогімнастики при вивченні математики. По-перше, при виконанні нейрогімнастичних вправ відбувається активація обох півкуль мозку. Ліва півкуля відповідає за логічне мислення, аналіз і обробку математичних даних. Права півкуля пов'язана з просторовим мисленням та уявою, що також важливо для розуміння геометричних понять і візуалізації математичних задач. Нейрогімнастичні вправи активують обидві півкулі, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та вирішенню математичних задач.

Математика потребує високого рівня уваги та концентрації, особливо при вирішенні складних задач і рівнянь [6]. Виконання нейрогімнастичних вправ перед заняттями з математики допомагає налаштувати мозок на активну роботу, покращуючи здатність концентруватися та швидше засвоювати нову інформацію.

Також відбувається покращення короткострокової та довгострокової пам'яті. Математика вимагає запам'ятовування формул, правил, послідовностей дій. Нейрогімнастика стимулює мозок до кращого засвоєння й збереження інформації, що дозволяє учням швидше оперувати вивченими формулами й методами розв'язування задач.

Для багатьох учнів математика є складним і стресовим предметом, що може викликати тривожність перед контрольними чи екзаменами. Нейрогімнастика допомагає зняти напругу, нормалізувати емоційний стан і підвищити впевненість у власних силах, що позитивно впливає на навчальний процес.

Наведемо деякі приклади нейрогімнастичних вправ:

1) Перехресні рухи. Вправи, під час яких права рука торкається лівого коліна, а ліва – правого. Ці рухи активізують обидві півкулі мозку і покращують координацію рухів і мислення.

2) «Малювання» одночасно двома руками. Спроба малювати різні фігури одночасно обома руками сприяє активації міжпівкульної взаємодії, що важливо для розвитку логічного та просторового мислення, необхідного для геометричних завдань.

3) Вправа «Слон». Виконання широких колових рухів рукою, спрямованих на розслаблення м'язів шиї та плечей, одночасно сприяє активації лівої та правої півкуль мозку, що підвищує когнітивні здібності.

Нейрогімнастика може стати невід'ємною частиною навчального процесу студентів, допомагаючи їм покращити свої академічні досягнення, підвищити продуктивність навчання і знизити стрес. Студентські роки часто пов'язані з високим рівнем навчального навантаження, великим обсягом інформації, що потребує запам'ятовування, та інтенсивними підготовками до іспитів. Нейрогімнастичні вправи допомагають поліпшити нейропластичність мозку, що дозволяє легше адаптуватися до нових знань і зміцнити зв'язки між нейронами. Це особливо важливо, коли студенти вивчають складні теми, такі як математика, фізика або комп'ютерні науки.

Дослідження показують, що фізична активність і рухи, які задіюють обидві півкулі мозку, сприяють покращенню короткострокової та довгострокової пам'яті. Наприклад, прості вправи на балансування або координацію, виконувані перед заняттями, можуть стимулювати пам'ять, що дозволяє студентам краще засвоювати нові концепції та запам'ятовувати важливу інформацію.

У багатьох студентів існує проблема тривожності, пов'язаної з навчанням і оцінюванням. Нейрогімнастика, завдяки своїй здатності знижувати рівень стресу, може бути особливо корисною в цей період. Вправи, які включають дихальні техніки і розслаблення, допомагають регулювати емоційний стан, що позитивно впливає на загальне самопочуття та настрій студентів.

Нейрогімнастичні вправи здатні активізувати функції мозку, що відповідають за концентрацію і увагу. Це особливо важливо для студентів, які вчаться в умовах, де необхідно фокусуватися на великій кількості інформації одночасно, наприклад, на лекціях або під час самостійної роботи.

Також нейрогімнастика може бути інтегрована в групові заняття або семінари, де студенти виконують вправи разом. Це не лише допомагає створити позитивну атмосферу, але й сприяє розвитку командних навичок, комунікації та співпраці, що є важливими в будь-якій професійній сфері.

Таким чином, нейрогімнастика є ефективним інструментом для студентів, який може суттєво покращити їхню навчальну продуктивність, знизити рівень стресу та тривожності, а також допомогти адаптуватися до вимог навчального процесу. Інтеграція нейрогімнастичних вправ у щоденне життя студентів сприятиме створенню здорового та продуктивного навчального середовища.

Висновки. Отже, нейрогімнастика є ефективним засобом підвищення когнітивних здібностей студентів під час занять з математики. Вона сприяє покращенню концентрації, пам'яті, здатності до аналізу та знижує рівень стресу, що в цілому позитивно впливає на успішність студентів. Результати дослідження підтверджують, що впровадження вправ нейрогімнастики у навчальний процес допомагає активізувати міжпівкульну взаємодію, що є важливим для ефективного опрацювання математичних задач. Інтеграція нейрогімнастики у заняття з математики створює умови для більшого залучення студентів, підвищення їхньої впевненості та готовності до складних викликів. Отже, використання нейрогімнастики може стати важливим інструментом для оптимізації освітнього процесу та досягнення високих академічних результатів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Dennison P., Dennison G. Brain Gym Teacher's Edition. Edu Kinesthetics: 1989. 135 p.
2. Miller G. A. The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*. 1956. Vol. 63 (2). Pp. 81–97.
3. Варивода К. Нейрогімнастика як ефективний метод покращення когнітивних функцій школярів: аналітичний огляд. *Scientia et Societus.* Volume 3. 2023. С. 115-122.
4. Грищенко О. В., Кудря О. П. Гімнастика для мозку. Гармонійний розвиток півкуль головного мозку. Система розвитку інтелекту для дорослих від 10 до 99 років за 20 днів. Київ, 2018. 87 с.
5. Ливацький О. В. Виховання фізичних якостей здобувачів вищої освіти в умовах пандемії. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2021. № 2 (340), Ч. І. С. 110–118.
6. Соменко О.О. Психологічні передумови формування пізнавальної активності студентів з математики. *Наукові записки.* Вип. 7. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Ч. 2. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2015. С. 82-89.

УДК: 159.923:364.681

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПСИХОЛОГІЧНУ ХАРАКТЕРИСТИКУ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ[204]

Наталія СЄДОВА,
старший викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Зацікавленість автора даною проблемою викликана необхідністю всебічного вивчення питання особливостей психологічних характеристик смислової сфери особистості засуджених до позбавлення волі.

Наявність злочинності як соціального та соціально-психологічного феномену спричиняє потребу у пенітенціарних закладах різних видів, що виконують функцію ізоляції й перевиховання людей, які з тих чи інших причин відхилилися від визначених суспільством поведінкових зразків, вчинили протиправні дії та мають у відповідності із законом відбувати покарання.

Ключові слова: *спрямованість особистості засуджених, структура спрямованості, типологія спрямованості засуджених, ціннісні орієнтації засуджених, структура ціннісних орієнтацій (когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти), самосвідомість, особистісні смисли засуджених, життєві плани, перспективи, психологічний захист.*

The author's interest in this issue is driven by the need for a comprehensive study of the psychological characteristics of the semantic sphere of individuals sentenced to imprisonment.

The existence of crime as a social and socio-psychological phenomenon necessitates the existence of various types of penitentiary institutions. These institutions serve the functions of isolating and re-educating individuals who, for one reason or another, have deviated from socially accepted behavioral norms, committed unlawful acts, and are legally required to serve their sentences.

Keywords: *orientation of convicted individuals, structure of orientation, typology of orientation of convicted individuals, value orientations of convicted individuals, structure of*

[204] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

value orientations (cognitive, emotional, behavioral components), self-awareness, personal meanings of convicted individuals, life plans, prospects, psychological defense.

Актуальність теми. Дослідження смислової сфери засуджених є надзвичайно актуальним у сучасному суспільстві. Позбавлення волі є одним із найсерйозніших соціальних санкцій, яке суттєво впливає на всі сфери життя людини, зокрема на її цінності, орієнтації та сенс життя. Розуміння того, як змінюється смислова сфера засуджених, дозволяє розробити більш ефективні програми ресоціалізації та запобігання рецидиву злочинів. Психолого-педагогічною метою виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі є така зміна особистості засуджених, яка забезпечувала би при їх звільненні можливість і готовність вести нормоправний спосіб життя і розділяти властиві законослухняним громадянам цінності.

Безумовно, для ефективного вирішення цього завдання співробітникам виправних установ необхідно не тільки стримувати агресивні та інші негативні форми поведінки засуджених, а й звертатися до центру їх особистості, внутрішнього духовного світу.

Досвід показує, що кримінально-виконавча система часто не справляється з покладеною на неї функцією виправлення, тобто формування у засуджених шанобливого ставлення до людини, суспільства, праці, нормам, правилам і традиціям людського гуртожитку і стимулювання правослухняної поведінки не тільки тому, що умови утримання засуджених далекі від нормальних. Економічні та організаційні умови змушують персонал установ концентрувати свої зусилля на те, щоб хоч якось забезпечити засудженим можливості фізичного існування. До їхнього психічного стану та духовного життя «руки вже не доходять», але ж саме тут часто криється причина, що породжує значну частку злочинів і суїцидальних спроб, вчинених засудженими. Зрештою виправні установи повертають суспільству після відбуття покарання якщо не трансляторів кримінального досвіду і кримінальних традицій, то людей глибоко нещасних, які не вміють знайти себе в новому житті, зневірених і розчавлених.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є всебічний аналіз психологічних особливостей смислової сфери засуджених до позбавлення волі. Ми прагнемо з'ясувати, як змінюються цінності, орієнтації та сенс життя у людей, які опинилися в умовах ув'язнення, та які фактори впливають на ці зміни.

Об'єктом дослідження є смислова сфера особистості засуджених до позбавлення волі.

Предметом дослідження є психологічні особливості смислової сфери засуджених, їхній вплив на поведінку та процес ресоціалізації.

Гіпотези дослідження:

1. У засуджених до позбавлення волі спостерігається девальвація традиційних соціальних цінностей та формування специфічних ціннісних орієнтацій, пов'язаних з ув'язненням.
2. Смислова сфера засуджених динамічна та змінюється під впливом умов ув'язнення, програм ресоціалізації та інших факторів.
3. Існує зв'язок між особливостями смислової сфери засуджених та їхньою поведінкою в ув'язненні та після звільнення.

Теоретичний огляд

Поняття смислової сфери. Смислова сфера особистості – це складна система цінностей, орієнтацій, цілей та ідеалів, яка визначає поведінку людини та надає її життю сенс. Смислова сфера формується під впливом соціокультурного середовища, виховання, особистого досвіду.

Смислова сфера в контексті кримінальної поведінки. Для засуджених характерні девіантні цінності, орієнтація на короткострокові задоволення, знижена відповідальність за свої вчинки. Ці особливості формуються під впливом різних факторів, таких як негативний соціальний досвід, відсутність позитивних зразків для наслідування, низький рівень освіти тощо.

Психологічні особливості засуджених. Найчастіше предметом досліджень кримінальної психології стають агресивність, асоціальне лідерство, психопатичні риси особистості, що детермінують вчинення самогубств і пагонів. Іншими словами, в поле зору психологів потрапляє та частина засуджених, яка найбільшою мірою ускладнює діяльність персоналу установи.

Практика доводить, що активно сприяти основному завданню виправлення і перевиховання засуджених можна лише при проведенні масової виховної та психопрофілактичної роботи. Проведення такої роботи неможливе без глибокого психологічного вивчення особистості і насамперед її смислової сфери – найважливішої освіти, відповідальної за формування смислових орієнтацій, визначення загального сенсу і призначення свого життя, ставлення до себе і інших людей.

На підтвердження необхідності дослідження смислової сфери досить привести сформульоване групою найбільших вітчизняних психологів положення про те, що саме «смислові освіти є психологічним об'єктом виховання особистості» [1, 8, 9].

Суб'єктивна роль смислової сфери в житті людини полягає в тому, що вона являє собою контур саморегуляції особистості, в основі якого лежить система цінностей і значимих відносин, що сформувалися в ході життєвого шляху, і що надає, з одного боку певну стійкість поведінки особистості, а, з іншого боку, дозволяє більш гнучко (ніж, наприклад, психодинамическая сфера), адаптуватися

до змін умов життя і діяльності. Причому, особливе значення цей контур набуває в складній життєвій ситуації, яка характеризується депривації базових потреб і загрозу як реалізації основних особистісних цінностей, так і самого життя.

У практичному плані актуальність дослідження смислової сфери особистості засуджених визначається рядом обставин: по-перше тим, що, лише змінюючи смислові орієнтири і структуру особистісних цінностей; можна досягти дійсного покаяння і виправлення засудженого, по-друге, позбавлення волі блокує цілий ряд можливостей реалізації потреби в сенсі життя (сім'я і виховання дітей, самодіяльний працю). По суті справи, держава в особі суду та інших правоохоронних органів, застосовуючи покарання у вигляді позбавлення волі, обмежує того, хто порушив закон в реалізації тих цінностей, які суспільство намагалося йому прищепити.

Отже, перед пенітенціарним психологом стоїть нелегке завдання – допомогти засудженому досягти внутрішніх позитивних змін і в цих умовах (в тому числі, використовуючи при цьому психотехніки, що застосовувалися людьми, що не втратили себе і в більш складних обставинах). В сучасних умовах, коли пріоритети в справі виправлення віддані курсу на гуманізацію, а не придушення, психологічна допомога може бути успішною лише при добровільному і безумовному визнанні засудженим необхідності позитивних змін в його сенсах, цінностях і у внутрішньому світі в цілому.

Засуджені до позбавлення волі мають ряд специфічних психологічних особливостей, таких як:

- **Агресивність:** схильність до насильницьких дій, імпульсивність.
- **Егоцентризм:** загострена потреба у задоволенні власних потреб, нехтування інтересами інших людей.
- **Низька самооцінка:** невіра у власні сили, відчуття неповноцінності.
- **Труднощі у встановленні соціальних контактів:** ізоляція, відчуження.

Вплив ув'язнення на смислову сферу. Найбільш дієвим напрямком дослідження і впливу на смислову сферу особистості засуджених є звернення до їх індивідуального життєвого шляху і орієнтація на реалізацію свого життєвого призначення.

У вітчизняній психології існують різні трактування особистості, але у всіх підходах в якості провідної характеристики виділяється її спрямованість. Спрямованість обумовлює систему спонукань особистості, мотивацію поведінки, зміст життєвих позицій. Вона виражається в домінуючих цілях і мотивах діяльності, інтересах, ідеалах, переконаннях, системі відносин, життєвих планах і перспективах, які формуються на основі потреб.

У процесі виправлення і ресоціалізації засуджених велике значення має вивчення змісту спрямованості їх особистості.

Розрізняють декілька пов'язаних ієрархічних форм спрямованості: потяг, бажання, прагнення, інтерес, схильність, ідеал, світогляд, переконання. Всі вони є мотивами діяльності засуджених. Мотиви діяльності – це те, що спонукає людину до дій і вчинків, що забезпечує задоволення виникаючих потреб. Найпростішим спонуканням людини є потяг, який характеризується неусвідомленістю мети дії. Бажання є усвідомленою потребою в чому-небудь цілком певному.

Прагнення у засудженого виникає при включенні в структуру бажання вольового компонента, а його інтересом є пізнавальна форма спрямованості на предмети. Згідно з даними досліджень, домінуючими інтересами у більшості правопорушників (як чоловічої, так і жіночої статі), які відбувають кримінальні покарання, є матеріальні, примітивні і розважальні (В. Г. Дєєв, А. І. Ушатіков) [8; 10].

Умови ув'язнення сприяють зміні смислової сфери засуджених. Ізоляція від суспільства, обмеження свободи, рутина повсякденного життя можуть призвести до деградації особистості, втрати соціальних зв'язків, зниження мотивації до саморозвитку.

Головна роль у спрямованості особистості належить усвідомленим мотивам.

З потребою у свободі тісно пов'язане прагнення до незалежності і самостійності в своїх діях і судженнях. Засуджені болісно переживають обмеження своєї незалежності в зв'язку із застосуванням покарання у вигляді позбавлення волі. При цьому спрацьовує механізм незадоволеної потреби бути незалежним, силу якого важко визначити людині, яка не потрапляла в ці умови. Переважна більшість засуджених сприймають сам факт позбавлення волі як значне приниження (заслужене або незаслужене) їх особистості. У неодноразово судимих потреба в престижі набуває спотворену форму, вони майже завжди прагнуть продемонструвати свої достоїнства, бути на виду, підкреслити свою винятковість, цінність і неповторність, роблять все, щоб звинуватити інших і одночасно виправдати себе, оскільки претендують на роль «правдолюба», «правдошукача». Створюється свого роду моральна платформа, завдяки якій вони виправдовують свої злочини.

Порушення в реалізації сформованої спрямованості або її позитивної зміни можуть викликатися, наприклад, станом фрустрації, пов'язаним із втратою життєвого сенсу. Воно виникає в тих випадках, коли людина на шляху до досягнення мети зіштовхується з реально нездоланними перешкодами або вони сприймаються як такі і деформують цілепокладаючу поведінку людини.

Під час дослідження ми провели детальний аналіз ціннісних орієнтації засуджених.

Ціннісні орієнтації є одним з ключових компонентів смислової сфери особистості. У контексті засуджених до позбавлення волі, вони набувають особливого значення, оскільки значною мірою визначають поведінку, ставлення до суспільства та перспективи ресоціалізації.

У структурі ціннісних орієнтацій засуджених прийнято виділяти три основних компоненти:

1. Когнітивний (пізнавальний) компонент містить інформаційний аспект (знання і переконання людини, що стосуються даної цінності) і тимчасову перспективу (ступінь впливу передбачається в майбутньому змін, пов'язаних з цінністю, на її сприйняття індивідом зараз).

2. Емоційний (афективний) компонент включає спрямованість і інтенсивність переживань і відображає почуття, які відчувається суб'єктом до даної цінності. Кожна стійка перевага як компонент ціннісної орієнтації містить позитивне переживання.

3. Динамічний, поведінковий компонент (конативний) обумовлює зв'язок ціннісних орієнтацій з реальною поведінкою особистості. Він відображає той факт, що людина не тільки певним чином відноситься до даного об'єкта як до цінності, виходячи зі своїх переконань, а й прагне вести себе відповідним чином.

Дослідження, проведені в 70-х роках В.Ф. Пірожковим, А.С. Міхліним (1975), дозволили виявити п'ять основних цінностей, що мають найбільше значення для засуджених: сімейне благополуччя, цікава робота, матеріальна забезпеченість, освіту, забезпеченість житлом. Вони встановили залежність ціннісних орієнтацій від статі і віку засуджених, терміну покарання, виду установи [11].

Сім'я як цінність. Сім'я є благом, яке не можна нічим замінити. Зміст сімейного щастя складають взаєморозуміння, подружня вірність, наявність дітей, здоров'я дружини, взаємна турбота, затишок і ін. Знання психологом ставлення кожного засудженого до сім'ї як соціальної цінності дозволяє ефективно використовувати її позитивний вплив для їх ресоціалізації.

Цікава робота як цінність. Людині найчастіше до душі робота, що вимагає прояву вигадки, кмітливості, вправності та майстерності, що сприяє розвитку особистості, що викликає почуття задоволення. Завдання співробітників пенітенціарної установи та психологічної служби – виховання у засуджених стійкого інтересу до праці, що сприяє їх ресоціалізації та позитивної адаптації в умовах свободи. У той же час у цих осіб виникають проблеми з реалізацією права на працю, оскільки багато хто з них не має професії та спеціальності.

Матеріальна забезпеченість як цінність. Більшість матеріальних потреб в результаті кримінального способу життя набувають збочений характер і

задовольняються способами, які представляють соціальну небезпеку. Знання ставлення засуджених до реальних або очікуваних матеріальних благ дозволяє спрогнозувати поведінку кожного з них і розробляти індивідуальні та групові програми їх виправлення і ресоціалізації.

Освіта як цінність. Загальна освіта і професійна підготовка – один із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Освітній рівень засуджених, як правило, невисокий. Мотивами отримання освіти є отримання знань і підвищення свого культурного рівня, вступ в технікум або ВНЗ і т.п. Розвитку та закріпленню у засуджених цих позитивних мотивів могла би сприяти грамотно організована індивідуальна і групова робота з ними.

Забезпеченість житлом як цінність. В даний час дуже складно купити квартиру і навіть отримати гуртожиток. Крім того, можуть бути встановлені обмеження в реєстрації за мотивами судимості в ряді міст (закриті військові містечка, зони економічного лиха, закриті адміністративно-територіальні утворення і ін.).

Ціннісні орієнтації засуджених залежать від їх вікових особливостей. Сімейне благополуччя вважають найбільшим благом всі засуджені, крім осіб у віці до 24 років і старше 60 років. Цікаву роботу як цінність відзначають засуджені у віці до 24 років. Середній вік засуджених, які вказують на освіту як цінність, – 26 років. Зацікавленість в матеріальній забезпеченості зростає в міру переходу від молодших вікових груп до старшим. Проблема житла хвилює, як правило, засуджених старшого віку.

На ціннісні орієнтації осіб, які відбувають покарання у виправних установах, впливає характер вчиненого злочину, число судимостей, вид режиму і термін покарання. Ціннісні орієнтації засуджених відрізняються не тільки за ступенем інтенсивності та дієвості, а й за змістом, внутрішній структурі. Важливо з'ясувати те, яким цінностям засуджений віддає перевагу, що він вкладає в це поняття.

За даними досліджень, проведених під нашим керівництвом, в останні роки третина засуджених за цінність називають матеріальне благополуччя; інша третина – фізичну силу для придушення інших і здобування необхідних для себе засобів; кожен п'ятий – сім'ю і рейтинг серед засуджених у виправній установі; кожен десятий – житло. Знижується рейтинг навчання, роботи, релігії.

За даними досліджень, проведених під нашим керівництвом, в останні роки третина засуджених за цінність називають матеріальне благополуччя; інша третина – фізичну силу для придушення інших і здобування необхідних для себе засобів; кожен п'ятий – сім'ю і рейтинг серед засуджених у виправній установі; кожен десятий – житло. Знижується рейтинг навчання, роботи, релігії.

Що стосується життєвих планів засуджених після звільнення, то більшість з них в майбутньому збираються створити сім'ю (ранг 1); хочуть влаштуватися у

виробничій сфері (ранг 2); мають намір виїхати за кордон (ранг 3); бажають займатися індивідуальною трудовою діяльністю (ранг 4); хочуть присвятити себе підприємницької діяльності (ранг 5); не мають наміру працювати (ранг 6).

Виділяються групи засуджених з близькими, середніми і далекими життєвими планами, орієнтовані на сучасні або традиційні соціально-економічні умови. Життєві плани визначають поведінку засуджених в колонії і ступінь готовності їх до життя в умовах ринкової економіки. Класифікація життєвих планів засуджених молодіжного віку (табл. 1).

Таблиця 1

Життєві плани засуджених

Назва групи, підгрупи засуджених	Кількісний склад засуджених	
	%	Кількість людей
група: засуджені з близькими життєвими планами	39,8	398
Підгрупи:		
з близькими життєвими планами, що орієнтуються на традиційні соціально-економічні відносини	23,5	235
з близькими життєвими планами, частково орієнтованими на сучасні соціально-економічні відносини	8,0	80
з близькими життєвими планами, орієнтованими на сучасні соціально-економічні відносини	8,3	83
// група: засуджені із середніми життєвими планами	52,0	520
Підгрупи:		
із середніми життєвими планами, що орієнтуються на традиційні соціально-економічні відносини	8,7	87
із середніми життєвими планами, частково орієнтованими на сучасні соціально-економічні відносини	14,6	146
із середніми життєвими планами, орієнтованими на сучасні соціально-економічні відносини	28,7	287
/// група: засуджені з дальними життєвими планами	9,1	91
Підгрупи:		
з дальними життєвими планами, що орієнтуються на традиційні соціально-економічні відносини	1,6	16
з дальними життєвими планами, частково орієнтованими на сучасні соціально-економічні відносини	3,2	32

з дальними життєвими планами, орієнтованими на сучасні соціально-економічні відносини	4,3	43

Дослідження показало, що лише кожен 6-7-й із засуджених молодіжного віку орієнтується на реалізацію дальніх життєвих планів, перебуваючи у виправній установі. Цю психологічну закономірність можна пояснити феноменом «ломки далеких життєвих планів» (А.С. Міхлін, В. Ф. Пірожков, 1975), коли цінності можуть втратити своє мотиваційне значення при тривалому позбавленні можливості їх реалізувати [7].

Висновки

Ціннісні орієнтації засуджених є складним і багатогранним феноменом, який вимагає подальшого дослідження. Розуміння особливостей ціннісних орієнтацій засуджених є необхідною умовою для розробки ефективних стратегій їхньої ресоціалізації та запобігання рецидиву злочинів.

Найбільше смислова сфера людини змінюється в період освоєння будь-якої нової для нього реальності, зокрема, під час адаптації до нових умов. Характер цих змін багато в чому залежить від попереднього життєвого досвіду, напрямки та інтенсивності впливу на засудженого середовища і його особистісних особливостей. Психологу необхідно звернути особливу увагу на дослідження життєвого сенсу у засуджених різних категорій: вперше, неодноразово що знаходяться в місцях позбавлення волі, які готуються до звільнення.

Засудженому доводиться займатися різноманітною діяльністю, і в кожному її вигляді реалізується певна мета. Сукупність цих приватних цілей є загальна життєва мета особистості, а реалізація кожної з них забезпечує часткову реалізацію загальної життєвої мети. У життєвих цілях засудженого знаходить вираз його майбутнє. Усвідомлення засуджених не тільки цілі, але і реальностей її здійснення стає перспективою особистості.

На наш погляд, підсумки цієї роботи переконливо показують, що смислова сфера особистості засуджених до позбавлення являє собою досить перспективний предмет для подальших досліджень. Пропонується в подальшому зосередити увагу на дослідженні смислової сфери деяких категорій засуджених, смислова сфера яких відрізняється значною своєрідністю, що створює певні труднощі в проведенні виховної та корекційної роботи. Йдеться про наркоманів, осіб, які здійснювали суїцидальні спроби, віруючих (або демонструють релігійні погляди) засуджених. Однак, цілком можливо, що для поглибленої роботи з такими категоріями засуджених операциональная модель, реалізована в цьому, досить загальному і недиференційованому дослідженні, може показати свою обмеженість. Зокрема, вона не включає таких найважливіших смислових утворень як смислові конструкти, що становлять когнітивну основу індивідуальної свідомості.

Відповідно, може виникнути необхідність використання більш тонких, але водночас більш трудомістких в проведенні і обробці і вимагають більшої кваліфікації психолога інструментів дослідження особистості. До них відноситься, наприклад, метод репертуарних решіток в різних його модифікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славська К. А. Стратегія життя. К.: «Думка». 2013. 301с.

2. Алферов Ю. А. Типологія злочинців та виправні програми. Х.: «Право». 2019. 78 с.

3. Антонян Ю. М. Особистість злочинця як об'єкт попереджувального впливу. *Особистість злочинця та запобігання злочинів.* К., 2014. С. 3-13.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, А.С.К., 2001. 1104 с.

5. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Кондратьєва Я.Ю. Юридична психологія. К.: Видавничий дім, 2013. 351 с.

6. Анциферова Л. І. Ціннісні орієнтації засуджених *Психол. журнал*. 2014. №1. С. 16-24.

7. Дорошенко В. Г. Соціально-психологічна характеристика засуджених молодіжного віку та особливості їх перевиховання. Х.: Вид-во ХНУВС. 2019. 342 с.

8. Дробот В. О. Характеристика життєвих планів засуджених після звільнення. *Психол. журнал.* 2014. №1. С. 3-18.

9. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія. Академічний курс. К.: Видавничий дім, 2004. 421 с.

10. Прикладна юридична психологія / Під ред. О. М. Столяренко. К. ЮрКо. 2011. 422 с.

11. Пірожков В.Ф., Міхлін А.С. П'ять основних цінностей, що мають найбільше значення для засуджених. К.: Право. 2013. 333 с.

УДК 159.922.76-056.36:616.896.

ПРИЧИНИ ПОРУШЕННЯ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ

Яна ЯКИМОВА,
здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 016 Спеціальна освіта, Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»

Сенсорна інтеграція є критично важливим процесом для розвитку дитини, оскільки вона дозволяє організувати та обробляти сенсорну інформацію для адаптації до навколишнього середовища. Однак у дітей з розладами аутистичного спектра (РАС) спостерігаються значні порушення цього процесу, що значно впливає на їхню адаптивну поведінку та якість життя. У цій статті аналізуються основні причини порушень сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом, серед яких генетичні, нейробіологічні та екологічні чинники, а також розглядається взаємозв'язок між порушенням сенсорної інтеграції та особливостями функціонування нервової системи у таких дітей.

Ключові слова: *сенсорна інтеграція; сенсорна обробка; центральна нервова система; лікувальна фізична культура; аутизм; корекційна робота.*

Sensory integration is a critically important process for a child's development, as it allows for organizing and processing sensory information to adapt to the surrounding environment. However, in children with Autism Spectrum Disorders (ASD), significant disruptions in this process are observed, which greatly affect their adaptive behavior and quality of life. This article analyzes the main causes of sensory integration disorders in children with autism, including genetic, neurobiological, and environmental factors, and explores the relationship between sensory integration dysfunction and the functioning of the nervous system in such children.

Keywords: *sensory integration, sensory processing, central nervous system, therapeutic physical education, autism, corrective work.*

Розлади аутистичного спектра (РАС) відносять до групи розладів розвитку, які характеризуються порушеннями в таких важливих сферах розвитку дитини, як мова, комунікативні навички, навички типової поведінки та концентрації уваги, а також соціальної взаємодії.

Вступ. Розлади сенсорної інтеграції є поширеним симптомом у дітей з аутизмом. Порушення в обробці сенсорної інформації може проявлятися в різних формах, таких як гіперчутливість, гіпочутливість, нестабільність до сенсорного навантаження, що впливає на емоційний стан дитини та її взаємодію з оточенням.

Розуміння причин цих порушень має велике значення для розробки ефективних терапевтичних стратегій [1, с. 43].

Розлади аутистичного спектра (РАС) є складними нейророзвитковими порушеннями, які впливають на поведінку, спілкування, та обробку сенсорної інформації. Однією з найпоширеніших проблем є порушення сенсорної інтеграції, що істотно ускладнює соціальну адаптацію і щоденне функціонування дітей з аутизмом.

Сенсорна інтеграція – це процес обробки та організації сенсорних сигналів від різних органів чуття для формування адекватної відповіді на стимули з оточення. Порушення цього процесу можуть спричиняти атипову поведінку, тривожність і навіть агресію у дітей з аутизмом.

Вчені виокремили декілька можливих причин порушення сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом, такі як [2, с. 123]:

1. Нейробіологічні фактори. Основною причиною порушень сенсорної інтеграції є зміни у функціонуванні головного мозку. Розлади аутистичного спектра пов’язані з атиповим розвитком мозкових структур, відповідальних за сенсорну обробку, таких як таламус та кора головного мозку. Крім того, у багатьох дітей з аутизмом спостерігається недостатній синхронізм між різними відділами мозку, що також сприяє порушенню сенсорної інтеграції[3, с. 23].

2. Генетичні та епігенетичні чинники. Генетичні мутації в генах, які впливають на розвиток нейронів, такі як SHANK3, можуть стати причиною порушення сенсорної обробки. Епігенетичні зміни, включаючи метилювання ДНК, також відіграють роль у формуванні аутистичних симптомів, впливаючи на нейронну пластичність та обробку сенсорних сигналів [4, с. 69].

3. Фактори навколишнього середовища, такі як вплив токсичних речовин (наприклад, важких металів) під час вагітності або в ранньому дитинстві, також можуть бути пов'язані з атиповою сенсорною обробкою у дітей з аутизмом. Наприклад, дослідження показують, що діти з аутизмом частіше мають підвищені рівні свинцю і ртуті в організмі, що може негативно впливати на їх нейроінтеграцію [5, с.93].

4. Клінічні прояви порушень сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом. Діти з аутизмом можуть демонструвати надмірну або знижену реакцію на сенсорні стимули. Такі прояви як гіперчутливість до звуків, текстур, смаків чи запахів значно впливають на їхню поведінку та соціальну адаптацію. Ці прояви варіюються в залежності від індивідуальних особливостей дитини, але спільною рисою є порушення здатності обробляти та інтегрувати сенсорну інформацію належним чином [6, с. 223].

5. Методи діагностики та корекції. Існує кілька підходів до діагностики порушень сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом, включаючи використання

опитувальників для батьків і клінічних тестів. Ефективними методами корекції є сенсорна інтеграційна терапія, робота з фахівцями з ерготерапії, а також використання спеціальних тренажерів для стимуляції сенсорних систем.

Висновки. Порушення сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом обумовлені взаємодією біологічних і екологічних факторів, а також особливостями розвитку головного мозку. Комплексна терапія, яка поєднує медикаментозні та поведінкові втручання, а також корекційні вправи, сприяє покращенню якості життя та соціальної адаптації дітей з аутизмом. Причини порушення сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом мають комплексний характер і включають генетичні, нейробіологічні та екологічні фактори. Більш глибоке розуміння цих факторів дозволить розробити більш ефективні підходи до терапії, які враховуватимуть індивідуальні особливості дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник. Кам’янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
2. Скрипник Т. В. Концепція розвитку та навчання дітей з розладами аутистичного спектра. К.: Гнозис, 2013.
3. Chen, Q., Cheng, Y., & Zhang, Y. (2018). SHANK3 gene mutations and autism spectrum disorders. *Molecular Autism*.
4. Robertson, C. E., & Baron-Cohen, S. (2017). Sensory perception in autism. *Nature Reviews Neuroscience*.
5. Courchesne, E., Campbell, K., & Solso, S. (2019). Brain growth across the life span in autism: Age-specific changes in anatomical pathology. *Brain Research*.
6. Thapar, A., Cooper, M., & Rutter, M. (2018). Neurodevelopmental disorders and genetic risk. *Nature Reviews Genetics*.

УДК: 159.944.4:615.851.4:005.96

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ[205]

Іван БУХАНОВ,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Олександр ШЕВЧУК,
кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»;

Олена КРАВЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті розкрито питання щодо вигорання, його поняття, негативний вплив на людину, класифікація вигорання, розглянемо також як його лікувати та запобігти виникнення. Також розглянемо питання щодо його виникнення, які фактори впливають на виникнення психоемоційного вигорання.

Ключові слова: *психоемоційне вигорання, методи відновлення, класифікація вигорання, чинники вигорання.*

The article discusses the concept of burnout, its negative impact on individuals, and the classification of burnout. It also examines methods for treating and preventing its occurrence.

[205] Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин» кафедри права та соціально-економічних відносин ЦІРоЛ Університету «Україна» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U001037).

Furthermore, the article explores the factors that contribute to the development of psycho-emotional burnout.

Keywords: *psycho-emotional burnout, recovery methods, burnout classification, burnout factors.*

Постановка проблеми. Питання щодо психоемоційного вигорання є актуальним на теперішній час, адже багато природних та соціальних чинників впливають на ваше психічне здоров'я. Наприклад, вагомим соціальним чинники можуть бути бойові дії, також природні чинники, шторм, підвищення рівня води.

Проблема психоемоційного вигорання є надзвичайно актуальною в сучасному суспільстві. Вона стосується багатьох професій, особливо тих, що передбачають постійний контакт з людьми, наприклад, медичні працівники, вчителі та соціальні працівники.

Відзначено, що найбільше вигоранню піддаються представники тих професій, які передбачають інтенсивну взаємодію з людьми. Виникнення цього стану часто супроводжуються почуттям безнадії, зниження мотивації та емоційною байдужістю, що негативно позначаються не лише на особисте життя, але і на продуктивність та загальному кліматі в колективі.

Актуальність дослідження психоемоційного вигорання зростає на тлі швидких соціальних, економічних і технологічних змін, які вимагають від людей постійної адаптації. Розуміння причин, механізмів та наслідків вигорання, а також розробка ефективних стратегій для його запобігання і подолання є важливим завданням для фахівців у сфері психології, медицини та управління.

У цьому контексті дослідження психоемоційного вигорання стає не лише теоретично важливим, але й практично необхідним для забезпечення здоров'я та благополуччя індивідів у сучасному світі.

Актуальність цієї теми підсилюється швидкими змінами в суспільстві, зокрема в умовах пандемії, економічної нестабільності та технологічних трансформацій. Важливим є також дослідження і розробка стратегії для профілактики та подолання вигоранню, які можуть покращити умови праці та психічне здоров'я людини.

Метою статті є вивчення та аналіз інноваційних методів відновлення після психоемоційного вигорання, що дозволяють підвищити ефективність процесу реабілітації та поліпшити загальне психоемоційне благополуччя особи, які зазнала вигоранню.

Стан дослідження проблеми. Питання щодо інноваційних методів відновлення після психоемоційного вигорання є актуальним, і було розглянуто низкою науковців та дослідники. До них можна віднести: Маслач Х., Лейтер М., Фрейденбергер Г., Шауфелі В., Джексон С., Уітмон Д., Кан А., Берк Р., Кан К.,

Деревянко Н., Сидоренко О., Гребенюк С., Кузьменко І., Іванова Т., Олійник В., Руденко О., Євдокимова О., Кравець І., Шевченко Л.

Постановка проблеми. Феномен психоемоційного вигорання в сучасному світі є надзвичайно важливим, адже більшість населення світу колись перебували в цьому стані. Психоемоційне вигорання – це стан виснаження, який виникає внаслідок тривалого стресу та емоційної напруги. Це явище особливо поширене у професіях, пов'язаних із взаємодією з людьми.

«Термін «емоційне вигорання» введений американським психіатром Джорджем Фреденбергом у 1974 році. Він описав феномен, що спостерігав у себе і своїх колег (виснаження, втрата мотивації і відповідальності) і назвав його метафорою «вигорання»» [1, с. 443].

Найчастіше емоційне вигорання проявляється у зниженні мотивації та інтересу до роботи. Люди можуть відчувати цинізм, безнадійність і емоційну відчуженість від колег і клієнтів. З часом це може призвести до депресивних станів, тривожності та дратівливості.

Отже, «емоційне вигорання — це психоемоційний стан, у якому людина почувається емоційно, фізично та психічно виснаженою. У цьому стані людина відчуває стрес та стає менш продуктивною, що може негативно позначитися на багатьох сферах її життя» [4].

Важливо відзначити, що вигорання може мати серйозні наслідки для фізичного здоров'я, включаючи підвищення ризику розвитку хронічних захворювань, проблем з серцево-судинною системою та імунітетом. Для подолання психоемоційного вигорання важливо вчасно виявити його ознаки та вжити заходів для відновлення, такі як зміна робочого середовища, підтримка з боку колег, використання технік релаксації та у деяких випадках, професійна допомога психолога.

Психоемоційного вигорання має значний негативний вплив н різні аспекти життя людини, включаючи фізичне, емоційне та соціальне здоров'я.

Наприклад, фізичні наслідки можуть бути дуже серйозними. Люди, які страждають від вигорання, часто відчувають хронічну втому, голові болі, проблеми зі сном та шлункові розлади. Це може призвести до підвищення ризику розвитку серйозних захворювань, таких як серцево-судинні хвороби, діабет та ослаблення імунної системи.

Також, емоційний стан також сильно постраждає. Вигорання супроводжується почуттям безнадійності, цинізму та емоційного відчуженості. Це може викликати депресивні симптоми, підвищення рівня тривоги, дратівливості і навіть панічні атаки. Люди можуть відчувати, що втрачають контроль над своїм життям.

Крім того, соціальні стосунки також зазнають негативний вплив. Через емоційну відчуженість і цинізм люди можуть уникати спілкування з друзями, колегами та близькими. Це може призвести до соціальної ізоляції, втрати підтримки та погіршення міжособистісних відносин.

Крім того, професійна діяльність також страждає, знижується продуктивність, якість роботи і креативність. Люди можуть почати уникати виконання своїх обовязків, що може призвести до конфліктів на роботі та негативних наслідків для кар'єри.

Класифікація психоемоційного вигорання може бути здійснена за кількома критеріями, залежно від різних аспектів. які відображають його природу. Психоемоційне вигорання класифікують:

1.Одним з основних підходів до класифікації є поділ за сферами діяльності. Професійне вигорання, зазвичай виникає у людей, які працюють у сферах, що передбачає постійний контакт з іншими, таких як медицина чи освіта. Соціальне вигорання може стосуватися тих, хто працює в соціальних службах, де емоційна витрата є значною. Емоційне вигорання проявляється в стосунках з близькими, коли людина відчуває емоційне виснаження.

2. Другий підходом є стадії вигорання. Перша стадія характеризується емоційним виснаженням, коли людина відчуває постійну втому і зниження енергії. Друга стадія виникає деперсоналізація, коли з'являється цинічне ставлення до робот та оточування. Третя стадія – це зниження особистісної продуктивності, коли якість виконання завдань помітно знижується.

За даними В. Бойко, «розвиток синдрому емоційного вигорання відбувається в три фази: напруження – спостерігається зниження настрою, дратівливість і депресивні реакції; опір – характерна захисна поведінка за типом «неучасті», прагнення уникати впливу емоційних факторів та обмеження власного емоційного реагування у відповідь на незначні психотравмуючі впливи, проявляється «економія емоцій», у результаті чого спілкування стає поверховим і формальним, а потім міжособистісні взаємодії в усіх інших сферах життя стають регламентованими та вибірковими; виснаження – знижується енергетичний тонус, настрій і з'являється відчуття безперспективності, психовегетативні порушення та соматичні симптоми у вигляді больових відчуттів, розладів серцево-судинної й інших систем, підвищується рівень тривоги з ознаками дезорганізації психічної діяльності» [2, с. 142].

3.Класифікацію можна здійснити і за психологічними ознаками. Когнітивне вигорання пов'язане з порушеннями уваги, пам'яті та мислення. Емоційне вигорання проявляється у почуттях безнадійності і депресії, тоді як фізичне вигорання виявляється в постійній втомі і соматичних симптомах.

4. Також, механізми вигорання. Стресове вигорання викликане тривалим стресом, тоді як соціальне вигорання може бути наслідком відсутності підтримки. Перфекціоністське вигорання стосується тих, хто ставить перед собою надто високі вимоги.

Розглянемо питання щодо лікування вигорання. Зазвичай починається з усвідомлення проблеми та бажання змінити ситуацію. Першим кроком є звернення до психолога або психотерапевта, який може надати підтримку та допомогти в процесі відновлення. Психотерапія, зокрема когнітивно-поведінкова терапія, може допомогти в усвідомленні негативних патернів мислення, які сприяють вигоранню і навчити нових технік подолання стресу. Також дуже важливим є практика релаксації. Це можуть бути медитації, йога, дихальні вправи або інші техніки, що допомагають знизити рівень стресу та покращити емоційний стан. Регулярні фізичні вправи також сприяють підвищення настрою, оскільки вони стимулюють вироблення ендорфінів – гормонів радості.

«Хронічний стрес у людей з синдромом вигоряння негативно позначається на навичках мислення і спілкування, а також перевантажує нейроендокринну систему. Згодом наслідки вигорання можуть привести до проблем з пам'яттю, увагою та емоціями» [3].

У деяких випадках лікар може рекомендувати медикаменти для лікування депресії та тривоги, що часто супроводжують вигорання. Однак медикаменти слід використовувати лише під наглядом фахівця.

Запобігання вигоранню є не менш важливим, ніж лікування. Це починається з розвитку збалансованого способу життя. Важливо знайти час для відпочинку, хобі та соціальних контактів. Розподіл часу між роботою і відпочинком може допомогти уникнути перевантаження. Ефективні управлінські стратегії також можуть значно зменшити ризик вигорання. Це включає навчання навичкам управління стресом і емоціями, які допоможуть справлятися з викликами на роботі. Командна робота і підтримка колег також можуть зменшити відчуття ізоляції та стресу.

Важливу роль відіграє організація робочого середовища. Створення комфортного, підтримуючого клімату в колективі, де працівники можуть ділитися своїми переживаннями та отримувати підтримку, суттєво знижує ризики вигорання. Також корисно займатися особистісним розвитком. Це може включати навчання новим навичкам, проходження курсів або тренінгів, що сприяє підвищенню кваліфікації та впевненості у собі. Важливо також вміти ставити реалістичні цілі та очікування, щоб уникнути надмірного тиску.

Увага до психічного здоров'я в цілому також має велике значення. Регулярні перевірки стану здоров'я, участь у заходах, що сприяють добробуту (таких як курси медитації чи арт-терапії), можуть суттєво допомогти у запобіганні вигоранню. «Симптоми емоційного вигорання часто можуть нагадувати симптоми

серйозніших захворювань. До них можуть належати розлади настрою, пов'язані з психічним здоров'ям. Вигорання може підвищити ризик депресії, проте депресія – це діагностований стан психічного здоров'я, а вигорання – ні» [5].

Психоемоційне вигорання є складним процесом, на який впливають різноманітні чинники. Один із ключових аспектів — це професійне середовище. Якщо робота пов'язана з високими вимогами, тиском на результат або недостатньою підтримкою з боку керівництва, ризик вигорання зростає. Також важливими є умови праці: перевантаження, відсутність ресурсів для виконання завдань, а також конфлікти з колегами можуть негативно позначитися на психоемоційному стані.

Досить значний вплив має особистісна структура. Люди з певними рисами характеру, такими як перфекціонізм, схильність до високих самоочікувань або труднощі в управлінні стресом, можуть бути більш вразливими до вигорання. Такі особистості можуть мати труднощі в постановці меж, що також сприяє емоційному виснаженню.

Соціальна підтримка є ще одним важливим чинником. Люди, які відчувають підтримку з боку сім'ї, друзів або колег, мають менший ризик вигорання. Відсутність такої підтримки може призвести до почуття ізоляції та безвиході, що підвищує рівень стресу.

Фінансові проблеми та невизначеність у кар'єрі також можуть стати значними стресорами, які впливають на емоційний стан. Люди, які турбуються про своє фінансове становище або мають нестабільні умови праці, можуть відчувати більше напруження.

Важливою складовою є також життєві обставини. Особисті проблеми, такі як хвороби, труднощі в стосунках або втрати, можуть погіршити здатність людини справлятися зі стресом на роботі. Таким чином, взаємодія професійних і особистих чинників може створити умови, які сприяють розвитку психоемоційного вигорання.

Нарешті, культура організації має суттєвий вплив. В організаціях, де панують токсичні стосунки, недостатня комунікація або відсутність цінностей підтримки, працівники можуть відчувати вигорання швидше. Створення здорового, підтримуючого робочого середовища може суттєво знизити ризики вигорання.

Психоемоційне вигорання є серйозним явищем, яке вимагає уваги як з боку індивідів, так і організацій. Це стан виснаження, який виникає внаслідок тривалої емоційної, фізичної та ментальної напруги, зазвичай у професійних сферах, де присутні постійні стресори, емоційні навантаження і високі вимоги. Вигорання може мати негативні наслідки не тільки для окремої особи, але й для колективу в цілому, оскільки знижує продуктивність, призводить до зростання конфліктів і погіршення робочого клімату.

Висновки. Важливість вивчення психоемоційного вигорання полягає в усвідомленні його причин, стадій і наслідків. Різноманітні чинники, такі як організаційні умови, особистісні характеристики, соціальна підтримка та життєві обставини, грають значну роль у розвитку цього стану. Розуміння цих чинників дозволяє розробити ефективні стратегії для його запобігання і лікування.

Профілактика вигорання має бути пріоритетом для роботодавців і співробітників. Це може включати створення здорового робочого середовища, де працівники відчувають підтримку, можуть ділитися своїми переживаннями та отримують можливості для відпочинку та відновлення. Також важливо розвивати навички управління стресом, встановлювати реалістичні цілі та підтримувати баланс між роботою та особистим життям.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Наумова В.Ю. Феномен емоційного вигорання. К.: Основа, 2014. 496 с.
2. Шевчук В.В. Сучасні підходи до визначення категорії «емоційного вигорання». Полтава : ПНПУ, 2020. С. 141-145
3. Емоційне вигорання на роботі. 8 способів впоратися з синдромом. URL : https://suspilne.media/7544-emocijne-vigoranna-na-roboti-8-sposobiv-vporatisa-z-sindromom/ (дата звернення: 03.11.2024).
4. Емоційне вигорання та способи подолання. URL : https://online.novaposhta.education/blog/emocijne-vigorannya-ta-sposobi-zapobigannya (дата звернення: 03.11.2024).
5. Емоційне вигорання: як допомогти собі та своїм близьким. URL : https://onclinic.ua/blog/emotsiyne-vyhorannya (дата звернення: 03.11.2024).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
Збірник наукових статей. Випуск 1 (6). 2024.

Матеріали подано в авторській редакції.
За зміст матеріалів відповідальність несуть автори

Адреса редакції: м. Кропивницький, вукл.. Андрія Матвієнка, 1А
Відповідальний редактор О.В. Кравченко
E-mail: institutekirol@gmail.com